

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI DEVLETİ'NİN SELANİK POLİTİKALARI (1908-1912)

Hazırlayan
Ayşe ERYAMAN

Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı
Doktora Tezi

Danışman
Prof. Dr. Selçuk DUMAN

TOKAT – 2016

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI DEVLETİ'NİN SELANİK POLİTİKALARI (1908-1912)

Hazırlayan
Ayşe ERYAMAN

Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı
Doktora Tezi

Danışman
Prof. Dr. Selçuk DUMAN

TOKAT – 2016

**OSMANLI DEVLETİ'NİN
SELANİK POLİTİKALARI (1908-1912)**

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 28/ 01 / 2016

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

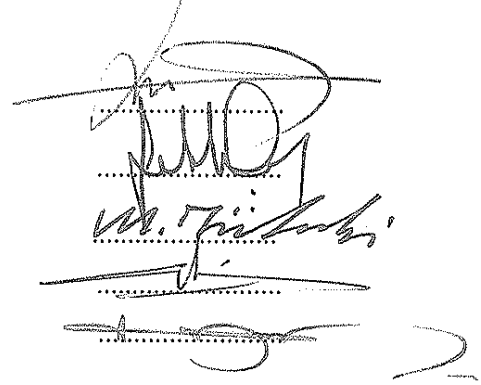
Başkan: Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

Üye: Prof.Dr. Selçuk DUMAN

Üye: Prof.Dr. Mustafa ÇOLAK

Üye: Doç.Dr. Ali ATA YİĞİT

Üye: Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 08.01.2016 tarih ve 02-04 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Mustafa ÇOLAK
Enstitü Müdürü:Enstitü.Müdürü

Mühür

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(11.01.2016)
Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı
İmzası
Ayşe ERYAMAN

ÖNSÖZ

Osmanlı kentlerinin büyük çoğunluğunda olduğu üzere ve bunlar arasında genel olarak Akdeniz liman kentleri gibi kozmopolit bir kent olan Selanik, Osmanlı Devleti'nin en önemli ticaret merkezlerinden birisi olmakla beraber Balkanların en işlek limanıdır. Diğer taraftan Selanik Osmanlı Devleti'nde Batılılaşmayla girişilen kentsel siyasi reformların laboratuvarı niteliğindedir. Avrupa'ya demiryolu ve gemi seferleri ile bağlanan kent, Avrupalılaşmaya kapısı açılan ilk yerlerden biridir. Ayrıca 20. yüzyıl başlarına yaklaşılırken Selanik, özellikle de Balkan ulusları arasında hızla gelişen milliyetçilik akımının yoğun olarak hissedildiği bir bölgedir. Selanik, bunlardan ayrı olarak, hürriyetçi gelişmeler ve mücadeleler safında yer alan bir kent olmuş, İkinci Meşrutiyet hareketinin dinamik unsurları Selanik çevresinden çıkmıştır. Bu noktada Selanik, Osmanlı ve Türk yenilikçi hareketlerinin merkezi konumundadır.

İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti için yeni bir devletin kuruluş deneylerini kapsayan bir siyaset laboratuvarı niteliğindedir. Bu dönem özellikle Tanzimat devri ile başlayan ıslahat hareketlerinin hız kazanarak arttığı bir dönem olmuş ve idari, mülki, eğitim, demografik, sağlık, bayındırlık alanlarında yeni düzenlemelere gidilmiştir.

Bu araştırmada, Osmanlı Devleti'nin, İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından devleti gerek siyasi gerek sosyal ve ekonomik planda kalkındırmayı hedefleyen amacına ulaşabilmek için hükümet müesseselerinin her birinde benimsediği yeni anlayış ve ilkeler doğrultusunda Selanik Vilayeti'ne yönelik takip ettiği politikalar ve bu anlayış tarzının şehrin gelişmesine sunduğu katkı incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmam esnasında teşvik ve desteğini benden esirgemeyerek her konuda yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Selçuk DUMAN başta olmak üzere, Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA ve Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ayşe ERYAMAN
Tokat 2016

ÖZET

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından başlayan ve Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki dönemi olarak da adlandırabileceğimiz dönemde, hükümet müesseselerinin her birinde yeni anlayış ve ilkeler benimsenmiş, bu doğrultuda özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından benimsenen ve meşrutiyet sisteminin ilan edilmesi ile uygulanmaya başlanan bu yeni anlayış tarzı doğrultusunda takip edilen politikaların Selanik Vilayeti'ne yansımaları görülmüştür.

İkinci Meşrutiyet döneminde, idari, mülki, demografik, eğitim, bayındırlık alanlarında benimsenen yeni anlayış ile birlikte Selanik şehrinde bir dizi değişim ve gelişim yaşanmıştır. Bu noktada idari ve mülki politikalar kapsamında, Selanik'in idari yapısında bir takım yeni düzenlemelere gidilirken, mülki açıdan, vilayetlerde idarecilere yetki genişliği maddesi kuvvetle müdafaa edilerek, valinin görev ve yetkilerindeki değişen yeni anlayış noktasında hareket edilmiştir. Bu yeni dönemde Selanik'in, iskân politikaları açısından da Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi noktasında siyasi ve ekonomik açıdan önemli bir yeri olmuş ve takip edilen iskân politikaları neticesinde, yeni yerleşim birimleri oluşturulmuştur. Eğitim politikaları kapsamında ise, Selanik'te bulunan bütün okullarda meşrutiyet sistemine uygun olan yeni düzenlemelere gidilerek, çağın gerekleri doğrultusunda politikalar takip edilmiştir. Bayındırlık açısından ise, Jön Türklerin iktidara gelmesi kentin yönetiminde bir dizi yeniliğin ortaya çıkmasını mümkün kılmış, ulaşım, aydınlatma gibi bayındırlık alanlarında şehir geliştirilmeye çalışılmıştır. Devletin Selanik politikalarına yön veren diğer bir unsur da, şehirdeki asayişsizlik olaylarının temel sebebi olan çetecilik faaliyetleri olmuş, İkinci Meşrutiyet yıllarında yoğun çete faaliyetlerine sahne olan şehre karşı, devlet, daha radikal ve kati tedbirler almak doğrultusunda politikalar takip etmiştir.

Bütün bu noktada, özellikle meşrutiyet sisteminin savunuculuğunu yapan İttihat ve Terakki tarafından benimsenen yeni anlayış tarzı doğrultusunda takip edilen idari, mülki, eğitim, iskân ve bayındırlık alanlarındaki politikaların şehir üzerinde bir dizi yansıması görülmüş ve şehrin gelişmesine katkısı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Selanik, İttihat ve Terakki, İkinci Meşrutiyet, Makedonya.

ABSTRACT

In the period beginning from the promulgation of the Second Constitution and that also be called as the period of Committee of Union and Progress in Ottoman Empire, novel principles and understandings were embraced by governmental institutions. Accordingly, this new understanding which was especially embraced by the Committee of Union and Progress and started to be applied after the promulgation of the Constitutional system had some reflections on Thessaloniki Province.

With this new understanding in the area of administration, civil, demography, education and public works, there had been a series of changes and developments in Thessaloniki Province during the Second Constitutional Period. At this point, there had been new regulations in the administrative structure of Thessaloniki within the administrative and civil policies while the changing understanding was executed in the governors' duties and authority by defending the decentralization item for the governors in provinces strongly. During this new period, Thessaloniki was politically and economically important in terms of settlement policies when it came to settling the Muslim immigrants. As a result of the settlement policies, new dwelling areas were founded. When it is considered in terms of education, new regulations were put into effect in all schools of Thessaloniki in accordance with the Constitutional system, and the policies in accordance with the necessities of the era were followed. As for the public works, the power of the Young Turks made it possible for a series of changes to be made in the management of the province, and some public works such as transportation and lighting were tried to be improved. Another factor that affected the policies of the state on Thessaloniki was the gangsterism, which was the main reason of the low public order in the city. The government took more radical and strict measures to intense gangster activities during the Second Constitutional Period.

To sum up, the policies on administration, civil, education, settlement and public works that were embraced especially by the Committee of Union and Progress who were the defenders of Constitutional System had some reflections on Thessaloniki Province, and they contributed to the development of the province.

Key Words: Thessaloniki, Union and Progress, the Second Constitution, Macedonia.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	i
Özet.....	ii
Abstract.....	iii
İçindekiler	iv
Tablolar Listesi	vii
Kısaltmalar.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. Literatür ve Yönteme İlişkin.....	1
2. Yirminci Yüzyıl Başlarına Kadar Selanik	5
BÖLÜM 1: SELANİK'E YÖNELİK İDARİ, MÜLKİ VE SEÇİM	
POLİTİKALARI	16
1.1. Selanik'e Yönelik İdari Politikalar	16
1.1.1. Osmanlı Devleti'nde İdari Birimlerin Oluşmasına Kısa Bir Bakış	16
1.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı'nda İdare-i Vilayet	19
1.1.3. İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Vilayeti'nin İdari Taksimatı: İdari Alanda Yapılan Değişiklikler	23
1.2. Selanik'e Yönelik Mülki Politikalar	27
1.2.1. Vilayet İdaresi ve Vali: Meşrutiyet İdaresinde "Vali"	27
1.2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Selanik Vilayeti'ne Atanan Valiler	29
1.2.3. Valiler "Mülhakatta"	32
1.3. Selanik'e Yönelik Seçim Politikaları.....	37
1.3.1. İttihat Terakki ve Seçimler	37
1.3.2. Selanik'te 1908 Genel Seçimi.....	43
1.3.3. Selanik Vilayeti'nden Seçilen Mebuslar.....	52
BÖLÜM 2: SELANİK VİLAYETİ'NİN DEMOGRAFİK YAPISI VE İSKÂN	
POLİTİKALARI	61
2.1. Selanik Vilayeti'nde Cemaatler	61
2.1.1. Müslümanlar	62
2.1.2. Yahudiler	66

2.1.3. Hıristiyanlar	71
2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi Selanik Vilayeti'nin Demografik Yapısı.....	75
2.3. Nüfus Hareketleri ve İskan Politikaları	83
2.3.1. Himaye-i Muhacirin Cemiyeti'nin Kuruluşu.....	85
2.3.2. Bosna-Hersek ve Diğer Bölgelerden Gelen Müslüman Muhacirlerin Selanik'e Yerleştirilmesi.....	88
2.3.3. İkinci Meşrutiyet'in İlanını Müteakip Bulgaristan'a Hicret Etmek İsteyen ve Bulgaristan'dan Geri Dönmek İsteyenlere Yönelik Hükümet'in Tutumu.....	102

BÖLÜM 3:SELANİK VİLAYETİ'NDEKİ OKULLAR VE EĞİTİM

POLİTİKALARI	107
3.1. Selanik'teki Müslüman Okullar ve Hükümetin Bu Okullara Yönelik Tutumu.....	108
3.1.1. İdadi Mülki Mektebi	109
3.1.2. Darülmualimin-i İbtidai	113
3.1.3. Selanik Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi ve Numune Çiftliği.....	115
3.1.4. Mekteb-i İdadi ve Rüşdi-i Askeri	118
3.1.5. Selanik Hamidiye Mekteb-i Sanayi	119
3.1.6. Hususi İslam Mektepleri	120
3.1.6.1. <i>Feyziye Mektebi</i>	120
3.1.6.2. <i>Yadigâr-ı Terakki Mektebi</i>	122
3.1.6.3. <i>Ticaret Mektebi</i>	124
3.1.6.4. <i>Leyli ve Nehari Ticaret Mektebi</i>	125
3.1.7. Jandarma Mektepleri.....	126
3.1.8. Selanik Hukuk Mektebi	129
3.1.9. Rüşdi ve İbtidai Mektepler	135
3.1.9.1. <i>İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı'nda İbtidai Tahsil ve Hükümetin Bu Alanda Benimsediği İlkeler</i>	136
3.1.9.2. <i>Hükümetin Selanik'teki İbtidai ve Rüşdi Okullara Yönelik Tutumu: Okul Sayısı Arttırılıyor</i>	140
3.2. Selanik'te Gayrimüslim ve Ecnebi Okullar ve Hükümetin Bu Okullara Yönelik Tutumu.....	146
3.2.1. <i>İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı'nda Gayrimüslim Mektepler ve Hükümetin Bu Alanda Benimsediği İlkeler</i>	147

3.2.2. Gayrimüslim Mekteplerin Teftişi	149
3.2.3. Gayrimüslim Mekteplerde Muallimler Meselesi	154
3.2.4. Yeni Açılmak İstenen Mekteplere Yönelik Hükümetin Tutumu.....	157
3.2.5. Anasırlar Arasında Mektepler Konusunda Çatışmalara Yönelik Hükümetin Tutumu.....	163
3.2.6. Programlar	167
3.2.7. Ecnebi ve Musevi Mektepler	169

BÖLÜM 4: BAYINDIRLIK VE SAĞLIK POLİTİKALARI 177

4.1.İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayları ve Hükümetin Selanik Tramvay Politikaları.....	180
4.2. Selanik'in Aydınlatılması: Şehrin Aydınlatılması Bir Kat Daha Arttırılıyor	194
4.3. İkinci Meşrutiyet Yıllarında Osmanlı Selanik Su Şirketi ve Hükümetin Selanik Su Politikaları.....	203
4.4. İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik'te Görülen Salgın Hastalıklar ve Takip Edilen Sağlık Politikaları	209

BÖLÜM 5:SELANİK'TE ASAYİŞ PROBLEMLERİ: ÇETE FAALİYETLERİ VE GÜVENLİK TEDBİRLERİ 228

5.1. Selanik Vilayeti'nde Çete Faaliyetleri	228
5.1.1.Bulgar Çete Faaliyetleri	228
5.1.2. Rum Çete Faaliyetleri	247
5.1.3. Sırp ve Diğer Çete Faaliyetleri	260
5.2. Çete Faaliyetlerine Karşı Hükümetin Başvurduğu Güvenlik Tedbirleri	267
5.2.1. "Çeteler Kanunu" Devrede	267
5.2.2. Selanik'te Divan-ı Harp Kuruluyor	274
5.2.3. İdare-i Örfiyye'nin İlanı ve Silahların Toplanması	279
5.2.4. Selanik'te Askeri Kuvvet Arttırılıyor	288

SONUÇ 296

KAYNAKLAR 306

ÖZGEÇMİŞ 323

TABLOLAR LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: 1326 (Hicri)/(1908/1909) Senesi Devlet Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nin Teşkilat Yapısı	24
Tablo 2: 1326 (Rumi)/(1910/1911) Senesi Devlet Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nin Teşkilat Yapısı	25
Tablo 3: İkinci Meşrutiyet Dönemi Selanik Vilayeti Valileri	31
Tablo 4: 1908 Genel Seçimi Selanik Vilayeti Seçmen Sayısı	44
Tablo 5: Tanin Gazetesi'ne Göre Selanik Vilayeti'nin Nüfusu	46
Tablo 6: 1908 Genel Seçimleri Sonucu Selanik Vilayeti Mebusları	53
Tablo 7: 1328 (Rumi)/(1912) Senesinde Selanik Vilayeti'ni Meclisi Mebusan'da Temsil Eden Mebuslar	59
Tablo 8: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nin Nüfusu Umumisi	75
Tablo 9: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Salnamesine Göre Selanik Vilayeti Nüfusunun Sancaklara Göre Dağılımı	76
Tablo 10: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Salnamesine Göre Selanik Şehrinin Nüfusu	77
Tablo 11: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nin Toplam Yerli Nüfusunun Yüzdeler Dilime Göre Dağılımı	77
Tablo 12: Hicri 1327/(1909/1910) tarihli Osmanlı Sayımına Göre Selanik Nüfusunun Sancak, Kaza ve Nahiyelere Göre Dağılımı ve Genel Nüfus İçindeki Yahudilerin Miktarı	78
Tablo 13: Hicri 1326/(1908/1909) Tarihli Osmanlı Sayımına Göre Selanik Nüfusu ve Nüfusun Sancak, Kaza ve Nahiyelere Göre Dağılımı	80
Tablo 14: 1908, 1909, 1910, 1911 Yılları Selanik Şehri ve Önemli Merkezleri Nüfusu	82
Tablo 15: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nde Müslüman Okullar	108
Tablo 16: Selanik Hukuk Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Derse Girecek Muallimler ve Maaşları	131
Tablo 17: Selanik Hukuk Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Ders Saatleri	133
Tablo 18: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Selanik Vilayeti Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nde Bulunan Gayrimüslim ve Ecnebi Mektepler	147
Tablo 19: Selanik Tenvir-i Elektrik Şirketi Tarifelerinin Şirket Müdüriyetinden Belirlenen Fiyatları	199
Tablo 20: Selanik Tenvir-i Elektrik Şirketi Tarifelerinin Şirket Müdüriyetinden Belirlenen İndirimli Fiyatları	200
Tablo 21: Selanik Tenvir-i Elektrik Şirketi Tarifelerinin Şirket Müdüriyetinden Belirlenen Küçük Lambaların Sarfiyatları ve Fiyatları	200
Tablo 22: Selanik Tenvir-i Elektrik Şirketi Tarifelerinin Şirket Müdüriyetinden Belirlenen Küçük Lambaların Sarfiyatları ve İndirimli Fiyatları	201

KISALTMALAR

age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
AÜEBFY	Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları
BDAGM	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
drl.	Derleyen
Ed.	Editör
FO	Foreign Office
hzl.	Hazırlayan
İ.B.B.	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İBÜY	İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
İBY	İçişleri Bakanlığı Yayınları
İKY	İstanbul Kitaplığı Yayınları
İUEFTAM	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi
İÜY	İstanbul Üniversitesi Yayınları
KBY	Kültür Bakanlığı Yayınları
MEBY	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
MMZC	Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi
Nu.	Numara
OAV	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
s.	Sayfa
TDBB	Türk Dünyası Belediyeler Birliği
TDV	Türk Diyanet Vakfı
TKAEY	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
TTK	Türk Tarih Kurumu
TVYY	Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Vol.	Cilt
yay. hzl.	Yayına Hazırlayan

YKY Yapı Kredi Yayınları
YTY Yeni Türkiye Yayınları

GİRİŞ

1. LİTERATÜR VE YÖNTEME İLİŞKİN

Bu araştırmada, İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından başlayan ve Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki dönemi olarak da adlandırabileceğimiz dönemde, devleti gerek siyasi gerek sosyal ve ekonomik planda kalkındırmayı hedefleyen amaca ulaşabilmek için yeni anlayış ve ilkeler doğrultusunda Osmanlı Devleti tarafından Selanik Vilayeti'ne yönelik takip edilen politikalar incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın temel konusunu, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan ve Balkan Savaşları'nın başlamasıyla son bulan zaman dilimi içinde devlet yönetimindeki İttihat ve Terakki öncülüğünde benimsenen politikaların Selanik'e yansımaları oluşturmaktadır. Bu noktada araştırma, bir şehir tarihi olmaktan daha çok yönetimdeki İttihat ve Terakki tarafından benimsenen ilkeler doğrultusunda şehre yönelik takip ettiği politikalar bağlamında ele alınmıştır. Özellikle araştırmamızın zaman dilimini oluşturan 20. yüzyıl ortalarına yaklaşılırken, diğer Osmanlı şehirleriyle kıyaslandığında Selanik'in jeopolitik, siyasi, demografik vb. açılardan önemli bir şehir olması, iktidardaki güçlerin, Selanik'e yönelik özel politikalar takip etmesine sebep olmuştur.

Selanik şehri ile ilgili olarak şimdiye kadar gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında yapılan araştırmalara baktığımızda, Meropi Anastassiadou,¹ Mark Mazower,² Gilles Veinstein,³ Alexandra Yerolympos,⁴ Bülent Özdemir⁵ gibi araştırmacılar tarafından yapılan eserler görülmektedir. Bu eserler değerlendirildiğinde özellikle Meropi Anastassiadou ve Bülent Özdemir başta olmak üzere, konunun, daha çok Tanzimat döneminde şehircilik alanında benimsenen yeni ilkelerin Selanik Vilayeti'ne olan yansımaları bağlamında ele alındığını söyleyebiliriz. Bizim çalışmamız ise daha spesifik bir boyutta ele alınarak, özellikle meşrutiyet sisteminin savunuculuğunu yapan

¹Meropi Anastassiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik**, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: TVYY, 2010.

²Mark Mazower, **Selanik: Hayaletler Şehri -Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)-**, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

³**Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, Gilles Veinstein (hzt.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999.

⁴Alexandra Yerolympos, **Urban Transformation in the Balkans (1820-1920)**, Selanik: University Studio Press, 1996.

⁵Bülent Özdemir, **Ottoman Reforms and Social Life: Reflections From Salonica 1830-1850**, İstanbul: The Isis Press, 2003.

İttihat ve Terakki tarafından benimsenen yeni anlayış tarzının Selanik Vilayeti üzerindeki etkisi ortaya konarak, bu anlayış tarzının şehrin gelişmesine katkısı gösterilmeye çalışılmıştır. Bir yandan araştırmamızın temel kaynağını oluşturan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki vesikaların çokluğu nedeniyle konunun sınırlandırılması gerekliliği diğer taraftan ise ancak daha önemli olarak İkinci Meşrutiyet'in yansımalarının daha net bir şekilde ortaya koymak isteği konunun bu aralıkta ele alınmasının en önemli sebebini oluşturmuştur. Diğer taraftan konu Selanik Vilayeti'ne yönelik olarak idari ve sosyal politikalar bağlamında ele alındığından, araştırmanın zaman dilimini oluşturan yıllarda bölgeye yönelik takip edilen siyasi ve ekonomik politikalar da konunun ayrıca ele alınması gereken boyutlarını oluşturmaktadır.

Yukarıda belirtilen unsurlar çerçevesinde düşünüldüğünde, konunun bizim değerlendirme tarzımızla, şimdiye kadarki yapılan çalışmalarda ele alınmış olmaması ve Selanik'in bu yönüyle araştırmaya değer olarak görülmesi bu konunun seçimine neden olan en önemli unsur olmuştur. Diğer taraftan Selanik'in Yunanistan'ın hâkimiyetine geçmesinden sonra çıkarılan 1917 yangını ile Osmanlı'dan kalan çok sayıdaki somut mirasın yok edilerek, Türklerin izlerinin adeta silinmeye ve yok sayılmaya çalışılmasına karşın, Osmanlı Devleti'nin genel olarak Balkanlarda özel olarak değerlendirildiğinde ise araştırmamızın konusunu oluşturan Selanik'te takip ettiği idari, sosyal, eğitim, iskân ve bayındırlık politikaları ile şehrin gelişmesine sağladığı katkıyı ortaya koymak böyle bir araştırmaya gitmenin temel nedenidir.

Bu konuda mevcut araştırmalar değerlendirildiğinde yapılan literatür taramasında görüldüğü gibi ve Anastassiadou'nun eserinde de belirttiği üzere, Selanik ile ilgili olarak Bizans Selanik'ine adanmış binlerce eser sayılabilmesine rağmen uzun bir parantez olarak sunulan Osmanlı döneminin çok dar bir parçaya indirgenmiş olması da⁶ bu konunun çalışılmasının en önemli etkenlerinden birini oluşturmuştur. Gerçekten de günümüzdeki söylemlere baktığımızda Balkanlar'daki Osmanlı mirası adeta görmezlikten gelinmekte ve yok sayılmaktadır. Bu bağlamda, bilindiği üzere günümüzde, Osmanlı Devleti'nin Balkan şehirlerinin gelişmesine sağladığı katkıyı gösterecek eserlerin ortaya konması ile bu alandaki eksikliklerin giderilmesi son derece önemli bir konu olarak görülmektedir. Bu noktada yapılan araştırma, Osmanlı

⁶Meropi Anastassiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik**, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: TVYY, 2010, s.2

Devleti'nin Balkan şehirlerinin gelişmesindeki etkisini göstermesini sağlayacak küçük bir katkı niteliğindedir.

Ayrıca İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Osmanlı Selanik'iyle ilgili çok sayıda vesikanın varlığına rağmen incelenen zaman dilimi aralığında (1908-1912) bu vesikalara dayalı olarak gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında bir araştırmaya rastlanmamış olması da bu alanda bir araştırmaya gitmemizin önemli etkenlerinden birini oluşturmaktadır. Böylece şimdiye kadar Selanik'le ilgili olarak herhangi bir araştırmada kullanılmamış olan arşiv vesikaları ortaya konarak, konu söz konusu arşiv vesikalarına dayalı olarak ele alınmış ve mevcut literatüre bu bağlamda bir katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu noktada bu araştırma; temel olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Foreign Office) belgelerine dayanmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki, Bab-ı Ali Evrak Odası, Dâhiliye Nezareti, İradeler, Maarif Nezareti, Meclis-i Vükela Mazbataları, Sadaret, Şura-yı Devlet, Teftişat-ı Rumeli, Yıldız tasniflerinin ayrıntılı bir şekilde taranması gerçekleştirilerek, özellikle incelenen zaman dilimi içinde Osmanlı Devleti'nin Selanik'e yönelik politikalarını ortaya koyacak türden belgelere ulaşılmıştır. Diğer taraftan İngiliz arşiv belgeleri ile Selanik'te yaşanan gelişmelerin Büyük Güçler ve Balkan Devletleri arasındaki algılanış biçimine ait bilgiler sağlanabilmiştir. Ayrıca yine İngiliz arşivine ait belgelerden olan konsolosluk raporları vasıtasıyla da Selanik Vilayeti'nin demografik yapısı ile ilgili ve Osmanlı Devleti vesikalarında geçen bilgileri destekleyecek türden bilgilerin sağlanması, incelenen zaman dilimi içinde Selanik'in demografik yapısı hakkında önemli değerlendirmelere gitmemizi sağlayabilmiştir.

Arşiv belgelerinin yanında salnameler de verdiği istatistikî bilgilerle dönemin önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Tezimize kaynaklık edecek gerek Selanik Vilayeti salnameleri ve gerekse devlet salnameleri, şehrin, idari ve demografik yapısı, yöneticileri, okulları, kamu idaresi hizmetleri gibi birçok bilgiyi bir arada bizlere sunmuştur.

Diğer taraftan şehirlerle ilgili tarih araştırmalarında kullanılan önemli bir kaynak da gazetelerdir. Gazetelerde, çalışılan yer ile ilgili yerel gazetenin bulunması elde edilecek verilerin de bir o kadar zenginleşmesini sağlamaktadır. Bu noktada araştırmamızda incelenen zaman dilimi içinde Selanik'te çıkan Zaman, Rumeli, Yeni Asır, İttihat ve Terakki gazeteleri bize Selanik yaşamı üzerine birçok bilgi sunmuştur.

Ayrıca İstanbul'da yayınlanan Tasvir-i Efkâr gazetesinin Selanik'teki gelişmeleri aktaran sütunlarından şehir ile ilgili önemli bilgiler sağlanabilmiştir. Diğer taraftan aynı zaman diliminde yurt dışında çıkan Yahudi gazeteleri olan The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922), The American Israelite (1854-2000) gibi gazeteler de, Selanik'te bulunan Yahudiler ile ilgili kuruluşlar hakkında bilgi edinme şansı verdiği gibi, ayrıca Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmelerin Yahudi milleti tarafından nasıl değerlendirildiğini izleme imkânını da sunmuştur.

Araştırma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin Selanik'e yönelik idari, mülki ve seçim politikaları incelenmeye çalışılmıştır. Bu noktada konu ilk olarak idari ve mülki açıdan ele alınmış, Osmanlı Devleti'nde idari birimlerin oluşması kısa bir şekilde değerlendirildikten sonra, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte iş başına gelen İttihat ve Terakki'nin idari alanda benimsediği yeni anlayış ortaya konulmaya ve bu yeni anlayış tarzının gerek idari yapıda getirilecek yeni düzenlemeler açısından gerekse bölgeye atanan valilerin özellikleri açısından Selanik Vilayeti'ne olan yansımaları incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan konu; İttihat ve Terakki'nin başlangıçta temel ideolojisi olarak kabul edebileceğimiz Osmanlılık ideolojisinin Selanik'e olan diğer bir yansıması olarak da değerlendirilebileceğimiz boyutuyla yani İttihat ve Terakki'nin Selanik'e yönelik seçim politikaları kapsamında da değerlendirilerek Osmanlılık tablosunun Selanik Vilayeti'ndeki sonuçları gösterilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, İkinci Meşrutiyet yıllarında Selanik Vilayeti'nin demografik yapısı ve devletin Selanik'e yönelik iskân politikaları incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada başlangıçta, Selanik'te bulunan cemaatler hakkında bilgi verildikten sonra, şehrin nüfusuyla ilgili istatistikî bilgiler, bu konuda mevcut olan çeşitli kaynaklar açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek, Selanik Vilayeti'nin demografik yapısı açısından önemli tespitlere gidilmiştir. Ayrıca yine devlet tarafından benimsenen iskân politikaları çerçevesinde, Selanik'in yeri ve önemi ortaya konarak konu iktisadi ve siyasi açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise, İkinci Meşrutiyet yıllarındaki Selanik Vilayeti'nde bulunan okullar ve İttihat ve Terakki'nin eğitim alanında benimsediği ilkeler çerçevesinde mevcut bu okullara yönelik politikalar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu noktada özellikle Selanik Vilayeti salnamelerinde şehirde bulunan

gerek Müslüman ve gerekse gayrimüslim ve ecnebi okulların ayrıntılı olarak tespitine gidilerek, özellikle İttihat ve Terakki tarafından siyasi programında eğitim alanında benimsenen ve bu doğrultuda Kanuni Esasi’de de yer alan ilkeler doğrultusunda Selanik Vilayeti’nde gerek Müslüman okullara ve gerekse ecnebi okullara yönelik takip edilen politikalar incelenmeye çalışılmıştır.

Tezimizin dördüncü bölümünde ise, Osmanlı Devleti’nin Selanik’e yönelik bayındırlık ve sağlık politikaları incelenmeye çalışılmıştır. Bu noktada Selanik Vilayeti’nde vücuda getirilen bayındırlık müesseselerinin en önemlileri olan tramvaylar, şehrin aydınlatılması ve su ihtiyacının karşılanması gibi konular ele alınarak, özellikle devlet yönetimindeki İttihat ve Terakki tarafından gerek belediyeçilik ve gerekse bayındırlık alanında benimsenen yeni anlayış ile birlikte Selanik şehrinde meşrutiyet yıllarında yaşanan değişim ve gelişim ortaya konmaya çalışılmıştır. Yine bu bölüm kapsamında, incelenen zaman diliminde Selanik’te görülen salgın hastalıklar konusu da işlenerek gerek bu hastalıklara yönelik takip edilen önleyici tedbirler ve başvuru olan sıhhi tedbirler ve gerekse devletin halkı hastalıklar konusundaki eğitime misyonunda gelinen yeni nokta ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tezimizin beşinci ve son bölümünde ise incelenen zaman aralığında, Selanik’teki asayiş problemleri bağlamında görülen çete faaliyetleri ve bu faaliyetlere yönelik hükümetin başvurduğu güvenlik tedbirleri incelenmiştir. Bu noktada ilk olarak Selanik şehrinde milliyetçilik hareketlerinin hız kazandığı bir dönem olan İkinci Meşrutiyet yıllarında gerek Bulgar ve Rum ve gerekse Sırp ve diğer unsurların giriştikleri çete faaliyetleri ayrıntılı olarak değerlendirilip, Selanik’in incelenen zaman dilimi içinde yoğun çete faaliyetlerinin yaşandığı bir şehir olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bundan sonra ise özellikle bu çetecilik faaliyetlerinin artarak hız kazanması sonucu devletin bu olayların önünü almak, asayiş ve sükûnu sağlamak için daha radikal ve kati tedbirler olarak almak zorunda kaldığı çeteler nizamnamesi, divan-ı harp, idare-i örfiyyenin ilan edilerek halkın elindeki silahların toplatılması ve askeri kuvvetin artırılması gibi güvenlik tedbirleri incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. YİRMİNCİ YÜZYIL BAŞLARINA KADAR SELANİK

Selanik şehri, Rumeli’nin Adalar Denizi sahilinde, Balkan dağ silsilesinin güney kesiminde Thermaikos Körfezi kıyısında, Khalkidiki Yarımadası’nın batı kesiminde

Gallikos ve Vardar Irmakları'nın delta ovalarına bakan Khortiatis dağı'nın eteklerinde yer alan bir yerleşim birimi olarak kurulmuştur. Kuzey kısımları genellikle dağlık olup çeşitli yaylalara, güneye sahile doğru inildikçe vadi ve ovalara sahip bir şehirdir. Osmanlı idaresi altında ise; Selanik Vilayeti, doğuda Edirne Vilayeti ve Doğu Rumeli Eyaleti, kuzeyde Bulgaristan Emareti ve Kosova Vilayeti, batıda Manastır Vilayeti ve güneyde Yunanistan ve Adalar Denizi ile çevrilidir.⁷

Selanik şehri, M.Ö. 315'te Büyük İskender'in ölümünden sonra tahta geçen Kassandros tarafından kurulmuştur. Bir liman şehri olarak ve Makedonya'nın yeni baş şehri haline getirilmek üzere kurulan şehre, Makedonya Kralı Kassandros hanımı olan Büyük İskender'in kız kardeşinin ismi Thessaloniki adı verilmiştir.⁸ Şehir kurulduktan sonra çevredeki bölgeden sürgün yolu ile toplanan halk buraya yerleştirilmiştir. Şehir Makedonya Krallığı zamanında Adriyatik'ten Doğu Akdeniz'e giden yol üzerinde önemli bir liman ve ticaret şehri olmuştur. Daha sonra burası Rumların hâkimiyeti altına girmiştir.⁹

Makedonya'da bir liman şehri olarak kurulan Selanik, Yunan dünyasını Asya, Hindistan ve Afrika'nın ticaret yollarına bağlayan yeni Akdeniz limanları şebekesi içinde yer alan önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Bundan dolayı şehir tarih boyunca çeşitli kavimlerin işgaline sahne olmuştur. Selanik, 1430 tarihinde Türkler tarafından hâkim olana kadar geçen zamanda Helen, Roma ve Bizans metropolisi olarak bin yedi yüz yıllık bir geçmişe sahiptir.¹⁰ Şehir, M.Ö. 168'den sonra Roma egemenliğine girmiştir. M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle Doğu Roma

⁷**Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.86.; Şehrin coğrafyası için Tayyip Gökbilgin şunları yazmaktadır: "Kendi ismini taşıyan körfez kenarında, Vardar Nehri ağzının 16 km doğusunda yer alır. Selanik'in son derece önemli olan coğrafi mevkii, dağlık Balkan yarımadasını boydan boya kesen yolların düğüm noktasında bulunması ve aynı zamanda bu yolları işlek deniz ulaşımına bağlayan muhafazalı bir liman olması gibi özellikler arz eder. Sözü geçen yollardan biri Vardar Vadisi'ni takip ederek kuzeye doğru uzanır ve geçilmesi kolay bir eşiği aşarak kuzey istikametinde devam edip Mora Vadisi üzerinden orta Tuna Ovaları'na (Macaristan) ulaşır. Diğer bir yol ise Adriyatik kıyısından Dıraç'tan başlayarak Makedonya gölleri havzasından Selanik'e gelir ve şarka doğru devam ederek Boğazlar bölgesine ulaşır." Tayyip Gökbilgin, "Selanik", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cilt.10, İstanbul, 1990, s.337.

⁸Apostol Vacalopoulos, **A History of Thessaloniki**, Translation by T.F. Carney, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1963, s.8.; İskender'in, Thessaloniki ile evlenen Kassandros adında bir generali vardı. Kassandros Makedonya tahtına çıkmayı umuyordu ve bu amaçla İskender'in annesini öldürerek, bir devlet adamı olarak itibarını yeniden kazanmak için bir dizi kent kurdu. Kendi adını verdiği kent tarihin sayfalarından yok olup gitti. Ama İ.Ö. 315'te karısının adı verilen kent, Yunan dünyasını Asya, Hindistan ve Afrika'nın ticaret yollarına bağlayan yeni Akdeniz limanları şebekesi içinde İskender'in kendi kurduğu İskenderiye'ye katıldı. Mark Mazower, **Selanik: Hayaletler Şehri -Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)-**, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: YKY, 2007, s.33.

⁹Tayyip Gökbilgin, **agm**, s.337vd.

¹⁰Mark Mazower, **age**, s.31.

(Bizans) İmparatorluğu'nda kalan Selanik, Bizans'ın hâkimiyeti altındayken 10. ve 11. asırlar boyunca Avarlar, Bulgarlar ve Balkanlara gelen diğer kavimlerin saldırılarına uğramıştır. 1204 yılında IV. Haçlı seferine katılan Latin orduları Makedonya ve Selanik'i zapt edip burada bir krallık kurduysa da fazla uzun ömürlü olmamıştır. Şehir 1124-1246 tarihleri arasında Epir despotluğunun başkenti olmuş, 1246'da Bizanslıların eline geçmiştir.¹¹

Osmanlıların Balkanlar'daki fetihlerinin bir sonucu olarak, Bizans İmparatorluğu'nun ikinci önemli kenti ve ticaret merkezi olan Selanik, Sultan I. Murat zamanında 1372 yılından itibaren Türk taarruzuna uğramaya başlamış ve 1387 yılında bir süre için Osmanlı egemenliğine geçmiştir. I. Beyazıt'ın hükümdarlığı zamanında kesin olarak Osmanlı egemenliğine giren kent, Ankara Savaşı'ndan sonra kardeşlerine karşı taht mücadelesinde Bizans'ın desteğini sağlamak isteyen Süleyman Çelebi tarafından Bizans'a geri verilmiştir. Bizans'a karşı kesin taarruz politikası izleyen II. Murat zamanında Selanik yeniden kuşatılmıştır. Uzun süreden beri devam eden Türk taarruzu ve kentte baş gösteren kıtlık yüzünden Bizans'tan da yardım alamayan İmparator Manuel'in oğlu Despot Andronikos, Selanik'i Eylül 1423'te Venedik yönetimine teslim etmek zorunda kalmıştır.¹² Selanik bundan sonra Sultan II. Murat tarafından 1430 yılında gerçekleştirilen sefer sonucu kesin olarak Türk egemenliğine girmiştir.¹³ Fethinin ardından 1455'te sancak olarak teşkilatlandırılan Selanik, Rumeli Eyaleti'nin sol kolunu teşkil eden Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı otuz altı sancaktan biri olmuştur.¹⁴

¹¹Tayyip Gökbilgin, **agm**, s.337vd.

¹²Melek Delilbaşı, **Johannis Anagnostis "Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih" (Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı)**, XVIII. Dizi-Sa.8, Ankara: TTK, 1989, s.1; Melek Delilbaşı, "16.Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", Elizabeth A. Zachariadou (Ed.), Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova (çev.), **Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)** içinde (73-91), İstanbul: TVYY, 1999, s.73. Selanik'in Venedik idaresine geçmesi konusunda bkz. Melek Delilbaşı, "Selanik'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı Venedik Savaşı (1423-1430)", **Bellekten**, Cilt. Nu. XL, Sayı. Nu. 160, Ankara, 1976, s.573-588.

¹³Machiel Kiel, **Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans**, Great Britain: Variorum, 1990, s. 124-125.; Melek Delilbaşı, **age**, s.14.; Ayrıca bkz. Apostol E. Vacalopoulos, **age**, s.63.; 15.yüzyıl Osmanlı Selanik'i için ayrıca bkz. Ayhan Pala, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991.(Bu çalışma 15. ve 16. yüzyıla ait tahrir defterlerine dayanmaktadır.); Heath W. Lowry, **Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Thessaloniki in the year 1478**, Diptiha (1980/1981), Atina, 1981.

¹⁴Bülent Özdemir, "Selanik: 19. Yüzyılda Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetim Geleneğinin Değişimi", Erol Özvar-Arif Bilgin (Ed.), **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi** içinde (321-336), İstanbul: TDBB, 2008, s.323.

1430'da kente egemen olunmasının ardından,¹⁵ Osmanlı hükümdarı II. Murat, yakındaki bir Osmanlı yerleşmesi olan Yenice-i Vardar'dan yaklaşık bin kadar Türk'ü Selanik'e yerleştirmiştir.¹⁶ Ancak, bu nüfus yerleştirme politikalarına karşın, kent ve çevresi 16. yüzyıla kadar kayda değer bir Müslüman Türk nüfusa sahip değildir, bu durum ancak Kanuni Sultan Süleyman döneminde Anadolu'daki büyük grupların Balkanlar'a ve özellikle Selanik çevresine yerleştirilmeleri ile değişmiştir.¹⁷

Selanik Roma işgalinden beri sahip olduğu kozmopolit karakterini Osmanlı egemenliği döneminde de sürdürmüştür.¹⁸ Selanik tıpkı devletin diğer şehirleri gibi çeşitlilik arz etmiş ve başta Müslüman Türkler, Ortodoks Yunanlılar, Yahudiler, Bulgarlar, Dönmeler, Arnavutlar, Çingenerler ve Franklar olmak üzere farklılık gösteren bir nüfusa sahip olmuştur.¹⁹

Selanik yalnızca önemli bir liman değildir,²⁰ aynı zamanda antik ticaret yollarının kavşağında yer almaktaydı.²¹ Bu bağlamda, Selanik Ortaçağ'daki önemini Türklerin eline geçtikten sonra da korumuş, Osmanlı Devleti'nin en önemli ticaret merkezlerinden biri ve Balkanların en işlek limanı olarak kalmıştır.²² Kısacası ticareti Balkanlar'a, Peleponnes'e, Adalara, Mısır, Suriye, Anadolu, Rusya, Avusturya, İtalya,

¹⁵Apostol E. Vacalopoulos, *age*, s.74.

¹⁶Machiel Kiel, "Selanik", *DİA*, Cilt. 36, İstanbul: TDV, 2009, s.353., Melek Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", *Bellekten*, Cilt. Nu. LI, Sayı. Nu. 199, 1987, s.75vd.; Melek Delilbaşı, "16.Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", s.74.

¹⁷Mehmet Ali Gökaçtı, *Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.343.

¹⁸N.C. Moutsopoulos, "İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent", *Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı*, Gilles Veinstein (hzl.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.27.

¹⁹Bülent Özdemir, "Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik'in 1840'lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri", *Osmanlı*, Cilt. 4, Güler Eren (Ed.), Ankara: YTY, 1999, s.263.; Bülent Özdemir, "Selanik: 19. Yüzyılda Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetim Geleneğinin Değişimi", s.322.; Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, Dilek Şendil (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.251.

²⁰Osmanlı Devleti'nde liman kentleri için ayrıca bkz. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quatert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri", Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (Ed.), Gül Çağalı Güven (çev.), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)* içinde (121-157), İstanbul: TVYY, 1994, s.121.; Osmanlı döneminde Selanik limanı için ayrıntılı olarak bkz. Selahattin Bayram, "Osmanlı Döneminde Selanik Limanı: 1869-1912", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009.

²¹Feridun M. Emecen, "Selanik'ten Manisa'ya: Yahudi Dokumacıların Göçüyle İlgili Bazı Bilgiler", Elizabeth A. Zachariadou (Ed.), Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova (çev.), *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)* içinde (105-121), İstanbul: TVY, 1999, s.105.

²²Sevim Arslan, "Salnamelere Göre Selanik", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1990, s.23.; 1840-1912 yılları arasında İzmir ve Selanik'teki kentsel ve mimari değişime karşılaştırmalı olarak bkz. Ceylan İrem Gençer, "1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.

Almanya ve Fransa'ya kadar uzanan Selanik, Balkanlar'ın tam anlamıyla ticaret merkezi haline gelmiştir.²³

Selanik şehri, özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra birçok farklı gelişmelerin yaşandığı bir şehir olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1839'dan itibaren devleti ve toplumu Batılılaştırma doğrultusunda girişilen ve Tanzimat olarak bilinen reformlar kent alanını da ilgilendirmiştir.²⁴ Tanzimat'la birlikte değişen şehircilik anlayışı Selanik'e yansımış ve Tanzimat sonrası Selanik kültür ve ticaret alanında ciddi gelişmelerin yaşandığı bir kent olmuştur. 1839'dan itibaren ilan edilen ve Osmanlı Devleti'nin yapısını Avrupa'dan örnek alarak değiştirmeye çalışan reform anlayışı Selanik'te 1869'dan sonra hissedilmiştir.²⁵ 1830'lardan itibaren yüzünü tamamen Batı'ya çeviren şehir, iş bilen valilerin öncülüğünde adeta yeniden inşa edilmiştir. 1869 yılında belediyenin kurulması, evlere su şebekesinin bağlanması, havagazı ve elektrik işletmelerinin tesisi ve deniz tarafındaki surların yıkılarak büyük bir rıhtım inşası, kenti Avrupa'ya bağlayan demiryolu ağının kurulması ve nihayet 1890 yangınından sonra şehrin yeniden inşası bu değişimin en önemli adımlarıdır. Bütün bu sayılanlar şehrin çehresini tamamen değiştirmiş, Selanik'i bir Ortaçağ kenti olmaktan çıkararak modern bir kent görünümüne kavuşturmuştur.²⁶

²³Basil C. Gounaris, "Selanik", Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (Ed.), Gül Çağalı Güven (çev.), **Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)** içinde (103-120), İstanbul: TVYY, 1994, s.107.

²⁴Stefan Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", Paul Dumont, François Georgeon (Ed.), Ali Berktaş (çev.), **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri** içinde (1-18), 2. Baskı, İstanbul: TVYY, 1999, s.1-2.

²⁵Alexandra Yerolympos, "XIX. Yüzyıl Sonunda Selanik'te Kentlilik Bilinci ve Belediyeye İlgisi", **Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak- Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20.yüzyıllar)-**, François Georgeon-Paul Dumont (drl.), Maide Selen (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.148.

²⁶Aleksandra Yerolympos, "Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan'da Şehircilik ve Modernleşme", Paul Dumont, François Georgeon (Ed.), Ali Berktaş (çev.), **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri** içinde (31-59), 2. Baskı, İstanbul: TVYY, 1999, s.39.; Nurdan İpek, **Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011, s.10.; Selanik 20. yüzyıla "İmparatorluğun en Avrupailişmiş kenti" sıfatı ile taçlanmış olarak girer. Bununla birlikte kent modernleşmesini tamamlamış olmaktan uzaktır; her geçen gün kanıtlanan ticari önemine rağmen, Balkan topraklarında durmadan değişen kırılğan jeopolitik dengelere bağımlı kalmaya devam eder. Onu Avrupa'ya ve yanı sıra başkente ve artalanına dolaysız bir biçimde bağlayan demiryolu ağına, okullarının çoğalmasına, modern iletişim tesislerine ve iş adamlarının sürekli gidiş gelişlerine rağmen, Selanik'in kendisi gibi, kentsel çevresi de esas olarak geleneksel özelliklerini korur. Körfezin üzerindeki yeni yüzü, modern işadamları ya da geleceğin proleterleri tarafından oturan kenar mahalleleri, artık açılmış sur içindeki kentte elden geçirilmiş bazı mahalleleri her şeye rağmen evrimsel bir sürecin ana hatlarını sunar; ancak bu süreç, Makedonya çatışması ve Balkan Savaşları ile sert bir biçimde kesintiye uğrayacaktır. Fakat Selanik'i ileriki yıllarda, önceden kestirilmesi olanaksız, başlıca üç olaydan kaynaklanan dönüşümler beklemektedir: Kentin 1912'de modern Yunan devleti ile bütünleşmesi, tarihsel çekirdeğinin 1917 yangını tarafından nerdeyse tümüyle yok edilmesi ve nihayet 1922'de Türkiye ile Yunanistan arasındaki

19. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde, Osmanlı Devleti'ndeki liman kentleri gibi Selanik'te de fiziksel ve kültürel alanda önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Özellikle, dünya ticareti ile bağlantılar ve bunlara eşlik eden yeni iletişim yöntemleri (telgraf), uluslararası ulaşım (yollar, demir yolları, buharlı gemiler) ve şehir içi ulaşım (tramvay) bu değişimi ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Selanik'i, durağan bir Makedonya sınır kenti olmaktan çıkmış ve önemli bir kozmopolit limana dönüşmüştür.²⁷ Bu noktada Selanik, Osmanlı Devleti'nin kentsel siyasi reformlarının laboratuvarı niteliğindedir.²⁸ 1900'e doğru Selanik, Osmanlı kentleri arasında İstanbul ve İzmir'i uzaktan izleyen bir yerleşim yeridir. Avrupa'ya demiryolu ile ve gemi seferleri ile bağlanan kent, Avrupalılaşmaya kapısı ilk açılan yerlerden biridir.²⁹

Diğer taraftan Selanik özellikle Balkan ulusları arasında hızla gelişen milliyetçilik akımının yoğun olarak hissedildiği bir bölgedir.³⁰ Fransız İhtilali'nden sonra hızla gelişen milliyetçilik akımları bölgedeki Bulgar, Sırp, Rum unsurlar arasında revaç bulmuş ve her biri kendi devletleri için sınırlar belirleme yoluna gitmişlerdir. Bu rekabette Selanik de paylaşılamayan bir coğrafyadır. Bu sebeple bölge üzerinde Türkler dışında orada bulunan bütün halkların hesabı vardır.³¹

Bu bağlamda 1878 tarihli Berlin Antlaşması'ndan sonra,³² özerk bir Bulgar devletinin doğmasının ardından³³ Bulgar ulusal talepleri arasında Selanik'in ayrıcalıklı bir yeri vardır. Stratejik ve ticari açıdan önemli görülen ve hararetle göz dikilen Selanik,

nüfus değişiminden sonra kentteki etnik dengede meydana gelen büyük değişiklik. Bkz. Alexandra Yerolympou, Vassilis Colonas, "Kozmopolit Bir Kentleşme", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.176-177.

²⁷Marc David Baer, **Selanikli Dönmeler-Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler-**, Sevinç Kayır (çev.), İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2011, s. 92.

²⁸Age, s. 114.

²⁹Meropi Anastasiadou, "Yüzyıl Dönemecinde Selanik'te Seçkin Sporları ve Sporcu Sekçinler", **Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak- Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20.yüzyıllar)-**, François Georgeon-Paul Dumont (drl.), Maide Selen (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.175.

³⁰Mustafa Balcı, **Selanik Düştü -Selanik'in Kaybediliş Öyküsü ve Hasan Tahsin Paşa'nın Savunması-**, İstanbul: Kesit Yayınları, 2010, s.10.; Edouard Driault, **Şark Meselesi -Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar-**, N. Nafiz (çev.), Emine Erdoğan Özünlü (yay. hızl.), Ankara: Berikan Yayınları, 2010, s.431.

³¹Mustafa Balcı, **age**, s.13-14.; Makedonya meselesi ve bölgesel etkileri için bkz. Semih Bulut, "Tarihsel Açından Makedonya Meselesi ve Bölgesel Etkileri", **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, İstanbul, 22-24 Ekim 2003, s. 401-420.

³²Zekeriya Türkmen, "Makedonya Meselesi ve Osmanlı Ordusunun Makedonya Bölgesinde Eşkya ile Mücadelesi", **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, İstanbul, 22-24 Ekim 2003, s.293vd.

³³Mark Mazower, **age**, s.273.; Osmanlı Devleti'nde Bulgar meselesi için bkz. Hüdayi Şentürk, **Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850-1855)**, Ankara: TTK, 1992.

onların da hâkim olmak istediği bir bölge olmuştur.³⁴ Yunanistan ise, 1843'den itibaren devlet politikası düzeyine yükseltilen “büyük düşüncesi”ni (megalo idea), gerçekleştirme idealini benimsediği andan itibaren Selanik, Yunan devletinin etkinliklerinin planlama ve eşgüdüm merkezi olmuştur.³⁵ Bu noktada Selanik çatışan milliyetçi emellerin savaş alanı haline gelmiştir. 20. yüzyıla doğru yaklaşırken Rumlar ve Bulgarlar kendilerine miras kalacağını umdukları bu topraklar için her yerde çekişmekteydiler.³⁶ Selanik ve çevresini kasıp kavuran bu mücadele, bölgenin Hıristiyanları arasında dinsel bir çatışma olarak başlamış, fakat çabucak eylemcilerin milli kimliklerini (Rum veya Bulgar hatta Makedonyalı kimliğini) hiç benimsemeyen kitlelere zorla kabul ettirmelerinin bir yoluna dönüşmüştür. 20. yüzyılın ilk on yılına gelindiğinde, yıllarca süren çatışma sayesinde, gerçekten de milli anlamda Rumlar, Bulgarlar, Türkler vardı ve bunların rekabetleri Selanik'in kozmopolit Osmanlıcı yüzünü baltalamaya başlamıştı.³⁷

Bütün bunlardan ayrı olarak Selanik, Sultan II. Abdülhamit devrinde kendisini tahttan indirecek bütün muhalif hareketlerin merkezi olan bir şehirdir.³⁸ Batı'nın serbestliğine ve kozmopolitliğine uygun bir giysi olarak bir ticaret ve siyaset merkezi olan Selanik, aynı zamanda hürriyetçi gelişmeler ve mücadeleler safında yer almıştır. Bu etkinliğini özellikle kapalı kuruluşlar olan ve gizli olarak kapitülasyonların gölgesinde çalışan Mason localarında göstermekteydi. Gerçi Manastır ve Kosova bölgelerinde de bu genel duyarlılık vardı, fakat Selanik, Osmanlı Avrupa'sının merkezi olarak, daha elverişli koşullara sahipti.³⁹

³⁴Bernard Lory, “Solun, Bir Slav Kenti mi?”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar'ın Uyanışı**, Gilles Veinstein (hzl.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.143.; Bu noktada Bulgarların 20.yüzyıl başlarında Selanik'te giriştikleri faaliyetleri için ayrıca bkz. Hristo Hristov, **Bulgaria 1300 Years**, Sofia Press, 1990, s.158.

³⁵Kirki Georgiadou, “Selanik'in Yunanlıları”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar'ın Uyanışı**, Gilles Veinstein (hzl.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.128-129.

³⁶Meropi Anastasiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)**, İkinci Basım, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: TVYY, 2010, s.351.

³⁷Mark Mazower, **age**, s.264-265.; Selanik'te asayişsizliğin temel sebebi olan bu komitacılık faaliyetleri için ayrıntılı olarak bkz. Dilek Gücel, “Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2014.

³⁸Mustafa Balcı, **age**, s.12.

³⁹Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**, Cilt. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.37.

Bu noktada faaliyetlerini yurt dışında sürdüren Osmanlı meşrutiyetçi örgütü İttihat ve Terakki Cemiyeti,⁴⁰ daha 1896 yılında orada kurulmuştur.⁴¹ Söz konusu örgütün ilk oluşumu ise İttihad-ı Osmanî Cemiyeti adıyla, 1889 Mayıs'ında, İstanbul'da, beş Askeri Tıbbiye öğrencisi girişimiyle ortaya çıkmıştır. Aynı yıl Ahmet Rıza Bey tarafından Paris'te kurulan derneğin Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşarak, İttihad-ı Osmanî Paris'teki derneğin adını almıştır. Paris Derneği de İstanbul'un şubesi olmayı kabullenmiştir.⁴² Gizemli bir "İttihat ve Terakki Komitesi" bu dönemden itibaren, el altından dağıtmaya başladığı broşürler ve bildirimler yayınlamaya koyulmuştur. Reformların yapılmasını ve bir parlamenter monarşinin yeniden kurulmasını talep eden muhalif unsurlara karşı,⁴³ Abdülhamit'in muhalifleri susturucu sert tedbirlerinin giderek artması üzerine İstanbul'da artık gizli bir cemiyetin çalışma olanağı kalmamış, gözler, özellikle Rumeli'ye ve ülke dışına çevrilmiştir.⁴⁴

Bundan sonra örgüt yeniden teşkilatlanmak için Selanik'i seçecektir. Çünkü Osmanlı idaresi altındaki bölgelerin en gelişmiş şehri Selanik'tir. Diğer taraftan Selanik'in Avrupa'ya yakınlığı ve Balkan milletlerine özgü sorunların çokluğu, dolaylı yoldan, Avrupa devletlerini bir şekilde ilgilendirmesinden ötürü, bu bölgenin devamlı gözlem altında tutulmasını gerektirmiştir. Mevcut durumun yön değiştirmesini önlemek için de Avrupa siyasetçileri kendi subaylarının komutasında bir jandarma birliğinin görevlendirilmesini sultana dayatmışlardır. Bu durum Selanik'in her tarafına yayılmakta olan ihtilalcı fikirleri, sultanın kendine mahsus etkili üslubuyla bastırmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca bölgenin sağladığı dış dünya ile temas da önemlidir. Bu noktada

⁴⁰İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 7.Baskı, Nuran Yavuz (çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.; Ernest Edmondson Ramsour, **Genç Türkler ve İttihat ve Terakki "1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi"**, Hacasan Yüncü (çev.), İstanbul: Kayihan Yayınları, 2001.; Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.; Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara: İmge Kitabevi, 2014.; Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, İstanbul: Emre Yayınları, 2000.; M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler**, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.; Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 2.Baskı, Fatmagül Bertay (çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.; Şerif Mardin, **The Genesis of Young Otoman Thought -A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas-**, New Jersey: Princeton University Press, 1962.; Ernest Edmondson Ramsour, **The Young Turks -Prelude to the Revolution of 1908-**, New Jersey: Princeton, 1957.; M. Şükrü Hanioglu, **The Young Turks in Opposition**, New York: Oxford University Press, 1995.

⁴¹Mark Mazower, **age**, s.281.

⁴²Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) -Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, 3. Baskı, İstanbul: İBÜY, 2009, s.130.

⁴³Paul Dumont, François Georgeon, "Devrim Selanik'ten Başlar", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.243.

⁴⁴Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) -Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, s.131.

Selanik'in, devletin diğer bölgelerinden daha fazla Avrupa'ya benzemesi, milliyetçiler nazarında bulunmaz bir fırsattır.⁴⁵

Bu gelişmelerin ardından bir iç dinamik simgesi olarak asıl "İttihat ve Terakki" 1906'da Selanik'te Üçüncü Ordu subaylarının girişimiyle kurulmuştur. O zaman adı "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"dir. Subaylarla bürokratların oluşturduğu kurucu grup kısa sürede büyüyüp yayılmıştır. 1907 yılında ise Paris örgütü ile anlaşarak cemiyetin adı önce "Terakki ve İttihat", sonra da "İttihat ve Terakki" olmuştur. 1906'da kurulan cemiyet, ne 1889'daki çalışmaların, ne de Avrupa Türklerinin eseri olmuştur. O, doğrudan doğruya (askeri okulların da büyük payı olmakla beraber) Rumeli'de, İstanbul'a oranla, çok daha özgür bir iklim içindeki girişimlerin çocuğudur.⁴⁶ Selanik, 20. yüzyılın başından itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlendiği merkezlerden biri durumuna gelmesi nedeniyle şehir, "Kâbe-i Hürriyet" veya "Mehd-i Hürriyet" (hürriyetin beşiği) olarak adlandırılmıştır.⁴⁷

İkinci Meşrutiyet hareketinin dinamik unsurları Selanik çevresinden çıkmıştır. İttihat ve Terakki'nin daha sonra iktidarı paylaşacak ve Türkiye'nin siyasal yaşamında bir ekol olacak yurt içi örgütlenmesi de Selanik'te kurulmuş ve buradan bütün Rumeli'ye yayılmıştır. Selanik, Osmanlı ve Türk yenilikçi hareketlerinin bir anlamda doğum yeri merkezi olmuştur.⁴⁸

Diğer taraftan Selanik, II. Abdülhamit'e Kanuni Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymasına için baskı yapan kentlerin başında gelmiş, 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilan edilmesinde büyük rolü olmuştur.⁴⁹ 1908 Mayıs'ında Selanik Komitesi, kendisine bir manifesto kaleme almış ve bunu Selanik'te temsil edilen bütün güçlerin temsilcilerinin konsoloslarına sunacak ölçüde güçlü hissetmiştir. Komite bu belgede kendisini devletin sorumluluğunu taşıyabilecek tek güç olarak takdim etmiştir. Temmuz'un başında İngiltere Kralı VII. Edward ile Çar II. Nikola Reval'de bir araya gelip burada bir reform projesi geliştirmeye teşebbüs ettikleri zaman, komite üyeleri

⁴⁵Ernest Edmondson Ramsour, *ege*, s.124-125.

⁴⁶Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**, s.27.; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) -Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, s.131.

⁴⁷Mehmet Ö. Alkan, Mehmet Ö. Alkan, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000**, İstanbul: Terakki Vakfı, 2003, s.36.

⁴⁸Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.23-24.

⁴⁹Mehmet Ö. Alkan, *age*, s.37.

daha büyük kararlılıkla harekete geçmişlerdir.⁵⁰ Selanik'teki merkez 21-22 Temmuz gecesi olağanüstü bir toplantı yaparak 23 Temmuz'da Meşrutiyet'i ilan etmiştir.⁵¹ Böylece Üçüncü Ordu Abdülhamit rejimini yıkmış, yeni bir devir açılmıştır. İttihat ve Terakki adı da meşrutiyet ve hürriyetle bütünleşmiştir. Cemiyet artık devletin en önemli siyasal gücü ve merkezi durumuna gelmiştir.⁵²

İkinci Meşrutiyet'in çok yönlü bir niteliği vardır. Bir yandan Abdülhamit rejimini (1876-1908) yıkmış ve Osmanlı Devleti'nin sonunu simgelemiştir. Diğer yandan da, yeni bir devletin kuruluş deneylerini kapsayan bir siyaset laboratuvarı olmuştur.⁵³

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23 Temmuz 1908'de, önce Osmanlı Devleti'nin Makedonya bölgesinde, hemen sonrasında ve eş zamanlı olarak da tüm yurttaki eski rejimin artık tanınmadığına ve yerine anayasal bir rejimin konulduğuna dair bildirimler yayınlamıştır.⁵⁴

Bu tarihten başlayarak, İttihat ve Terakki eskisi gibi kalan sosyal ve ekonomik koşullara bağımlı Osmanlı Devleti'nin yazgısıyla bütünleşmiştir. 1908'de ikinci kez açıldığı için İkinci Meşrutiyet olarak adlandırılan dönem başlar. İttihat ve Terakki iktidarda kaldıkları zaman zarfında devleti çok uluslu etnik kadrosuyla ve ülkesiyle "muhafaza etmek"; aynı kadro içinde demokratik bir rejim kurmak ve devleti sosyo-ekonomik planda kalkındırmayı hedeflemiştir.⁵⁵ Terakki ruhuna uygun olarak, ticaret, sanayi, kamu işleri için programlar hazırlanmış, bilimsel çalışmalar ve eğitim teşvik

⁵⁰Paul Dumont ve François Georgeon, **agm**, s.245-246.

⁵¹Tevfik Çavdar, **age**, s.33.

⁵²Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, Cilt.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.55.

⁵³Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) -Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, s.121.

⁵⁴Aykut Kansu, "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet" 100.Yıldönümünde 1908 Devrimi'ni Anlamaya Çalışmak", **Toplumsal Tarih**, Sayı. 175, Temmuz 2008, s. 26.; Yabancı basında Türkiye'deki devrim sürecinin görünümü için bkz. Aykut Kansu, "Yabancı Basında Türkiye'deki Devrim Sürecinin Görünümü Temmuz 1908", **Toplumsal Tarih**, Sayı.175, Temmuz 2008, s. 36-46.

⁵⁵Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**, s.28-29.; Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi'nde cemiyetin maksat ve mesleği şu şekilde ifade edilmekte idi: Madde 1-Meşrutiyet-i idarenin tesisine ve cins ve mezhep ayırmaksızın bütün Osmanlıların istikmal-i refahiyle nail-i hürriyet olmalarına çalışmış ve avn-i hakla muvaffak olmuş olan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" bundan böyle dahi bu makasid-i mukaddesenin maddi ve manevi terakkiyat-ı medeniyyenin temini ve tamami-i mülkiyyenin muhafazası uğrunda müteahhid çalışmayı esas maksat ve meslek ittihaz eder. Menafi-i kavmiyelerini daima müşterek görmekle mükellef olan bütün Osmanlılar arasında gerek cins ve mezheb-i daiyyesi, gerek suveri saire ile tefrika ve fesad ikama sai bulunanların vesait-i meşrua ile hüsul amalane mani olmak cemiyetin cümle-i vezaihindendir. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, s.100.

edilerek, mülkiyet haklarını güvence altına alan bir yasa yürürlüğe girmiştir.⁵⁶ Bu yeni benimsenen ilkeler ve anlayış doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlarken, bu anlayış tarzının Selanik Vilayet'i üzerinde bir takım etkileri görülecektir.

⁵⁶Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 7. Basım, Nuran Yavuz (çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s.40.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELANİK'E YÖNELİK İDARİ, MÜLKİ VE SEÇİM POLİTİKALARI

1.1. SELANİK'E YÖNELİK İDARİ POLİTİKALAR

1.1.1. Osmanlı Devleti'nde İdari Birimlerin Oluşmasına Kısa Bir Bakış

Osmanlı ülkesine ilk katılan şehirlere “Bey”ler tayin edilerek ilk idarî birimler oluşturulmuş, müteakiben sancak teşkilâtının kurulmasıyla da idarî birimlerin temeli atılmıştır. Daha sonra Rumeli ve Anadolu’da ülke sınırları genişleyince 1362 yılında ilk merkezi Filibe olan Rumeli Eyaleti ve 1391 yılında ilk merkezi Ankara olan Anadolu Eyaleti kurulmuştur.⁵⁷ Bundan dolayı Osmanlı Devleti’nde klasik şekliyle, taşra idaresinin temel birimi sancak olmuştur. Sancağın idarecisi, bir subay olan sancak beyidir. Bir sancaklar grubu da Beylerbeyi tarafından yönetilen eyaleti meydana getirmektedir.⁵⁸ Bu yapılanma içinde; fethinin ardından 1455’te sancak olarak teşkilatlandırılan Selanik, Rumeli Eyaleti’nin sol kolunu teşkil eden⁵⁹ Rumeli Beylerbeyliği’ne bağlı 36 sancaktan biri olup, onun merkez kazasıdır.⁶⁰

17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin âdemi merkezileştirilmesi hızla ilerlemiştir. Tımar askerinin önemindeki nispi düşme ve maaşlı nizami asker sayı ve masrafındaki artma ile birlikte, merkezi hükümetin sancaklara ilgisi daha çok mali ve daha az askeri bir nitelik kazanmıştır. Bununla birlikte, devletin gelirlerinin iltizama verilmesi yeni bir çeşit feodalizmin zuhuruna yol açmıştır. Ancak bu duruma kesin bir kararlılıkla son vermek isteyen II. Mahmut tüm dikkatini eyaletlerdeki merkezi hükümet otoritesini yerleştirmeye çalışmıştır. II. Mahmut’un kurduğu bu yeni düzen daha merkezi olmuştur.⁶¹ Bunun ardından Tanzimat’la birlikte; eyaletlerin idaresinde yeni düzenlemelere gidilerek,⁶² Ali ve Fuat Paşalar, ülkenin ihtiyaç duyduğu idari ve mülki

⁵⁷Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Ankara: BDAGM, Yayın No:21, 2006, s.VII.

⁵⁸Halil İnalçık, “Eyalet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul: TDV, 1995, s.550.; Musa Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, Tülay Ercoşkun (drl.), Ankara: İmge Yayınları, 2007, s.97.

⁵⁹Melek Delilbaşı, **age**, s.59.

⁶⁰Mehmet Ali Gökaçtı, **age**, s.343.

⁶¹Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 10. Baskı, Metin Kıratlı (çev.), Ankara: TTK, 2007, s.380.

⁶²Tahir Sezen, **age**, s.VII., Tanzimat döneminde Osmanlı mahalli idareleri için ayrıntılı olarak bkz. İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara: TTKY, 2000, s.33-34.

düzenlemeleri yapma üzere bir nizamname hazırlamışlardır.⁶³ 8 Kasım 1864 tarihinde yürürlüğe giren “Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi”ne göre; ülke, vilayet denen dairelere ayrılacak ve dairelerin başında da birer vali bulunacaktır. Vilayetler uygun sayıda sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da nahiyeye, köy ve mezralara ayrılacaktır.⁶⁴ Vilayet Nizamnamesi ile uzun süredir uygulanmakta olan eyalet yönetiminden vilayet sistemine geçilmiş, ülke vilayet, sancak, kaza ve köylere ayrılmıştır. Bu teşkilatlanmada vilayetlerin yönetimi valiye, sancağınki mutasarrıfa ve kazanınki ise kaymakama verilmiştir. Bu nizamnamenin amacı “halkın yönetime katılması” ve “merkeziyetçiliğin hafifletilmesi”ni sağlamaktır.⁶⁵ 1864 Nizamnamesi, 22 Ocak 1871’de “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi”nin ilanına kadar yürürlükte kalmıştır.⁶⁶

1864 Nizamnamesi, bir süre sonra, uygulamadaki görülen aksaklıklarda dikkate alınarak “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi” adıyla yeniden formüle edilmiştir. Ocak 1871 yılında yayınlanan yeni nizamname, ülkenin Rumeli kesiminde on vilayet, Anadolu ve Arabistan kesiminde on altı vilayet, Afrika kesiminde ise bir vilayet olmak üzere toplam 27 vilayette uygulamaya konulmuştur.⁶⁷ Bu yeni idari yapılanma içinde, Osmanlı Devleti’nin Rumeli toprakları 1864’ten sonra altı idari birime (vilayete) bölünmüştür. Bu vilayetler; Edirne, Selanik, Manastır, Yanya, İşkodra ve Kosova Vilayetleri’dir.⁶⁸ Böylece Selanik, Osmanlı Devleti’nin temel idari yapılanması olan bir vilayet olarak belirmiştir. 1864’te, Makedonya genelinde iki yeni vilayetin, Manastır ve Kosova Vilayetleri’nin kurulması üzerine, Selanik’in etki alanı sınırlandırılmış; bu, kentin ve kentin çevresinin yönetimini daha etkin hale getirmiştir.⁶⁹

⁶³İlber Ortaylı, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği**, Ankara: Hil Yayınları, 1985, s.52.; Cevdet Paşa’nın tanıklığına göre, eyalet ve sancakları daha büyük birimler halinde gruplandırmak ve bunları dikkatle seçilmiş yetenekli ve tecrübeli kişilerin yönetimi altına koymaktı. Bunlara geniş bir takdir yetkisi verilecek ve ancak pek önemli konularda İstanbul’a danışmak ihtiyacında olacaklardı. Bu yöntem bakanları ayrıca, adi rutin işlerden kurtaracak ve onlara kendilerini önemli devlet işlerine vermelerini sağlayacaktı. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt. VII, Ankara: TTK, 1947.

⁶⁴Tahir Sezen, **age**, s.VII.; Bernard Lewis, **age**, s.384.; Ayrıca bkz. İlber Ortaylı, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 236-237.

⁶⁵Bilal Eryılmaz, **Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması**, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1997, s.47.

⁶⁶Musa Çadırcı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.222.

⁶⁷Vecihi Törük, **Türkiye’de İdare Teşkilatı**, Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları, 1945, s.171.

⁶⁸Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu**, İhsan Catay (çev.), İstanbul: TVYY, 2001, s.3.

⁶⁹François Geogron, “Müslüman ve Dönme Selanik”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı**, Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.114.

Bundan sonraki aşamada; vilayet idaresi sorunu 1877’de Osmanlı Meclisi Mebusan’ının ilgisini çekmiştir. Bu nedenle Kanuni Esasi hazırlanırken ülke yönetimi ile ilgili konular tekrar gündeme gelmiştir. Kanuni Esasi’ye yönetimle ilgili yeni hükümler konmuştur. Bu hükümlere göre vilayet yönetimi valilerin yetki genişliği temeline dayanmakta, iş bölümü ve görevlerin ayrılığı ilkesi benimsenmektedir.⁷⁰ Bu noktada 101 maddelik yeni bir vilayet nizamnamesi tasarısı Meclisi Mebusan’da görüşülüp kabul edilmiş, fakat parlamento kapatılınca tasarı ve bizzat Kanuni Esasi süresiz olarak rafa kaldırılmıştır. Bundan sonra, 1864 Vilayet Nizamnamesi, Osmanlı il idaresinin esas kanunu olarak kalmıştır.⁷¹

1908’de Meşrutiyet’in ilanı ve Kanuni Esasi’nin tekrar yürürlüğe konması, il idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığını ön gören 108. maddenin⁷² uygulanması sorununu yeniden ortaya çıkarmıştır. Birbiri ardına iki özel komisyon tarafından, uzun inceleme ve görüşmelerden sonra Meclis’e 1910’da bir kanun tasarısı sunulmuştur. Sonunda, 26 Mart 1913’te kabul edilen kanun, o zamandan beri Türk il idaresinin temeli olarak kalmıştır.⁷³

İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatı adıyla anılan bu yeni yasa, valileri güçlendirmiştir. Vilayet merkezinde, valinin yanında vali yardımcısı, mektupçu, defterdar, jandarma alay komutanı, maarif müdürü, nafia müdürü, ziraat müdürü, defter-i hakani müdürü, evkâf müdürü, nüfus müdürü, sıhhiye müdürü, umur-u ecnebiye müdürü olmak üzere il şube müdürlerinin görev ve yetkileri belirlenmiştir. Ülke yönetimi yine vilayet, sancak (liva), kaza, nahiye ve köy olmak üzere öteden beri uygulanmaya devam edilen biçimini korumuştur.⁷⁴

⁷⁰Musa Çadırcı, **agm**, s.224.

⁷¹Bernard Lewis, **age**, s.386.

⁷²Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin siyasi programında “vilayet idaresi” kısmında da bu maddenin benimsendiği dikkat çekmektedir.

⁷³Kanuni Esasi’nin 108. maddesi hükmünün gereklerini yerine getirebilmek için, o zamanın hukukçuları il idaresinin çift karakteri olduğu teorisini geliştirdiler. İl idaresi iki cepheli olarak düşünüldü; biri merkezi hükümet cihazının bir unsuru olarak il genel idaresi; diğeri, tüzel kişilikli bir âdem-i merkeziyet idare birimi olarak il özel idaresi. Böylece Batılı tüzel kişilik kavramını ülkenin hukuki ve idari yapısı içine almakla, 1913 kanun yapıcıları, Avrupa hukuk ilklerine doğru İslam hukukundan uzaklaşan önemli bir adım atıyorlardı. İsmail Hakkı Görelî, **İl İdaresi**, Ankara, 1952, s.17.; Bernard Lewis, **age**, s.387.

⁷⁴Bilal Eryılmaz, **age**, s.52-53.

1.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı'nda İdare-i Vilayet

İttihat ve Terakki'nin 1913 (1329) tarihli kongresinde kabul edilen siyasi programında, memleketin idari taksimatıyla ilgili olarak benimsenen ilkelerin yer aldığı "kısım-ı idari" bölümünde şu esaslara yer verildiği görülmektedir:

Madde 33- Vatanımızın her şeyden ziyade idari ıslahata ihtiyacı vardır. Ahalinin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, hukuk ve emniyetin muhafaza altında tutulabilmesi için bütün idari şubelerin ciddi surette ıslahı gereklidir. Hükümet memurlarının bu gayeyi takip etmelerinin teminini İttihat ve Terakki öncelikli vazife bildiğinden idari şubelerin ciddi teftiş altında bulundurulması için mütehassıs müfettişler seçilerek istihdam olunacaklardır.

Madde 34- Nahiyelerin maarif, asayiş ve umur-u nafia-i mahalliye ve sıhhiye emrinde salahiyetini tevsiyan nevahi kanunnamesi teklif olunacaktır.

Madde 35- Mülki taksimatta bazı köy, nahiye ve kazaların tabi buldukları merkezlerden uzaklık ve münasebet itibariyle daha muvafık merkezlere bağlanması ve böylece daha iyi bir işlerlik sağlayabilmek için söz konusu taksimatlarda yeni düzenlemelere gidilmesi istenilmektedir.

Madde 38- Memurların terakkisi, azli ve tahvili hakkında bir kanun teklif olunacaktır.⁷⁵

İttihat ve Terakki'nin idari alanda gidilecek ıslahatlarla ilgili benimsediği bu ilkelerden ayrı olarak siyasi programında vilayet idaresi konusunda şu ifadelere yer verildiği görülmektedir: "*Vilayet idaresinde iki usul vardır ki biri merkeziyet biri de âdem-i merkeziyet usulleridir. Vilayet memurları, her hususta, pek küçük teferruata varıncaya kadar, merkezi hükümete danışmaya mecbur olurlarsa buna merkeziyet, vilayetlere birçok konuda salahiyet verilmesine de âdem-i merkeziyet usulü denilir. Fakat gerek merkeziyet ve gerek âdem-i merkeziyet usullerinin tatbikatında birçok çeşit vardır. Hatta denilebilir ki bugün en gelişmiş hükümetlerde bile mutlak ve kati bir merkeziyet mevcut değildir. Âdem-i merkeziyette ise yetki genişliği basit derecede başlayarak mutlak bir istiklal idaresine kadar varabilir. Merkeziyet ve âdem-i merkeziyet usulleri iktisat ve idare açısından pek çok defa tartışılmış olmasına rağmen bu gibi meselelerde örfün, tabiatın, halkın alışkanlıklarının, mevkiin büyük tesiri*

⁷⁵Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, s.144-145.

olduğundan mutlak bir surette şu usul iyidir, bu usul fenadır diye kati bir hüküm verilemez. Yukarıda zikrettiğimiz bu etkenlerle birlikte memleketin ahval-i siyasiyesinin, ilim ve eğitim durumunun, vahdet-i milleyenin mevcudiyeti veya âdem-i mevcudiyetinin daha bunun gibi birçok unsurun etkisi inkâr olunamaz. Bütün bunlardan dolayı her millet usul-ü idaresini bu gibi etkenleri ve sebepleri dikkate alarak tayin etmeye mecburdur.”⁷⁶

Yukarıda yer alan İttihat ve Terakki'nin siyasi programında vilayet idaresi konusunda yer alan hususlara bakıldığında; programda özellikle, vilayet idaresi konusunda iki usulün olduğu noktasından hareketle bunlardan birinin merkeziyet diğerinin ise âdem-i merkeziyet usulü olduğu ve vilayet memurlarının, her hususta merkeze danışmaya mecbur olduğu usule merkeziyet, vilayetlere birçok konuda salahiyet verilmesi durumuna ise âdem-i merkeziyet usulü dendiği görülmektedir. Ayrıca yine söz konusu programda yer alan ifadelerden de anlaşılacağı üzere gerek merkeziyet ve gerek âdem-i merkeziyet usullerinin uygulanmasının birçok çeşitleri olduğu ve merkeziyet ve âdem-i merkeziyet usullerinde birçok unsurun tesiri olduğundan kati surette bu usullerden herhangi birinin iyi ve kötü şeklinde değerlendirilemeyeceği görülmektedir. Ayrıca bir memleketin siyasi, ilim ve eğitim durumu gibi etkenlerin de bu yönetim tarzını belirlemede son derece belirli olacağı görüşü savunularak her milletin idare tarzını bu gibi etkenleri dikkate alarak belirlemeye çalışması gerektiği savunulmaktadır. Yine adı geçen programda özellikle vilayet idaresi konusunda istibdat dönemindeki uygulamaların eleştirildiği de görülmektedir. Bu noktada istibdat döneminde idarenin hiçbir şubesinde memurların önemli yetkisi olmadığından dolayı çok kısa süre içerisinde tamamlanacak bir işin dahi uzun süre sonuçlanmadığı ve bu durumun memleketlerin gelişmesinin önünde en büyük engel olduğu ifade edilmektedir. İstibdat dönemindeki bu uygulamalar eleştirilirken artık sistemin bu eski usule göre işleminin kabul edilemeyeceği, vilayetlerin gelişmesini sağlamak üzere özellikle memurlara daha fazla yetki genişliği ilkesinin verilmesi gerekliliği konusunun benimsenen temel esaslar arasında olduğu görülmektedir.

Konu ile ilgili olarak söz konusu programın 5. maddesinde ise; “*Vilayatin emr-ü idaresinde usul-ü idaresi rabita-i mevcude fek ve ihlal olunmamak şartı ile Kanun-u*

⁷⁶İttihat ve Terakki, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı-İdare-i Vilayet-”, 1 Ekim 1908, s.1.

Esasi'nin 108. maddesinde mevzuu bahsolan tevsi-i mezuniyet idari usulünün temami-i tatbikini temin edecek kavanini mahsusa vaz'ı talep olunacaktır" denilmektedir.⁷⁷ Usulü idaredeki "*rabita-i mevcudenin âdem-i fek*"i memleketin hususi teşkilatı nazarı dikkate alınarak ilave edilmiş bir kayıttır.

Bu kayda riayet edildikten sonra İttihat ve Terakki'nin vilayetlerde idarecilere yetki genişliği maddesini kuvvetle müdafaa ettiği görülmektedir. Bu noktada, Kanuni Esasi'nin 108. maddesinde de; "*Vilayatın usul-ü idaresi tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır*" denildiği gibi 109. madde de "*vilayat ve liva ve kaza merkezlerinde olan idare meclisleri ile senede bir defa merkez-i vilayette içtima eden meclis-i umumi azasının suret-i intihabı bir kanun-u mahsus ile tevsii olunacaktır*" demektedir. Yine 110. madde de ise; "*vilayet meclis-i umumiyesinin vazifesi yapılacak kanun-u mahsusta beyan olunacağı vechle itibar sandıklarının teşkili, sanayi ve ticaret ve filahatin teshili gibi umur-u nafiaya müteallik mevât hakkında ve umuma ait maarif ve terbiyenin intişarı yolunda müzakerata şamil olmakla beraber teklif ve mürettebat-ı emiriyenin suret-i tevzii ve istihsalinde ve muamelat-ı sairede kavanin ve nizamât mevzua ahkâmına muhalif gördükleri ahvalin müteallik olduğu makam ve mevkilere tebliğiyle ıslahı zımminında arz-ı iştigal etmek salahiyetini dahi muhtevi olacaktır*" denilmektedir.⁷⁸

Kanuni Esasi'den önce yayınlanan "*Vilayat ve İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamname*"lerinde vilayetler için bir mezuniyet verileceği kayda alınmıştı. Bu noktada, "*valiler tayin olunan mezuniyet hududu dairesinde ahkâm-ı dâhiliye-i vilayeti icraya memurdur.*"⁷⁹ Diğer yandan İttihat ve Terakki'nin programına göre, vilayette bir Meclis-i Umumi-i Vilayet olacak, iki Müslim iki gayrimüslim olmak üzere her sancaktan seçilecek üyeden oluşacak ve senede bir defa toplanacaktı. Toplantı süresi kırk günden fazla olmayacaktı. Meclis-i Umumi-i Vilayet, vilayette ve vilayete bağlı kazalarda bulunan yolların onarılması ve korunması, ziraat ve ticaretin gelişmesine dair konuların müzakeresi, elviye, kaza ve karyelerde vergilerin düzenlenmesiyle ilgili

⁷⁷**İttihat ve Terakki**, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı-İdare-i Vilayet-", 1 Ekim 1908, s.1.; Ayrıca bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, s.99.

⁷⁸**İttihat ve Terakki**, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı-İdare-i Vilayet-", 1 Ekim 1908, s.1.

⁷⁹**İttihat ve Terakki**, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı-İdare-i Vilayet-", 1 Ekim 1908, s.1.; **Yeni Asır**, "Kanun-u Esasi ", 18 Temmuz 1324 (31 Temmuz 1908), s.1.

konuları karara bağlamakla görevli olacaktı. Bu Meclis-i Umumi yalnız beyan-ı reye memur olup icraatı hükümete ait olacaktı. Meclisin verdiği kararlara dair mazbatalar vali tarafından merkezi hükümete arz ve tebliğ edilecek ve müteallik buyrulacak irade-i seniyye üzerine icra edilecekti. Meclis-i Umumi seçimi yukarıda söylendiği üzere tevsii edilmeli, vazifesi zamanın icaplarına göre tayin olunmalı, tehiri gerekli olacak istizanlar kaldırılmalı, fakat bütün bunlar memleketin şahsiyet-i mahsusasını ihlal etmeyecek surette olmalıydı. Aksi takdirde âdem-i merkeziyetten umulan fayda sağlanamaz, zarar doğabilirdi.⁸⁰ Adı geçen programın 6. maddesi de; “*vilayatin hal-i hazırdaki mülki taksimatının düzenlenmesi ve değiştirilmesi Meclis-i Mebusan’ın kararına bağlıdır*”⁸¹ şeklinde yer almaktaydı. Memalik-i Osmaniye vilayet, elviye, kaza, nahiye ve karaya ayrıldığından her vilayetin tabi muayyen bir hududu vardı. Vilayetleri bu hudut haricine çıkarmak, daha doğrusu hudutlarını, vilayet taksimatını değiştirmek idare-i mülkiyenin en mühim bir noktasına ait bir mesele olarak görüldüğünden bunun Meclisi Mebusan kararıyla icra edilmesi gerekli görülmüştür.

Diğer taraftan adı geçen programda istibdat düzeninin şu şekilde eleştirildiği görülmüştür: “*Bazı nahiye ve karyeler vardır ki mensup oldukları kazaya mesafeleri yakında bulunan diğer bazı kazalara olan mesafelerinden birkaç kat daha fazladır. Her türlü nakliye vasıtasından veya yoldan mahrum olan memlekette bu halin ne kadar zorluklar doğuracağı ortadadır. İdare-i sabıkada bu gibi hususlarla iştigal edecek kimse olmadığından, zaten yerleşmiş bir hal ne kadar mahzurlu olursa olsun değiştirmek o devrin politikasına aykırı bulunduğundan idarenin mantıksız taksimatı da bugüne kadar uzayıp gitmiştir. İdari hususta intizamı temin edecek olan bu hale bir an evvel son verilerek yeni düzenlemelerin yapılmasına çalışılacaktır.*”⁸²

İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra Osmanlı vilayetlerinin idari tanzimi için bir talimatnameye gerek duyulduğundan bu konuda bir nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamnameye göre; vilayette otuz bin nüfusu olan mahallerde birer kaza teşkil olunacaktı. İdari ve askeri işlerin aksamadan işleyebilmesi için, vilayetin mülki ve askeri hudutları ona göre tayin kılınarak, memurlar da ihtiyaca göre seçilecekti. Her

⁸⁰İttihat ve Terakki, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Siyasi Programı-İdare-i Vilayet-”, 1 Ekim 1908, s.1.

⁸¹İttihat ve Terakki, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Siyasi Programı-İdare-i Vilayet-”, 1 Ekim 1908, s.1.; Ayrıca bkz. Tanık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, s.99.

⁸²İttihat ve Terakki, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Siyasi Programı-İdare-i Vilayet-”, 1 Ekim 1908, s.1.

vilayetin merkez livalarında bu hususlar için birer komisyon teşkil edilerek vilayet dâhilinde yapılması gerekli olan ıslahatlar, yollar, bayındırlık işleri tespit edilecekti.⁸³

Yukarıda yer alan İttihat ve Terakki'nin siyasi programında vilayet idaresine dair kabul edilen hususlar dikkate alındığında; istibdat dönemindeki politikalar özellikle eleştirilerek bir vilayetin mülki taksimatı hususunda yapılacak girişimlerde benimsenecek noktalar ve yine özellikle bölgeye atanan en üst görevli olan valinin görev ve yetkilerindeki meşrutiyetle birlikte değişen yeni anlayış ortaya konmaktadır. Bu bağlamda İttihat ve Terakki tarafından benimsenen yeni anlayış tarzının gerek idari yapıda getirilecek yeni düzenlemeler açısından gerekse bölgeye atanan valilerin özellikleri açısından Selanik Vilayeti'ne olan yansımaları aşağıdaki bölümlerde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.1.3. İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Vilayeti'nin İdari Taksimatı:

İdari Alanda Yapılan Değişiklikler

Meşrutiyet ilan edilmeden hemen önce Selanik Vilayeti, yukarıda değerlendirilen Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatlanması çerçevesinde sancaklar ve sancaklara bağlı kazalardan oluşmaktaydı. Bu idari taksimata göre Selanik Vilayeti Merkez Sancağı başta olmak üzere; Siroz Sancağı, Drama Sancağı⁸⁴ ve Taşoz Sancağı olmak üzere toplam üç sancaktan meydana gelmekteydi. Merkez Sancağı; Ksendire, Karaferye, Yenice-i Vardar, Vodina, Lankaza, Gevgili, Avrethisar, Doyran, Usturumca, Tikveş, Katrin, Aynaroz, Karacaabad kazalarından oluşmaktaydı. Siroz Sancağı ise; Menlik, Zihne, Razlık, Petriç, Demirhisar, Cuma-i Bala, Nevrekop olmak üzere toplam 7 kazadan oluşmakta idi. Drama Sancağı da; Kavala, Sarışaban, Pravişta, Rubcoz olmak üzere 4 kazadan müteşekkil idi. Yine Taşoz, Selanik Vilayeti'ne bağlı bir sancak statüsündeydi.

Selanik Vilayeti'nin bu idari taksimatı aşağıdaki tabloda şu şekilde gösterilmiştir:

⁸³Zaman, "Teşkil-i Vilayet Kanunu", 5 Şevval 1327 (20 Ekim 1909), s.2.

⁸⁴Drama Sancağı için ayrıntılı olarak bkz. İsmail Arslan, "19. Yüzyılda Balkanlar'da Sosyo-Ekonomik İlişkiler: Drama Sancağı Örneği (1864-1913)", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2009.

Tablo-1: 1326 (Hicri)/(1908/1909) Senesi Devlet Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nin Teşkilat Yapısı⁸⁵

SANCAK	KAZA	SINIF	NAHİYE
SELANİK SANCAĞI	Ksendire	1	İzvor
	Karaferye	2	Ağustos
	Yenice-i Vardar	2	Komeniçe
	Vodina	3	Ostrova
	Lankaza	3	-
	Gevgili	2	Notya
	Avrethisar	2	Karadağ
	Doyran	3	-
	Usturmca	2	Yeniköy
	Tikveş	3	Ruşden, Dernova?
	Katrin	3	Lithor, Gilindir
	Aynaroz	2	-
	Karacaabad	2	Fuştan?
SİROZ SANCAĞI (Sınıf 2)	Merkez Kaza	2	Nikrita, Rondi?, Çayağzı
	Menlik	3	Karesna?
	Zihne	3	-
	Razlık	2	-
	Petriç	3	Gorama?
	Demirhisar	3	Poroy
	Cuma-i Bala	3	-
	Nevrekop	1	-
DRAMA SANCAĞI (Sınıf 3)	Merkez Kaza	3	Prüşcan, Çeç
	Kavala	2	-
	Sarışaban	3	-
	Pravişta	3	Leftere
	Rubcoz	3	Tamraş, Dospat
TAŞOZ SANCAĞI (Sınıf 3)	-	3	-

Yukarıdaki tablo Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki dönemi henüz başlamadan önceki Selanik Vilayeti'nin idari yapısının en son durumunu göstermektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere; Selanik Vilayeti, Merkez Sancak, Siroz Sancağı, Drama Sancağı ve Taşoz Sancağı olmak üzere toplam 4 sancaktan ve bunlara bağlı kazalardan oluşmaktadır.

⁸⁵1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmış Dördüncü Sene, Dersaadet: Matba-i Ahmet İhsan, 1323, s.916-925.

Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonraki dönemde Selanik Vilayeti'nin idari yapısında bazı değişikliklere gidildiği görülmektedir. Bu değişiklikler ile birlikte Selanik Vilayeti'nin idari taksimatı şu şekilde belirmiştir.

Meşrutiyetin ilan edilmesinde sonra Selanik Vilayeti'nin idari taksimatı:

Tablo-2: 1326 (Rumi)/(1910/1911) Senesi Devlet Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nin Teşkilat Yapısı⁸⁶

SANCAK	KAZA	SINIF	NAHİYE
SELANİK SANCAĞI	Ksendire	1	İzvor
	Karaferye	2	Ağustos
	Yenice-i Vardar	2	Komeniçe
	Vodina	3	Ostrova
	Lankaza	2	-
	Gevgili	2	Notya
	Avrethisar	2	Karadağ
	Doyran	3	-
	Ustorumca	2	Yeniköy
	Tikveş	2	Ruşden, Dernova?
	Katrin	3	Lithor, Gilindir
	Aynaroz	2	-
	Karacaabad	3	Fuştan?
	SİROZ SANCAĞI (Sınıf 1)	Merkez Kaza	1
Menlik		2	Karesna?
Zihne		3	-
Razlık		2	Yakorit?
Petriç		2	Gorama?
Demirhisar		2	Poroy
Cuma-i Bala		2	-
Nevrekop		1	-
DRAMA SANCAĞI (Sınıf 2)	Merkez Kaza	2	Prüşcan, Çeç
	Kavala	1	-
	Sarışaban	3	-
	Pravišta	3	Leftere
	Rubcoz	2	Tamraş, Dospat
	Taşoz	1	

Tabloların incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Selanik Vilayeti'nin idari yapısında meydana gelen en dikkat çekici değişiklik üçüncü sınıf sancak statüsünde bulunan Taşoz'un, birinci sınıf kaza haline

⁸⁶Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1326 Maliye, Altmış Beşinci Sene, Selanik Matbaası, s.641-649.

dönüştürülerek Drama Sancağı'na bağlanmış olmasıdır.⁸⁷ Diğer yandan Siroz Sancağı'nın merkez kaza sayısında bir artış olduğu göze çarpar. Meşrutiyetin ilan edilmesinden önce; Nikrita, Rondi, Çayağzı olmak üzere toplam üç nahiyeden oluşan Siroz Merkez Kazası'na, Baraklı Cuma Nahiyesi de eklenerek sayı dörde çıkarılmıştır.⁸⁸ Ayrıca hiç nahiyesi bulunmayan Siroz Sancağı'na bağlı Razlık Kazası'na, Yakorit'in nahiyeye haline getirilerek eklendiği göze çarpar.

Yine tablonun incelenmesinden anlaşılacağı üzere; gerek sancakların ve gerek kazaların bazılarının sınıf statüsünde değişikliklere gidildiği görülmektedir. Bu bağlamda, ikinci sınıf olan Siroz Sancağı, meşrutiyetin ilanından sonra birinci sınıfa; üçüncü sınıf olan Drama Sancağı'nın⁸⁹ ise ikinci sınıfa terfi edildiği görülmektedir. Kazalardan ise, üçüncü sınıf olan Lankaza, Tikveş, Menlik, Petriç, Demirhisar, Cuma-i Bala, Rubcoz kazaları meşrutiyetten sonra ikinci sınıfa; ikinci sınıftan olan Kavala birinci sınıfa yükseltilirken; yine ikinci sınıf olan Karacaabad Kazası üçüncü sınıfa düşürülmüştür.

Bu yapılan ilk değişikliklerden sonra 1327 (Rumi)/(1911/1912) yılında da bazı kazaların sınıf statüsünde değişikliklere gidildiği saptanmaktadır. Örneğin, üçüncü sınıf olan Sarışaban Kazası ikinci sınıfa dönüştürülmüştür.⁹⁰ Sınıf statüsündeki değişiklikler 1328 (Rumi)/(1912/1913)'de de devam etmiş, üçüncü sınıftan olan Vodina ve Doyran

⁸⁷ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi** (Bundan sonra BOA. Şeklinde gösterilecektir), **DH. MKT.**, 2641/24, 01. L. 1326 (27 Ekim 1908).; **Rumeli**, "Taşoz Adası", 4 Mart 1912, s.3.; O süreçteki idari ahkam gereğince sancakların en az dört veya beş kazayı ihtiva etmesi lazım gelmekteydi. **Zaman**, "Taşlıca Sancağı'nın Kazaya Tahvili", 7 Şaban 1327 (24 Ağustos 1909), s.3.; Bazı gazetelerde; Taşoz Adası'nın idarisinin evvelce olduğu gibi Mısır Hidivliği'ne tevdi hususunda adı geçen hidivlikçe teşebbüsata icra edildiği haberleri yer alıyordu. Tasvir-i Efkâr gazetesine göre, Taşoz Adası'nın idaresi evvelce Mısır hükümetine ait olmayıp yalnız cezire evkafı itibarı ile Mısır'a alakadar bulunuyordu. Bilahare adanın idaresi kesb-i intizam eylemiş ve tesis eden meşrutiyet idaresi bu intizamı bir kat daha takviye eylemiş olduğundan bu yolda teşebbüsata mahal olmadığı bedihiydi. **Tasvir-i Efkâr**, "Taşoz Adası", 23 Ramazan 1327 (8 Teşrinievvel 1909), s.8.

⁸⁸ **BOA.**, **TFR. I. SL**, 195/19421, 28. B. 1326 (26 Ağustos 1908).

⁸⁹ Drama Sancağı ile ilgili olarak yapılan değişikliklerden birisi de Çeç Nahiyesi ile ilgilidir. Drama Sancağı'na bağlı Çeç Nahiyesi merkezi yük istasyonuna nakledilmiştir. Bkz. **Zaman**, "Küçük Haberler", 15 Recep 1327 (2 Ağustos 1909), s.3.

⁹⁰ **1327 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**, Altmış Altıncı Sene, Dersaadet: Selanik Matbaası, 1327, s.657-668.; Meşrutiyetin ilanından sonra kaza merkezlerine yapılan kaymakam atamaları: Tensikat üzerine Menlik kaymakamlığına İbrahim Ziya, Petriç kaymakamlığına Razlık kaymakamı Celal, Kavala kaymakamlığına Nevrekop kaymakamı Fehim, Taşoz kaymakamlığına Kavala kaymakamı Süleyman Sırrı, Sarışaban kaymakamlığına Muhammed Ali ve Vodina kaymakamlığına Avrethisar kaymakamı Sami, Doyran kaymakamlığına Nazım, Aynaroz kaymakamlığına Demirhisar kaymakamı Arif Beyler'in ve Zihne kaymakamlığına Prüşcan nahiyeye müdürü Zoğraf Efendi'nin tayinlerine irade-i seniyye şerefsadır olduğu istihbar kılınmıştı. **Zaman**, "Kaymakamların Tensikati", 1 Şevval 1327 (16 Ekim 1909), s.2.

ikinci sınıfa, ikinci sınıftan olan Aynaroz birinci sınıfa⁹¹ ve yine ikinci sınıftan olan Gevgili Kazası ehemmiyetli bir mevkide bulunması gerekçesi ile birinci sınıfa terfi edilmiştir.⁹² Buna karşılık ikinci sınıftan olan Sarışaban Kazası tekrar üçüncü sınıfa düşürülürken,⁹³ vilayet dâhilindeki birinci sınıftan olan Taşoz Kazası mevkiyen ve idareten pek o kadar ehemmiyetli olmadığından dolayı üçüncü sınıfa düşürülmüştür.⁹⁴

İdari açıdan gidilen değişikliklerden bir diğeri ise; Ksendire Kazası'nın büyüklüğü sebebiyle mülkiye, zabıta ve maliye işlerinde çıkan karışıklıkların giderilmesi için kazanın ikiye taksim edilmesi ve ikinci kısımda bir kaymakamlık teşkil edilmesidir.⁹⁵ Askeri açıdan Harbiye Nezaretince de bir mahzur görülmemesi üzerine Ksendire Kazası, ikiye taksim edilerek kaza ikinci sınıfa tenzil edilmiştir.⁹⁶

Bu sınıf statülerinden ayrı olarak bazı kazalarda ise isim değişikliğine gidildiği görülmektedir. Örneğin Selanik Vilayeti dâhilindeki Rubcoz Kazası'na merkez kaza ismine nispetle Selimiye ismi verilmiştir.⁹⁷

1.2. SELANİK'E YÖNELİK MÜLKİ POLİTİKALAR

1.2.1. Vilayet İdaresi ve Vali: Meşrutiyet İdaresinde “Vali”

Bir önceki bölümde de değerlendirildiği gibi, 1864 yılında bir Vilayet Nizamnamesi hazırlanıp eski eyalet sistemi yerine vilayet sistemine geçilmiş ve buraların yönetimi geniş yetkili bir vali yönetimine verilmişti. Vilayet Nizamnamesi valinin görev ve yetkileri konusunda büyük değişiklikler getirmiş; “*vilayetin mülki,*

⁹¹1328 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmış Yedinci Sene, Dersaadet: Selanik Matbaası, 1328, s.687.

⁹²BOA., MV., 144/21, 28. N. 1328 (3 Ekim 1910).

⁹³1328 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, s.687.

⁹⁴BOA., MV., 144/21, 28. N. 1328 (3 Ekim 1910).

⁹⁵BOA., DH. MKT., 2669/12, 01. Za. 1326 (25 Kasım 1908).; Zaman, “Ksendire Kazası”, 13 Şevval 1327 (28 Ekim 1909), s.2.; Tasvir-i Efkar, “Ahval-i Vilayat”, 11 Cemaziyelahir 1327 (29 Haziran 1909), s.3.; Tasvir-i Efkar, “Kaza Teşkili”, 9 Şevval 1327 (24 Ekim 1909), s.8.; Ksendire Kazası'nın ikiye taksim edilmesi konusu Selanik'te münteşir İttihat ve Terakki gazetesinde geçen haberde şu şekilde veriliyordu: “Ksendire kazasını teşkil eden köylerin dağılık olması nedeniyle umur-u inzibat açısından bazı sorunlar olduğu anlaşılmasından dolayı kazanın ikiye taksimiyle, kaymakamlığın ikinci sınıfa tenzili meclis-i idare-i vilayetçe taht-ı karara alınarak teşkilatın bu suretle icrası Selanik Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne iştir olunmuştur.” İttihat ve Terakki, “Selanik”, 13 Kasım 1908, s.2.

⁹⁶BOA., DH. MKT., 2724/16, 08. M. 1327 (30 Ocak 1909).; Ksendire Kazası'nın ikiye taksimi ile yeni teşkil olunan nahiye ve karyeler için bkz. BOA., DH. MUI., 2-2/28, 17. Ş. 1327 (3 Eylül 1909).; Zaman, “Ksendire Kazası”, 13 Şevval 1327 (28 Ekim 1909), s.2.

⁹⁷BOA., İDH., 1494/43, 18. Ş. 1330 (2 Ağustos 1912).

mali, zabıta ve siyasi işlerini ve bu hukuki ahkâmının icrasını, valinin yetki ve sorumluluğuna vermişti.”⁹⁸

Bu nizamnameden sonra hazırlanan 1876 Kanuni Esasi’sinin bütün bir bölümü vilayet ile ilgiliydi. Bu bölüm vilayet idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığı ilkesini teyit ederek ve özel bir kanunun valinin yetki ve ödevlerini düzenleyeceğini bildirmekteydi. Bu görevler bayındırlık işleri, tarım, sanayi, ticaret, ulaştırma ve eğitimin geliştirilmesini içine alıyordu. Bu yeni vilayet nizamnamesi tasarısı Meclisi Mebusan’da görüşülüp kabul edildi, fakat parlamento kapatılınca tasarı ve bizzat Kanuni Esasi süresiz olarak rafa kaldırılmıştı. Bundan sonra, 1864 Vilayet Nizamnamesi, Osmanlı il idaresinin esas kanunu olarak kaldı.⁹⁹ Ancak bundan sonra artan merkezîyetçi eğilimler neticesinde özellikle II. Abdülhamit döneminde vali, Babıâli’nin yüksek rütbeli bir memuru haline geldi.

1908’de Meşrutiyet’in ilanı ve Kanuni Esasi’nin tekrar yürürlüğe konması, il idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığını ön gören 108. maddesinin uygulanması

⁹⁸Valinin yetkisi altında, sancak bir mutasarrıf, kaza bir kaymakam, nahiye bir müdür, karye veya mahalle seçilmiş bir muhtar tarafından yönetiliyordu. Ayrıca vilayet, sancak ve kaza birimlerinde idare meclisleri olacaktı; bu idare meclisleri, ikisi gayrimüslim dört halk temsilcisi ve Müslim ve gayrimüslim cemaatlerin dini başkanları ile birlikte mülkiye amiri, en yüksek rütbeli yargıç, en yüksek maliye memuru ve başkâtipten kurulu olacaktı. Bernard Lewis, *age*, s.384.; Tanzimat’ın ilan edilmesi ile birlikte dinleşmiş bir merkezi yönetim, iktidarını yeniden pekiştirmeye başladı. Yönetimsel sınırlar, kumanda zincirini açıklığa kavuşturacak şekilde yeniden çizildi. Valilerin, temsili hükümet ilkesinin ilk kez olarak tanınmasını işaret edecek şekilde, yerel danışma kurullarına daha çok kulak vermesi gerekiyordu. Eski kadı mahkemelerinin yanı sıra, yeni ceza ve ticaret mahkemeleri de kuruldu. Taşra yöneticilerinin askeri ve sivil işlevleri birbirinden ayrıldı. Ancak Selanik gibi bölgesel merkezlerde bu uygulamalar, iktidarda olanlara bağlı kalıyordu. Yüzyıl ortası Selanik’te egemen olan üç nüfuz grubu vardı: vali, yerel toprak sahibi seçkinler, kredi arzını denetleyen bankerler ve tefeciler. Osmanlı Devleti’nin kendini reform etme çabasının kendisi bu güçler arasında ilişkiye bağlı idi. Reform siyaseti merkezden başlatılarak taşralara dayatıldı. Bir imparatorluk görevlisi olarak, neredeyse daima kent hakkında pek az bilgi sahibi olarak dışarıdan getirilen ve çok geçmeden oradan ayrılmak zorunda olan paşa, konumları, servetleri ve Selanik’te uzun süreli ikametleri nedeniyle yerel düzeyde gerçek iktidarı kullanan kişilerle yan yana çalışmak ve onlarla boy ölçüşmek zorundaydı. 19. yüzyılın büyük bölümü boyunca, kentin gerçek yönetici sınıfı bunlar olduğu için, onların iş birliği olmadan hiçbir reform çabası başarılı olmadı. 1860’lardan sonra -özellikle de 1864’deki taşra yönetimi alanındaki yeni yasaların ardından- reform hareketi ivme kazandı. Kent geliştikçe Rumlar ve Yahudiler hatırı sayılır servetler kazanmaya başladıkça, yeni kapitalist ekonomi eski kapalı Osmanlı sistemini silip attı ve gayrimüslimlere mülk edinme izni verildikten sonra, kent çevresindeki topraklara yatırım yapmaya başladılar. Tedricen beyler toprağın kendisinin artık servetleri için ille de en iyi mahfaza olmadığını bilicine vardılar. Yüzyıl içinde kabaca, 1000 den yaklaşık 100 bine kadar büyüyen devlet bürokrasisine gitgide daha çok girmeye başlamaları, onların rejimle uzlaşmalarında önemli bir araç oldu. Yerel ve ulusal siyasete girdiler, belediye başkanı ve bakan oldular ve 1908’de anayasal bir meclis oluşturmak üzere ilk parlamenter seçimler yapıldığında, yerel olarak seçilmiş sekiz mebusan üçü toprak sahibi sınıftan geldi. Bu yolla iktidarlarını ve mülklerini korurken, kentlerinin ve ülkelerinin modernleşmesine de katkıda bulundular. Mark Mazower, *age*, s.157-167.

⁹⁹Bernard Lewis, *age*, s.386.

sorununu yeniden ortaya çıkardı. Sonunda, kabul edilen kanun,¹⁰⁰ valiye düzeni korumak, bayındırlık işlerini yürütmek ve mahalli işleri etkinlikle yönetmek için gerekli yetki ve takdir hakkını vermişti.¹⁰¹

Bu noktada Kanuni Esasi’de vilayetin idare usulünde “tevsi-i mezuniyet” kaidesi kabul edilmiş ve bu karar gereğince de valiler, şimendifer, şose, liman, rıhtım gibi bayındırlık işlerinde ve ziraat ve sanayi ve ticaret şirketlerinin tesisinde, maarif hususu ve vesairede yetki genişliğine sahip olmuşlardı.¹⁰²

Meşrutiyetin ilanının ardından diğer tüm alanlarda olduğu gibi mülki alanda da bir takım ıslahat projeleri düzenlendiğinden özellikle bu amaca ulaşabilmek için vilayetlere atanacak yöneticilere büyük önem atfedildiği görülmektedir. Basında yer alan haberlerde de görüldüğü üzere yeni Dâhiliye Nazırı Talat Bey tarafından; vilayet idaresine, vali, mutasarrıf ve kaymakamların ve diğer mülki memurların seçimine büyük bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada vilayet valilerine gönderilen bir emirle, vilayet memurları hakkında tahkikat icrası istenmiştir. Özellikle işinde muktedir olmayan yöneticilerin değiştirilerek, devlet menfaatine uygun bir surette hareket etmeyenlerin mahkemeye sevk edilmelerinin kararlaştırıldığı dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, anasır-ı muhtelifenin ittihadı meselesi Dâhiliye Nezareti tarafından çok önemli görülmüştür. Özellikle vali ve mutasarrıf seçiminde yeni fikirliler tercih edilerek eski idare yanlısı olmayanların seçimine gidilmesi gibi yeni esasların benimsendiği görülmektedir.¹⁰³

1.2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Selanik Vilayeti’ne Atanan Valiler

İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra vilayet valilerinin hemen değiştirilmesine gidilerek yerlerine ashab-ı iktidardan ve erbab-ı namustan kimselerin tayinine Babıalce karar verilmiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁰İsmail Hakkı Görelî, *age*, s.17.; Bernard Lewis, *age*, s.387.

¹⁰¹İsmail Hakkı Görelî, *age*, s.17.

¹⁰²**Yeni Asır**, “Kanunu Esasi”, 18 Temmuz 1324 (31 Temmuz 1908), s.1.

¹⁰³**Zaman**, “Türkiye’de Islahat-ı Mülkiye”, 13 Şaban 1327 (30 Ağustos 1909), s.3.; Valilik makamına yönelik benimsenen bu yeni durum kaymakamlık makamı için de geçerli idi. Vilayet makamından kaza kaymakamlarına çekilen tebligatta 1326 senesinden itibaren kaymakamların kazaları dairesinde her ay muntazaman teftişat icra eylemeleri ve bu teftişatları esnasında, asayişin temini ve ilerlemenin sağlanması konusundaki gerekli gördükleri tespitlerini makam-ı vilayete bir rapor halinde sunmaları lüzumu mecburiyeti bildirilmiştir. Bu sayede kaza kaymakamları her ay bir defa devre çıkıp ahalinin ihtiyaçlarını tespit etmekle ona göre gerekli tedbire başvurmaları ve asayişin idamesi ve refahın temini hususuna yönelik bir hareket tarzını takip eylemeleri konusu özellikle istenmiştir. Bkz. **Tasvir-i Efkâr**, “Selanik Muhabir-i Mahsusamızdan”, 16 Rebiyülevvel 1328 (28 Mart 1910), s.6.

¹⁰⁴**Yeni Asır**, “Valiler”, 24 Temmuz 1324 (6 Ağustos 1908), s.2.

Bu noktada meşrutiyetin ilan edilmesinin hemen ardından Selanik için vali değişimine gidildiği görülmektedir.¹⁰⁵ Bu bağlamda, Selanik Valisi Nazım Paşa Edirne valiliğine tayin edilerek,¹⁰⁶ Selanik Vilayeti'ne Şura-yı Devlet İstinaf Mahkemesi Reisi Daniş Bey¹⁰⁷ yirmi bin kuruş maaş ve beş bin kuruş tahsisat ile vali olarak tayin edilmiştir.¹⁰⁸ Daniş Bey yaklaşık olarak bir yıl süre ile Selanik valiliği yapmıştır. Bundan sonra yine vali değişimine gidilerek, Selanik valiliğine Mahkeme-i Temyiz Azası'ndan İbrahim Bey'in tayin edildiği görülmektedir.¹⁰⁹ İbrahim Bey ise iki yılı aşkın bu görevde kaldıktan sonra; Selanik Vilayeti'nin haiz olduğu ehemmiyet ve nezaket hasebiyle valiliğin iktidar ve her alanda yeterli bir zata tevdi gerekli görülmesinden dolayı yeniden vali değişikliğine gidilmiş ve önceden Saruhan Sancağı mebusluğuna seçilmiş olan Hüseyin Kazım Bey, orada bulunduğu müddetçe gerçekleştirmiş olduğu hizmetler ile halkın güvenini kazanmış olmasından dolayı kendisinin Selanik Vilayeti'ne vali olarak atanması uygun görülmüştür.¹¹⁰ Nazım Bey atandığı bu görevde kısa bir süre zarfında hizmet ettikten sonra yine vali değişimine gidildiği görülmektedir. 8 Ramazan 1330 (21 Ağustos 1912) tarihinde çıkan bir kararla Selanik Vilayeti valiliğine Arnavutluk Heyet-i Tahkikiye Azası'ndan ve Selanik eski Valisi Daniş Bey yeniden vali tayin edilmiştir.¹¹¹ Daniş Bey ikinci kez geldiği bu görevde kısa süreliğine vekâleten kaldıktan sonra yeniden değişikliğe gidilecek ve

¹⁰⁵ **BOA., DH. MKT.,** 1275/53, 06. B. 1326 (4 Ağustos 1908).; **Yeni Asır,** 18 Temmuz 1324 (31 Temmuz 1908), s.2.; **Foreign Office** (Bundan sonra F.O. şeklinde gösterilecektir); **Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908:** (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909), 17th February 1909.; Basında yer alan haberler açısından değerlendirildiğinde Selanik valiliği için üç aday vardı. Bunlar Siroz Mutasarrıfı Reşid Paşa, Dersaadet Tahsilât Müdürü Kemal Bey'in damadı Rıfat Beyfendi, Şura-yı Devlet İstinaf Mahkemesi Reisi Daniş Beyfendi. **Yeni Asır,** "Selanik Valiliği ", 27 Temmuz 1324 (9 Ağustos 1908), s.2.

¹⁰⁶ **BOA., DH. MKT.,** 1275/53, 06. B. 1326 (4 Ağustos 1908).; **Yeni Asır,** 18 Temmuz 1324 (31 Temmuz 1908), s.2.; **F.O.;** **Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908:** (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909.), 17th February 1909.

¹⁰⁷ **BOA., DH. MKT.,** 1277/78, 12. B. 1326 (10 Ağustos 1908).; **Yeni Asır,** "Vali-i Cedid ", 28 Temmuz 1324 (11 Ağustos 1908), s.2.

¹⁰⁸ **BOA., İ. DH.,** 1468/32, 12. B. 1326 (10 Ağustos 1908).; **1325 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i Osmani,** Muharrirler: Ekrem Reşat, Osman Ferit, Birinci Sene, 1325, s.90.; **F.O.;** **Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908:** (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909.), 17th February 1909.

¹⁰⁹ **BOA., İ. DH.,** 1477/22, 29. Ş. 1327 (15 Eylül 1909).; **1326 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i Osmani,** Muharrirler: Ekrem Reşat, Osman Ferit, İkinci Sene, İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1326.; **Zaman,** "Son Telgraflarımız", 12 Şaban 1327 (29 Ağustos 1909), s.3.; **Zaman,** "Son Telgraflarımız", 2 Ramazan 1327 (17 Eylül 1909), s.3.

¹¹⁰ **BOA., İ. DH.,** 1493/34, 18. Ca. 1330 (5 Mayıs 1912).; **Rumeli,** "Hüseyin Kazım Bey", 10 Mayıs 1912, s.3.; Bu görev değişikliğinin ardından İbrahim Bey ise İstanbul'a vali olarak atanmıştır. **BOA., BEO.,** 3997/299704, 11. S. 1330 (31 Ocak 1912).

¹¹¹ **BOA., İ. DH.,** 1494/83, 8. N. 1330 (21 Ağustos 1912).

Selanik Vilayeti valiliğine bu kez Selanik Vilayeti'nin uzun müddet vekâleten idaresi muvaffak olamayacağı gerekçesi ile Sivas eski Valisi Nazım Paşa tayin edilecektir.¹¹²

İkinci Meşrutiyet döneminde Selanik Vilayeti'nde görev yapan bu valiler aşağıdaki tabloda şu şekilde gösterilmeye çalışılmıştır:

Tablo-3: İkinci Meşrutiyet Dönemi Selanik Vilayeti Valileri

SELANİK VİLAYETİ VALİSİ	GÖREVE GELİŞ TARİHİ
Daniş Bey	12 Recep 1326/(10 Ağustos 1908)
İbrahim Bey	29 Şaban 1327/(15 Eylül 1909)
Hüseyin Kazım Bey	19 Cemaziyülevvel 1330/(6 Mayıs 1912)
Daniş Bey	8 Ramazan 1330/(21 Ağustos 1912)
Nazım Paşa	8 Şevval 1330/(20 Eylül 1912)

Selanik Vilayeti'nin önemine binaen idaresi muktedir birinin elinde olması gerekmektedir.¹¹³ Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere meşrutiyetin ilan edilmesi ile Selanik'in elden çıkması arasındaki geçen yaklaşık olarak dört yıllık zaman diliminde beş valinin görevde bulunduğu görülmektedir. Bütün bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Selanik Vilayeti için sık sık vali değişimine gidildiği söylenebilir. Bu açıdan Selanik valiliği konusunda eski geleneğin sürdürülerek bir valinin bulunduğu bölgede çok güçlenmesinin önüne geçmek amacıyla uzun müddet görevde kalmasının önü alınmaya çalışılması için sık değişime gidildiği sonucuna ulaşılabilir.¹¹⁴ Diğer yandan, atamalardaki gerekçeler göz önünde tutulduğunda, atamalar yapılırken özellikle bölgenin haiz olduğu ehemmiyet ve nezaket hasebiyle bölgeye atanacak valilerin işinde ehil ve her alanda yeterliliği görülen, dirayetli, muktedir, halkın güvenini kazanmış kişilerin özellikle seçildiği saptanmaktadır.

¹¹²BOA., İ. DH., 1495/67, 8. L .1330 (20 Eylül 1912).

¹¹³BOA., DH. MKT., 2747/92, 02. S. 1327 (23 Şubat 1909).

¹¹⁴Mark Mazower, özellikle Tanzimat döneminde başlayan reformlarla birlikte Selanik valiliğinde gidilen sık değişikliklerle ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Osmanlı Devleti'nin temelinde temel bir çelişki yatıyordu. En yüksek mülki amir olarak paşa, bütün reform çabasının başarı ya da başarısızlığı üzerine tek önemli unsuru oluşturuyordu. Gene de, konumunun geçici ve istikrarsız oluşu, uzun vadeli etkili yönetimin aleyhine işliyordu. İmparatorluğa yakınlık duyan bir gözlemci olan David Urqhart, Padişah valilerinin itaatini nasıl sağlıyor? diye soruyordu. Yanıtı şöyleydi: "Onları sürekli olarak tımarlarını, canlarını, servetlerini yitirme olasılığına, hiçbir başka Müslüman'ın, Babalı'nın hiçbir diğer uyuğunun aynı derecede maruz kalmadığı olasılıklara maruz bırakmak yoluyla... Hizmetleri ne garanti ediliyor ne de karşılığı veriliyor, düşüşleri genellikle yükselmelerinden daha hızlı oluyor." Mevkilerini kendi yeteneklerine olduğuna kadar saray bağlantılarına, büyük hediyelere veya vezirlerin iltimasına borçlu olan siyasal atamalar olarak, paşalar bir sonraki atamalarından önce bir kentte ender olarak bir yıldan fazla kalıyorlardı. Bu hızlı rotasyon, efendilerine karşı nüfuzlu rakiplere dönüşmemelerini sağlıyordu; ama onların kendi siyasalarını etkili bir biçimde uygulamalarını da aynı derecede zorlaştırıyordu." Bkz. Mark Mazower, *age*, s.163.

1.2.3. Valiler “Mülhakatta”

Meşrutiyet yıllarında Selanik valilerinin eski geleneğin dışına çıkarak görevlerini son derece aktif bir şekilde ifa ettikleri göze çarpar. Bu bağlamda özellikle vali olarak görev alan kişilerin vilayetin çeşitli kazalarını dolaşarak bir takım tespitlerde bulunmak, halkın sorunlarını dinlemek, şikâyetlerini değerlendirmek, söz konusu bölgelerin eksiklerini saptayarak çözümler getirmek ve tahkikatlarda bulunmak şeklinde girişimler sergiledikleri görülmektedir.

Bu tarzdaki girişimlerden ilkinin meşrutiyetin ilanının hemen ardından Selanik’e vali olarak atanan Daniş Bey tarafından gerçekleştirilmiş olduğu basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kendisinin, yirmi gün sürecek bir programla vilayete bağlı bölgeleri dolaştığı görülmektedir. 9 Şaban 1327 (26 Ağustos 1909) tarihinde Zaman gazetesine Demirhisar’dan bildirildiğine göre, Daniş Bey Demirhisar’a geldiğinde ilk olarak hükümet konağına gitmiş, mebusan ve ruhani memurlar ile eşrafı ziyaret etmişti. Ayrıca genel durum hakkında icap edenlerle tahkikatta bulunmuş ve memleketin gelişebilmesi için daima hükümetle ortak mesaide bulunmasını eşrafa tebliğ etmişti.¹¹⁵

İlgili çalışmalarına Petriç’te de devam eden Daniş Bey’in; memur, eşraf ve ruhani liderler ile muteberanın ziyaretini kabul ettiği ve hükümet dairesinde gerekli tahkikatta ve teftişlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin Petriç’de bulunduğu teftişleri esnasında maarif ve belediyeyi yeterli görmeyerek maarifin ıslahına ve belediyenin geliştirilmesi konusuna özellikle dikkat ve itina olunmasını tavsiye ettiği görülmüş ve görevi esnasında kışlayı da ziyarette bulunan Daniş Bey’in çalışmalarına devam etmek üzere Menlik’e geçtiği anlaşılmıştır.¹¹⁶

Daniş Bey’in Menlik’te de aynı doğrultudaki teftişlerine devam ettiği görülmektedir. Menlik’teki tahkikatları esnasında özetle şu hususlar üzerinde durulmuştur: “Menlik ceza reisinin mezun olması ve müdde-i umumi muavininin de memuriyet değiştirmiş olmasından dolayı doğan aksaklıkların giderilmesi için ceza reisinin bir an evvel iadesini ve müdde-i umumiliğe de birinin süratle tayinini gerekli görmüştür. Diğer yandan Menlik’te bulunan mekteb-i rüşdi muallimi evvelliğinin bir seneden beri boş olması ve muallim-i saniliğin dahi asker olması dolayısıyla silâh altına

¹¹⁵Zaman, “Vali Bey Teftişte”, 9 Şaban 1327 (26 Ağustos 1909), s.2.

¹¹⁶Zaman, “Vali Bey Devrede”, 14 Şaban 1327 (31 Ağustos 1909), s.3.

alınmasından dolayı kaynaklanan eksikliklerin giderilmesi için icap eden iki muallimin hemen tayin edilmesi hakkında maarif müdüriyetine emir verdiği de görülmektedir. Buradaki çalışmaları esnasında Vali Daniş Bey'e halk tarafından bazı şikâyetlerin dile getirilmiş olduğu da görülmüştür. Özellikle belirli yolların inşasının, o sene vilayetçe karara alınmış olmasına rağmen henüz inşaaata başlanmamış olmasından dolayı doğan şikâyetlerin dile getirilmesi üzerine, Daniş Bey'in hemen inşaaata başlanmak üzere mühendislerin gelmesini bayındırlık müdüriyetine tebliğ ettiği anlaşılmaktadır".¹¹⁷

24 Şaban 1327 (10 Eylül 1909) tarihinde Razlık'tan bildirildiğine göre ise, Daniş Bey'in Razlık'a gelişleri büyük bir sevince sebep olmuştur. Daniş Bey Razlık'ta da diğer sancaklarda yaptığı gibi hükümet dairesine, eşraf ve ahaliye ziyaretlerde bulunmuş, kazanın ahvali hakkında tahkikatlar yapmıştır. Ayrıca Cuma-i Bala'dan Razlık'a kadar olan yolun son derece yetersiz olduğunun anlaşılması üzerine, bu yolun 1326 (Rumi)/(1910/1911) senesinde inşa edilmek üzere bayındırlık bütçesine ithal edilmesi gerekliliğine karar vermiştir. Daniş Bey'in buradaki çalışmalarını da aynı doğrultuda sürdürdükten sonra Nevrokop'a gittiği anlaşılmaktadır.¹¹⁸

Daniş Bey'in, Nevrekop'taki çalışmaları esnasında da hükümet binasında gerekli tahkikat ve tetkikatta bulunduktan sonra askeri kulübüne ve İttihad-ı Anasır-ı Osmaniye Komisyonu'na ziyarette bulunduğu görülmüştür. İttihad-ı Anasır Komisyonu'nda, komisyon heyetinden bazılarının kaymakamın idaresizliği ve icraatsızlığı noktasında birtakım şikâyetler öne sürerek değiştirilmesini ve yine aynı doğrultuda jandarma ve polislerle ilgili şikâyetlerde bulunarak yerlerine yenilerinin tayinlerini talep ettikleri anlaşılmaktadır.¹¹⁹

Daniş Bey'in, Nevrokop'ta bu şekilde gerekli tahkikatlarda bulunduktan sonra Selanik Vilayeti'nin önemli merkezlerinde olan Drama ve Siroz'da faaliyetlerini sürdürdüğü görülmüştür.¹²⁰ Siroz'dan 25 Şaban 1327 (11 Eylül 1909) tarihi ile bildirildiğine göre; Daniş Bey Siroz'da kaldıkları zaman zarfında muamelat-ı umumiye-i hükümet hakkında tetkikatta bulunmuştur. Bu doğrultuda Daniş Bey'in, memurlar ve eşrafla görüştüğü, askeri daireye ziyarette bulunduğu gözlenen gelişmeler arasındadır.¹²¹

¹¹⁷Zaman, "Vali Bey Devrede", 14 Şaban 1327 (31 Ağustos 1909), s.3.

¹¹⁸Zaman, "Vali Bey Devrede", 24 Şaban 1327 (10 Eylül 1909), s.2.

¹¹⁹Zaman, "Vali Bey Devrede", 23 Şaban 1327 (9 Eylül 1909), s.2.

¹²⁰Zaman, "Vali Bey Devrede", 18 Şaban 1327 (4 Eylül 1909), s.2.

¹²¹Zaman, "Vali Bey Siroz'da", 25 Şaban 1327 (11 Eylül 1909), s.2.

Vali Daniş Bey'in Selanik'e bağlı civar bölgelerdeki bu görevi yirmi gün kadar sürmüş bundan sonra Selanik'e dönmüştür.¹²²

Basında yer alan bu haberler değerlendirildiğinde meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte klasik vali anlayışında bir takım değişimler yaşandığı, özellikle valilerin vilayetin çeşitli bölgelerini dolaşarak orada gerek devlet görevlilerini teftiş ve gerek eşraf ve halkla görüşerek gerekli tespitlerde bulunmak, halkın sorunlarını dinlemek, şikâyetlerini değerlendirmek, bayındırlık açısından bölgenin eksiklerini saptamak, kazanın ahvali hakkında tahkikatta bulunmak gibi girişimleri olduğu saptanmıştır.

Bu durum Selanik Vilayeti valilerinin 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ve Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe konması ile kabul edilen il idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığını ön gören 108. maddesinin¹²³ amacı olan “*valilerin düzeni korumak, bayındır işlerini yürütmek ve mahalli işleri etkinlikle yönetmek*”¹²⁴ konusunda verdiği gerekli yetki ve takdir hakkı doğrultusunda faaliyette bulduklarını özellikle göstermektedir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında ve özellikle 19. yüzyıl valileri göz önünde tutulduğunda valinin misyonunda büyük bir değişim yaşandığı görülmektedir. Çünkü 19.yüzyılın birinci yarısında Selanik'te valilik yapanlar şehre ilgi göstermemişler, özellikle Makedonya'da eşkiyaya karşı askeri operasyonların sürdürülmesi ile uğraşmışlardı. Bu noktada Selanik Vilayeti valiliği, Osmanlı idaresinde parlak bir kariyer yapmayı arzulayanların peşinden koştuğu bir yer olmamıştı. Daha ziyade gözden düşmüş politikacılar bu göreve getirilir, baş şehirden uzağa tayin edilmek padişahın verdiği bir ceza diye görülürdü.¹²⁵ Bu bağlamda özellikle Tanzimat ile başlayan valilerin şehrin durumu ile ilgilenme yönündeki yeni valilik anlayışı¹²⁶

¹²²Zaman, “Vali Bey Efendi”, 24 Şaban 1327 (10 Eylül 1909), s.2.

¹²³Bernard Lewis, *age*, s.387.

¹²⁴Ismail Hakkı Görel, *age*, s.17.

¹²⁵İlginç örneklerden biri, 1840'ların sonuna doğru Selanik valisi olan Rıza Paşa'dır. Rıza Paşa, Makedonya sürgününe dayanamayıp Temmuz 1850'de istifa eder. 22 Temmuz 1850 tarihli ve Fransız Dışişleri Bakanlığı'na hitaben yazılmış bir mektupta Fransa'nın Selanik Konsolosu Ed. Grasset bu karara çok sevinmiş gözükmektedir: “... *Bu durum, hiç bu kadar kötü idare edilmemiş olan Selanik paşalığı için hayırlıdır... Selanik valiliğini Rıza Paşa'ya emanet eden Divan hata işlemişti, çünkü Avrupa Türkiye'sinin ikinci ticari limanı ve Rumeli'nin en önemli noktalarından biri, kendini anlaşılmamış bir deha olarak gören, yalnızca kendisinin geçmişteki politik konumunu ve Boğaz kıyılarını düşündüğünden şehrin refahıyla pek ilgilenmeyen güçlü bir sürgünün kötü niyetine ve tasasızlığına emanet edilmişti...*” Bkz. Meropi Anastasiadou, *age*, s.73.

¹²⁶Mazower Tanzimat sürecinde vali ile halk arasındaki ilişkileri şu şekilde aktarır: “Paşanın divanı kentin yönetsel yüreği idi. Bir dileği olan herkes çifte muhafızlı kapıların önüne yığılıyordu. Çağrıldıkları zaman ayakkabılarını çıkarıyor ve halı kaplı koridorlardan sedirler ve tabureler dizilmiş, büyük aydınlık bir kabul salonuna geçiyorlardı. Burada oturmuş, sırasını bekleyen tüm diğer ricacıların önünde dilekçeler sunuluyor, şikâyetler yapılıyor ve bilgiler aktarılıyordu. Divanda tartışılmış her şeyin haberi saatler içinde

Meşrutiyet’le artan bir hızla gelişerek, ona 19. yüzyıldakinden çok farklı bir durum kazandırmaktaydı.

Konu ile ilgili olarak basında geçen haberlerde dikkat çeken en önemli hususlardan biri de valinin diğer bir görevinin, çeşitli unsurlar arasında ayrıcalıkçı hareketlere son vererek bu unsurları ittihad-ı anasır politikası çerçevesinde birleştirmek olduğu görülür.

Bu durum özellikle Daniş Bey’den sonra Selanik’e vali olarak atanan İbrahim Bey’in faaliyetlerinde dikkat çekmektedir. İbrahim Bey valilik görevine atanmasının hemen ardından, gazete müdürlerini davet ederek, onlara yazılarında her vakit ittihad-ı anasırı vücuda getirecek surette beyanatta bulunmaları gerekliliğini bildirmiş ve kendilerinin bu hususa en fazla taraftar olduklarını ve memleketin saadetinin bu noktaya bağlı bulunduğunun herkesin takdir etmesi gerektiğini ifade etmiş, diğer taraftan mahalli matbuattan oluşan bir cemiyet-i matbuat oluşturmaya gayret edeceklerini belirtmiştir. Vali İbrahim Bey tarafından takip edilen bu politikaların gazeteler tarafından desteklendiği görülmektedir. Konu ile ilgili olarak Selanik’teki Zaman gazetesi, İbrahim Bey’in sözlerinin önemini bildiklerinden dolayı bu konuda gerekli özeni göstereceklerini çünkü memleketin ihtiyaçlarını takdir etmeğe başladıkları günden itibaren vatan için en büyük tehlikenin anasır-ı muhtelifenin diğerini tanımaması, tanımak, anlamak istememesi yüzünden zuhura gelebileceğini gördüklerini ifade

kentin kahvehanelerine yayılıyordu. Varlıklı Ömer Paşa, çoğu paşa gibi debdebe ve gösterişten hoşlanmasına karşın, gene de en mütevazı kişinin bile her istediğinde gelip onu görmesini sağlıyordu. Seçkin ziyaretçiler paşa tarafından şahsen selamlanır ve yanında oturmaya davet edilirdi. Lokumlar, kahveler, şerbetler, sigaralar ve amber ağızlıklı ince çubuklar elden ele geçer ve yeni gelenler hal hatır sorar veya getirdikleri havadisi anlatmaya teşvik edilirdi. Hiyerarşi ve teklifsizlik, Batılı ziyaretçilerin aşına olmadıkları bir şekilde birbirine karışmış bir durumdaydı: Osmanlı Hıristiyan uyrukları, “paşaya her hitap edişinde elini başına kaldıran” konsolosluktan yaşlı dragomanın yaptığı gibi kölece davranışlar sergilerlerdi. Öte yandan her düzeyden Müslüman çok daha kolaylıkla hareket eder ve köylüler başkentten gelen ileri gelen ziyaretçiler kadar özgürce konuşurlardı. Eğer vicdanlı ve basiretli biri ise, vali, konağının yalnızlığına çekilmezdi. Hacı Ahmed Paşa tebdili kıyafetle dolaşıyor, dükkân sahipleri ile çene çalıyor ve sokaklarda devriye gezecek bir zaptiye gücü oluşturmakta kullanacağı yerel bilgileri ediniyordu. Salih Paşa hapishanelerin durumunu incelerken, keskin bir reform yanlısı olan halefi boş zamanlarını divanın köşesinde geçirmek yerine, kentin her köşesini ziyaret ediyordu. Başka bir paşa sokaklarda bir çiftçi kılığında dolaşmaya ve kent surlarının dışında köylülerle kaynaşarak, onları dilekçelerini şahsına vermeye yüreklendirme âdetindeydi. Bu hala mizacın çok önem taşıdığı kişiselleştirilmiş bir yönetim sistemi idi. Hüsnü Paşa, alelacele un fiyatlarını düşürerek bir ayaklanmayı engellemekten, Akif Paşa bir koleranın patlak vermesini engellemek üzere aldığı zamanında ve etkili önlemleri ile övgü kazanıyordu. 1840’taki bir yangın sırasında, Ömer Paşa yangın çevresindeki tüm dükkânların yıkılmasını emrederek alevleri durdurmak üzere derhal yangın yerine gitmişti. 19.yüzyılda valiler 18.yüzyıla mensup seleflerinin kumanda ettiği doğrudan kaynaklara-konağına yerleştirilmiş genellikle küçük zaptiye birlikleri veya kaledeki bataryaları dolduran topçu bölüklerine- sahip değildi artık.” Mark Mazower, **age**, s.159.

etmiştir. Adı geçen gazete ayrıca, istibdat döneminde anasır-ı muhtelifenin bu gibi faaliyetlerinin idarenin kötülüğü yüzünden bir dereceye kadar mazur görülebileceğini ancak hürriyetin ve meşrutiyetin ilanından sonra anasır-ı muhtelifenin bu faaliyetlerinden vaz geçeceklerini ümit ettiklerine ifadelerinde yer vermiştir.

Ayrıca yine meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından geçen bir yıllık süre zarfında hala anasır-ı saireden bir kısmının eski fikirleri taşımaya, eski emellerini gütmeye devam ettikleri görüldüğünden, kendilerinin bu saatten itibaren ittihad-ı anasır için bütün varlıkları ile çalışmaları gerekliliği özellikle belirtilmiştir. Ancak söz konusu gazeteye göre; bu durumun gerçekleşmesi çok yakın zamanda mümkün görünmemekte idi. Çünkü bunun gerçekleşebilmesi için ittihad-ı anasır aleyhinde yetiştirilmiş düşünceler yenilip yerlerine bu fikirde gençler yetişinceye kadar hükümetin bu uğurda çalışması ve bununla beraber hükümetin her vakit son derece adil olması, mümkün olduğu kadar kuvvetli bulunması gerekti. Fakat şu da aynı gazete tarafından itiraf ediliyordu ki, bu emel yalnız Türk Osmanlılarının çalışması ile gerçekleşemezdi. Buna diğer vatandaşların lisanı ile çıkan gazetelerin de uyması gerekliydi. Ancak bu şekilde bu emele ulaşılabilceği yoksa başka türlü hareket olunduğu takdirde bütün gayretlerin boşa çıkacağı ifade olunmuştu.¹²⁷

Basında yer alan bu haberler değerlendirildiğinde valilerin, özellikle devletin meşrutiyet sistemi ile takip ettiği temel ideolojisi olan “Osmanlılık” anlayışını gerçekleştirmek uğrunda bir takım görevler ifa ettikleri de ortaya çıkmaktadır.

Vali İbrahim Bey’in bu gibi faaliyetlerinin yanında, bir önceki Vali Daniş Bey gibi Selanik’in çeşitli bölgelerinde teftiş amaçlı gezintilere çıktığı da gözlenmiştir. Vali İbrahim Bey’in bu görevi esnasında Cuma-i Bala, Razlık, Nevrekop, Siroz gibi Selanik’in en önemli kazalarında faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.¹²⁸ On gün süren bu seyahati esnasında Drama ve Siroz Sancakları’nda teftişlerde bulunmuş,¹²⁹ sonraki faaliyetlerini ise yanında Sıhhiye Müfettişi Tevfik Rüştü Bey ile Demirhisar, Razlık, Menlik, Petriç ve civar kazaları teftiş etmek doğrultusunda gerçekleştirmiştir.¹³⁰ Aynı yönde görev ifası Hüseyin Kazım Bey tarafından da yürütülmüş; onun bazı

¹²⁷Zaman, “İttihadı Anasır ve Vali Bey’in Teşebbüsü”, 1 Şevval 1327 (16 Ekim 1909), s.1.

¹²⁸Rumeli, “Vali-i Vilayet”, 28 Cemaziyelahir 1328 (7 Temmuz 1910), s.3.

¹²⁹Zaman, “Vali Beyefendi”, 28 Cemaziyelahir 1328 (7 Temmuz 1910), s.3.

¹³⁰Rumeli, “Azimet”, 23 Şaban 1328 (30 Ağustos 1910), s.3.

sorunları araştırmak için Drama, Kavala, Cuma-i Bala ve Petriç'e seyahatte bulunacağı Selanik Vilayeti'nden merkeze bildirilmiştir.¹³¹

Vilayet ve civar bölgelerdeki bu faaliyetlerinden ayrı olarak Selanik valilerinin bazı mühim meseleleri müzakere için İstanbul'a gittikleri ve sürekli burayla temas halinde oldukları da gözlenmiştir. Bu tarz ziyaretlerden biri Selanik Valisi İbrahim Bey tarafından gerçekleştirilmiş,¹³² vali bu ziyaretinde Sadrazam Hakkı Paşa'yı ziyaret etmiştir. Bu görüşmelerde Vali İbrahim Bey tarafından Selanik Vilayeti'nin askeri durumu ve iktisadi hususlarına dair oluşturduğu projelerin Meclis-i Vükela'da tetkik edildiği anlaşılmıştır.¹³³

1.3. SELANİK'E YÖNELİK SEÇİM POLİTİKALARI

1.3.1. İttihat Terakki ve Seçimler

Meşrutiyet rejiminin en hassas noktası yasama meclisi seçimleridir.¹³⁴ Osmanlı İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1909'da değiştirilen siyasi programında mülki hâkimiyetle ilgili řu esaslara yer verildiği görölmektedir. Bu noktada Fırka'nın siyasi programının 1. maddesinde "Kanun-u Esasi'de hâkimiyet-i mülkiyetin tesisi ve tefrik-i kuva kaide-i meşrutasının kabulüyle vükelayı Meclis-i Mebusan'a karşı münferiden ve müştereken mes'uliyetlerinin tasrih ve teyidine teşebbüs olunacaktır" denilmektedir. 2. madde ise "Heyet-i Ayan azası Mebusan'ın sülüsü miktarında olacak ve bunların her üç senede bir tebeddül eylemek üzere dokuz sene müddetle sülüsü taraf-ı padişahîden sülüsünü hâkimiyet-i milliyeye esasına müstenid bir usul-ü mahsus ile tayin ve intihabı hususuna teşebbüs olunacaktır" demektedir. Aynı programın seçimlerle ilgili olan 4. maddesi ise, "Teb'a-i Devlet-i Aliyye'den ve yirmi yaşını ikmal eden ferd-i zükurun emlak ve serveti olsun olmasın birinci derecede intihap hakkını haiz olması ve bu esasa binaen bir intihap nizamnamesi tanzimi talep olunacaktır" derken, 5. maddesi ise "İntihab-ı meb'usan hakkında mevcut olan iki derece intihap usulünün ipkasile intihabatın kemal-i serbesti ile cereyanını temin edecek esbabı izhar olunacaktır" demektedir.¹³⁵

¹³¹BOA., DH. MTV., 33-1/21, 27. Ca. 1330 (14 Mayıs 1912).

¹³²BOA., DH. MÜ., 68-1/15, 11. S. 1328 (22 Şubat 1910).

¹³³Tasvir-i Efkâr, "Selanik Valisi", 19 Safer 1328 (3 Mart 1910), s.4.

¹³⁴Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, s.38.

¹³⁵Age, s.114.

Resim 1: Selanik'te Zabitan Tarafından Kanuni Esasi'nin İlanı /23 Temmuz 1908¹³⁶

İkinci Meşrutiyet ilan edildiği zaman,¹³⁷ 1876 ve 1877'den sonra, 1908'de Osmanlı Devleti'nin üçüncü genel seçimini yapmak gerekiyordu. İkinci Meşrutiyet'in ilk genel seçimi 1908 yılının Kasım-Aralık ayları içinde yapılmıştır.¹³⁸ Yapılan bu

¹³⁶İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Kartpostallar/ Krt_012053/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

¹³⁷19. yüzyıl boyunca, Türk reformcuları yasama işlemleri ile Türkiye'ye bir Avrupalı devlet şekil ve yapısı vermeye çalıştılar. Bu süreç, liberal reformcuların en büyük başarısı olan ve Osmanlı Devleti'ni bir parlamenter demokrasi, Osmanlı sultanını da bir meşruti monarşi haline getirecek olan 1876 Osmanlı Kanun-u Esasi'si ile en yüksek noktasına erişti. Sonraki aşamada, bu anayasa resmen kaldırılmadı, fakat 14 Şubat 1878'de Abdülhamit tarafından meclisin kapatılması ile gerçekte zımnen otuz yıl askıya alındı. 1908'de meşrutiyetin ilan edilmesinden hemen sonra, 1 Ağustos'ta, Padişah'ın Sadrazam Sait Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı hümayun, Kanun-u Esasi'nin tamamen geçerli ve yeniden yürürlükte olduğunu bildirdi ve ona tebaanın kişisel hürriyetini genişleten ve bunların dokunulmazlığını güven altına alacak diğer birçok hükümler ekledi. Hatt-ı Hümayun, kanuni usuller dışında tutuklama ve aramayı yasakladı, bütün özel ve istisnai mahkemeleri kaldırdı, ilk kez seyahat hürriyeti ilkesini getirdi ve haberleşme güvenliği ile basın hürriyetini teminat altına aldı. Kanun-u Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyan Ağustos 1908 hatt-ı hümayunu, bunu yaparken gerçekte ona önemli eklemelerde bulundu. 17 Aralık 1908'de meclisin açılmasından sonra, anayasa değişiklikleri için daha başka teklifler yapıldı ve tartışıldı. Değişiklik ihtiyacı üzerine genel olarak anlaşmaya varıldı ve taslaklar hazırlamak üzere bir anayasa komisyonu kuruldu. İlk Genç Türk parlamentosunun heyecanlı ve hareketli faaliyetleri arasında bütün anayasa metninin ayrıntılı ve sistematik olarak gözden geçirilmesi için zaman yoktu. Bunun yerine, hazırlık komisyonu, bazı maddeleri değiştirecek diğerlerini yeniden yazarak veya yerini değiştirerek, olayına göre parça parça değişiklikler dizisi ortaya koydu. Tasarı, 21 Ağustos 1909'da kanunlaştı. Bu değişiklikler parça parça olmakla beraber, bütünüyle amacı açık olan bir anayasa değişikliğini ifade ediyordu. İttihat ve Terakki Fırkası parlamentonun her iki meclisine de egemendi. Abdülhamit'in halinden sonra bile, gerici bir darbenin muhtemel kaynağı olarak saraydan hala korkuluyordu. Bu yüzden değişiklikler parlamentoyu güçlendirmek, tahtı da zayıflatmak amacındaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Lewis, *age*, s.361.; Bu anayasa ve anayasa değişiklikleri için ayrıca bkz. Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul: YKY, 2010.; Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1969.; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) -Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, 3. Baskı, İstanbul: İBÜY, 2009, s.130.

¹³⁸Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**, s.205-206.

seçimlerin Rumların, Ermenilerin ve Bulgarların, Türk aleyhtarı kampanya ve gösterileri içinde gerçekleştiği gözlemlenmektedir.¹³⁹

Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Makedonya partilerini en çok uğraştıran konulardan biri, yakında yapılacak olan genel seçimlerdi. Daha müzakereler esnasında bu sorunlar üzerinde durulmuştu. Hatta Rum ve Sırp tarafları, daha İttihat ve Terakki ile ilk buluşmada seçimlerdeki ortaklık imkânları üzerine konuşmuşlardı. Müzakereler tatmin edici sonuçlar vermediğinden bazı gruplar, seçimlere katılıp katılmama konusunda kesin kanaate sahip değildi. Fakat sonunda bütün partiler seçimlere katılmışlardır. Çünkü seçim sonuçları tarafların ileride Makedonya sorunundaki konumları açısından önemli bir rol oynayabilirdi.

Bu noktada Bulgar hükümeti 8/21 Ağustos'ta diplomatik temsilciliklerine, tüm Bulgar grupların aralarındaki karşıtlıkları ve anlaşmazlıkları yok etmeleri ve bir bütün halinde genel seçimlere hazırlanmaları gerektiğini bildirmiştir. Bulgar Dışişleri Bakanı konuyla ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir: *“Böyle bir seçim çalışması ki başlangıcı legal bir temele dayanmıştır, vazgeçilmezdir ve yasadışı karaktere sahip bütün diğer eylemleri meşru göstermek hiçbir şekilde mümkün olamaz. Bulgar halkının seçimlere katılmayı reddetmesi bir protesto ifadesi olarak görülecektir ve bundan, gelecek açısından hiçbir iyi sonuç beklemiyorum. Bu durum sadece vilayetlerde Bulgarların konumunu kötüleştirmekle kalmayacak aynı zamanda diğer uluslara bu durumdan yararlanma fırsatını da verecektir. Dış ülkelerden de bir destek alınamayacaktır. Avrupa'daki siyasi durum bugün öyle ki, biz hiç kimseden herhangi bir destek bekleyemeyiz. Çünkü Bulgarların –ülkedeki eylemlerinin tamamıyla gelişmesine karşı bazı zorluklar veya engeller çıkarılacağı görülse bile- orada seçimlere katılmayı reddettiklerinde, şimdiden tutumunu belirlemiş olan Avrupa, müdahalesini haklı gösterebilecek gerekçeleri bulamayacaktır. Bu nedenle orada Bulgarların, bugünkü koşulların oluşturduğu yasal zemindeki bu çalışmayı reddetmemeleri gerekmektedir.”*¹⁴⁰

Azınlıklar açısından bu gelişmeler yaşanırken, henüz seçimler başlamadan önce seçimlerin arz ettiği önem, mebus seçiminde neye dikkat edilmesi gerekliliği hususlarının yer aldığı bir beyanname Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından Selanik'e gönderilmiştir. Mebusan seçimine dair olan

¹³⁹Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, s.38.

¹⁴⁰Mehmet Hacısalihoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, İhsan Catay (çev.), İstanbul: TVYY, 2008, s.270-271.

beyannamede halka şu şekilde seslenilmiştir: “*Vatandaşlar! Cümleye malum olsun ki Osmanlı toprağında oturan ve yaşayan İslam, Hıristiyan bütün insanlar bu vatanın evladı olup menafi-i milliye ve hukuk-u medeniyeden müstefit olmak hususunda biri diğerinden farklı değildir. Şeriat nazarında, kanun-u devlet karşısında cümlesi müsavidir. Din ve mezhep bahsindeki ihtilaf-ı akait yalnız Cenab-ı Allah’a ve ahirete ait bir emr-i manevi olup bunun dünya işlerine asla taliki yoktur. Binaenaleyh bir memleketin sekenesi, bir devletin tebaası bila tefrik cins ve mezhep yekdiğerinin vatandaşı, toprak kardeşi olduğundan gerek hükümetin kanuna muhalif icraatına ve gerek bir ecnebi kuvvetin taarruzatına el birliği ile karşı durup haklarını, hürriyetlerini asayiş ve istirahatlarını muhafazaya mecburdurlar. Hükümetin harici ve dâhili meslek-i idaresini suret-i daimede kontrol altında tutarak menafi-i umumiyeye muvaffak olmayan işleri reddetmek millet ve memleketin refah ve saadetini temin edecek usul ve kavaninin muhafaza-i hüsn-ü cereyanına nezaret eylemek bütün efrad-ı milletin hakkıdır. Eski devirdeki hükümet bizim cehaletimizden, ittifaksızlığımızdan istifade ederek bu hakkı gasp etmiş idi. İdare beş on kişinin keyf-i arzusuna tabi idi. Milletten alınan askerleri beyhude yere telef etmek, aşar, ağnam vesaire türlü namlarla alınan paraları hafiyelere, hain memurlara, lüzumsuz müşirlere yedirmek, ahalinin emniyet ve asayişini, ticaret ve ziraat ve sanayi ve maarifini ve bütün menafi-i hayatiyesini ayaklar altına almak ve kati tariklerle hükümet memurları ortak olup bila perva halkı soymak adet hükmüne girmişti. Cenab-ı Hakk’a çok şükür olsun ki yine bu milletin İslam, Hıristiyan bilcümle evladı aralarında bir İttihat ve Terakki Cemiyeti akdederek ve canlarını tehlikeye koyarak kemal-i hüsnü niyetle senelerce çalıştıktan sonra başımızın belası olan o zalim idareyi bir gün içinde mahf-ı harap ettiler işte o cemiyet size hitap ediyor. Vatandaşlar elhamd elimize bir devr-i mesut hürriyet geçti. Bunun kıymetini bilerek hukuk-u tabiyemizi tecavüzden, taarruzdan ilelebet muhafazaya çalışalım. Bundan sonra hükümet kendi keyfî ile hareket edemeyecektir”¹⁴¹ denilmek suretiyle istibdat idaresi eleştirilmiş ve meşrutiyet sisteminin ülke için önemi üzerinde durulmuştur.*

Aynı beyannamenin devamında ise; Meclisi Mebusan’a milletin göndereceği vekillerin her işe nezaret edecekleri belirtilmiş ve bu noktada yollar yapılacak, kanallar açılacak, bataklıklar kurutulacak, madenler işlettirilecek, ormanlar muhafaza olunacak,

¹⁴¹ **İttihat ve Terakki**, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından Tamamen Gönderilen ve Mebusan İntihabatına Dair Olan Beyannamenin Suretidir”, 30 Ağustos 1908, s.1.

mahsusat-ı dâhiliyenin revacı temin ve ticaret ve sanayi-i memleket himaye edilecek daha birçok bayındırlık müessesesi vücuda getirilecek ve her işte ehil erbab memurlar kullanılıp irtikâp ve irtişaya meydan verilmeyecek, haydutluk ve kati tariklikten eser kalmayacak, ahz-ı askeri muamelatındaki yolsuzluklar kaldırılacak, kimse kimseye müdahale edemeyecek ve mülkümüz dâhili ve harici taarruzdan mahfuz kalacaktır denilmiştir. Sayılan bu işleri üç ay sonra açılacak olan Meclisi Mebusan'a gönderilecek vekiller yapacağı ve yaptıracağından dolayı şimdi halka düşen en mühim vazifenin yukarıda sayılan esbab-ı saadet ve serveti hakkıyla idrak ve müdafaa edebilecek vekiller bulup onları seçmek olduğu belirtilmiştir. Bu noktada söz konusu beyannamede; bulunacak mebusların vatanına, vatandaşlarına hakkıyla muhabbet eden erbab-ı hamiyetten olan, mektep ve maarif görmüş, umur-u devlet, ihtiyacat-ı memlekete, ahval-i millete vakıf zevattan olmaları gerektiği ve eski idare zamanında rütbe ve nişan ve memuriyet mukabilinde hafiyelik etmiş, rüşvet vermiş ve rüşvet almış kimselerin ve ahali ile hükümet arasında vasıtalıkla temin-i servet eden zatların hamiyet ve muhit-i vataniyesi olmadığından millete vekil olarak Meclisi Mebusan'a intihap edilmelerinin katiyen caiz olmadığı belirtilmiştir. Vicdanını, namusunu milyonlarca paradan daha kıymettar ad eden ve her ne nerede olursa olsun doğruyu söylemekten çekinmeyen, hak ve adile riayet ve hürmet eden zatı arayıp bularak emaneti vekâleti onlara tevdi etmek milletin en önemli görevi olarak addedilmiştir.¹⁴²

Söz konusu beyannamenin devamında ise halka şu şekilde seslenilmiştir: *“Hâsılı, vekil intihabı pek mühim bir meseledir. Bir şahıs umuru için muhtaç olduğu vekili intihapta hata ederse kayıp değildir. Fakat elli bin kişinin bir vekil intihabında isabet edememesi kayıptır. Bu babda kimseden korkup çekinmemeli herkes rey ve fikrini serbest söylemelidir. Nizama sığmaz kanuna uymaz bir işiniz olmadıkça bize kimse bir şey yapamaz. Hatıra gönüle mağlup olursanız görülecek zarar hem çok hem de umumi olur. Aklınızı başınıza alınız. Şimdi bütün ecnebi düşmanlar bize bakıyorlar bunca senedir istibdat boyunduruğu altında sersemleşmiş olan bir milletin gösterdiği eser-i hayatı mucize kabilinden ad ediyorlar. Şimdilik hepsi bize müdahaleden el çektiler eğer adam akıllı bir meslek-i terakki ve temdid-i iltizam ederek cümlemiz kardeş gibi o mesleği muhafaza edersek bize muavenet edecekler ve ittifak ve ittihadımıza can*

¹⁴²İttihat ve Terakki, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından Tamamen Gönderilen ve Mebusan İntihabatına Dair Olan Beyannamenin Suretidir”, 30 Ağustos 1908, s.1.

*atacaklardır. Aksi takdirde şeref-i istiklale layık olmadığımızı hükmedeceklerdir ki maazallah bu halin neticesi dehşetli bir felakettir. Milletimizi, mevcudiyetimizi kendi elimizle tehlikeye atmayalım”.*¹⁴³

Yayınlanan bu beyannamede de görüldüğü gibi mebus seçiminin çok önemli bir iş olduğu, meşrutiyet sisteminden beklenen saadetin sağlanabilmesi için bu seçimlerde özellikle çok dikkat edilmesi gerekliliği üzerinde duruluyor, bu konuda yapılacak hatanın memleketin sonu için hiç de iyi şeyler getirmeyeceği vurgulandıktan sonra bundan dolayı, seçilecek mebusların vatanını seven, belirli bir eğitim görmüş, devlet ve millete vakıf, vicdanlı, namuslu, her nerede olursa olsun doğruyu söylemekten çekinmeyen, hakka ve adalete riayet eden kişilerden olması gerektiği; eski idare zamanında hafiyelik etmiş, rüşvet vermiş ve rüşvet almış, memleketin çıkarını düşünmeyen kişilerin seçiminden özellikle kaçınılması noktasında halk uyarılıyordu.

İttihat ve Terakki bu seçimlerde öncelikli olarak siyasi programını Şura-yı Ümmet ve Tanin gibi adeta partinin propaganda aracılığını üstlenen gazetelerde yayınlamıştır. Siyasi programın yayınlanmasından sonra gazetelerde çıkan yazılarda ve haberlerde bu programın bazı bölümleri irdelenmiştir. Örneğin Şura-yı Ümmet'te çıkan bir yazıda din ve vicdan özgürlüklerinin ancak İttihat ve Terakki ile sağlanabileceği vurgulanmıştır. “Yaşasın hürriyet, yaşasın millet, yaşasın vatan” sloganı 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki'nin kullandığı bir söylem olmuştur.¹⁴⁴

Ayrıca eğitimde Türkçe'nin zorunlu olması ve eğitimde birlik, gayrimüslim imtiyazlarının Türklere zarar vermemek kaydıyla bırakılması ve gayrimüslimlerin devlete bağlı olmaları, askerlikte eşitlik, yerel yönetimlerde valilerin haklarının arttırılması, temel hak ve özgürlükler ile ilgili İttihat ve Terakki'nin seçim vaatleri, programı ve geleceğe dönük planları halka aktarılmıştır. Diğer taraftan halka düşen en büyük vazifenin seçimlere katılarak mebusları seçmesi olduğu anlatılmıştır. Mebusluğun önemi belirtilmiş, mebusların toplumun en dirayetli kişileri olacağı, bunun için Müslümanlar arasında ayrılık olmaması gerektiği, birlik olmalarının önemi vurgulanırken, “intihabatta birlik olmak ve ittihatda çalışmak en önemli görevdir” denilmiştir.¹⁴⁵

¹⁴³İttihat ve Terakki, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından Tamamen Gönderilen ve Mebusan İntihabatına Dair Olan Beyannamenin Suretidir”, 30 Ağustos 1908, s.1.

¹⁴⁴Nil Türker Tekin, “1908’de Seçim Propagandası”, **Toplumsal Tarih**, Sayı. 104, Ağustos 2002, s.2/3.

¹⁴⁵Agm, s.2/3.

Diğer yandan Takvim-i Vekayi seçim haberlerini ilk sayılarında vermeye başlamıştı. Taşrada, hükümetçe yayınlanan tebliğe uyularak hazırlıklara başladığını bildirmişti.¹⁴⁶

1.3.2. Selanik'te 1908 Genel Seçimi

Seçimlerin yaklaşması ile birlikte Selanik'te seçim hazırlıklarına hız verilmişti. Gerek vilayet merkezinde ve gerekse Selanik'e bağlı bölgelerde mebus seçimi için gerekli olan defterler tanzim edilmeye başlanmıştı. Bu çalışmalarda, her bir kazanın bütün köy ve mahallatının defterleri kazanın belediyesine gelecekti. Bu defterler, belediye reisinin denetiminde, meclis-i idarenin halk tarafından seçilmiş azası ile belediye azasından oluşan teftiş heyeti tarafından tetkik edilecekti. Defterlerin kanuna uygun, hata ve fesattan salim oldukları kararına varıldıktan sonra bunların bir sureti cami, kilise, havra, hükümet konağı ile belediyenin duvar veya kapılarına asılacaktı. Gerek her kazanın ikinci derecede¹⁴⁷ seçmen miktarının gerek sancağın seçeceği mebusların adedinin tespiti için, erkek nüfus sayısı ile seçim hakkına sahip olan nüfusun miktarının bilinmesi gerekliydi. Erkek nüfus sayısı, sancağın göndereceği mebusların adedinin tayinine, seçim hakkına sahip olanların toplamı da ikinci derecede seçmenlerin kaç kişiden ibaret olacağını bilinmesine hizmet edecekti. Bundan dolayı defterlerin düzenlenmesinin bir an önce tamamlanması gerekliydi.¹⁴⁸

Bu zaruretlerden dolayı, Selanik belediyesi defterlerin hemen düzenlenmesini tamamlamış, elde edilen netice -bir iki küçük mahalle ile yirmi kadar küçük köy hariç ki bunlarında ikmali merkez kaymakamlığına yazılmıştı- aşağıdadır:

¹⁴⁶Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**, s.207.

¹⁴⁷**İttihat ve Terakki**, "Mebusan İntihabı ve Selanik Namzetleri", 20 Eylül 1908, s.2.; Seçim yöntemi, Ekim 1876 tarihli bir irade ile, sınırlı oy hakkı ve iki dereceli seçim esası üzerine tespit edilmişti. 1876 ve 1877 seçimlerinin her ikisi de bu sistem altında yapıldı. Kanuni Esasi'nin hazırlanmasını emrettiği bir seçim kanunu tasarısı eylemli olarak hazırlanıp 1877'de tartışıldı fakat 1908'e kadar kanunlaşmadı. Osmanlı Devleti'nin geri kalan seçimleri bu kanun hükümlerine uygun olarak yapıldı. Bu hükümler, 1876 iradesinin çerçevesini genişletti ve ıslah etti, fakat sınırlı oy hakkını ve ikinci seçmenler heyeti sistemini muhafaza etti. Bkz. Bernard Lewis, **age**, s.375.

¹⁴⁸**İttihat ve Terakki**, "Mebusan İntihabı ve Selanik Namzetleri", 20 Eylül 1908, s.2.

Tablo-4: 1908 Genel Seçimi Selanik Vilayeti Seçmen Sayısı¹⁴⁹

SELANİK VİLAYETİ SEÇMEN SAYISI		
MAHALLE İSMİ	ERKEK NÜFUS	SEÇME HAKKINA SAHİP OLANLAR
Selanik Mahallatı	37689	18370
Vardar Nahiyesi	12761	5012
Kelemeriye Nahiyesi ¹⁵⁰	9514	2603
TOPLAM	59964	25985

Belediye dairesinden verilen bu bilgiler yalnız Selanik Kazası'nın ikinci derecede seçmenlerin miktarının tayini için yeterli olup, Meclisi Mebusan'a Selanik Sancağı tarafından gönderilecek mebusların miktarını göstermiyordu. Bu, ancak bütün kazaların defterlerinin sonuçları ile netleşecekti. Selanik Kazası'nın bu cetveline göre seçim hakkına sahip 25985 nüfusu vardı. Fakat henüz eksik olan mahallat ve köyler de tahmine ilave edilecek olursa 55 ila 60 arasında ikinci derecede seçmeni bulunacaktı. Bu ikinci derecede seçmenler nahiye ve mahalle itibarıyla tayin edilecekti. Selanik Kazası'nın ikinci derecede seçmenleri ile Selanik livasına tabi diğer kazaların ikinci derecede seçmenleri kendi kazalarında Selanik Sancağı mebuslarını seçeceklerdi. Sancağın erkek nüfusu 275 binden fazla olduğu farz edilirse Meclisi Mebusan'a altı mebus göndereceği beliriyordu. Drama Sancağı'nın nüfusu 75 binden ziyade olduğundan Meclisi Mebusan'da iki mebusu bulunacaktı. Siroz Sancağı, nüfusuna

¹⁴⁹İttihat ve Terakki, "Mebusan İntihabı ve Selanik Namzetleri", 20 Eylül 1908, s.2.

¹⁵⁰Selanik eski kenti, tarihi surlar içine sıkışmıştı. Bir kıyı kenti olmasına rağmen, çepeçevre uzanan surlar, sanki denizden sağlanacak yararları ortadan kaldırmış ve Selanik bir kara yerleşim merkezi haline bürünmüştü. İslahatçı dönemin ünlü valisi Sabri Paşa, önce kıyıda surları ortadan kaldırdı, sonra hükümet konağından denize uzanan ve birbirine paralel olan Belediye ile Sabri Paşa Bulvarları, ardından da Beyaz Kule'de noktalan kordon açıldı. Bir yandan bu yollar yapılırken, bir yandan da surların güneybatı yakası yıkıldı. Yenikapı, Vardarkapı ve Topkapı adlı meydanlar bu yörenin cazibesini arttırdı. Ardından Selanik'in doğu yakasındaki gelişmesi Mithat Paşa zamanında oldu. Mithat Paşa, güneybatıdaki surları yıktıran Sabri Paşa gibi, doğu yönündeki surları ortadan kaldırmakla başladı. Güneybatı yakasında yeni semtler oluşurken, Tophane de çeşitli iş yerleri, depolar atölyeler açıldı. Burası Hamidiye idi. Mithat Paşa veya Hamidiye mucizesi, Ortaçağ Selanik'ini birkaç yıl içinde 20.yüzyıl kenti yaptı. Türkmen Parlak, **Yeni Asır'ın Selanik Yılları, Evlad-ı Fatihan Diyarları "1895-1924"**, İzmir, 1986, s.10.; Böylece 19.yüzyılın sonundaki Selanik'in dışı iki bölgeye ayrılıyordu: Çayır diye bilinen batı bölgesi ile Selaniklilerin Hamidiye ya da Kelemeriye, hatta Kuleler ve Kırlar adını verdikleri bölge. Kelemeriye, oldukça erken oluşmaya başlamıştı. Burada daha 1870'lerde yerleşim görülüyordu. Tersine, Çayır'ın gelişimi daha ağır ve nispeten geç olmuştu. Sebebi ise Vardar'ın taşan sularının bölgeyi bataklık haline getirmesi idi. Bu durum ilk yapıların ortaya çıkışını geciktirmiş olsa da, yüzyılın başında bu bölgede yoğun yerleşimlerin belirmesi engellenemeyecekti. Vardar Kapı'nın yakınlığı burada temel bir rol oynuyordu. Selanikliler dış dünya ile Vardar Kapı aracılığıyla iletişim kuruyorlardı. Ancak arazinin özgül morfolojisi (özellikle bataklıklar) bu bölgeye yoksulların yerleşmesine yol açtı ve bu yerleşim inanca bağlı kimliklerden bağımsız gerçekleşti. Etnik karışımına nispeten açık bu dış mahallelerin oluşumu Selanik'in görünümünde yeni bir unsurdu. Elbette Çayır istisna değildi. Selanik'in hemen etrafındaki kırsal alanın şehirleşmesi, bütün olarak yoksulların batıda, zenginlerin doğuda yerleşmesine yol açan toplumsal bir kutuplaşmanın güçlü damgasını taşıyordu. Mark Mazower, **age**, s.112.

nazaran üç veya dört mebus gönderebilecekti. Defterlerin düzenlenmesinin tamamlanması ile sokaklara asılacak olan isimler Meclisi Mebusan azalarını değil ikinci derecede seçmenleri gösterecekti. Bunların namuslu, memlekete, vatana, millete sevgisi olan kişilerden olmasına özen gösterilmekteydi. Çünkü Meclisi Mebusan'a gidecek olan mebuslar bunların seçimi ile tayin edilecekti. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Selanik Vilayeti için aşağıda adı geçen kişiler mebusluk için uygun görülmüş ve adaylıkları ilan edilmişti:¹⁵¹

Rahmi Bey¹⁵²

Mithat Bey¹⁵³

Cavid Bey¹⁵⁴

Doktor Nazım Bey

Rıza Bey "Dramalı"¹⁵⁵

Bu kişilerin vatanın selamet ve saadetine hizmet edeceklerine, memleketin bayındırlık ve iktisadi açıdan gelişmesi için çalışacaklarına Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti inandığından isimlerini vatandaşlara ilan emişti. Kendilerinin hangi sancaklardan aday olacakları daha sonra açıklanacaktı. Musevi, Rum, Bulgar vatandaşlardan mebus olacak adaylar da daha sonra açıklanacaktı.¹⁵⁶

Tunaya, Tanin gazetesi'nin 3 Kânunuevvel 1324 (16 Aralık 1908) tarihinde Rumeli-i Vilayet-i Selasesi'nin nüfuslarını bildirdiğini ve adı geçen sayıda Selanik nüfusunun durumunu şu şekilde ifade ettiğini aktarmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵¹ **İttihat ve Terakki**, "Mebusan İntihabı ve Selanik Namzetleri", 20 Eylül 1908, s.2.

¹⁵² İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden biridir. **F.O.; Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908:** (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909.), 17th February 1909.

¹⁵³ **Yeni Asır**, "Namzedlerimiz", 13 Ağustos 1324 (26 Ağustos 1908), s.1.

¹⁵⁴ Yahudi kökenlidir. Cavid Bey, entelektüel bir şahıs, yazar, şair, aynı zamanda ekonomik ve mali sorunlarda teknik bilgiye sahip tek Jön-Türk olmakla da ünlüdür. **F.O.; Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908:** (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909.), 17th February 1909.

¹⁵⁵ **Yeni Asır**, "Namzedlerimiz", 13 Ağustos 1324 (26 Ağustos 1908), s.1.

¹⁵⁶ **İttihat ve Terakki**, "Mebusan İntihabı ve Selanik Namzetleri", 20 Eylül 1908, s.2.

¹⁵⁷ Seçmenlerle ilgili bilgi olarak Tanin gazetesinin 12 Teşrinisani 1324 (25 Kasım 1908) sayısında Osmanlı Devleti'nin nüfusunun dinlere göre dağılımı şöyledir: Müslüman: 20 ve küsur milyon, Rum: 2 ve küsur milyon, Ermeni: 1 ve küsur milyon, Musevi: 700.000. Tanin'e göre nüfus-u İslamiyet'in bir kısmı da tahrire dâhil değil, şu halde devlet nüfusu 30 milyona yakındır. Bu hesaba göre nispet tespit edilse dahi Rumlara yirmi, yirmi iki mebusluktan fazlası düşmeyecektir. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**, s.207.

Tablo-5: Tanin Gazetesi'ne Göre Selanik Vilayeti'nin Nüfusu¹⁵⁸

SELANİK VİLAYETİ'NİN NÜFUSU	
ANASIR	NÜFUS
Müslüman	51.125
Rum Patrikhanesi'ne bağlı	326.030
Eksarhlığa bağlı	229.422
Musevi	52.645

Selanik kazasına, nahiye ve karyelere ait olan defterlerin düzenlenmesi tamamlandıktan sonra, birinci derecede seçim için Selanik şehri on dokuz adaya taksim edilmişti. Her bir ada veya şube aşağıdaki mahallelerden¹⁵⁹ oluşup, işaret edilen miktarda ikinci derece seçmen tayin edecekti:

Birinci Şube- Yılan Mermeri, Şahabettin, Sarı Hatip, Kazaz Hacı Mustafa, Hacı İskender, Yakup Paşa mahalleleri. Nüfus miktarı 2943, seçmenlerin miktarı 961, ikinci derece seçmen olmak üzere seçilecek iki zat.

¹⁵⁸Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**, s.207.

¹⁵⁹Selanik'in doksan mahallesi vardı. Bu mahallelerden 45'i Türk ve Müslüman, 16'sı Yahudi (Safarat Yahudisi), 15'i Rum ve Bulgar, 14'ü Levanten ve yabancıydı. Rıhtımdaki mahalleler: Vardar Kapı'dan başlayan ve Hamidiye meydanında Tellikapı'da biten Vardar Kapı Caddesi'nin altındaki semtlere rıhtım, üstündekilere de Yedikule bölgesi denirdi. Rıhtım, Selanik'in en gelişmiş bölgesi idi. Rıhtımda üç bölge vardı. Batı yakasına Tophane, ortadakine Manastır, doğudakine de Ayasofya denirdi. Tophane, iş yerleri ile bazı devlet dairelerinin toplandığı bir bölge idi. Tophane, İstiri ve Maltacedid mahallelerinden oluşan bu semtte Musevi, Levanten ve yabancıların iş yerleri çoğunlukta idi. Liman tesisleri bu bölgenin güneyinde idi. Ünlü iki yolu vardı. Biri liman tesislerindeki Mahmudiye, diğeri de Tophanekale yoluydu. Kuzeyinde ise Vardarkapı Caddesi uzanırdı. Manastır ise, adını ünlü kızlar manastırından almıştı. Mahalleleri şunlardı: Manastır Tophanesi, Yeni Havlu, Salhane, Ez Haim, Baru, Bedaron, Külhan, Aguda, Kızlar Manastırı, Kadı, Agora, Fındık, Pulya, Hamzabey, Rogos ve Aya Nikola. Bu mahallelerin içinde sadece Hamza Bey, Türk yerleşim alanıydı. Manastır Tophanesi, Yeni Havlu, Salhane, Baru, Bedaron, Ez Haim, Aguda, Pulya'da Museviler bulunurdu. Külhan, Kadı, Fındık, Rogos'ta Levanten ve yabancılar, Kızlar Manastırı ile Nikosoy'da ise Rumlar yaşardı. Ayasofya'da ise; doğudaki bölgede Rumların çoğunlukta olduğu semtler bulunurdu. Sinan Paşa, Sülü Paşa, Timurtaş, Dabağ Hayrettin, Akçe Mescit Türklerin yoğun olduğu mahalleler idi. Metropolit, Kebir, Manastır, Tuzlu Çeşme ve Agoy mahallelerinde Rumlar yaşardı. Ayrıca, Ayasofya mahallesinde de Rum aileler vardı. Ayasofya, Leviye ve Kaldırğoc'ta çoğunluk Musevilerde idi. Bu bölgenin doğu yakasını Yedikule'den denize uzanan surlar kapatırdı. 1860'dan sonra büyük şehircilik hareketi sırasında bu surlar yıkıldı ve yerine ünlü Hamidiye Bulvarı yapıldı. Kordon ve Vardarkapı Caddeleri'nin uzantısı bu mahalleler içinden geçirdi. Sementin en ünlü yapısı Beyaz Kule idi. Yedikule'nin mahalleleri: Selanik'te gerçek Türk ve Müslüman yerleşme alanları işte bu kesimdeydi. Bu bölgede, sadece Çavuş Manastır ve Yanık Manastır mahallelerinde Rumlar otururdu. Bu mahalleler topluluğuna iki ünlü kapıdan girilirdi. Biri Yeni Kapı, diğeri Vardar Kapı idi. Bu bölgenin batıdaki semtleri; Kazaz Hacı Musa, Cezeri Kasım Paşa, Kazaz Hacı Mustafa, Yahya Ballı, Gülmezoğlu, Astarıcı, Yakup Paşa, Yılan Mermeri, Sarı Hatip, Kara Hacıoğlu, Şehabeddin, Hacı İskender mahallelerinden oluşurdu. Orta mahalleler: tamamı Türk ve Müslümanlar'dan oluşan bu mahalleler topluluğu şunlardan oluşmaktaydı: Tarakçı, Hükümet, Kara Hacı, Balat, Mu'id Alâeddin (Çınarlı), Hacı İsmail, Kâtip Muslihiddin, Hacı Mümin, Musa Baba, Eski Saray, Kasımiye, Sinancık, Abdullah Kadı, Hacı Hasan, İshak Paşa ve Suluca. Doğu yakası: on mahallenin toplandığı doğu yakasında iki tanınmış mahalle vardı. Biri Rumların oturduğu Çavuş Manastır, diğeri de Türklerin yaşadığı Ahmet Subaşı idi. Öbür Türk mahalleleri şunlardı: Hacı Burhan, Ali Paşa, Koca Kasım Paşa, Porta Kapı, Hayrettincik, Pinti Hasan, Gazi Hüseyin Bey ve Masud Hasan. Türkmen Parlak, **age**, s.36vd.

İkinci Şube- Yahya Balı, Yanık Manastır, Gülmezoğlu, Cezer-i Kasımpaşa, Kazaz Hacı mahalleleri. Nüfusun miktarı 2355, seçmenlerin miktarı 1136, ikinci derece seçmen olmak üzere seçilecek iki zat.

Üçüncü Şube- Kara Hacıoğlu, Burmalı Camii, Cedit, Tophane mahalleleri. Nüfus 1133, seçmenlerin miktarı 498, ikinci derecede seçmen olarak seçilecek bir zat.

Dördüncü Şube- Çayır mahallesi. Nüfus 3531, seçmenlerin miktarı 1652, ikinci derecede seçmen olmak üzere seçilecek üç zat.

Beşinci Şube- Astarıcı, Tarakçı, Mu'id Alâeddin, Hacı Mü'min mahalleleri. Nüfus 1185, seçim hakkına sahip olanlar 500, ikinci derecede seçmen olmak üzere bir zat.

Altıncı Şube- Kale-i Bala, Çavuş Manastır, Mesut Hasan mahalleleri. Nüfus 1185, seçmenlerin miktarı 573, ikinci derecede seçmen olmak üzere seçilecek bir zat.

Yedinci Şube- Tavşan Manastırı, İki Şerife, Suluca, Ahmet Subaşı mahalleleri. Nüfus 2349, birinci derecede seçmenlerin miktarı 1900, ikinci derecede seçmen olarak iki zat.

Sekizinci Şube- Ayatanaş, Ayanikola, Kızlar Manastırı mahalleleri. Nüfusu 3806, birinci derecede seçmen miktarı 1797, ikinci derecede seçmen olmak üzere dört zat.

Dokuzuncu Şube- Porta Kapı, Ayabat, Panagoda mahalleleri. Nüfus 1564, birinci derecede seçmen miktarı 883, ikinci derecede seçmen olmak üzere iki zat.

Onuncu Şube- Saray Atık, Pinti Hasan, Musa Baba, İshak Paşa mahalleleri. Nüfus 1061, birinci derecede seçmen 462, ikinci derecede seçmen olarak bir zat.

On Birinci Şube- Tozlu Çeşme, Ayakostantin, Kebir Manastır, Metropolit mahalleleri. Nüfus 1872, birinci derecede seçmen 1019, ikinci derecede seçmen olmak üzere iki zat.

On İkinci Şube- Roğos ve Hamza Bey mahalleleri. Nüfus 1897, birinci derecede seçmen 761, ikinci derecede seçmen olmak üzere iki zat.

On Üçüncü Şube- Fındık, Kadı Külhan, Yeni Hamam mahalleleri. Nüfus 1994, birinci derecede seçmen 823, ikinci derecede seçmen olarak iki zat.

On Dördüncü Şube- Hamidiye mahallesi. Nüfus 5645, birinci derecede seçmen 2839, ikinci derecede seçmen olmak üzere altı zat.

On Beşinci Şube- Kaldırgöç mahallesi. Nüfus 1752, birinci derecede seçmen 802, ikinci derecede seçmen olarak iki zat.

On Altıncı Şube- Ayasofya, Akça Mescit, Pulya mahalleleri. Nüfus 4476, birinci derecede seçmen 1788, ikinci derecede seçmen olarak dört zat.

On Yedinci Şube- Abdullah Kadı, Hacı Hasan, Kasımiye, Ali Paşa, Hayrettin Bey, Koca Kasım Paşa, Hoca Burhan mahalleleri. Nüfus 2003, birinci derecede seçmen 833, ikinci derecede seçmen olarak iki zat.

On Sekizinci Şube- Hacı İsmail, Sancak, Balat, Kara Hacı, Kâtip Muslihiddin mahalleleri. Nüfus 2152, birinci derecede seçmen 902, ikinci derecede seçmen olarak iki zat.

On Dokuzuncu Şube- Salhane, Agora, Baru, Ez-Haim, Dabağ Hayrettin, Leviye, Bedaron mahalleleri. Nüfus 2529, birinci derecede seçmen 1277, ikinci derecede seçmen olmak üzere üç zat.

Selanik merkezinin toplam 45061 nüfusu, 20301 birinci derecede seçmeni olup, 44 ikinci derecede seçmen seçilecekti. Vardar Nahiyesi ise 12743 nüfus, 5028 birinci dereceden seçmeni olup yedi adaya taksim edilmişti. Toplam on adet ikinci derecede seçmen seçilecekti. Kelemeriye Nahiyesi 98131 nüfus, 3696 birinci derecede seçmen mevcut olup beş adaya taksim edilmişti. Toplam sekiz ikinci derecede seçmen seçilecekti. Sonuçta Selanik Kazası'nın 62 ikinci derecede seçmeni olacağı tahakkuk etmişti. Mebus adayları olmak üzere evvelce ilan edilen isimlere yani, Rahmi, Mithat, Cavid, Nazım, Rıza Beyler'e ilaveten Dramalı Ağâh Bey ve Emanuel Karaso Efendi'nin adaylıkları da İttihat ve Terakki Cemiyeti namına ilan edilmişti.¹⁶⁰

Daha sonra ise Bulgar vatandaşları Selanik Sancağı için Ostuban Telkof, Siroz Sancağı için Todor Paskalef Efendiler'in adaylıklarının kabulünü istemişlerdi. Bu kişilerin her ikisi de anasır-ı Osmaniye arasında ittihat husulünü arzu etmekte olduklarından adaylıkları İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kabul edilmiş ve isimleri bütün seçmenlere ilan edilmişti.¹⁶¹

Bir an için, ilk seçimin Osmanlılık idealini uygun olarak düzenli biçimde yapıldığı düşünülebilirse de, unsurları pamuk ipliği ile bağlı bir ülkede, kendilerini azınlık sayan cemaatler ve bunlara hâkim unsur sayılan Türkler arasındaki kavgalar hemen ateşlenmiştir. Rumlar, Ermeniler ve Bulgarlar kısa sürede Türkler aleyhine

¹⁶⁰İttihat ve Terakki, "İntihabat", 27 Eylül 1908, s.2.

¹⁶¹İttihat ve Terakki, "İntihabat", 29 Eylül 1908, s.2.

harekete geçmişlerdir. Hemen tümü ortak bir planla seçim öncesinde ve sonrasında Türklere ve özellikle İttihat ve Terakki'ye karşı gösteriler ve yayınlar yapmışlardır.

Rumlar İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'ne verdikleri programda, "ekalliyetler" için nispi temsil istemişlerdir. Bulgarlar da Selanik'te topladıkları bir kongrede nahiyelere kadar "muhtariyet" ve haklarının korunmasını istemişlerdir.¹⁶² Seçim sonuçlarını da iyi karşılamamışlardır. Örneğin, Makedonya'da İştîp halkı seçimden yakınmış, yasalara aykırı sayarak protesto etmiştir.¹⁶³ 19 Ağustos 1908 tarihinde Sofya'dan Sir G. Buchanan tarafından Sir Edward Grey'e bildirildiğine göre; Makedonya meselesi kapsamında değerlendirildiğinde, Türkiye'de anayasal hareketlerin başlaması başta Kral Ferdinand olmak üzere Bulgaristan'da büyük bir telaşla takip ediliyordu ve Genç Türkler ile Devrimci İç Örgüt liderleri arasında Selanik'te devam eden müzakerelerin sonuçları beklenmeye başlanmıştı. Örgütün başlıca talepleri arasında her vilayet, sancakta bir temsilci konseyinin oluşturulması olduğu ifade edilmekteydi. Ayrıca ortak bir parlamento programının oluşturulabilmesi için tüm farklı devrimci komitelerinden gelen delegelerin katılımıyla bir kongrede birleşerek ulusal bir güç oluşturulması konusu üzerinde durulmaktaydı. Hıristiyanların ordu içine kabul edilmesi gibi isteklerin de yer aldığı görülmekte idi.¹⁶⁴

Azınlıkların bu Osmanlı Devleti aleyhine karşı giriştikleri şikâyetlere karşı Selanik'te çıkan Rumeli gazetesi "İntihabatta Anasırların Hukuku" başlığıyla yazdığı yazısında, seçimlerde İttihat ve Terakki'nin diğer anasırlara yönelik tutumunu şu şekilde ifade etmiştir: *"İttihat ve Terakki Cemiyeti, cemaatler namına siyasi haklar tanımamayı, fakat anasırlara öteden beri mezhebi işlerde ayrı gruplar halinde bir araya gelerek kendilerine bazı haklar ve bazı imtiyazlar verilmiş olduğundan, Kanuni Esasi ile de teyit olunan bu haklara ve bu imtiyazlara riayet etmeyi meslek ittihaz etmiştir. İttihat ve Terakki'ye göre anasırların mezhebi ve hatta kanunen tanınmış hakları ve imtiyazları vardır. Fakat anasırların cemaaten siyasi hakları yoktur. Siyasi haklar fertlerindir. Osmanlı milleti, içtimai açıdan anasırlardan, siyasi hayatında fertlerden oluşmaktadır. Bunun böyle olması zaruridir. Çünkü siyasi haklar milletin ve milleti*

¹⁶²Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**, s.206-207.; Bulgarlar büyük, bağımsız ve özerk bir Makedonya arzulamaktaydılar. **F.O.** 31011/14/11/44, 24th July 1911, (Sir H. Bax-Ironside'den Sir Edward Grey'e).

¹⁶³Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**, s.207.

¹⁶⁴**F.O.** 29320/23627/08/44A, 19th August 1908.

temsil eden devletindir. Anasırların siyasi hakları olması lazım gelse, hükümet içinde hükümetler olması lazım gelirdi. Hâlbuki devlet ile millet arasındaki münasebatı idare ve idame eden müessese birinin olur, onun adı da hükümettir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Patrikhaneler hükümeti, Eksarhane hükümeti, Hahamhane hükümeti kabul edemezdi. Osmanlı vatanında yaşayan insanların kardeş olabilmeleri ve kardeşçe müttehit ve mesut bir hayat yaşayabilmeleri için bundan başka çare yoktu. Bu çare aynı zamanda Osmanlılığın, Osmanlı Devlet ve milletinin beka şartıydı da.”¹⁶⁵

Adı geçen gazete aynı yazısının devamında, İttihat ve Terakki'nin siyasi mesleğinde siyasi hakları fertlere teslim ettiğini belirterek seçimlerde ekalliyet hukuku meselesini göz önünde tutup çıkaracağı adayları anasırların mümkün olduğu kadar nispetleri ile orantılı bulundurmaya gayret ettiğini vurgulamaktaydı. Gazete; Rumların ekseriyet itibarı ile İttihat ve Terakki'yi maruz ve itilafa taraftar gibi gösterdiklerini, ancak İttihat ve Terakki'nin bu zahir-i nümayişin hiçbir hakikat ifade etmediğini bildiği için kendine taraftar olmak cesaret ve fırsatını gösteren vatandaşlarını teşvik ve adetlerini teksir eylemek için Rum anasırından kâfi miktarda nüfus bulunan yerlerde kendisine taraftar ve fırkasına dâhil adaylar ilan ettiğini belirtmekteydi. Bu noktada İzmir'de Karolidi Efendiler'in fırka namına aday ilanı ile mebus intihap ettirilmeleri gösteriliyordu.¹⁶⁶

Gazete yazısının sonunda, Rumların bu iddialarına karşı İttihat ve Terakki'nin takındığı tutum ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir: “*Mademki Rumlar İttihat ve Terakki'ye ekseriyetle maruz görünüyorlar, o halde İttihat ve Terakki'nin de onlardan mebus namzedi ilan etmemesi gerekir gibi görünürse de, İttihat ve Terakki her unsura mümkün olduğu kadar eşit oranda mebus vermeyi adalet açısından kabul ettiğinden ve Rumların çoğunluğunun İttihat ve Terakki programına maruz bulunduğu iddiasını kabul etmediğinden böyle bir yol benimsememiştir. Onun içindir ki İttihat ve Terakki, kendisine taraftar ve dâhil Rumları beraber alarak ve onlar şimdiki halde ne kadar az olurlarsa olsun o anasıra da mebuslar çıkarmakta tereddüt etmiyor. Elbette zaman ile hakikat anlaşılacaktır. Rumları ayrıştırarak, onları zarara uğratanlar meydana çıktıkça İttihat ve Terakki'nin meslek ve programı bütün Osmanlı anasır ve fertleri arasında olduğu gibi, Rum anasır ve fertleri arasında da takdir olunup gidecektir. Ortada bir*

¹⁶⁵ Rumeli, “İntihabatta Anasırların Hukuku”, 3 Nisan 1912, s.1.

¹⁶⁶ Rumeli, “İntihabatta Anasırların Hukuku”, 3 Nisan 1912, s.1.

hakikat var, eğer İttihat ve Terakki isterse çok yerde hiç Rum mebus çıkmayabilir. İşte hakikat budur. Fakat İttihat ve Terakki intikam almak için böyle yola başvurmak şöyle dursun, hatırına bile getirmemiştir. Çünkü İttihat ve Terakki bu bahiste intikama mahal görmez. Çünkü İttihat ve Terakki, bir takım müessese ve fertlerin yaptıkları güürültülerden ve fenalıklardan Rum anasını umumen mesul saymaz. Rum anası iğfal edilmek suretiyle yanlış yollara sevk olunmuş olabilirler. İttihat ve Terakki ise hakikat ve adalete bağlı kalmaktan ayrılamaz. Çünkü o bilir ki hakikat ve adalet daima sabittir.”¹⁶⁷

Azınlıklar açısından bu gelişmeler olurken, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Selanik Vilayeti mebusluğuna adaylıkları ilan olunan zevattan her birinin hangi sancaktan aday olacakları da açıklanmıştır. Buna göre Selanik Sancağı adayları; Rahmi Bey, Cavid Bey,¹⁶⁸ Emanuel Karaso Efendi,¹⁶⁹ Ostuban Telkof Efendi idi. Siroz Sancağı adayları ise; Mithat Bey, Doktor Nazım Bey, Todor Paskalef Efendi idi. Drama Sancağı adayları da; Rıza Bey, Agâh Bey idi. Rum vatandaşları ise Selanik Sancağı için iki, Siroz Sancağı için bir aday belirlemişlerdi.¹⁷⁰ Rumlardan Selanik Sancağı için Yorgaki Artas ve Yorgi Honeus; Siroz Sancağı için ise Dimitri Dinga Efendi tayin olunmuştu. Türkçe’ye, memleket ahvaline olan vakıfları dolayısıyla bu zevatın vatana hizmet edeceklerine inanıldığı için adaylıkları onaylanmış ve halka ilan edilmişti. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından İslam, Rum, Bulgar, Musevi adaylıkları ilan edilen kişiler şu şekilde beliriyordu. Selanik Sancağı: Rahmi Bey, Cavid Bey, Yorgaki Artas Efendi, Yorgi Honeus Efendi, Ostuban Efendi, Emanuel Karaso Efendi. Drama Sancağı: Rıza Bey, Agâh Bey. Siroz Sancağı: Mithat Bey, Doktor Nazım Bey, Dimitri Dinga Efendi, Paskalef Efendi.¹⁷¹ Ancak daha sonra İttihat ve Terakki tarafından Avrupa’da ve Anadolu’da kendisine verilen mühim vazifeleri ifa etmesi gerektiğinden ve bu vazifenin ifası uzun müddet devam edeceğinden dolayı Doktor

¹⁶⁷ **Rumeli**, “İntihabatta Anasırların Hukuku”, 3 Nisan 1912, s.1.

¹⁶⁸ Mehmet Cavid, meşrutiyetin ilanından sonra 1908’den 1918’e kadar yeni mecliste görev yaptı. 1916-1917 yıllarında İttihat ve Terakki liderlerinden biriydi. 1909-1912 yılları arasında ve daha sonra yeniden 1917-1918 yıllarında, Maliye Nazırı olarak görev yaptı. Mehmet Cavid etkili bir kişi olsa da, savaş sonrası Talat Paşa ve Enver Paşa’nın gölgesinde kalmıştı. Marc David Baer, **age**, s.129.

¹⁶⁹ Emanuel Karaso Yahudi’dir. Mesleği avukatlık ve önemli entelektüel kapasiteye ve karaktere sahip bir kişidir. **F.O.; Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908:** (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909), 17th February 1909.

¹⁷⁰ **İttihat ve Terakki**, “İntihabat”, 29 Eylül 1908, s.2.

¹⁷¹ **İttihat ve Terakki**, “İntihabat”, 4 Ekim 1908, s.2.

Nazım Bey Efendi Siroz mebusluğu için adaylığını geri almağa mecbur olmuştu. Onun yerine Siroz Eşrafi'ndan Naşid Bey Efendi'nin adaylığı cemiyetçe konulmuştur.¹⁷²

İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi'nin beşinci maddesinde yazılı olduğu üzere Selanik Sancağı'nın erkek nüfus sayısını belirleyen defterler merkez vilayetle bağlı bulunan kazalar teftiş heyetlerinden gelmesi üzerine, adı geçen kanunun 16. maddesi gereğince meclis-i idare ve teftiş heyeti tarafından her kazanın erkek nüfus sayısı toplanarak sancak dâhilinde Osmanlı olarak 289.013 kişi sakin bulunduğu anlaşılmış ve buna göre adı geçen kanunnamenin ikinci maddesinde gösterilen suret ve nispete göre Selanik Sancağı'ndan 6 mebus seçilmesi lazım geleceği tayin etmiş olduğu meclis-i idare ve teftiş heyeti kararıyla ilan olunmuştu.¹⁷³

1.3.3. Selanik Vilayeti'nden Seçilen Mebuslar

Seçimlerin başlamasının ardından Drama, Kavala, Rubcoz, Sarışaban, Praviştâ Kazası'nın mebus seçimi sonuçları yavaş yavaş gelmeye başlamıştı. Seçim sonuçlarına göre; Agâh Bey 39, Rıza Bey 32 oy almıştı. Drama Sancağı'ndan Agâh ve Rıza Beyler'in mebus seçileceği netleşmişti.¹⁷⁴

Selanik'te milletvekilleri seçimleri 8 Kasım 1908 tarihinde sonuçlandı.¹⁷⁵ Bu sonuçlara göre Selanik Sancağı için Rahmi ve Cavid Beyler büyük bir çoğunlukla, Artas Efendi 261 rey ile, Honeus Efendi 240 rey ile, Vlahof Efendi 97 rey ile mebus tayin edilmişti. Siroz Sancağı'nda da seçim tamamlanmış, Naşid ve Mithat Beyler ittifakla, Dava Vekili Dinga Efendi 109, Hristo Dalçef Efendi 79 rey ile mebus seçilmişlerdi.¹⁷⁶ Bu sonuçlara göre Selanik seçimlerinde 6 Müslüman, 3 Yunanlı ve 2 Bulgar milletvekili seçilmişti.¹⁷⁷

Bütün bölgelerde seçimlerin tamamlanması sonucu seçilen mebuslar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

¹⁷²İttihat ve Terakki, "İntihabat", 18 Ekim 1908, s.4.

¹⁷³İttihat ve Terakki, "Selanik Vilayet-i Celilesinden", 15 Ekim 1908, s.4.

¹⁷⁴İttihat ve Terakki, "İntihabat", 20 Ekim 1908, s.3.; İttihat ve Terakki, "Mebus İntihabı", 25 Ekim 1908, s.3.

¹⁷⁵F.O.; Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908: (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909), 17th February 1909.

¹⁷⁶Zaman, "Mebus İntihabı", 18 Şevval 1326 (13 Kasım 1908), s.3.

¹⁷⁷F.O.; Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908: (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909), 17th February 1909.

Tablo-6: 1908 Genel Seçimleri Sonucu Selanik Vilayeti Mebusları¹⁷⁸

SELANİK VİLAYETİ MEBUSLARI	
SANCAK	İSMİ
MERKEZ SANCAĞI	Cavid Bey
	Rahmi Bey
	Artas Efendi
	Emanuel Karaso Efendi
	Dimitri Vlahof
	Yorgi Honeus Efendi
DRAMA SANCAĞI	Agâh Bey
	Rıza Bey
SİROZ SANCAĞI	Mithat Bey
	Naşid Bey
	Hristo Dalçef Efendi
	Dimitri Dinga Efendi

Selanik'te yapılan bu seçim sonuçları değerlendirildiğinde Selanik Merkez Sancağı'ndan Türkler'den mebus olarak Mehmet Cavid Bey, Rahmi Bey; Rumlar'dan Yorgi Honeus Efendi, Artas Efendi; Bulgarlar'dan Dimitri Vlahof Efendi; Yahudiler'den Emanuel Karaso Efendi seçilmiştir. Siroz Sancağı'ndan ise Türkler'den Naşid Bey, Midhat Bey; Bulgarlar'dan Hristo Dalçef Efendi, Rumlar'dan Dimitri Dinga Efendi seçilmiştir. Drama Sancağı'nda ise Türkler'den Rıza ve Agâh Beyler mebus olarak seçilmişlerdir. Böylece toplam 12 mebustan; 6'sı Türk/Müslüman, 3'ü Rum, 2'si Bulgar ve 1'i Yahudi olarak beliriyordu. Yani 6 Türk/Müslim mebusa karşılık olarak yine 6 gayrimüslim mebus seçildiği görülmektedir.

¹⁷⁸ **1325 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i Osmani**, s.109.; **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1326 Maliye**, s.92., **1327 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**, s.100.; Rumi 1326 senesinde Meclis-i Mebusan'ın reis ve vekilleri şu kişilerden meydana gelmekte idi: Reis İstanbul Mebusu Ahmet Rıza Bey, Reis Vekil-i Evveli İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi, Reis Vekil-i Sanisi Beyrut Mebusu Süleyman Elbistani Efendi, Katip Karesi Mebusu Abdülaziz Mecidi Efendi, Katip İzmit Mebusu Müfid Bey, Katip İzmir Mebusu Seyyid Bey, Katip Konya Mebusu Muhammed Emin Efendi, İdare Memuru Kütahya Mebusu Cemal Efendi, İdare Memuru Kudüs Mebusu Ruhi el-Halidi Bey, İdare Memuru Debre Mebusu Basri Bey. **1326 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i Osmani**, s.70.; Yine Rumi 1326 yılında Heyet-i Ayan için ayrıntılı olarak bkz. **1326 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i Osmani**, s.66.

Resim 2: Drama Mebusu Rıza Bey¹⁷⁹

Resim 3: Selanik Mebusu Dimitri Vlahof Efendi¹⁸⁰

Selanik'te yapılan seçimleri büyük çoğunlukla İttihat ve Terakki Cemiyeti adayları kazanmıştı.¹⁸¹

İttihatçıların seçimler esnasındaki tutumu, Makedonya'daki tarafların her biri tarafından farklı ve kısmen çelişkili olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada Selanik'ten mebus olarak seçilen Dimitri Vlahof, hatıratında, İttihat ve Terakki'nin seçimlerde Rumları ve Sırpıları "Makedonlara" tercih ettiğini iddia etmektedir. Vlahof'a göre, Makedonya'da nüfus oranına dayanarak yapılabilecek bir tahminden daha fazla Sırp ve Rum milletvekili seçilmişti. Ona göre; İttihat ve Terakki bununla dış dünyaya, Avrupa'daki inancın aksine Makedonların Makedonya'da özel öneme sahip bir halk grubunu oluşturmadıklarını ve Makedonya'nın milliyet ilkesine göre Türk egemenliği altında kalması gerektiğini göstermek istemişti. Vlahof'a göre, Selanik seçim bölgesinde Makedonların nüfusunun 130 bin kişiyi aşmasına ve Rumların nüfusunun daha az olmasına rağmen Rumlara iki, Makedonlara ise yalnızca bir milletvekili hakkı

¹⁷⁹İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Albümler/ Alb_000032_142/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

¹⁸⁰İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Albümler/ Alb_000032_144/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

¹⁸¹**Rumeli**, "İntihabat İşleri", 1 Nisan 1912, s.2.; İkinci Meşrutiyet döneminin parlamentolarına egemen olan İttihat ve Terakki Fırkası idi. 1908 genel seçiminde bir diğer parti (Ahrar) aday gösterdi. Fakat seçimden sonra çoğu Hıristiyan birçok milletvekili, liberallerin (Ahrar) lehinde bir parlamenter muhalefet gurubu teşkil etmeğe başladı; sonra daha birçok yeni parti kuruldu ve hoşnutsuz milletvekilleri arasında destekçiler de buldu. Fakat bunlardan hiçbiri, İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidar tekeline karşı gerçek bir tehdit teşkil edecek güçte değildi. Tek ciddi meydan okuma, ünlü Aralık 1911 ara seçimlerinde kısa süreli bir zafer kazanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan geldi. Bernard Lewis, **age**, s.376-377.

tanınmıştır. Oradaki Makedonların nüfusunun ancak yarısı kadar bir nüfusu oluşturmalarına rağmen Yahudiler de bir milletvekili sandalyesi almışlardı.¹⁸²

Rum tarafı da, İttihat ve Terakki'nin bu seçimlerde Rumlara karşı yaptığı büyük bir haksızlıktan bahsetmekteydi. Hatta bu Jön Türkler'in açıklamalarında dürüst olmadıklarını gösteren ilk kanıt olarak yorumlanmaktaydı. Diğer taraftan Bulgar konsolosluklarının raporlarında İttihat ve Terakki'nin seçimlerde Sandanistleri desteklediğine dair birçok şikâyet görülmektedir. Buna karşılık Sandanistler, İttihat ve Terakki'nin kendilerini görmezlikten geldiğini ve yalnızca Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri ile anlaşmalar yaptığını iddia etmişlerdi. Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri ile İttihat ve Terakki arasında daha seçimlerden önce yapılan müzakerelerden sonra toplam yedi veya sekiz Bulgar'ın parlamentoya seçilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁸³

Diğer taraftan incelenen zaman diliminde yayınlanan Yahudi gazetelerinin Türkiye'deki seçimler ve İttihat ve Terakki hakkında görüşleri ise Yahudi tarafının olaylara nasıl baktığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede The American Hebrew&Jewish Messenger gazetesi "Türkiye'de Seçimler" başlığı ile yazdığı yazısında, Yahudilerin çoğunlukla kendi adaylarına oy vermeyi reddettiklerini ve bazı Müslüman adayları desteklediklerini yazmıştır. Ayrıca yine kendi vatanseverlikleri bakımından, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük şehirlerde bir dizi Yahudi adaylarını desteklediğini ve bunların da seçildiğini belirterek toplamda dört Yahudi vekil seçildiğini ifade etmiştir. Seçilen bu vekillerin ise Selanik'ten seçilen ve bir avukat olan

¹⁸²Mehmet Hacısalıhoğlu, *age*, s.271-272.; 1908 yılında gerçekleştirilen seçimler sonucu Türkiye'de Yahudi nüfusunun önemli merkezlerinden Bağdat, İzmir, Selanik ve İstanbul'dan Yahudiler'de mecliste temsil edilmişlerdi. **The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922)**, "Editorial: The Term Jew Chanukah", 18 December 1908, New York, United States, s.186. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922).

¹⁸³Mehmet Hacısalıhoğlu, *age*, s.272-273.; Bu kafa karıştırıcı iddialar için değişik nedenler vardı. Makedonya topraklarının tümünü talep eden partiler -özellikle de Bulgar tarafı- aynı talebi milletvekillerinin çoğunluğu için de yapmaktaydılar. Fakat bu gerçekleşmediğinden hayal kırıklığına uğramışlardı ve bunun için İttihat ve Terakki'yi sorumlu tutuyorlardı. İkincisi, gerçekten de değişik partilerin İttihat ve Terakki tarafından kollanmaları olmuştu. Örneğin, Selanik Vilayeti'nde delegeler tarafından meclise seçilecek hemen hemen eşit şansa sahip -biri Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri'nden, diğeri İMDÖ'nün solcularından- iki aday vardı. Bunun üzerine Sandanistler İttihat ve Terakki'nin desteğini kazanmaya çalıştılar. Nihayet İttihat ve Terakki, Türk ve Rum delegelere, Sandanist aday için oy vermeleri gerektiğini ilettiler. Türk delegeler bu direktife uydular ama Rumlar uymadılar. Neticede Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri adayı Stojan Tilkov'un yerine Sandanist aday Dimitri Vlahof seçildi. Bu örnekte İttihat ve Terakki'nin Sandanistlere desteği belirlenebiliyor. Fakat diğer Sandanist Milletvekili Hristo Dalcev, Sandanistlerin merkezi olan Serez'den meclise seçildi. İki Sandanist milletvekilinin yanında Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri tarafından iki milletvekili de seçildi. Ayrıca değişik grupların seçim sonuçlarında etkili olan koalisyonlarda vardı. Örneğin, Üsküp seçim bölgesinde Müslüman Arnavutlarla Sırp dayarılmaya girdiler ve böylece orada iki Arnavut, bir Sırp ve bir Bulgar seçildi. Mehmet Hacısalıhoğlu, *age*, s.273-274.

M. Emanuel Karaso Efendi, İzmir'den seçilen ve bir avukat olan M. Nissim Mazliah Efendi, Bağdat'tan seçilen David Sassoon, İstanbul'dan seçilen M. Vitalis Faraggi Efendi olduğu bildirilmiştir.¹⁸⁴

Diğer taraftan Haham Bashi ile yapılan bir mülakatta kendisine sorulan “Türkiye'nin iç politikasına yönelik Yahudilerin tutumu ve şu andaki pozisyonları nedir?” doğrultusundaki soruya “Türk Yahudileri yeni rejimi bütün kalpleri ile desteklemiştir ve çoğu da mevcut rejimin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Parlamentodaki dört Yahudi vekil, en muktedir parlamenterler arasındadır ve çok sayıda Yahudi, önemli görevlere getirilmiştir” noktasında verdiği cevap Yahudilerin olaya nasıl baktığını açıkça ortaya koyacak niteliktedir.¹⁸⁵

Yine Yahudilerin İttihat ve Terakki algısını yansıtması açısından The American Israelite gazetesinin ifadeleri dikkat çekicidir. Gazetenin konuyla ilgili şu satırlara yer verdiği görülür: “Geçen hafta açılan ve 30 yıl önce açılan bir öncekinden daha uzun sürmesi umulan yeni Türk parlamentosu üyeleri arasında Yahudi nüfusunun yoğun olduğu İstanbul, İzmir, Selanik ve Bağdat'ı temsil eden dört Yahudi vekil bulunmaktadır. Bu yeni bir deneyimdir ve parlamentonun ülkedeki Yahudilerin şartlarını iyileştirme konusunda nasıl bir işlev göstereceğini tahmin etmek mümkün değildir. Resmi olarak yaklaşımlar oldukça iyi çünkü Türkler, Araplar veya İranlılar kadar fanatik Müslüman olsalar da, Türkiye'de birçok ulusun birbiri ile savaş halinde olduğu bu sıra dışı dönemde, sadık bir element olan Yahudilere adil bir şekilde davranılmıştır.”¹⁸⁶

Yine aynı doğrultuda olarak Selanik Hahamı ile yapılan röportajda kendisinin verdiği cevaplar Yahudilerin bu siyasi ortamdaki yeri ve Jön Türkler'in tutumunu ortaya koyar niteliktedir. Bu noktada haham kendisine “Genç Türkler, Yahudilere karşı nasıldır?” tarzındaki soruyu, Genç Türkler her şeyden önce içgörü ve zekâ sahibi adamlardır; onlar, olumlu kamu görüşünün değerini takdir etmişler ve medeni dünyanın sempatisini kaybetmemek için oldukça dikkatli davranmışlardır şeklinde yanıtlamıştır.

¹⁸⁴**The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922)**, “Foreign News: The Election In Turkey”, 18 December 1908, New York, United States, s.185. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922).

¹⁸⁵**The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922)**, “A Talk with the Haham Bashi of Turkey”, 23 July 1909, New York, United States, s.295. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922).

¹⁸⁶**The American Israelite (1854-2000)**, “Foreign Events: A Weekly Review of Jewish Affairs Abroad”, 24 December 1908, Cincinnati, Ohio, United States, s.5. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Israelite (1854-2000).

Ayrıca yine Genç Türkler'in kamu görüşünün hangi tarafta yer alacağını bildiklerinden sovenist (milliyetçi) bir şekilde davranmayacakları konusunda kendilerine güvenilebileceğini ifade etmiştir. Yahudilerle ilgili olarak ise, ilişkiler konusunda kararlaştırılmış bir eğilimlerinin bulunmadığını ancak devrim güçleri arasında birçok tarikat üyelerinin bulunduğunu belirterek; Yahudi delegelerinin, Genç Türkler tarafından baş tacı edildiklerini ifade etmiş, demokrasinin ilerlemesi ile Yahudi nüfusun bundan büyük yararlar elde edeceğini umduklarını belirtmiştir.¹⁸⁷

Bütün bilgilerden de anlaşılacağı üzere bazı tarafların iddia ettiği gibi İttihat ve Terakki'nin desteği mutlak değildi. İttihat ve Terakki'nin desteğinin değişik nedenleri vardı: İttihat ve Terakki Cemiyeti, her Makedonya partisinin parlamentoda temsilcisinin bulunmasını istiyordu. Örneğin, Ulahlar Makedonya'nın bütününde milletvekili için yeterli büyüklükte bir halk kesimi oluşturmalarına rağmen, hiçbir seçim bölgesinde parlamentoya temsilci gönderebilecek çoğunluğa sahip değildiler. Bunun üzerine Ulah aday Mişe Efendi seçimde İttihat ve Terakki tarafından desteklendi ve milletvekilliğine seçildi. Ayrıca Selanik'te Yahudilerden de bir milletvekili seçildi ve böylece hemen hemen her Makedonya halk grubunun parlamentoda bir temsilcisi bulunuyordu. Gerçi bu seçimlerde kontrol İttihat ve Terakki'nin elindeydi ama nüfuzunu, bir tarafı baskı altında bulundurmak ve diğer tarafı, örneğin Türk tarafını, ön plana çıkarmak için kullanmadı. İttihatçı hareketin merkezi olan Selanik bölgesinde bile iki Rum, bir Bulgar-Makedon ve bir Yahudi ile birlikte yalnızca iki İttihatçı parlamentoya seçildi. Seçim sonuçlarından, İttihat ve Terakki'nin taraflar arasındaki dengeyi korumaya çalıştığı izlenimi çıkmaktadır. Belki İttihat ve Terakki bunu, parlamentoda her bir taraf birbirine yakın bir güçle temsil edildiğinde, taraflar, Makedonya sorununun "Osmanlı birliği" lehine çözümüne daha kolay ikna edilebilirler düşüncesiyle yapmıştı.¹⁸⁸

Meşrutiyetin ilk seçiminin tarihsel mesajı şu olmuştur: Birinci Meşrutiyet'in, son 1877 seçiminden itibaren 30 yıl, en azından 8 genel seçimlik bir dönemin istibdat yönetiminde geçmesinden sonra, Meclis'te hiçbir suretle türdeş olmayan, her an bölünmeye ve çatışmaya hazır, 200-300 arası bir mebus kitlesi oluşmuştur. Bu seçim henüz yerleşmiş çok partili bir rejim içinde yapılmış değildir. Bu bakımdan geçici

¹⁸⁷**The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922)**, "Interview with Salonica Rabbi", 20 August 1909, New York, NY; United States, s.403. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922).

¹⁸⁸Mehmet Hacısalihoglu, **age**, s.274.

olarak İttihat ve Terakki çatısı altında birleşmiş olan bu grup, muhaliflerini ve çelişkilerini kısa bir süre sonra ortaya çıkaracaktır. Azınlık mebuslarına gelince onlar zaten Osmanlıdan ayrılma amacıyla meclise gelmişlerdir.¹⁸⁹

1908 sonuçları kozmopolit yapı ve milliyetçilik sorunları açısından değerlendirildiğinde, Osmanlı parlamentosunun çeşitli milliyetlerin temsilcileri mebuslardan oluşan bir etnik yapıya dayanmış olduğudur. Bu noktada 1908 seçimleri sonucunda Meclis'te 275 kişiden 142'si Türk'tür. Bu sayıyı 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Musevi, 3 Sırp, 1 Ulah mebus izlemiştir. Bu gerçek bir Osmanlılık¹⁹⁰ tablosudur. Türk olmayan bu azınlık mebusları, tüm "millet-i Osmaniye"nin değil, seçildikleri bölgenin temsilcileri olmuşlardır.¹⁹¹

Meşrutiyetin bu ilk seçiminden sonra ikinci genel seçimi büyük iç ve dış sarsıntılar içinde yapılmıştır. Bir yandan Trablusgarp Savaşı sürmektedir. Balkanlarda başkaldırmalar, İpek ve Yakova isyanları açığa çıkmıştır. Ordu içinde huzursuzluk vardır. Kanuni Esasi "tadilatı" Mebusan Meclisi'nde fırtınalar koparmış ve Meclis feshedilmiştir. 1912 yılı sonunda yapılan "dayaklı ve sopalı" seçim olarak adlandırılmış olan bu seçimde, muhalefet çok küçük bir gruba indirilmiş ve bir bakıma parlamento dışı bırakılmıştır. Bu seçimin özellikleri arasında Türkler dışında etnik unsurların tutumu önemlidir. Örneğin Ermeniler ikiye ayrılmışlardır. Hınçaklar Hürriyet ve İtilaf, Taşnaklar İttihat ve Terakki listelerine girmişlerdir. Yahudilerin oyları İttihatçılar'a gitmiştir. Öteki azınlıklar genelde muhalefet saflarında olmuşlardır.¹⁹²

Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçimlerde çeşitli ulusal -Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Arnavutlar- gruplarla ve de sosyalistlerle birlikte İttihat ve Terakki'ye karşı bir koalisyon oluşturmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası ile birleşik muhalefet arasındaki

¹⁸⁹Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**, s.208.

¹⁹⁰Age, s.218-219.; Osmanlı Devlet adamları için 19.yüzyılın can alıcı hususlarından biri devletin parçalanmaktan nasıl kurtarılacağı meselesiydi. Bu soruya verilen cevaplardan biri de Osmanlılık idi. Osmanlılık dinine, diline, mezhebine, bölgesine bakılmaksızın eşit haklara sahip bir vatandaşlık yaratma projesiydi. Kişi ve grupları kimlik üzerinden devlete bağlayarak devletin bir arada tutulacağı umuluyordu. 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Anayasası bu yöndeki çabalar olarak değerlendirilebilir. Osmanlılık ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. Ohannes Kılıçdağı, "Milliyetçiliğin Emekleme Çağında Bir Kimlik Edinme Çabası: Osmanlılık", **Toplumsal Tarih**, Sayı. 162, Haziran 2007, s.24.; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) -Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, 3. Baskı, İstanbul: İBÜY, 2009, s.135.; Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.

¹⁹¹Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**, s.219.

¹⁹²Age, s.209.

seçim mücadelesinin en önemli sahnelerinden biri Makedonya'dır. Burada Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Rum ve Eksarhlık ulusal Bulgar grupları, İttihat ve Terakki'ye karşı bir ortak cephe oluşturmuşlardır. Diğer taraftan Rum ve Bulgar tarafı da seçim ittifakı için yazılı uzlaşmalar kararlaştırmışlardır. Pandevski bu koalisyonun nihai amacının, Osmanlı Devleti'nde, iyi organize olmuş tek siyasi gücü oluşturan İttihat ve Terakki hükümetini ve iktidarını sarsmak olduğunu iddia etmekteydi. Bunun sonucu olarak Türk siyasi grupları arasındaki iktidar mücadelesi kızışacak, devlet bünyesindeki anarşi artacak ve böylece Makedonya'daki Türk hükümlerliliğinin yıkımı çabuklaştırılacaktı.¹⁹³

1912 yılında yapılan bu seçimler sonucunda muhalefetin tüm çabalarına rağmen İttihat ve Terakki Fırkası mecliste büyük bir çoğunluğa ulaşmıştı. Muhalefetin İsmail Kemal Bey ve Hasan Priştina gibi çok sayıda önemli ismi, İttihat ve Terakki'nin önlemleri sonucu seçilemediler. Eski Bulgar milletvekillerinin bulunduğu ve Eksarhlık'ın desteklediği grubun hiçbir adayı seçilemedi. Bu seçimlerde Makedonya'da yalnızca İttihat ve Terakki ile müşterek çalışan gruplar başarı göstermiş oluyorlardı.¹⁹⁴

1912 seçimleri sonucunda Selanik Vilayeti'ni Osmanlı Mebusan Meclisi'nde aşağıdaki mebuslar temsil edecekti:

Tablo-7: 1328 (Rumi)/(1912) Senesinde Selanik Vilayeti'ni Meclisi Mebusan'da Temsil Eden Mebuslar¹⁹⁵

SELANİK VİLAYETİ MEBUSLARI	
SANCAK	İSMİ
MERKEZ SANCAĞI	Cavid Bey
	Rahmi Bey
	Halil Bey
	Kiryako Koçanof Efendi
	Emanuel Karaso Efendi
	Yordam Nikolof Efendi
DRAMA SANCAĞI	Rıza Bey
	Mithat Bey
	Derviş Bey

¹⁹³ Mehmet Hacısalihoglu, *age*, s.348.

¹⁹⁴ *Age*, s.351-352.

¹⁹⁵ **1328 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i Osmani**, Muharrirler: Ekrem Reşat, Osman Ferit, Dördüncü Sene, İstanbul: Şemş Matbaası, 1328-1330, s.237.; Rumi 1328 yılı Heyet-i Vükelası şu şekilde oluşmaktaydı: Sadrazam Said Paşa, Şeyhülislam Abdurrahman Nesip Efendi, Hariciye Nazırı Asım Bey, Harbiye Nazırı Ferik Mahmut Şevket Paşa, Bahriye Nazırı Ferik Hurşit Paşa, Adliye Nazırı İstanbul Mebuslarından Memduh Bey, Dahiliye Nazırı Gümülcine Mebuslarından Hacı Adil Bey, Şura-yı Devlet Reisi Ayandan Said Halim Paşa, Maliye Nazırı Ayandan Nail Bey, Maarif Nazırı Kırk Kilise Mebuslarından Emrullah Efendi, Nafia Nazırı Selanik Mebuslarından Cavid Bey, Evkaf Nazırı Niğde Mebuslarından Hayri Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı Ayandan Aristidi Paşa, Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı Edirne Mebuslarından Talat Bey. **1328 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i Osmani**, s.84.

SİROZ SANCAĞI	Boynof Efendi
	Hulisi Bey
	Estoyen Hacıyef Efendi

Tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı üzere Mebusan Meclisi'nde Selanik Merkez Vilayeti Cavid Bey, Rahmi Bey, Halil Bey, Kıryako Koçanof Efendi, Emanuel Karaso Efendi, Yordam Nikolof Efendi tarafından temsil edilirken; Drama Sancağı Rıza Bey, Mithat Bey; Siroz Sancağı ise; Derviş Bey, Boynof Efendi, Hulisi Bey, Estoyen Hacıyef Efendi tarafından temsil edilmekteydi. Görüldüğü üzere; Selanik Vilayeti, diğer anasırlar tarafından mecliste 5 kişi tarafından temsil edilmekte idi.

Resim 4: Selanik Mebusu Cavid Bey¹⁹⁶

Resim 5: Selanik Mebusu Emanuel Karaso Efendi¹⁹⁷

Yukarıda üzerinde durduğumuz, İttihat ve Terakki tarafından benimsenmiş noktalar ve Selanik'te yapılan seçim sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, bütün bunların Osmanlı İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirmeye çalıştığı "Osmanlılık" kimliğinin Selanik'e yansımaları olarak değerlendirilmesi yanlış olmasa gerekir.

¹⁹⁶İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Albümler/ Alb_000032_143/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

¹⁹⁷İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Albümler/ Alb_000032_146/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

İKİNCİ BÖLÜM

SELANİK VİLAYETİ'NİN DEMOGRAFİK YAPISI VE İSKÂN POLİTİKALARI

2.1. SELANİK VİLAYETİ'NDE CEMAATLER

Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinin çoğu gibi, Selanik de kozmopolit bir yapıda idi.¹⁹⁸ Selanik, Osmanlı kentlerinin büyük çoğunluğu ve genel olarak Akdeniz limanları gibi, çeşitli etnik gruplara ve dinlere mensup, farklı cemaatlerde örgütlenmiş ve çeşitli soylardan insanları, Türkleri, Yunanlıları, Slavları, Arnavutları, Ermenileri, Çingeneleleri kucaklayan kozmopolit bir kentti.¹⁹⁹

Selanik, Roma işgalinden beri sahip olduğu bu kozmopolit karakterini²⁰⁰ Osmanlı egemenliği döneminde de sürdürmüştür. Ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ortalarına doğru (1668), ünlü seyahatnamesinde, Selanik'in bu kozmopolit yapısını şu şekilde betimlemekteydi: *“Selanik şehrinde Müslüman, Rum, Yahudi, Ermeni ve diğer keferelere ait olmak üzere 33060 adet ev vardır. Hepsi kat kat kargir yapı, üçer dörder sofalı, kırmızı kiremit örtülü saraylar ve diğer evlerdir. Sancak ve kazalarında Ekmekçizade Ahmet Paşa'nın sayımı ve kaydı üzere beş yüz bin nüfusu vardır. Şimdi o sayıdan daha fazladır. Zira her gün fırınlardan satılan ekmekten anlaşılmalıdır. Bu yeryüzünde Cenab-ı Hak ne kadar çeşitli lisan sahibi Hıristiyan milleti ve diğer insan toplulukları varsa hepsinden bu şehirde toplamıştır. Frenk balyozları, konsolosları, Çingene beyleri, Yörük beyleri elhasıl nice çeşit millet varsa burada mevcut olduğundan bu Selanik şehri sanki bir küçük İstanbul'dur.”*²⁰¹

Mary Adelaide Walker ise, 19. yüzyılın başında Selanik'teki bu çeşitliliği, *“Doğu kentlerinin büyük çoğunluğundaki gibi uluslar ve diller mozaiği olan Selanik nüfusu, esas olarak Türklerden, Yahudilerden ve Yunanlılardan olduğu kadar, komşu*

¹⁹⁸N.K. Moutsopoulos, **Thessaloniki 1900-1917**, M. Molho Publications Greece, 1980, s.19.

¹⁹⁹Gilles Veinstein, “Selanik'in Gizemi”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar'ın Uyanışı**, Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.14.

²⁰⁰Flavius Joseph, Selanik'te, Yahudi cemaatinin dışında, Romalı tüccarlar kolonisinin var olduğunu yazıyor. Tafralı kentte İllirya-Trakya kolonilerinin de bulunduğunu söylüyor. Kent bu karakterini bütün Bizans dönemi boyunca korudu. Kenti 14. yüzyılda betimleyen Nicephore Choumnos şunu ifade ediyor: “Binlerce millet, bu büyük kente yığılıyor.” N.C. Moutsopoulos, **agm**, s.27.; Selanik'in Bizans hakimiyetindeki dönem için ayrıntılı olarak bkz. O. Tafralı, **Topographie de Thessalonique**, Paris: Paul Geuthner, 1913.; Antik Çağ ve Bizans dönemi için bkz. Apostol Vacalopoulos, **age**, s.3-62.

²⁰¹**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Sekizinci Cilt, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1985, s.90.

ülkelerin öteki birçok uyruğundan oluşur: Arnavutlar, Bulgarlar, Ulahlar, İyonyalılar, Epir'den Pindus dağlıları ve komşu takımadaların adalıları, birkaç Avrupalı (bu terim İngiliz, Fransız, Alman cemaatlerini ve öteki 'Frenk ulusları' ifade eder) ve göçmen olmayan ve kentin kendilerine gösterilen mahallesinde yerleşen hatırı sayılır sayıda Çingene. İstanbul'da, Bursa'da ve genellikle Doğu'nun dört bir yanında bulunan o garip Ermeni halkına gelince, şimdiye kadar buraya kitle halinde göçmüş olduklarını sanmıyorum” şeklinde ifade etmektedir.²⁰²

1831 yılında Osmanlı yetkilileri tarafından yapılan sayıma göre, Selanik şehrinin erkek nüfusu 12.714 idi. Bu toplam sayının 4294'ü Müslüman, 2758'i Ortodoks Hıristiyan, 5670'i Yahudi idi.²⁰³

2.1.1. Müslümanlar

Selanik kentindeki Müslüman cemaati ağırlıklı olarak Türklerden oluşmaktadır. Kentte ve özellikle de çevresindeki köy ve kasabalarda daha yoğun olarak yaşayan Türklerin Selanik'e ilk gelişleri, kentin fethedildiği dönemlere dek uzanmaktadır.²⁰⁴ 1430'da kente egemen olunmasının ardından,²⁰⁵ Osmanlı hükümdarı II. Murat, yakındaki bir Osmanlı yerleşmesi olan Yenice-i Vardar'dan yaklaşık 1000 Türk'ü Selanik'e yerleştirmiştir.²⁰⁶ Ancak, bu nüfus yerleştirme politikalarına karşın, kent ve çevresi 16. yüzyıla kadar kayda değer bir Müslüman Türk nüfusa sahip değildir, bu durum ancak Kanuni Sultan Süleyman döneminde Anadolu'daki büyük grupların Balkanlar'a ve özellikle Selanik çevresine yerleştirilmeleri ile değişmiştir.²⁰⁷

19.yüzyılın ilk yarısında, Selanik'in devletin en az Türk olan şehirlerinden biri olma gibi bir ünü olsa da, Müslümanlar orada hiç göz ardı edilemeyecek bir yer işgal ediyorlardı. 1830'larda Müslümanlar şehir nüfusunun yaklaşık %34'ünü teşkil etmekteydi.²⁰⁸ 1885'de yapılan bir Osmanlı sayımı 30.000 Müslüman sayısını veriyordu, bu ise kentin nüfusunun yaklaşık % 34'ü demekti. 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edildiği sırada Selanik'te nüfusun % 27'sinin Müslüman olduğu sanılmaktadır.

²⁰² Apostol Vacalopoulos, **age**, s.9.; N.K. Moutsopoulos, **age**, s.19.; N.C. Moutsopoulos, **agm**, s.27-28.

²⁰³ Meropi Anastasiadou, **age**, s.55.; Mehmet Ali Gökaçtı, **age**, s.319.

²⁰⁴ Mehmet Ali Gökaçtı, **age**, s.343.

²⁰⁵ Apostol Vacalopoulos, **age**, s.74.

²⁰⁶ N.K. Moutsopoulos, **age**, s.24.; M. Kiel, **agm**, s.353.; Melek Delilbaşı, “Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması”, s.75-106.

²⁰⁷ Mehmet Ali Gökaçtı, **age**, s.343.

²⁰⁸ Meropi Anastasiadou, **age**, s.66.

Selanik'te Türk nüfus, yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar'dan gelen bir göç dalgasıyla artmıştır. Özellikle Bulgar Türklerinden ve Bosnalı Müslümanlardan oluşan bu göç dalgasına Dobruca'dan gelen ve Kale'nin yakınındaki Çavuş Manastırı mahallesine yerleştirilen Çerkesler de eklenmiştir. Bunun dışında, Türk cemaati, öteki cemaatlerde görülen, Yeni Dünya'ya gidişlerin yol açtığı kan kaybını kesinlikle yaşamamıştır.²⁰⁹

Selanik'te Türkler kendilerine ait mahallelerde yaşıyorlardı.²¹⁰ Selanik'te kırk sekiz Türk mahallesi vardı.²¹¹ Müslümanların yoğun olarak buldukları yerleşim bölgeleri, şehrin kuzey bölümünde, tepelerin üzerindeydi. 19.yüzyıl başında en önemli Türk mahallesi, surların kuzeydoğusundaki Telli Kapu yakınında bulunan Ahmet Subaşı mahallesi idi. Fakat Müslümanların diğer cemaatlerle karışık oturduğu başka mahalleler de vardı: Akçe Mescid, Koca Kasım Paşa, Saray-ı Atik, Porta Kapu, Astarıcı, Mes'ud Hasan, İki Şerefli, Suluca ve Kasımiye.

Resim 6: Sur Dibinde Türk Mahallesi²¹²

²⁰⁹François Georgeon, **agm**, s.117-118.

²¹⁰N.C. Moutsopoulos, **agm**, s.29.; Osmanlı kentleri mahalleleri ve kent bilinci ve ev kültürü için bkz. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla-**, Elif Kılıç (çev.), İstanbul: TVYY, 1998, s.164-181.

²¹¹Makedonya Tarih Arşivleri'nde saklanan iki Osmanlı siciline göre Selanik'te 1828/H.1244'te 47 Müslüman mahallesi vardı. Aynı dönemde Yahudiler 16 mahallede yaşıyordu, Rumlar ise ancak 12 mahallede yerleşmişti. Oysa Yahudiler ve Ortodokslar, birlikte Selanik nüfusunun %65'inden fazlasını meydana getiriyorlardı. Bundan çıkan sonuç Müslüman mahallelerin daha küçük ve daha tenha olduğudur. Meropi Anastasiadou, **age**, s.66.

²¹²Seyfettin Ünlü (Ed.), **Yadigâr-ı Selanik Kartpostallarda Evvel Zaman**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s.27.

Müslüman mahallelerinin her birinin başında bir muhtar vardı; muhtar ihtiyar heyetine başkanlık ederek yetkileri nezdinde cemaati temsil ederdi. Askere alma işlemlerinin başarı ile yürütülmesi ve vergilerin toplanması da onun görevleri arasında idi. Cemaat yöneticileri arasında imamlar ve kethüdalar (esnaf birlikleri başı) da vardı. Mahallenin mikro toplumunda imam dini iktidarın basit bir temsilcisi değildi, gerçek bir ruhani rehber rolü de oynardı. Az sayıdaki kethüdalar da mahallenin ekonomik örgütlenmesine katılırlardı. Üretimin ve pazarın işleyiş koşullarının düzenlenmesi söz konusu olduğunda kethüdalar yetkililerin ayrıcalıklı muhataplarıydı. Loncaların başında bulunan kethüdaların görevlerinden biri de aynı meslek gurubu üyeleri arasındaki ilişkilerin iyi yürümesi idi.²¹³

Müslüman cemaatten bahsederken, Dönmelere²¹⁴ -bir 17. yüzyıl mesihi olan Sabetay Sevi'nin yandaşları olan, İslamiyet'i kabul etmiş Yahudiler- özel bir yer ayırmakta yarar var.²¹⁵ Kamu ortamında Sabetaycılar Müslüman gibi davranırlar, ramazanda oruç tutarlardı; Türk adları vardı ve Yahudi-İspanyol dili konuşmayı reddederlerdi. Bununla birlikte, evlerinin mahremiyetinde gizlice Yahudi ibadetlerini yerine getirir, atalarının diline ve geleneklerine bağlılıklarını gösterirlerdi.

J. Nehama, Selanik Sabetaycılarını üzerine incelemesinde bunların üç ayrı kolları olduğunu belirtir: İzmirli, Kuniosalar ve Yakubiler. Dönmelerin en aydınları olan İzmirli, genellikle tuhafiyeci, çerççi, hırdavatçıydı; fakat aralarında öğretmenler,

²¹³Meropi Anastasiadou, **age**, s.66.

²¹⁴İbranice Müminler ya da Dönmeler, her iki terimde, üç yüzyıl önce mesihleri haham Sebatay Sevi ile birlikte Müslümanlığı kabul eden Yahudileri tanımlamak için kullanılır. Sebatay Sevi ve onu takip eden ilk neslin hikâyesi için bkz. Gershom Scholem, **Sabbatai Sevi, the Mystical Messiah 1626-1676**, R.J. Zwi Werblowsky (çev.), N.J.: Princeton University Press, 1973.; Marc David Baer, **age**, s.13.

²¹⁵Mesihçi akımlar, aslında Hıristiyan ve Müslüman çağdaşlarında olduğu gibi 15.yüzyıldan beri Yahudilerin gündemindeydi. Davut'un soyundan Mesih'in ortaya çıkışı tarafından işareti verilecek olan dünyanın sonu, Guela ve İsrail'in kurtuluşu, eli kulağında görünüyordu. Mesihçi inançları 17. yüzyılda yeniden canlandı. 1626'da İzmir'de doğan genç bir hahamın, Sabetay Zevi'nin mesleki yaşamı işte bu çerçevede başladı; Levi ilmiyle, oturaklı görünümüyle, yetenekleriyle, kutsal ve mucize yaratan bir öncü olarak kendini hemşerilerine kabul ettirdi. Fakat aşırılıklarını artırıp kendini Mesih olarak dayattığı ölçüde hemşerilerini böldü ve sonuçta toplum dışına itildi. Bunun üzerine Selanik'e geçti, bilim adamı ve kabalistik ünü burada güçlendi. Fakat dikkatli davrandığı birçok yılın ardından, 18 Mayıs 1657'de Şalom sinagogunun avlusundaki görkemli bir ziyafet sırasında, ağza alınması yasak olan Allah'ın adını dile getirmeyi ve kendini Davud'un oğlu Mesih gibi sunmayı göze alarak İzmir'deki tarzını yineledi. Federal hahamlar konseyi tarafından kovulan Levi, Balkanlar, Mısır ve Filistin arasında gidip gelmeli gezginci bir yaşama başladı. Sabetay'ın ve adamlarının kıskırttığı karışıklıkların harekete geçirdiği Osmanlı yetkilileri, ajitatörü hapse attılar. Sonra Sabetay sultanın ve divanın önünde sorguya çekildi. Kendine çevrilmiş oklardan sonra hayatta kalmayı başararak olağanüstü gücünü kanıtlamaya davet edildi. Sabetay, 24 Eylül 1666'da İslâm'ı kabul etti. Bu ters yöne dümen kırma, kimileri tarafından mistik mesajının tamamlanması olarak yorumlandı, müritleri arasında taraftarlar buldu. Dinden dönüş hareketinin başlaması karşısında Yahudi yetkililer çaresiz kaldılar çünkü bu hareket Türk efendileri tarafından olsa olsa onaylanabilirdi. François Georgeon, **agm**, s.124vd.; Apostol Vacalopoulos, **age**, s.90.

doktorlar, mühendisler, veterinerler de vardı. En yoksul ve eğitimsiz kesimi oluşturan Kunioso'lar ayakkabıcı, berber, tellal, kasap vs. idi. Osmanlıca'yı iyi bilmeleri ile ün yapmış Yahudiler çoğunlukla bürokrasi içinde yer alıyordu. İzmirli ve Kuniosalar şehrin kuzeydoğusunda aynı mahalleyi paylaşıyorlardı. Yakubiler, Türklerin yakınında, kuzeybatıdaki bir mahallede oturuyorlardı.²¹⁶

Dönmeler Müslüman olmalarına rağmen, Selanik'te Müslüman cemaati parçası değillerdi. Kendi dini liderleri vardı ve bu liderler hem idareci, hem eğitmen, hem de kadı görevi görüyorlardı.²¹⁷ Dönmeler Osmanlı kaynaklarında Türklerle birlikte sınıflandırıldıklarından²¹⁸ ve Osmanlı yönetimi tarafından kayda geçirilen tek kategori "Müslümanlar" olduğu için, dönmelerin kaç kişi olduğunu kestirmek çok güçtür.²¹⁹ Devlet karşısında Sabetaycılar diğer Müslümanların sahip olduğu hak ve görevlere sahipti.²²⁰

Başta din değiştirmenin sonrasında, Dönmeler 200 yıl boyunca Müslüman kabul edilmiştir ve 19. yüzyılın sonunda Selanik toplumunun en üst seviyelerine yükselmişlerdir. Bu avantajlı noktaya eriştikten sonra, Osmanlı Devleti'nde yeni düşünce ve yaşam biçimleri geliştirmeyi başardılar. Bununla birlikte ayrı bir etnik-dini kimlik ile detaylı soyağaçları, kendi içlerinde evlenme, ayrı okullarla ve mezarlıklarla korunan toplumsal sınırlar oluşturdular. Dönmeler, ticaret ve ekonomi, şehir düzenlemesi, modern eğitim, ahlak ve bilimi birleştirmek, edebiyat, mimari ve yerel politikalar alanlarındaki yenilikleri desteklemekle, Osmanlı Selanik'ini kozmopolit bir kent haline getirmişlerdir. En büyük ve tartışmalı katkıları, güç sahibi olan II. Abdülhamit'i tahttan indiren ve ardından 1908'de Meşrutiyet'i ilan eden Jön Türklerin kurdukları gizli bir topluluk olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arkasındaki itici güç olmalarıdır.²²¹

Bu konuyla ilgili olarak The American Hebrew&Jewish Messenger gazetesinin, "Türk Devrimindeki Yahudiler" başlığı ile yazdığı yazısında şu ifadelere yer verdiği

²¹⁶Meropi Anastassiadou, *age*, s.69-70.; François Georgeon, *agm*, s.125.

²¹⁷François Georgeon, *agm*, s.117.; Dönmeler adeti ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. Ahmed Safi, **Dönmeler Adeti**, M. Ertuğrul Düzdağ (yay. hzl.), İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları, 2001.; Selanikli Dönmeler hakkında ayrıntılı olarak bkz. Marc David Baer, **Selanikli Dönmeler-Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler-**, Sevinç Kayır (çev.), İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2011.

²¹⁸Meropi Anastassiadou, *age*, s.70.

²¹⁹François Georgeon, *agm*, s.117.

²²⁰Meropi Anastassiadou, *age*, s.70.

²²¹Marc David Baer, *age*, s.13-14.

görülmüştür: “Londra’dan *Jewish Morning* gazetesine gelen bir telgraf, Genç Türklerin, Selanik Yahudileri tarafından özgürlük amacı olarak ifade edilen hizmetleri yeniden resmi olarak organize ettiğini ifade etmektedir. Genç Türklerin ordu mensuplarından oluşan bir delegasyon, Selanik Yahudi toplumunun liderlerini ziyaret etti ve devrim gayesine olan yardımlarında kendilerinde sıkıntılara yol açan özgürlük sevgisi için teşekkürlerini ifade etti. Delegasyon, anayasayı idame ettirme konusunda verdikleri destek için Selanik Yahudilerini oldukça takdir etmiştir.”²²²

Dönmeler Selanik’te, 1923’e kadar yaşadılar.²²³ Bu tarihte Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesini düzenleyen Lozan Antlaşması maddelerine uygun olarak, diğer Müslümanlarla birlikte şehri terk etmek zorunda kaldılar. İçlerinden bazıları Amerika Birleşik Devletleri’ne ya da Batı Avrupa’ya göç etti, fakat büyük çoğunluğu İstanbul’a yöneldi.²²⁴

2.1.2. Yahudiler

Selanik’teki Yahudi varlığı Antikçağ’a kadar uzanır²²⁵ fakat bu varlık, 15. yüzyılın sonunda Yahudilerin İspanya’dan kovulmalarından sonra kentte nüfusun çoğunluğunu oluşturur hale gelir. 20. yüzyıla kadar uzanacak olan bir paradoks, böyle doğar.²²⁶

Selanik’teki cemaati yeniden oluşturacak olan, 15. yüzyılın sonunda ve 16. yüzyılın başında birçok Kuzey ve Orta Avrupa ülkesini birbiri ardı sıra etkileyen geniş

²²²**The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922)**, “Jews in the Turkish Revolution”, 28 May 1909, New York, United States, s.88. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922).

²²³Apostol Vacalopoulos, **age**, s.90.; Selanik 1912’de Yunanistan’ın eline geçtikten sonra, kentte çoğulculuğa yer kalmadı. Yunanistan toprağı olan Selanik’teki Dönmeler’den bazıları, siyasi ve ekonomik konumlarını korumayı başardılar. Ama yaklaşık on yıl sonra, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte, ulus devletin dışında sağlam ekonomik bağlantılara sahip Yunan olmayan unsurları bünyesinde barındırmaya tahammül edemeyen Yunanistan’dan sınır dışı edildiler. On yıl boyunca Dönme karşıtı bir tavrın gözlemlendiği, yeni anayurtları Türkiye’de millileştirilmiş dini ve ırkçılaştırılmış milliyetçiliği savunarak onların Seküler Türk ulus-devletinde barınmalarına karşı çıkan muhaliflerle yüz yüze geldiler. Bu dış baskı, onların iç evlilik uygulamalarına son vermelerine sebep oldu ve bu durum dönmelerin en önemli ayırt edici özelliklerini yitirmeleri ile sonuçlandı. Marc David Baer, **age**, s.15.

²²⁴Meropi Anastasiadou, **age**, s.70.

²²⁵R. Molho, **Salonica and Istanbul: Social, Political and Cultural Aspects of Jewish Life**, İstanbul: Isis Press, 2005, s.37.; A.E. Vacalopoulos, **age**, s.13.; M.Ö. 324’te Büyük İskender tarafından özgürlüklerine kavuşturulan Yahudiler Selanik’e yerleşmiş, ayrıca kent kurulduktan sonra Kassandros nüfusu arttırmak için Yahudilerle beraber başka unsurları da şehre getirmiştir. R. Molho, **age**, s.37.

²²⁶Gilles Veinstein, “Seküler Bir Paradoks”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı**, Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.45.; Osmanlı Selanik’inde Yahudiler için ayrıntılı olarak bkz. Sa’adi ben Betsalel Halevi, **A Jewish Voice from Otoman Salonica-The Ladino Memoir of Sa’adi Vesalel a-Levi**, California: Stanford University Press, 2012.; Avigdor Levy (Ed.), **The Jews of the Otoman Empire**, N.J.: The Darwin Press, 1994.

kapsamlı, yeni sürgün dalgalarıdır. Güney Avrupa’da anti-semit²²⁷ akımın başlaması, Yahudileri yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda bırakmıştır.²²⁸ Sürgüne yollanan bu kişiler, İtalya’ya, Kuzey Afrika’ya ve Osmanlı Devleti’ne doğru yola çıkmışlardır.

İstanbul’daki padişahların, gayrimüslimlere Batı’daki hükümdarların hoşgörüsüzlüğü ile çelişen belirli bir dini serbesti tanımaları, Hıristiyanlığın zulmüne uğramış olanlar için çekici yanlar taşıyordu; dahası, gittikçe güçlenen Türk devleti zengin bir ekonomik potansiyele sahipti. Beyazıt gibi bir padişah ise, kendi açısından, bilgi ve becerileriyle devletine yarar sağlayabileceğini düşündüğü kitlelere kucak açmaya hazırdı. Ayrıca bu insanlar, İslâmiyet’e Hıristiyanlık’tan daha yakın ve Hıristiyanların tersine, Osmanlılara bağlılıklarından kuşku duyulmayacak kişilerdi.²²⁹ Bundan dolayı; Türklerin ülkesine ulaşan İberya Yahudileri Sefaradlar, çeşitli Osmanlı kentlerine ama özellikle İstanbul, Safed, Galile ve Selanik’e yerleştirildiler.²³⁰ Osmanlı padişahlarının daveti üzerine kente yerleşen Yahudiler kendi çıkarlarını devletinkilerle özdeşleştirmişlerdir.²³¹ Yahudilerin bu yöreye yoğun ve kalıcı biçimde yerleştirilmesi, apaçık bir kolonileştirme politikasını andırıyordu. Sonraki yıllarda bu göç hareketleri devam etmiş ve bu durum Selanik’in demografik, etnik ve dinsel yapısının değişmesinde etkili olmuştur.²³²

Selanik Yahudilerinin, sınırları belirli kendi mahalleleri vardı.²³³ 1890 yangınına kadar, bütün Yahudi mahalleleri, tıpkı iki Yunan mahallesi ve iki Türk mahallesi gibi, Selanik’in kuzey-batı bölümüne kadar uzanıyor, kentin tüm merkezini, kıyıyı ve limanı kaplıyorlardı. Sakinlerinin sayısına göre, yayıldığı alan bakımından sınırlı kalan, bu

²²⁷Yahudi aleyhtarı.

²²⁸Gilles Veinstein, “Seküler Bir Paradoks”, s.46.; Modern Avrupa’da milliyetçilik ve antisemitizm için ayrıca bkz. Shmuel Almog, **Nationalism and Antisemitism in Modern Europe 1815-1945**, Oxford: Pergamon Press, 1990.

²²⁹Gilles Veinstein, “Seküler Bir Paradoks”, s.46-47.; Apostol Vacalopoulos, **age**, s.78.

²³⁰Daniel Goffman, **İzmir ve Levanten Dünya**, İstanbul: TETTV, 1995, s.71.

²³¹Mark Mazower, **age**, s.25.

²³²Gilles Veinstein, “Seküler Bir Paradoks”, s.47-48.; Apostol Vacalopoulos, **age**, s.78.; 15.yüzyıl ve 16.yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Yahudiler için ayrıntılı olarak bkz. Mark Alan Epstein, **The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**, Freiburg: K.Schwarz, 1980.; Osmanlı yönetimi altında Yahudi cemaatinin teşkilatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Stanford Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Milleti”, **Osmanlı**, Cilt. 4, Ankara: YTY, 1999, s.307-321.

²³³Meropi Anastassiadou, **age**, s.56.; Türkiye ve Balkan Yahudileri tarihi için bkz. Esther Benbassa, Aron Rodrigue, **Juifs des Balkans: Espaces judéo-ibériques XIVème-XXème siècles**, Paris: La Découverte, 1993.; Minna Rozen, **The Last Otoman Century And Beyond: The Jews in Turkey and The Balkans 1908-1945**, Minna Rozen (Ed.), Tel Aviv University, 2005.; Osmanlı Devleti’nde Yahudiler ve Hıristiyanlar için bkz. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Ed), **Christians and Jews in the Otoman Empire**, New York-London: Holmes&Meier, 1982.; Avram Galante, **Histoire des Juifs de Turquie**, Vol. 5, İstanbul: Published by Isis, 1985.

yüzden de yoğun nüfusu barındıran bu bölge, kentin ticari merkezini ve limanını oluşturuyordu. Sokakların çoğu, Kastilya Havrası caddesi, Haham Aster, Haham Matalon, Boyacı Davi ve başkaları gibi İbranice-İspanyolca sinagog ve haham adları taşıyordu. Bunlar Selanik'in Yunanlılar tarafından işgaline yani 1913'e kadar korundular. Osmanlı vergi kayıt defterlerinde adı geçen 17 Yahudi mahallesinin çoğunluğu da İbranice-İspanyolca adlar taşıyordu: Rogos, Kaldırgoc (Kal de los Gregos), Pulia (Apulia), Baru (Baruth), Bedaron (Beit Aron), Malta, Kulhan, Etz Haim, Aguda, Leviye. Yalnızca, adları Osmanlıca olan Aya Sofya, Sofya, Cedide, Tophane, Fındık, Kadı, Salhane ve Yeni Havlu mahalleleri istisnaları oluşturuyorlardı.²³⁴

Yahudilerin her cemaati kendi sinagogunun çevresinde örgütlenmişti.²³⁵ Cemaati esas olarak din adamları yönetiyordu. Bunlar ibadet işleri ile ilgilenirlerdi, fakat önemli hukuki yetkileri de vardı; evlilikleri kutsarlar, boşanmalara karar verirler ve cemaat üyeleri arasındaki her türlü anlaşmazlığı çözüme bağlarlardı. Ruhani liderler cemaate verilecek vergileri cemaat üyelerine servetleri ile orantılı olarak paylaştırmakla da görevli idi.²³⁶ Hahamlar cemaat işlerinden sorumlu olsalar da,²³⁷ Selanik Yahudilerinin yaşamını yalnızca onlar yönetmiyordu. Hahambaşının öncülüğündeki hahamlar ekibinin yanı sıra laiklerden oluşan bir meclis, Colel'de vardı. Cemaatin ileri gelenleri arasından seçilen bu meclisin esas görevi danışmanlıktı.²³⁸

²³⁴Rena Molho, "Yenilenme", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.70-71

²³⁵Gilles Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", s.49-50.

²³⁶Meropi Anastasiadou, **age**, s.56.; Gilles Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", s.50.

²³⁷Hahambaşı, 1887'ye kadar, 1836 fermanına uygun olarak, hem dinsel hem de sivil alanlarda sınırsız bir güce sahipti ve Yahudilerin Türk yetkililer nezdindeki başlıca temsilcisi idi. Makedonya'nın bütün Yahudi cemaatleri, Osmanlı Devleti sınırları içindeki beş büyük hahamlıktan biri olan Selanik hahambaşılığının yargı alanı kapmasına giriyordu. Fakat hahamların, sundukları yasal hizmetlerin dışındaki otoriter tavırları sık sık tam bir keyfiliğe dönüştüğü için Osmanlı yetkilileri müdahale etmek zorunda kalmış ve 1865'de Osmanlı hükümeti, yeni reformların yanı sıra cemaat idaresindeki laikleri resmen yetkili kılan ve hahamların yetkilerini dinsel sorunlarla sınırlandıran, özel olarak Yahudi cemaatini ilgilendiren yeni bir ayrıcalık belgesi oluşturdu. Fakat bu değişiklikler ancak 1885 tarihli vilayet yasasının yürürlüğe girmesi ile uygulanmaya konabildi. Bundan sonra hahambaşı, cemaatin başında olmaya devam ediyordu. Fakat 1887'de hahamlık üçlüsünün lağvedilmesinden sonra, hahambaşı hahamlardan ve laiklerden oluşan bir komite tarafından seçilmeye başlandı. Bu seçim, resmi bir törenle okunan irade-i seniyye ile onaylanıp, yürürlüğe konuyordu. Bu değişiklikler için ve Selanik'te hahambaşılık kurumu ve yetkileri hakkında ayrıntılı olarak bkz. A. Hikmet. Eroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler**, Ankara: Seba Yayınları, 1997, s.94.; Rena Molho, "Yenilenme", **agm**, s.77vd.

²³⁸Bülent Özdemir, "Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik'in 1840'lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri", s.263-264.; Meropi Anastasiadou, **age**, s.58.; Gilles Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", s.50.; Selanik'e yerleşen bu Yahudiler Osmanlı yöneticilerinin görece uzaktan ve hoşgörülü vesayeti altında, ellerindeki kozlarla -para, bilim, teknoloji- ülkenin olanakları arasındaki birleşmenin meyvelerini tam anlamıyla toplamayı bileceklerdir. Selanik'teki bu Yahudilerin hahambaşıları, örgütlenmeleri, sosyal hayatları, meslekleri, ekonomi'deki yerleri ve ticari faaliyetleri hakkında ayrıntılı olarak bkz. Gilles

1478’de kentte Müslüman ve Hıristiyan sadece 2254 hane vardı.²³⁹ 1502 tarihli Osmanlı kayıtlarında Selanik kentinde 37 Müslüman mahallesinde toplam 1680 hane, 10 Hıristiyan mahallesinde ise toplam 1237 hane olduğu, Yahudilerin ise, “Batı’dan gelen Musevi Cemaati” adıyla toplam 754 hanede oturduğu belirtilmiştir.²⁴⁰ 1519’da kentte 4073 hane vardı, bunlardan % 56’sı Yahudi’ydi ve bu Yahudiler de yirmi cemaate bölünmüştü; kentte 1530’da 5132 hane vardı ve bunlardan % 52’si Yahudi’ydi. 1613’de, % 68’i Yahudi olan 7557 haneye ulaşıldı.²⁴¹ Konsoloslar ve gezginler, büyük ölçüde öznel tahminler de bulduklarından, Tanzimat’ın arifesinde Selanik’teki Yahudi sayısı hakkında 1831 sayımının sağladığı veriler, güvenilir olan; tek kaynaktır.²⁴² 1831 nüfus sayımında Selanik Sancağı’na kayıtlı toplam 5667 Yahudi (erkek) olduğu görülür.²⁴³ Bununla birlikte Yahudilerin Selanik nüfusunun yaklaşık, yarısını oluşturduğu konusunda bütün kaynaklar hem fikirdir.²⁴⁴ Osmanlı idaresi tarafından 1882 ile 1884 arasında gerçekleştirilen ilk sayımdan çıkan, kentin nüfusunun 85.000’e ulaştığı ve bunun 48.000’inin Yahudi olduğudur. 1902’de yapılan ikinci sayım da, nüfusun artmış olmasına rağmen, kentin 120.000 sakininin 62.000’inin Yahudi olduğunu göstermektedir.²⁴⁵ The American Hebrew&Jewish Messenger gazetesi ise,

Veinstein, “Seküler Bir Paradoks”, s.50-62.; Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1995, s.126.

²³⁹Gilles Veinstein, “Seküler Bir Paradoks”, s.48.

²⁴⁰Machiel Kiel, **agm**, s.354.

²⁴¹Gilles Veinstein, “Seküler Bir Paradoks”, s.48-49.; Veinstein, bu rakamları, İstanbul Başbakanlık Devlet Arşivleri, Tapu ve Tahrir, Sayı 7, s.37-551; Sayı 70, s.6; Sayı 167, s.80-86, Sayı 723, s.28-72’den elde ettiği istatistiklere göre vermektedir.

²⁴²Meropi Anastasiadou, **age**, s.55.

²⁴³Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) -Demografik ve Sosyal Özellikleri-**, Bahar Tırnakçı (çev.), İstanbul: TVYY, 2003, s.149.

²⁴⁴Meropi Anastasiadou, **age**, s.55-56.; Balkan Savaşları sırasında Selanik’in geleceğinin tartışıldığı bir dönemde Selanik’teki Yahudi nüfusunun bu oranı bazı kişilerin Selanik’in serbest liman statüsünde Yahudilere verilebileceği görüşünü ortaya atmalarına sebep olmuştur. Bu noktada ünlü İngiliz muhabir olan ve Londra’dan “Observer”de yazan J. L. Garvin, büyük Yahudi nüfusuna sahip olan Selanik şehrinin serbest ticaret alanı olmasını ve barışın sağlanması konusunda Büyük Güçler bir anlaşmazlık yaşarsa yönetimin Yahudilere verilmesinin öne sürüldüğünü ifade etmektedir. Şunları da eklemektedir: “Selanik uluslararası koruma altında özgür bir belediye ve serbest ticaret alanı olabilir. Oturanların çoğu Yahudi. Selanik’i serbest bir ticaret alanı olarak yönetmeleri oldukça etkili olur. Her şeyin ırk temelinde çözümlendiği bir yerde aynı ilke Yew’in tek başına baskın olduğu bu büyük Akdeniz limanının yönetimine de karar verebilir. Eğer Lord Beaconsfield yaşıyor olsaydı, bu fikri kendisi ortaya atardı. Bu beklenmedik fakat Siyonizm için oldukça pratik bir biçim ki bu şekilde dünyadaki bütün Yahudilere hitap edilebilir.” Tabii ki bu durum muhtemelen sadece bir yazarın fantazisi fakat kesinlikle olasılık dışı da değildi. **The American Israelite (1854-2000)**, 21 November 1912, Cincinnati, Ohio, United States, s.4. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Israelite (1854-2000).

²⁴⁵Rena Molho, **agm**, s.69.

1904 tarihli nüshasında Selanik'te, 36 sinagog ve dokuz okulla birlikte 50.000 Yahudi olduğunu yazmakta idi.²⁴⁶

Yunan yönetimi tarafından 1913'de yapılan ilk sayıma göre, Yahudiler o sırada nüfusun %50'sinden azını temsil ediyorlardı ama ilk sırayı işgal etmeyi sürdürüyorlardı. Bu sayımın sonuçlarında Selanik'in 157.889 kişiden oluşan nüfusunun 61.439 Yahudi, 45.889 Türk, 39.956 Yunanlı arasında dağıldığı, Bulgar, Batılı ve Ermenilerin oranının çok daha az olduğu, özellikle belirtilmişti. 1917 yangınından sonra, arşivlerinin yakılıp yok olması nedeniyle Yahudi cemaati tarafından tamamlanan ve 1919'da L'Independerit gazetesinde yayımlanan sayım, Selanik'te 1914'de 170.000 kişilik nüfusun içinde 90.000 Yahudi'nin yaşadığını bildirmekte idi. Bu dönemde Selanik'in Yahudi fizyonomisinin eşinin benzerinin olmaması olgusu, bir yandan hiçbirinde 5000 kişiden fazla mensubu olmayan öteki Yunan kentlerindeki cemaatlere, öte yandan da Yahudilerin nüfusun % 5 ile 10'undan fazlasını temsil etmediği Osmanlı Devleti'ndeki, İstanbul ve İzmir gibi öteki kentsel merkezlere kıyasla ortaya çıkıyordu.²⁴⁷ Gerçek rakamlar ne olursa olsun, Yahudilerin şehrin önde gelen cemaatini oluşturduklarını kabul etmek yerinde olur.²⁴⁸

1910 yılında Selanik'i ziyaret eden Oscar S. Straus'un Selanik Yahudileri ile ilgili şu ifadelerde bulunduğu görülmüştür: “ *Yaklaşık dört ay önce Selanik'i ziyaret ettim ve orada Türk Devleti'nin en aydın ve modern şehrini buldum. Bana nüfusun yaklaşık %70'inin Yahudi olduğu söylendi. Onlar gayretli ve çalışkanlar. En beceri gerektiren mekanikleri üretiliyorlar ve zihinsel kapasiteleri de kayda değer bir şekilde ortalamanın üzerinde. Selanik toplumu, Alliance okullarında ve yurtdışında eğitim gören ve dindaşlarını geliştirmek için çokça şey yapan bir dizi ilerlemeci genç adam içermektedir. Ayrıca Selanik'in önde gelen insanlarından olan ve Yahudi toplumuna iyi rehberlik eden, varlıklı bir dizi eski ailelerin temsilcileri de bulunmakta. Onların etkilerinin sonuçları oldukça barizdir. Oradaki Yahudi hastanesi hem ekipman hem de yönetim açısından İngiltere ve Amerika'daki kendi türünden olan en iyi kurumlarla*

²⁴⁶**The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922)**, “Foreign News”, 2 December 1904, New York, United States, s.22. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922); Aynı gazete, İstanbul'da 32 sinagog, bir Teoloji okulu ve kırktan fazla okulla birlikte yaklaşık 60.000 Yahudi'nin bulunduğunu yazmakta idi. **The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922)**, “Foreign News”, 2 December 1904, New York, United States, s.22. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922).

²⁴⁷Rena Molho, **agm**, s.69.

²⁴⁸Meropi Anastasiadou, **age**, s.56.

rekabet edecek niteliktedir. Yahudi nüfusuna karşı hükümetin tutumu, tam bir eşitlik şeklindedir."²⁴⁹ Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Selanik toplumunda Yahudiler önemli bir yere sahip olup önemli de kurumlara sahiptiler.

2.1.3. Hıristiyanlar

Makedonya metropolitindeki Hıristiyanlar, Yahudilerden daha az sayıda olmalarına rağmen epeyce önemli bir cemaat oluşturuyorlardı. Çoğu Rum Ortodoks kilisesindendi, fakat bu kitlenin içinde kaybolmuş on yirmi kadar Katolik aile de vardı.

19.yüzyıl ortasına doğru şehirli nüfusun bu Hıristiyan bileşeni sayı olarak azalmıştı. 1831 sayımına göre Ortodoks Hıristiyanlar şehrin toplam nüfusun ancak %21,7'sini oluşturuyordu.²⁵⁰ Bu oranın mütevazı oluşu, Yunan bağımsızlık savaşının olumsuz etkilerinden biri idi.²⁵¹ Mora'daki ulusal isyanın başlamasından itibaren ve özellikle 1830'ların başında, Yunan devletinin kuruluşundan sonra, birçok Selanikli Yunanistan'a yerleşmişlerdi.²⁵²

Bu nüfus kaybına rağmen, Ortodoks Rumlar şehirde hep mevcuttu. Selanik'te;²⁵³ 1880'e kadar, Selanik'in Hıristiyan (Ortodoks) nüfusu 15.000 kişiyi aşmadı. Yine de bu oran Yahudi ve Müslüman nüfusun genelinin altında kaldı. Buna karşılık 1880'den itibaren sıçramalarla artmaya başladı.²⁵⁴ 1850-1912 arasında, Yunan cemaati, sayısal açıdan, Yahudi ve Türk cemaatlerinin ardından, kentte üçüncü konumunu korudu. Bu unsur, 19. yüzyılın ikinci yarısında, tıpkı kentin nüfusu gibi, hızlı bir gelişme kaydetti. Bu artış, kuşkusuz, kentin ekonomik gelişiminin yarattığı çekiciliğe bağlanabilir; ama özellikle Balkan Devletleri arasındaki çekişmelerin yarattığı kargaşanın dehşet içinde bıraktığı ve sefaletle ittiği köylü kitlelerinin kente göçmelerinin sonucudur. O dönemde yapılan sayımlar, bölgedeki taraf devletlerin taleplerini haklı göstermek için rakamları şişirerek politik amaçlara hizmet ettikleri ölçüde, çok güvenilir sayılamaz. Birinci Yunan Makedonya yönetimi tarafından 1913 yılında gerçekleştirilen sayıma göre,

²⁴⁹**The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922)** , "Oscar S. Straus on Turkish Jewry", 21 October 1910, New York, United States, s.641. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922).

²⁵⁰Meropi Anastasiadou, **age**, s.59.; 15.yüzyıl ve 16.yüzyıl Selanik kentinde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi rakamları için bkz. S. Faroqhi, "Selanik", **The Encyclopaedia of Islam**, Vol. IX, Leiden: E. J. Brill, 1997, s.123.; Kemal H. Karpat, **age**, s.86-88.

²⁵¹N.K. Moutsopoulos, **age**, s.29-30.

²⁵²Kirki Georgiadou, **agm**, s.128.

²⁵³Meropi Anastasiadou, **age**, s.59.

²⁵⁴N.C. Moutsopoulos, **agm**, s.28.; N.K. Moutsopoulos, **age**, s.22.

kentte 61.439 Yahudi, 45.867 Türk, 39.956 Yunanlı, 6.263 Bulgar ve 4.364 öteki milliyetlerden insan yaşıyordu.²⁵⁵

Ortodoks Rumların Selanik'te; işgal ettikleri alan Kelemeriye Kapısı tarafında nispeten genişti. Aya Pat, Tuzlu Çeşme, Aya Konstantin, Kebir Manastır, Panağuda, Aya Tanaş ve Aya Nikola mahalleleri bütünlüklü bir doku oluşturuyordu. Burada oturanlar neredeyse tamamen Ortodoks'tu. Rumlar, şehrin Müslüman ya da Yahudi kesimleri ile çevrili Çavuş Manastır, Yanık Manastır, Metropolit, Kızlar Manastırı ve Tavşan Manastır mahallelerinde çoğunlukta idi.

Rumların cemaat örgütlenmelerine gelince,²⁵⁶ tüm Osmanlı işgali süresince, kilise Yunan cemaatsel örgütlenmesinin temel taşı oldu. Kilise, 1856'ya kadar, cemaatin padişah tarafından resmen tanınan tek temsilcisiydi. Cemaat örgütlenmesindeki değişimin ve laik kurumlaşmanın temelleri Hatt-ı Hümayun (1856), Vilayetler Kanunu (1864) ve ekümenik patriklik tarafından yayımlanan ve padişah tarafından 1862'de onaylanan genel yönetmelikle atılmıştı. Metropolit, yönetmelikler temelinde, Selanik Yunan Ortodoks cemaatinin başı olmaya devam ederken²⁵⁷ çeşitli meslek birliklerine ait 12 kişiden oluşan bir meclis ona refakat ediyordu. Bir yıllığına seçilen bu temsilciler özellikle vergi mükelleflerinden vergi toplamakla görevliydi; aynı zamanda, cemaate ait mülklerin idaresi ve diğer cemaat kuruluşlarına (okul, hastane komiteleri, vs.) yönetici atanmasıyla da meşgul olurlardı.²⁵⁸

Çeşitli mercilerdeki laiklerin varlığına rağmen, Rum cemaatinin idaresi, Yahudilerinki gibi, dini aygıtın hâkimiyeti altındaydı. Metropolit, Osmanlıların gözünde olduğu kadar Rumların gözünde de cemaatin tartışmasız lideri idi. Hahambaşı örneğinde olduğu gibi, Ortodoksların vergi yükümlülüklerinden devlet karşısında sorumlu olan oydu; Babıâli Rumların ruhani lideri olarak onu kabul ederdi. Kişisel hukuk işleri de (evlilikler, boşanmalar, miraslar vs.) onun yetkisi dâhilinde idi.

²⁵⁵Kirki Georgiadou, **agm**, s.129.

²⁵⁶Meropi Anastasiadou, **age**, s.59vd.; Şehir halkı etnik ve dini kökenine göre çeşitli cemaatler halinde örgütlenmiştir; her mahalle, "aristokrasisi, orta sınıfı ve fakiriyle; sıkı akrabalık ve iş ilişkileriyle; önderleri, özel yönetimleri, malları gelirleri, kütük kayıt defterleri ile dini bir topluluk, gerçek bir klan, toplumsal bir cemaat" oluşturur. Alexandra Yerolympou, "XIX. Yüzyıl Sonunda Selanik'te Kentlilik Bilinci ve Belediyeye İlgisi", s.148.

²⁵⁷1855'de Selanik "kilise düzeni"nde Makedonya birinci metropolitinin merkeziydi; sekiz piskoposluğa nezaret ediyor ve İstanbul ekümenik patrikliğinin ruhani yargı alanına giriyordu. Kirki Georgiadou, **agm**, s.133-134.

²⁵⁸Bülent Özdemir, "Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik'in 1840'lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri", s.264.

Osmanlı kayıtlarında tebaa dini inançlara göre sınıflandırıldığından Rumlar ile Bulgarlar arasında ayırım yapılamaz. Her iki etnik grup da Rum adı altında birleştirilmişti. Gerçekte Selanik nüfusu içinde Bulgarların payının ne olduğu, muhtemelen, kesin olarak bilinemez. Aslında eksik olan bilgi değildir. 19.yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda etnik harita ve istatistik görülür. Bu bol malzeme yine de pratik olarak kullanılamaz durumdadır, çünkü güvenilir istatistikler sağlamaktan çok, ulusal taleplerin geçerliliğinin kanıtlanmaya çalışıldığı bir dönemde toplanmış hayal ürünü verilere dayanır.²⁵⁹

19.yüzyılın ortalarında, Makedonya Slavları genellikle Bulgar olarak adlandırılırlar ve kendilerine de Bulgar adı verirler. Bu dönemde bu terim oldukça belirsiz kalır çünkü Bulgarların bir devleti yoktur, dillerinin edebi kuralları henüz belirlenmemiştir. 1860-1876 yıllarında, Bulgar ulusal duygusu gelişme halindedir.²⁶⁰

²⁵⁹Meropi Anastasiadou, *age*, s.62vd.; Osmanlı Devleti'nde toprak ve nüfus kazanma uğruna takip edilen politikaların çok derin bir etkisi olduğu için nüfus istatistiklerinin yanıltıcı olarak kullanılması konusu Kemal Karpat tarafından şu şekilde değerlendirilmektedir: Rusya, demografik verilerin siyasal amaçlara alet edilmesinde öncü olmuştu. Balkanlardaki "reformlar"ı (aslında özerkliği) tartışmak üzere 1876 yılının Aralık ayında düzenlenen ve İstanbul Konferansı'ndaki konuşmalar sırasında bir Rus delege, nüfusla ilgili, büyük bir otorite tarafından hazırlandığı iddia edilen bir dizi istatistik sundu. Bu istatistiklere göre Bulgarlar, Balkanların orta ve kuzeydoğu bölgelerinin büyük bölümünde -yani 1878 yılında imzalanan San Stefano Anlaşması gereğince, Büyük Bulgaristan'ın bir parçası olan alanda- çoğunluğu oluşturuyorlardı. Rus istatistikleri aslında Ulahları, Yunanlıları ve Sırları tümüyle göz ardı ederek ve Müslümanların sayısını az göstererek Bulgarların sayısını en yüksek olarak göstermişti. Yunanlılar ve zaman zaman diğer bazı topluluklar Rus istatistiklerine karşılık kendi istatistiklerini yayımladılar. İngiliz idaresi, Bulgaristan'a dâhil edilmeye karşı koyan ve sayıca Müslümanlardan daha az olmayan Hıristiyanların bu sert tepkisi karşısında Yunanlıların, Müslümanların ve Trakya'nın yanı sıra çekişme konusu olan diğer bölgelerdeki başka toplumların sayısını da araştırmaya karar verdi. Bu bölgelere gönderilen çok sayıda askeri görevlinin hacimli nüfus raporları (çoğu kez Yunanlıların lehine çarpıtılmış olsa da) incelenmeye değerdir. Bu kayıtlar, İngilizlerin 1878 yılındaki Berlin Kongresinde, Balkanların orta ve güney kesimindeki toprakların Bulgaristan'a devredilmesine karşı çıkmasında kısmen de olsa etkili olmuştur (İngilizler, pek çok yerde Müslümanlar çoğunluğu oluşturduğu halde yine de bu toprakları Yunanlıların elde etmelerini umut etmişlerdir). Nüfus istatistiklerinin çeşitli etnik ve dini topluluklar tarafından siyasal amaçlara alet edilmesi çok kurnazca ve yaygın bir tutumdur. Örneğin, 20.yüzyıl başında Rum Patrikhanesi, yayımladığı rakamlarla Batı Anadolu'daki Yunanlıların sayısını 1,7 milyon olara göstermeyi amaçlıyordu. Yazarlar, bu rakamları resmi Osmanlı sayımlarından alındığını belirtmişlerdi. Gerçekten de, Yunanlı ve Osmanlı istatistiklerinde verilen toplam rakamlar tam tamına çakışıyordu. Bununla birlikte, Yunan kaynaklı istatistikler nüfusu etnik kökene göre sınıflandırırken Osmanlı sınıflandırmasını dikkate almayıp, yerine Yunanlılar için şişirilmiş rakamlar koymuşlardı. Kemal H. Karpat, *age*, s.41-42.

²⁶⁰Bernard Lory, *agm*, s.139.; Bulgaristan'daki Katolikler hakkında bkz. Maria N. Todorova, **Balkan Family Structure and the European Pattern, Demographic Developments in Ottoman Bulgaria**, Washington: The American University Press, 1993.; Osmanlı idaresi tarafından Ortodoks milletin bir parçası olarak görülen ve 19.yüzyılın ikinci yarısına dek ayrı bir etnik topluluk olarak sınıflandırılmayan Bulgarların (1831 sayımında yer yer etnik isimleriyle anılıyor olsalar da) kendilerine özgü istatistiksel bir tarihleri vardır. Oysa önceki yüzyıllarda Balkanlarda bulunmuş olan seyyahlar Bulgarlardan daima ayrı bir millet olarak söz etmişlerdir. Bulgar kimliğinin bir simgesi olarak kabul edilen Ohri kilisesinin 1767'de kapatılmasından (büyük ölçüde İstanbul'daki Ortodoks Patrikhanesinin çabaları sayesinde) sonra Bulgarlar, Yunan okullarının ve kiliselerinin yoğun Helenleştirme girişimlerine maruz kaldılar.

1870’de, İstanbul Ortodoks Rum Patrikliği’nin asimilasyona yönelik baskılarına karşı Rum Patrikhanesi’nden ayrı müstakil bir Bulgar Eksarhlığı kurulmuştur. Bulgar kilisesinin bağımsızlığını kazanması Bulgar milliyetçiliğinin yükselmesinde önemli bir faktör olmuş ve bu tarihten sonra Bulgar ayaklanmaları artmıştır.²⁶¹

Bulgarlar Selanik’te hiçbir dönemde fazla kalabalık olmadılar. Bununla birlikte Bulgar cemaati, kentin ekonomik gelişmesine paralel olarak, 19. yüzyılın sonunda, hissedilir bir büyüme yaşadı. 1904’de kentin muhtarları Belediye Meclisi’nde yer alan üç mahallesinde çoğunlukta idiler. 1911’de Bulgar konsolosunun sekreterine göre, 10. 500 kişi idiler, yani 128.000 olarak tahmin edilen toplam nüfusun % 6,2’si. Bulgarların dört kilisesi vardı ve kentin kuzeyindeki mahallelerde yaşıyorlardı, aslen artalandan (özellikle Kukuc -Kilkis) ya da Batı Makedonya’dan (Debar) gelmişlerdi.²⁶²

Kentte Yahudiler ve Rumların yanı sıra, Osmanlı uyuğu altında yaşayan bir Ermeni azınlığı da olmuştur.²⁶³ 17. ve 18. yüzyıllarda Makedonya limanından garip bir biçimde yok olan Ermeniler, bölgenin gelişmesinin ve modernleşmesinin çekiciliğine kapılarak 1880 yıllarında yeniden küçük bir topluluk oluştururlar; bu cemaat 20. yüzyılın başında, Osmanlı’nın son çırpınışları arasında büyümüştür. 1870’li yılların ortalarında, İstanbul-Selanik demiryolunun inşası için bir Alman şirketi tarafından işçi olarak işe alınan Muş’lu Ermeni köylüler, bölgeye yerleşmişlerdir. 1881’de Selanik’te yalnızca seksen Ermeni vardır; İstanbul’dan gelen bu insanların çoğunluğu tek başına yaşayan erkekler ya da bekârlardı. Ermenilerin, ailesel törenleri -vaftiz, evlenme, gömülme- başlangıçta Fransız ya da Yunan kiliselerinde yapılırdı. Fakat 1884’de Vardar Kapısı’nın yakınlarındaki kiralık bir lojmanda bir Ermeni şapeli kuruldu. Aynı yıl, beş üyeli bir ulusal laik Konsey (Azkayih Khorurt) seçilir, bu konsey daha sonra Ermeni Ulusal Anayasası’na (1863) uygun olarak İstanbul’daki Ermeni Patrikliği tarafından tanınır ve onaylanır.²⁶⁴ 1890’lı yıllarda, kentin ve limanın gelişmesi ve

Helenleştirme süreci, tüccarların önderliğindeki Bulgar cemaatinin, sultanında onayını alarak 1850’li yıllarda ulusal bir kilise için harekete geçmesinden sonra durma noktasına geldi. Bu hareket 1870 yılında Bulgar Ortodoks kilisesinin kurulması ile sonuçlandı. Bundan böyle Bulgar Ortodoks kilisesini seçmekte ya da Rum Patrikhanesine bağlı kalmakta özgür olan Bulgar cemaatleri, böylelikle aslında Bulgar ya da Rum milliyetinden yana siyasal bir beyanda bulunmuş oluyorlardı. Kemal H. Karpat, **age**, s.88.

²⁶¹Georges Castellan, **Balkanların Tarihi**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993, s.334.

²⁶²Bernard Lory, **agm**, s.142-143.

²⁶³I.K. Hassiotis, G. Kassapian, “The Armenian Colony in Thessaloniki”, **Balkan Studies**, Vol. 31, No. 2, Thessaloniki: IMXA, 1990, s.213.vd.

²⁶⁴Anahid Ter Minasyan, “Küçük Bir Ermeni Cemaati”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı**, Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.148-149.

modernleşmesi, İstanbul'un ve Kafkasya'nın büyük Ermeni şirketlerinin şubelerini buraya çeker. Bununla birlikte 1911'de 500 olan Ermenilerin sayısı, üçte birinden fazlası Yahudi olan 200.000 nüfuslu bir kentte, 1918'de 600'e ancak ulaşacaktır. 1908'de Jön-Türklerin iktidara gelmesi Selanik Ermenileri arasında, İstanbul Ermenilerine göre daha mesafeli karşılanmıştır. İlerleyen yıllardaki görece özgürlük ortamı, kısa bir süre sonra sınanacak olan Selanik mikro kozmosunun yapılanmasına elverişli ortamı yarattı.²⁶⁵

2.2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ SELANİK VİLAYETİ'NİN DEMOGRAFİK YAPISI

Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki dönemi başlamadan (II. Meşrutiyet ilan edilmeden) hemen önce Selanik Vilayeti'nin nüfusu ile ilgili olarak son istatistikler 1325 (Hicri)/(Miladi 1907/1908) tarihli Selanik Vilayeti salnamesinde yer almaktadır. Bu bilgelere göre meşrutiyetin ilanının hemen öncesinde Selanik Vilayeti'nin nüfusu şu şekildedir:

Tablo-8: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nin Nüfusu Umumisi²⁶⁶

SELANİK VİLAYETİ NÜFUSU	
YERLİ NÜFUS	NÜFUS
İslam	484334
Patrikhaneye Mensup Ortodoks	289684
Patrikhaneye Mensup Ulah	19344
Eksarhaneye Mensup Ortodoks	220366
Yahudi	50729
Katolik, Latin, Protestan, Ermeni vs.	10808
TOPLAM	1075265
YABANCI NÜFUS	58465
GENEL TOPLAM	1133730

Tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı üzere; (Taşoz Livası sayılmamıştır) Selanik Vilayeti'nin genel nüfusu toplamı 1133730'dur ki bunun 1075265'i yerli ve 58465'i yabancıdır. Yerli nüfusun 484334'ü İslam, 289684'ü Patrikhaneye mensup Ortodoks ve 19344'ü Patrikhaneye mensup Ulah, 220366'sı Eksarhaneye mensup

²⁶⁵ Agm, s.150-151.

²⁶⁶ Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.650.

Ortodoks, 50729'u Yahudi ve geriye kalan Katolik, Latin, Protestan, Ermeni ve sairedir.

Yabancılardan kastedilen şey, muhtemelen, "Selanik dışında yasal ikametgâhı olan kişiler"dir. Buna karşılık yerlilerin kesin olarak şehir sakinleri oldukları söylenebilir.²⁶⁷

Vilayet nüfusunun sancaklara göre dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo-9: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Salnamesine Göre Selanik Vilayeti Nüfusunun Sancaklara Göre Dağılımı²⁶⁸

SELANİK VİLAYETİ NÜFUSUNUN SANCAKLARA GÖRE DAĞILIMI	
SANCAK	NÜFUS
SELANİK	595005
SİROZ	372502
DRAMA	166223
TOPLAM	1133730

Yine tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı üzere; Selanik Vilayeti nüfusunun sancaklara göre dağılımında 595005 nüfus ile Selanik Sancağı birinci sırada yer alırken, onu 372502 nüfus ile Siroz Sancağı takip etmektedir. Drama Sancağı'nın ise 166223 kişilik nüfusu ile üçüncü sırada yer aldığı görülür.²⁶⁹

Yine adı geçen salnamede belirtildiğine göre, bir önceki nüfus sayımında vilayet nüfusu 1 milyon 50 bin idi. Ancak bu sayımdan sonra Selanik Vilayeti için idari taksimatta bir takım değişikliklere gidilerek, Köprülü Kazası vilayetten ayrılıp Kosova Vilayeti'ne bağlanmış olmasından ve 50 bin kadar nüfusu olan Köprülü'ye karşı 22 bin nüfusu bulunan Rubcoz'un Selanik Vilayeti'ne ilhak edilmiş olmasından dolayı vilayetin genel nüfusunda 100 bini aşkın bir artış vukua geldiği bildirilmektedir.²⁷⁰ Bu bağlamdaki değerlendirmeler göz önünde tutulduğunda vilayetlerde idari alanda yapılan bu değişiklikler nüfusla ilgili istatistikî bilgiler değerlendirilirken göz önünde tutulması gereken bir unsur olarak belirir.

Yine adı geçen salnameye göre sadece Selanik şehrinin (merkez) nüfusla ilgili verileri şu şekildedir:

²⁶⁷Meropi Anastasiadou, *age*, s.90.

²⁶⁸Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.654.

²⁶⁹Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.654.

²⁷⁰Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.654.

Tablo-10: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Salnamesine Göre Selanik Şehrinin Nüfusu²⁷¹

SELANİK ŞEHRİNİN NÜFUSU	
YERLİ NÜFUS	NÜFUS
İslam	31703
Yahudi	47412
Patrikhane Mensubu	15012
Eksarhane Mensubu ²⁷²	3697
YABANCI NÜFUS	15500

Adı geçen salnamede ifade edildiğine göre Selanik şehrinin toplam nüfusu 98930'dur. Bunun 83430'u yerli 15500'ü yabancısıdır. Ancak bunlardan başka şehirde 20000 kadar ecnebi bulunduğu tahmin edilmekte olduğundan şehrin nüfusu da 120000'e ulaşmaktadır.

Tablo bu verilere göre değerlendirildiğinde ve sadece Selanik şehri dikkate alındığında burada Yahudilerin birinci sırayı almış olduğu dikkat çeker. Bu bağlamda 47412 nüfusla Selanik şehrinde Yahudi unsuru birinci sırayı alırken, 31703 nüfusla İslam unsuru ikinci sırayı, 15012 nüfusla Patrikhane mensubu üçüncü sırayı, onu takiben 3697 nüfusla Eksarhane mensubu dördüncü sırayı almaktadır.

Vilayetin yerli toplam nüfusu yüzdelik dilimlere göre gösterilmek istenirse şu netice belirir:

Tablo-11: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nin Toplam Yerli Nüfusunun Yüzdelik Dilime Göre Dağılımı²⁷³

SELANİK VİLAYETİ NÜFUSUNUN YÜZDELİK DİLİME GÖRE DAĞILIMI		
YERLİ NÜFUS	%	ORAN
İslam	%	45
Patrikhaneye Mensup Ortodoks	%	27
Eksarhaneye Mensup Ortodoks	%	20
Patrikhaneye Mensup Ulah	%	1
Yahudi	%	4
Milel-i saire	%	3

²⁷¹ Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.655.

²⁷² Resmi Osmanlı istatistikleri, etnik-ulusal toplulukların Ortodoks Hıristiyan adı altında geçmesine ve bu topluluklar arasında hiçbir ayırım yapılmamış olmasına karşın, Bulgarların sayısını tahmin etmek için en iyi kaynaktır. Kemal H. Karpat, *age*, s.90.

²⁷³ Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.655.

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde, Selanik Vilayeti nüfusunun hemen hemen yarısına yaklaşık oranını İslam unsurunun oluşturduğu ortaya çıkar. Bunu % 27 oranla Patrikhaneye mensup Ortodokslar takip ederken, üçüncü sırada da % 20 oranla Eksarhaneye mensup Ortodoksların yer aldığı görülür. Yine tabloda en dikkat çekici noktalardan biri de Yahudi unsurunun Selanik Vilayeti'nin genel nüfusu içindeki oranıdır. Tabloda da görüldüğü üzere Yahudi unsuru Selanik Vilayeti dâhilinde % 4'lük bir orana sahiptir.

Bu oran son derece dikkat çekicidir. Özellikle yurt dışında yapılan çalışmalarda Selanik şehrinin merkezindeki Yahudi nüfusu oranı üzerinde durularak şehrin bir Yahudi kenti olarak değerlendirilmesi genel kabul olmuş bir görüştür. Evet, Selanik şehrinde Tablo-10'da da görüldüğü gibi, Yahudilerin 47412 nüfusla birinci sırayı almış olmaları inkâr edilemez. Ama sadece şehir merkezindeki bu oranı dikkate alarak ve diğer sancaklardaki ve kazalardaki oranları göz önünde tutmayarak böyle bir değerlendirmeye gitmek çok doğru olmasa gerekir. Tabloların tümünün değerlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere İslam unsuru (ki İslam unsurunun çoğunluğunu Türkler oluşturur) vilayet nüfusunun hemen hemen yarısını oluşturmaktadır.²⁷⁴

Yahudilerin şehrin sancak ve kazalarındaki dağılımı Hicri 1327 (1909/1910) tarihinde yapılan bir Osmanlı sayımına göre tespit edilebilir. Bu oran aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo-12: Hicri 1327/(1909/1910) Tarihli Osmanlı Sayımına Göre Selanik Nüfusunun Sancak, Kaza ve Nahiyelere Göre Dağılımı ve Genel Nüfus İçindeki Yahudilerin Miktarı²⁷⁵

SANCAK	KAZA/ NAHİYE	MÜSLÜMAN	HIRİSTİYAN	YAHUDİ	TOPLAM
	Selanik	19926	23426	10574	53926
	Doyran	8614	3410	95	12119
	Avrethisar	15843	13938	-	29781
	Tikveş	9420	9735	-	19155

²⁷⁴Bizim bu tespitimiz Justin Mc. Charty tarafından yapılan tespiti doğrulamaktadır. Justin Mc. Charty, Selanik Sancağı'nda yaşayan Yahudilerin %90'dan fazlasının merkez kazada yaşadığını belirtmektedir. Justin Mc. Charty, "Jewish Population in The Late Otoman Period", **The Jews of The Otoman Empire**, Avigdor Levy (Ed.), New Jersey: The Darwin Press Ine Princeton, 1994, s.378.

²⁷⁵**BOA., Y.EE.,** 42/163, 06. R. 1327 (27 Nisan 1909).

SELANİK	Köprülü	7766	16975	-	24741
	Vodina	9068	8567	-	17635
	Yenice-i Vardar	10449	10782	61	21292
	Karaferye	2787	11686	149	14622
	Usturumca	7774	11842	168	19784
	Ksendire	4322	14385	-	18707
	TOPLAM	95969	124746	11047	231762
SİROZ	Siroz	8855	15878	494	25227
	Demirhisar	7457	11802	-	19259
	Menlik	3900	10615	-	14515
	Zihne	3062	11790	-	14852
	Petriç	4081	4932	-	9020
	Nevrekop	19715	16188	-	35903
	Razlık	4563	9214	-	13777
	Nikrita	2803	7141	-	9944
	TOPLAM	54436	87567	494	142497
DRAMA	Drama	12791	4670	-	17461
	Kavala	5907	362	-	6269
	Yenice-i Karasu	9533	1743	-	11276
	İskeçe	867	1267	-	2134
	Pravišta	5739	3346	-	9085
	Daridre	20139	324	-	20463
	Sarışaban	7930	97	-	8027
	Çeç	3228	-	-	3228
	TOPLAM	66134	11809		77943

Tablonun da incelenmesinden anlaşılacağı üzere (bu tabloda sadece erkek nüfus rakamları verilmiştir) Selanik'teki Yahudilerin Selanik Sancağı'nda yoğunlaşmış oldukları, şehrin genel nüfusu içinde çoğunluğu oluşturmadıkları görülür. Ancak, Yahudilerle ilgili diğer verilerle kıyaslandığında bu tablodaki rakamların Yahudilerin tam sayısını yansıtmadığı ortaya çıkar. Diğer birbirlerini destekleyen istatistikî bilgiler göze alındığında Yahudilerin Selanik genelindeki nüfusunu 47412 olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Ayrıca yine tabloda Selanik'in önemli merkezlerinden olan Lankaza, Gevgili, Katrin, Aynaroz, Karacaabad gibi yerlerin nüfus bilgileri yoktur, bundan dolayı rakamlara ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Yine de tablo Selanik genel nüfusu içindeki Yahudilerin dağılımı hakkında bir fikir vermesi açısından dikkat çekicidir.

Bunlardan ayrı olarak meşrutiyetin ilanının hemen ardından Selanik Vilayeti nüfusunun sayımına gidildiği göze çarpmaktadır. 1326 (Hicri)/(1908/1909) tarihi ile gerçekleştirilen sayım da Selanik Vilayeti'nin nüfusu ile ilgili olarak, 1325 (1907/1908) salnamesi ile benzer rakamlar sunar.

Tablo-13: Hicri 1326/(1908/1909) Tarihli Osmanlı Sayımına Göre Selanik Nüfusu ve Nüfusun Sancak, Kaza ve Nahiyelere Göre Dağılımı (sadece erkek nüfus sayısını gösterir)²⁷⁶

SANCAK	KAZA	MÜSLÜMAN	GAYRİMÜSLİM	TOPLAM
SELANİK	Selanik	18.642	50.414	69056
	Tikveş	10.625	10.829	21.454
	Karaferye	3416	15.540	18956
	Lankaza	14091	9691	23782
	Avrethisar	12077	8678	20755
	Karacaabad	12018	5300	17318
	Usturumca	8104	8524	16628
	Katrin	2097	11232	13329
	Ksendire	2101	19788	22889
	Gevgili	9756	14516	24272
	Doyran	10869	3977	14836
	Vodina	3006	7300	10306
	Yenice	5012	10610	15622
TOPLAM		111814	177389	289203
SİROZ	Siroz	16248	30065	46313
	Nevrekop	21742	15584	40326
	Menlik	3505	9637	13142
	Zihne	3634	12708	16342
	Demirhisar	7559	12140	19699
	Petriç	6318	10406	16724
	Cuma-i Bala	4687	10395	15082
	Razlık	4546	10631	15177
TOPLAM		71239	111566	182805
DRAMA	Drama	26732	7817	34549
	Taşoz			
	Kavala	9238	5945	15113
	Pravišta	5736	4036	9772
	Sarışaban	10305	291	10596
	Rubcoz	11480	575	12055
TOPLAM		63491	18664	82155
GENEL TOPLAM		246544	307619	554163

²⁷⁶BOA., TFR. I. SL., 198/19770, 07. L. 1326 (2 Kasım 1908).; Bu sayım dikkate alınarak değerlendirmeye gidilmesi uygun görülmüştür. Çünkü Tablo-10'daki idari teşkilatlanma Meşrutiyet yıllarındaki Selanik Vilayeti'nin idari teşkilatlanmasına tam uyum göstermez.

Meşrutiyetin ilanının hemen ardından gerçekleştirilen bu sayıma göre (7 Şevval 1326/2 Kasım 1908) Selanik Vilayeti'ndeki erkek nüfus toplamı 554163'tür. Buradan genel nüfusu $554163 \times 2 = 1108326$ olarak hesaplayabiliriz (Osmanlı belgelerinde genel nüfusla ilgili rakamlara ulaşmak için bu şekilde işlem yapıldığı görülür).²⁷⁷ Diğer yandan tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı üzere Taşoz Kazası bu orana dâhil değildir.

Bundan sonraki aşamada Taşoz Kazası'nın sayımı Hicri 1327/(1909/1910) yılında gerçekleşmiş ve Taşoz Kazası'nın nüfusu 2500 kişi olarak saptanmıştır. Bu durumda Selanik Vilayeti'nin genel nüfusu 1113326 kişiye ulaşmaktadır.²⁷⁸ Yine tabloya göre Selanik şehrinin nüfusu ise 69056'dır. Buna göre Selanik şehrinin nüfusu $69056 \times 2 = 138.112$ olarak belirir. Bu durumda bir önceki sayım durumuna göre (Hicri 1325 (1907/1908) -Tablo-10) -ki burada şehrin nüfusu 113324 belirlediğinden- şehrin nüfusunun belirli oranda arttığı söylenebilir.

Yine Selanik şehrinin İslam nüfusunu önceki sayımdaki nüfus oranı ile kıyaslayacak olursak, yukarıdaki tabloda Selanik şehrinin Müslüman nüfusu 18.642 olduğundan, $18.642 \times 2 = 37284$ olarak belirir. Bir önceki sayımda ise Selanik şehrinin İslam nüfusu 31703 idi (Tablo-10). Buradan Selanik şehirinde İslam nüfusunun bir önceki sayıma göre artmış olduğu görülür. Gayrimüslimler açısından ise, yukarıdaki tabloda da Selanik şehrinin gayrimüslim nüfus sayısı 50.414 olduğundan, buradan $50.414 \times 2 = 100828$ hesaplanır. Bir önceki sayımda ise gayrimüslim nüfus toplamı 811621 olduğundan yine gayrimüslim nüfusunda da artış yaşandığı görülür.

İngiliz belgeleri de yukarıda tespit edilen rakamları destekleyecek mahiyette istatistikler sunar. Aşağıdaki tablo 1908-1909-1910-1911 yıllarında Selanik şehrinin ve önemli merkezlerinin nüfus oranlarını şu şekilde ortaya koyar.

²⁷⁷ Örnek için bkz. **BOA., Y. EE.**, 42/163, 06. R. 1327 (27 Nisan 1909).

²⁷⁸ **Zaman**, "Küçük Havadis", 4 Şaban 1327 (21 Ağustos 1909), s.3.

Tablo-14: 1908,²⁷⁹ 1909,²⁸⁰ 1910,²⁸¹ 1911²⁸² Yılları Selanik Şehri ve Önemli Merkezleri Nüfusu

SELANİK VİLAYETİ NÜFUSU				
SANCAK/KAZA	1908 YILI	1909 YILI	1910 YILI	1911 YILI
Selanik	130.000	130.000	135.000	180.000
Serez	32.000	32.000	32.000	32.000
Vodina	25.000	25.000	25.000	13.000
Kavala	24.000	24.000	24.000	24.000
Tikveş	21.000	21.000	21.000	21.000
Karaferye	14.000	14.000	14.000	14.000
Drama	13.000	13.000	13.000	13.000
Gevgili	5.000	5.000	5.000	5.000

Tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı üzere Selanik şehrinin nüfusunda meşrutiyet dönemi içinde yıllara göre bir artış gözlenmektedir. 1908 yılında 130.000 olan şehir nüfusu 1909'da aynı oranda kalırken, 1910 yılında 135.000'e yükselmiş ve izleyen yıl 180.000'e ulaşmıştır. Yine tablodaki bilgilerin değerlendirilmesi üzerine Selanik'in diğer önemli merkezlerinin nüfus oranları yıllara göre sabit kalırken sadece Vodina'nın nüfusunda bir düşüş olduğu göze çarpar.

Selanik ile ilgili son olarak, elimizde Nisan 1923'te (yeni) Yunan idaresinin yaptırdığı ilk sayımın sonuçları var. Buna göre Selanik'in toplam nüfusu o dönemde 157.889 kişiye yükselmişti; bunun 61.439'u Yahudi, 45.867'si Türk, 39.956'sı Yunan, 6262'si Bulgar ve 4364'ü çeşitli unsurlardan oluşmaktaydı.²⁸³

Bütün bu veriler, Selanik'in Osmanlı dönemi sonunda yaşadığı önemli demografik büyümeyi belirtmektedir. Şehrin nüfusu 1831 yılında yaklaşık 25 bin kişiden, bir yüzyıldan az zaman içinde 150 bin kişiye çıkmıştır. 1831-1913 arasında şehir nüfusu ortalama her yirmi yılda bir ikiye katlanmıştır. Anastassiadou'a göre; bu büyümenin temel nedeni; şehrin art bölge nüfusu için bir çekim merkezi olması ve ölüm

²⁷⁹No. 4359 Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the year 1908 on the trade of the Consular District of Salonica. Edited at the Foreign Office and the Board of Trade. Reference to previous report, Annual Series No. 4121, s.4.

²⁸⁰No. 4579 Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the year 1909 on the trade of the Consular District of Salonica. Edited at the Foreign Office and the Board of Trade. Reference to previous report, Annual Series No. 4359, s.4.

²⁸¹No. 4797 Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the year 1910 on the trade of the Consular District of Salonica. Edited at the Foreign Office and the Board of Trade. Reference to previous report, Annual Series No. 4579, s.4.

²⁸²No. 5017 Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the year 1911 on the trade of the Consular District of Salonica. Edited at the Foreign Office and the Board of Trade. Reference to previous report, Annual Series No. 4797, s.4.

²⁸³Meropi Anastassiadou, *age*, s.73.

oranındaki düşüş ve sağlık hizmetlerindeki iyileşmenin yanı sıra 19.yüzyılın ikinci yarısında bölgede görülen önemli ekonomik gelişmedir.²⁸⁴

Selanik'in bu noktada demografik yapısını etkileyecek diğer bir unsur ise göç hareketleridir. Özellikle Balkanlarda yaşanan karışıklıklar göç hareketlerinin temel sebepleri arasındaydı. Bu değişimlerden biri de araştırmamızın dönemi içinde yer alan Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilanı ve yine Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakı ile yaşanmış ve bu gelişmeler neticesinde söz konusu bölgelerden Balkanlar'a yoğun göç hareketleri başlamıştır. Bu göç hareketleri ve göçler karşısında devletin iskân politikalarında Selanik'in yeri aşağıdaki bölümde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2.3. NÜFUS HAREKETLERİ VE İSKÂN POLİTİKALARI

Osmanlı Devleti'ndeki nüfus hareketlerinin, doğasının ve kapsamının, bu hareketlere yol açan ve gelişimini belirleyen etkenlere bağlı kalarak anlatılması zorunludur. Göçler bu nüfus hareketlerinin büyük bir kapsamını oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti'ni etkileyen göçler ağırlıklı olarak devlete yönelik göçlerdi.²⁸⁵

Bu bağlamda; Selanik daha 19. yüzyılın sonlarından itibaren bu tür göç hareketlerinde çekim merkezi olan bölgelerin başında gelmekteydi. 1876'da Boşnaklar ve Bulgarlar isyan etmişti; bir yıl sonra, Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Müslüman göçmenlerden oluşan büyük göç dalgaları Balkan yarımadasına doğru indi, 1883 yılında Teselya ve Epir Yunan Krallığına bağlandı; 1885'te Sırp-Bulgar savaşı ve ardından da 1897 yılında Osmanlı-Yunan savaşı yeni altüst oluşlara yol açtı.²⁸⁶

Balkanlar'daki politik ya da askeri alt üst oluşlardan biri de İkinci Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'a ilhakı ve yine bu tarihte Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile yaşanmış ve bu gibi gelişmelerin ardından Balkanlar'a yoğun olarak bir Müslüman göç hareketi başlamıştır.

Meşrutiyet sürecinde Selanik bölgesindeki nüfus hareketleri kapsamını özellikle bu Müslüman muhacirlerin, devlet yönetimindeki İttihat ve Terakki öncülüğünde benimsenmiş politikalar çerçevesinde şekillenecek olan iskân politikaları oluşturmaktadır. Meşrutiyet süreci ile başlayan bu göç hareketleri ve İttihat ve

²⁸⁴Age, s.93.

²⁸⁵Kemal H. Karpat, age, s.103.

²⁸⁶Meropi Anastasiadou, age, 105-106.; Rumeli'deki Türk iskânıyla ilgili temel bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, **Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İstanbul: İÜY, 1957.; Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul: Eren Yayınları, 1987.

Terakki'nin göçmenleri iskân politikaları ve bu politikalar içerisinde Selanik'in yeri aşağıdaki bölümde değerlendirilmeye ve incelenmeye çalışılmıştır.

Balkan milliyetçilerinin Müslüman karşıtı düşüncelerinin ardında elbette belli bazı pratik hesaplar vardı. Müslümanlar bölgede ya çoğunluğu ya da çeşitli Hıristiyan milliyetçilerin ulusal toprakları olarak gördükleri yerlerin çoğunda güçlü bir azınlığı oluşturuyorlardı. Üstelik ekilebilir toprakların önemli bir bölümü Müslüman toprak sahiplerinin elinde ya da vakıfların idaresindeydi. Ulusal devletlerin kurulmasında başarının, Müslüman ögenin tasfiye edilmesine ya da en azından Müslümanların siyasal ve ekonomik bakımdan zararsız bir azınlık konumuna indirgenmesine bağlı olduğu apaçık ortadaydı.²⁸⁷

Bu tazyiklerden dolayı yerlerini terk eden göçmenlerin yeni geldikleri ortama uyum sağlamaları, kaynaşmaları ve yeni bir toplumun meydana gelmesinde rol oynamaları geniş çapta iskân politikasına bağlıydı.²⁸⁸

İttihat ve Terakki'nin siyasi programında aşiretlerin iskânları ile ilgili özel bir maddeye yer verildiği görülmektedir. Programın 36. maddesinde “*Aşairin suret-i iskânı ve aşair ile meskûn olan mahallerin suret-i idaresi hakkında kavanin ve nizam tanzimi teklif olunacaktır*”²⁸⁹ hükmünün yer aldığı görülmektedir. Bu hüküm İttihat ve Terakki'nin aşiretlerin yerleştirilmesi konusuna önem verdiğini gösterir. Ki bu önem incelenen zaman dilimi içinde Müslüman muhacirlerin Selanik'e yerleştirilmesi konusunda aşağıda da göreceğimiz gibi açıkça kendini göstermektedir.

Osmanlı hükümeti birkaç kez, daha 19. yüzyılın ortalarında çeşitli değişikliklere uğramasına rağmen önemli bir kuruluş olarak kalan “muhacirin komisyonları” kurmuştur. İskân sorununu çeşitli yönleri ile ele alan bu komisyonlar vergi ve askerlik konuları üzerinde durmuş, ziraata elverişli boş arazilerin yüzölçümünü saptamış, arazinin verimine göre aile başına verilecek dönüm miktarlarını belirlemişlerdir.²⁹⁰ İşte meşrutiyetin ardından gelişen bu olaylarla başlayan göç hareketlerini koordine etmek

²⁸⁷Kemal H. Karpat, *age*, s.114.

²⁸⁸İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, Sayı. 50, 1990, s.40-70.; İttihat ve Terakki'nin iskan politikaları için ayrıca bkz. Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.; Fuat Dündar, “İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı. 91, Temmuz 2001, s.43-50., Tuncay Bilecen, “Balkan Harbi Yılları Rum Yerleşimlerine Muhacir İskânı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı. 156, Aralık 2006, s.32-37.

²⁸⁹Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, s.144-145.

²⁹⁰Kemal H. Karpat, *age*, s.19.

maksadıyla da Selanik'te böyle bir Himaye-i Muhacirin adıyla bir cemiyet kurulduğu görülmektedir.

2.3.1. Himaye-i Muhacirin Cemiyeti'nin Kuruluşu

Bosna-Hersek, Bulgaristan, Şarki Rumeli, Yunanistan ve Girit'ten Osmanlı memleketine gelecek muhacirlerin iskânlarını gerçekleştirmek için²⁹¹ Selanik'te Topçu Mirlivalarından Hasan Rıza Paşa'nın öncülüğünde ve önde gelen kişilerden oluşan²⁹² Himaye-i Muhacirin adıyla bir cemiyet teşkil olunmuştur.²⁹³ Ayrıca bundan ayrı olarak Selanik'e bağlı bazı kazalarda da muhacirin müfettişlikleri kurulmuştur. Örneğin; Tikveş'te bir muhacirin müfettişliği kurularak Mustafa Necip Efendi'nin de müfettiş olarak tayin edildiği²⁹⁴ ve Usturumca'da da muhacirlerin iskânı için çalışmalarda bulunmak üzere kaza kaymakamı öncülüğünde bazı memurlardan ve eşraftan oluşan bir komisyon kurulduğu görülmektedir.²⁹⁵

Selanik'te kurulan bu İskân-ı Muhacirin Cemiyeti'yle ilgili olarak Atina'dan bir gazeteye çekilen telgrafnamede Bosna'daki İslamları hicrete teşvik için tesis edilen Cemiyet-i İslamiye'nin Bosna İslamlarının muhaceretini temin için Siroz ve Yenice civarındaki bataklıkları kurutmak niyetinde bulunduğu bildiriliyordu. Ayrıca yine adı geçen telgrafta, Bosna'dan hicret vukuunda muhacirler için Selanik'te bir cemiyet teşekkül ettiği malum ise de bu cemiyetin bilhassa hicreti teşvik edeceği meçhul olduğu ifadelerine yer verilmekte idi.²⁹⁶ Selanik'te tesis edilen İskân-ı Muhacirin Komisyonu nizamnamesi incelendiğinde şu esaslar dikkat çeker:

Selanik'te Tesis Edilen Himaye-i Muhacirin Cemiyeti'nin Nizamnamesi:

1. Madde- 10 Şubat 1324 (23 Şubat 1909) tarihinde Selanik'teki Ziraat Kulübü'nde Himaye-i Muhacirin namıyla bir cemiyet kurulmuştur.

2. Madde- Cemiyetin maksadı dışarıdan Osmanlı memleketine gelecek muhacirlerin ihtiyaçlarını temin ve refah ve saadetlerini sağlamak üzere yardımda bulunmaktan ibarettir. Cemiyet bu maksada ulaşmak için muhacirlerin

²⁹¹ **BOA., ŞD.**, 2064/2, 10. Ra. 1327 (1 Nisan 1909).; **BOA., BEO.**, 3520/263996, 03. Ra. 1327 (25 Mart 1909).

²⁹² **Zaman**, "İskân-ı Muhacirin Cemiyeti Hayriyesi", 27 Safer 1327 (20 Mart 1909), s.2.

²⁹³ **BOA., ŞD.**, 2064/2, 10. Ra. 1327 (1 Nisan 1909).; **BOA., BEO.**, 3520/263996, 03. Ra. 1327 (25 Mart 1909).; **Yeni Asır**, "Himaye-i Muhacirin Cemiyeti", 11 Mart 1325 (24 Mart 1909), s.3.

²⁹⁴ **BOA., DH. MÜ.**, 49-1/32, 17. Z. 1327 (30 Aralık 1909).

²⁹⁵ **Zaman**, "Küçük Havadis", 12 Rebiyülevvel 1327 (3 Nisan 1909), s.3.

²⁹⁶ **Tasvir-i Efkâr**, "Bosna Muhacirini", 22 Cemaziyelahir 1327 (11 Temmuz 1909), s.8.

memleketlerindeki meşgul oldukları işlere ve yaşadıkları iklimin durumunu göz önüne alarak tespit edeceği mahallerde bunları iskân ile ziraat veya sanayiye sevk edecektir.

3. Madde- Teşkilat-ı Himaye-i Muhacirin Cemiyeti'nin merkezi Selanik'te bulunmak üzere bir merkez-i umumisi ile vilayet merkezinde birer idare heyeti ve kasabalarda dahi birer şubeleri mevcut olacaktır.

4. Madde- Cemiyetin azası kurucu ve daimi namıyla iki kısımdır. Duhuliyye namıyla bir defaya mahsus olmak üzere asgari olarak bir lira ve senesi zarfında ödenmek suretiyle bin lira senevî iane verenler kurucu aza ve servetlerine nazaran birinci sınıf yirmi, ikinci sınıf on, üçüncü sınıf beş kuruluş olarak senevî takdirde bulunanlar daimi azadır. Muhacirlerin yerleştirme ve iskânına dair hizmeti, idare heyetlerinin teklif edeceği surette iyi bir şekilde hizmet gören ve şehirde elli ve köylerde yirmi aza kaydeden daimi aza dahi kurucu aza unvanını alacaktır. Fakat senevî ianeleri değişmeyecektir.

5. Madde- a-) Merkez-i Umumi'nin Teşkil Sureti: Merkez-i umumi bir sene müddetle vazife etmek ve kurucu aza tarafından seçilmiş olmak üzere 25 azadan oluşmaktadır. Görülecek vazifenin önemine ve çeşidine göre, bu azanın onu zirai ve memur, beşi eşraf ve tüccar ve üçü asker, biri tabip, ikisi mühendis, biri avukat, ikisi orman ve ziraat mütehassısı, biri matbuat müfettişinden ibaret olacaktır. b-) Sene içinde geçerli bir mazeret ile azalıktan çekilecek olanların yerlerine tayin edilmek üzere merkez-i umumi için en çok oy alanlardan oran dairesinde 25 kişi diğer zevat dahi icabında tayin olunmak üzere merkez-i umumi azalığına aday buyrulacaklardır. Merkez-i umumi azası sene sonunda dokuza ika edecek ve üçte ikisi ise gelecek sene için seçilecektir.

6. Madde- Merkez-i Umumi'nin Vazifesi- Merkez-i umumi ikinci maddede beyan olunan maksat ve esası temin etmekle beraber diğer vilayet heyeti idarelerinin muamelelerini de teftiş ve cemiyete dâhil olacak azanın toplamına nazaran mevcut varidat ile istimplâk edilecek arazi ve saire için vuku bulan masrafları gösteren muvazene-i umumiye tanzim edecek ve hariçten hicret edecek muhacirinin yerleştirilmesi ve iskânı için gerekli tertibat ve tedarikte bulunacak ve bu amacı gerçekleştirmek için dahi icap ve ihtiyaca göre gerekli memurları tayin ve muhaceret fikrinde bulunacaklarla temas kurarak onların maksat ve emellerini tetkik ve hicret anlarında bunların nakil ve iskân muamelesini ifa edecektir.

7. Madde- Merkez-i Umumi'nin Heyet-i Tahririye ve Maliyesi- Bunlardan başka olmak üzere lüzumuna göre kâtip, muhasebeci, veznedar ve tahsildardan ibaret olacaktır. Kasadan para sarfı ve kâtip, muhasebeci ve sandık emini ile tahsildarlara verilecek maaşların takdiri merkez-i umuminin kararına bağlıdır.

8. Madde- Cemiyetin Varidatı- Cemiyete girmek için üçüncü maddede beyan olduğu üzere verilecek meblağ ile cemiyetin uhdesine geçecek arazi ve gayrimenkulden ibarettir.

9. Madde- Teşkilat- Vilayet heyet idareleri de merkez-i umumi gibi teşkil olunacaktır. Yalnız Rumeli heyeti idarelerindeki aza nispeti tıpkı merkez-i umumideki gibi olacak ve diğer vilayetteki azaların tamamı ziraat ve tüccar vesaire gibi zevattan oluşup, mühendis, avukat, asker, doktor vesaire gibi ehil sınıflardan kişilerin idare heyetine alınması uygun görülmüştür.

10. Madde- Vazifeler- Merkez-i umuminin bildirdiği üzere muhacirleri icap eden yerlere yerleştirmek ve iskân ettirmek veya sanatlarına nazaran hayatlarını temin ve vilayet dâhilinde cemiyete girmek için teşvikte bulunmak ve on beş günde bir kasa mevcudunu ve aza miktarını merkez-i umumiye bildirmek ve muhacirin gelmezden evvel hangi mahallerin ziraat ve çiftçilik veya iskâna müsait olduğunu tetkik ile o civarı gösterir birer krokisi gönderilmek velhasıl vilayet dâhilindeki gerekli vazifeleri ifa ve ikmal etmek ve merkez-i umuminin talep edeceği zamanda bilgi vermek ve lüzum görülecek parayı temin etmektir.

11. Madde- Merkez-i umuminin tensibi üzerine sene zarfında bir kongre için her vilayetten merkez-i umumiye bir mebus gönderilecektir.

12. Madde- Vilayet heyetinin tahririye ve maliyesi tıpkı merkez-i umuminin aynısıdır.

13. Madde- Kasabalarda Şubeler- Kasabalarda şube idareleri, çoğu ticaret erbabından olmak üzere on kişiden oluşacak, bunlardan üçer kişi büro heyetini teşkil edecektir. Vazifeleri vilayet heyeti idarelerinin aynı olup bağlı buldukları vilayetlerle muhabere edecekler ve tahsilâtı önemli bir kısma ulaştığı zaman doğruca vilayet merkezine göndereceklerdir. İş bu kaza şubelerinin hissiyatı vilayetler tarafından lüzum görülecek zamanda tetkik olunacaktır.²⁹⁷

²⁹⁷ BOA., Y. PRK. KOM., 16/28, 2. S. 1326 (6 Mart 1908).

Özellikle meşruiyetin ilanını müteakip gelişen siyasi olaylara paralel Bosna-Hersek ve Bulgaristan'dan Osmanlıya yönelik artan Müslüman göçleri akabinde, bu göçmenlerin iskânlarını sağlayacak bir kuruma olan ihtiyaç doğduğundan hedefleri ve çalışmaları yukarıda belirtilen noktalarda işleyen bir İskân-ı Muhacirin Cemiyeti Selanik'te kurulmuştur. İşte bu cemiyetin çalışmaları doğrultusunda gerek Bosna ve Hersek'ten ve gerekse diğer başka bölgelerden gelen Müslüman muhacirlerin genelde Makedonya bölgesine özelde ise Selanik'e yerleştirilmesine büyük önem verildiği görülmektedir.

2.3.2. Bosna-Hersek ve Diğer Bölgelerden Gelen Müslüman Muhacirlerin Selanik'e Yerleştirilmesi

1909 yılında Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya terk edilmesi ile Osmanlı Devleti'ne göç serbest olmuş ve bunların Osmanlı Devleti tebaasından sayıldığı ilan edilmiştir.²⁹⁸ Bosna ve Hersek İslamları Avusturya tarafından yapılan tazyikata tahammül edemeyerek hicret etmeğe başlamışlardı. Bu göçlerle ilgili olarak Zaman gazetesinde La Türkî gazetesinin ifadelerine yer verilmiştir. Buna göre, Avusturya'nın Bosna'yı ilhakını müteakip, Türkiye'ye hicret eylemek üzere Bosna ve Hersek Müslümanlarından oluşan bir gurup Çetine'den geçmişlerdi. Neden dolayı vatanlarını terk ettikleri hakkındaki sorulara “bütün ümitlerimiz mahvolmuştur” diye cevap vermekteydiler.²⁹⁹

Tasvir-i Efkâr gazetesinde yer verilen Nasyonal gazetesinin ifadelerine göre ise; Avusturya hükümeti Bosna-Hersek'in yerli ve Müslüman anasını zayıflatmak için Bosna-Hersek'e birçok Alman yerleştirmekteydi. İşgal tarihinden ilhak tarihine kadar bu kıtaya Almanya ve Avusturya Almanlarından 100 bine yakın ahali iskân edilmişti. Avusturya hükümeti bunlara her türlü yardımda bulunmuş diğer taraftan Müslüman ve Ortodoksları terke mecbur bırakmak için uygun olmayan muameleler takip etmekte idi.³⁰⁰

Bulgaristan'dan gelecek İslam muhacirlerinin Edirne, Bosna-Hersek taraflarından gelecek muhacirlerin de Rumeli'nin çeşitli vilayetlerinde iskânları siyaseten zorunlu görülmüştür. Bundan dolayı adı geçen vilayetlerde önceden Hazine-i

²⁹⁸BOA., DH. MUI., 67/61, 25. Ra. 1328 (6 Nisan 1910).

²⁹⁹Zaman, “Bosna ve Hersek İslamları”, 7 Zilkade 1326 (1 Aralık 1908), s.3.

³⁰⁰Tasvir-i Efkâr, “Bosna-Hersek Müslümanları”, 29 Zilhicce 1327 (11 Ocak 1910), s.8.

Hassa'ya ait iken sonradan Hazine-i Maliye'ye devrolunan arazide muhacir iskânı için uygun mahaller olup olmadığının ve olduğu takdirde arazinin hangi vilayet dâhilinde, ne miktardan ibaret ve kaç nüfus muhacir iskânına yeterli bulunduğunun tespitine gidilmiştir.³⁰¹

Tan gazetesinin ifadesine nazaran Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa, Bosna ve Hersek'ten hicret edecek Müslüman ahaliyi Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetleri'nde iskân etmek düşüncesinde idi. Bundan dolayı Ferit Paşa tarafından, muhacir iskânı için mevcut miri arazi hakkında vilayetlerden bilgi istenmiştir.³⁰²

Bosna ve Hersek'ten hicret edecek olan İslam ahalinin iskânı için Selanik Vilayeti'nde ne kadar miri ve boş arazi olduğu Dâhiliye Nezaretince sorulması üzerine vilayetçe yapılan araştırmalar neticesinde Siroz Kazası'nda 23, Gevgili Kazası'nda 25, Tikveş Kazası'nda 60 hane muhacir iskânına yetecek kadar arazi mevcut olduğu ve Merkez Kazası'nda Yüncüler Karyesi'nde bir İslam karyesi tesisi mümkün olduğu; Sarışaban ve Pravišta Kazaları'nda 1600 ve Lankaza Kazası'nda 2500 ve Avrathisar Kazası'nda 220 dönüm boş arazi olduğu için bu mahallerde de birçok muhacir iskânının mümkün olacağı bildirilmiştir. Siroz'un Bohlova gölünde su çekilmesi ile oluşan arazi ve Ksendire Kazası dâhilinde de boş araziler mevcut olduğu ifade edilmiştir.³⁰³

سولنيكده سراجهرين ايمومينك حانه بر نظر

Resim 7: Selanik'te Muhacirin-i İslamiye'nin Haline Bir Nazar³⁰⁴

³⁰¹ **Tasvir-i Efkâr**, "Bulgaristan Muhacirleri", 9 Cemaziyelahir 1327 (27 Haziran 1909), s.8.

³⁰² **Zaman**, "İskân-ı Muhacirin", 6 Cemaziyülevvel 1327 (26 Mayıs 1909), s.3.

³⁰³ **Zaman**, "Bosna Hersek Muhacirini", 23 Recep 1327 (10 Ağustos 1909), s.2.

³⁰⁴ İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Elektronik Kaynaklar/ SHB_002054/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

Bosna-Hersek ve Bulgaristan'dan gelen İslam muhacirlerinin iskânı için hükümet Selanik Vilayeti dâhilinde bazı çiftlikleri satın alarak ve arazinin muhacirlerin miktarına göre taksimini gerçekleştirmiştir. Buna göre; Tikveş Kazası'nda merhum Şükrü ve Ömer Beyzadelerin 14.000 dönümlük birbirine hudut Pınarca ve İstragova Çiftlikleri 2400 lira, Usturumca Kazası dâhilinde Gani Beyzade İsmail Efendi'nin 1950 dönümlük araziyi ihtiva eden çiftlikleri 2000 lira, Avrethisar'da merhum Ahmet Efendi veresesinin 6000 dönümlük Gülobası Çiftliği 3600 lira, Lankaza Kazası'nda merhum Binbaşı Mustafa Ağazade veresesinin 2800 dönümlük Gövzene Çiftliği 300 lira, Hasip Paşa veresesinin 60.000 dönümlük Leftehor, Balisan Çiftlikleri 12.000 lira karşılığında satın alınarak iskân edilecek muhacirinden her birine aile başına 30 ile 50 dönüm şeklinde taksim edilmesine karar verilmiştir.³⁰⁵

Bosna ve Hersek'ten gelecek muhacirlerin Rumeli vilayetlerinde iskânları önemli ve zorunlu görüldüğünden³⁰⁶ bu şekilde göç ederek gelen muhacirlerin önemli bir kısmının Selanik'teki bu arazilere iskân edildikleri görülmüştür.³⁰⁷ Selanik'in Drama Sancağı dâhilinde Balıklıdere mevkii,³⁰⁸ Yüncüler Karyesi,³⁰⁹ Lankaza Kazası,³¹⁰ Petriç Kazası,³¹¹ Usturumca'nın Bariçe³¹² ve Yarıca Kışlağı³¹³ bu mevkilerin başında gelmekteydi. Bu iskân politikaları ile yeni yerleşim birimleri oluşturulduğu göze çarpar. Örneğin; Selanik Vilayeti'nde Yüncüler Karyesi'nde muhacirler için inşa olunan iki yüze yakın hanenin iki mahalleye ayrılarak her ikisinden kurulan karyeye Sultan Murat (Muradiye) adı verilirken,³¹⁴ Usturumca'da muhacirler için üç karye oluşturularak bunlara Mithat Paşa, Muradiye, Kemal Bey isimleri verilmiştir.³¹⁵ Katrin Kazası dâhilindeki Neziro ismindeki miri arazi ile Selanik'e bağlı Yüncüler Karyesi'ndeki miri

³⁰⁵ **Tasvir-i Efkâr**, "İskân-ı Muhacirin", 10 Rebiülahir 1328 (20 Nisan 1910), s.6.

³⁰⁶ **BOA., DH. MKT.**, 2875/4, 27. C. 1327 (16 Temmuz 1909).

³⁰⁷ **BOA., DH. MUİ.**, 3-2/45, 20. Ş. 1327 (6 Eylül 1909).; **BOA., BEO.**, 3831/287290, 02. Z. 1328 (5 Aralık 1910).

³⁰⁸ **BOA., TFR. I. SL.**, 218/21791, 24. Ş. 1327 (10 Eylül 1909).; **Zaman**, 17 Zilhicce 1326 (10 Ocak 1909), s.3.; Balıklıdere mevkiiinde iskân edilecek muhacirin masrafı olarak Yanya Vilayeti 1324 senesi tahsisatına iade edilen 39.500 kuruşun vilayet emvalinden karşılanması gerektiği lüzumu Maliye Nezareti'nden mahallerine tebliğ olunmuştur. **BOA., TFR. I. SL.**, 218/21791, 24. Ş. 1327 (10 Eylül 1909).

³⁰⁹ **BOA., İ. DH.**, 1490/34, 21. Za. 1329 (13 Kasım 1911).

³¹⁰ **BOA., TFR. I. SL.**, 194/19378, 22. B. 1326 (20 Ağustos 1908).

³¹¹ **BOA., DH. SN. THR.**, 24/14, 04. N. 1329 (29 Ağustos 1911).

³¹² **BOA., DH. MKT.**, 2687/21, 25. Za.1326 (18 Ocak 1909).

³¹³ **BOA., DH. MKT.**, 2853/35, 03. C. 1327 (22 Haziran 1909).

³¹⁴ **BOA., İ. DH.**, 1490/34, 21. Za. 1329 (13 Kasım 1911).; **BOA., DH. İD.**, 97-1/35, 19. Za. 1329 (11 Kasım 1911).; **BOA., BEO.**, 3960/296973, 16. Za. 1329 (8 Kasım 1911).; **BOA., İ. DH.**, 1490/34, 11. Za. 1329 (3 Kasım 1911).

³¹⁵ **Rumeli**, "Usturumca'da Muhacirin", 2 Ramazan 1328 (7 Eylül 1910), s.3.

kışlak yerleri ve Hazine-i Hassa'dan devredilmiş Devehurları ve Kuruköprü gibi bölgelerin arazisi muhacir iskânına elverişli olduğundan buralarda her haneye elliden yüzer dönüme kadar arazi verilmek üzere 300 hane muhacir iskân edilirken,³¹⁶ Lankaza Kazası'na tabi Gövzene ve Angovok Karyeleri'ne Bosna ve Hersek muhacirlerinden yirmi hane halkının iskânına Vilayet İdare Meclisince karar verilmiştir.³¹⁷ Yine, 30 Ramazan 1327 (15 Ekim 1909) tarihine kadar Selanik'e gelmiş olan muhacirlerden yirmi hane halkının Lankaza ve otuz hane halkının Usturumca Kazaları'nda iskânları, İskân ve Muhacirin Komisyonunca onaylanarak, muhacirler adı geçen mahallere sevk edilmiştir.³¹⁸

Tasvir-i Efkâr gazetesinde okunduğuna göre; 1325 (1909) senesi Ağustos'u başlangıcından bitimine kadar Romanya ve Bulgaristan'dan 2 hanede 11 nüfus gelip İstanbul Vilayeti'ne ve Bulgaristan'dan da 16 hanede 84 nüfus gelip Edirne Vilayeti'ne ve bunlardan 8 hanede 24 nüfus gelip Selanik Vilayeti'ne ve yine Karadağ'dan 4 hanede 11 nüfus gelip Yanya Vilayeti'ne ve Bosna'dan 2 hanede 9 nüfus gelip Kosova Vilayeti'ne ve Bulgaristan'dan 2 nüfus gelip Hüdavendigâr Vilayeti'ne sevk olunmuş,³¹⁹ yine Saraybosna'dan muhaceret eden 42 İslam ahali Usturumca'da iskân edilmek üzere Selanik'e muvasalat etmişlerdi.³²⁰ Yine, 16 Kasım 1909 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde okunduğuna göre, Selanik Vilayeti dâhilinde iskân olunmak üzere Bosna'dan ve diğer mahallerden Yanya'ya peyderpey muhacir gelmeğe başlamıştır. İkinci kafil olarak ahiren Selanik'e 58 nüfus varmıştır. Bu muhacirlerin iskânlarını temin ve huzur ve rahatları için muhacirin komisyonu valinin riyasetinde toplanarak gerekli tedbirlerin alınması yoluna gidilmiştir.³²¹

Hicret eden bu muhacirlerin ziraatla uğraşanların köylere ve sanayi ile ilgilenenlerin ise kasabalarda iskânları kararlaştırılmıştı. Kasabalardaki boş arsalarda evler inşa edilerek buralara muhacirler yerleştirilmiştir.³²² Tikveş'in Boyanciste Çiftliği'nde muhacirler için 180 hanenin inşasına başlanmıştır.³²³ Diğer yandan ihale usulüyle de muhacirlerin iskânı için hane yapımına gidildiği görülmektedir. Örneğin;

³¹⁶BOA., DH. MKT., 2875/4, 27. C. 1327 (16 Temmuz 1909).

³¹⁷Zaman, "Muhacir İskânı", 24 Ramazan 1327 (9 Ekim 1909), s.2.

³¹⁸Zaman, "Küçük Havadis ", 30 Ramazan 1327 (15 Ekim 1909), s.3.

³¹⁹Tasvir-i Efkâr, "İskân-ı Muhacirin", 30 Şaban 1327 (15 Eylül 1909), s.8.

³²⁰Tasvir-i Efkâr, "Rumeli Ahvalı", 6 Şevval 1327 (21 Ekim 1909), s.3.

³²¹Tasvir-i Efkâr, "İskân-ı Muhacirin", 3 Zilkade 1327 (16 Kasım 1909), s.6.

³²²BOA., ŞD., 2788/24, 12. Ş. 1327 (29 Ağustos 1909).

³²³Rumeli, "Muhacirin Haneleri", 5 Nisan 1911, s.3.

Lankaza Kazası'nda Gövzene Karyesi'nde muhacirin için ikisi bir çatı altında olmak üzere beş hane yapımı ihaleye çıkarılarak talebi olanların ilgili mercie müracaatları ilan olunmuştur.³²⁴ Yine aynı doğrultuda; Petriç Kazası'nda Şirban Karyesi'nde muhacirler için inşa olunacak 80 hane ihaleye çıkarılarak 13 Nisan 1327 (16 Kasım 1909) tarihine kadar isteyenlerin bilgi almak üzere Selanik'te Ziraat Kulübünde İskân-ı Muhacirin Komisyonu'na müracaatları gerektiği ilan olunurken,³²⁵ Avrethisar, Gevgili, Yenice ve Vodina Kazaları'nda muhacirler için inşası kararlaştırılan 370 hane ihaleye çıkarılarak ilgililerin Ziraat Kulübü'nde İskân-ı Muhacirin Komisyonu'na başvurmaları istenmiştir.³²⁶ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere muhacirlerin iskânları için ihale usulüyle evler yaptırılarak, bu evlere muhacirlerin yerleştirildiği görülmektedir.

Diğer yandan Bosna'dan, Manastır, Yanya ve Selanik'e hicret eden muhacirlerin iskânı için çiftliklerin³²⁷ ve sahipli olup da boş bulunan arsaların da satın alınması yoluna gidildiği saptanmaktadır.³²⁸ İstanbul'dan Rumeli gazetesine bildirildiğine göre; Rumeli vilayeti dâhilinde olup hazine-i maliyenin tasarrufunda bulunan ve saltanatın değişmesi sebebiyle Hazine-i Hassa'dan devredilen Manastır, Yanya ve İşkodra Vilayetleri'ndeki çiftliklerin ecnebilere katiyen bırakılmaması ve bazı yerlerdeki çiftliklerden bir kısmının ihtiyacı olanlara ortakçılık ve yarıcılık suretiyle ihalesi ve diğer kısımlarının da muhacirlerin iskânına ve bu gibi konularla ilgilenmek üzere oluşturulacak komisyonların vazifelerine dair Maliye Nezaretince kaleme alınan 18 maddeden oluşan "Rumeli Çiftlikat Nizamnamesi" Şura-yı Devlete havale olunmuştur.³²⁹ Alınan bu karar üzerine, Selanik'in Siroz Sancağı'na bağlı Petriç Kazası dâhilinde Karnova ve Mihonova Çiftlikleri'nin sahibi Yüzbaşı Salim Bey tarafından Bulgarlara satılmakta olduğunun anlaşılması üzerine ve Petriç'te 18 bin iki yüz küsur Bulgar'a karşı 11 bin beş yüz küsur İslam nüfusu bulunmasından dolayı bu çiftlikler - anasır-ı saire eline geçmesi uygun görülmediğinden-³³⁰ muhacir iskân etmek üzere satın alınmıştır.³³¹ Yine Ksendire Kazası'nda Mihalaki Bey varislerinin mutasarrıf olduğu Ayamama Çiftliği muhacir iskânına elverişli olduğu ve bu kaza önemli görüldüğünden

³²⁴ **Rumeli**, "Selanik İskân-ı Muhacirin Komisyonundan", 6 Nisan 1911, s.3.

³²⁵ **Rumeli**, "İskân-ı Muhacirin Komisyonundan", 19 Nisan 1911, s.3.

³²⁶ **Zaman**, "İskân-ı Muhacirin Komisyonundan", 2 Recep 1328 (10 Temmuz 1910), s.4.

³²⁷ **BOA., DH. MKT.**, 1301/22, 28. Ra. 1327 (19 Nisan 1909).

³²⁸ **BOA., ŞD.**, 2788/24, 12. Ş. 1327 (29 Ağustos 1909).

³²⁹ **Rumeli**, "Bazı Muamelat ve Mukarrerat", 16 Muharrem 1329 (17 Ocak 1911), s.3.

³³⁰ **BOA., DH. MUİ.**, 76-1/23, 09. Ra. 1328 (21 Mart 1910).

³³¹ **BOA., DH. MUİ.**, 79-2/20, 09. C. 1328 (18 Haziran 1910).

çiftliğin hükümet namına satın alınması konusunda gereğinin yapılması için Maliye Nezareti'ne tebligatta bulunulduğu görülmektedir.³³² Çiftliklerin bu şekilde satın alınarak muhacir iskânına gidilmesi bazı Bulgarların şikâyetlerine sebep olmuştur. Bulgarların, Petriç'deki bazı çiftliklerde yarıcısı buldukları araziye sahiplerinden satın almak üzere buldukları sırada hükümetin bu çiftlikleri muhacir iskânı ile istimlâki üzerine mağduriyete uğradıkları doğrultusunda şikâyette bulunmaları üzerine, hükümetçe Selanik Vilayeti'nden gerekli araştırmanın yapılarak neticenin bildirilmesinin istendiği görülmektedir.³³³

Osmanische Lloyd gazetesinin Dâhiliye Nezareti'nden istihbar ettiğine göre, Bosna İslam muhacirlerinin Yanya, Selanik ve Manastır Vilayetleri'nde iskânları Hıristiyan ahalinin şikâyetine sebep olmuş ve bu konuda Fener Patrikhanesi'ne şikâyette bulunmuşlardı.³³⁴ Diğer yandan Meclisi Mebusan'da Bulgar mebuslardan Paңçedoref Efendi ile Dalçef Efendi'nin, Rumeli kıtasında İslam muhacirlerinin iskânı dolayısıyla duyulan hoşnutsuzlukları dile getirdikleri görülmektedir. Paңçedoref Efendi, Rumeli'ye İslam muhacirlerinin iskânı konusunda, Almanya'nın, taksimde Almanya hissesine düşen Lehistan parçasında Alman nüfuzunu tahkim için sarf eylediği gayretlerden bahsederek iki durumu kıyaslamaya gittiği gibi, Dalçef Efendi de Dâhiliye Nazırı'na sert eleştirilerde bulunmuştur. Zaman gazetesinin ifadesine göre; Dalçef Efendi'nin eleştirilerinin sebebi, Karanova Çiftliği meselesi idi. Gazeteye göre, hükümet muhacirleri iskân ve içindeki yarıcılara da aynı şart dâhilinde arazi vermek suretiyle bir taraftan halkın huzur ve rahatını temin, diğer taraftan da boş olan toprakları işlemek üzere bir takım çiftlikleri satın aldığından Petriç Kazası dâhilinde Karanova Çiftliği'ni de almak üzere mutasarrıfı ile 300 liraya pazarlık edilmişti. Hükümet bu çiftliği pazarlık ettiği fiyata alarak kendisine mal etse idi, diğer havalide yaptığı gibi şimdiye kadar bu çiftliğin içinde yarıcılıkla vakit geçirmiş olan kişilere yeterli miktarda arazi tevdi edecek, kalan araziye de muhacirine verecek idi. İş bu derecede iken Karanova'da sakin ve çiftlikte yarıcılıkla alakaları olmayan ahali hükümete müracaat ederek, çiftliğin muhacirler ile yarıcılara taksimi halinde, kendilerine arazi kalmayacağından dolayı zarara uğrayacaklarını beyan edip, bu çiftliğin uygun bir bedel ile kendilerine bırakılmasını istemişlerdi. Bunun üzerine hükümet; Karanova Çiftliği'ne

³³² **Tasvir-i Efkâr**, "Muhacirin İçin Çiftlik İştirası", 8 Zilhicce 1327 (21 Aralık 1909), s.4.

³³³ **BOA., DH. İD.**, 85/13, 25. S. 1329 (25 Şubat 1911).

³³⁴ **Zaman**, "Bosna Muhacirleri", 26 Cemaziyülevvel 1327 (15 Haziran 1909), s.2.

muhacir iskânından vazgeçerek çiftlik araziye bedeli karşılığında ahaliye bırakmayı kabul etmiş idi. Ahali, bu arazinin tasarruf bedeli olan 1300 liraya karşılık yalnız 600 liralara olduğunu beyan etmeleri üzerine, hükümet kalan 700 liranın Ziraat Bankasınca sağlanması yoluna gitmişti. Köyüler ise 600 kuruşu Dalçef Efendi'ye teslim ettiğinden adı geçen çiftlik meselesinin kapanması için köylüce verilecek olan meblağın verilmesi gerekli idi. İşte Zaman gazetesinin ifadelerine göre Karanova Çiftliği meselesinin aslı bu idi.³³⁵

Karşı gazetelerden okunduğuna göre; Bulgarlar, hükümetin bu muhaceret meselesi ile Hristiyan anasını akim bırakmak istediğini farz ediyorlardı. Buna delil olarak şu istatistikî bilgileri gösteriyorlardı: Muhacirlerden 3295 kadarı Kosova ve Yanya ile sair vilayete yerleştirilmişlerdi. 1 Mart 1325 (14 Mart 1909) tarihinden 28 Şubat 1325 (13 Mart 1910) tarihine kadar Selanik'e 2477 muhacir gelmiş, bunlardan 800'ü Selanik, 1100'ü Yanya, 577'si Üsküp Vilayetleri'ne iskân olunmuştur. Muhacirler Bosna-Hersek, Bulgaristan, Romanya ve Rusya'dan gelmektedirler. Bunlardan yalnız 139'u iskân tarzlarından memnun görünmemişlerdir.³³⁶

Hükümete yönelik bu eleştirilere karşı Selanik'te çıkan Rumeli gazetesi, "Yine Muhacir Meselesi" başlığıyla yazdığı yazısında; hükümetin hariçten muhacir getirmek hususunda hiçbir teşebbüste bulunmadığını, istibdat döneminde birçok sıkıntı çekmelerine rağmen hicretini tercih eden Müslümanların meşrutiyetle birlikte hicret isteklerinin artmasını doğal karşılamak gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca yine; köylülerde, ellerinden arazilerinin, evlerinin, çiftlerinin alınarak muhacirlere verileceği doğrultusunda bazı endişelerin olduğunu oysaki hükümetin; muhacir iskân etmek üzere satın aldığı çiftliklerde muhacirlerden evvel yarıcılarını düşündüğünü belirterek şimdiye kadar kendinin olmayan arazi üzerinde başkasının hesabına çalışan bu kişileri muhacirlerin sağlayacağı menfaate ortak ettiğini belirtmiştir. Çünkü hükümet her hangi bir çiftliği satın alacaksa orada evvela yarıcılara, çift başına bir yer verecek ve yarıcının oturduğu evi de kendisine terk edecekti. Gazeteye göre, bütün bunlardan dolayı; çiftçilerin kovulacağına dair işitilen sözlerin ne kadar haksız olduğu görülebilirdi.³³⁷

Aynı konu ile ilgili olarak Tasvir-i Efkâr gazetesi; 22 Aralık 1909 tarihli ve "Muhaceret ve İskân-ı Muhacirin" başlıklı yazısında; Bulgar ve Rum gazetelerinin

³³⁵ **Rumeli**, "İskân-ı Muhacirin Meselesi Dolayısıyla Kim Yalan Söylüyor?", 30 Kasım 1910, s.1.

³³⁶ **Tasvir-i Efkâr**, "Makedonya'da Muhaceret", 14 Rebiülevvel 1328 (26 Mart 1910), s.6.

³³⁷ **Rumeli**, "Yine Muhacir Meselesi", 23 Rebiülevvel 1328 (4 Nisan 1910), s.1.

Saraybosna muhacirlerinin Rumeli’de iskânına itiraz ettiklerini ve bazı Türk gazetelerinin ise konunun önemini kavrayamadıklarını belirterek muhacir iskânı meselesine verilen önemin hiç de mübalağalı olmadığını ifade etmiştir. Çünkü adı geçen gazeteğe göre, Osmanlı Devleti nüfusunun arttırılması meselesi hayati bir meseleydi ve nüfusun artmasından siyaseten bir menfaat sağlanacağı ümit olunmaktaydı. Ancak muhacir iskânı meselesinde sadece siyasi boyutları göz önünde tutmak tehlikeliydi. Bunun yanı sıra memleketin iktisadi ahvali, muhacir iskânı için tahsis edilen kıtanın iskâna müsait olup olmadığı, kilo metre başına düşen nüfus miktarı ile toprağın kuvveti, o kıtada ikamet eden ahalinin servet derecesi, muhaceret edecek olanların servet derecesinin ayrı ayrı dikkate alınması gerekli idi. Eğer bu durumlar dikkate alınmayarak muhacir iskânı için tahsis edilen kıtaya gereğinden fazla muhacir iskân edilmesi iktisadi açıdan zarar getirirdi. Çünkü bu takdirde asıl yerliler, fakir ve sefil duruma düşeceklerinden onlarda diğer memleketlere muhacerete mecbur kalacaklardı. Diğer yandan umulan faydanın sağlanabilmesi için muhacirlerin ne miktarda iskân edileceğinin tespiti ve kendilerine verilecek olan arazi tespit edildikten sonra onların ziraatla iştigallerini temin etmek de gerekli idi yoksa toprakların ziraatsız kalması iskân-ı muhacirin için büyük bir tehlike doğururdu ki bu da memleketin iktisaden mahkûm-u ziraat olması sonucunu getirirdi. İşte bütün bu gerekçelerden dolayı Tasvir-i Efkâr gazetesine göre; muhacir iskânını iktisadi bir ihtiyaç olarak değerlendirmek doğru olurdu.³³⁸ Muhacir iskânı meselesi basında yer alan bu haberler açısından değerlendirildiğinde konunun gerek iktisadi ve gerekse siyasi boyutlu olarak tartışıldığı göze çarpar. İktisadi açıdan değerlendirildiğinde Rumeli topraklarındaki mevcut boş olan arazinin bu muhacirler sayesinde işlenerek ülkenin ekonomik açıdan kalkınmasına yönelik bir amaç güdüldüğü saptanırken siyasi olarak ve özellikle gayrimüslimler tarafından eleştirilen boyutu ile Rumeli’deki Türk sayısını gayrimüslimlere oranla arttırmaktı.

Bu iskân politikaları çerçevesinde değerlendirildiğinde belirleyici olan unsurun mevsim şartları ve boş arazinin durumunun etkili olduğu göze çarpar. Örneğin, 20 Kânunuevvel 1324 (2 Ocak 1909) tarihi ile Selanik’e bildirildiğine göre, Bosna’dan Kosova’ya gelen muhacirlerin kış mevsiminde Anadolu’ya sevk ve iskânları zor olacağından bunların Selanik, Yanya, Kosova ve Manastır Vilayetleri’nde boş arazi

³³⁸ **Tasvir-i Efkâr**, “Muhaceret ve İskân-ı Muhacirin”, 9 Zilhicce 1327 (22 Aralık 1909), s.3.

bulunması durumunda buralarda iskânları münasip olduğundan, bu bölgelerde muhacirler için yeterli miktarda boş arazi olup olmadığı sorulmuştur.³³⁹ Yine 16 Cemaziyelahir 1327 (5 Temmuz 1909) tarihinde Selanik ve İşkodra Vilayetleri ile Çatalca Mutasarrıflığı'ndan muhacir sevk muamelelerinin yapılabilmesi için boş araziler hakkında acilen bilgi istendiği göze çarpar.³⁴⁰

Diğer yandan bu şekilde iskân edilen muhacirlerin işlerinin sağlanması yoluna gidilmiş³⁴¹ ve göç eden muhacirler için hane,³⁴² ahır, samanlık inşasına çalışılmış; zirai faaliyetlerini sürdürebilmeleri için onlara tohumluk dağıtılmış; bir çift öküz kendilerine verilmiştir.³⁴³ Ancak, bu işlerin teminine gidilirken Selanik'teki İskân-ı Muhacirin Komisyonu ile Dâhiliye Nezaretince benimsenen noktalar arasında bazı ayrılıklar bulunduğu dikkat çekmektedir. Örneğin; Dâhiliye Nezaretince 18 Temmuz 1325 (31 Temmuz 1909) tarihi itibarı ile komisyona bildirilen iskân-ı muhacirin için öngörülen tedbirlerin bir kısmının, komisyonun kararlarına uymadığı görülmektedir. Komisyona göre; Dâhiliye Nezareti'nin öngördüğü bu şartlar altında muhacir iskânı mümkün olsa bile, muhacirlerin bu imkânlarla hayatlarını idame ettirmeleri mümkün değildi. Dâhiliye Nezareti'nce, muhacirler için inşa edilecek hane, ahır, samanlık için 3 bin kuruş tahsis edilmesi uygun görülmüş ve her hane için bir çift öküz verilmesi noktası benimsenmişti. Ancak komisyon ise; muhacirler için bir çift öküzden ayrı olarak inek ve merkep gibi hayvaların da verilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Çünkü öküzler sürekli çalışacakları için zamanla ya ölecekler ya da iş göremeyecek bir hale geleceklerdi. Bu gibi zararların engellenebilmesi için komisyona göre muhacirlere bir de inek verilmesi gerekli idi. Ayrıca bir merkebin verilmesi de odun taşımak ve değirmene zahire nakletmek gibi hayvan sırtıyla yapılması gerekli işlerde mühim bir ihtiyaç olarak beliriyordu. Ancak hükümetçe tahsis edilen meblağ dairesinde bunları sağlamak mümkün görünmüyordu.

³³⁹**BOA., DH. MKT.,** 2700/47, 10. Z. 1326 (3 Ocak 1909).; **Zaman**, "İskan-ı Muhacirin", 15 Rebiülahir 1327 (6 Mayıs 1909), s.2.

³⁴⁰**BOA., DH. MKT.,** 2866/25, 16. C. 1327 (5 Temmuz 1909).

³⁴¹**BOA., DH. MUİ.,** 3-2/45, 20. Ş. 1327 (6 Eylül 1909).; **BOA., DH. MKT.,** 2640/60, 30. N. 1326 (26 Ekim 1908).; **BOA., DH. MKT.,** 2645/12, 8. L. 1326 (3 Kasım 1908).

³⁴²Selanik Vilayeti dâhilinde iskânları kararlaştırılan muhacirin için yapılacak hanelere gerekli kiremitlerin bila resm imrarı kabil olmayacağından muhacirin muhasasatından tesviyesi kararlaştırılmıştır. **BOA., BEO.,** 3925/294321, 13. Ş. 1329 (9 Ağustos 1911).

³⁴³Selanik, Kosova, Edirne Vilayetleri'nde iskân edilecek muhacirin için hükümetçe alınmakta olan çift hayvanatı hakkında teşkil edilecek komisyona bir de baytar ilave olunması münasip görüldüğünden muhacirin idaresinden de bir memur alınarak mübayaanın nezaretçe icrasına karar verildiği görülmüştür. **BOA., BEO.,** 3929/294631, 21. Ş. 1329 (17 Ağustos 1911).

Yine devlet tarafından tohumluk için tahsis edilen 300 kuruş da yeterli görülmeyerek bunun da birkaç misli arttırılması gerektiği belirtiliyordu. Ayrıca bunların orak mevsimi olan temmuza kadar ianeleri temin edilmeliydi, temin edilmediği takdirde her muhacir tohumluğunu, öküzünü yemeğe mecbur olacak ve ertesi sene için de elinde bir şey kalmayacağı için hayatlarını idare ettirmenin yollarını başka yerlerde aramaya kalkacaklardı. Devlet tarafından cüzi tasarruf etmek maksadı ile tahsisatların azaltılmasından doğacak bu gibi olumsuz durumlar daha büyük zararlara neden olabilecekti. Bu gibi daha büyük zararların önünü alabilmek için her haneye 6 bin kuruşun tahsisi talep edilmekte idi. Ancak bu taleplere rağmen hükümet; bu şekilde iskân edilen muhacirlere talimatta yer alan iskân levazımatından başka bir şey verilmemesi gerektiğini, iaşeler hakkında 10. ve 11. maddelerin feshedilmiş olduğundan 2. madde gereğince hareket edilmesi gerektiğini ve inek ve merkep gibi hayvan verilmesinin emsali olmamasına ve talep olunan muhassasat için ise evvelce mezuniyet verilmiş olduğundan ve muhacirinin yalnız talimatın 2. maddesi gereğince iaşeleri lazım geleceğinden ona göre muamele yapılmasını istemekteydi.³⁴⁴

Daha sonra Selanik'teki bu Muhacirin Komisyonu kaldırılmıştır.³⁴⁵ Bunun temel sebebi, hükümetle arasındaki bu fikir ayrılıkları olması muhtemeldir. Muhacirin Komisyonu dağıtıldıktan sonra komisyon kaza meclis idaresine devredilerek,³⁴⁶ muhacirlerin iskânı ve iaşelerini yürütmek üzere o dönemin Selanik Valisi olan İbrahim Efendi'nin başkanlığında yeni bir komisyon oluşturulmuştur.³⁴⁷

Memleketin kalkınması için muhacirler son derece önemli görülmesine rağmen, iskân olunan muhacirlerin buldukları mahallerden firar etmeleri iskândan sağlanmak istenen menfaati ortadan kaldırabilirdi. Bundan dolayı hükümetçe bazı tedbirlerin alınması yoluna gidildiği görülmektedir. Bu cümleden olarak, kendilerine verilmiş olan hayvanları satmak isteyen muhacirlere ve yine onları almak isteyen kişilere ceza uygulamasına gidilmiştir.³⁴⁸

Selanik Vilayeti'nde iskân edilen bu muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması³⁴⁹ için muhacirin tahsisatından çeşitli tarihlerde ve miktarlarda Selanik'e para gönderildiği

³⁴⁴BOA., DH. MUI., 10-1/34, 29. Ş. 1327 (15 Eylül 1909).

³⁴⁵BOA., DH. MKT., 1291/1, 07. Ş. 1326 (4 Eylül 1908).

³⁴⁶Rumeli, "Muhacirin Komisyonu", 6 Kasım 1911, s.3.

³⁴⁷Rumeli, "Komisyon Teşkilî", 14 Ocak 1911, s.3.

³⁴⁸Rumeli, "Muhacirin İskânına Mütteallik Bir Karar", 1 Safer 1329 (1 Şubat 1911), s.3.

³⁴⁹BOA., DH. MKT., 2645/12, 8. L. 1326 (3 Kasım 1908).

görülmektedir.³⁵⁰ Hükümet, bu iskânlara büyük önem verdiği için, Bosna'dan Selanik'e gelen muhacirlerin iskân masrafları için talep edilen meblağı sağlayıp gönderebileceğini Selanik Vilayeti'ne bildirerek bu konuda gerekenin yapılmasını istemiştir.³⁵¹ Drama Sancağı'nda Balıklıdere mevkiinde iskânları kararlaştırılan muhacirler için gerekli hanelerin inşası için 20 bin kuruş gönderilirken,³⁵² Gevgili'ye 30 bin kuruş havale olunmuştur.³⁵³ Diğer yandan muhacirlerin yol ve günlük masraflarının da, devlet tarafından sağlandığı görülmektedir. Örneğin; Metroviç'ten Selanik'e giderek iskân edilmek isteyen Bosnalı muhacirlerin yol ve günlük masrafları için gerekli meblağın gönderildiği görülmüştür.³⁵⁴ Yine, Kosova Vilayeti'ne bağlı Seniçe'de bulunan 10 nüfus Bosna muhacirinin, kendileri için de iki hane inşa ve çift hayvanı itası ve yol masraflarının dahi hükümetçe karşılanmasını talep ettikleri görülmektedir. Bunların istediği 2 hane inşaatıyla, 4 çift öküz ve alet ve ziraat edevatının temini için 4.100 kuruşun sarfi gerekli olduğu ve adı geçen muhacirlerin Seniçe'den Usturumca'ya kadar sevklerinin de 1.200 kuruş olabileceği anlaşılmış ve vilayet muhasebesinde muhacirlerin sevk masrafı namıyla 10 bin kuruş olup bu meblağın kullanılması için devletten müsaade talep edildiği görülmüştür. Bunun üzerine merkezden Selanik Vilayeti'ne bildirildiğine göre; vilayet muvazenesinde muhacirin için olan 50 bin kuruş sevkiyat masrafına karşılık olup bunun hane inşaatına ve çift ve alet ve edevata sarfiyatının caiz olmadığı ve muhacirlerin iskân masraflarının ilgili daire tarafından karşılanması gerektiği bildirilmiştir.³⁵⁵ Bazen de Selanik'e iskân edilecek olan bu muhacirlerin masraflarının diğer vilayetlerin emvalinden karşılanmasına gidilmiştir. Örneğin; Usturumca'nın Barıca Kışlağı'nda iskân edilecek muhacirlerin ev inşası, alet ve edevat vesaire masraflarının ve³⁵⁶ Selanik'in Balıklıdere mevkiinde iskân edilecek muhacirlerin masrafları için gerekli paranın Çatalca Sancağı ile Yanya Vilayeti emvalinden gönderilmesi gerektiği mahallinin maliye memurlarından istenmiştir.³⁵⁷

³⁵⁰BOA., DH. MKT., 2915/28, 15. Ş. 1327 (1 Eylül 1909).; BOA., DH. MUİ., 5-2/41, 23. Ş. 1327 (9 Eylül 1909).; BOA., DH. MKT., 2897/35, 24. B. 1327 (11 Ağustos 1909).; Zaman, "Muhacirin İskanı", 7 Zilkade 1327 (20 Kasım 1909), s.2.

³⁵¹BOA., DH. MKT., 2902/70, 29. B. 1327 (16 Ağustos 1909).

³⁵²Zaman, 17 Zilhicce 1326 (10 Ocak 1909), s.3.

³⁵³Rumeli, "Havalename İtasi", 9 Nisan 1911, s.2.

³⁵⁴BOA., DH. MKT., 2723/25, 07. M. 1327 (29 Ocak 1909).

³⁵⁵BOA., TFR. I. SL., 199/19822, 14. L. 1326 (9 Kasım 1908).

³⁵⁶BOA., DH. MKT., 2742/39, 26. M. 1327 (17 Şubat 1909).

³⁵⁷BOA., DH. MKT., 2682/67, 20. Za. 1326 (14 Aralık 1908).

Bosna'dan gelen bu göçmenlerden ayrı olarak bir de yine meşrutiyetin ilan edilmesinin hemen ardından Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte Bulgaristan'daki³⁵⁸ ve Karadağ'daki (İslamların Karadağ ordusunda askere gitmeleri Karadağ hükümetince karara alındığından) İslam ahalinin Türkiye'ye hicreti başlamıştır.³⁵⁹

Bulgaristan'daki Müslümanların göç etmesine sebep olan Bulgar hükümeti politikalarının Gümüncine'deki Rumeli Muhacirin-i İslamiyesi Cemiyeti tarafından şu şekilde protesto edildiği görülmüştür: *“Bulgar hükümeti tarafından Müslümanlara karşı yapılan mezalimi protesto ederiz. Biz Müslümanlar, vatandaşlarımız olan Hıristiyan Bulgarlara kilise yaptırırken Bulgar hükümeti İslam mabetlerini yıkıyor ve tahrip ediyor. Misafir olan kimse her millet nezdinde muhterem iken Bulgarlar Müslüman misafirlerini katlediyorlar...”*³⁶⁰

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan anlaşmada, Bulgaristan ve Şarki Rumeli ahalisinin tabiiyeti hakkında bir hüküm olmadığından ileride bir anlaşmanın gerçekleşmesine kadar Bulgaristan'dan Osmanlı Devleti'ne hicret edecek ahali hakkında Romanya'dan gelmekte olan Müslüman muhacirlere uygulanan muamelenin tatbik edilmesine karar verilmiştir. Böylece Bulgaristan'dan hicret etmiş ve Osmanlı tebaiyetine kabullerini talep etmiş olanların muhacir sıfatıyla tanınmasına ve muhacirlerin mahalli nüfusa kaydedildiği tarihten itibaren altı sene müddetle askeri hizmetten ve iki sene müddetle de vergi yükümlülüğünden muaf tutulmalarına karar verilmiştir. Bu şekilde Bulgaristan'dan hicret etmekte olanların Rumeli vilayetlerine sevk edilmelerine gayret edilerek,³⁶¹ bunların Hazine-i Hassa'dan devr olunan çiftliklerde iskânlarına gidilmiştir.³⁶² 8 Kânunusani 1324 (21 Ocak 1909) tarihinde Rusya ve Bulgaristan muhacirlerinden 20 haneden oluşan muhacirlerin Konya, Hüdevendigar ve Selanik Vilayetleri'nde iskânları gerçekleştirilmiştir.³⁶³ Yine, 29 Safer 1330 (18 Şubat 1912) tarihiyle Bulgaristan ve Romanya'dan gelen 250 hane muhacir Selanik'in Yüncüler mevkiinde Muradiye Karyesi'ne yerleştirilmiş ve kendilerine zirai faaliyetlerde bulunabilmeleri için araziler tahsis edilmiştir. Diğer yandan bu

³⁵⁸BOA., DH. SN. THR., 25/41, 10. L. 1329 (4 Ekim 1911).

³⁵⁹Zaman, “Küçük Havadis”, 28 Recep 1327 (15 Ağustos 1909), s.3.

³⁶⁰Rumeli, “Protesto”, 29 Ramazan 1328 (4 Ekim 1910), s.2.

³⁶¹BOA., DH. SN. THR., 25/41, 10. L. 1329 (4 Ekim 1911).

³⁶²Zaman, “Küçük Havadis”, 8 Şaban 1327 (25 Ağustos 1909), s.3.

³⁶³BOA., DH. MKT., 2781/95, 09. Ra. 1327 (31 Mart 1909).

muhacirlerin iskânına devlet tarafından büyük bir özen gösterilerek hiçbir açıdan şikâyetlerin yaşanmamasına önem verildiği görülmektedir. Örneğin, birer miktar para ile seksen dönüm arazi verileceği ve haneler inşa edileceğine dair olan vaade binaen Romanya ve Bulgaristan'dan hicret ederek Selanik'in yukarıda bahsedilen Yüncüler mevkiine iskân olunan muhacirler adına vekil Süleyman ve refiki Ömer tarafından; kendilerine vaat olunan oranda yer tahsis edilmediğinden dolayı gerekli zirai faaliyetlerde bulunamayarak zarara uğradıklarını belirten ve bundan dolayı Anadolu cihetine nakilleri bu da mümkün olmadığı takdirde Romanya ve Bulgaristan'a iadelerini talep eden bir şikâyette bulunmaları üzerine hükümet derhal onlara tahsisi vaat edilen arazinin verilerek bu gibi şikâyetlere kesinlikle meydan bırakılmamasını Selanik valiliğinden istemiştir.³⁶⁴ Yine özellikle bu açıklamalarda dikkat çeken önemli noktadan bir diğeri de devletin bu gibi göçmenlerin gelmesini sağlamak için onlara çeşitli miktarda arazi ve para vaadinde bulunduğuudur.

Zaman gazetesi 28 Zilhicce 1326 (21 Ocak 1909) tarihli "İskân-ı Muhacirin" başlığıyla, hükümetin bu iskân politikalarını değerlendirdiği yazısında; Rumeli topraklarının ıssız denilecek bir halde bulunduğuundan bahisle milyonlarca nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak, sanayi ve iktisadın gelişmesini, servetin artmasını sağlayacak, devlete milyonlarca gelir temin etmeye müsait olan bu arazilerin hala boş bulunduğunu ifade ederek memleketi kalkındıracak asıl şeyin bu toprakları işleyecek nüfusa ihtiyacı olduğunu belirtiyordu. Diğer yandan, 3 milyon kilometre kare araziye sahip olan Osmanlı memleketinin 200 milyon nüfusa sahip olması gerekirken bunun sadece 25-30 milyon ile sınırlı olduğunu ifade ederek Rumeli topraklarına iskân edilecek muhacirinin memleketin geleceği için arz ettiği önem dile getiriliyordu.³⁶⁵

Aynı konu ile ilgili olarak Rumeli gazetesi "İskân-ı Muhacirin İçin Teşkilat-ı Mahsusa Lazımdır" başlığıyla yazdığı yazısında; Osmanlı memleketinde nüfusun yüzde seksen doksan derecesinde eksik olduğunu, memleketin boş topraklarını işleyecek kişilere ihtiyaç bulunduğunu belirterek muhacirlerin bu konuda çalışmaları suretiyle çok önemli iktisadi sonuçlar elde edilebileceğini ifade etmekteydi. Ayrıca yine, muhacir iskânı konusunun şimdiye kadar birçok hükümetçe dikkate alınmış olmasına rağmen hiçbir hükümetin muhacir iskânının iktisadi sonuçlarının önemini idrak edememiş olması eleştirilerek muhacir iskânı meselesinin bu açıdan dikkate alınması gereken bir

³⁶⁴BOA., DH. İD., 85/29, 29. S. 1330 (18 Şubat 1912).

³⁶⁵Zaman, "İskân-ı Muhacirin", 28 Zilhicce 1326 (21 Ocak 1909), s.3.

mesele olduğu üzerinde durulmaktaydı. Aynı yazının devamında, muhacir iskânı konusunun siyasi boyutu üzerinde de durularak özellikle meclisteki Bulgar ve Rum mebuslarının Rumeli'ye İslam muhacirlerinin iskânına, bölgede Hıristiyanları zor duruma düşüreceğinden dolayı itiraz ettikleri ifade edilmiştir. Oysaki söz konusu gazeteye göre, muhacir iskânı sebebiyle halkın zarar gördüğü noktasındaki eleştiriler doğru değildi çünkü muhacir iskânı için seçilen çiftliklerin hemen hemen yüzde doksanı boştu ve yarıcı unvanı ile istihdam olunan beş on kişi marifetiyle söz konusu arazinin ancak yüzde onluk miktarı işletilmekte idi. Oysa şimdi bu çiftliklerde eskiden mevcut olan yarıcılar araziye mutasarrıf kılınmak suretiyle ika olunmakla beraber, şimdiye kadar işletilmeyen kısmı da muhacirlere verilerek boş bulunan araziden istifadeye gidilmişti. Böylece hükümetin servet ve kuvveti artacağından muhacir iskânı meselesinin son derece önemli ve o nispette itina ve dikkate alınması gerekli bir mesele olarak değerlendirilmekte olduğu göze çarpar.³⁶⁶

Selanik'te çıkan Journal de Salonique gazetesi, İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden biri olan Doktor Nazım Bey ile mülakat ederek, kendisinin muhaceret hakkındaki ifadelerine yer vermiştir. Doktor Nazım Bey'in konu ile ilgili olarak şu ifadelerde bulunduğu görülmüştür: *“Bosna'dan Türkiye'ye muhaceret edenlerin adedi pek çoktur. Ayrıca 200 bin kişi de muhaceret için ruhsat talep etmektedirler. Bosna'da İslam ahalinin adedi 600 bin olduğuna göre, Türkiye'ye muhaceret edenler Bosna'nın toplam İslam ahalisinin üçte biri oranındadır. Mümkün olsa bütün Bosna İslamları Türkiye'ye hicret ederlerdi. Bosnalılar zirai oldukları için memleketimize büyük hizmetler ifa edeceklerdir. Rusya, Romanya ve Tataristan'dan da Türkiye'ye pek çok İslam hicret ediyor. Biz memleketimize yalnız İslamları değil gayrimüslimleri de kabul ederiz. Romanya'dan hicret edenler arasında sermaye sahibi olarak 5 bin kişi mevcuttur. Hükümet iskân-ı muhacirin için 600 bin lira tahsis eylemiştir. Bu miktar gelecek sene iki misline çıkarılacaktır. Hicret edenler arasında sermaye sahibi olanlar az değildir. Maksat nüfuzumuzu teksir ve servet-i milliyemizi arttırmaktır.”*³⁶⁷ Doktor Nazım'ın diğer haberlerde geçen maksadı destekleyici bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere hükümet muhacir iskânına büyük önem atfediyor ve ondan siyasi ve iktisadi faydalar sağlamak yönünde amaçlar güdüyordu.

³⁶⁶ **Rumeli**, “İskân-ı Muhacirin İçin Teşkilat-ı Mahsusa Lazımdır”, 9 Muharrem 1329 (10 Ocak 1911), s.1.

³⁶⁷ **Tasvir-i Efkâr**, “Türkiye'ye Muhaceret”, 11 Zilhicce 1327 (24 Aralık 1909), s.7.

Diğer taraftan yine Doktor Nazım Bey'in Azadamered gazetesine muhaceret meselesi ile ilgili olarak şu mütalaada bulunduğu görülmüştür: *“Muhaceret meselesini bizim meydana getirdiğimiz zan ediliyorsa da böyle bir şeyin katiyen asıl ve esası yoktur. İslam muhacirlerini Osmanlı memleketine bizim davet ettiğimiz kadar hilaf-ı hakikat bir iddia olamaz. Onlar kendilerinden, hiçbir davet ve teşvik vukua bulmaksızın evlerini köylerini terk ederek memleketimize gelmektedirler. Tabi bu hale karşı biz gelmeyin diyemeyiz. Özellikle son zamanlarda Bulgaristan, İslam ahalisinin gerek nüfuzlarını azaltmak, gerek iktisadi rekabeti men etmek için çaba sarf ettiğinden oradaki İslam ahali Türkiye'ye hicrete mecbur olmaktadırlar. Zannediliyor ki hükümet, İslam muhacirlerine Rumeli'de yer vermekle Hıristiyanların nüfusunu azaltarak onları zarara uğratmak amacındadır. Bu yanlış telakkiler Avrupa gazetelerinin bazılarında dahi kabul edilmiştir”* diyerek muhacir meselesinin halledilebilmesi için öncelikle arazi ihtilafı sorununun çözülmesinin gerekli olduğunu bunun yegâne çaresinin ise arazilerin para ile satın alınarak köylülere taksim etmek olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁸

2.3.3. İkinci Meşrutiyet'in İlanını Müteakip Bulgaristan'a Hicret Etmek İsteyen ve Bulgaristan'dan Geri Dönmek İsteyenlere Yönelik Hükümet'in Tutumu

İncelenen zaman dilimi içerisinde gerçekleşen nüfus hareketleri kapsamında değerlendirilmesi gereken konulardan biri de Selanik'ten Bulgaristan'a giden Bulgarlar ve devletin bu göç hareketlerine yönelik tutumu olmuştur.

İkinci Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Selanik'teki bir takım Bulgarların Bulgaristan'a gitmek istedikleri göze çarpmaktadır. Bu kapsamda Menlik Kazası'nın çeşitli köylerinde meşrutiyetin ilanından sonraki bir ay içinde pasaport alarak Bulgaristan'a giden Bulgarların adedi 130 kişiye ulaşırken,³⁶⁹ Nevrokop Kazası ahalisinden de dört hane halkının Bulgaristan'a hicret için pasaport talep ettikleri görülmüştür.³⁷⁰ Yine 13 Ekim 1910 tarihinde Sofya'dan bildirildiğine göre Makedonya'nın Koçana Karyesi'nden 96 Bulgar'ın huduttan geçerek Bulgaristan'a iltica ettiklerini gazeteler ifade etmiştir.³⁷¹ Bunların çoğu firar etmiş olan birader ve akrabasını görmek, hastalığını tedavi ettirmek, arpacık tohumu satmak ve saire gibi³⁷²

³⁶⁸ **Tasvir-i Efkâr**, “Doktor Nazım Bey ile Mülakat”, 9 Zilkade 1328 (11 Kasım 1910), s.4.

³⁶⁹ **BOA., TFR. I. SL.**, 193/19221, 28. C. 1326 (28 Temmuz 1908).

³⁷⁰ **BOA., ŞD.**, 2060/5, 04. B. 1326 (2 Ağustos 1908).

³⁷¹ **Tasvir-i Efkâr**, “Hala Bulgar Mültecileri”, 11 Şevval 1328 (15 Ekim 1910), s.3.

³⁷² **BOA., TFR. I. SL.**, 193/19221, 28. C. 1326 (28 Temmuz 1908).

bahaneler ile Bulgaristan'a firar ve hicret girişiminde bulunmuşlardı. Ancak bu hicretlerin asıl sebebinin Bulgaristan'dan gelen kışkırtmalardan kaynaklandığı³⁷³ ve bu gibilerin hareket-i fesadiyeye katılmak için gittiklerinin muhtemel olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine hükümetçe; gerçek bir sebep olmaksızın az ya da çok miktarda Bulgarların Bulgaristan'a gitmeleri münasip görülmediğinden bu gibi durumlarda izinler konusunda çok dikkatli olunması gerektiği noktasından hareket edilerek,³⁷⁴ Bulgaristan'a hicret etmek üzere müracaat edeceklere ruhsat verilmemesi noktası benimsenmiştir.³⁷⁵

Ancak bu uygulama ile pasaport verilmeyenlerin köylerinden gizlice firar ederek Bulgaristan'a gitmeleri ve bunlara mani olunamaması üzerine, firar yoluyla gitmelerinden ise gideceklerin bir daha kabul olunmaması şartıyla hareketlerine müsaade olunması yolunun, firar ve hicret arzusunda olanları bu girişimlerinden vazgeçireceği umulduğundan böyle bir hareket tarzının benimsenmesinin yararlar sağlayacağı Rumeli Müfettişliği tarafından merkeze bildirilmiştir. Bunun üzerine hükümet, beyan olunan bu gerekçeleri gayet uygun görerek sanat ve ticaret maksadıyla veya hususi bir muamele dâhilinde gitmek üzere pasaport talep edenler hariç olmak üzere bütün hicret ve firaren azimet edeceklerin geri dönmeleri bundan sonra mümkün olmayacağı şartıyla azimetlerine müsaade olunması hususunu karara alarak, Rumeli Müfettişliği'nden bu karara göre hareket edilmesini istemiştir.³⁷⁶

Bunlardan ayrı olarak bir de çeşitli tarihlerde Bulgaristan'a firar ve hicret edip de meşrutiyetin ilanını müteakip tekrar geri dönmek isteyenler vardı.³⁷⁷ Bu gibi kişilerin kabullerine yönelik hükümet; Bulgaristan'a firar eden Bulgarlardan geri dönmek isteyenlerin kabulü hakkında 6 Teşrinievvel 1325 (19 Ekim 1909) tarihinde bir karar almış ve vilayetlere bildirilmiştir. Bu karara göre; 1318 (1902/1903) senesinden önce firar etmiş ve orada yerleşmiş olanların kabulleri mümkün olmayıp, 1318 (1902/1903) senesinden 1323 (1907/1908) senesine kadar firar edenlerden geri döneceklerin Sofya Sefareti'ne başvurarak haklarında gerekli soruşturmalar yapıldıktan sonra ellerine

³⁷³BOA., ŞD., 2060/5, 04. B. 1326 (2 Ağustos 1908).

³⁷⁴BOA., TFR. I. SL., 193/19221, 28. C. 1326 (28 Temmuz 1908).

³⁷⁵BOA., ŞD., 2060/5, 04. B. 1326 (2 Ağustos 1908).

³⁷⁶BOA., ŞD., 2060/5, 04. B. 1326 (2 Ağustos 1908).

³⁷⁷BOA., DH. MUI., 8-5/17, 02. N. 1328 (7 Eylül 1910).

tezkere verilenlerin geri dönmelerine müsaade edilecekti ve bu müsaade 6 aylık bir süre için geçerli bulunacaktı.³⁷⁸

Her ne kadar bu doğrultuda karar alınmış olsa da bu karara riayet etmeksizin, hüviyetlerinin tahkiki için sefaretten tezkere almaksızın geri dönenlerin çoğalmakta olması üzerine hükümet; sefarete müracaatla tezkere almadan geri dönecek olanların mahallerine iade olunacağını Sofya Sefareti vasıtasıyla ilan ettirilmesi yoluna gitmiş ve firar olaylarının engellenmesi için daha dikkatli olunması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu konu ile ilgili olarak 22 Zilhicce 1327 (4 Ocak 1910) tarihinde, daha önceden Bulgaristan ve Şarki Rumeli'ye giden bazılarının tezkeresiz olarak ve pasaportla gelerek kayıtlarının yapılması için müracaat ve ikametlerine izin verilmesini talep edenler hakkında nasıl hareket edileceği Siroz Mutasarrıflığı'ndan merkeze sorulmuştur. Bunun üzerine hükümet, bu gibi kişilerin ne zaman Bulgaristan'a firar edip Siroz'a hangi tarihte geldikleri ve haklarında Sofya Sefaretince tetkikat yapıp yapılmadığını ve ellerindeki pasaportların Bulgar pasaportu olup olmadığını sormuş ve kabulleri uygun görülmemiş ise geldikleri mahalle iadeleri veyahut yerlerinde bırakılmaları konusundaki mahalli kanaatin ve bu gibi noktaların bildirilmesini istemiştir.³⁷⁹

Bulgaristan'a firar edenler hakkında bu kararlar uygulanmasına rağmen uzun zaman önce Osmanlı toprağına dönüp eski yerlerine yerleşip iç ve güçleri ile meşgul olan ve Osmanlı tabiiyetlerine halel gelmemiş olanlara dokunulmaması doğrultusunda hareket edilmiştir.³⁸⁰

Bunlardan ayrı olarak birde Rumeli'deki asayişsizlikten, yoksulluktan ve askeri hizmete girmek istemeyenlerin de hicret etmek istedikleri görülmüştür. Osmanlı toprağını terk ile ecnebi devletlere giden bu kişiler üç kısma ayrılmaktaydı:

1- Amerika veya sair mahallere muhaceret eden zirai, amele, küçük sanat sahipleri ki bunların gitmelerinin en büyük sebebi memleketteki zor durumlarıydı. Bu gibiler ihtiyaçlarını karşılamak, para kazanmak ve iktisat fikriyle gitmekteydiler.

2- Rumeli'nin çete faaliyetleri dolayısıyla karışık olmasından dolayı bu durumdan memnun olmayanlardı. Birinci kısımdakiler memleketlerine geri dönmek

³⁷⁸BOA., DH. MUI., 8-5/17, 02. N. 1328 (7 Eylül 1910).; BOA., DH. MUI., 8-3/22, 06. L. 1327 (21 Ekim 1909).

³⁷⁹BOA., DH. MUI., 8-5/17, 02. N. 1328 (7 Eylül 1910).

³⁸⁰BOA., DH. SN. THR., 23/56, 11. Ş. 1329 (7 Ağustos 1911).

fikrinde bulunuyorlarsa da ikinci kısımdakiler katiyen memlekete dönmeyi arzu etmiyorlardı. Bunlar muhaceret ettikleri memleketlerin zirai durumu, iktisadi durumu hakkında Rumeli'deki vatandaşlarını haberdar ederek muhaceretlerini teşvik ediyorlardı.

3- Askeri hizmetten firar edenler. Bunlar genelde Avusturya, Almanya, Fransa ve sair Avrupa memleketine gitmekteydiler.

Birinci kısma dâhil olanlar içerisinde çoğunluğu Selanik, Manastır Bulgar ve Rumları teşkil ediyor ki bunlar içinde birkaç Türk, Arnavut ve Yahudi de mevcuttu. İkinci kısımda ise Rumeli'nin az çok her bir köşesinde mevcut, servet seviyeleri ve irfan seviyeleri nispeten daha ileri olan ve çeşitli anasırlara ait bulunan kimseler vardır ki bunlar genellikle asayişsizlikten, iktisadi faaliyetlerini istedikleri gibi sürdüremediklerinden dolayı zarar görenlerdi. Üçüncü sınıf muhacirler ise askerlik hizmetinden kaçanlardı. Bunların ekseriyeti Selanik Sancağı'ndandı. Başta Yahudiler olduğu halde bazı Rum gençleri de gayrimüslimlerin hizmet-i askeriyesi bahsolunmaya başlandığı günden beri bu yola müracaat ile vatanı terk etmek yolunu seçmişti. Birinci kısımdakiler özellikle Amerika'nın zengin bir ülke olduğuna kanaat ederek ellerindeki az miktarda para ile bir iki dönüm tarlalarını satarak Amerika'ya gitmekteydiler.³⁸¹

Tasvir-i Efkâr gazetesinin ifadelerine göre; bu muhacirlerin çoğu Amerika'ya vardıklarında iş bulamadıkları için aylarca sürünerek dilenmeye mecbur kalmaktaydılar. Çünkü Amerika eski servetine sahip olmadığı gibi dünyanın her tarafından akın akın gelen yüz binlerce halkın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kaynağa sahip değildi. Ayrıca yine gazeteye göre; devr-i sabıkda yani Makedonya'nın ateşler içinde bulunduğu zamanlarda muhaceret bir mecburiyet olarak görülebilirdi ancak meşrutiyetin ilanından sonra durum tamamen değişmişti, yakında asayişin tamamıyla iade edileceği ümit edilmekte idi. Ziraat ve onun tabii neticesi olan sanat ve ticaret terakki eyleyeceğinden Rumeli'nde sükûnet sağlanacak olursa ziraat yüz binlerce insanı besleyebilecekti. Adı geçen gazetenin yazısının devamında konuyla ilgili olarak şu ifadeler yer verdiği görülmüştür: *“Ne zaman köylüler ağır vergilerin altında ezilmekten kurtulacaklar, ne zaman ki mesut yaşayabilecekler, ne zaman ki felaketlerine iştirak eden bir heyet-i beşeriye mevcut olduğunu ve ihtiyaçları için çalışmakta bulunduğunu anlayacaklar, o zaman köylüler siyasetle iştigal etmeyecekler, ne dağlarda silahlı çeteler olacak, ne de*

³⁸¹ **Tasvir-i Efkâr**, “Muhaceret ve İskân-ı Muhacirin”, 9 Zilhicce 1327 (22 Aralık 1909), s.3.

*köylerimizi birer birer dolaşıp muhacerete teşvik eden memurlar maksatlarına nail olabilecekler. Memleketin, ziraat noktasından kabiliyetli uzuvlara, müteşebbis dimağlara, çiftçilikte yorulmuş kollara ihtiyacı olduğundan muhaceret eden bir uzuv zayi olmuş bir kuvvet demektir. Vatanı baştanbaşa istila eden yoksuzluktan kurtarmak için her şahsın hissesine isabet den ıslahatı icra etmesi lazımdır. Osmanlı vatanının hiçbir noktasında zira edilmemiş bir karış toprak bırakılmamalıdır. Muhaceretin memlekete en zararlı olan kısmı ziraidir. Ziraatsız koca Osmanlı mülki boş bir çöle benzer.*³⁸²

Lloyd Otoman gazetesinin ifadelerine göre ise, Makedonya'dan Amerika'ya askerlik hizmetinden firar maksadı ile hicret eden Hıristiyanların nispeti günden güne artmaktaydı.³⁸³

Bu tür firarların artması üzerine; 21 yaşından 26 yaşına kadar Müslim ve gayrimüslim efrad-ı nizamiye ve sınıf-ı ihtiyattan olanların ecnebi ülkelere gitmelerine müsaade olunmaması hususunda Dâhiliye Nezareti tarafından Selanik Vilayeti'ne tebligatta bulunulmuştur.³⁸⁴

Basında yer alan bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere gerek askerlik görevinden ve gerekse sair sebeplerden dolayı gayrimüslimler arasında Osmanlı memleketinden hicret etmek isteyenlere yönelik hükümetin bu muhaceretlerin önünü almaya çalışan politikalar takip etme yoluna gittiği görülür.

³⁸² **Tasvir-i Efkâr**, "Muhaceret ve İskân-ı Muhacirin", 9 Zilhicce 1327 (22 Aralık 1909), s.3.

³⁸³ **Tasvir-i Efkâr**, "Hizmet-i Askeriyeden Firar", 10 Zilkade 1328 (12 Kasım 1910), s.4.

³⁸⁴ **Tasvir-i Efkâr**, "Rumeli Ahvali", 26 Şevval 1327 (10 Kasım 1909), s.6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELANİK VİLAYETİ'NDEKİ OKULLAR VE EĞİTİM POLİTİKALARI

İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği tarihte Selanik Vilayeti'nde 1901 adet mektep mevcuttu. Bunun 13'ü idadi, 68'i rüşdi, geriye kalan ibtidaiydi. Bu mekteplerin 1183'ü Müslim, 49'u gayrimüslim, 10'u ecnebi mektebiydi. İslam ibtidai mektebi 1134 adet olup bunun 412'sinde usul-ü cedide, 725'inde usul-ü atike göre tedrisat takip edilmekteydi.³⁸⁵ 13 adet idadi mektebinden birisi resmi ve leylî olup ikisi Rum, ikisi Bulgar, biri Sırp cemaatlerine ve biri Fransız, biri İtalyan milletlerine, Vodina'da birisi Rum, Siroz'da bulunan iki idadiden biri resmi ve nehari, diğeri Rum cemaatine mensuptu. Drama'da da resmi bir nehari idadi mektep ile Selanik'te bir de Askeri İdadi mevcuttu. Bunlardan ayrı olarak Selanik'te iki Sanayi Mektebi, bir Ziraat Ameliyat Mektebi, bir de Harir Darülaallimi mevcuttu. Bu sanayi mekteplerinden biri Hamidiye Sanayi Mektebi'ydi. Diğeri Musevi cemaati tarafından idare olunan Sanayi Mektebi'ydi. 2 idadi, 4 rüşdi, 4 ibtidaiyeden ibaret olan ecnebi mekteplerinin hepsi Selanik'teydi. Vilayetin diğeri yerlerinde ecnebi mektepleri mevcut değildi. Vilayet dâhilinde yalnız 18 İslam karyesi ile 254 muhtalat karyede mektep mevcut değildi. Merkez vilayetteki Darümuallimin'den başka 35'i Selanik'te, 20'si Siroz'da, 14'ü Drama'da olmak üzere vilayet genelinde 62 medrese mevcuttu. Bu medreselerdeki toplam talebe miktarı 815 ve müderrislerin adedi 61 idi.³⁸⁶

Meşrutiyetin ilanını müteakip benimsenen eğitim politikaları çerçevesinde devletin gerek bu mevcut okullara yönelik politikası ve gerekse eğitim konusunda Selanik Vilayeti'ne yönelik tutumu aşağıdaki bölümlerde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

³⁸⁵ Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.624.

³⁸⁶ Age, s.625.

3.1. SELANİK'TEKİ MÜSLÜMAN OKULLAR VE HÜKÜMETİN BU OKULLARA YÖNELİK TUTUMU

19. yüzyıl sonuna doğru Selanik'te cemaatlerin ya da devletin finanse ettiği ya da yalnızca özel girişimler sonucu yapılan çok sayıda okul açılmıştı.³⁸⁷ Yüzyılın başında yaklaşık 4 bin öğrencinin eğitimini sağlayan birçok Türk ve Müslüman okulu vardı. Anaokul, ilk ve orta okullar yanında devletin mali olarak desteklediği Müslüman okul ağında, belirli mesleki eğitimler sunan özel kurumlar da vardı. Ziraat Mektebi, öğretmen okulu ve polis ya da jandarma olmak isteyenler için okullar bunlar arasındaydı.³⁸⁸ Mevcut olan bu okullara daha sonraki yıllarda yenileri de eklenerek okul sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. İkinci Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde Selanik'te mevcut Müslüman okulları aşağıdaki tabloda şu şekilde gösterilmeye çalışılmıştır:

Tablo-15: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nde Müslüman Okullar³⁸⁹

SELANİK VİLAYETİ'NDE MÜSLÜMAN OKULLAR
MERKEZ VİLAYET MEKTEBİ
İdadi Mülki Mektebi
İdadi Mektebine Şube İttihaz Olan Rüşdi Mülkiye Mektebi
İnas Rüşdiye Mektebi
Darülmualimin-i İbtidai
Selanik Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi ve Numune Çiftliği
Mekteb-i İdadi ve Rüşdi-i Askeri
Selanik Hamidiye Mekteb-i Sanayi
MEKTEB-İ HUSUSİYE-İ İSLAMİYE
Mekteb-i Feyziye
Ticaret Mektebi
Yadigâr-ı Terakki Mektebi
Leyli ve Nehari Ticaret Mektebi
JANDARMA MEKTEPLERİ
Jandarma Zabitan ve Posta Kumandanları Mektebi
Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebi
SELANİK HUKUK MEKTEBİ
MEKATİB-İ RÜŞDİYE VE İBTİDAİYE-İ İSLAMİYE
Mekteb-i Selimiye
Hamidiye İnas Mektebi
Ali Paşa Mektebi

³⁸⁷Meropi Anastasiadou, *age*, s.170.

³⁸⁸*Age*, s.171-172.

³⁸⁹*Selanik Vilayeti Salnamesi*, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.624-625.

Mustafa Paşa Mektebi
Yalılar'da Ravza-i Sıbyan Mektebi
Hadika-i Arifan İbtidai Mektebi
Yadigâr-ı Hamidi Mektebi
Çınarlı İbtidai Mektebi
Akçe Mescid Mektebi
Kale-i Bala İbtidai Mektebi
Osmaniye Mektebi
Hasan Fehmi Paşa Mektebi

Tablonun da incelenmesinden anlaşılacağı üzere Selanik'te gerek ilk, orta, idadi (lise) düzeyinde okulların varlığı gibi bunların yanında mesleki okullar, öğretmen okulu, hukuk mektebi, askeri okullar ve hususi mektepler gibi çeşitli okulların olduğu görülmektedir. Bu noktada Selanik, Osmanlı Devleti'nde en zengin okul ağına sahip vilayetlerden biridir.

3.1.1. İdadi Mülki Mektebi

Selanik İdadi Mektebi, 1303 (1887) senesinde nehari olarak açılmış, 1 Teşrinievvel 1304 (13 Ekim 1888) tarihinde leylîye dönüştürülmüştür. Mektep, Maarif Nezareti'nin idadi mektepler hakkında aldığı kararlar çerçevesinde idaresi bir kat daha tanzim edilerek, Hamidiye Caddesi'nde yeniden inşa edilen binaya nakledilmiştir.³⁹⁰ İbtidai mekteplerin kuruluşu hakkındaki talimatta yer alan fıkranın 44. maddesine göre; 7 senelik idadi mektebinin ilk üç senesi ile bazı yerlerde bulunan şubeleri rüşdi ve diğer dört senesi idadi derecesindeydi.³⁹¹

³⁹⁰ **Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.460.

³⁹¹ **Age**, s.461.; 45. maddeye göre ise, mektebe kabul edilecek öğrencilerin hastalıklardan salim olduğuna dair bir tabip raporu ile aşı şahadetnamesi, tezkere-i Osmaniye'ye ve tahsil görmüş olduğu mektebin şahadetnamesine sahip olmaları ve birinci sınıfa dâhil olacakların yaşları 15'i geçmiş olmaması ve diğer sınıflara dâhil olacakların sene itibariyle buna kıyas edilmeleri şarttı. 46. maddeye göre ise, ecnebi tebaa çocukları dahi idadi mektebine öğrenci olarak kabul edilebilirlerdi. **Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.462.

Resim 8: Selanik Mekteb-i İdadisi³⁹²

İdadi mektepler, Osmanlı maarif sistemine bir ortaöğretim müessesesi olarak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile girmişti. Bu mekteplerin özel amacı talebelere orta tahsil seviyesinde bilgi vermek, onları ticari, sanayi ve ziraat alanında sanat sahibi yaparak çalışma hayatına hazırlamaktı. İdadi mektepleri bu vazifeleri yerine getirebilecek şekilde teşkilatlandırılmış, ders programları da bu amaca uygun olarak düzenlenmişti.³⁹³

İdadi mektepleri muhtelif gayeli olarak kurulduğundan programları da farklıydı. Vilayet idadilerinde okutulan dersler, Kur'an-ı Kerim, ulum-u diniye, hesap, hendese, cebir ve müsellesat, kozmografya, malumat-ı fenniye, hikmet-i tabiiye, kimya, tarih-i tabii, hıfzıssıha, coğrafya, tarih, Arabî, Farsî, Lisan-ı Osmanî, Fransızca, usul-ü defter, malumat-ı medeniye, malumat-ı iktisadiye, malumat-ı kanuniye, Arapça, Rumca, Bulgarca, Ermenice, hat ve resim dersleri idi.³⁹⁴ Meşrutiyetin ilanından sonra idadi mektepleri talimatnamesi hazırlanarak idadi mekteplerin idari ve mali hususları devrin ihtiyaçlarına göre yeniden tanzim edilmeye çalışılmıştır. Bu talimatnameyle birlikte müfredat programlarında da değişiklikler yapılmıştır.

Bu bağlamda Selanik İdadi Mektebi programında da meşrutiyetin ilanını müteakip yeni düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Bu düzenlemelerden en dikkat çeken Arnavutça lisanının programlara dâhil edilmesidir. Bu noktada, Selanik İdadisi'nde Rumca ve Bulgarca lisanları tedris edilerek Arnavutça lisanının programa

³⁹²İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Kartpostallar/ Krt_003526/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

³⁹³İdadi mektepler için ayrıntılı olarak bkz. Halil Aytekin, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, 1991, s.82.

³⁹⁴Age, s.94.

dâhil bulunmaması ve meşrutiyet devri açısından değerlendirildiğinde Arnavutça lisanı tedrisatının Rumca ve Bulgarca lisanlarından geri bırakılmamasının eşitlik ilkesi açısından fayda sağlayacağı dolayısıyla Arnavutçanın programa dâhil edilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.³⁹⁵

Konu ile ilgili olarak Selanik Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne çekilen telgrafnamede, eski programların takip edilerek Arnavutça'nın programa dâhil edilmemesinden dolayı Arnavutların böyle bir meşrutiyet devrinde hukuk-u kavmiye ve anasıriyece Rum ve Bulgarlardan geri bırakılmalarının son derece memnuniyetsizliğe neden olduğu, Rumca ve Bulgarca gibi Arnavut lisanının tedrisatının da programa konulmadığı takdirde Arnavutların kendileri için gerekli görmedikleri bu iki lisanın derslerine iştirak etmeyecekleri için programın eşitlik ilkesini temin edecek bir şekilde ıslahı yahut bunların mektepten feragatlerine meydan bırakmamak için her gün ikişer saat Arnavut kulübüne devamlarına müsaade olunmasının talep edildiği görülmektedir.³⁹⁶

Bunun üzerine Maarif Nezaretince, rüşdi ve ibtidai mekteplerde arzu edildiği surette ders programlarına hanel gelmemek üzere Arnavut lisanının talim ve tedrisi ve fakat muallim maaşlarının mahallince karşılanması gerektiği konusunda karar alınarak; Kosova, İşkodra, Yanya, Manastır ve Selanik Vilayetleri maarif idarelerine bu doğrultuda hareket etmeleri gerektiği bildirilmiştir.³⁹⁷

Bunun ardından Selanik şehri Arnavutluğun iskelesi olduğu cihetle Arnavut lisanı buraca dahi mahalli lisandan sayılacağından Selanik Mekteb-i İdadisi programlarına Arnavutça'nın konulmasına Vilayet İdare Meclisince karar verilmiş ve vilayet Umur-u Ecnebiye Müdürü Mithat Bey muallimliğini üstlenmiştir.³⁹⁸

Böylece, meşrutiyetin ilanını müteakip gerçekleşen müracaat üzerine bazı resmi mekteplerde Arnavut lisanının isteğe bağlı olarak tedrisine hükümetçe müsaade olunmuş ve bu mekteplerde o vakitten beri adı geçen lisan tedris edilmeye başlanmıştır.³⁹⁹

³⁹⁵Zaman, "Süun", 3 Teşrinisani 1324 (16 Kasım 1909), s.3.; **İttihat ve Terakki**, "Selanik", 13 Kasım 1908, s.2.

³⁹⁶BOA., MF. MKT., 1076/21, 14. Ş. 1326 (11 Eylül 1908).

³⁹⁷BOA., MF. MKT., 1076/21, 14. Ş. 1326 (11 Eylül 1908).

³⁹⁸Zaman, "Arnavut Lisanı", 2 Recep 1327 (20 Temmuz 1909), s.2.

³⁹⁹BOA., MF. MKT., 1168/70, 23. Ra. 1329 (24 Mart 1911).

Bundan sonra, Arnavut lisanını Arnavut vatandaşlarından bir kısmı Arap harfleri ile bir kısmı ise Latin harfleri ile tedris etmeleri durumu belirmişti. Bununla ilgili olarak adı geçen lisanın tedrisini serbest bırakan Osmanlı hükümetinin bu konuda bir müdahalesi muvaffak görülmediğinden, Arnavutçayı Arap harfleri ile tedrisi arzu edenlerin bu harflerle Latin harfleri ile talimini arzu edenlere de bu harfler ile tedrisi kararlaştırılmış, bu kararın uygulanması için Arnavutça'nın tedris edilmekte olduğu mekteplere ikinci bir lisan muallimi tayini gerekirse bunlara da maaş tahsisi tensip olunmuştu. Arnavutça'nın tedris edildiği Selanik Vilayeti ve sair mahallere bu karar dairesinde hareket edilmesi tavsiye olunmuştur.⁴⁰⁰ Programlarda gidilen değişikliklerden bir diğeri ise, programa jimnastik dersinin eklenmesi olmuştur. Bütün idadi mekteplerin programına talebinin sıhhat ve kuvvetini temin etmek amacıyla jimnastik dersleri ilave edilmiştir.⁴⁰¹

Meşrutiyet sürecinde idadi derecesindeki okullarda yapılması gereken ıslahatlar arasında gerekli olarak görülen diğer bir husus ise bu mekteplerdeki muallimlerle ilgiliydi. Bu konuda Yıvan Valiç, Zaman gazetesinde, “Memalik-i Osmaniye’de Tedrisat-ı İdadiye” başlığıyla yazdığı yazısında; Avrupa hükümetlerinde mekteplerin program ve tedrisatını teftiş için Maarif Nezareti’nde hususi komisyonların mevcut olduğunu, bu komisyonların muallimlerin derecelerini ve ehliyetlerini daima göz önünde tutarak, mekteplerde tedrisatın yalnız muallimler tarafından ifa edilmesine dikkat edildiğini fakat Osmanlı Maarif Nezareti’nde böyle bir komisyon mevcut olmadığından idadilerde muallimlik mesleğinde dava vekilleri, muharrirler, tüccarlar vesaire tarafından tedrisat icra edildiğini belirterek mükemmel mekteplere sahip olmak için muallimliği meslek ittihaz etmiş mukteditir, faal muallimler lazım olduğunu ifade etmiştir. Yazara göre, eğer bu mesele halledilmeyecek olursa Osmanlı mektepleri düşük bir seviyede kalacaktı.⁴⁰²

Bu noktada hükümet tarafından, idadilerde öğretmen ihtiyacını karşılamak için gerekli olan muallimleri yetiştirmek uzun zaman alacağından yeni çözüm yolları bulunmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, idadilerde vazife yapacak muallimlerin maaşları arttırılarak, idadi muallimliği cazip duruma getirilmiştir.⁴⁰³

⁴⁰⁰BOA., MF. MKT., 1076/21, 14. Ş. 1326 (11 Eylül 1908).

⁴⁰¹Tasvir-i Efkâr, “Jimnastik Dersleri”, 1 Ramazan 1327 (16 Eylül 1909), s.9.

⁴⁰²Zaman, Yıvan Valiç, “Memalik-i Osmaniye’de Tedrisat-ı İdadiye”, 23 Şaban 1327 (9 Eylül 1909), s.1.

⁴⁰³Halil AYTEKİN, *age*, s.336.

Meşrutiyet sürecinde Maarif Nezareti'nce yapılan düzenlemeler çerçevesinde, Selanik İdadi Mektebi'nin idadi sınıfına devam eden nehari talebeden senevî ikişer ve leylî talebeden on beşer Osmanlı altını ücret alınması ve adı geçen mektepte leylî ve nehari talebenin miktarının yüzde yirmisini aşmamak üzere leylî ve nehari ücretsiz talebe alınmasına karar verilmişti.⁴⁰⁴

Merkezdeki bu idadiden ayrı olarak, hükümet tarafından, Drama'da da Mülki İdadi binasının yeniden inşasına gidildiği görülür.⁴⁰⁵ Drama Mekteb-i İdadisi'nin açılması üzerinden 20 seneyi aşkın bir zaman geçtiğinden tedrisatta bulunmak mümkün olmamasından dolayı yeni bir binanın inşası için ahali tarafından talepte bulunulmuştu. Bunun üzerine Maarif Nezareti'nce Drama'da gerekli masrafı vilayet maarif sandığından karşılanmak üzere yeniden bir mekteb-i idadi binası inşa edilmesine karar verilmiştir.⁴⁰⁶

3.1.2. Darümuallimin-i İbtidai

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte İttihat ve Terakki'nin öncülüğünde benimsenen eğitim politikaları çerçevesinde mevcut okul sayısının arttırılmasına yönelik politikalar takip edildiği saptanmaktadır. Bu durumda incelenen zaman dilimi içinde gerek mevcut ve gerekse yeni açılan mektepler için öğretmen ihtiyacının karşılanması meselesi son derece mühim bir mesele olarak belirmiştir.

Konu ile ilgili olarak, Kazım Nami, Zaman gazetesinde yazdığı “Muallim Yetiştirelim” başlıklı yazısında; dünyada en büyük felaketin cehalet olduğunu, cehalet içindeki bir cemiyetin geleceğinin daima tehlike altında olduğunu ifade ederek meşrutiyet sistemini ayakta tutacak temel unsurun ise maarif olduğunu belirtmekteydi. Yazar, bunun için daima mektepler açılarak maarifin geliştirilmesi gerektiğini belirtmekte ama böyle bir durumda da buradaki eğitimi gerçekleştirecek muallim yetersizliğini vurgulamaktaydı. Ona göre, Selanik için Maarif Müdüriyeti'nin yapacağı iş Darümuallimin'i mükemmel bir hale ulaştırmak ve buraya İstanbul'dan uzman kişiler getirtmektir.⁴⁰⁷

Bu açıdan değerlendirildiğinde, mevcut olan ve bir muallimle idare olunan Darümuallimin-i İbtidaiyeler'de yeterli miktarda muallim yetiştirmek mümkün

⁴⁰⁴Zaman, “Mekteb-i İdadiye Kabul Şeraiti”, 16 Şaban 1327 (2 Eylül 1909), s.2.

⁴⁰⁵Zaman, “Drama Mekteb-i İdadisi”, 18 Ramazan 1327 (3 Ekim 1909), s.2.

⁴⁰⁶BOA., TFR. I. SL., 201/20081, 5. Z. 1326 (29 Aralık 1908).

⁴⁰⁷Zaman, Kazım Nami, “Muallim Yetiştirelim”, 4 Şaban 1327 (21 Ağustos 1909), s.1.

olamayacağından dolayı, Ankara, Sivas, Kastamonu, Konya, Mamuretülaziz, Musul, Yanya, Kudüs-ü Şerif, Adana, Trablusgarp, Erzurum, Bitlis, Sana Darümualliminleri'nin ıslah ve tensikine; Göriçe, Şam, İşkodra, Van, Medine, Bağdat, Beyrut'ta yine bu amaçla yeniden bir Darümuallimin-i İbtidaiye açılmasına karar verilmiştir.⁴⁰⁸

Selanik Darümuallimin'inde de bazı ıslahat icrası düşünüldüğü ve Meclis-i Umumi- i Vilayet'te bu konuda görüşmelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Genel kabul olan görüşe göre, Selanik Darümuallimin'inin ıslah edilebilmesi leyliye dönüştürülmesi ile mümkün görülmekteydi. 1911 yılı itibariyle Selanik Darümuallimin'inde 146 talebe mevcuttu. Ancak bu da tam anlamıyla ihtiyacı karşılayacak bir sayı değildi. Darümuallimin'e olan talebi arttırabilmek için okulun mutlaka ıslah edilmesi gerekli görüldüğünden Maarif Nezareti'nin de Selanik Darümuallimini hakkındaki bu şikâyetleri değerlendirerek ve gerekli girişimlerde bulunması talep edilmiştir.⁴⁰⁹

Darümualliminlere yönelik politikalarından birisi de ders programlarına yönelikti. Bu bağlamda yeni düzenlenen Darümuallimin-i İbtidai Nizamnamesi gereğince programa malumat-ı medeniye dersi eklenerek, 1326 (Rumi)/(1910/1911) senesinden itibaren bu yeni programa göre tedris yapılması kararlaştırılmıştı.⁴¹⁰

İttihat ve Terakki'nin siyasi programına göre; tahsilin ibtidai derecesi zorunlu tutulmakta ve ücretsiz hale getirilmekteydi. İbtidai tahsilin zorunluluğu, muallim yetiştirmek meselesini tartışma konusu yapmış ve bu konuda büyük fedakârlıklara gidilmişti. İşte bu noktada programın 17. maddesinin bir fırcasında “resmi mekteplerde ibtidai tahsilin ücretsizliği kabul edilmekle beraber gerek bu mekteplere ve

⁴⁰⁸ **Zaman**, “Maarifte Islahat”, 5 Şaban 1327 (22 Ağustos 1909), s.2.

⁴⁰⁹ **Rumeli**, “Darümuallimin”, 10 Nisan 1911, s.1.

⁴¹⁰ **BOA., MF. MKT.**, 1130/54, 30. Ca. 1327 (19 Haziran 1909).;Yapılan düzenlemelerle birlikte Selanik Darümualliminine kayıt olmak şartı şu şekilde ilan edilmekteydi: 1-Darümuallimin-i İbtidaiye'ye alınacak talebenin bilahare tedris edeceği dersleri ifade edebilecek derecede mahli lisana vukufunu imtihan ile ispat etmesi ve Türkçe okuyup-yazması, yaşı 18'den küçük ve 25'ten büyük olmaması ve haysiyet-i tedrisi ihlal edecek özrü olmaması, hastalıktan salim bulunması ve Osmanlı tezkeresini ve aşî ilmühaberiyile, iyi hal şahadetnamesini ibraz etmesi gereklidir. 2-Darümualliminin eğitim süresi üç sene olup her sınıfta 50'den fazla öğrenci bulunmayacaktır. 3-Darümuallimin mezunları 10 sene müddetle köy mektepleri ile ibtidai mekteplerde hizmette bulunmakla mükelleftirler. Teklif olunacak hizmeti kabulden kaçınanlardan 30 lira tazminat alınacaktır. 4-Mektep talebesine aylık altmış kuruş maaş verildiği gibi kâğıt, kalem, kitap gibi tedris için gerekli levazım dahi verilecektir. Yukarıda yazılı şartlar dâhilinde Darümuallimin'e kayıt olmak isteyenler tahsil derecelerine göre üç sınıftan birine kabul olunabileceklerdi. **Zaman**, “Selanik Darümualliminine Dâhil Olmak İçin Şart-ı Kabul Ber Vechi Atidir”, 2 Şevval 1327 (17 Ekim 1909), s.3.

gerek sair mekteplere muallim ve muallime yetiştirilmesi, bunların tayinleri hakkında yeni esaslar benimseyeceğiz” hükmü yer almıştı.⁴¹¹

Programda benimsenen bu esaslara uygun olarak, 1910 yılında İttihat ve Terakki kongresinde alınan kararlardan biri de Selanik ve İzmir’deki İttihat ve Terakki Mektepleri’nin darülmualimine dönüştürülmesi ve yine bunlara yakın münasip bir mahalde başka bir darülmualimin açılması idi.⁴¹²

Özellikle meşrutiyetin ilanını müteakip takip edilen eğitim politikaları çerçevesinde memleketin her tarafında maarif kurumları vücuda getirmeye çalışan İttihat ve Terakki, muallimsizlik sorununu çözmek için bir darülmualimin tesis etmeyi kararlaştırmıştır. Bu kurumun nerede açılacağı konusunda tetkikler ve müzakereler icra edilmiş; İttihat ve Terakki, darülmualiminin talim ve tedaris heyetini arifan ve iktidarları ile mütemayiz kişilerden seçerek bunların aynı zamanda İttihat ve Terakki’nin refakatinde teşekkül etmek üzere bulunan ilmiye heyetine dâhil etmek istediğinden, bu okulun Selanik’te vücuda getirilmesine karar verilmiştir. Bu açılması düşünülen darülmualimin binası için İttihat ve Terakki Mektebi’nin alt tarafındaki arsa seçilmiştir.⁴¹³

Merkezdeki bu politikaların yanı sıra mevcut öğretmen ihtiyacını karşılamak için Selanik’e bağlı diğer kazalarda da öğretmen yetiştirmek için okul açılmasına gidildiği göze çarpar. Bu noktada Siroz’da, livanın mutasarrıfı öncülüğünde bir darülmualimin tesis edilmiştir.⁴¹⁴

3.1.3. Selanik Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi ve Numune Çiftliği

Mektep hem nazari hem de ameli ziraat tahsiline mahsus olup Osmanlı memleketinin her tarafından öğrenci kabul etmekteydi. Mektebe dâhil olacak talebenin çiftçi evladı olması ve Osmanlı Devleti tebaasından olarak ibtidai tahsil görmüş olması, 15 yaşından küçük ve 20 yaşından büyük olmaması, hiçbir hastalığa sahip olmadığına dair bir tabip raporu almış ve iyi ahlak sahibinden olduğuna dair mahallinin ihtiyar meclisinden bir kati hüsn-ü hal şahadetnamesi ve mazeretsiz olarak mektebi terk ettiği surette mektepte bulunduğu müddet zarfında mektep tarafından kendine sarf edilen

⁴¹¹ **İttihat ve Terakki**, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Siyasi Programı-Serbesti-i Tedris-”, 8 Kasım 1908, s.1.

⁴¹² **Rumeli**, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 1327 Kongresi’nde Katib-i Umumi Tarafından Kıraat Olunan Merkez-i Umumi Raporu Hülasasıdır”, 558.Sayı (1911), s.2.

⁴¹³ **Rumeli**, “İttihat ve Terakki Darülmualimini”, 7 Ağustos 1911, s.3.

⁴¹⁴ **Tasvir-i Efkâr**, “Vilayat”, 25 Safer 1328 (8 Mart 1910), s.7.

bütün masrafları tazmin edeceğine dair velisi tarafından bir kefalet senedine sahip olması şarttı.⁴¹⁵

Resim 9: Selanik Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi⁴¹⁶

Meşrutiyetin ilanını müteakip Selanik Ziraat Ameliyat Mektebi'nin bir Ziraat Mektebi haline dönüştürülmesi kararlaştırıldığından okula alınacak talebenin kabul şartlarının Halkalı Ziraat Mektebi'nin kabul şartlarına göre düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹⁷ Bundan sonra ayrıca ilan edildiğine göre; Selanik Ziraat

⁴¹⁵**Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.470.; Mektebin programı: Birinci sene-birinci şube: Kur'an-ı Kerim, akaid-i diniye, talim-i kıraat, hesap, muhtasar coğrafya, yazı, imla; ikinci şube: akaid-i diniye ve ahlak, Fransızca, Türkçe, hesap, hendese, coğrafya-yı umumi ve Osmanî, hüsn-ü hatt, resim hattı; ikinci sene: akaid-i diniye ve ahlak, Türkçe, Fransızca, hesab-ı sanayi-i ziraiye (sütçülük, tereyağcılık ve envai peynir imali, sirke ve zeytinyağı istihali, nişastacılık, meyve ve sebze muhafaza etmek sanatları, arıcılık, pekmezçilik ve ipekçilik), coğrafya-yı ümrani ve zirai, ziraat, kimya madeni, ilm-i tabahat ve maden, hendese-i ziraiye, nebatat, hayvanat, hüsn-ü hatt; üçüncü sene: Türkçe (kitabet), Fransızca, inşaat-ı ziraiye, fenn-i müvâşii ve baytari (teksir ve terbiye-i hayvanat), hayvanat (tasnif ve haşarat-ı muzire), nebatat, ilm-i servet-i ziraiye-i usul-i defter, bahçivanlık, ziraat, bağcılık, kimya-yı uzvi ve zirai. Üç senelik tahsil müddeti zarfında talebe bu programda yer alan dersleri ikmal eyledikten başka, ziraat, bahçivanlık, böcekçilik, arıcılık, hayvan terbiyesi, sütçülük, peynircilik ve tereyağcılık fenlerini ameli ve nazari olarak görürlerdi. **Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.471-472.

⁴¹⁶I.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Albümler/ Alb_000068/ Yer Numarası: 370 370/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

⁴¹⁷**Tasvir-i Efkâr**, "Vilayat", 8 Şaban 1327 (24 Ağustos 1909), s.4.; Bu alınan karar ile birlikte Selanik Ziraat Mektebi'ne kabul edilecek talebenin aşağıda verilecek şu şartları taşıması gerekmektedir. Selanik Ziraat Mektebi'ne alınacak talebenin kabul şartı: 1-Selanik Ziraat Mektebi'ne alınacak talebe üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım hükümetçe ücretsiz olarak kabul olunacak, ikinci kısmı senelik yirmi beş Osmanlı altını ücret verecek ve bu iki kısım leyli olacaktır. Üçüncü kısım ücretsiz olarak nehari olacaktır. 2-Selanik Ziraat Mektebi'ne alınacak talebe Osmanlı Devleti tebaasından olarak Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin idadi kısmından ve Mekteb-i Sultani ve Darüşşifa ve Maarif Nezareti'ne bağlı sair mekteb-i idadiyede eğitim gören şahadetname almış bulunanlardan aşağıda beyan olunan şartlara sahip olmak üzere beşinci fıkra gereğince imtihana tabi olarak seçilecek ve kabul olunacaktır. 3-Yaşları on altıdan küçük ve yirmi ikiden büyük olmayacak ve vücutları zirai faaliyetlerde bulunmaya uygun ve hastalıklardan salim bulunduğu dair bir tabip raporunu iraz edecekler ve mektebe kayıt ve kabul olunduktan sonra da mektebi terk edecek olurlarsa mektepte buldukları müddet zarfında kendileri için

Mektebi'ne alınacak talebe aşağıdaki derslerden yapılacak imtihan sonucu ücretsiz olarak kabul edilecekti. Bu dersler, müsabaka imtihanı, hesap, cebr-i adi, coğrafya, Türkçe kitabet ve Fransızca derslerinden olup imtihanlar yazılı olarak yapılacaktı.⁴¹⁸

Yine meşrutiyeti müteakip mektebin ıslah edilmesi yoluna gidildiği saptanmaktadır. Rumeli gazetesinin ifadelerine bakılacak olursa, Ziraat Mektebi'nin tahsil hayatında son iki yıl itibariyle aktif bir faaliyet vardı. Gazeteye göre, özellikle, mektebin idare ve talim heyetleri mektebi geliştirmek için çalışmışlar, gayret ve teşebbüsleri sayesinde güzel bir kimya ameliyathanesi vücuda getirmişler, bir de müze teşkil etmişlerdi.⁴¹⁹

Resim 10: Selanik Hamidiye Ziraat Mektebi Dershanesi⁴²⁰

harcanan masrafın mektep sandığına iade edileceğine dair usul ve nizam dairesinde bir de teminat senedi ita eyleyeceklerdir. 4-Üç sene evvel aşlanmış olduklarına dair aşı ilmühaberini ve iyi ahlak ashabından oldukları hakkında en son buldukları mektepten veya ikamet eyledikleri mahalleden hüsn-ü ahlak şahadetnamesine sahip olmaları gerekmektedir. 5-Okula dâhil olmak için yapılacak imtihan hesap, hendese, cebr-i adi, hikmet, coğrafya-yı umumi, Türkçe kitabet ve Fransızca'dan oluşup imtihanlar yazılı olarak yapılacak ve ilim açısından eşit seviyede olanlar arasında Türkçe kitabetinde daha iyi olanlar diğerlerine tercih edilecektir. 6-Ziraat Ameliyat Mekteplerinden en iyi tahsil ile mezun olmuş olanlar imtihana tabi tutulmaksızın kabul olunurlar. 7-Ücretli leyli ve ücretsiz nehari talebe sıfatıyla mektebe kabul edilmek için Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i İdadi-i Edebiye-i Mülkiye'den şahadetname almış olanlar imtihana tabi olmaksızın kabul olacaktır. 8-Ücretli ve leyli olarak alınacak talebeden senelik yirmi beş lira Osmanî ücret alınır ve bunun yarısı mektebe dâhil olduğunda ve diğer yarısı dâhil oluş tarihinden itibaren beşinci ayın sonunda alınacaktır. İkinci taksiti vermeyenler bir mazeret kabul edilmeksizin mektepten ihraç edilip ve bundan dolayı hiçbir iddiası geçerli olamayacaktır. **Zaman**, "Selanik Ziraat Mekteb-i Âlisine Dâhil Olacak Talebenin Şerait-i Kabuliyesi", 21 Şaban 1327 (7 Eylül 1909), s.4.

⁴¹⁸**Zaman**, "Selanik Ziraat Mekteb-i Âlisine Dâhil Olacak Talebenin Şeraii Kabuliyesi ", 14 Ramazan 1327 (29 Eylül 1909), s.3.

⁴¹⁹**Rumeli**, "Ziraat Mektebi'ni Ziyaret Münasebetiyle ", 7 Temmuz 1911, s.1.

⁴²⁰I.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Albümler/ Alb_000068_004/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

Ayrıca Ziraat Mektebi ile ilgili olarak gidilen diğer bir konu ise okulun bulunduğu mevki idi. Ziraat Mektebi Selanik'in yaklaşık olarak bir saat kadar şark tarafında Küçük Karaburun arkasındaki koyun kenarında bataklığın uzantısı olan bir saha üzerine inşa edilmişti. Denize doğru olan arazisi bataklık, diğer tarafları yüksekçe dağ ve tepelerle çevrili olan mektebin mevki iyi değildi. Bundan dolayı mektebin bulunduğu bu cihet senelerden beri münakaşa edilmiş, havadar bir yere nakledilmesi de kararlaştırılmıştı. Meşrutiyeti müteakip bu alandaki çalışmaların devam ettiği görülmektedir. Özellikle mektep müdürü ile vilayet Ziraat Müdürü Muhtar Bey'in bu konuda çalışmaları basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Mevcut Ziraat Mektebi'nin mevki şikâyet olunacak yönü olduğu, hatta meyve bahçelerini muatıl bıraktıran birçok noktaları bulunduğu, yeni yapılan mektep ile faaliyetleri aksatan bu gibi arızaların izale edileceği umulmaktaydı.⁴²¹

3.1.4. Mekteb-i İdadi ve Rüşdi-i Askeri

Mektebin açılışı 1302 (Rumi)/(1886/1887) senesindedir. Açılışından 1325 (1907/1908) senesine kadar 450 öğrenci şahadetname alma hakkı kazanmış, bunlardan büyük bir kısmı askeri mekteplere, bir kısmı hendesehane ve saire gibi mülki mekteplere, bir kısmı hükümet dairelerine kabul olunmuşlar, bir kısmı da ilim ve ticaret ve sanata yönelmişlerdi. Meşrutiyetin ilanından hemen hemen dört sene evvel Askeri İdadi'nin birinci senesi, geçen sene de ikinci senesi nakledildiğinden beş sınıftan ibaret olan mektebin iki senesi idadi, üç senesi de rüşdi derecesindeydi.⁴²²

Mekteb-i İdadi ve Rüşdi-i Askeri okul ile ilgili olarak alınan en önemli karar Manastır ve Selanik Harbiye Mektebi'nin Dersaade'te naklinin Harbiye Mektebi ile Harbiye Nezareti'nce kararlaştırılmış olmasıdır.⁴²³ Selanik Rüşdi-i Askerisi müdüriyetinden ilan edildiğine göre, Selanik'te Maarif Nezareti Umumiyesi'ne ait idadi ve rüşdi mektepleriyle hususi mektepler çok olduğundan, oysaki Anadolu'nun Konya, Ankara, Adana gibi şehirlerinde henüz maarif çok yaygın olmadığından Askeri Mektepleri hakkında alınan kararlar gereğince diğerleri gibi üç sınıftan ibaret olan Selanik Rüşdiye-i Askeriyesi'ne 1329 (Hicri)/(1911) senesinden itibaren öğrenci alınmayıp yerine her sene Selanik rüşdiyesinden lağv olunacak bir sınıfa benzeyen

⁴²¹ Rumeli, "Ziraat Mektebi'ni Ziyaret Münasebetiyle", 7 Temmuz 1911, s.1.

⁴²² Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.474.

⁴²³ Zaman, "Küçük Havadis", 16 Recep 1327 (3 Ağustos 1909), s.3.

sınıflar teşkil edilmek üzere Konya’da Rüşdi-i Askeri teşkil olunmasına karar verilmişti. Bundan dolayı rüşdi askeri birinci senesine talebe alınmayacaktı. Şu halde ilk olarak birinci, gelecek sene ikinci ve sonra da üçüncü sene lağvedilerek ve bu suretle Selanik Rüşdiye-i Askeriyesi yerine Konya Rüşdi-i Askeriyesi kaim olunması yoluna gidilmiştir.⁴²⁴

3.1.5. Selanik Hamidiye Mekteb-i Sanayi

Bu mektep 1291 (Hicri)/(1874/1875) tarihinde vilayet-i şahanelerde ıslahhaneler teşkil edildiği sırada bina ve tesis olunmuştu. 1308 (1890/1891) senesine gelindiğinde şehrin günden güne gelişmesi ve maarif ve sanayiye olan ihtiyacın artması ile mektebin mevcut ihtiyaca cevap verememesi üzerine Zihni Paşa zamanında mektebin ıslahına gidilerek önceden Selanik defterdarı bulunan Mustafa Nail Efendi riyasetinde bir encümen oluşturulmuştu. Komisyonun ilk icraatı “ıslahhane” şeklinde anılan mektebin ismini Hamidiye Mekteb-i Sanayi şeklinde değiştirmek olmuş ve o tarihten itibaren de mektep bu isimle anılmaya başlanmıştı.⁴²⁵

İttihat ve Terakki’nin siyasi programı; memleketin iktisadi açıdan gelişmesini sağlayacak olan bazı mekteplerin açılması konusuna önem atfetmekte ve bu konuda itina olunacağını, yani memleketin çeşitli yerlerinde ticaret, ziraat ve sanayi mektepleri açılacağını zikretmekteydi. Her vilayetin özelliğini göre, sanat, ticaret ve ziraat mektepleri açılmasına ve bu suretle genç yaşlarda iktisadi hayata atılacak çocuklar yetiştirilmesine özen gösterilecekti.⁴²⁶

Benimsenen bu ilkeler çerçevesinde meşrutiyet yıllarında Selanik’teki Sanayi Mektebi’nin geliştirilmesine yönelik girişimlerde bulunulduğu görülmektedir. Selanik’te Mithat Paşa Sanayi Mektebi demirhanesine bir de dökümhane ilave edilmiştir. Avrupa’dan son sistem makineler getirilerek, demirden olan eşyalar imal

⁴²⁴ Rumeli, “Harbiye Nezareti’nin Tebliği”, 11 Zilkade 1329 (3 Kasım 1911), s.3.

⁴²⁵ Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def’a, Selanik, 1325, s.477.; Mektebi sanayinin tahsil müddeti şube sınıfı hariç olduğu halde beş seneden ibaret olup; birinci senede, Kur’an-ı Kerim, ulum-u diniye, hesap, Türkçe imla ve hüsn-ü hatt, Türkçe kıraat, Fransızca, sarf-ı Osmanî; ikinci sene, Kur’an-ı Kerim, ulum-u diniye, hesap, Türkçe kıraat, Fransızca, sarf-ı Osmanî, ilm-i eşya, Türkçe imla ve hüsn-ü hatt, resim; üçüncü sene, Kur’an-ı Kerim, ulum-u diniye, Türkçe kıraat, hendese, Türkçe imla ve hüsn-ü hatt, coğrafya, hesap, Farsi, nahiv-i Osmanî, Fransızca, sarf-ı Arabî, resim; dördüncü sene, ulum-u diniye, nahiv-i Osmanî, hendese Türkçe kıraat, tarih, Fransızca, Türkçe imla, hüsn-ü hatt, hesap, cebir, coğrafya, nahiv-i Arabî resim; beşinci sene, ulum-u diniye, Türkçe kitabet, Fransızca, usul-i defter, cebir, malumat-ı fenniye, kimya-yı adı namı altında hikmet-i tabiiye ve mübadi-i fen-i makine, resmi hendese idi. Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def’a, Selanik, 1325, s.479.

⁴²⁶ İttihat ve Terakki, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Siyasi Programı-Serbesti-i Tedris-”, 8 Kasım 1908, s.1.

edilmeye başlanmıştır. Marangozhane, matbaa, kundurahaneler dahi sanatkârlar tarafından idare edilerek, sanayihanelerle ilgili her türlü sipariş kabul edilmeye başlanmıştır.⁴²⁷

Vilayetlerdeki sanayi mekteplerinde takip olunacak usul hakkında Nafia ve Ticaret Nezaretince mükemmel talimnameler düzenlenmiştir.⁴²⁸ Osmanlı Devleti'nde bulunan sanayi mekteplerine celp edilecek alet ve edevat ve eşyanın gümrük vergisinden muaf tutulmak suretiyle geçirilmesi konusunda bir kanun layihası tanzimi hususu Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nden sadaret makamına bildirilmiş ve keyfiyeti Şura-yı Devlete havale olunmuştur.⁴²⁹

Diğer taraftan, İttihat ve Terakki'nin programında benimsenen “sanayi mekteplerinin arttırılmasına” yönelik esas üzerine Selanik'in en önemli merkezlerinden biri olan Drama Kasabası'nda da ahalinin gayretleri ile bir sanayi mektebinin inşasına gidilmiş olduğu görülmektedir.⁴³⁰

3.1.6. Hususi İslam Mektepleri

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ilk maddesi, Osmanlı ülkesindeki okulların “mekatib-i umumiye/genel okullar” ve “mekatib-i hususiye/özel okullar” olarak ikiye ayrıldığı, ilkinin “nezaret ve emr-i idaresinin devlete ait” olduğu, ikincisinin ise “yalnız nezaretinin devlete, tesisi ve idaresinin efrad veyahut cemaatlara ait...” olduğunu belirtmektedir. Mekatib-i hususiye de ikiye ayrılmaktadır. Birincisi “mekatib-i hususiye-i İslamiye/özel İslam okulları”, ikincisi “mekatib-i gayrimüslime/özel gayrimüslim okulları”dır.

II. Abdülhamit döneminde eğitim alanında yaşanan önemli gelişmelerden biri de özel okulların açılmasıdır. Bu okulların yönetimi, öğretmen ve çalışanlarının atanması, kurucuları olan kişi veya topluluklara aittir. Ancak bu okullara atanacak öğretmenlerin memuriyetlerinin onaylanması, ders programları olarak resmi okulların ders programlarının izlenmesi, gelir ve giderleri konusunda maarif müdürlerinin denetim hakkı vardı.⁴³¹

⁴²⁷Rumeli, “Mithat Paşa Mekteb-i Sanayi Müdüriyetinden”, 3 Safer 1329 (3 Şubat 1911), s.4.

⁴²⁸Rumeli, “Küçük Havadisler”, 31 Temmuz 1911, s.3.

⁴²⁹Rumeli, “Sanayi Mektepleri Aleti”, 23 Ramazan 1328 (28 Eylül 1910), s.2.

⁴³⁰Rumeli, “Küçük Havadisler”, 10 Zilkade 1329 (2 Kasım 1911), s.3.

⁴³¹Mehmet Ö. Alkan, *age*, s.24.

Tablo-15'in incelenmesinden de anlaşılacağı üzere meşrutiyet ilan edildiği zaman Selanik'te mevcut hususi İslam mektepleri Feyziye Mektebi, Yedigâr-ı Terakki Mektebi, Ticaret Mektebi, Leyli ve Nehari Ticaret Mektebi idi.

3.1.6.1. Feyziye Mektebi

Selanik'te özel okul kapsamında açılan ilk okul Şemsi Efendi tarafından, 1872'de kendi adıyla açtığı okuldu.⁴³² Ardından bu çabaları kendilerine örnek alan varlıklı aileler ve bazı eğitimciler önce 1879'da Terakki Mektebi'ni kurmuşlar, ardından yine eğitime gönül veren başka ailelerin önderliğinde 1885'te Feyz-i Sıbyan⁴³³ eğitim hayatına başlamıştır.⁴³⁴

Feyziye Mektebi dini ve ahlaki açıdan mükemmel insanlar yaratmayı hedefliyordu. Ders programı, dil bilimsel, ruhani bilimsel ve mesleki bilgi ve becerileri sekiz yıllık bir eğitime yayacak bir şekilde düzenlenmişti. Öğrenciye görünürde hem İslami değerler öğretiliyor, hem de öğrencinin bedeni, zihni ve ruhu, yeni yüzyılın yeni

⁴³²Mert Sandalcı, **Feyz-i Sıbyan'dan Işık'a Feyziye Mektepleri Tarihi**, İstanbul: FMV, 2005, s.30.

⁴³³Gençlerin mükemmelliği anlamına gelen bu isim daha sonra mükemmellik anlamına gelen Feyziye olarak kısaltılmıştır. Marc David Baer, **age**, s.75.

⁴³⁴Mert Sandalcı, **age**, s.39.; Mustafa E. Elöve, "Bir Demet Işık" adlı eserinde Feyz-i Sıbyan'ın kuruluşunu ayrıntılı bir biçimde anlatır. Böyle bir okul açma fikri, Fransa'nın Selanik Başkonsolosluğu'nda çevirmen olarak çalışan, Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizceyi gayet iyi bilen Zeki Efendi'ye aittir. Zeki Efendi, yabancı okullarda eğitim görmüş ve son derece iyi yetişmiş bir kimsedir. Yeni neslin yabancı dil bilen, aydın düşünceli gençler olarak yetiştirilmesi gerektiğine inanmıştır. Bunun en iyi biçimde yabancı okullarda değil, Türk okullarında yapılabileceğini bilerek yabancı okulları aratmayacak bir Türk okulu açmak için çalışmış ancak ne yazık ki bu hayallerini gerçekleştirilmeye ömrü yetmemiştir. Zeki Efendi'nin ölümünden sonra çocukları onun bu büyük arzusunu hayata geçirmek üzere o yıllardaki Selanik, Drama ve Serez Sancakları'ndan oluşan ve nüfusu 600.000 kişiye yaklaşan Selanik Vilayeti'nin Mektub-i Kalemi Mümeyyizliği (valilik özel kalemi) görevini yürütmekte olan oğlu Mustafa Tevfik Efendi'nin önderliğinde harekete geçerler. Mustafa Tevfik Efendi bir yandan kurulacak okulun encümenini oluşturmaya çalışırken, bir yandan da uygun bir yer aramaya başlar. Katib Muslihiddin mahallesinde Sabri Paşa Caddesi üzerinde Hafız Mustafa Efendi'nin uzun süredir faaliyette bulunan bir Kur'an mektebi vardır. Vakıflar idaresi tarafından Hafız Mustafa Efendi'ye kiralanılan, Sabri Paşa Caddesi ile Kuruçeşme Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunan bu bina oldukça harap durumdadır. Uzunca bir süredir Hafız Mustafa Efendi tarafından Kur'an mektebi olarak kullanılmış olan bu binanın Feyz-i Sıbyan için uygun olduğu düşünülür. Binanın onarımının tamamlanması ve yeni okulun Feyz-i Sıbyan adı altında eğitime açılması 1883'te gerçekleşecektir. Ancak Mustafa Tevfik Efendi ve kardeşleri bu girişimi yeterli bulmazlar. Babalarının düşündüğü gibi modern bir okul açmak için girişimlerini sürdürürler ve bu konudaki niyetlerini Selanik Maarif Müdürü Radoviçeli Mustafa Bey'e açarlar. O yıllarda sayıları son derece az olan bu tarz yeni okullara bir yenisinin eklenecek olmasından çok mutlu olan ilk Meclisi Mebusan üyesi ve Selanik'te yayınlanan Zaman gazetesinin sahibi ve aydın bir kişi olan Maarif Müdürü Radoviçeli Mustafa Bey onlara büyük bir yakınlık gösterir. Başvurunun ardından hükümet adına ilk kurucu üye sıfatı ile Mustafa Tevfik Efendi'yi atar. Bir süre sonra onun başkanlığında Kitapçı Mustafa Efendi (öğretmen), Mustafa Faik Efendi (avukat), Mustafa Cezzar Efendi (tacir), Karakaş Mehmet Efendi (tacir) ve İpekçi İsmail Efendi'lerden (tacir) bir encümen oluşturulur. 50 öğrenci ile dört sınıflı bir ilkokul olarak açılması düşünülen yeni Feyz-i Sıbyan'ın müdürlüğüne Topçuoğlu Osman Ağa'nın oğlu İsmail Edip (Topçimen) Bey atanır. Açılış günü geldiğinde tarih 13 Aralık 1885'tir. Mert Sandalcı, **age**, s. 40-43.

toplumu için hazırlanıyordu. Öğrenciler düşüncelerini Türkçe, Osmanlıca ve en önemli Avrupa dili ve ticaret dili olarak kabul edilen Fransızca'yı kullanarak, etkili ve akıcı bir biçimde ifade edebiliyorlardı. Disiplin altına alınıyor, düzene sokuluyor ve bir meslek edinebilecek şekilde hayata hazırlanıyorlardı.⁴³⁵

Selanik Vilayeti salnamesi, 1897'de Feyziye Mektebi'nin öğrencilerine İslami değerler aşılayarak onların ruhsal ve fiziki gelişimine katkıda bulunduğunu, onaylayan bir dille belirtmiştir.⁴³⁶ Feyziye Mektebi'nin özellikle, Cavid Bey'in müdürlüğünü yaptığı (1902-1908) dönemde büyük bir gelişme gösterdiği göze çarpar.⁴³⁷

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile Feyziye'deki en büyük değişiklik ise Cavid Bey'in politikaya atılması ve yerine yeni bir müdür atanmasıdır. Yeni müdür Ziraat Okulu mezunu Ali Osman (Özeken) Bey'dir. Eğitim kalitesi birkaç yıl aynı düzeyde devam ettirilirse de yolunda gitmeyen bir şeyler olmaktadır. Ali Ulvi Elöve, bu yeni müdürün okulda yaptığı hizmetlerin takdir edildiğini belirtir ancak Cavid Bey'in yerini doldurabileceğinden şüphelidir. Cavid Bey'in ayrılmasından sonra, okuldaki atılımların azaldığı tespit edilmektedir.⁴³⁸ Diğer taraftan meşrutiyet yıllarında Selanik'te bulunan Feyziye Mektebi binasının köhne olmasından dolayı yeniden inşasının düşünülmüş olduğu da görülmektedir.⁴³⁹

3.1.6.2. Yedigâr-ı Terakki Mektebi

Selanik'te mevcut hususi İslam mekteplerinden bir diğeri ise 1882 yılında eğitim vermeye başlayan Yedigâr-ı Terakki Mektebi idi. Okul kuruluşundan itibaren dönemin geçerli yabancı dili olan Fransızca'ya büyük önem vermiştir.⁴⁴⁰ Eğitimde yabancı dil olan Fransızca'ya verilen önemin yanısıra, Selanik'in ticari alandaki önemi göz önüne alınarak ticaret dersleri de programa eklenmiştir. Ders programlarındaki değişikliklerin,

⁴³⁵Marc David Baer, *age*, s.76.

⁴³⁶*Age*, s.79.

⁴³⁷Mert Sandalcı, *age*, s.70.; Feyziye'de yeni encümen ve Cavid Bey Dönemi (1902-1908) için ayrıntılı olarak bkz. Mert Sandalcı, *age*, s.70.; İkinci Meşrutiyet ilan edilmeden hemen önceki dönemde Feyziye Mektebi'nde zükur kısmında tedris olunan dersler: Kur'an-ı Kerim, akaid-i diniye, edebiyat, lisan-ı Osmanî, lisan-ı Farsî, ilm-i ahlak, Fransızca, Almanca, tercüme, ilm-i iktisat, malumat-ı kanuniye, usul-i defter, coğrafya iktisadi, coğrafya-yı umumi, hikmet-i tabiiye, Arabî, tarih-i umumi ve Osmanî, kimya, tarih-i tabii, hıfzısıhha, cebir, hesap, hendese, ilm-i eşya, kıraat, jimnastik dersleri idi. İnas kısmında tedris olunan dersler: Kur'an-ı Kerim, akaid-i diniye, tarihi-i atıye, tarih-i İslam, tarih-i Osmanî, coğrafya-yı umumi, hesap, imla, idare-i beytiye, adap ve ahlak, lisan-ı Osmanî, nebatat, coğrafya (Memalik-i Osmaniye), Fransızca, biçki. **Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.489-490.

⁴³⁸Mert Sandalcı, *age*, s.105-106.

⁴³⁹**BOA., BEO.**, 3684/276265, 20. Z. 1327 (2 Ocak 1910).

⁴⁴⁰Mehmet Ö. Alkan, *age*, s.62.

toplumsal yapıdaki gereksinimlere uygun bir doğrultuda yapıldığı gözlenmektedir. Terakki Mektebi'nden mezun olanlar bir yandan, o dönemde neredeyse yalnızca İstanbul'da bulunan yüksek öğretim kurumlarına devam edebilmekte, diğer yandan da Selanik'teki ticari ve mali kuruluşlarda çalışabilmekte ve Selanik'te etkinlik gösteren başlıca şirketlerden biri olan "Şimendifer Kumpanyası"na da memur olabilmekteydiler.⁴⁴¹ Mektebin kuruluşunun yirmi beşinci senesi şerefine mektebin adı Yadigâr-ı Terakki şekline dönüştürülmüş⁴⁴² ve 1324 (Hicri)/(1906/1907) senesinde Yalılar'da bir de inas ibtidai şubesi açılmıştı. Mektebin zükura mahsus leylî kısmı da 1324 (Hicri)/(1906/1907) senesinde açılmıştı.⁴⁴³

Resim 11: Selanik'te Yadigâr-ı Terakki Mektebi/ Yalılar Kısmı⁴⁴⁴

İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında Terakki Mektepleri ile ilgili göze çarpan durum, benimsenen yeni eğitim ilkeleri çerçevesinde, söz konusu mektebe Musevî cemaatinden öğrenci alınması ve Türkçe dersleri konusu olmuştur. Diğer taraftan muallimler konusunda da, meşrutiyet sürecinde benimsenen ilkelere göre hareket edildiği görülür. Bu noktada hükümet yabancı öğretmen çalıştırmayı idarenin iznine bağlamıştır.⁴⁴⁵

⁴⁴¹Age, s.68.

⁴⁴²Bu ad eklemesi tamamen II. Abdülhamit'e olan bağlılığın bir ifadesi olarak yapılmıştır. Zira yüzyılın başı aynı zamanda Padişah II. Abdülhamit'in tahta geçişinin de 25. yıl dönümü olarak kutlanmaktadır. II. Abdülhamit, eğitimin hem ülkenin çökmekten kurtulmasının ve ilerlemesinin hem de kendisine bağlı kuşaklar yetiştirmenin bir aracı olduğunun farkındadır. Bu nedenle eğitimin yaygınlaştırılması konusunda II. Abdülhamit dönemi başarılı bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır. Mehmet Ö. Alkan, age, s.72.

⁴⁴³Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.494.

⁴⁴⁴İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Kartpostallar/ Krt_003524/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

⁴⁴⁵Mehmet Ö. Alkan, age, s.105-106.

Diğer taraftan Yadigâr-ı Terakki Mektebi, meşrutiyet sistemine uygun olarak serbesti-i tedrisattan tamamıyla istifadeye giderek programlarını ihtiyaca ve zamana göre bir kat daha ıslah ve tevsii etmiştir. Terakki Mektebi'nin esas mesleği ticaret alanında yeterli talebe yetiştirmek olduğundan programlar da bu duruma göre yeniden düzenlenmiştir.⁴⁴⁶

Yine meşrutiyet sürecinde okulun denetiminin devlet tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada 1910 yılında Selanik Vilayeti Maarif Müfettişi olarak görevlendirilen Kazım Nami; anılarında da belirttiği gibi göreve atandığı vakit ulaşabildiği bütün okulları denetlemiştir. Bu arada Selanik'teki Terakki Mektepleri de denetlenmiş, genelde memnun kalmakla birlikte, kızlar bölümündeki eksikliklere işaret edilmiştir. Bu tarihten sonra encümen harekete geçerek her iki kız okulunu daha sık denetlemiş, eksikliklerin giderilmesi için kararlar alınmış, okul müdürleriyle ve öğretmenleriyle daha sık toplantılar yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁴⁷

3.1.6.3. Ticaret Mektebi

1904 senesine kadar zaman zaman gündeme getirilen Feyziye'nin bir ticaret lisesi haline dönüştürülmesi ile ilgili düşünceler, Cavid Bey'in müdürlüğü sırasında ciddi bir girişimle yeni bir boyut kazanmıştır.⁴⁴⁸ Feyziye ve Yadigâr-ı Terakki Mektepleri'nden çıkarak sanayi ve ticarete girmekte olanların bu alandaki bilgilerini bir kat daha geliştirmek için bir ticaret mektebinin kurulmasına karar verilmiştir. Mekteb-i Feyziye ve Yadigâr-ı Terakki Mektebi mezunları ile bu derece tahsil görmüş olanlar mektebin daimi talebesi statüsünde mektebe dâhil olabileceklerdi.⁴⁴⁹ Feyziye Mektebi Encümen Reisi Tevfik Efendi başkanlığında her iki okulun encümeninde yer alan bir kısım üyeden oluşan yeni bir encümen oluşturulmuş, okulun eğitim kadrosunun başına müdür olarak Feyziye'den Cavid Bey getirilmişti. 1904-1905 ders yılında açıldığı

⁴⁴⁶Yeni Asır, “Yadigâr-ı Terakki Mektebi”, 4 Ağustos 1324 (17 Ağustos 1908), s.3.

⁴⁴⁷Mehmet Ö. Alkan, *age*, s.107.; Diğer taraftan 11.2.1911 tarihli toplantıda “Avrupa'dan getirilen haritalarda Girit Adası Yunanistan boyasıyla boyalı olduğundan Türkiye boyasıyla Girit Adası'nın boyanması...” okul müdürüne tebliğ edildiği görülür. Ayrıca mektep encümeninin, Selanik Maarif Müdürü ile yaptığı görüşme sırasında, maarif müdürü, her üç okul için okul müdürlerinden başka bir de encümen üyelerinden sorumlu müdürlerin atanmasını istemiştir. Encümen yaptığı toplantıda üç okul için de Ahmet Kapancı Efendi'yi belirlemesine karşın (11.3.1911), maarif müdürünün ayrı ayrı sorumlu müdürler görevlendirmesi önerisi doğrultusunda encümen reisi Ahmet Kapancı Zükür Mektebine; Derviş Efendi İnas Mektebine ve Ahmet Mithat Efendi de Yayılar Mektebi'ne bakmak üzere görevlendirilmiştir. Mehmet Ö. Alkan, *age*, s.107.

⁴⁴⁸Mert Sandalcı, *age*, s.93.

⁴⁴⁹Selanik Vilayeti Salnamesi, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.491.

anlaşılan okulun yeni bir binası olmamış, okullardan birinin bünyesinde, büyük olasılıkla Feyziye’de yeni bir sınıf eklenmesi ile hayata geçirilmiştir.

1908’de bu okulun adının “Terakki Ticaret Mektebi: “Ecole de Commerce Térékki” olarak değişmesinden, Feyziye ve Terakki Mektepleri arasındaki gönülsüz ortaklığın ancak 3-4 yıl sürebildiği anlaşılmaktadır. Ortak öğretim bittikten sonra Feyziye’de 2 yıllık ticaret sınıfları bir süre daha açık kalırken, Terakki kanadı da benzer bir uygulamaya gitmiş, adını da yukarıda belirttiğimiz gibi “Terakki Ticaret Mektebi” olarak değiştirmiştir.⁴⁵⁰

32 seneden beri intizam ve ciddiyeti ve tedrisatının mükemmeliyeti ile öteden beri mekatib-i hususiye-i Osmaniye’den sayılmış olan Terakki Ticaret Mektebi’nin zükur ve inas kısmı programları da meşrutiyet idaresinin tesisi üzerine zamanın ihtiyacına göre ıslah edilmiştir. Terakki Ticaret Mektebi’nde Osmanlı lisanı ve ulum ve fünun-u mesnua tedrisatı idadi mektebi derecesinde olduğu gibi Fransız ve Alman lisanlarıyla, ticaret dersleri mükemmel ve ameli olarak tedris olunmakta idi. Her ders için mütehasıs muallimler tayin kılındığı gibi gerek ticaret dersleri için ve gerek mektebin idaresini temin için muktedir muallim ve müdürler Avrupa’dan getirilmişti. Leyli kısımlarda maddi ve manevi ihtiyaçlar da dikkate alınarak talebenin rahat bir şekilde eğitimlerini sürdürebilmeleri için her ne gerekli ise sağlanması yoluna gidilmiştir.⁴⁵¹

3.1.6.4. Leyli ve Nehari Ticaret Mektebi

Leyli ve Nehari Ticaret Mektebi’nin kurucusu Rami Bey’dir. Mektep, ibtidai, rüşdi, ticari kısımları olmak üzere 3 kısım ve 9 sınıftan oluşmaktadır. Mektebin amacı ticarete tamamıyla vakıf talebe yetiştirmekle beraber, ecnebi müesseselerde idarede bulunacak derecede lisana aşına olan kişiler yetiştirmek amacı da mevcut olduğundan okulda ticaret dersine büyük bir önem verildiği gibi Arapça ve Osmanlıca ile beraber Fransızca ve Alman lisanları eğitime de önem verilmekteydi.⁴⁵²

Mektebin ders programı: Kur’an-ı Kerim, kıraat-ı Türkiye, hesab-ı zihni, ilm-i eşya, neşaid ve mensurat, hüsn-ü hatt-ı Türkî, kıraat-ı Fransaviye, hüsn-ü hatt-ı Fransavi, terkiib-i ceml, sarf-ı Türkî, tarih-i enbiya, resim, imla-yı Fransavi, muntehabat-

⁴⁵⁰Mert Sandalcı, *age*, s.95vd.

⁴⁵¹*Zaman*, “Terakki Ticaret Mektebi”, 16 Recep 1327 (3 Ağustos 1909), s.4

⁴⁵²*Selanik Vilayeti Salnamesi*, 20. Def’a, Selanik, 1325, s.498.

ı Türkiye, kavaid-i Arabiyye, coğrafya, muhtasar tarih-i umumi, gramer, usul-ü tercüme, Farsi, hesap, fûnun-u tabiiye, tarih-i Osmanî, ıstıtlahat-ı ve vesaik-i ticariye, Almanca, ilm-i ahlak, coğrafya-yı ticari, edebiyat-ı Fransaviye, emtia-i ticariye, ilm-i iktisat, mükatibat-ı ticariye.⁴⁵³

İkinci Meşrutiyet'in ilanını müteakip Leyli ve Nehari Ticaret Mektebi, İttihat ve Terakki'nin bir resmi mektebi olmak üzere kabul edilerek İttihat ve Terakki tarafından idaresi üstlenilmiş ve ismi de "Leyli ve Nehari İttihat ve Terakki" şekline dönüştürülmüştür. Diğer taraftan mektebin programları tensik ve ıslah edilerek ve idadi mektepleri programları ile eş duruma getirilmiş ve müdüriyetine eşraftan İhsan Bey tayin edilmiştir. Fransızca'dan başka Almanca dahi tedris edilerek, lisan derslerine bilhassa itina olunmaya başlanmıştır.⁴⁵⁴

3.1.7. Jandarma Mektepleri

Rumeli vilayetinde tatbik edilen ıslahat gereğince jandarma zabitan ve efradının talim ve terbiyesi için Selanik'te Jandarma Mektebi açılmıştı. Bunlardan ilki Jandarma Zabitan ve Posta Kumandanları Mektebi diğeri Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebi'ydi.

Jandarma Zabitan ve Posta Kumandanları Mektebi; jandarma tensikatı gereğince jandarma zabitan ve posta kumandanlarının jandarma hususi vazifesiyle ilgili dersleri tahsil etmek üzere 30 Mayıs 1320 (12 Haziran 1904) tarihinde açılmıştı. Ordunun jandarma sınıfına geçecek zabitanlar burada beş altı aylık bir eğitimle jandarma nizamnamesini, usul-ü muaşeret, kavanin ve muamelat-ı adliye, usul-ü muhafaza-i asayiş ve demiryolları usul-ü muhafazası ve çete muharebeleri, nazari ve amali jandarma hususi vazifesini tahsil ederler ve indahat talimleri ve muharebe tatbikatı görürlerdi. Meşrutiyetin ilan sürecine kadar 195 zabıt mektepte tahsilde bulunmuştu.⁴⁵⁵

Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebi ise, Vilayet-i Selase dâhilinde 1320 (1904) senesinden itibaren jandarma tensikatına başvurulmasıyla birlikte jandarma yetiştirecek

⁴⁵³ Age, s.500.

⁴⁵⁴ İttihat ve Terakki, "Leyli ve Nehari İttihat ve Terakki Mektebi", 8 Kasım 1908, s.3.; İttihat ve Terakki, "İttihat ve Terakki Mektebi", 29 Ekim 1908, s.3.

⁴⁵⁵ Selanik Vilayeti Salnamesi, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.518.; Zabıt adayı olan baş çavuş ve çavuşlar bir seneden ibaret olan tahsil sürecinde keza zabitan efendilerin gördükleri dersleri ve bundan başka Mekteb-i Fûnun-u Harbiye-i Şahane sınıflarında tahsil edilen fûnun-u askeriye ve malumat-ı fenniye ve riyaziyenin programlarını takip ve piyade ve fûrusiyet talimlerini görerek bir sene nihayetinde icra edilecek imtihanda tahsilden gereği gibi istifade edip bir jandarma zabıtine mahsus özelliklere sahip bulunanlar mülazım-ı saniliğe terfi ederlerdi. Selanik Vilayeti Salnamesi, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.518-519.

bir müesseseye ihtiyaç duyulması üzerine 19 Ağustos 1320 (1 Eylül 1904) tarihinde kurulmuştu.⁴⁵⁶ Mektep, 19 Ağustos 1321 (1 Eylül 1905) tarihinden 20 Teşrinievvel 1322 (2 Kasım 1906) tarihine kadar 1514 nefer jandarma yetiştirmişti.⁴⁵⁷

Mevcut bu jandarma okullarından ayrı olarak meşrutiyetin ilanını müteakip, Selanik'te Küçük Zabitan Mektebi açılmasına karar verildiği görülmektedir. Bu okulda eğitim gördükten sonra ordu hizmetinde göreve getirilecek olan küçük zabitan buradaki görevini de tamamladıktan sonra umur-u devlette istihdam edilecekti.⁴⁵⁸

Selanik'te çıkan Rumeli gazetesi; 13 Ağustos 1911 tarihli nüshasında, Küçük Zabitan Mektebi'nin açılış amacını şu şekilde ifade etmiştir: “*Ordumuzda zabitan heyeti kademesi ile silah kademesi arasında Harbiye Mektebi'nin açılması ile askeri maarifin gelişmesi ve her gün daha muktedir muallimlerin sağlanması ile gittikçe programlarını ihtiyaca göre düzenlemek suretiyle zabıt yetiştirilmesinden dolayı her gün biraz daha derinleşen bir boşluk vardı. Aralarında büyük bir fark olan bu iki kademe birleştirmek için ortaya yeni bir kademe ilave etmek lüzumu çoktan kendini hissettirmişti. Eski idare tarafından göz ardı edilen bu durum meşrutiyetin ilan edildiği günden itibaren giderilmeye çalışılmış Küçük Zabitan Mektebi bu düşüncelerle açılmıştı.*”⁴⁵⁹

Mektebin ilk mezunlarını verdiği 1911 yılında mektep kumandanı Kolağası Bekir Lütfi Efendi tarafından irat olunan nutukta ise şu ifadeler yer verilmiştir: “*Milletimiz bunca senelerden beri istibdat zulmü altında yaşayarak, eğitim serbestliğinden mahrum bulunuyordu ve 10 Temmuz'la bunun dindiğini gördük. İşte o günden beri eğitim serbestliğinden yararlanmaya başladık. Beş yüz sene daimi askerliği*

⁴⁵⁶Mektebe kabul olma şartı, pederi, kendisi ve en yakın akrabasının cinayet suçu olmayacak, hastalıktan salim bulunacak, jandarma mesleğine girmeye istekli olacak, efrad-ı ihtiyatıyeden olmayacak, boyu 1.66 metreden kısa olmayacaktı. Efradın kabul muamelesi gerçekleşikten sonra, İngiltere fabrikalarında imal ettirilen kumaştan yazlık ve kışlık olarak birer kat elbise, bir kaput ve iki takım çamaşır, bir çift çizme, battaniye ve gerekli levazimat derhal verilirdi. Efrada tahsilini tamamladıktan sonra 9 mecdiye maaş verilirdi. **Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.521-522.

⁴⁵⁷**Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.525.; Mektepte dersler efradın anlayacakları ve zihinlerinde tutabilecekleri bir surette ve soru ve cevap tarzında işlenmekteydi. Her gün üç saat ders, bir buçuk saat müzakere, dört saat talim vardı. Efradın yüzde doksanı Türkçe okuyup yazmayı bilmediklerinden dersler takriben talim edilmekteydi. Tedris olunan dersler; akaid-i diniye, jandarma nizamname-i hümayunu, Türkçe okuyup yazma, terbiye-i askeriye, ahlak ve zabturap, indahat-ı nazariyat-ı furusiyet, hıfzısihha. Mektebe kayıt olan efradın bedensel idmanlarının gerçekleştirilmesi amacıyla 1400 kuruş harcanarak Hamidiye Sanayi Mektebi'nde jimnastik aletleri imal ettirilip her gün talimde ayrı olarak efrada jimnastik de yaptırılarak büyük fayda sağlanması yoluna gidilmişti. Bunlardan ayrı olarak haftada iki defa Depo civarına gidilerek akşama kadar tatbikatla işğal olunurdu. Koşullarda, talimhanede, usul-ü indihat nazari olarak efrada öğretildikten sonra fişeklerle indehatta icra edilmekteydi. **Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.523.

⁴⁵⁸**Tasvir-i Efkâr**, “Zabitan Mektebi”, 30 Zilkade 1327 (13 Aralık 1909), s.4.; **Tasvir-i Efkâr**, “Küçük Zabıt Mektebi”, 28 Safer 1328 (11 Mart 1910), s.7.

⁴⁵⁹**Rumeli**, “Selanik Küçük Zabıt Mektebi'nin İlk Mezunları”, 13 Ağustos 1911, s.2.

kabul ile cihana askerlik dersi veren Osmanlı bir şeyi ihmal etmiş, unutmuş idi ki o da askerliğimizin pek mühim ve lazım bir uzvu bulunan ve efradı muharebeye hazırlamak emellerinden en birincisi olan daimi küçük zabitan heyeti idi. Hamdolsun iki sene evvel bu noksanımızda giderildi. İtiraf olunabilir ki bugüne kadar ordumuzda harp eden neferler kendilerine ait malumatı bilmeden harp ediyorlardı. İşte bugün selefim Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı Nuri Bey rüfekaşının gayretleri ile mektebimizin ilk defa olarak yetiştirdiği bu küçük zabitler, vakt-i hazırda askeri harbe hazırlamak vazifesini üstlenerek zabitan misli askerliği kendilerine maişet edecek ve bu cihetle ordumuzda birçok seneler hizmet edeceklerdir.”⁴⁶⁰ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Küçük Zabitan Mektebi'nin temel amacı ordunun iki kademesi arasındaki uçurumu gidererek, askeri muharebeye hazırlamaktı. İşte bu amaçlarla meşrutiyetin ilanını müteakip başta İstanbul, Edirne ve Selanik'te Küçük Zabitan Mektepleri açılmış daha sonra ise Beyrut, Erzincan'da aynı türden mekteplerin açılmasına gidilmiştir.

Yukarıda değerlendirmeye çalışılan bu Küçük Zabitan Mektebi'nin açılışından başka meşrutiyet yıllarında Selanik Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebi'ne yönelik

⁴⁶⁰**Rumeli**, “Selanik Küçük Zabitan Mektebi'nin İlk Mezunları”, 13 Ağustos 1911, s.2.; Selanik Küçük Zabitan Mektebi'ne aşağıdaki şartlar dairesinde talebe kabul olunmaktaydı: 1-Talebelerin yaşları 18-21 arasında bulunmak, 2-Hüsn-ü hal sahibi olmak, cinayet vb. gibi suçlarla mahkûm-u âliye olmamak, 3-Kabul programı gereğince imtihan vermek, 4-Boyları 1.54 cm olup, vücutça sağlam ve arizasız olmak, 5-Göğüsün genişliği 18 yaşında olanların 76-80, diğer yaşta bulunanların 80-84 santimetre olmak, 6-Gözleri sağlam olmak, kulakları muntazaman işitmek ve kekeme olmamak, 7-Küçük Zabitan Mektebi'nden mezun olduktan sonra orduda altı sene hizmeti taahhüt etmek, 8-Yukarıdaki şartlara sahip olan talebelerin müracaat esnasında vermeleri gerekli evrak: a-Tezkere-i Osmaniye, b-Aşı kağıdı, c-Mektep şahadetnamesi (var ise), d-Mektebe müracaat ettiği zamana değin ne ile meşgul olduğunu ve ceza görüp görmediğini gösterir hükümet-i mahliyenin bir hüsn-ü hal mazbatası, 9-Kabul Programı: 1-İmla ettirilmek üzere yazısı, 2-Bir kitaptan aynı yazdırmak üzere yazısı, 3-Okuma ve yazma derecesi, 4-Hesap, 5-Muhtasar Tarih-i Osmanî, 6-Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî, 10-Mektepte tahsil süresi iki senedir. İki sene nihayetinde çavuşlukla ve 200 kuruş maaşla çıkılır, 11-Orduda 220 kuruş maaşla baş çavuş muavini ve 250 kuruş maaşla baş çavuşluk rütbelerine yükselir, 12-Orduda zorunlu olan hizmeti ikmal ettikten sonra arzularına göre ve imtihansız olarak ya polis zabiti namzedi mektebine kabul olunarak polis zabiti veyahut polis mektebine kabul olunarak polis komiser muavini olurlar. Levazımı askeri mesleğine dâhil olmak isteyenler levazım mektebinde tahsil gördükten sonra levazım zabiti veya tabur kâtibi olurlar. İhtiyat zabiti olmayı arzu edenler ihtiyat zabitan mektebine girerek zabitan olurlar. Bunlardan başka bilimum devair-i askeriyedeki sivil hizmetlere ve cihet-i askeriye ait fabrika ve emsali müesseselere ve telgraf, posta, şimendifer memuriyetleri gibi işlere tercihan tayin olunurlar, 13-Başından yedinci maddeye kadar beyan olunan şartlara sahip olmak kaydıyla Selanik ve yakınında bulunan Müslim ve gayrimüslim talebelerin sekizinci madde ile beyan edilen evrakı hamilen imtihan olmak ve kayıt muamelesi yapılmak üzere gündüz saat sekizden on bire kadar askeriye dairesi yanında Küçük Zabitan Mektebi'ne müracaat etmeleri gerekmektedir, 14-Diğer vilayette bulunan talebelerin kendilerine en yakın bulunan redif veya nizamiye fırkalarına müracaat ederek imtihanları icra olunacak ve adı geçen fırkalar tarafından Beşinci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilecek olan imtihan evrakı ve sekizinci maddedeki evrak, mektepçe tetkik olunduktan sonra kabule şayan olanlar harcırahları mektepçe tesviye edilmek üzere Selanik'e celp olunacaklardır, 15-Selanik ve civarında bulunanların Ağustos nihayetinde kadar mektebe müracaatları ve taşrada bulunan talebelerin de nihayet Eylül'ün on beşine kadar fırkalar merkezine müracaat eylemeleri lüzumu ilan olunur. **Rumeli**, “Küçük Zabitan Mektebine Duhul Şartları”, 23 Ağustos 1911, s.3.

politikalar açısından değerlendirildiğinde, adı geçen okulun muallim açıklarının giderilmesine çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Ordu-yu Hümayun açığında ve Nizamiye 24. Alay'ın Birinci Taburu'nda misafireten müstahdem iken Selanik Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebi'nde muallim sıfatıyla istihdam olunmak üzere Mülazım-ı Sani Mustafa Kadri Efendi aylık 300 kuruş maaşla tayin olunurken, yine adı geçen okulda istihdam edilmek üzere Nizamiye 30. Alay'ın 4. Taburu'nda 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi Hasan ve Ohri Redif Taburu 4. Bölüğü Mülazım-ı Sanisi İsmet Efendiler'in tayin edildikleri görülmüştür.⁴⁶¹

Diğer taraftan Selanik Jandarma Zabitan Mektebi'nin tamiratına gidilerek okul ıslah edilmeye çalışılmış ve bunun için gerekli olan 1562 kuruşun itası gerçekleştirilmiştir. Bu meblağ ufak zabitanın tedrisi için mutlaka lüzumlu görülen tamirata mahsus olarak harcanmak üzere gönderilmiştir.⁴⁶² Ayrıca Selanik Jandarma Zabitan Mektebi'nde meç ve eskrim talimleri için olan varidatın yetersizliği ve mevcuda göre az olmasından dolayı bu dersten istenen fayda sağlanamadığından gerekli ihtiyacın giderilmesi için 440 kuruşun adı geçen mektep tarafından talep edilmesi üzerine istenen meblağın gönderilmesi münasip görülmüştür.⁴⁶³

3.1.8. Selanik Hukuk Mektebi

Osmanlı Devleti'nde mevcut hukuk okulunun biri İstanbul'da diğeri ise Selanik'teydi. Bir üçüncüsü de Halep ve dördüncüsü de Konya'da açılmıştır. Devletin baş hukuk fakültesi İstanbul Hukuk Mektebi idi ve 4 yıllık bir kurs sonrasında diploma vermekteydi. Müfredatı ekonomi politik, resmi yazışmalar, Fransızca, devletin resmi dilleri (Arapça, Yunanca, Ermenice ve Bulgarca) ve ticari ve endüstriyel coğrafya gibi derslerden oluşmaktaydı.⁴⁶⁴ Selanik'teki mevcut bu hukuk mektebi Abdülhamit'in hükümlerinin sonlarına doğru açılmıştı.⁴⁶⁵

Meşrutiyetin ilanını müteakip Maarif Nezareti mekteb-i hukuk programlarını ıslah etmişti. Birinci seneye fazla olarak iki saat ilm-i iktisat, bir saat usul-ü hukuk-u esasiye; ikinci seneye bir saat ilm-i iktisat, bir saat kavanin-i maliye-i Osmaniye;

⁴⁶¹BOA., TFR. I. AS., 72/7197, 19. Ş. 1327 (5 Eylül 1909).

⁴⁶²BOA., TFR. I. AS., 68/6737, 09. Za. 1326 (3 Aralık 1908).

⁴⁶³BOA., TFR. I. AS., 72/7147, 21. B. 1327 (8 Ağustos 1909).

⁴⁶⁴F.O. Extract from Annual Report for Turkey for 1907. (by Sir N. O'Cınor), Collection: British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Chapter XXX. The Turkish Empire On The Eve Of Its Fall, II. Public Opinion and Education In Turkey [1906-7] Page(s) 29-31.

⁴⁶⁵François Georgeon, *agm*, s.123.

dördüncü seneye iki saat hukuk-u şahsiye-i düvel, bir saat tarih-i hukuk-u Osmaniye ve bir saat kavanin-i maliye-i Osmaniye dersleri ilave edilmişti.⁴⁶⁶

Diğer taraftan Maarif Nezareti'nin emri gereğince, Osmanlı Devleti'nde gerek İstanbul ve gerek diğer yerlerde mevcut olan hukuk mekteplerine her seviyeden öğrenci kabulüne gidilmiştir. Bu sayede birinci ve ikinci seneleri, yani 1908 yılı itibari ile iki sınıftan oluşan Selanik Hukuk Mektebi'nin mevcut talebe miktarı takriben 5-6 yüze çıkmış oluyordu. Selanik'te münteşir İttihat ve Terakki gazetesi, konuyla ilgili olarak yazdığı yazısında; istibdat devrinde idadi mektepte eğitim görmüş ve mekatib-i aliyeye devam edecek derecede olan talebeye bile hukuk mektebine girme konusunda büyük bir zorluk gösterildiğini, talebelerin ağır imtihanlara tabi tutulduğunu ve meşrutiyet zamanında mekteplerin durumunun tamamen değiştiğini ifade ederek eleştirilerini sunmuştur. Adı geçen gazete satırlarında söz konusu bu durumu şu şekilde eleştirmiştir: *“Fakat garip ve tuhaf bir değişiklik. Mekteb-i hukuka birinci senesinde devam etmek üzere kaydedilen talebenin mühim bir kısmı, mübalağasız en basit ibtidai derecesindeki ilim ve fenne katiyen vakıf değildir. Böyle bir talebe hukuk ilmini başarılı bir surette tahsil ederek layıkıyla ondan faydalanamaz. Garbi Avrupa'da bu türden mekteplere talebe kayd ve kabulü idadi derecesinde olan mektep mezunlarına verilmiştir. Bu muamele pek kanuni ve umumi terbiyenin zaruriyesinin muhafazası için elzem bir harekettir. Maarif Nezareti bu hususu neden dikkate almamış bilmiyoruz fakat ümit edelim ki pek gerekli olan bu kararın gelecek seneden itibaren hemen değişikliği gerçekleştirilerek memleket ve vatanın muhtaç olan bilhassa mekatib-i aliyemizin ahval, talimat ve programlarının yeniden ve esas surette ıslah ve tensiki ile beraber umum mekteplerimize dâhil olma şartlarında yurt dışında takip edilen yola gidilecektir.”*⁴⁶⁷

Ayrıca Selanik Hukuk Mektebi'ne yönelik takip edilen politikardan biri de, Selanik Hukuk Mektebi'nin birinci senesinin iki şubeye ayrılması olmuştur.⁴⁶⁸

Meşrutiyetin ilanını müteakip Selanik Hukuk Mektebi'ne yönelik gidilen bu düzenlemeler sonucunda, Selanik Hukuk Mektebi'nin ilk iki yılında okutulan dersler, derse girecek muallimler, haftalık ders saatleri ile muallimlerin aldıkları maaşlarla ilgili tespit edilen durum aşağıdaki tabloda gösterilmeye çalışılmıştır:

⁴⁶⁶İttihat ve Terakki, “Mekteb-i Hukuk Programları”, 18 Ekim 1908, s.3.

⁴⁶⁷İttihat ve Terakki, “Mekatib”, 29 Ekim 1908, s.3.

⁴⁶⁸BOA., MF. MKT., 1113/2, 12. Ra. 1327 (3 Nisan 1909).

Tablo-16: Selanik Hukuk Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Derse Girecek Muallimler ve Maaşları⁴⁶⁹

SELANİK HUKUK MEKTEBİ'NDE OKUTULAN DERSLER VE DERSE GİRECEK MUALLİMLER VE MAAŞLARI						
I.SENE	DERS	MUALLİM	MAAŞ (I.Şube)	SAAT	MAAŞ (II.Şube)	SAAT
	Mukaddeme-i İlm-i Hukuk	Ali Kemal Bey	300	1	300	1
	Hukuk-u Ceza	Mişon Efendi	900	3	900	3
	Mecelle	Saatli Camii Şerifi Müderrisi Ali Efendi	1200	4	1200	4
	Hukuk-u İdare	Mekteb-i Mülkiye'den Mezun Adil Bey	600	2	600	2
	Hukuk-u Düvel	Vükela-yı Davadan Ali Kemal Bey	600	2	600	2
	Hukuk-u Esasiye	Muhittin Bey	300	1	300	1
	İlm-i İktisat	Mekteb-i Mülkiye Mezunlarından Adil Bey	600	2	600	2
	TOPLAM			4500	15	4500
II. SENE	DERS	MUALLİM	MAAŞ		SAAT	
	Hukuk-u İdare	Mekteb-i Mülkiye Mezunlarından Adil Bey	600		2	
	Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye	Vükela-yı Davadan Ali Kemal Bey	900		3	
	Hukuk-u Düvel	Vükela-yı Davadan Ali Kemal Bey	600		2	
	Mecelle	Rüsumat Nazırı Hacı Adil Bey	1200		4	
	Vesaya	Saatli Camii Şerifi Müderrisi Ali Efendi	300		1	
	Hukuk-u Esasiye	Muhittin Bey	300		1	
	İlm-i İktisat	Mekteb-i Mülkiye				

⁴⁶⁹BOA., MF.MKT., 1083/43, 29. L. 1326 (24 Kasım 1908).

		Mezunlarından Adil Bey	300	1
	Kitab-ül Nikâh	Saatli Camii Şerifi Müderrisi Ali Efendi	300	1
TOPLAM			4500	15

Hukuk Mektebi'nde bu düzenlemeye gidilirken, eski program gereğince ikinci sene talebesi vesaya ve kitab'ül nikâh derslerini görmüş bulunmalarından dolayı adı geçen derslerin muallimlerinin işe başlamalarının gelecek seneden itibaren olması lazım geleceğinden ona göre hareket edilmesi istenmiştir.⁴⁷⁰

Selanik Hukuk Mektebi'nin birinci sene birinci ve ikinci şubeleri ile ikinci sene talim heyeti olarak tayin edilen bu kişiler ile ilgili olarak Selanik Hukuk Mektebi tarafından bildirildiğine göre; birinci ve ikinci senelerin haftada ikişer saatlik hukuk-u düvel ve ikinci senenin haftada üç saatlik usul-ü muhakemat-ı cezaiye dersleri Ali Kemal Bey'e verilmişti. Hâlbuki adı geçen şahıs teşkil edilen talim heyeti huzurunda ikinci sene hukuk-u düvel dersini veremeyeceğini beyan ve yalnız usul-ü muhakemat-ı cezaiye dersini kabul etmişti. Bundan dolayı ikinci sene hukuk-u düvel dersi kendisinden alınmıştı. Birinci sene hukuk-u düvel dersi ise müdhal-i hukuk ile beraber geçen sene muallimlerinden Sermed Efendi üzerindeydi. Ve yukarıdaki atamalara göre bu Efendi'nin açıkta kalması icap ediyordu. İkinci olarak birinci senenin haftada dört saatlik mecelle dersi Müderris Ali Efendi'ye verilmiş, bu durumda da mekteb-i hukuk mezunlarından Mustafa Efendi'nin açığa çıkarılması gerekliydi. Üçüncü olarak, birinci senenin haftada iki saatlik hukuk-u idare ve iki saatlik ilm-i iktisat ve ikinci senenin iki saatlik hukuk-u idare ve bir saatlik ilm-i iktisat dersleri Yeni Asır gazetesinden Adil Bey'e verilmişti. Hâlbuki Adil Bey'e oraca Emrullah Efendi tarafından yalnız ilm-i iktisat dersi verilerek hukuk-u idare dersi kendisine bırakılmıştı. Yapılan bu değişiklikler nedeniyle yaşanan aksaklıkların meşrutiyet devrine yakışmadığından dolayı Selanik Hukuk Mektebi tarafından, bu cihetlerin ve birinci senenin iki şubeye ayrılmış olması ile ilgili meselelerin dahi dikkate alınarak, aksaklıkların düzeltilmesine gidilmesi ve hataların telafisi talep edilmiştir.⁴⁷¹ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Maarif Nezareti'nin Hukuk Mektebi'ne yönelik olarak giriştiği gerek öğrenci alımı

⁴⁷⁰ BOA., MF. MKT., 1083/43, 29. L. 1326 (24 Kasım 1908).

⁴⁷¹ BOA., TFR. I. M., 23/2204, 29. L. 1326 (24 Kasım 1908).

konusunda gerek muallim atamaları konusundaki girişimlerinin bir takım eleştirilere sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı daha esaslı bir takım ıslah teşebbüsü gereği ortaya çıktığı görülür. Bütün bunlardan dolayı sonraki aşamada da söz konusu mekteple ilgili yeni kararlar alınacaktır.

Bundan sonra yapılan yeni düzenlemeler çerçevesinde Konya, Selanik, Bağdat Hukuk Mektepleri müdüriyetlerine, Maarif Nezareti'nden 15 Kânunusani 1324 (28 Ocak 1909) tarihiyle bildirildiğine göre daha önce daire-i ilmiyece düzenlenen ve Dersaadet Hukuk Mektebi'nde tatbik olunan aşağıdaki geçen programın hemen uygulanmasına başlanarak, eğitimin bu program çerçevesinde icrasına devam olunmasının istendiği saptanmaktadır.⁴⁷²

Bu çerçevede Selanik Hukuk Mektebi'nde okutulacak dersler ve ders saatleri şu şekilde olduğu görülür:

Tablo-17: Selanik Hukuk Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Ders Saatleri⁴⁷³

SELANİK HUKUK MEKTEBİ'NDE OKUTULAN DERSLER VE DERS SAATLERİ		
	DERSİN İSMİ	SAAT
I.SENE	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	4
	Hukuk-u Düvel	2
	Hukuk-u İdare	2
	İlm-i İktisat	2
	İlm-i Hukuk-u Ceza	3
	Mukaddeme-i İlm-i Hukuk	1
	Usul-ü Hukuk-u Esasiye ve Hürriyat-ı Şahsiyenin Kâfileleri	1
	TOPLAM	15
II. SENE	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	4
	Vesaya ve Feraiz	1
	Kitab'ül-nikâh	1
	Hukuk-u Düvel	2
	Hukuk-u İdare	2
	İlm-i İktisat	1
	Usul-u Muhakemat-ı Cezaiye	3
	Usul-u Hukuk-u Esasiye ve Hürriyat-ı Şahsiyenin Kâfileleri	1
	TOPLAM	15
III. SENE	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	4
	İlm-i İktisat	1
	Usul-u Muhakemat-ı Hukukiye	3
	Ticaret-i Berriye	2
	Usul-u Fıkıh	1

⁴⁷²BOA., MF. MKT., 1096/52, 06. M. 1327 (28 Ocak 1909).

⁴⁷³BOA., MF. MKT., 1096/52, 06. M. 1327 (28 Ocak 1909).

	Hukuk-u Hususiye-i Düvel	2
	Kavanin-i Maliye-i Osmaniye	1
	TOPLAM	14
IV.SENE	Usul-u Fıkıh	2
	Ticaret-i Berriye	1
	Usul-u İcra	1
	Sak-ı Adli Ceza	1
	Sak-ı Adli Hukuku	1
	Arazi Kanunu	2
	Ahkâm-ı Evkaf	1
	Tarih-i Hukuk-u Osmaniye	1
	Kavanin-i Maliye-i Osmaniye	1
	Ticaret-i Bahriye	2
	Hukuk-u Hususiye-i Düvel	2
	TOPLAM	15

Bundan sonraki aşamada, 1911 yılına gelindiğinde hukuk mektepleri hakkında kati bir mahiyeti haiz olmak üzere önceden İstanbul, Selanik ve Konya Hukuk Mektepleri müdürlerinden oluşan bir komisyon oluşturularak yeni bir nizamname layihası kaleme alındığı görülmektedir. Bu nizamname, usul gereğince Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela'ca tetkik edildikten sonra irade-i seniyyeye havale edilecek ve gelecek seneden itibaren tatbik olunacaktı. Bu nizamnamede imtihanlar hakkında görülen kararların arasında, doktoranın konulduğu görülmektedir. Kati şeklin tayinine kadar ilk etapta birkaç dersin doktora icrası kabul edilmişti. Dersler şunlardır: mecelle, usul-ü hukukiye, sakk-ı hukuk, usul-ü cezaiye, sakk-ı ceza, ticaret-i berriye, arazi kanunu, ticaret-i bahriye, evkaf ve uhud. Diğer bir madde ile de mektebe devam mecburi tutuluyordu.⁴⁷⁴

Basında yer alan haberler açısından değerlendirildiğinde, Maarif Nezareti'nin bu girişimleri Selanik'teki Hukuk Mektebi'nin gerek muallimler ve gerek programlar hususunda kesin bir karar edinilememiş olmasından dolayı zor durumda kaldığı noktasında eleştirilmekteydi. Bu eleştirilerde şu ifadelere yer verilmişti: “Bugün bir program diyorlar bir suret-i tesviye ortaya koyuyorlar ertesi gün başka bir emir ile bu değişiyor yerine başka bir şey ikame ediliyor. Sonra bir emir daha o tarzı da değiştiriyor. Mektep açılalı üç hafta olduğu halde şimdiye kadar üç kere program değişti. Bir emir verdiler birçok lüzumlu dersler kaldırıldı eski dersler uygulamaya

⁴⁷⁴ Rumeli, “Hukuk Mektebi İçin”, 16 Mayıs 1911, s.2.

*kondu. Sonra kim bilir ne maksatla tezyit edilen derslerin de okutulması için verilen emir inkâr olundu. Bu zümreden olarak mecelle dersi dördüncü seneye ilave edildiği geçen hafta gelen programda katiyen yer alıyor iken bugün bir telgrafname ile onun programda bulunmadığı ifade olunuyordu.”*⁴⁷⁵

Mekteb-i Hukuk müdüriyetinden tebliğ olduğuna göre 1327 (1909) senesi itibariyle Selanik Hukuk Mektebi'ne kabul olunacak talebenin yedi senelik mekteb-i idadi şahadetnamesine sahip olması veyahut yedi senelik idadi mezunu derecesinde iktidarı bulunduğunu idadi derslerinden imtihan vererek ispat etmesi gerekliydi.⁴⁷⁶

Diğer taraftan mevcut Selanik Hukuk Mektebi ile ilgili olarak girilen değişikliklerden birisi de okul binasıydı. Selanik Hukuk Mektebi binası son derece yetersizdi. İlk açıldığı yıl, iki şubeden ibaret olan birinci sınıf için bile yetersiz durumda olan mektep, ertesi sene iki sınıfı alacak surette biraz tamir edilmişti. Sonra üçüncü sınıf teşkil edilince durum iyice güçleşmiş, dördüncü sınıf teşkil edileceği zaman binanın nakli zaruri görülmeye başlanmış ve meşrutiyeti müteakip nakline karar verilmişti. Mektebin limandaki büyük apartmanlara nakli kararlaştırılmıştı.⁴⁷⁷

Selanik Mekteb-i İdadisi'nin üst tarafındaki arsada mekteb-i hukuk için yeni bir bina inşası uygun görülmüş ve keşifnamesi ile haritasının bir an evvel düzenlenerek gönderilmesi emredilmişti. Yapılan plan gereğince mektep zemin katından başka iki katlı ve 100 talebeye eğitim vermek üzere 6 dersane ile büyük bir kütüphaneyi ve 300 kişilik bir konferans salonunu ve 6 idare odasını içerecekti. Bunlar için gerekli masraf 4.400 lira raddesinde tahmin olunmaktaydı. Ve keşif evrakı Maarif Nezareti'ne gönderilmiş ve gelecek nisanda inşaata başlanması kararlaştırılmıştı.⁴⁷⁸

3.1.9. Rüşdi ve İbtidai Mektepler

Selanik Vilayeti'nde İkinci Meşrutiyet ilan edildiği zaman, Tablo-15'in incelenmesinden de anlaşılacağı üzere rüşdi ve ibtidai derecesindeki mevcut mektepler, Mekteb-i Selimiye,⁴⁷⁹ Hamidiye İnas Mektebi, Ali Paşa Mektebi, Mustafa Paşa

⁴⁷⁵Rumeli, “Maarif Nezareti'nin Şaşkın İcraatından”, 5 Zilkade 1329 (28 Ekim 1911), s.2.

⁴⁷⁶Zaman, “Mekteb-i Hukuk”, 21 Şaban 1327 (7 Eylül 1909), s.2.

⁴⁷⁷Rumeli, “Mekteb-i Hukuk Binası Nakl Ediliyor”, 13 Zilkade 1329 (5 Kasım 1911), s.3.

⁴⁷⁸Zaman, “Selanik Mekteb-i Hukuku”, 26 Şaban 1327 (12 Eylül 1909), s.2.

⁴⁷⁹Selimiye Mektebi 1310 (Rumi) merhum Gazi Evrenos Bey tevliyeti tarafından yenilenerek idaresi maarif memurlarından oluşan bir encümene bırakılmıştı. Mekteb-i Selimiye ikisi şube ve üçü ibtidai ve üçü rüşdi olmak üzere sekiz sınıftan oluşmaktadır. Mektep yalnız zükura mahsus olup mevcut talebesi 400 kişiden ve tedris heyeti ise bir müdür ile on bir muallimden ibaretti. Talebenin yüzde on beşi ücretsiz olarak kabul olunan fakir evladındandır. Her sene 15 kadar talebe tahsil ikmal ederek rüşdi

Mektebi, Yalılarda Ravza-i Sıbyan Mektebi, Hadika-i Arifan İbtidai Mektebi, Yadigâr-ı Hamidi Mektebi, Çınarlı İbtidai Mektebi, Akçe Mescid Mektebi, Kale-i Bala İbtidai Mektebi, Osmaniye Mektebi,⁴⁸⁰ Hasan Fehmi Paşa Mektebi idi. Bunlardan ayrı olarak sayıları daha önceden de belirtildiği gibi Selanik Vilayeti genelinde 1901 adet mektep mevcuttu. Bunun 13'ü idadi, 68'i rüşdi, geriye kalan ibtidai idi. Bu mekteplerin 1183'ü Müslim, 49'u gayrimüslim, 10'u ecnebi mektebiydi. İslam ibtidai mektebi 1134 adet olup, bunun 412'sinde usul-ü cedide, 725'inde usul-ü atike göre tedrisat takip edilmekteydi.⁴⁸¹

3.1.9.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı'nda İbtidai Tahsil ve Hükümetin Bu Alanda Benimsediği İlkeler

İttihat ve Terakki'nin siyasi programına göre; tedrisat meselesi bir milletin içtimai hayatına bağlı olan bir mesele olduğu için meşrutiyet yönetimine dâhil olan memleketlerin hepsi programlarını bu esasa göre düzenlemeyi düşünmüşlerdir. Çünkü bu sisteme göre devlet hayatı efradın elinde bulunduğundan yani bir milleti teşkil eyleyen efradın her biri hükümet idaresine doğrudan doğruya veya bilvasıta surette iştirak etmekte bulunduğundan bunların tahsilden mahrumiyeti veya fena, yanlış esaslar telkin eden bir tahsil görmeleri memleketin menfaatleri noktasında büyük bir mahzur teşkil ederdi. İşte bunun içindir ki her millet tahsil ve terbiye meselesini asrın gereklerine uygun bir tarzda düzenlemeye çalışmıştı. Hükümetler mecburi ve ücretsiz tahsil esasını benimsemekle ibtidai tahsilin bir imtiyaz olmayıp bütün millet efradına ait bir hak ve bir vazife olacağını kabul etmişlerdi. Bu esas her türlü itirazdan masun esas

şahadetnamesini almaya hak kazanıp idadi derecesinde olan mekteplere dâhil olmaktadır. Okulda Arapça ve Farsça lisanları yeni usule göre öğretilerek üç sene zarfında konuşma ve tercüme edilebilecek derecede muvaffakiyet görülmekteydi. Ecnebi lisanlarından Fransızca lisanına dahi büyük önem verilerek talebe konuşma ve kitabete muktedir oldukları halde mektebi ikmal ediyorlardı. Program: şube sınıfları: ecza-yı şerife, elifbayı Osmanî, hesap-ı zihni, ahlaki manzumeler, hatt-ı Türkî, talim-i lisan-ı Fransavî; birinci ibtidai: ecza-yı şerife, ilm-i hal, kıraat-ı Türkiye, hesap, imla, hatt-ı Türkî, Fransızca ahlaki manzumeler; ikinci ibtidai: Kur'an-ı Kerim maa tecvid, ilm-i hal, kıraat-ı Türkiye, dürus-u şeni, hesap, imla-i hatt-ı Türkî, Fransızca; üçüncü ibtidai: Kur'an-ı Kerim maa tecvid, ilm-i hal, kıraat-ı Türkiye, malumat-ı fenniye, sarf-ı Türkî, memalik-i Osmaniye coğrafyası, hesap, imla, müntahabat-ı Türkiye, hatt-ı Türkî, Fransızca; birinci rüşdi: Kur'an-ı Kerim maa tecvid, akaid-i diniye, tarih-i İslam, Arabî, Farsi, hesap, imla, hatt-ı Türkî, resim, Fransızca; ikinci rüşdi: Kur'an-ı Kerim maa tecvid, akaid-i diniye, Arabî, Farsi, kıraat-ı Türkiye, hesap, nahiv-i Osmanî, coğrafya, tarih-i Osmanî, amali hendese, kitabet, imla, hatt-ı Türkî, resim, Fransızca; üçüncü rüşdi: Kur'an-ı Kerim maa tecvid, akaid-i diniye, Arabî, Farsi, kıraat-ı Türkiye, nahiv-i Osmanî, hesap, coğrafya-yı umumi, nazari hendese, tarih-i Osmanî, kitabet, imla, resim, Fransızca. **Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20.D ef'a, Selanik, 1325, s.501-502.

⁴⁸⁰ **Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20.D ef'a, Selanik, 1325, s.503vd.

⁴⁸¹ **Age**, s.624.

bir kaide, bir prensip gibi telakki etmek icap ederdi. İbtidai tahsilin mecburiyeti şahsi hürriyete mani bir hareket değildi. Çünkü o çocuklar bugün ailelerinin ise yarın milletin olacaklardı. Millet, karşısında, okuma ve yazmadan aciz bir kitle bulacak olursa terakki namına hiçbir şey yapmaya muktedir olamazdı. Bunun için ailenin menfaat hisleri dikkate alınmayarak milletin menfaati düşünölmeli ve her aile evladını okutmaya mecbur tutulmalıydı.

Adı geçen programda, tahsil mecburiyeti hakkında mevcut nizamnamenin tamamen uygulanmasına çalışmak bir vazife olarak değeriendirilmekteydi. Tahsilin mecburiyeti onun ücretsiz olmasını gerekli kılardı. Aileler evlatlarını okutmaya mecbur edilecekti, fakat tahsil masraflarını karşılamaya muktedir olamayanları böyle bir mecburiyette bırakmak makul görölmediğinden ibtidai tahsilin masrafı hükümet hazinesi tarafından karşılanacaktı. Tahsil meselesinde dikkate alınacak bir ikinci nokta da serbesti-i tedaris meselesiydi. Acaba tedarisat yalnız devlete mi, yoksa yalnız efrada mı yoksa her ikisine mi ait olmalıydı? Bu hususta ne mutlak bir serbestîye, ne de büyük bir sınır getirmeye müsaade vardı. Tahsil yalnız umumi ve resmi olacak olursa hükümetin bu konudaki bütün gereklilikleri yerine getirebileceği kabul olursa bile rekabetin engellenmesi gelişmeye mani olabilirdi. Tahsil yalnız hususi yani efrada ait olacak olsa bu konuda mükemmel müesseseler vücuda gelebilir, fakat fakirlerin tümünün eğitim görebileceği bir sistem vücuda gelemezdi. Hâlbuki bir milletin ilerleyebilmesi yalnız ilmi tarzda yetişmiş büyük adamlarıyla gerçekleşmez bütün içtimai muhitinin tahsilden eşit pay alması ile oluşurdu. İşte bunun için emr-i tahsil serbest olmalı, bir taraftan hükümet, bir taraftan efrat ve cemiyet kanunun emirlerine uymak şartıyla mektep açılabilmelidir ki Kanun-i Esasi de “emr-i tedaris serbesttir. Yazılı olan kanuna uymak şartı ile her Osmanlı umumi ve hususi tedarise mezundur” şeklinde yer alan 15. maddesi de bunu kabul etmiştir. Cemiyetin programının 16. maddesi de bu esası aynen almıştır. Programın 17. maddesinin birinci fıkrası “bütün mektepler devletin taht-ı nezaretindedir” şeklinde olup,⁴⁸² Kanuni Esasi’nin 16. maddesinin birinci fıkrası da tamamen bu hükmü içermektedir.⁴⁸³

⁴⁸²İttihat ve Terakki, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Siyasi Programı-Serbesti-i Tedaris-”, 8 Kasım 1908, s.1.; İttihat ve Terakki dönemi eğitim yönetimi için ayrıca bkz. Halil Aytekin, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, 1991.

⁴⁸³Yeni Asır, “Kanun-u Esasi”, 18 Temmuz 1324 (31 Temmuz 1908), s.1.; İttihat ve Terakki, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Siyasi Programı-Serbesti-i Tedaris-”, 8 Kasım 1908, s.1.

Benimsenen bu esaslar çerçevesinde maarif hakkında yeni kanunlar düzenlenmiştir. Maarif Nezareti, maarif hakkında hazırlanan yeni kanun layihasını Babıâli'ye vermiştir. 300 maddeden oluşan bu kanun Fransa, İngiltere, Almanya, hatta Amerika kanunları esas alınarak hazırlanmıştır. Bilhassa ibtidai tahsilin mükemmeliyetini sağlamak konusuna büyük bir önem atfedildiği gibi programlarda da değişikliğe gidilmiştir.⁴⁸⁴

İbtidai tahsil hakkında Şura-yı Devlet'çe tertip edilerek sadaret makamına takdim kılınan layihaya göre; ibtidai tahsil her yerde ücretsiz ve mecburi olacak ve köy mekteplerinin tahsil müddeti üç seneden ibaret bulunacaktı. Aynı cemaatten iki yüz nüfusa sahip olan her karyede bir köy mektebi bulunacaktı. Köy mekteplerinde öğrenciler için kitap ve gerekli diğer levazımlar ücretsiz olarak verilecekti. Aynı cemaatten beş yüz nüfusu barındıran mahallerde de birer ibtidai mektebi tesis olunacaktı. Köy mektepleri ile ibtidai mekteplere muallim yetiştirmek maksadı ile nüfus ve ihtiyaca göre her vilayetin yahut iki veya üç vilayete mahsus olmak üzere bunlardan birisinin merkezinde bir darülmualimin-i ibtidai tesis olunacaktı. İbtidai tahsilin mecburiyeti köy veya ibtidai mektebi bulunan karye ve kasabalarda 7 yaşından 11 yaşına kadar olan erkek çocuklara mahsus olacaktı.⁴⁸⁵

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere devlet, öğrenim çağında bulunan bütün çocukların okutulup yetiştirilmesini prensip olarak kabul ettiğinden, çocukların ibtidai mekteplere kayıt olmalarını bir devlet politikası olarak benimsemişti.⁴⁸⁶

Yine meşrutiyetin ilanını müteakip benimsenen eğitim politikaları çerçevesinde bütün vilayetlerde bulunan okulların ıslah edilip sayılarının arttırılmasına gidildiği görülür.⁴⁸⁷ Konu ile ilgili olarak Abdi Tevfik, Zaman gazetesinde “Marifet-Mektep” başlığıyla yazdığı yazısında bu konunun önemini şu şekilde dile getirmiştir: “*Senelerce bütün memleketi istila eden cehalet içerisinde bir buhran devri geçirdik. Mektepten, maariften mahrum bırakılmıştık... İstibdat kan alacak damarımızı bulmuştu. Mektepsizlik, maarifsizlik vücudumuzu kemirdi bitirdi. Maarif maddeten mahvedilmeğe çalışıldığı gibi imkânı bulursa idi adı lügat kitaplarından kazanırdı. Fakat 10 Temmuz inkılâbı maarifi memleketin en önde gelen unsurlarından biri kıldı. Şimdi vatanın*

⁴⁸⁴Rumeli, “Maarif İcraatı”, 4 Zilkade 1329 (27 Ekim 1911), s.2.

⁴⁸⁵Zaman, “Tahsil-i İbtidai Nizamnamesi”, 13 Cemaziyelahir 1327 (2 Temmuz 1909), s.2.

⁴⁸⁶Halil Aytakin, *age*, s.49.

⁴⁸⁷BOA., MF. MKT., 1103/1, 04. S. 1327 (25 Şubat 1909).

müstakbel ricalini yetiştirecek mekteplere ihtiyaç var. Bütün millet bir noktaya dikkat etmeli, memleketimizin her cihetine vatan evlatlarını yetiştirecek mükemmel mektepler yapmalıyız."⁴⁸⁸ Benimsenen bu politikalar çerçevesinde bütün vilayetlerde bulunan okulların ıslah edilip sayılarının arttırılması için hazırlanan kanun layihasının onaylandıktan sonra yürürlüğe gireceği vilayetlere bildirilmiştir.⁴⁸⁹

Ayrıca mektep sayısının arttırılması yönünde benimsenen bu politikardan ayrı olarak rüşdiye mekteplerinin programları yeniden düzenlenerek, bu programlar dâhilinde eğitime gidilmiştir. 1326 (1908) senesinde alınan bir karara göre yeni eğitim döneminden itibaren uygulanmak üzere Maarif Nezareti tarafından gönderilen programa göre rüşdiye mekteplerinde; rüşdiyenin birinci senesinde Kur'an-ı Kerim, ulum-u diniye, imla-i Arabî, hesap, tarih, umumi coğrafya, umumi hatt-ı rakia ve kıraat; ikinci senesinde Kur'an-ı Kerim, ulum-u diniye, mufassal tahv-ı Osmanî, hesap, tarih-i umumi, coğrafya, resm-i hat; üçüncü senesinde Kur'an-ı Kerim ve tevcid, ulum-u diniye, kıraat-ı Türkiye, kitabet-i ulum-u diniye Arabî, Farsi, hesap hendese, tarih, umumi coğrafya, hatt-ı rakia, resmi Fransızca dersleri takip ve tedris edilecekti.⁴⁹⁰

Programlardan ayrı olarak, bir de her vilayet, liva ve kazalarda maarif encümenleri teşkil edilmesine gidilmiştir.⁴⁹¹ Bu bağlamda mevcut maarif müfettişlikleri kaldırılarak yerine üç vilayet müfettişliği teşkil edilmiş ve Selanik Maarif Müfettişi Kazım Nami Bey, Edirne, Selanik ve Kosova Vilayetleri müfettişliğine tayin edilmiştir.⁴⁹²

Selanik Vilayeti'ne 14 Haziran 1326 (27 Haziran 1910) tarihi ile maarif müdüriyetinden bildirildiğine göre, merkez vilayette istihdam edilecek vilayet maarif müfettişi nezaretçe tayin olunacaktı. Merkez Sancağı ile livalarda istihdamı kararlaştırılan birer ibtidai müfettişi vilayet makamınca seçilip tayin edileceğinden bu makam için munasip olanların seçilerek isimlerinin hemen bildirilmesi istenmiştir. Alınan bu kararlar gereğince, Merkez Sancağı ibtidai mektepleri müfettişliklerine 1000 kuruş maaşla Abdülazim ve 800 kuruş maaşla Sanayi Mektebi Muallimi Hüsnü Bey ve Siroz Sancağı İbtidai Mektebi Müfettişliği'ne 1000 kuruş maaşla Mülazım-ı Evvellikten Ahmet ve Drama İbtidai Mektebi Müfettişliği'ne 1000 kuruş maaşla Üsküp

⁴⁸⁸Zaman, Abdi Tevfik, "Marifet Mektep", 14 Recep 1327 (1 Ağustos 1909), s.1.

⁴⁸⁹BOA., MF. MKT., 1103/1, 04. S. 1327 (25 Şubat 1909).

⁴⁹⁰Zaman, 15 Şevval 1326, s.4.

⁴⁹¹BOA., MF. MKT., 1177/88, 09. S. 1330 (10 Kasım 1908).

⁴⁹²Rumeli, "Küçük Havadis", 26 Haziran 1911, s.3.

İdadisi'nden mezun Süleyman Efendi tayin edilmişti. Selanik Vilayeti Maarif Müfettişliği'ne ise 1000 kuruş maaşla Kazım Nami Bey tayin edilmiştir.⁴⁹³

3.1.9.2. Hükümet'in Selanik'teki İbtidai ve Rüşdi Okullara Yönelik Tutumu: Okul Sayısı Artırılıyor

Meşrutiyetin ilanını müteakip yukarıda alınan kararlar çerçevesinde gerek Selanik merkezinde ve gerekse Selanik'e bağlı çeşitli kaza ve karyelerde yeni mektepler açılarak okul sayının artırılması doğrultusunda politikalar takip edildiği görülmektedir.

Yukarıdaki bölümde de ifade edildiği gibi İttihat ve Terakki'nin bütün kulüpleri büyük bir faaliyet içine girerek maarifin geliştirilmesi ve teşviki için her tarafta teşebbüse girişmişlerdi. Bu noktada her kulüp bir mektebin idaresini kendi üzerine almayı taahhüt etmişti.⁴⁹⁴

Benimsenen bu ilkeler çerçevesinde Selanik Vilayeti merkezinde meşrutiyet devrinde milli maksatlarla İttihat ve Terakki Mektebi'nin tesisine gidilmiştir.⁴⁹⁵ Selanik İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nden bildirildiğine göre, vatanın en büyük ihtiyaçlarından biri de maarif olduğundan dolayı bu hususu temine mesai sarf eden İttihat ve Terakki, Osmanlı memleketinin her tarafında açtığı mekteplere muallim yetiştirmek üzere idare ve himayesine aldığı Selanik'teki İttihat ve Terakki Mektebi'nin her türlü ihtiyacını ikmal ederek mükemmel bir bina inşa ettirmiş ve bu okulda darülmualimin sınıfları açılmasını da karara almıştı. Adı geçen mektep esasen ücretli olup, hususi bir komisyon marifetiyle İttihat ve Terakki'nin nezareti altında idare edilmişti.⁴⁹⁶

Merkezdeki bu İttihat ve Terakki Mektebi'nin yanı sıra Selanik Vilayeti'nin çeşitli mahallerinde de bu türden mekteplerin açılmasına gidilmiştir. Örneğin; İttihat ve Terakki Drama Merkez Heyeti'nin teşvikleri ve Prüşan kulübünün gayret ve fedakârlığı eseri olarak Çalıbaşı Yörükler mahallinde inşa edilen İttihat ve Terakki Mektebi'nin resmi açılışı 17 Nisan 1327 (30 Nisan 1911) tarihinde gerçekleşmişti.⁴⁹⁷

⁴⁹³ **BOA., MF. MKT.**, 1154/44, 12. C. 1328 (21 Haziran 1910).

⁴⁹⁴ **Tasvir-i Efkâr**, "İttihat ve Terakki Kulüplerinde Faaliyet", 25 Şevval 1327 (9 Kasım 1909), s.7.

⁴⁹⁵ **BOA., BEO.**, 3652/273863, 09. L. 1327 (24 Ekim 1909)., **BOA., DH. MUİ.**, 45-2/11, 21. Z. 1327 (3 Ocak 1910)., **BOA., ŞD.**, 545/23, 19. L. 1327 (3 Kasım 1909).

⁴⁹⁶ **Tasvir-i Efkâr**, "İttihat ve Terakki Mektebi", 14 Ramazan 1328 (18 Eylül 1910), s.4.

⁴⁹⁷ **Rumeli**, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Muherremesinin Maarife Hizmeti", 23 Nisan 1327 (6 Nisan 1911), s.3.; Bu tarzdaki İttihat ve Terakki mekteplerinin sadece Selanik'te değil Osmanlı memleketinin çeşitli yerlerinde tesisine gidilmiş olduğu göze çarpar. Örneğin; Eskişehir İttihat ve Terakki Kulübü

Yine, Karaferye’de de halkın girişimleri ile bir İttihat ve Terakki Mektebi inşasına başlanmasına karar verilmişti.⁴⁹⁸ İttihat ve Terakki’nin nizamnamesi gereğince her kulüp bir mektep açmak veya himayesine almak mecburiyetinde⁴⁹⁹ olduğundan Kelemeriye Nahiyesi’nde de bir ibtidai mektebin inşası kararlaştırılmış ve adı geçen mektebin İttihat ve Terakki Sekizinci Kulübü himayesinde yaptırılması kararı alınmıştı.⁵⁰⁰ Çayır ve Kılıkış mahallelerinde ise Müslim etfalın tahsilleri için o civarda şimdiye kadar hiçbir mektep inşa edilmiş olmadığından dolayı adı geçen mahalle ahalisinin aralarında toplayacakları meblağ ile bir mektep binası inşasına karar verilmiştir.⁵⁰¹

Diğer taraftan İttihat ve Terakki’nin nizamnamesi gereğince, bazı mekteplerin İttihat ve Terakki tarafından kendi himayesine alındığı görülmüştür. Örneğin, Yalılar’da Yeni Camii karşısındaki Zükur ve İnas Ravza-i Sibyan Mektebi İttihat ve Terakki’nin Selanik Birinci Kulübü tarafından himaye altına alınmış ve tayin olunan encümençe mektep mükemmel bir hale getirilmişti. Evvela mektepte üçten altı yaşına kadar olan çocuklar için iki şubeden oluşan bir kısım oluşturularak buraya Türkçe ve Fransızca’ya vakıf muallimler tayin edilmiştir. Mektebin zükur kısmı müdüriyetine, vaktiyle Feyziye Mektebi müdürlüğünde bulunan Muallim Ali Saip Bey ve kızlar kısmına da çocuk terbiyesindeki ihtisası ile meşhur bir müdüre tayin olunmuş ve her iki kısmın sınıfı, şube ile beraber beşe çıkarılmıştır. Mektebin binasında da sağlık koşulları açısından bazı mühim tadilatlar yapılmış ve tedrisat programlarında da tadilatlara gidilerek musiki ve İsveç usulü jimnastik ve resim dersleri ilave edilmiştir.⁵⁰² Ayrıca yine mektebin öğrenci sayısı arttırılarak, zükur ve inas 120 mevcut iken 320’ye çıkarılmıştır. Diğer yandan müdür ve müdüre ile öğretmenlerinin maaşları arttırılarak, inas kısmına, muallime yetiştirebilmek üzere iki senelik bir darümuallimat şubesi ilavesi düşünülerek ilk etapta bunun birinci sınıfı açılmıştır.⁵⁰³

Programı zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenen mektepte; Fransızca, malumat-ı içtimaiye-i vataniye ve medeniye, hıfzısihha, mübadi-yi ulum-u tıbbiye ve

Heyeti Merkezi’nin de kendi idare ve himayesi altında bir ibtidai mektebi açma kararı aldığı görülmektedir. **Rumeli**, “İttihat ve Terakki Mektebi”, 21 Temmuz 1911, s.3.

⁴⁹⁸**Rumeli**, “Karaferya İttihat ve Terakki Mektebi”, 12 Zilkade 1329 (4 Kasım 1911), s.2.

⁴⁹⁹**Rumeli**, “Mülakat”, 24 Şaban 1328 (31 Ağustos 1910), s.1.

⁵⁰⁰**Zaman**, “Küçük Havadis”, 12 Recep 1327 (30 Temmuz 1909), s.3.

⁵⁰¹**Rumeli**, “Mektep İnşası”, 22 Kasım 1911, s.3.

⁵⁰²**Zaman**, “Ravza-i Sibyan Mektebi”, 12 Şaban 1327 (29 Ağustos 1909), s.2.

⁵⁰³**Rumeli**, “Evrak ve Mekatib”, 11 Zilkade 1329 (3 Kasım 1911), s.3.

riyaziye, jimnastik, usul-u muaşeret ve musiki ve inas kısmına bu derslerden başka nakış, biçki-dikiş, idare-i beytiye, ev döşemek, yemek pişirmek dersleri ilave kılınmış ve çocukların vücutlarına ait idmanlar, oyunlar tertip edilerek bu zevkli oyunlar sayesinde devr-i ibtidaisini tabii bir surette tamamlayarak bedensel gelişimi takviye amaçlanmıştır.⁵⁰⁴ Böylece bir mahalle mektebi olan Ravza-i Sıbyan Mektebi, İttihat ve Terakki Birinci Kulübü tarafından himayeye alınarak ismi İttihat ve Terakki Ravza-i Sıbyan Mektebi şeklinde ifade edilmeye başlanmıştır.⁵⁰⁵

Selanik Vilayeti merkezindeki eğitim alanındaki bu girişimlerin yanı sıra Selanik'e bağlı çeşitli sancak, kaza ve karyelerde de okul sayısının arttırılmasına gidildiği görülmüştür. Bu noktada, Siroz'da leyli ve nehari bir mektep binası inşa etmek için Maarif Nezareti ile görüşmelere gidilirken,⁵⁰⁶ Usturumca'da da biri ibtidai ve biri rüşdi olmak üzere iki mektebin inşası kararlaştırılmıştır.⁵⁰⁷ Ayrıca Drama İnas İbtidai Mektebi'ne iki rüşdiye sınıfı ilave edilerek mektebin eğitim süresinin beş seneye çıkarılması ve dördüncü sınıfın açılması Drama Maarif Encümeni'nce kararlaştırılmıştır.⁵⁰⁸ Aynı doğrultuda Köprülü Rüşdi Mektebi binasının yeniden inşasına gidilmiştir.⁵⁰⁹ Gevgili'de ise eğitim alanındaki bu türden girişimlerin Kaymakam Hamit Bey'in öncülüğünde gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu kaymakam maarifin geliştirilmesi hususuna son derece gayret göstermiş, konferanslar vermiş ve halkın dikkatini çekmeye çalışmıştır. Kendisinin başında bulunduğu maarif komisyonu azalarını karyelere sevk ederek, mekteplerin ıslahı hakkında yapılması gerekenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, eğitimin geliştirilmesi amacıyla her köyde bir maarif komisyonu teşkil edilerek, çeşitli karyelerde yeni ibtidai mektepler inşa edilmiştir.⁵¹⁰

Diğer taraftan 1911 yılında vilayet umumi meclisinde yapılan müzakereler sonucunda kazalarda mevcut rüşdi mekteplerin çoğunun leyliye dönüştürülmesi hususuna yönelik kararlar alınmıştır. Bundan sonraki aşamada bu konuda ilk adımı atan Menlik olmuş ve burada leyli bir rüşdi mektep açılmıştır. Söz konusu mektep oradaki İttihat ve Terakki Kulübü'nün himayesi altında idi.⁵¹¹

⁵⁰⁴Zaman, "Ravza-i Etfal", 20 Şaban 1327 (6 Eylül 1909), s.3.

⁵⁰⁵Rumeli, "Evrak ve Mekatib", 11 Zilkade 1329 (3 Kasım 1911), s.3.

⁵⁰⁶Zaman, 22 Zilkade 1326 (16 Aralık 1908), s.3.

⁵⁰⁷Zaman, 29 Zilkade 1326 (23 Aralık 1908), s.3.

⁵⁰⁸Zaman, "Drama İnas Mektebi", 12 Şaban 1327 (29 Ağustos 1909), s.2.

⁵⁰⁹Zaman, "Köprülü'de Maarif", 5 Şaban 1327 (22 Ağustos 1909), s.3.

⁵¹⁰Zaman, "Mekatip", 29 Şaban 1327 (15 Eylül 1909), s.3.

⁵¹¹Rumeli, "Menlik'te Leyli Rüşdi Mektebi", 2 Haziran 1911, s.2.

Bu girişimlerden ayrı olarak, mevcut okul sayısının artırılması doğrultusunda benimsenen politikalar çerçevesinde idadi, rüşdi ve saire mekteplerin inşaat ve tamiratının mahallerince yapılmasına gidildiği de gözlenmiştir.⁵¹² Ayrıca yine bütçenin tasdikinden sonra maarife ait fazla gelirin mekteplerin geliştirilmesi için mahallerine bırakılması Selanik Maarif Müdürlüğü'ne bildirilmiştir.⁵¹³ Hükümetin bu uygulamaları neticesinde Selanik Vilayeti'nin çeşitli mahallerinde halkın girişimleri ile çok sayıda eğitim kurumları açılmıştı. Bu noktada, Gevgili'nin Notya Karyesi'nde ahalinin ianesi ile bir ibtidai mektep inşa olunmuştu.⁵¹⁴ Yine Kavala'da halkın önde gelen kişilerinin girişimleri ile mektep tesisine gidilirken,⁵¹⁵ Ohri'de de Kolağası Eyüp Sabri Bey'in himmetleri ile bir kışla ile bir idadi mektebi tesisine karar verilmiştir.⁵¹⁶

Köprülü Kazası'nda da eğitim kurumlarının geliştirilmesi için önde gelen kişilerin girişimleri ile bir takım adımlar atıldığı görülmüştür. Bu amaçla Askeri Kulüp'te bir konferans verilmiş ve burada mahalli maarifin gelişmesi çareleri düşünülmüştür. Ayrıca bir maarif encümeni teşkil olunmuştu.⁵¹⁷ Bu girişimler neticesinde Köprülü'de dört mahallede yeniden ibtidai mektebi inşa edilmiştir.⁵¹⁸

Tikveş Kazası halkı da kazalarındaki maarif ihtiyacını zamanın ihtiyaçlarına göre ıslah etmek üzere Selanik'ten muktedir ve tecrübeli muallimler getirtmişler ve merkez kazada ibtidai ve rüşdi mekteplerini birleştirerek Terakki ve Feyziye Mektepleri programlarını tatbik kararla vermişlerdi. Kaza ahalisi fedakârlıklar göstererek gerek merkez kazada ve gerek köylerde maarifperverane teşebbüslere girişmiş ve Selanik'ten muallim sağlama yoluna gitmişlerdi. Bu konudaki masraf ahali tarafından karşılanmıştı.⁵¹⁹

Kaza ve nahiyelerde açılan bu okulların yanı sıra, devlet tarafından takip edilen eğitim politikaları çerçevesinde köylerdeki okulların sayısının da artırılmasına gidildiği saptanmıştır. Bu amaçla maarif bütçesinde her vilayet için bir miktar tahsisat ayrılmıştı. Selanik Vilayeti'ndeki karyelerde açılacak köy mektepleri için tahsis olunan meblağın miktarı vilayete tebliğ olunan bütçede gösterilmiş olup bu tahsisat dairesinde vilayetin

⁵¹²BOA., MF. MKT., 1116/66, 13. R. 1327 (4 Mayıs 1909).

⁵¹³BOA., MF. MKT., 1117/11, 15. R. 1327 (6 Mayıs 1909).

⁵¹⁴Rumeli, "Resmi Küşad", 26 Aralık 1910, s.3.

⁵¹⁵BOA., MF. MKT., 1146/37, 11. M. 1328 (23 Ocak 1910).; Zaman, "Mekatip Tesisi", 26 Cemaziyülevvel 1327 (15 Haziran 1909), s.2.

⁵¹⁶Zaman, "Ohri'de Kışla ve Mektep", 10 Cemaziyelahir 1327 (29 Haziran 1909), s.2.

⁵¹⁷Zaman, "Bir Teşebbüs-ü Vatanperverane", 2 Şaban 1327 (19 Ağustos 1909), s.3.

⁵¹⁸Zaman, "Köprülüde Maarif", 5 Şaban 1327 (22 Ağustos 1909), s.3.

⁵¹⁹Zaman, "Kazalarımızda Teşebbüs-ı Maarifperveri", 2 Ramazan 1327 (17 Eylül 1909), s.2.

en mühim karyelerinde birer mektep açılmasına gidilmişti.⁵²⁰ Bu politikalar kapsamında İttihat ve Terakki'nin Dördüncü Kulübü himayesinde Kelemeriye Nahiyesi'nde yapılacak olan ibtidai mekteplerin açılması için Muallim Hüsnü Efendi, Haşim Efendi, Celal Efendi, Terakki Müdürü Şevki Efendiler'den oluşan bir heyet Bişona Karyesi'nde bir ibtidai mektebi inşasına karar vermiş ve ismine “İttihat ve Terakki Mektebi İbtidaisi” adı verilmesini kararlaştırmışlardır. Yine aynı doğrultuda, Ohri'ye bağlı Velişte Karyesi'nde de İttihat ve Terakki Kulübü'nün himayesinde rüşdi mektebi tesis edilmişti.⁵²¹

Usturumca Kazası'nda da, İttihat ve Terakki'nin Usturumca Şubesi'nin teşvikiyle ve Yenimahalle Karyesi ahalisinin gayretleri ile yeni bir mektep binası açılmış ve köylünün arzusu ile yeni açılan bu mektebe “Yenimahalle İttihat ve Terakki Mektebi” ismi verilmişti. 1911 yılı Kasım'ı itibari ile Usturumca Kulübü tarafından 10-15 mektep binası yapılmış ve bazılarına da muallim tahsisatı verilmişti.⁵²²

Hükümetin eğitim alanında takip ettiği bu politikalar ile ilgili olarak İttihat ve Terakki Murahhaslarından Ömer Naci Bey ile yapılan bir mülakatta “*Bu mektepler İttihat ve Terakki'nin delaletiyle mi, yoksa milletin hususi gayretleri ile mi vücuda gelmiştir?*” doğrultusundaki soruya kendisinin verdiği şu yoldaki cevap hükümetin eğitim politikalarını açıkça ortaya koyacak niteliktedir: “... *Adil ve kuvvetli ve aynı zamanda meşrut bir hükümetin mevcudiyetini arzu etmeyen yok gibidir. Hükümet-i hazireyi ahalinin sevmesi ise en ziyade bu noktadan yani devr-i sabık hükümetinden elbette pek doğru ve doğruluk dairesinde kuvvetli olmasındandır. İttihat ve Terakki kendisine böyle bir zeminde mesai etme imkânı bulduğu için teşebbüsleri az bir gayretle muvaffakiyete ulaşmıştır. İttihat ve Terakki'nin bugün ahali üzerindeki fikr-i tesirati iki türlüdür. Bunlardan birisi muktedir hatipler dolaştırarak insanlar üzerinde konferanslarla fikr-i teceddüdü telkin etmek ve diğeri de münevver bir gelecek nesil hazırlamak üzere ibtidai ve rüşdi derecesinde ve programları yeni usule göre olmak şartıyla mektepler açmak ve buralara tercihan fakir ve yetim evlatlarını toplayarak vatanın istikbalini hazırlamaktan ibarettir.*”⁵²³

⁵²⁰ **Tasvir-i Efkar**, “Vilayat”, 4 Ramazan 1327 (19 Eylül 1909), s.4.; **Zaman**, “Kara Mektepleri”, 2 Ramazan 1327 (17 Eylül 1909), s.1.

⁵²¹ **Zaman**, “Velişte Karyesi'nde Mekteb-i Rüşdi Tesisi”, 26 Cemaziyelahir 1328 (5 Temmuz 1910), s.2.

⁵²² **Rumeli**, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Maarife Çalışıyor”, 3 Kasım 1911, s.3.

⁵²³ **Rumeli**, “Mülakat”, 24 Şaban 1328 (31 Ağustos 1910), s.1.

Adı geçen mülakatın devamında Ömer Naci Bey, İttihat ve Terakki'nin her tarafta açılmasına delalet ettiği bu mektepleri idare etmek için hoca tedarikinin nasıl sağlandığı doğrultusundaki soruya ise; mekteplerde muallim ihtiyacının çok olduğunu ve bunun derin bir boşluk teşkil ettiğini ve devr-i sabık hükümetinin bu konuya gereken önemi vermediğini gören İttihat ve Terakki'nin şimdilik İzmir ve Selanik'teki mekteplerini kısmen muallim yetiştirmeye tahsis edeceği doğrultusunda cevaplamıştı. Ayrıca Selanik İttihat ve Terakki Mektebi'ne alınan talebenin muallimlikte istihdam şartıyla kaydedildiklerini sözlerine ekleyen Ömer Naci Bey; üç sene sonra buradan yetişecek ve Dersaadet'te yakında açılması kararlaştırılan Beşiktaş İttihat ve Terakki Mektebi'nden çıkacak talebe ile de ihtiyaçların karşılanması yoluna gidileceğini ifade etmiştir.⁵²⁴

Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki'nin maarife ait hizmetleri açısından değerlendirildiğinde birçok mahallerde mektepler açılmış, insanlara selim cereyanlar vermek için encümenler teşkil edilerek matbuat ve neşriyat himaye edilmiş, ayrıca resmi lisanın ağırlığı nazarı dikkate alınarak gayri resmi bir şekilde cemiyetin maksat ve mesleğinin öğrenmesini sağlamak için içtimai ve siyasi kitaplar tertip ve neşr olunmuştu. Ağırlıklı olarak çiftçiden oluşan halka ziraat usulünü gayet sade bir dil ile anlatılmasını sağlamak için eserler kaleme aldırılarak neşr edildiği gibi, dini terbiyenin ne kadar büyük bir amil olduğunu takdir eden merkez-i umumi, Âlim Sabit Efendi'nin "Amel-i İlmihal" isimindeki eserini tetkik ederek fetvahaneye onaylandıktan sonra Maarif Nezareti'nce de programa dâhil edilmişti.⁵²⁵ Bu girişimlerden olarak Türkçe eğitimine verilen önem nedeniyle belirli kitapların seçilerek, basımına gidilmişti.⁵²⁶ Tahsil hayatında en önemli unsurlardan birinin kitap seçimi olduğunu düşünen Selanik İttihat ve Terakki İdadisi talim heyeti bir "mektep külliyyatı" neşretmeye karar vermiş ve son ilmi görüşlerin bir ürünü olan bu eserleri "Selanik'te Osmanlı Meşrutiyet Kütüphanesi" tab etmeye başlamıştı.⁵²⁷

⁵²⁴ **Rumeli**, "Mülakat", 24 Şaban 1328 (31 Ağustos 1910), s.1.

⁵²⁵ **Rumeli**, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 1327 Kongresi'nde Katib-i Umumi Tarafından Kıraat Olunan Merkez-i Umumi Raporu Hülasasıdır", 558.Sayı (1911), s.2.

⁵²⁶ **Rumeli**, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Mekteplerinde Tedris Olunmak Üzere Kabul Olunan Yeni Kitaplar", 13 Ağustos 1911, s.4.

⁵²⁷ **Rumeli**, "Yeni Mektep Kitapları", 15 Ağustos 1911, s.3.

3.2. SELANİK'TE GAYRİMÜSLİM VE ECNEBİ OKULLAR VE HÜKÜMETİN BU OKULLARA YÖNELİK TUTUMU

Meşrutiyetin ilan edildiği tarihte Selanik Vilayeti'nde 1901 adet mektep mevcuttu. Bunun 13'ü idadi, 68'i rüşdi, geriye kalan ibtidaiydi. Bu mekteplerin 1183'ü Müslim, 49'u gayrimüslim, 10'u ecnebi mektebiydi. 13 adet idadi mektebinden birisi resmi ve leyli olup, ikisi Rum, ikisi Bulgar, biri Sırp cemaatlerine ve biri Fransız, biri İtalyan milletlerine, Vodina'da biri Rum, Siroz'da bulunan iki idadiden biri resmi ve nehari, diğeri Rum cemaatine mensuptu. 2 idadi, 4 rüşdi, 4 ibtidaiyeden ibaret olan ecnebi mekteplerinin hepsi Selanik'teydi. Vilayetin diğer yerlerinde ecnebi mektepleri mevcut değildi.⁵²⁸

Selanik'te mevcut gayrimüslim ve ecnebi okullar aşağıdaki tabloda şu şekilde gösterilmeye çalışılmıştır:

Tablo-18: 1325 (Hicri)/(1907/1908) Selanik Vilayeti Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nde Bulunan Gayrimüslim ve Ecnebi Mektepler⁵²⁹

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ SELANİK'TE BULUNAN GAYRİMÜSLİM VE ECNEBİ MEKTEPLER
Yeni Kilise'de İdadi Şubesi
Panagoda Mahallesi'nde Rum İdadi Mektebi
Ayatanaş Mahallesi'nde Rum İnas İdadi ve Rüşdi Mektebi
Ayatanaş Mahallesi'nde Zükura Mahsus Merkez İbtidai ve Rüşdi Mektebi
Vardar Mahallesi'nde Zükur İbtidai Mektebi
Vardar Mahallesi'nde İnas İbtidai Mektebi
Çavuş Manastırı'ndaki Zükur ve İnas İbtidai Mektebi
Tozlu Çeşme Mahallesi'ndeki Zükur ve İnas Mektebi
Hamidiye Mahallesi'ndeki Yeni Kilise civarında Zükur ve İnas İbtidai Mektebi
Yalılar'da Karaağaç'da Zükur İbtidai Mektebi
Yalılar'da Karaağaç'da İnas ibtidai Mektebi
Şimendifer İstasyonu'nda Rum İnas İbtidai Mektebi
Ayatodor Ayamoter Kızlar Manastırı Mahallesi'ndeki Rum İnas İbtidai Mektebi
Hamidiye Mahallesi'nde Büyük Dere'de Rum Fransız Ticaret Mektebi
Ayatanaş Mahallesi'nde Ulah Ticaret Mektebi
Ayatanaş Mahallesi'nde İbtidai Ulah Mektebi
Kelemeriye Caddesi üzerinde İtalyan ve İnas Hususi Mektebi
Eski Cuma Mahallesi'nde Fransız Ticaret Mektebi
İkinci Rıhtım Caddesi'nde İtalyan Ticaret Mektebi

⁵²⁸Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.624-625.

⁵²⁹Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.Def'a, Selanik, 1325, s.507-517.

Bulgar Zükür İdadi Mektebi
Bulgar İnas İdadi Mektebi
Ayatanaş Mahallesi'ndeki Bulgar Zükür ve İnas Mektebi
Hamidiye Mahallesi'nde Bulgar Zükür ve İnas İbtidai Mektebi
Vardar Kapısı'ndaki Bulgar Zükür ve İnas İbtidai Mektebi
Talmut Torah Mektebi
Alyans İsrailit Zükür Mektebi
Alyans Popüler Rüşdi Mektebi
Alyans İsrailite İnas Kısmı
Kelemeriye İsrailite Azil Zükür ve İnas Sıbyan Mektebi
Alyans İnas Şubesi
Vardar cihetinde Alyans İbtidai Vardar Şubesi
Kelemeriye cihetinde Alyans İbtidai İnas Mektebi
Rıhtım'ın İkinci Caddesi'nde Darü'ltaahsil nam Sırp Rüşdi Mektebi
İbtida-i Mektebi
Rahipler tarafından idare olunan Surlar Mektebi
Vardar Kapısı'ndaki Sırp İbtidai Mektebi
Rıhtım'ın İkinci Caddesi'ndeki Darü'ltaallim nam Sırp İnas Rüşdi Mektebi
Hamidiye Mahallesi'ndeki Sırp İbtidai Mektebi
Fransız Rahipleri tarafından idare olunan Katolik Mektebi
Vardar Kapısı'ndaki Alman Mektebi

Meşrutiyetin ilanını müteakip benimsenen eğitim politikaları çerçevesinde devletin yukarıdaki tabloda belirtilen gayrimüslim ve ecnebi mekteplere yönelik tutumu aşağıda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı'nda Gayrimüslim Mektepler ve Hükümetin Bu Alanda Benimsediği İlkeler

Osmanlı Devleti'nde cemaat okulları cemaat ruhani meclisleri ile kiliselerin denetiminde olan okullardı. Bu okulların öğretiminde uzun süre dini nitelik hâkim iken daha sonra milli nitelik ağırlık kazanmıştı. Bu okullar, ya bir kilise vakfıyla ya da zengin bir şahsın veya grubun öncülüğünü yaptığı vakıflar yoluyla kurulur, finanse edilir ve yönetilirdi.⁵³⁰

Cemaat okulları ile ilgili olarak, İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 16. maddesi; “emr-i tedris serbestidir. Kanuni Esasi'de yazılı olduğu üzere her Osmanlı kanuna uygun olmak şartı ile hususi mektep açabilir” derken, konuyla ilgili olan 17.

⁵³⁰M.Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)**, Ankara: TKAEY, 1990, s.57-58.; Balkanların parçalanmasında azınlık okullarının rolü için bkz. Necati Demir, “Balkanlar'ın Parçalanmasında Azınlık Okulları ve Ana Dil Eğitiminin Rolü”, **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, İstanbul, 22-24 Ekim 2003, s.209-224.

madde ise, “bütün mektepler devletin nezareti altında bulunacaktır. Okullarda serbest talim ve tedris olunur ve her anasır için resmi mektepler açtırılacaktır” demektedir.⁵³¹

İttihat ve Terakki'nin programına göre; tahsil meselesinde dikkate alınması gereken bir nokta da serbesti-i tedris meselesiydi. Tedrisatın sadece devlete mi, yoksa efrada mı ait olacağı konusunda ne mutlak bir serbestîye, ne de büyük bir sınır getirmeye müsaade vardı. Bu noktada tahsil sadece resmi olursa hükümetin bu konudaki bütün gereklilikleri yerine getirebileceği kabul olursa bile rekabetin engellenmesi gelişmeye mani olabilirdi. Diğer taraftan tahsil yalnız hususi yani efrada ait olsa bu konuda mükemmel müesseseler vücuda gelebilir, fakat fakirlerin tümünün eğitim görebileceği bir sistem vücuda gelemezdi. İşte bunun için emr-i tahsil serbesti olmalı, bir taraftan hükümet, bir taraftan efrad ve cemiyet, kanunun emirlerine uymak şartıyla mektep açabilmeliydiler. Bu noktada Kanuni Esasi'nin “emr-i tedris serbesttir. Yazılı olan kanuna uymak şartı ile her Osmanlı umumi ve hususi tadrise mezundur” şeklinde yer alan 15. maddesi de bunu kabul etmişti. Adı geçen programın 16. maddesi de bu esası aynen almıştır. Programın 17. maddesinin birinci fıkrası “bütün mektepler devletin taht-ı nezaretindedir” şeklinde olup, Kanuni Esasi'nin 16. maddesinin birinci fıkrası da tamamen bu hükmü içermektedir. Kanuni Esasi'nin 16. maddesinin ikinci fıkrası ise “Teba-i Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak” dediği gibi, programın 17. maddesinin ikinci fıkrasında da “Teba-i Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için umumi ve derununda serbest talim ve tedris olunur. Ve ibtidai tahsilinde Türkçe lisanı mecburidir” denmekteydi. Dini tahsil konusunda ise, 93 Kanuni Esasi'sinin 16. maddesinin son fıkrasında “mîlel-i muhtelifenin umur-u itikadiyelerine müteallik olan usul-u talimiyeye hâlel getirilmeyecektir” denilmiştir. Bu noktada İttihat ve Terakki'nin programının 17. maddesinin son fıkrası da bu esası “sırf din tedrisi ile meşgul mekatip bu umumiyetten müstesnadır” suretinde ahz ve kayıt eylemişti. Yani her mezhep, her cemiyet yalnız dini tedrisat icrası için hususi tedris olunur mektepler açma hakkına sahip olacaktı.⁵³²

Ayrıca yine İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 42. maddesinde yukarıdaki esaslarla paralel olarak şu esaslar yer almaktaydı: “*Kanuni Esasi'de açıklandığı gibi,*

⁵³¹ İttihat ve Terakki, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı”, 20 Eylül 1908, s.1.

⁵³² İttihat ve Terakki, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı-Serbesti-i Tedris-”, 8 Kasım 1908, s.1.

*Osmanlı toplumunun siyasal eğitimi ve olgunluğunun ortak bir ülkü ile sağlanması; bu amaçla özel ve cemaat okulları üzerinde gözetim ve denetim kurulması esastır. Bununla birlikte hiçbir unsurun ana dili ile inancına ve dinine müdahale etmemek görüşü de bir ilke olarak benimsenmiştir. İlköğretim zorunlu ve genel okullarda parasızdır. Bu okullarda Türkçe eğitim ve öğretim zorunlu ders olmakla birlikte her yörenin yerel anadili de öğretilmektedir.*⁵³³

Benimsenen bu ilkeler çerçevesinde incelenen zaman dilimi aralığında Osmanlı Devleti'nin Selanik'te mevcut gayrimüslim mekteplere yönelik politikalarının belirleyici unsurlarını gayrimüslim mekteplerin teftişi meselesi, gayrimüslim mekteplerde muallimler meselesi, yeni açılmak istenen mekteplere yönelik hükümetin takip ettiği politikalar, anasırlar arasında mektepler konusundaki çatışmalara yönelik hükümetin politikaları ve programlar meselesi oluşturmuştur.

3.2.2. Gayrimüslim Mekteplerin Teftişi

İkinci Meşrutiyet sürecinde Osmanlı Devleti'nin Selanik'teki gayrimüslim okullara yönelik eğitim politikalarına yön veren en önemli unsurlardan birinin bu okulların teftişi meselesi olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde azınlık teşkilatları kendilerine tanınan hak ve imtiyazların sağladığı müsamahakâr sistem içinde kendi bünyelerinde bağımsız teşkilatlanmalar gerçekleştirmişlerdi. Geniş yetkilerle donatılmış olan ruhani liderler, devletin sözde denetiminin bahsedildiği bu kurumların gerçek yönetici ve deneticisiydiler. Bu sebeple azınlık okulları patrikhaneler ve hahamhaneler aracılığı ile bağımsız şekilde yönetilmişlerdi.⁵³⁴

⁵³³İsmail Doğan, **Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri-Kurumlar, Kişiler ve Söylemler-**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s.342.; Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul: MEBY, 1991, s.181.

⁵³⁴M.Hidayet Vahapoğlu, **age**, s.65.; Azınlıklar, Meşrutiyet döneminin özgürlükçü havasından da yararlanarak, başlangıçta eğitimlerini denetlemeye, kısıtlamaya yönelik her türlü girişime karşı çıkmış, bu yoldaki çabaları başarısızlığa uğratmışlardır. Fakat 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlaması, Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi, Rum ve Ermeni azınlıkların da karşı cephedeki devletlerle iş birliğine gitmeleri, Balkan Savaşları sonucunda Rumeli'deki birçok toprakların elden çıkması, Ermenilerin Doğu Anadolu'dan güneye doğru tehciri gibi yeni olaylar nedeni ile Osmanlı Devleti ülkede kalan ve sayıları biraz daha azalmış bulunan azınlıkların öğretimini düzenlemek için 1915 tarihli talimatnameyi düzenlemiştir. Bu talimatnameye göre azınlıklar ancak kendilerinin oturduğu mahalle veya köylerde okul açabileceklerdi. Kendi dilleri öğretim dili olabilir ve fakat okullarda Türk dili yanında Türkiye tarihi ve coğrafyası Türkçe olarak ve Türk öğretmenlerce okutulacaktır. Okullar Maarif Nezareti ve mülkiye amirleri tarafından denetlenecektir. Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)**, Ankara: AÜEBY, 1982, s.179-180.

Meclisin ilk toplantı dönemi olan 1908-1909'da eğitim standardının yükseltilmesi ve eğitimin reformu amacıyla bir ilköğretim kanun taslağı hazırlandı. Bu taslakta, devletin olası bir meşrutiyet karşıtı ve devlet düşmanı eğitimin engellenmesi için okulların ders planlarının, kitaplarının, öğretmenlerinin yetkili memurlar aracılığıyla kontrol etme hakkına sahip olacağı kararlaştırıldı. Taslakta cemaat okullarının varlıklarını sürdürmeleri kabul edildiğinden, bu kanun taslağı devletin asimilasyon çabasına bir kanıt olarak gösterilemez. Ama bu okulların devletin kontrolü altına alınması söz konusudur. Bu merkezileştirme önlemi ile devlet, ulusal bağımsızlık propagandasını engellemek istemişti.⁵³⁵

Hükümet ortaya çıkan meseleler karşısında tedbir almak zorundaydı. Bu noktada hükümet, tek taraflı bir kararla bütün azınlık ve yabancı mektepleri kontrol altına alarak, programlarını, muallimlerinin durumunu ve tedrisat usullerini milli bünyeye uygun olarak tanzimi doğrultusunda hareket etmiştir.⁵³⁶

Söz konusu bu uygulamaların verdiği zararlar göz önüne alınarak, sakıncalarının giderilmesi gerekiyordu. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Selanik Vilayetince, vilayet dâhilinde önceden açılan Bulgar mekteplerini teftiş etmek üzere Dâhiliye Nezareti'nden müfettiş tayini talep edildiği görülmüştür. Selanik Vilayeti dâhilinde bulunan mektepleri denetim altında bulundurarak, Eksarhane tarafından idare olunan mekteplerin terakkiyatına ve Bulgar tebaasının hükümetin muaveneti ile açılan mekteplere meyl ve rağbetlerinin sağlanmasına kadar müfettiş tayininin fayda sağlayacağı Selanik Vilayeti'nden bildirilmesi üzerine söz konusu durum Dâhiliye Nezareti tarafından uygun görülerek, talep edilen müfettişler tayin edilmişti.⁵³⁷

Bunlardan ayrı olarak söz konusu okulların teftişi için Eksarhane tarafından da müfettişler tayin edilmekteydi. Rumeli vilayetindeki Bulgar mekteplerinin durumunu tetkik ve tedrisatını teftiş etmek üzere Bulgar Eksarhlığı'nca da buldukları mahalli ruhani memuruna tabi olmak üzere müfettişler gönderildiği gibi bir de bunlarında üstünde doğrudan doğruya Eksarhaneye tabi iki de başmüfettiş tayin ve izam kılınmıştı. Bunun üzerine Maarif Nezareti'nden Selanik Vilayeti'ne tebliğ edilen bir tahriratta

⁵³⁵Mehmet Hacısalihoğlu, *age*, s.379-380.

⁵³⁶Halil AYTEKİN, *age*, s.154.

⁵³⁷**BOA., TFR. I. MKM.**, 34/3314, 26. M. 1327 (17 Şubat 1909).; **BOA., DH. MKT.**, 2725/5, 08. M. 1327 (30 Ocak 1909).

bunların hüviyet ve tayinleri hakkında gerekli tahkikat icrasıyla itimat duyulan zevattan ve Osmanlı tebaasından olup olmadıklarının tespitinin istendiği görülmüştür.⁵³⁸

Durumu değerlendiren Rumeli gazetesine göre, hükümetin maarif müfettişleri varken Eksarhane'nin de müfettiş tayin etmesi, hükümet içinde hükümet demekti ki Eksarhane'nin muallimler-müfettişler bahsindeki mesaisi hayli garip ve hükümetçe dikkate alınması gerekli bir mesele idi.⁵³⁹

Okulların teftişi esnasında bir takım anlaşmazlıkların yaşanması gibi durumların belirttiği de göze çarpmaktadır. Örneğin, Doyran'da bulunan Rum ve Bulgar mektep müdürleri, hükümet tarafından talep edilen izahatı vermekten kaçınmaları ve muhalefet etmeleri üzerine muhakeme altına alınmışlar ve mektepleri kapanmıştı. Bu meseleyi Selanik'te çıkan Yeni Alitya gazetesinin şu şekilde değerlendirdiği görülmüştür: *"...muhakeme neticesinde her iki mektep müdürü nakdi cezaya çarptırılmış, mahkemenin neticelenmesi üzerine kaza kaymakamı muallimleri nezdine davet ederek mekteplerin anahtarlarını teslim etmiş ise de, muallimler anahtarları almaktan kaçınarak, "amirlerimiz olan rüesa-yı ruhaniye teslimi gerekir" demişlerdir. Kaymakam bunun üzerine cevaben hürriyetin ilanını müteakip bütün Osmanlı tebaasına hukuk alanında eşitlik bahşedilmiş olduğunu belirterek artık bu yoldaki ayrıcalığın sona erdiğini, bundan sonra rüesa-yı ruhaninin yalnız dini işlerle iştigal ederek Hristiyan mekteplerinin de hükümetin nezaret ve takibatı altında bulunacağını bildirmiştir."*⁵⁴⁰

Bu haberlerin değerlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere özellikle meşrutiyetin ilanından sonra gayrimüslim okulların devletin denetimi altına alınarak, ilgili cemaatin ruhani liderlerinin sadece dini işlerle iştigal etmeleri doğrultusunda esaslar benimsenmiş ve bu gibi dini liderlerin artık eski geleneğin dışına çıkılarak okullar üzerinde denetim hakkının sınırlandırılması yoluna gidilmiştir.

Yukarıda rastlanan durumun bir benzeri de Selanik Rum İdadi Mektebi'nin teftişi esnasında yaşanmıştır. Maarif müfettişlerinden biri Rum İdadi Mektebi'ne giderek teftişte bulunmak istemiş fakat mektep müdürünün buna izin vermemesi üzerine kanun gereği hakkında tatbikata gidilmişti. Konuyu değerlendiren Selanik'te çıkan Alitya gazetesi "Mekteplerimiz" serlevhasıyla yazdığı yazısında; bu durumda müdürü sorgulamaya alan memurların kabahati olmadığını asıl kabahatin hükümete ait olduğunu

⁵³⁸ **Tasvir-i Efkâr**, "Bulgar Mektepleri Müfettişleri", 6 Zilhicce 1327 (19 Aralık 1909), s.8.

⁵³⁹ **Rumeli**, "Bulgar Mektepleri Müfettişleri", 3 Muharrem 1329 (4 Ocak 1911), s.2.

⁵⁴⁰ **Tasvir-i Efkâr**, "Doyran Rum ve Bulgar Mektepleri", 21 Rebiülahir 1328 (1 Mayıs 1910), s.5.

ileri sürerek Rum mektepleri müdürlerinin doğrudan doğruya memurini hükümete hesap vermeye salâhiyettar olmadıklarını, tedrisat meselesinde sadece Patrikhane'nin vekili bulunan metropolitlerin malumat verme hakkının olduğunu savunmuştur. Gazete aynı yazının devamında; 23 Cemaziyelahir 1308 (3 Şubat 1891)'de ilan edilen emirname-i âlideki tedrisat meselesi ile ilgili hükümlere yer vererek, maarif müfettişlerinin tedrisatı tetkik ettikleri sırada gayri münasip dersler veya şahadetnamesiz muallimler gördüğü takdirde, sorunun, İstanbul'da ise Maarif Nezareti ile Patrikhane arasında, vilayetlerde ise maarif müdürlükleri ile metropolitler arasında cereyan edecek muamele neticesinde halledilmesi gerektiğini savunmuştur. Gazetenin bu sözlerinin Rumeli gazetesi tarafından şu şekilde değerlendirildiği görülmüştür: *“Emirnamenin naklolunan fıkrasından da açıkça görülyüyor ki hükümetin teftiş hakkı katiyen vardır. Ancak Alitya istiyor ki doğrudan doğruya teftiş icra edilmesin, bunun için İstanbul'da Patrikhane'ye taşralarda metropolithanelere müracaat olunsun. Bu talep emirnamenin yukarıdaki parçasına taban tabana zıt olduğu gibi mantığa da aykırıdır. Çünkü emirnamede maarif müdürleri ile müfettişlerinin mektepleri istedikleri zaman teftiş ve tetkik edecekleri açıkça gösteriliyor. İkinci olarak mekteplerin teftişini Patrikhane ile metropolithanelerin malumatına bağlı kılmak imkânı olamaz. İstanbul'da beş altı yüz tane Rum mektebi vardır. Bunların hepsini teftiş etmek için Patrik Efendi'nin hazır olmasına veyahut muvafakat eylemesine intizar eylemekten daha gayr-i mantiki ve gayr-i mümkün ne olabilir, böyle bir arzu mekteplerin teftiştan masun kalmasını istemek değil de nedir? Alitya'nın fikrini kabul etmek lazım gelse, patrik ile metropolitlerin her gün teftiş olunacak mekteplere gitmesi ve başka hiçbir iş ile meşgul olmamaları gerekir. Alitya diyor ki mekteplerin teftişi patrik ve metropolitlerin gönülleri istediği, vakitleri olduğu zaman icra edilsin, ona verilecek cevap gayet basittir. Biz böyle bir şeye tahammül edemeyiz. Binaenaleyh Alitya'nın parçasını naklettiği emirnameye göre mektepler, her istenildiği dakikada hükümetin teftişine açık ve tabidir. Hükümet Rum mekteplerinde muzır tedrisat veya şartlara aykırı tedrisat gördüğünde bunları bertaraf edecektir. Hükümetin bu konudaki icraatını patrikhane ile metropolitlerin keyif ve arzularına bağlı kılmak, bu ruhani müessesata imtiyaz veyahut istedikleri gibi hareket hakkını vermek demek olur ki zerre kadar manası yoktur.”*⁵⁴¹ Konuyu bu şekilde değerlendiren Rumeli gazetesinin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, hükümet cins ve

⁵⁴¹ **Rumeli**, “Mekاتب-i Gayrimüslimenin Teftişi Meselesi”, 30 Zilhicce 1328 (1 Ocak 1911), s.1.

mezhep ayırt etmeksizin bütün mektepleri teftiş etmek için memur tayin etmiş, bu hareketini başka bir takım şarta bağlamamıştı. Örneğin, bir maarif müfettişi Selanik İdadisi'ni, Selanik'teki Feyziye ve Ticaret Mekteplerini, Selanik'teki İttihat ve Terakki Mektebi'ni hangi usul dairesinde teftiş edecekse, Selanik'teki Rum ve Musevi mekteplerini de o usul ile teftiş ve takip edecekti.⁵⁴²

Bu teftişler sırasında bazı Rum okullarında Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne zarar verici ve Rumların milli emellerinin işlendiği çeşitli eğitim materyallerinin de tespit edildiği görülmüştür. Örneğin, Karaferye'de Ayanikola mahallesindeki Rum mektebinin teftişi esnasında mektep salonunda Atinalı Dimitri adında birinin büyük kıtada bir resmi ile Girit Adası'nın Yunanistan'a dâhil edilmiş olduğunu gösteren haritaya rastlanmıştır.⁵⁴³

Yine aynı doğrultuda olarak Rumeli gazetesinin ifadelerine bakıldığında, Lithor'daki zükur inas mektebinde maarif müfettişi tarafından takibat icra edilirken, bir haritanın dikkat çekecek kadar fesatkarane bir şekilde çizildiği görülmüş ve haritanın üzerinde Yunan arması olduğundan Yunanistan'da tab olunmasının muhtemel olduğu düşünülmüştü. Gazete; her Osmanlının kalbinde Girit'in büyük bir mevkii varken adanın harita üzerinde Yunanlılara aitmiş gibi gösterilmesine hangi meşrutiyet hükümeti müsaade eder diyerek söz konusu durumu eleştirmiştir.⁵⁴⁴

Bu konuyla ilgili olarak Maarif Nezareti'nden maarif idarelerine yazılan tahrirat suretinde; gayrimüslim cemaatleri idarelerinde bulunan mektepler hakkında icra edilen teftiş keyfiyetinin mekteplerin binasına, ahval-i sıhhiyesine, tedrisine, ders kitap ve defterlerine, muallimlerin şahadetnamelerine, talebenin miktarına ait olduğu bildirilmişti. Maarif müfettişleri tarafından bu hususlara dair talep edilecek malumat ve evrakın ifa ve ibrazı teftişin zaruri gereklerinden olmasından dolayı hilafında hareket eden müdür ve muallimler hakkında kanun, nizam ve hükümet emirlerine muhalefet edenler için mevzuu olan ceza ahkâmının uygulanması vilayet maarif müdürlerine bildirilmiştir.⁵⁴⁵

⁵⁴² **Rumeli**, "Mekatib-i Gayrimüslimenin Teftişi Meselesi", 30 Zilhicce 1328 (1 Ocak 1911), s.1.

⁵⁴³ **Tasvir-i Efkâr**, "Karaferye Rum Mektebi'ndeki Münasebetsizlikler", 29 Ramazan 1328 (3 Ekim 1910), s.3.

⁵⁴⁴ **Tasvir-i Efkâr**, "Müşvikler, Fesatkarlar", 3 Muharrem 1329 (4 Ocak 1911), s.3.

⁵⁴⁵ **Tasvir-i Efkâr**, "Cemaat-i Gayrimüslime Mekatibinin Suret-i Teftişi", 8 Şevval 1328 (12 Ekim 1910), s.3.

3.2.3. Gayrimüslim Mekteplerde Muallimler Meselesi

Meşrutiyet sürecinde devletin Selanik'e yönelik eğitim politikasına yön veren diğer bir husus ise gayrimüslim mekteplerde görev yapan muallimler meselesiydi.

Daha önceden de belirtildiği üzere gayrimüslim mekteplerin zararlı faaliyetlerine son vermek için hükümet, tek taraflı bir kararla bütün azınlık ve yabancı mektepleri kontrol altına alarak, programlarını, muallimlerinin durumunu ve tedrisat usullerini milli bünyeye uygun olarak tanzime gitmişti. Bu noktada muallimler konusunda benimsenen esasa göre, cemaatler tarafından açılacak özel mekteplerde Maarif Nezareti'nden ruhsat istihsal olunmadıkça ecnebi müdür ve müdüre ve muallim ile muavin istihdam olunamayacaktı.⁵⁴⁶ Bu noktada devlet tarafından, Osmanlı memleketinde mevcut gayrimüslim mekteplere Osmanlı tebaasından olmayan muallim tayin olunamayacağı ilkesi benimsendiği görülmektedir.⁵⁴⁷

Osmanlı mekteplerinde istihdam olunacak muallimlerin Osmanlı tebaasından olması lazım geleceği Maarif Nezareti'nden tebliğ olunan emrin gereği olmasından dolayı,⁵⁴⁸ Selanik'teki Rum Darümuallimin Mektebi müdürünün Yunan tebaasından olduğu hükümetçe istihbar olunması üzerine gerekli olan muamele ifa edilmişti.⁵⁴⁹ Aynı doğrultuda olarak Selanik'in Rum Jimnas Mektebi'nde muallimlik yapmak üzere seçilen Yunanlı ve Yunan ordusu çavuşlarından oldukları anlaşılan jimnastik mualliminin ve Kerim Efendi civarındaki Rum Mektebi'nde Lamiros adlı kişinin muallimlikten menî hakkında polis müdüriyetince gerekli tedbirlere başvurulduğu görülmüştür.⁵⁵⁰

Rumca gazetelerde okunduğuna göre taşra metropolitliklerinden Rum Patrikhanesi'ne gönderilen mektup ve telgraflarda, mahalli hükümetin mektep umuruna müdahale ve nihayet ecnebi muallimlerinin tedristen men edildikleri bildirilmiştir.⁵⁵¹

Osmanlı mekteplerinde eğitim vermekte olan birçok Rum muallimin Osmanlı tabiiyetinde olmadığı için mensup oldukları Rum mekteplerinden ihraç edilmesi üzerine bu muallimlerden bir kısmı tabiiyet değiştirmek talebinde bulunmuş ve Osmanlı tabiiyetine geçmek için dilekçe vermişti. Ancak bunların dilekçeleri hükümet tarafından

⁵⁴⁶Halil AYTEKİN, *age*, s.154.

⁵⁴⁷**BOA., MF. MKT.**, 1091/64, 18. Z. 1326 (11 Ocak 1909).

⁵⁴⁸**Zaman**, "Ecnebi Muallimler", 7 Ramazan 1327 (22 Eylül 1909), s.2.

⁵⁴⁹**Zaman**, "Rum Darümuallimini Müdürü", 7 Recep 1328 (15 Temmuz 1910), s.2.

⁵⁵⁰**Zaman**, "Ecnebi Muallimler", 7 Ramazan 1327 (22 Eylül 1909), s.2.; **Tasvir-i Efkâr**, "Vilayat", 9 Ramazan 1327 (24 Eylül 1909), s.4.

⁵⁵¹**Tasvir-i Efkâr**, "Taşralardaki Rum Mektepleri", 21 Zilkade 1328 (23 Kasım 1910), s.3.

kabul edilmemişti. Rumeli gazetesine göre, ecnebi tabiiyetinde bulunan muallimlerin tedrisattan men edilmeleri talebe dimağlarında ecnebi hisleri gelişmesi ile Osmanlı birliğinin zarar görmesine son vermek maksadına yönelikti ve bir muallimin tabiiyet değiştirmesi ile tabii ki bu mahzur ortadan kalkmazdı.⁵⁵² Bu noktada Gevgili Rum Mektebi muallim ve muallimesi de Osmanlı tabiiyetine dehalet için istida vermişler ise de bu gibilerin istidalarının reddedilmesi zaten hükümetçe karara alındığından talep kabul edilmemiştir.⁵⁵³

Babiâli, benimsenen bu ilkeler çerçevesinde Osmanlı Rum mekteplerinde eğitim veren Yunanlı muallimlerin ihracını Patrikhane'den talep etmişti. Bunun üzerine Patrikhane'de konu ile ilgili bir komisyon meseleyi müzakere için toplanmıştır.⁵⁵⁴

Rumca gazetelerin ifadelerine yer veren Tasvir-i Efkâr gazetesinde okunduğuna göre; Patrikhane Rum mekteplerinde bulunan Yunanlı muallimlerin ihracını kabul etmeyecekti çünkü bunlar vazifelerini, Patrikhane'nin mesuliyeti altında ifa ediyorlardı.⁵⁵⁵ Bir Rum gazetesinin ifadesine göre; Rum Patriki'nin idaresi altında toplanan Sen-Sinod Meclisi'nde maarif meselesi ve bilhassa hükümetin Yunanlı muallimleri tedristen men etmek hakkındaki kararı ele alınmıştı. Gazetenin ifadelerine göre, burada ilk olarak Maarif Nezareti'nin bu konuda Patrikhane'ye hitaben yayınladığı ve Rum mekteplerinde tedris eden ecnebi muallimlerin Patrikhane tarafından azillerinin talep edildiğine dair olan tezkere okunmuş, bunu müteakip Patrikhane'nin kapı kethüdası tarafından bu konuda tanzim edilen rapor ile teferruatı mütalaa edilmişti. Kapı kethüdasının bu raporunda, bütün ecnebi muallimlerin tedristen men edilmesi doğrultusunda hükümetçe karar alındığı ve bu gibi muallimlerin Türkiye hududundan ihraç edileceği ifade edilmişti. Bu konuda yapılan müzakereler neticesinde Yunanlı muallimlerin kaim olup da ifa-yı tedrisat eyleyecek Osmanlı muallimleri bulunmadığından hükümetin bu konudaki talebi doğrultusunda hareket etmenin mümkün olmadığı yolunda alınan kararın Maarif Nezareti'ne takdimi kararlaştırılmıştı.⁵⁵⁶

Rum muallimler için beliren bu durum Bulgar muallimleri için de söz konusu idi. Maarif Nizamnamesi'nin 187. maddesine göre, Osmanlı mekteplerinde eğitim

⁵⁵²**Rumeli**, “Yunanlı Muallimler”, 28 Zilkade 1328 (30 Kasım 1910), s.3.

⁵⁵³**Tasvir-i Efkâr**, “Yunanlı Muallimler”, 1 Zilhicce 1328 (3 Aralık 1910), s.4.

⁵⁵⁴**Zaman**, “Ecnebi Muallimler”, 14 Şaban 1327 (31 Ağustos 1909), s.2.

⁵⁵⁵**Tasvir-i Efkâr**, “Yunanlı Muallimler”, 4 Ramazan 1328 (8 Eylül 1910), s.4.

⁵⁵⁶**Tasvir-i Efkâr**, “Ecnebi Muallimler Meselesi ve Patrikhane”, 28 Ramazan 1328 (1 Ekim 1910), s.3.

vermekte olan muallimlerin Osmanlı tabiiyetinde bulunmaları gerekmesine ve o zamana kadar Bulgar muallimleri Osmanlı tebaasından sayıldıkları halde Bulgar hükümetinin Türkiye’den ayrılarak kraliyet haline geçmesinden sonra Bulgar muallimleri hakkında adı geçen nizamname hükmünün tatbiki lazım geldiğinden söz konusu muallimlerin ya Osmanlı tabiiyetini kabul ya da muallimlikten ayrılmaları hakkında Maarif Nezareti tarafından maarif müdürlerine tebligat gönderilmişti.⁵⁵⁷

Ecnebi tebaasından olup Osmanlı tabiiyetine henüz geçmemiş olan ve bu konuda talepte bulunan ve eskiden beri Osmanlı mekteplerinde muallimlikte bulunan muallimlerin bu işlemlerinin sonuçlanmasına kadar muallimlik görevinde kalmalarının mümkün olup olamayacağına Maarif Nezareti’nden sorulması üzerine, Selanik Vilayeti’ne çekilen telgrafname ile Osmanlı okullarında görev yapan ecnebi muallimlerinden Osmanlı tabiiyetine girmek isteyenlerin işlemlerinin tamamlanmasına kadar görevlerine devam edebilecekleri bildirilmiştir.⁵⁵⁸

Osmanlı memleketinde mevcut Bulgar mektepleri muallimliklerine Bulgaristan ahalisinden tayin olunacak muallimler hakkında başlangıçta benimsenen usule göre; bu gibi muallimlerin gerekli özelliklere sahip olduklarına dair ellerinde Bulgaristan Komiserliği’nden şahadetname mevcut bulunması yeterli görülmüştü. Ancak daha sonra gayrimüslim mekteplerde ecnebi muallimlerinin istihdamının men edilmiş olmasına ve Bulgaristan Komiserliği tarafından gönderilen tahriratta şahadetname sahiplerinin şayan-ı itimat olamayabileceğinin bildirilmesi üzerine, muallimlerin Osmanlı memleketi ahalisinden seçilmesi ilkesi benimsenmişti.⁵⁵⁹

Rumeli gazetesine göre; Bulgaristan hükümeti Rumeli’deki Bulgar mektepleri ve muallimleri meselesi ile iştiğal etmekte ve hatta yüz bulamayan muallimler ile orada burada tahsil görmüş derbeder muallimleri fırsat elverdikçe bunları çetelerle Rumeli’ye sevk eylemekteydi ki böylece Bulgaristan hükümetinin yalnız Rumeli’deki Bulgar mektepleri ile iştiğal etmeyerek Bulgar mekteplerine teması olan kişileri çetelerle himaye ve iltizam eylediği olanca ehemmiyeti ile meydana çıkıyor demektir.⁵⁶⁰

Anasır-ı gayrimüslime mekteplerindeki ecnebi muallimler bahsini değerlendiren Tasvir-i Efkâr gazetesinin ifadelerine göre ise, Rumların arasında Yunan hayali,

⁵⁵⁷Zaman, “Bulgar Mektepleri”, 24 Cemaziyelahir 1327 (13 Temmuz 1909), s.1.

⁵⁵⁸BOA., MF. MKT., 1139/61, 19. Ş. 1327 (5 Eylül 1909).

⁵⁵⁹BOA., MF. MKT., 1091/64, 18. Z. 1326 (11 Ocak 1909).

⁵⁶⁰Tasvir-i Efkâr, “Rumeli’de Bulgar Mekatibi”, 25 Zilhicce 1328 (27 Aralık 1910), s.4.

Bulgarların arasında Bulgar özlemi, Sırpların içinde Sırbistan tasavvuru mevcuttu ve Bulgar, Sırp ve Yunanlıların bu hayallerine ulaşmak için takip ettikleri yolların başlıcaları çetecilik ve propagandacılık idi. Bu bağlamda adı geçen gazeteye göre, mekteplerde talebe üzerinde icra kılınan telkinler propagandanın esaslı bir kısmını teşkil ediyordu ve vatanın ve vatandaşların huzur ve selametini düşünmekle görevli olan hükümet, çetelere karşı silaha başvurmaktan geri durmadığı gibi mekteplerdeki ecnebi yani Bulgaristanlı, Sırbistanlı, Yunanistanlı muallimlerin tedrisattan meni suretiyle dahi propagandanın önünü alma yoluna başvurmuştu. Gazeteye göre; Maarif Nazırı'nın kati olarak aldığı bu karar mevcut olan ahvalin icabına çok uygun olduğu gibi hükümetin hukuk-u esasiyesi gereğinden de idi. Söz konusu durumu bu şekilde değerlendiren Tasvir-i Efkâr gazetesinin meselenin Rusya'daki ceryan tarzına şu şekilde dikkat çektiği görülmüştür: *“Meselenin Rusya'da ceryan tarzı dikkat çekicidir. Rusya hükümeti maarif vergisine iştirak eden İslamların mekteplerine tahsisat vermiyordu. Son senelerde, ilim ve fennin Rus lisanı ile tedrisini şart koyarak biraz tahsisat verileceğini beyan etmiş ve bir önceki sene zarfında ise İslam mekteplerinin ibtidai derecesinden yukarı olanlarını tamamıyla kapamıştır. İbtidai mekteplerinde dahi kâfi derecede Rusça tedrisi meşruttur. Rüşdi mekteplerin açılabilmesi Ruslar'ın çizdiği programın kabulüne bağlı olup ve mekteb-i âliye tahsili ise hükümetin darülfünunlarına mahsustur. Tebai-i Osmaniye'de bulunan kimselerin Rusya İslam mekteplerinde talim ve tedris eylemeleri şiddetle yasaklanmış, hatta Rus tebaasından olup da Osmanlı mekteplerinde tahsil eden muallimlerin Rusya İslam mekteplerinde muallimlik edememeleri zorunlu görülmüştür. Hâlbuki Rusya'daki İslam ahali hükümete karşı, buradaki gayrimüslimenin gösterdiğinin yüzde biri kadar olsun itaatsizlik göstermemişlerdir. Rusya hükümeti bu hareketi her ihtimali dikkate alarak takip ve icra ediyor. Biz ise ihtimal karşısında değil, hakikat karşısındayız.”*⁵⁶¹ diyerek söz konusu durumu eleştirmekteydi.

3.2.4. Yeni Açılmak İstenen Mekteplere Yönelik Hükümetin Tutumu

Meşrutiyet sürecinde devletin Selanik'e yönelik eğitim politikalarına yön veren unsurlardan biri de gayrimüslimlerin yeni okul açmak konusundaki taleplerine yönelik hükümetin tutumu olmuştur. Bu bağlamda meşrutiyet yıllarında Selanik'te bulunan

⁵⁶¹ **Tasvir-i Efkâr**, “Anasırı Gayri Müslime Mekteplerindeki Ecnebi Muallimler”, 29 Ramazan 1328 (3 Ekim 1910), s.1.

gayrimüslim unsur tarafından yeni okul açmak veya mevcut okullarını yeniden inşa etmek üzere birçok kez devlete müracaatta bulunulduğu göze çarpar. Örneğin, 1330 (Hicri)/(1911/1912) senesinde Selanik'in Hayrettincik mahallesinde Bulgar cemaatine mahsus bir idadi mektebi inşasına ruhsat itası hakkında vuku bulan talep üzerine Selanik Vilayetince icra kılınan tahkikat neticesinde mektebin inşasında bir mahzur olmadığının anlaşılmasıyla Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ahkâmına riayet olunmak üzere adı geçen mektebin açılmasına izin verildiği görülmüştür.

Devletin gayrimüslim tebaadan gelen bu yöndeki taleplerine karşı aşağıda belirtilen şu esaslar çerçevesinde tetkikat yapılarak, söz konusu mektep veya müessesenin açılmasına bu esaslara uygunluğu çerçevesinde izin verildiği görülmüştür:

1- Osmanlı memleketinde gerek yerli cemaat-i gayrimüslime ve gerek ecebi tebaa taraflarından kilise ve mektep ve hastane ve emsali gibi müessese için ruhsat talep edildiğinde bunların vücuda getirileceği mevkiin cami ve mescit gibi İslami mabetlerin yanında olup olmadığı, eğer öyle ise ne kadar mesafede olduğu ve kilise ve mektep gibi müesseselerin tesislerine gerçekten lüzum olup olmadığı.

2- Söz konusu müesseselerin inşa edileceği arsaların hangi tebaadan kimlerin adına kayıtlı olduğu, mülk veya vakıf yahut miri mi olduğu, kıymeti ve miktarının ne olduğu.

3- İnşa edilecek müessesenin hangi cemaate mensup olup, orada o cemaatten ne kadar hane ve nüfus mevcut olduğu, inşa masrafının ne suretle ve kimler tarafından tesviye edileceği.

4- Yukarıdaki maddelerde gösterilen şartlara uygun olup da mevcut bir müessesenin yeniden inşasına müsaade talep olunursa mevcut müessesenin resmi ruhsata sahip olup olmadığı, sahip ise hangi tarihte ne yolda ruhsat aldığı. Mevcut müesseseye vukuu bulacak eklemenin ve ilavenin her birinin en, boy ve yüksekliği ve bunların arsalarının zira itibari ile miktarı.⁵⁶² Hükümet, gayrimüslim unsurlardan yeni mektep açmak doğrultusunda talep vuku bulduğunda yukarıda sayılan bu esaslara uygunluğu ölçüsünde mekteplerin açılmasına izin vermiştir.

Yeni mektep açılması konusundaki taleplerden bir diğeri de 1330 (Hicri)/(1911/1912) senesinde Selanik'e bağlı Demirhisar Kasabası'nda Bulgar

⁵⁶²BOA., ŞD., 2076/17, 29. S. 1331 (7 Şubat 1913).

cemaatine mahsus olmak üzere rüşdi derecesinde leyli bir mektep inşasına ruhsat verilmesi için gerçekleşmişti. Mahallince talep vuku bulması üzerine bu konuda yapılan tahkikat neticesinde zikr olunan mektebin Demirhisar Bulgar cemaati reisi ruhanisi Dimitri oğlu Papa Gorgi adına kayıtlı 3200 arşın miktarında ve 12 bin kuruş kıymetinde bulunan sırf mülk bir arsa üzerine inşa, sarfi gerekli olan 537 altının ianeten tesviye ve ita edileceği, adı geçen mektebe devam eden Bulgar talebeden senelik altışar lira ücret alınacağı, kasaba merkezinde Bulgar mahallesinde 20 hanede zükur ve inas 79 kişilik nüfus sakin olduğu görülmüş ve adı geçen mektebin İslam mahallesine bakan cihetinde bulunan duvarın yüksekliğinin arttırılmak suretiyle mevcut olan sakıncanın giderildiği takdirde başka bir mahzuru bulunmadığı tespit edilmişti. Yapılan bu tahkikat ve tespitlerin değerlendirilmesi neticesi ve Divan-ı Hümayun'un müzakeresinde dahi beyan olunduğu üzere adı geçen mektebin inşasında ve açılmasında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ahkâmına riayet olunmak ve söz konusu mahzur taahhüt olunduğu surette bertaraf edilmek üzere resmi inşasına ruhsat verilmesine Şura-yı Devletçe karar verilmişti.⁵⁶³ Bu bilgilerden de görüldüğü üzere gayrimüslim unsurun yeni mektep açmak konusundaki talepleri yukarıda belirlenen esaslar çerçevesinde tahkikata tabi tutularak, bu tahkikat neticesinde zikr edilen esaslara uygunluğu tespit edildiği takdirde mekteplerin açılmasına izin verildiği görülmektedir.

Yine aynı çerçevede Selanik'e tabi Nevrokop'un Mesumişte Karyesi'nde zükur ve inasa mahsus Bulgar mektebinin harap olmasından dolayı eski arsası üzerine yeniden bir mektep inşasına ruhsat itası mahallince talep olunmuştu. Söz konusu mektep için, sarfi gerekli olan 5130 kuruşun 2160 kuruşu kilise sandığı mevcudundan ve mütebakisinin ahali ianesi tarafından karşılanması, adı geçen karyede 417 nüfusa ulaşan ahalinin umumiyetle Bulgar olduğunun anlaşılması, mektebin inşa edileceği arazi için aşar bedeli ve mukata-i zemin tahsisine lüzum görülmemesi üzerine inşaatının bitiminde ve açılışında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ahkâmına riayet olunmak şartıyla mevzuu bahs olan mektebin inşasına izin verilmişti.⁵⁶⁴

Diğer taraftan mevcut mekteplerin eksikliklerinin hükümet tarafından ita olunan paralarla giderildiği de görülmektedir. Bu noktada, Gevgili Bulgar mektebi için hükümetçe ita olunan 10 bin kuruşla mektebin eksikleri karşılanmış, bu vesile ile Bulgar

⁵⁶³BOA., ŞD., 2073/42, 19. Ca. 1330 (6 Mayıs 1912).

⁵⁶⁴BOA., İ. AZN., 82/34, 09. Z. 1326 (2 Ocak 1909).

ahalisinin müteşekkir kaldıkları mahalli Bulgar ruhani reisi tarafından vaki olan işar üzerine Selanik Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmişti.⁵⁶⁵

Bulgarlar gibi Rum unsurunun talepleri de aynı doğrultuda değerlendirilmiştir. Örneğin, Selanik Vilayeti'nde Lankaza Kasabası'ndaki Rum mektebinin harap olmasından dolayı yeniden inşasına ruhsat itası mahallince talep olunmasına ve kasabada 268 hanede 1137 nüfus Rum ahalinin sakin olup mektebin inşasında bir mahzur olmadığına anlaşılmasına ve söz konusu arsa için mukata-i zemin tahsisine mahal olmamasına binaen inşasının bitimiyle açılışında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ahkâmıyla Dersaadet ve tevabı Rum Patrikhanesi hakkındaki mukarrerat ahkâmına riayet olunmak üzere adı geçen mektebin yeniden inşasına izin verilmişti.⁵⁶⁶

Yine aynı doğrultuda Katrin Kazası'nın Kilise mahallesinde yeniden bir inas mektebi inşasına ruhsat verilmesi hakkında Rum Patrikliği'nden vuku bulan talep üzerine, Selanik Vilayetince icra kılınan tahkikat neticesinde mektebin arazi-i miriyeden olup Marya Hatun tarafından terk ve teberru edilen arsa üzerine inşa edileceği ve adı geçen kasabada, 410 hanede 2 bin Rum ahali sakin olup mektebin inşasında mahzur olmadığına anlaşılması üzerine mektebin inşaatının bitmesi ile açılmasında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ile Dersaadet ve tevabı Rum Patrikhanesi hakkındaki mukarrerat ahkâmına riayet kılınmak üzere mektebin inşası uygun görülmüştür.⁵⁶⁷

Bu doğrultudaki taleplerden bir diğerrinin de Karacaabad Kazası'na bağlı Gabrişte Karyesi'ndeki Rum İbtidai Mektebi'nin yeniden inşası için gerçekleştiği görülmüştür. Gabrişte Karyesi'nde ibtidai mektebin yeniden inşasına ruhsat itası hakkında mahalli Rum Metropolit vekâletinden vuku bulan talep üzerine Rum mektebi hakkında yapılan tahkikat sonucunda; adı geçen karyede 36 hanede Rum Ortodoks cemaatine mensup 201 nüfus mevcut olduğu, mektep olarak kullanılan hanenin Rum ahalisinin meskûn bulunduğu mahalde olduğu, mevcut olan 26 talebe için yeterli olmadığı, eski mektep mahallinde yeniden inşa edilecek olan mektep yerinin 20 metre tulünde ve 15 metre arzında ve bin kuruş kıymetinde mülk arsa olduğu, 15 metre tulünde 12 metre arzında ve 4 metre 45 cm. irtifaında mektep binası inşa edileceği, adı

⁵⁶⁵ **Tasvir-i Efkâr**, "Gevgili Bulgar Mektebi", 27 Zilhicce 1328 (29 Aralık 1910), s.2.

⁵⁶⁶ **BOA., İ. AZN.**, 84/1, 27. S. 1327 (20 Mart 1909).

⁵⁶⁷ **BOA., ŞD.**, 2076/15, 29. S. 1331 (7 Şubat 1913).

geçen binanın 2 derslane, bir muallim odası ile bir kapı ve 12 pencereyi şamil olacağı, inşa malzemesinin karye ahalisinin ianesiyle tedarik edileceği, mektep mahalline yakın camii ve mescit olmayıp halen ve mevkiyan inşasında bir mahzur görülemediği tahkikat neticesinden anlaşılmış olması üzerine inşaatının tamamlanması ile açılmasında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesiyle Dersaadet ve tevabı Rum Patrikhanesi hakkındaki mukarreratı ahire ahkâmına riayet kılınmak üzere adı geçen mektebin yeniden inşasına karar verilmiştir.⁵⁶⁸

Bu tür talepler kapsamında değerlendirilmesi gereken konulardan birisi de daha önceden ruhsatsız olarak açılmış olan mekteplerin resmi ruhsata bağlanması konusundaki talepler ve hükümetin bunlara yönelik tutumudur. Selanik merkezinde daha önceden ruhsatsız olarak inşa edilmiş olan Ayatanaş mahallesindeki bir mektep ile Ayakostantin mahallesinde bir rüşdiye mektebinin ve Ayalisbi mahallesinde zükur ve inasa mahsus rüşdiye derecesinde bulunan diğer bir mektebin resmi ruhsata bağlanması hakkında Rum Patrikliği'nden vuku bulan talep üzerine icra kılınan tahkikat neticesinde; Ayatanaş mahallesindeki mektebin Rum mektepleri mütevellileri tasarruflarında olduğunun, mektebin bulunduğu mahalde 800 hanede 3 bin nüfus Rum sakin bulunduğu ve Ayakostantin mahallesinde kâin mektebin kilise mütevellisinin tasarrufunda olup yine bu mahallede 900 hanede 4 bin nüfus Rum sakin olduğunun ve Ayalisbi mahallesindeki mektep mahallinde dahi 400 hanede 1800 nüfus Rum mevcut olduğunun tespit edilmesiyle söz konusu mekteplerin resmi ruhsata bağlanmasında bir mahzur olmadığı görülmüştür. Bunun üzerine Divan-ı Hümayun'un müzakeresinde dahi beyan olduğu üzere zikrolunan mekteplerin resmi ruhsata bağlanmasında bir mahzur olmadığı anlaşılmış ve arsaları mülk olmasından dolayı bedel-i aşar veya mukata-i zemin tahsisine mahal görülmemiş, ancak bunlardan Ayalisbi mahallesindeki mektebin mutasarrıfları tarafından metropolithaneye icar ve ahiren mektep haline dönüştürülmüş olduğundan vergi ve tekâlif-i saireye tabi olması gerekeceğinden bu mektep hakkında bu vecihle muamele olunmak ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesine ve Dersaadet ve tevabı Rum Patrikhanesi hakkındaki mukarreratı ahire ahkâmına riayet kılınmak üzere adı geçen mekteplerin resmi ruhsata bağlanmasına Şura-yı Devlet kararıyla mezuniyet verilmiştir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁸BOA., ŞD., 2073/43, 17. Ca. 1330 (4 Mayıs 1912).

⁵⁶⁹BOA., İ. MF., 20/14, 15. N. 1330 (28 Ağustos 1912).; BOA., ŞD., 2074/22, 20. Ş. 1330 (4 Ağustos 1912).

Aynı konu ile ilgili olarak mevcut kriterleri sağlamayan okulların ruhsat talebi devlet tarafından olumlu karşılanmamıştır. Örneğin, Selanik'te Vardar Kapısı haricinde Rum zükur ve inas etfaline mahsus ruhsatsız olarak açılan mektebin muallimesinin Yunan tebaasından birinin zevcesi olduğu bildirilmesine ve esasen ruhsatsız mektep açılmasının caiz olmamasına binaen adı geçen mektebin kapatılması gerektiği Maarif Nezareti tarafından ilgili makama bildirilmiştir.⁵⁷⁰

Yukarıda da belirtildiği üzere İkinci Meşrutiyet sürecinde Selanik Vilayeti'ndeki gayrimüslim unsurlar tarafından gerek yeni mektep açmak gerekse mevcut mekteplerini geliştirerek yeniden inşa etmek ve de daha öncesinde açılıp da resmi ruhsata tabi olmayan mekteplerin resmi ruhsata bağlanması konusunda devlete birçok talepte bulunulduğu görülür. Bu taleplere devlet yine yukarıda belirtilen kriterler çerçevesinde uygunluğu ölçüsünde izin vermiş ve böylece gayrimüslim unsur için birçok mektep açılmıştır. Rumlar tarafından gerçekleşen başvurular üzerine Ağustos Kasabası'nda,⁵⁷¹ Karacaabad Kazası'na bağlı Gabriste Karyesi'nde,⁵⁷² Zembat Karyesi'nde,⁵⁷³ Selanik Merkez Kazası'nın Vasilka Karyesi'nde,⁵⁷⁴ Selanik Vilayeti'ne bağlı Dimyat Karyesi'nde,⁵⁷⁵ Selanik'te Menteşe Nahiyesi'ne bağlı Yüncüler Karyesi'nde,⁵⁷⁶ Karaferye Kazası'na bağlı Kolora Çiftliği'nde Rum mektebi inşasına,⁵⁷⁷ Siroz merkezinde Rum cemaati çocuklarına mahsus mektep inşasına ruhsat verilirken,⁵⁷⁸ Selanik'te Ayatanaş mahallesindeki Rum İnas Mektebi'nin,⁵⁷⁹ Lankaza Kasabası'ndaki Rum mektebinin,⁵⁸⁰ Siroz'un Vezinik Karyesi'nde bulunan Rum mektebinin yeniden inşasına ruhsat verilmiştir.⁵⁸¹

Bulgar unsuru için de yine aynı doğrultuda gelen talepler üzerine Lankaza Kazası'na bağlı Nakvan Karyesi'nde,⁵⁸² Demirhisar'da,⁵⁸³ Vodina Kazası'na tabi

⁵⁷⁰ **Tasvir-i Efkâr**, "Bir Yunanlı Muallime", 26 Zilhicce 1328 (28 Aralık 1910), s.3.

⁵⁷¹ **BOA., BEO.**, 3676/275688, 02. Z. 1327 (15 Aralık 1909).

⁵⁷² **BOA., BEO.**, 4042/303117, 04. C. 1330 (21 Mayıs 1912).

⁵⁷³ **BOA., BEO.**, 4060/304500, 25. B. 1330 (10 Temmuz 1912).

⁵⁷⁴ **BOA., BEO.**, 4063/304721, 03. Ş. 1330 (18 Temmuz 1912).

⁵⁷⁵ **BOA., İ. MF.**, 19/44, 18. B. 1330 (3 Temmuz 1912).

⁵⁷⁶ **BOA., İ. MF.**, 20/27, 25. B. 1330 (10 Temmuz 1912).

⁵⁷⁷ **BOA., İ. MF.**, 20/46, 29. Za. 1330 (9 Kasım 1912).

⁵⁷⁸ **BOA., ŞD.**, 2074/24, 18. L. 1330 (30 Eylül 1912).

⁵⁷⁹ **BOA., İ. MF.**, 19/16, 29. Ra. 1330 (18 Mart 1912).

⁵⁸⁰ **BOA., ŞD.**, 2063/13, 19. M. 1327 (10 Şubat 1909).

⁵⁸¹ **BOA., ŞD.**, 2075/5, 7. L. 1330 (19 Eylül 1912).

⁵⁸² **BOA., ŞD.**, 2073/30, 28. Ra. 1330 (26 Şubat 1912).

⁵⁸³ **BOA., İ. MF.**, 19/31, 25. Ca. 1330 (11 Haziran 1912).

Istarva Karyesi'nde,⁵⁸⁴ Karacaabad Kazası'na tabi Pojar Karyesi'nde,⁵⁸⁵ Yenice-i Vardar Kasabası'nın Varoş-ı Bala mahallesinde⁵⁸⁶ yeni bir mektep açılmasına ruhsat verilirken; Gevgili Kazası'na bağlı Mirafçe Karyesi'nde bulunan Bulgar İbtidai Mektebi'nin,⁵⁸⁷ Nevrekep Kazası'nın Blotince Karyesi'ndeki Bulgar cemaati çocuklarına mahsus mektebin,⁵⁸⁸ Demirhisar'a bağlı Poroy Nahiyesi'nin Selanike Karyesi'ndeki Bulgar mektebinin,⁵⁸⁹ Tikveş Kazası'nın merkezi olan Kavadar Kasabası'ndaki Bulgar mektebinin⁵⁹⁰ ve Razlık Kazası'na tabi Viraglişte-i Bala Karyesi'nde bulunan Bulgar mektebinin yeniden inşasına ruhsat verildiği görülmektedir.⁵⁹¹

Bunlardan ayrı olarak bir de, Selanik Rum ahalisinden olup da bir mektepte tahsile müsait olmayıp, fukaradan ve geçimlerini sağlamak için gündüzleri çalışmaya mecbur olanlar için ve Selanik Rum mektepleri muallimleri tarafından tedris edilmek üzere Selanik'te bir gece mektebi açılması konusunda Rum Metropolitleri tarafından talepte bulunulduğu görülmüştür. Kanuni Esasi'nin 15. maddesi gereğince tedrisin serbest olmasından ve kanuna uymak şartı ile her Osmanlı'nın umumi ve hususi tedris hakkı olmasından ve de Osmanlı memleketinde tedrisatın serbestliği Kanuni Esasi ile teminata alınmış olmasından dolayı Selanik'te bir gece mektebinin tesisine karar verilerek,⁵⁹² tesisi istenilen gece mektebinin açılması için ruhsat verilmiştir.⁵⁹³

3.2.5. Anasırlar Arasında Mektepler Konusunda Çatışmalara Yönelik Hükümetin Tutumu

İkinci Meşrutiyet yıllarında devletin Selanik'e yönelik eğitim politikalarına yön veren unsurlardan bir diğeri de Rum ve Bulgarlar arasında kilise ve mektepler meselesinden dolayı yaşanan anlaşmazlıklardı.

Bu anlaşmazlıklara karşı hükümet 1909'da aldığı bir kararla statükonun muhafazası ilkesini kabul etmişti. Ancak bu durum özellikle Bulgarlar tarafından

⁵⁸⁴BOA., BEO., 4072/305362, 27. Ş. 1330 (11 Ağustos 1912).

⁵⁸⁵BOA., ŞD., 2070/55, 12. Ş. 1329 (8 Ağustos 1911).

⁵⁸⁶BOA., İ. MF., 20/40, 12. Za. 1330 (23 Ekim 1912).

⁵⁸⁷BOA., ŞD., 2070/48, 05. B. 1329 (2 Temmuz 1911).

⁵⁸⁸BOA., ŞD., 2074/39, 25. Za. 1330 (5 Kasım 1912).

⁵⁸⁹BOA., ŞD., 2075/9, 17. Za. 1330 (28 Ekim 1912).

⁵⁹⁰BOA., ŞD., 2076/6, 29. S. 1331 (7 Şubat 1913).

⁵⁹¹BOA., ŞD., 2060/9, 24. C. 1326 (24 Temmuz 1908).

⁵⁹²BOA., MF. MKT., 1068/72, 06. B. 1326 (4 Ağustos 1908).

⁵⁹³BOA., ŞD., 223/42, 10. L. 1326 (5 Kasım 1908).; BOA., BEO., 3366/252385, 01. B. 1326 (30 Temmuz 1908).

memnuniyetsizlikle karşılanmıştı. Selanik Siroz Mebusu Hristo Dalçef'in Meclisi Mebusan'da hükümetin bu tutumunu eleştiren şu ifadelerde bulunduğu görülmüştür: *"...kilise meselesine gelince; bendeniz, yalnız statüko meselesinin hürriyetin ilanından sonra tesis edilmesine ve halen devam etmesine itiraz ediyorum. Çünkü bizim Kanuni Esasi'miz var. Kanuni Esasi ahkâmınca herkes istediği mezhebe tabi olabilir, herkes kendi lisanında tekellüm edebilir, herkes kendi lisanında evlâdını tedris edebilir. Kendi kiliselerinde ibadet edebilir. Hal bu merkezde olduğu halde, bu kaldırılmış, muattal kalmış statükonun ortadan kaldırılması Meclisi Mebusan'ın ittihaz edeceği karara bağlı değildir. Çünkü bu hukuk-u tabiiye Kanuni Esasî ile ilân edilmiştir."*⁵⁹⁴

Meşrutiyetin ilanından sonra Bulgarlar giderek Rum kilisesine bağlı bulunan köylerin Bulgar Eksarhanesi'nin mabed ve mekteplerine müdahale etmeye ve Patrikhane'ye bağlılık bildirilmiş olan birçok köylerin dahi Eksarhane'ye intikali çaresini aramaya başlamıştı. Hükümet bu müdahaleleri men ederek statükonun uygulanması ilkesini uygulamaya devam etti. Rum müesseselerini Rumlara, Bulgarlara ve Sırlara ait olanları da kendilerine bıraktı.⁵⁹⁵

Bu noktada Bulgarlar tarafından ilgili mekteplerin kendilerine bırakılması konusunda devlete defalarca müracaatta buldukları gözlenmiştir. Bulgar Eksarhlığı vekâletinin 1326 (1908) yılındaki bir tavrında, Rumeli vilayetinin bazı mahallerinde Eksarhane'ye mensup Bulgar Ortodoks ahalisine ait olup mahalli hükümetin muaveneti ile Rum taraftarlarının gasplarına geçmiş olan Bulgar kilise ve mekteplerinin Rumların elinden alınarak Bulgarlara iadesinin talep edildiği görülmüştür. Bu tavrında ayrıca, bu gibi kiliseler ve mektepler hakkında Meclisi Mebusan'ca bir karar alınana değin statükonun korunmasından yani gasp olunan kiliselerin gasp edenler elinde kalmasından dolayı Bulgar Ortodoks ahalisinin hukukunun zarar göreceği ifade edilmişti. Diğer taraftan söz konusu bu durumun Kanuni Esasi'nin 11. bendine aykırı olduğu ifade edilerek, adı geçen kilise ve mekteplerin Bulgarlara iadesi talep edilmişti.⁵⁹⁶

Söz konusu şikâyeteye konu olan mektepler, Selanik Vilayeti'nin Siroz Sancağı dâhilinde Baraklı Cuma Nahiyesi'nde Baraklı, Kumlu, Köprü ve Alişan Karyeleri'nin mektepleri idi. Yine Yenice-i Vardar Kazası'na tabi Apostol Karyesi'nin kilisesi ile

⁵⁹⁴ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi** (Bundan sonra MMZC şeklinde gösterilecektir.), Devre I, Cilt I İçtima Senesi I, Yirminci İnikad, 17 Kânunusani 1324 (30 Ocak 1909), s. 376.

⁵⁹⁵ **MMZC**, Devre I, Cilt I, İçtima Senesi I, Yirminci İnikad, 17 Kânunusani 1324 (30 Ocak 1909), s.371.

⁵⁹⁶ **BOA., TFR. I. MKM.**, 32/3192, 23. L. 1326 (18 Kasım 1908).

mektebinin Rumlara verilip Eksarhane'ye mensup Bulgar ahalsinin kilisesiz ve mektepsiz bırakılmış olduğu da söz konusu iddialar içindeydi. Bulgar Eksarhlığı tarafından bu içerikli şikâyetlerin Adliye Nezareti'ne bildirilmesi üzerine, ilgili nezaret tarafından Bulgarlara ait bu tür iddiaların araştırılarak gerçek durumun tetkik edilip bildirilmesi Rumeli Vilayeti Müfettişliği'nden istenmiştir. İlgili müfettişlikçe yapılan tetkikat neticesinde; Selanik ve Manastır Vilayetleri'nin bazı mahallerinde Bulgarlara ait kilise ve mekteplerin Bulgarların çoğunluğu teşkil ettikleri halde azınlıkta bulunan Rumlara verilmiş olduğuna dair Eksarhane tarafından Babiâli'ye takdim olunan takrirden ifade dilen şikâyetin hakikati içermediği tespit edilmişti. Yapılan tetkikat neticesinde varılan sonuçlara göre; Vilayet-i Selase 1319 (Hicri)/(1901-1902) senesine kadar mezheben Patrikhane ile Eksarhane'ye tabi idi. Ancak bu tarihten sonra Bulgar ve Rum ve Sırp komitelerinin tehditlerine bağlı olarak Patrikhane'den Eksarhane'ye ve Eksarhane'den Patrikhane'ye intikal ettiklerini beyan eden karye ahalsinin bu konudaki müracaatları muameleye konulmamış, komitelerin tehditlerinin tamamen ortadan kalkıncaya kadar eski tabi oldukları mezheplerinde kalmaları kararlaştırılmıştı. Böylece Patrikhane'ye mensup karyedeki mabet ve mekteplerin Bulgar; Eksarhane'ye mensup köylerde bulunan kilise ile mekteplerin de Rum rahip ve muallimlerine katiyen müdahale ettirilmemesi karara alınmıştı. Eksarhane vekilinin aidiyetinden bahsettiği mabet ile mektepler, önceden Patrikhane'ye merbut iken 1319 (1901-1902) senesinden sonra Bulgar çetelerinin tehditleri ile Eksarhane'ye bağlanma teşebbüsünde bulunan ve fakat müracaatları uygun görülmemekle muameleye konulmayan mekteplerdi. Yapılan tahkikat ile bu sonuç tespit edildiğinden adı geçen müesseselerin Rum rüesası ruhanisi tarafından idaresi ve bunlara Bulgarlar tarafından vuku bulacak müdahalelerin meni gerekli görülmüştür.⁵⁹⁷

Bu tür anlaşmazlıklardan kaynaklanan şikâyetlerden bir diğersinin de 1326 (Hicri)/(1908/1909) senesinde gerçekleştiği görülmüştür. Bu noktada, Doyran'a bağlı Valondova Karyesi'nde Patrikhane mensubu ile Eksarhane'ye tabi olanlar arasında vuku bulan tartışma üzerine Patrikhane mensuplarından iki kişi katil edilmiş ve biri yaralanmıştı. Bundan sonra ise Eksarhane'ye tabi ahali Bademlik adındaki mahalde kilise ve mektep inşası için müsaade talep etmeleri ile aralarında yeniden tartışma başlamış, Eksarhane'ye mensup ahali irade-i seniyye-i hükmüne ve birkaç sene önce

⁵⁹⁷ BOA., TFR. I. MKM., 32/3192, 23. L. 1326 (18 Kasım 1908).

Bademlik mevkiini tayin etmiş olan komisyonun kararına istinaden kiliselerini karye civarındaki mahalde inşa etmek arzusunda bulunmuşlardı. Fakat Patrikhane mensubu ahali ile Müslüman ahali Bademlik mevkiinin karye haricinde bulunduğunu iddia ederek bu inşaata itiraz etmişti. Ahiren bu meseleyi tetkik için Patrikhane'ye tabi Hıristiyanlar ile Müslümanlar'dan oluşan bir komisyon Patrikhane mensubunun rey ve mütalaasını tasdik etmişti. İslam aza ise Eksarhane'ye tabi ahaliye mahsus mabedin bulunduğu mahallin meskenlerine nezareti olması sebebiyle söz konusu kilise ve mektebin orada inşasının uygun olmadığını savunmakta idi.

Bu konuda şikâyette bulunan Yüzbaşı Mösyö Ağor'a göre, Patrikhane mensubunca Bademlik denilen mevki; Eksarhane'ye tabi ahalinin kilise inşa etmek istediği mahalden 100 metre uzakta bulunduğundan bu itirazları haksızdı. İkinci olarak, Eksarhane mensubiyetinin Bademlik adıyla andıkları mahalden İslami meskenlerin ancak çatıları görülebilmekte olduğundan İslam ahalinin itirazları da haksızdı. Eksarhane'ye tabi ahali, iki taraf ahali arasında zuhur eden ihtilafın adil bir surette halledilmesini talep etmekteydi. Bunun üzerine Gevgili kaymakamlığının adı geçen karyede yaptığı tetkikat neticesinde, Bulgarların yapmak istedikleri kilise ve mektep mahallinin Bademlik tepesi üzerinde bulunan ve bu konuda izni verilen emr-i âlide geçen mevki olduğu, bu halde Bulgarların istedikleri mevkide inşaatına ruhsat verilmesinin uygun olacağı Doyran kaymakamlığına tebliğ kılınmıştı.⁵⁹⁸ Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere hükümetin, bu tür çatışmalı konularda en ince noktaları dahi göz önünde tutarak hiçbir anasırın hakkının çiğnenmemesi doğrultusunda hareket edip, özenle gerçekleştirilen tahkikatlar neticesinde adilane kararlar verme yoluna gittiği açıkça gözlenmektedir.

Rumlar ile Bulgarlar arasındaki kilise ve mektepler konusunda anlaşmazlığın artarak devam etmesi sonucu bu kilise ve mektepler konusundaki anlaşmazlığa kesin bir şekilde son vermek için hükümete bir kanun teklif edilmeye Meclisi Mebusan'ca karar verilmiştir.⁵⁹⁹

Bu anlaşmazlıklara kesin bir nihayet vermek için 1910 yılında bir kanun çıkarıldı. Kabul edilen bu kanuna göre bir karye veya kasabada Patrikhane'ye veya Eksarhane'ye mensubiyet beyan eden ahaliden hangisi çoğunluğu oluşturuyorsa kilise

⁵⁹⁸BOA., TFR. I. SL., 197/19650, 9. N. 1326 (5 Ekim 1908).

⁵⁹⁹MMZC, Devre I, Cilt I, İçtima Senesi I, Yirmi İkinci İnikad, 21 Kânunusani 1324 (3 Şubat 1909), s.453-454.

ve mektep o tarafa ait olacaktı.⁶⁰⁰ Diğer taraftan kilise veya mektep bulunan bir karye veya kasabadan ahaliden bir kısmı Patrikhane'ye, diğer kısmı Eksarhane'ye mensup olmaları durumunda, o kilise veya mektep esasen hangi taraf adına müesses ise o tarafa terk ve teslim edilecek ve diğer tarafa yeniden kilise ve mektep inşa etmesi için hükümet tarafından nakdi yardımda bulunulacaktı.⁶⁰¹

3.2.6. Programlar

İkinci Meşrutiyet sürecinde devletin gayrimüslim okullara yönelik eğitim politikalarına yön veren diğer bir husus bu mekteplerde okutulan dersler yani programlar olmuştur. Bu açıdan konuya bakıldığında özellikle milliyetçilik hareketlerinin artarak hız kazandığı bir zamanda anasır-ı sairenin bu gibi duyguları geliştirici bir takım derslere programlarında yer vermesi devletin çeşitli önlemler almasını zorunlu kılmıştı. Bu açıdan bakıldığında, Kanuni Esasi gereğince emr-i tedris ve tedrisi serbest ise de kanuni mezkûr ahkâmına aykırı ve anasır-ı Osmaniye arasında ayrılık ve nifak doğuracak dersler görüldüğü takdirde bu gibiler hakkında kanunun tatbik edilmesi gerekli idi.⁶⁰²

Hükümet azınlık okullarında görülen ayrılıkçı faaliyetlerin önünü almak noktasında bu okulların programlarını da yeniden düzenlemeye giderek, resmi lisandan başka lisanla tedrisat icra olunacak hususi mekteplerde Türkçe'nin ve Osmanlı tarihi ve coğrafyasının talim ve tedrisini mecburi kılmıştır.⁶⁰³

Söz konusu bu ilkeyle ilgili olarak, Bulgar mekteplerinde Osmanlı tarihi okutulması gerekli iken Bulgar tarihi ve kadim Bulgar krallarının menakıbı ile

⁶⁰⁰MMZC, Devre I, Cilt 6, İçtima Senesi I, Yüz Otuz Sekizinci İnikad, 6 Ağustos 1325 (19 Ağustos 1909), s.559.

⁶⁰¹MMZC, Devre I, Cilt 6, İçtima Senesi I, Yüz Otuz Sekizinci İnikad, 6 Ağustos 1325 (19 Ağustos 1909), s.561.; Kanuna Rum tarafının, Makedonya'da kendi durumlarını zayıflatacağına inandıklarından büyük itirazı vardı. Kanun Meclisi Mebusan'da tartışılırken Selanik Rum Mebusu Honeus Efendi'nin şu izahatta bulunduğu görülmüştür: "Şimdi deniliyor ki bu kiliseler münazaası halledilmeyecek olursa, Vilayat-ı Selase kan içinde boğulacaktır. Bu itikat, külliye muhalif-i hakikattir. Şimdi, mademki asayişin tahririni arzu ediyoruz, mukatelenin önünü almak istiyoruz, bu kiliseler münazaalarını her nasıl olursa olsun halletmekle iş görmüş olmayız. Asıl asayişin tahriri, başka tedbirin ittihazına vabestedir. Eğer bu meseleyi halletmeyecek olursak, Vilayat-ı Selase'de asayişin takarrürü kabil olamayacaktır demek, külliye muhalif-i hakikattir. Eğer bu meseleyi şimdi gelişi güzel hal ile başka tedbire tevessül etmeyecek olursak bununla münazaatın önünü alamayız. Binaenaleyh rica ederim iyi düşünelim, her nokta-i nazardan düşünelim. Münazaat bundan böyle hak ve adalete müsteniden halledilmeyecek olursa, asayiş tekrar ihlal edilebilir. Binaenaleyh yine eski teklifimde ısrar ile bunun tehirini talep ederim." MMZC, Devre I, Cilt 6, İçtima Senesi I, Yüz Otuz Sekizinci İnikad, 6 Ağustos 1325 (19 Ağustos 1909), s.554.

⁶⁰²BOA., MF. MKT., 1145/36, 16. Z. 1327 (29 Aralık 1909); BOA., BEO., 3681/276055, 15. Z. 1327 (28 Aralık 1909).

⁶⁰³Halil Aytekin, *age*, s.154.

kahramanlıkları tedris edilmekte olduğu anlaşılması üzerine programların değiştirilmesi gerekliliğinin Selanik Maarif Müdüriyeti tarafından bildirildiği görülmüştür. Diğer taraftan, Rum mekteplerinde de bu gibi tarih kitaplarının tedris edilmekte olduğu anlaşılmiş ve Hıristiyan mekteplerinde okutturulmakta olan bu gibi zararlı tarih derslerinin yerine Osmanlı tarihinin programlara dâhil edilmesi gerekliliği görülmüştür. Rum ve Bulgar mekteplerinde ecnebi tarihinin tedrisine devam edilmesi talebenin Osmanlı hissiyatını daha küçük yaştan itibaren alamayarak ecnebi hissiyatı ile perverde olmalarına sebep olacağından ve bu halin halen ve istikbalen doğuracağı zararlı sonuçlar bulunmasından dolayı bu gibi derslerin tedrisinin kesinlikle men edilmesi gerekli görülmüş, bütün Hıristiyan mekteplerinde okutulacak Osmanlı tarihinin tayin ve programa dâhil edilmesine gidilmiştir.⁶⁰⁴

Bu açıdan dikkat çekici diğer bir konu ise Osmanlıca'nın tahsili meselesiydi. Hıristiyan ve Musevi vatandaşları tarafından Osmanlıca'nın tahsil edilmesi konusunda gösterilen istekler üzerine Osmanlıca'ya vakıf birçok muallime gece derslerinin verilmesi fikrini vermiş ve bunun akabinde bu gibi mektepler tesis edilmiştir. Diğer taraftan bu konu, İttihat ve Terakki tarafından dikkate alınarak çeşitli mahallerde Osmanlıca'yı tahsil etmek isteğinde olanlar için gece dersi mektepleri tesisine karar verilmiştir. İlk etapta beş mektep açılmasına karar verilmiş ki bunlardan biri Hamidiye'de ve diğerleri Ayatanaş ve Ayasofya, Sabri Paşa ve Vardar cihetlerinde bulunacaktı.⁶⁰⁵ Ayrıca İttihat ve Terakki Kulüpleri'nde de bu tarz gece dersleri vermeye başlanmıştır. Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar için gece dersleri açılarak Osmanlıca'nın yabancıları olanlara konuşmayı, konuşmayı bilenlere ise okuma-yazma öğretilmesi amaçlanmıştır.⁶⁰⁶

Zaman gazetesi Türkçe'nin tedrisatı ile ilgili olarak yazdığı "Rum Mekteplerinde Türkçe Tedrisatı" başlıklı yazısında; Abdülhamit devrinde gayrimüslimlerin Türkçe tedrisi ve tahsiline ehemmiyet verilmemesinin bir dereceye kadar mazur görülebileceğini fakat 10 Temmuz'da vatanda hürriyet ve müsavatın ilan olunması ile birlikte artık resmi lisan olan Osmanlıca'nın okutulmaması gibi bir durumun söz konusu olamayacağını, çünkü her Osmanlı'nın siyasi hukukunu ve şahsi

⁶⁰⁴BOA., MF. MKT., 1145/36, 16. Z. 1327 (29 Aralık 1909).; BOA., BEO., 3681/276055, 15. Z. 1327 (28 Aralık 1909).

⁶⁰⁵Zaman, "Gece Dersleri ve Lisan-î Osmanî", 2 Zilhicce 1326 (26 Aralık 1908), s.3.

⁶⁰⁶Zaman, "Küçük Havadis", 23 Şevval 1327 (7 Kasım 1909), s.3.

hukukunu müdafaa, hükümete iştirak etmesi, Meclisi Mebusan'a üye seçilebilmesi hep resmi lisanın tahsiline bağlı olmasından dolayı mekteplerde Türkçe'ye büyük bir ehemmiyet vermek ve bu lisanı diğer lisanlara tercihan tahsile mecbur etmek asli menfaat icabından olduğunu vurgulamıştır. Adı geçen gazetede, Selanik Rum mekteplerinin hepsinde Fransız ve Latin lisanları talim ve tedris olunmasına rağmen, gerek ibtidai gerek rüşdi kısımlarında Türkçe tedrisatının olmamasını eleştiriliyor, Osmanlı lisanının tahsilinin, memleket için çok büyük bir kıymete haiz olduğu ifade ediliyordu. Adı geçen yazı daha sonra Türkçe'nin gerekliliği konusunda şu ifadelere yer vermiştir: “...Zira biz mademki Osmanlıyız, Osmanlı lisanına riayet etmek esas vazifemizdir. Hatta biz Osmanlı Rumları hedef-i aslimiz olan terakki ve tekemmüle ancak Türkçe'yi öğrenmekle vasıl olabilecek, istikbalimiz ancak bu suretle temin edebilecektir. Bundan dolayı gerek burada ve gerekse vatanın sair mahallerinde ecnebi lisana ehemmiyet verdiğimiz halde resmi lisanımız olan Türkçe'yi altı yüz küsur seneden beri ihmal ile öğrenmeye sarf-ı mesai etmiyoruz. Bu ihmal istibdat devri için belki bir derece mazur görülebilirdi. Fakat meşrutiyet devrinde bu kabil-i mümkün olamayacak bir hatadır”.⁶⁰⁷

Benimsenen bu ilkeler çerçevesinde Selanik Rum Jimnas Mektebi'nde, Musevi mekteplerinde görülen faaliyete uyularak, Türkçe lisanının tamimi ve şimdiye kadar haftada 20 saatten ibaret olan Türkçe tedrisatın 36 saate çıkarılması kararlaştırılmış, programların bu doğrultuda ıslah ve tanzim olunmasına gidilmiştir.⁶⁰⁸

3.2.7. Ecnebi ve Musevi Mektepler

Dumont'un 1908 Temmuz'unda yerel bir gazeteden elde ederek sunduğu bilgilere göre, bu tarihte Selanik'te 48 Musevi okulu, 20 Ortodoks Yunan okulu, 7 Fransız okulu ve çeşitli İtalyan, Bulgar, Sırp, Romen kuruluşları bulunuyordu. Fransızca bu kuruluşların pek çoğunun programında yer alıyordu.

Fransızlara ait bu okullar Saint-Baptiste-de-la-Salle Frerler Koleji, Filles de la Charite, Kalamaria Sörler Okulu, Zeytinlik Yetimhanesi, Fransız Laik Misyonu tarafından kurulan üç kuruluştan oluşuyordu.⁶⁰⁹ Eski Cuma mahallesinde Fransız Ticaret Mektebi, Fransız Rahipleri tarafından idare olunan Katolik Mektebi, Hamidiye

⁶⁰⁷Zaman, “Rum Mekteplerinde Türkçe Tedrisatı”, 9 Ramazan 1327 (24 Eylül 1909), s.1.

⁶⁰⁸İttihat ve Terakki, “Selanik”, 8 Kasım 1908, s.3.

⁶⁰⁹Paul Dumont, “Önce Fransızca”, Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar'ın Uyanışı, Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.219.

mahallesinde Büyük Derede Rum Fransız Ticaret Mektebi de bu Fransız okullar arasındaydı.

Fransızlara ait olan bu okullardan ayrı olarak, Kelemeriye Caddesi üzerinde İtalyan ve İnas Hususi Mektebi, İkinci Rıhtım Caddesi'nde İtalyan Ticaret Mektebi gibi mekteplerle Almanlara ait Vardar Kapısı'ndaki Alman Mektebi⁶¹⁰ gibi okullar da mevcuttu.

Leon Scıaky, Elveda Selanik adlı eserinde bu yabancı okullarla ilgili şu ifadelerle yer verir: *“Selanik'te yabancı okullar da vardı. Alman Lisesi, Lazarist Rahipler'in okulları ve bir kaç tane daha... Ancak bunlar genel olarak din ağırlıklıydı ve inceden inceye mezhep öğretilerini yayma amacını güdüyordu. Le Petit Lycé Français, 1904'te açılmıştı. Şehrin doğu ucunda, bir binanın alt katını mekân edinen gösterişsiz bir okuldu. Başlangıç düzeyindeki iki sınıflı oluşturan öğrenciler, Selanik'in heterojen nüfusundan karma bir kesiti temsil ediyordu. Fransız, Rum, İspanyol Yahudi'si, Sırp, Maamin, Ermeni, Türk, Karadağlı'dan oluşuyordu. Öğretim ve müfredat, o günün Fransız okullarındaki sınıflarda verilenlerle aynı idi.”*⁶¹¹

Musevi okullarına gelince bunların en önemlisi, merkezi Paris'te bulunan bir insani yardım örgütü olan ve kendini Doğu'da eğitimin yaygınlaşmasına adan Alliance Israelite Universelle⁶¹² tarafından 1873'de kurulmuş olanıydı.⁶¹³ Selanik toplumunun durumu, büyük oranda Fernandez ve Allatini gibi seçkin Selanikli aileler sayesinde giderek iyileşmiş, 1873'te, Alliance Israelite Universelle oradaki çocuklar için bir okul kurmuş ve devamında da Dr. M. Allatini tarafından iki okul daha kurulmuştu.⁶¹⁴ Alliance Israelite Française kurumları en çok öğrenci alan kurumlar olarak dikkati çekiyorlardı.⁶¹⁵ 1325 (1907/1908) Selanik Vilayeti salnamesinde Musevilere ait olarak; Talmut Torah⁶¹⁶ Mektebi, Alyans İsrailit Zükur Mektebi, Alyans

⁶¹⁰Selanik Vilayeti Salnamesi, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.509vd.

⁶¹¹Leon Scıaky, **Elveda Selanik-Bir Masal Dünyasından Geriye Kalan Anılar-**, Ünsal Eriş, Osman Çetin Deniztekin (çev.), İstanbul: Varlık Yayınları, 2006, s.138-139.

⁶¹²Yahudilerin eğitim ve kültürünü geliştirmek amacıyla 1860'da kurulan bir vakıf.

⁶¹³Paul Dumont, **agm**, s.219.; Alliance okulları için ayrıca bkz. Aron Rodrigue, **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması “Alliance” Okulları (1860-1925)**, İbrahim Yıldız (çev.), Ankara: Ayraç Yayınları, 1997.

⁶¹⁴**The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922)**, “The Future of Salonika”, 27 December 1912, New York, United States, s.253. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922).

⁶¹⁵Paul Dumont, **agm**, s.219.

⁶¹⁶The American Hebrew&Jewish Messenger gazetesinin, 4 Temmuz 1890 tarihli “Türkiye'den Notlar” başlığı ile yazdığı yazısında Tolmud Torah ile ilgili şu ifadelerle yer verdiği görülür: “Selanik'te La Epoca, şehrin “Grand Circle”in çok kötü bir koşulda olan Talmod Torah okulu binasını tamir etmek için

Popüler Rüşdi Mektebi, Alyans İsrailite İnas kısmı, Kelemeriye İsrailite Azil Zükur ve İnas Sıbyan Mektebi, Alyans İnas Şubesi, Vardar cihetinde Alyans İbtidai Vardar Şubesi, Kelemeriye cihetinde Alyans İbtidai İnas Mektebi sayılmaktadır.⁶¹⁷

Mevcut bu okullara daha sonraki yıllarda yenilerinin eklendiği görülür ve 1912 yılına gelindiğinde Selanik'te mevcut Yahudi okulları şu şekilde belirir. Bu noktada mevcut Alliance okulları; M. Allatini Okulu (1873), Allatini Kız Okulu (1874), Allatini Anaokulu (1881), Meslek Yüksekokulu (1877), Popüler Okul (1897), Nouvelle (1910). Alliance tarafından kontrol edilen ortak okullar ise, Communal Okul (1904), Talmud Tora (1880)⁶¹⁸ iken yine Alliance tarafından kontrol edilen özel okullar H. Salem Okulu (1866?), Abr. Varrios (1867?-1873), Gattegno (1890), Altcheh (1898), Ovadia (1900), El Progreso (1900?), Hahinouh (1900?) idi. Birde Ezra (1910) adında Siyonist bir okul mevcuttu.⁶¹⁹

“Haolam”ın mevcut sayısı, Selanik'teki Yahudi okullarına ilişkin ilginç istatistikî bilgiler içermektedir. Buna göre; Selanik'te 12'si kamu kurumu olan 31 tane büyük okul vardı ve 16 adet de küçük okul bulunmaktaydı. Bu okullarda 4.370 erkek ve 2.877 kız olmak üzere toplam 7.247 öğrenci bulunmaktaydı. Büyük Talmud Torah'da

gerekli yolları bulma görevini kabul ettiğini duyurmuştur. Selanik'teki üyelerini bir araya toplayarak ve okulun devam etmesi için çeyrek Türk parası düzeyinde yıllık katkı sağlanmasını istemişlerdir. Talmud Torah, bünyesinde dini ve dini olmayan öğretim gören 1300 fakir çocuk bulunduğu için oldukça önemli bir kurumdur. Bina büyüktür, iyi bir şekilde havalandırılmaktadır ve bütün hijyen gereksinimlerini karşılamaktadır. Şu ana kadar elde edilen sonuçlar gayet güzeldir ve Selanik böyle bir kuruma sahip olduğu için kendisiyle gurur duyabilir. Türkiye'de en önde gelmektedir. Hem kadın hem erkek bizim dindaşlarımız, hayırseverliği ve cömertliği ile ünlüdür ve “Grand Circle”ın Talmud Torah'a yardım etmesi, cömert bir şekilde desteklenmesi beklenmektedir.” **The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922)**, “Notes From Turkey”, 4 July 1890, New York, United States, s.4. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922).

⁶¹⁷Selanik Vilayeti Salnamesi, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.514-515.

⁶¹⁸Selanik'teki büyük Talmud Torah için ünlü İbrani yazar J. Epstein'in müdür olarak atanmasıyla yeni bir çağ başlamıştır. Ofisteki kısa dönemi boyunca, Epstein hem pedagojik hem de hijyenik açıdan birçok iyileştirme gerçekleştirdi ve uzun süredir ihmal edilen bu kurumun yeni yönetimi altında birinci sınıf bir eğitim kurumu olması beklenmekteydi. Haham Jacob Meir, Selanik'e dört yıl önce geldiğinde, Talmud Torah'ı bir model okul haline getirmeyi kendine amaç olarak edinmişti ancak bunun kolay bir iş olmadığını gördü. Kısmen Alliance'ın destekçisi olan toplumun üyeleri Talmud Torah'ın başında bu yapının görüşlerini temsil edebilecek bir müdür istemişlerdir. Ancak Haham Meir'in gayreti ve cesareti sayesinde, Epstein'ı müdür olarak atayarak amacını gerçekleştirmiştir. Yakın zamanlarda Epstein, 600 kişilik bir katılımcı topluluğu tarafından alkışlanan “genel olarak ve Yahudi eğitimi özelinde eğitimdeki güçlü element” konusunda Fransızca olarak bir bildiri ilan etmiştir. Kendisi Talmud Torah için bir müfredat hazırlamakta idi. Böylece kurumun, modern Avrupa okullarının standartlarına çıkması hedeflenmekteydi. **The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922)**, “The Re-Organization of the Salonika Talmud Torah”, 23 September 1910, New York, United States, s.516. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922).

⁶¹⁹Rena Molho, *age*, s.131.

1200 erkek öğrenciye öğretim verilmekteydi. Kız Alliance okulunda da 440 kız öğrenci ve anaokulunda da 380 kız öğrenci bulunmaktaydı.⁶²⁰

Resim 12: Selanik Musevi Milleti Talebatı⁶²¹

İkinci Meşrutiyet yıllarında, Yahudi okullarla ilgili olarak Türkiye'nin baş hahamının, bir dizi ilim sahibi Yahudi'nin devlet liselerine girişi ve devlet bünyesindeki bütün Yahudi okullarına hükümet ödeneğinin verilmesi konusunda girişimleri olmuştu. Maarif Nazırı'na göre; bu durum eğitsel amaçlar için büyük miktarda para harcamaya karar veren hükümetin görüşüne uygundu. İlim adamlarına ilişkin olarak da bakan, bir ay içinde özel bir bölümün, devlet lisesinde resmi olarak göreve başlayabileceğini ve buraya her bir yerleşim yerinin oranına göre 50 adet Yunan, Ermeni ve Yahudi hocanın alınabileceğini söylemişti. Eğer bu deneme başarılı olursa, hükümet bu programı vilayetlere de genişletebilirdi. Yahudi okullarına ödenek verilmesine ilişkin olarak ise Maarif Nazırı, baş hahama tatmin olacağı garantisini vermişti. Hükümet tarafından ödenekler nüfusa göre verilecek ve Selanik'te oturanların çoğu Yahudiler'den oluştuğu için, Yahudi okulları yıllık olarak en büyük miktarı alacaktı. Heyet-i Mebusan eğitime sağlanan bütçeyi iki katına çıkardığı için Yahudi okullarının alacağı yardımlar sadece

⁶²⁰The American Israelite (1874-2000), "Jews Are Barred", 15 April 1909, Cincinnati, Ohio, United States, s.6. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Israelite (1854-2000).

⁶²¹İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Elektronik Kaynaklar/ SHB_002038/ Yer Numarası: 15 Temmuz 1327/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

çok fazla olmakla kalmayacak, yeni okulların açılmasına da imkân sağlayacaktı.⁶²² Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere meşrutiyet yıllarında Yahudi okullarının gelişimi hızla devam etmişti.

Alyans'ın okulları öğrencilerine İtalyanca, Yunanca, Türkçe, İspanyol Yahudicesi ve İbranice de önerse, bu okullar halk tarafından açıkça Fransız dilinin kuruluşları olarak algılanıyordu. Bu anlamda, bu okullar özellikle Fransızca'ya geleneksel kültürün önemsizleştirilmesine katkıda bulunma suçlamasını getirenlerin ayrıcalıklı hedeflerini oluşturuyorlardı. Öğretimde bu türden frenkleşmenin karşıtları, sadece Yahudice'ye gönül vermişler arasından çıkmıyordu; Selanik'te konuşulan öteki dilleri, özellikle İtalyanca'yı, Yunanca'yı ve Türkçe'yi savunanlar da vardı.

Alyans okullarının kurulmasından önce, Selanik'te en çok konuşulan yabancı dil İtalyanca'ydı. 19. yüzyılın 80'li yıllarından itibaren Fransızca'nın açık bir arayla gerisinde kalan bu dil, özellikle İtalyan uyuğunda bulunan ya da yalnızca İtalyan Konsolosluğu'nun himayesinden yararlanan birçok Selanikli arasında, çok sayıda yandaşa sahip olmaya devam ediyordu. İtalyanca, özellikle, Alyans okullarında da öğretiliyordu.⁶²³

Türkçe'nin de yandaşları vardı.⁶²⁴ Özellikle 19. yüzyılın sonunda artan sayıda Yahudi'nin Türkçe öğrenimini seçtikleri görülecekti. Türkçe'ye yönelmek demek Osmanlı Devleti'nin yalnızca varlığını koruyacağına değil, kendini toparlayacağına da inanmak demektir. Bu, "hasta adam"ı paylaşmak için onun son çöküşünü bekleyenlerin tam karşısında yer alarak, akıntıya göğüs germek anlamına da geliyordu. Yahudi cemaatinin bazı mensupları, statu quonun korunması düşüncesine o kadar bağlıydılar, Osmanlı egemenliğiyle öyle güzel uzlaşıyorlardı ki, Türkçe'nin öğretimi yararına gerçek bir mücadeleye girişmekte hiç tereddüt etmezlermiş gibi davranıyorlardı. Bu kişisel girişimden daha anlamlı olanı, Türk dilinin propagandası için 1909'da bir Osmanlı Yahudi Şirketi'nin kurulmuş olmasıdır. Şirketin başkanı J. Naar, Yahudi kökenli yüz öğrencinin ülkenin en iyi Türk okullarında eğitim görmelerinin masraflarını

⁶²²The American Hebrew&Jewish Messenger (1903-1922), "Turkey and the Jewish Schools", 10 Sep tember 1909, New York, United States, s.477. Veritabanı: ProQuest Historical Newspapers: The American Hebrew& Jewish Messenger (1857-1922).

⁶²³Paul Dumont, *agm*, s.222.; Yahudilerin Selanik'te Türk hâkimiyeti bittikten sonrada bir takım okullar açtıkları görülmektedir. Bu okullar için bkz. R. Molho, *age*, s.131.

⁶²⁴Osmanlı Balkanları'nda Türkçenin yeri neydi? Bu konu için bkz. Bernard Lory, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Balkanlarında Türkçe Konuşmak", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak-Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20.Yüzyıllar)*, François Georgeon-Paul Dumont (dr.), Maide Selen (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.291-306.

karşılama için, özel bir finansman sistemi tasarlamıştı. Bu şirket aynı zamanda akşam kursları örgütlemişti ve o sıralarda 1200'den fazla öğrencisi olan Selanik'teki dev Talmut Tevrat okulunda Türkçe öğretimi vermeyi üzerine almıştı.⁶²⁵

Diğer taraftan Kanuni Esasi'nin ilan edilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'ndeki Museviler'in Osmanlıca öğrenebilmelerine özel bir önem verilmiş ve benimsenen bu ilkenin Selanik Vilayeti'ndeki Museviler ve Musevi okullar üzerinde yansımaları görülmüştür. Konuyla ilgili olarak, Musevilere Osmanlıca öğretmek için kurulmuş olan "Ta'mim-i Lisan-ı Osmanî Selanik Musevi Cemiyeti"nin resmileştirilmesine ve yardımda bulunulmasına dair Selanik hahambaşısının devletten talepte bulunduğu görülmüştür. Bu talebinde hahambaşı, Kanuni Esasi'nin ilanından beri Selanik'te Musevi cemaati üyelerinin Osmanlı milletinin ilerlemesini sağlayabilmek, memleketin idaresine ve siyasi hayatına iştirak edebilmek için lazım gelen şartların kazanılmasını hedeflediklerini bildirmekte ve bu maksada ulaşabilmek için vatanın resmi lisanı olan Osmanlıca'yı tamamıyla tahsilinin lüzumlu olduğunu belirtmekteydi. Bundan dolayı lisan-ı Osmanî'nin Museviler arasında tamimi maksadıyla "Talim-i Lisan-ı Osmanî Selanik Musevi Cemiyeti" adıyla bir cemiyet teşkil edilmiş bulunduğunu ifade ederek adı geçen cemiyetin resmîyete bağlanmasını ve hükümetin muavenetini talep etmekteydi.⁶²⁶

Hükümetin Musevi okullara yönelik bu tutumundan ayrı olarak ecnebi okullara yönelik politikalarından biri de aynı gayrimüslim okullarda görüldüğü üzere daha önceden açılıp da resmi ruhsata sahip olmayan bazı okulların resmi ruhsata bağlanması konusu olmuştur. Bu tür okullardan ilki Almanyalı Mösyö Lanko'nun Selanik'te Yalılar'da açmış olduğu mekteptir. Selanik'in Beyaz Kule civarında dört sene önce açtığı mektebin tedrisatının resmi ruhsata bağlanması hakkında Alman tebaasından Mösyö Lanko'nun vuku bulan talebi üzerine hükümet tarafından aşağıdaki şu esaslar çerçevesinde tahkikat icra edilmesi istenmişti:

1- Osmanlı memleketinde gerek yerli gayrimüslim cemaati gerek ecnebi teba taraflarından kilise, mektep, hastane ve emsali kurumların inşasına ruhsat itası için talep vukuunda bunların vücuda getirileceği mevkiin, cami ve benzeri gibi İslami mabetlerin civarında olup olmadığı öyle ise ne kadar mesafede bulunduğu, tesislerinin

⁶²⁵Paul Dumont, **agm**, s.223-224.

⁶²⁶**BOA., TFR. I. KNS.**, 10/930, 17. N. 1326 (13 Ekim 1908).

gerçekten lüzumlu olup olmadığı ve halen ve istikbalen mahzuru olup olmayacağı ve sair cemaatlerin o mevki ile alakasının olup olmadığı.

2- Müessesenin inşa edileceği arsaların hangi tebaadan, kimlerin namına kayıtlı olduğu, mülk ya da vakıf yahud arz mı olduğu, kıymeti, inşa edilecek binanın ve müştemilatı var ise onların her birinin tul ve arz ve irtifa itibariyle ne miktarda olduğu, kaç kapı pencere ve odayı içerdiği.

3- İnşa olunacak müessesenin hangi cemaate mensup olduğu, orada o cemaatin ne kadar hane ve nüfusu mevcut olduğu ve inşaat masrafının ne suretle ve kimler tarafından karşılanacağı.

4- Yukarıdaki maddelerde gösterilen şartlar mevcut bulunupta inşasına talep müsaade olunuyorsa mevcut müessesenin resmi ruhsata bağlı olup olmadığı, bağlı ise hangi tarihte ve ne yolda ruhsat aldığı. Mevcut müesseseye vuku bulacak ilavenin her biri tul ve arz ve irtifaa ve bunların arsalarının zira itibari ile ne miktar ve söz konusu arsaların kime ait olduğu.

5- Yeniden inşası yahut resmi ruhsata bağlanması talep olunan mektep, hastane, eczane ise bunlara hangi cemaatten talebe ve hasta kabul edildiği. Kabul olunanlardan ücret alınıp alınmadığı.⁶²⁷

Yukarıdaki esaslara göre yapılan tahkikat neticesinde adı geçen okula, her cemaat ve milletten talebe kabul olduğu, leyli öğrenciden senelik 40, nehari lise sınıflarından 9 ve ticaret sınıfıyla sınıf-ı mahsus talebesinden 12 lira ücret alındığı, talebe mevcudunun Osmanlı ve ecnebi muhtelif tabiiyet ve cemaatlere mensup olduğu anlaşılmıştı. İlgili hususlarda yapılan tahkikat neticesinde Almanyalı Mösyö Lanko'nun Selanik'te Yalılar'da daha önceden açmış olduğu mektebin resmi ruhsata bağlanmasında bir mahzur görülmediği bildirilmesi üzerine,⁶²⁸ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ahkâmına riayet olunmak ve mektep ittihaz olunan binanın vergi ve rüsum-u sairesi mutasarrıfı tarafından tesviye edilmek üzere resmi ruhsata bağlanmasına karar verilmiştir.⁶²⁹ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere

⁶²⁷BOA., ŞD., 2807/15, 05. L. 1330 (17 Eylül 1912).

⁶²⁸BOA., ŞD., 2807/15, 05. L. 1330 (17 Eylül 1912).

⁶²⁹BOA., MF. MKT., 1175/88, 26. L. 1329 (20 Ekim 1911).; BOA., BEO., 4089/306665, 17. L. 1330 (29 Eylül 1912).; BOA., DH. İD., 163/2, 21. L. 1330 (3 Ekim 1912).; BOA., ŞD., 228/10, 15. C. 1330 (1 Haziran 1912).; Basında yer alan haberlerden anlaşıldığı üzere; Selanik'teki bu Alman mektebinin Avusturya hükümeti tarafından desteklendiği de görülmektedir. Avusturya hükümeti, Selanik Alman Mektebi'nin 1325 senesi masrafı için belirli bir meblağ ita etmişti. **Tasvir-i Efkâr** "Selanik Alman Mektebi", 23 Ramazan 1327 (8 Ekim 1909), s.8.

hükümetin ecnebi mekteplere yönelik gerek ruhsat, gerek teftiş ve gerekse programlar konusundaki tutumunun gayrimüslim mekteplere yönelik tatbik edilen esaslar çerçevesinde olduğu saptanmıştır.

Ayrıca yine yeniden inşa edilmek istenen ecnebi mekteplere yönelik olan taleplerde de hükümetin aynı doğrultuda hareket ettiği görülür. Örneğin Selanik'te Yenice-i Vardar Kazası'nda Fransız rahibeleri tarafından bir inas mektebi inşasının Fransız sefareti tarafından talep edilmesi üzerine, Yenice-i Vardar Kazası'nda zikr olunan Fransız rahibelerine ait hiçbir müessese bulunmamasından ve inşasında halen ve mevkian mahzur olmadığına anlaşılmasından dolayı adı geçen müessesenin yeniden inşasına izin verildiği görülmektedir.⁶³⁰

⁶³⁰BOA., İ. HR., 418/22, 08. C. 1327 (27 Haziran 1909).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAYINDIRLIK VE SAĞLIK POLİTİKALARI

1900'e doğru Selanik'in merkez mahalleleri modern bir görünüm sunuyordu. Buradaki sokaklar artık geniş ve düzdü, çoğu taş döşeliydi; birçok çıkmaz sokak kaldırılmış, yeni anayollar açılmıştı. Ayrıca deniz tarafındaki surlar yıkılalı çok olmuştu. Şehrin bir limanı ve buharlı gemilerin yanaşabileceği iskeleleri vardı. Avrupa'yı süslemeye başlayan bu şehirde artık çeşitli kamu hizmetleri de yerine getirilmekteydi: ulaşım araçları, içme suyu dağıtımı, aydınlatma ve havagazı ile ısıtma.⁶³¹

Osmanlı şehrindeki bu değişimin sebebi Tanzimat devrindeki merkezi bürokrasinin Batılı reform hareketinin bir sonucuydu.⁶³² Şehirlerdeki bu gibi dönüşümleri gerçekleştirecek Batılı anlamda bir belediye teşkilatının örgütlenmesi ise Tanzimat yıllarında olmuştu.⁶³³ Bu noktada İstanbul'da kurulan Şehremaneti Batılı anlamda ilk belediye teşkilatı olmuştur.⁶³⁴ Şehremaneti teşkilatından istenen sonuç alınamayınca, Aralık 1857 tarihinde Altıncı Daire-i Belediye devri başlamıştır.⁶³⁵ İstanbul'da bu belediye teşkilatının kurulmasından sonra, taşrada, Batılı anlamda

⁶³¹Bu çeşitli yenilikler Selanik'e özgü değildi. Doğu Akdeniz'in tüm büyük liman şehirleri aynı dönemde benzer bir evrim geçirdi. Örneğin Beyrut'ta aydınlatma gazı 1888'de ortaya çıktı. Yeni liman 1895 yılında kullanılmaya başlandı. İzmir'de tramvay işletmesi 1884'te kuruldu, su şirketi 1893'te. İnşasına bir Fransız şirketinin 1867'de başladığı liman tesisleri 1891'de açılacaktı. Elbette, yaklaşık bir milyon nüfusuyla İstanbul başta geliyordu. Burada örnek bir belediye 1858'de kurulmuştu. Örgütlenmesinde Paris'in 6. bölgesinden esinlenmiş gözükten Altıncı Daire Pera, Galata ve Tophane semtlerini kapsıyordu. Tüm yerleşimi yöneten İstanbul Belediyesi 1868 tarihlidir. İki yıl sonra Pera'da ilk atlı tramvaylar görülecekti. Meropi Anastasiadou, **age**, 85-86.; İzmir'in şehir tarihiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Çınar Atay, **Tarih İçinde İzmir**, İzmir: Tifset Basım ve Yayın Sanayii, 1978.; İstanbul'daki şehir kurumlarının reformu hakkında ayrıca bkz. Zeynep Çelik, **The Remaking of İstanbul-Portrait of an Otoman City in the Nineteenth Century**, Londra: University of Washington Press, 1986.; Steven T. Rosenthal, **The Politics of Dependency-Urban Reform in İstanbul**, Londra: Greenwood Press, 1980.

⁶³²Cem Emrence, "İstanbul Tramvayında Sınıf ve Kimlik (1871-1922)", **Toplumsal Tarih**, Sayı. 93, Eylül 2001, s.6.

⁶³³Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları**, İstanbul: OAV, 2005, s.541.

⁶³⁴İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880**, s.133.; İlhan Tekeli, "19. Yüzyıl'da İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, 2.Baskı, Paul Dumont, François Georgeon (Ed.), Ali Berktaş (çev.), İstanbul: TVYY, 1999, s.21.; Şehremaneti ile ilgili olarak ayrıntılı olarak bkz. Tarkan Oktay, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İstanbul Şehremaneti (Teşkilat ve Mali Yapı Analizi)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.

⁶³⁵Ahmet Akgündüz, **age**, s. 541.; İstanbul'da kurulan Altıncı Daire-i Belediye ile ilgili olarak ayrıca bkz. Zafer Orha, "Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeciliğin Doğuşu ve Altıncı Daire-i Belediye Örneği", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

belediye örgütünün kurulması ise ancak 1870 yılından sonra olmuştur.⁶³⁶ Altıncı Daire-i Belediye ile kurulmaya başlayan belediyeler önce gelişmiş liman kentlerine, 1877’de I.Meşrutiyet Meclisi’nden çıkarılan bir yasa ile de tüm devlete yaygınlaştırılmıştı.⁶³⁷ Bu gelişmelerin ışığında Selanik Belediyesi 1869 yılında kurulmuştu.⁶³⁸ Böylece Selanik, devletin İstanbul’dan sonra belediye teşkilatına kavuşan ilk kentlerinden biri olmuştu.⁶³⁹

Selanik’te belediyenin tesisinden sonra şehir üzerinde önemli değişiklik meydana getiren girişim 1869 yılında deniz kıyısındaki surların yıkımı olmuştu. İkinci Meşrutiyet ilan edilmeden önceki son 25 sene zarfında şehirde birçok ıslahat yapılmıştı. Yeni caddeler açılmış, bu bağlamda ilk açılan cadde 1284 (1869) tarihinde Sabri Paşa’nın valiliği zamanında hükümet konağından iskeleye kadar açılan cadde olmuştur. Bir de rıhtım üzerindeki büyük cadde ile buna paralel olarak açılan cadde tesis edilmiş ve yine bu esnada aynı vali zamanında şehrin garbında bulunan Memleket Bahçesi tanzim olunmuştu. 1292 (1876/1877) tarihinde dahi hükümet konağından Sanayi Mektebi’ne kadar 1 km uzunluğundaki büyük bir cadde açılmış, Sanayi Mektebi tesis edilmiş ve harap bir halde bulunan bedesten imar olunmuştu. 1299 (1883/1884) tarihinde Galip Paşa’nın birinci valiliğinde şehrin büyük caddelerinin granit taşlar ile döşenmesine gidilerek, 1325 (1907/1908) yılına gelindiğinde şehrin sokaklarının mühim bir kısmı muntazam kaldırımlarla döşenmişti. Yine Galip Paşa’nın ikinci valiliği

⁶³⁶Bu gelişmenin ilk yasal çerçevesini 1864 Vilayet Nizamnamesi oluşturmuştur. 1864 Vilayet Nizamnamesi; liva, kaza, nahiye, köy bölünmesi getirerek her idari birimde belediye kurulması hükmünü getirmiştir. Bu nizamname ile “merkezin yükünü azaltmak için” kentin bayındırlığı, altyapı inşası, temizlik, aydınlatma, narh, çarşı ve pazar işleri, itfaiye gibi konularda yetkili olacak “belediye meclislerinin” kurulmasına karar verildi. Ancak bu nizamnameye rağmen, “belediye meclisi” uygulaması birkaç istisna dışında uygulanamadı. Dolayısıyla İstanbul’da daha önce kurulan belediyenin dışında belediye örgütü hayata geçirilemedi. Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, 2. Baskı, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006, s.212.; Belediyelerle ilgili ikinci yasal düzenleme vilayet idaresinde değişiklik yapan 22 Ocak 1871 tarihli “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi” ile gerçekleşmiştir. Bu nizamname, vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde birer belediye örgütü kurulmasını zorunlu kılmıştır. Ancak bu da gerçekleşmemiştir. Ancak Birinci Meşrutiyet’in ilanından sonra 1877 yılında Dersaadet Belediye Kanunu çıkarılarak yeni bir belediye örgütlenmesine gidilmiştir. 1877 yılında çıkarılan Vilayet Belediye Kanunu ile belediye örgütlenmesinin tüm ülke geneline yayılması sağlanarak her kent ve kasabada belediye örgütü kurulması kararlaştırılmıştır. Bu gelişmeler için ayrıntılı olarak bkz. İlhan Tekeli, İlber Ortaylı, **Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi**, Ergun Türkcan (Ed.), Belediyecilik Araştırma Projesi, Türk İdareciler Derneği, Bilimsel Araştırma Dizisi-2, Birinci Kitap, Ankara: Ayyıldız Matbbası, 1978, s.7vd.; Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş, **Yerel Yönetimler**, 2. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 1989, s.39.; İlber Ortaylı, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul: Hil Yayınları, 1985, s.148-149.

⁶³⁷İstanbul dışındaki belediyelerde şehir belediye yönetimi için bkz. Osman Nuri Ergin, **Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne-Seçmeler-**, İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, 1987, s.132.

⁶³⁸Alexandra Yerolympoş, Vassilis Colonas, **agm**, s.170.

⁶³⁹François Georgeon, **agm**, s.115.

zamanında 1304 (1888/1889) tarihinde şehrin şark cihetindeki Hamidiye Caddesi açılmış ve iki tarafına ağaçlar dikilerek büyük binalar inşa edilmişti. Diğer taraftan 1306 (1890) senesinde vuku bulan büyük yangın sonucunda şehrin güney doğusunda bulunan Musevi mahallelerinin yanması sebebiyle Musevi halkının iskânı için şehrin şark cihetinde ve Hamidiye mahallesinin üst tarafında muntazam birçok binalar tesis edilerek bir mahalle teşkil edilmiş ve yangından zarar gören mahalleler, geniş caddeler tesisleriyle yeniden inşa edilmişti. Liman inşaatının son bulması ile birlikte özellikle şehrin sahil ciheti fevkalade mamur bir hale gelmişti.⁶⁴⁰

Girişilen bu faaliyetler neticesinde Selanik şehrinde vücuda getirilen bayındırlık müesseselerinin en mühimleri havagazı, su isalesi ve tramvay olmuştur. Havagazı 1307 (Hicri)/(1890) tarihinde tesis olunarak şehrin büyük kısmı bu gaz ile aydınlatılmaya başlanmıştı. Tramvay ise Hamidiye mahallesini ve şimendifer istasyonlarını şehre bağlayarak 11 kilometrelik çifte hat üzerinde işlemekteydi. Su şirketi şehre bir saat mesafede açtığı artezyen kuyularından elde ettiği suyu Memleket Bahçesi civarında bina ettiği büyük depoya icra ve oradan makineler vasıtasıyla şehrin çeşitli noktalarında tesis ettiği depolara isal eylemiş ve depolardan suları şehrin her tarafına taksim etmişti.⁶⁴¹

Osmanlı Devleti'nin İttihat ve Terakki dönemi Selanik'e yönelik bayındırlık politikalarını belirleyen temel unsurlar yukarıda belirtilen Selanik şehrinde vücuda getirilen bayındırlık müesseselerinin en mühimleri olan havagazı, su isalesi ve tramvaylar olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin siyasi programı incelendiğinde, programın 40. maddesinin belediyeçilik ile ilgili şu esası içerdiği görülmektedir: “Belediyelerin tezyid-i varidatına ve şehirlerin ümran ve terakkisine medar olan imtiyazat ve müsaadat-ı belediyenin itasını teshil edecek ve bu babda elyevm mevcut olan müşkülât-ı fiiliyeyi ref eyleyecek bir usul ve kaide-i salimenin ittihazına sarf-ı gayret olunacağı gibi belediyelerin salahiyet-i icraiyesi de tevsi ve temin edilecektir.”⁶⁴² Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere

⁶⁴⁰Selanik Vilayeti Salnamesi, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.533vd.

⁶⁴¹Age, s.538., Selanik'in Yunanlıların eline geçmesinin ardından özellikle 1917 büyük yangını sonucu şehirde büyük bir değişim yaşanacaktır. 1908 ile 1922 yılları arasındaki şehrin dönüşümü için ayrıca bkz. Angelo Georgakis, “The Transformation of a City: Salonika 1908-1922”, University of Minnesota, 2003.; Alexandra Yerolympos, “Yangının Rolü”, Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar'ın Uyanışı, Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.275-284.

⁶⁴²Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, s.144-145.

belediyecelek alanında yeni anlayışlar benimsenerek, bu alandaki hizmetlerin geliştirilmeye çalışılması ilkesinin benimsendiği görülür.

4.1. İKİNCİ MEŞRUTİYET YILLARINDA SELANİK TRAMVAYLARI VE HÜKÜMETİN SELANİK TRAMVAY POLİTİKALARI

Diğer Osmanlı ve Avrupa şehirleri ile karşılaştırıldığında tramvay Selanik'e oldukça geç gelmişti.⁶⁴³ Selanik'e tramvayın gelmesi Compagnie Ottomane des Tramways de Salonique'nin, 1889 yılında, atlı tramvay işletme ve tesis imtiyazını alması ile başlamıştır.⁶⁴⁴ Selanik Tramvay Şirketi 11 Eylül 1889 tarihinde 50 sene müddetle kurulmuştu.⁶⁴⁵ Şirketle anlaşmaya varılmasının ardından Selanik şehrinde ulaşım için ilk defa 1889 yılında tramvay hattı döşenmeye⁶⁴⁶ ve 1893'de de ilk atlı tramvaylar işlemeye başlamıştır.⁶⁴⁷

Resim 13: Selanik'te Vardar Sokağı/Atlı Tramvaylar⁶⁴⁸

⁶⁴³Oysaki İstanbul'a tramvay gelesi yaklaşık 25 yıl olmuştu. İstanbul tramvayları ile ilgili olarak ayrıca bkz. Çelik Gülersoy, **Tramvay İstanbul'da**, İstanbul: İKY, 1989.; Karoly Kos, **İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi**, Naciye Güngörmüş (çev.), Ankara: KBY, 1995.; Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, 3.Baskı, Zeynep Rona (çev.), İstanbul: TVYY, 2004.; Robert Mantran, **İstanbul Tarihi**, Teoman Tunçdoğan (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

⁶⁴⁴**Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.640.; Şirket tarafından 1250000 Franklık bir istikraz akd olunarak karşılığında 35000 istikraz tahvili mevkiî tedavüle çıkarılmıştı. Yabancı sermaye sahipleri, kamu hizmetlerini özellikle şehir içi ulaştırma hizmetlerini karlı görmelerinden dolayı, Tanzimat döneminde yapılan hukuksal düzenlemeler sayesinde bu gibi ayrıcalıkları elde etmişlerdi. Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1982, s.35.; Bu konu ile ilgili ayrıca bkz. Ali İhsan Öztürk, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Mahalli Kamu Hizmeti İmtiyazları", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003.

⁶⁴⁵**Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.640.

⁶⁴⁶Sevim Arslan, **agt**, s.61.

⁶⁴⁷N.C. Moutsopoulos, **agm**, s.35.

⁶⁴⁸Seyfettin Ünlü (Ed.), **age**, s.52.

Selanik'teki bu tramvaylar ilk etapta, Hamidiye mahallesini ve şimendifer istasyonlarını şehre bağlayan 11 kilometrelik çifte hat üzerinde işlemekteydi.⁶⁴⁹ Şirketin ahırları ve büroları şehrin iki ucundaydı, Beşçınar yakınında ve Kırlar mahallesinde. Şirkete ait 60 araba ve 160 at bu ahırlarda duruyordu. Ayrıca 120'den fazla memur, kontrolör, arabacı vs. çalışmaktaydı.

Selanik'e girişinden itibaren tramvay çok rağbet gören bir ulaşım aracı olmuştu. Bu durum özellikle her geçen gün yolcu sayısının artmasından gayet rahat tespit edilebilmiştir. Bunun temel sebebi belediyenin şehir nüfusunun tüm tabakalarının tramvay kullanımını kolaylaştırma çabaları olduğu söylenebilir. Bu noktada tarifeler konusunda şirketin aldığı kararlarda belediyenin belirli etkisi vardı. Belediyenin bu girişimleri ile fiyatlar kişinin bağlı olduğu toplumsal gruba göre değişebilmekteydi.⁶⁵⁰

20. yüzyılın başlarına yaklaşırken Selanik'te tramvay kullanımının gittikçe yaygınlaşması ve diğer taraftan şehrin giderek büyümesi mevcut tramvayların Selanik'in ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmasına sebep olmuş ve bu noktada Selanik tramvaylarının geliştirilmesi konusu gündeme gelmiştir.

İkinci Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde tramvayların geliştirilmesi konusunda bir takım girişimlere gidildiği görülmektedir. Her ne kadar şehir içi ulaşımın mükemlele eriştiğini söylemek mümkün değilse de tramvayların geliştirilmesi konusunda bir takım adımların atıldığı ortadadır. Bu noktada ilk olarak başlangıçta atlar tarafından çekilen tramvayların elektrikle işletilmeye başlaması İkinci Meşrutiyet yıllarında tramvaylar konusunda yaşanan en önemli gelişmedir. Aslında bu konu daha II. Abdülhamit döneminde gündeme gelmiş, bir İngiliz şirkete 1899 yılında tramvayların elektrikle işletilmesi konusunda imtiyaz verilmişti. Buna göre şirket, tramvayların elektrik kuvveti ile cerri istendiğinde bunlara gerekli elektriği sağlamakla mükellefti. Böylece Selanik, devletin ilk elektrik kullanımına kavuşan kentleri arasında yer almıştır.⁶⁵¹ Bu suretle kanunlar içinde tramvayların elektrikle işletilerek nakliyatın geliştirilmesi amaçlanmıştı.⁶⁵² Bundan sonra Selanik'te 1907 tarihinde tramvayların elektrikle işletilmesine karar verilerek,⁶⁵³ 1908 tarihi ile açılışı gerçekleştirilmiştir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹Selanik Vilayeti Salnamesi, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.538.

⁶⁵⁰Meropi Anastasiadou, *age*, s.160.

⁶⁵¹Selanik ve İzmir Elektrik Osmanlı Anonim Şirketi Mukavelename ve Şartname Dâhili Nizamnamesi, Dersaadet, 1322, s.1

⁶⁵²Selanik Vilayeti Salnamesi, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.535.; Osmanlı'nın son dönemindeki Selanik'te ulaştırma ve haberleşme ağları için ayrıca bkz. Michael Ferguson, "Transportation and Communication

Selanik'te ilk uygulamaları bu şekilde gelişen elektrik kullanımının Meşrutiyet ile birlikte yaygınlaşacağı konusu Abdi Tevfik tarafından Selanik'te çıkan Zaman gazetesinde "Elektrik -Telefon" başlıklı yazıda şu şekilde değerlendirilmiş ve istibdat idaresi eleştirilmiştir: *"İstibdat idaresi elektrik, telefon kelimelerini bilmem neden bomba dinamit kelimeleriyle eş tutmuş ve bunların Osmanlı memleketine ithalini men eylemiş idi. Bütün kâinatça takdir gören elektrik ve telefon gibi icatlardan Osmanlıları neden mahrum etmek istemişler? Edebiyat ve şaire müteallik eserler ve bu gibi neşriyata meydan vermemeyi zorunlu gören bir idareden elektrik ve telefonun meni hakkında gerekli sebep aramaya lüzum var mıdır? Edebiyat, şair niçin zararlı görüldüyse elektrik ve telefon da onun için zararlı idi. Tarih, meşrutiyet-i serbesti, müsavat, vatan gibi kelimeler niçin yasaklanmış ise bu iki fennin icadı dahi onun için zararlı idi. Hamdolsun istibdat üzerimizden kalktı. Esaret zinciri kırıldı. Her cihetten hürriyet elde eden, hukuk-u beşeriyet kazanan Osmanlılar, bütün fennin icatlarından yararlanma imkânına kavuşmuş; masaj, elektrikli röntgen gibi tıp için gerekli makineler, aydınlatma ve elektrik gücüne bağlı dinamolar, bilumum elektrikli icatlar, hürriyet ve meşrutiyetin tesir-i hayat bahşiyle serbest bir şekilde ithal olunmaya başlamıştır. 19 ve 20. asrın en harika keşiflerinden biri olan elektrik kuvveti ve yine bu sayede icat edilen telefon az zaman sonra bütün şehirlerimize ulaşacak, bunların faydasından her medeni memleket gibi biz de yararlanacağız"*⁶⁵⁵ denilmek suretiyle istibdat devri eleştirilirken, bu konuda meşrutiyet idaresi ile beklenenler ifade edilmiştir.

Aynı yazının devamında yazar, o gün için elektrikle aydınlatma ve elektrik kuvvetiyle tramvay işletilmesi gibi uygulamalardan faydalanan Osmanlı şehirlerinin sırasıyla, Şam, Selanik, Beyrut şehirleri olduğunu ifade ederek, İstanbul'un ise bu imkânlardan henüz yararlanamadığını çünkü istibdat devrinden en ziyade etkilenen şehirlerden birinin İstanbul olduğunu belirtmiştir. Ancak kavuşulan hürriyet ile birlikte İstanbul'un da yakında elektrikle aydınlatılacağına yer verilmiştir. Telefon konusu ile ilgili olarak ise yazar; Selanik'te, meşrutiyet ilan edilmeden önce, yani beş altı ay evvel telefonla iletişimde bulunan ilk resmi dairenin müfettiş-i umumilik idaresi olduğunu

Networks in Late Ottoman Salonica: 1800-1912", Institute of Islamic Studies McGill University Montreal, 2006.

⁶⁵³BOA., Y. A. HUS., 522/184, 29. Ca. 1326 (29 Haziran 1908).

⁶⁵⁴BOA., Y. A. HUS., 523/72, 12. C. 1326 (12 Temmuz 1908).

⁶⁵⁵Zaman, "Elektrik -Telefon", 25 Şevval 1326 (20 Kasım 1908), s.4.

belirterek meşrutiyet idaresi ile birlikte telefonla iletişimin Selanik'in diğer dairelerince de kabul ve tatbik edildiğini görmeyi ümit ettiğini ve Selanik'in, elektriğin, telefonun, ilim ve arifin bütün unsurlarına ulaşmış bir şehir olduğunu görmekle iftihar duyulacağını belirtmiştir.⁶⁵⁶

Bu ifadelerde de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde Padişah Abdülhamit tarafından elektrik kullanımına sıcak bakılmamasından dolayı bu alandaki girişimler son derece sınırlı kalmıştır. Ancak, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi ile başlayan yeni anlayış gerek tüm Osmanlı şehirlerine gerekse Selanik'e yansıtacak ve böylece kentin yönetiminde bir dizi yeniliğin ortaya çıkmasını mümkün kılacaktı.⁶⁵⁷

Tramvayların elektrikle işlemeye başlanmasından ayrı olarak İkinci Meşrutiyet yıllarında Selanik Tramvay Kumpanyası'na yönelik halkın daha önceden beri süregelen şikâyetlerinin devam ettiği gözlenmiştir. Diğer taraftan bu şikâyetlere karşı, meşrutiyet sisteminin getirdiği bazı esaslar, özellikle halkın hukukunun korunması yolunda benimsenen temel anlayış tramvaylar konusuna da yansımıştır. Bu noktada İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte halkın tramvay şirketine karşı olan ve daha önceden beri süre gelmekte olan şikâyet ve talepleri özellikle basın yoluyla girilen faaliyetlerle dile getirilerek, tramvay kumpanyasının bu istekler doğrultusunda harekete geçirilmeye çalışıldığı gözlenmiştir. Konuyla ilgili olarak, Selanik'te çıkan Zaman gazetesi, "Belediyemizin Nazar-ı Dikkatine" başlığı ile yazdığı yazısında, istibdat devrinde halkın, tramvay kumpanyası hakkındaki hukukunun çiğnendiğini ancak meşrutiyetin ilanının milletinin hukukuna aykırı olan bütün uygulamalara karşı müdafaa vazifesini üstlendiğini belirtmiştir. Gazete aynı yazının devamında, Selanik Tramvay Kumpanyası'na ait şikâyetlerini dile getirmiştir. Bu şikâyetlerden biri de, kumpanyanın mukavelename ahkâmına riayet etmeyerek, eşya nakline mecbur olmasına rağmen bu hizmeti yerine getirmemesi ve bundan dolayı halkın düştüğü zor durumdur.⁶⁵⁸

Bundan ayrı olarak Tramvay Kumpanyası'nın uygulamalarına karşı halk tarafından dile getirilen şikâyetler arasında yer alan hususlar şu şekilde dikkat çekmekteydi: özellikle Hürriyet meydanında⁶⁵⁹ tramvayın gelmesini bekleyen ahalinin

⁶⁵⁶ **Zaman**, "Elektrik -Telefon", 25 Şevval 1326 (20 Kasım 1908), s.4.

⁶⁵⁷ Cem Emrence, **agm**, s.12.

⁶⁵⁸ **Zaman**, "Belediyemizin Nazar-ı Dikkatine", 13 Zilkade 1326 (7 Aralık 1908), s.2.

⁶⁵⁹ Hürriyet meydanında kumpanyanın istasyon tesis etmemesi ile ilgili söz konusu durum Zaman gazetesinin 13 Şevval 1326 (8 Kasım 1908) tarihli yazısında şu şekilde dile getirilmiştir: "Tramvay

yağmurlu zamanlarda açıkta beklemelerini engellemek için burada bir vagon bekletilmesi gerekliliği, diğer taraftan kumpanya ile yapılan anlaşma gereği vagonlara bindirilecek ahalinin ve yine ayakta bekleyecek olanların miktarı belli olmasına rağmen bunlara riayet edilmemesi, İslam kadınlarına ait olmak üzere tahsis edilmiş olan mevkilerin erkekler tarafından işgal edilmesi ile İslam kadınlarının zor durumda kalması, çarşı hattına tahsis edilen vagonların ihtiyacı karşılamakta yetersiz olmasından dolayı tramvay bekleyenlerin saatlerce ayakta kalması, ayrıca tramvay memurlarının nezaketsizlikleri. Halkın bu şikâyetleri basın tarafından dile getirilerek, bu konularda tramvay kumpanyasının ve belediyenin dikkatleri çekilmeye çalışılmıştır.⁶⁶⁰

Diğer taraftan bu konudaki şikâyetlerin kumpanya tarafından dikkate alınarak, söz konusu taleplerden bazılarının yerine getirilmeye çalışıldığı yine basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Kumpanya, yukarıda değinilen şikâyetlerden biri olan Hürriyet meydanında halkın uzun müddet açıkta vagon beklemesine son vermek için iki vagon bulundurmaya başlamıştı. Diğer taraftan tramvay direktörlüğünce gazetelere tebliğ olunan varakada, kimin tramvaylardan ne gibi şikâyeti varsa direktörlüğe bildirildiği zaman gereğinin yapılacağı beyan olunmuştu.⁶⁶¹

Yukarıda da belirtildiği üzere tramvay kumpanyası tarafından gazetelerle neşr edilen tebligatta, ahalinin idare hakkında şikâyeti olduğu takdirde direktörlüğe müracaat etmelerinin gerekliliği üzerinde durulmuştu. Bunun üzerine Selanik Yalılar ahalişi kumpanya nezdinde teşebbüste bulunmak ve talep edilecek esasları müzakere ve tayin eylemek üzere Beyaz Kule'de İttihat Bahçesi kahvehanesinde bir miting yapmaya karar vermişlerdi.⁶⁶² Bu haberden de anlaşılacağı üzere Selanik halkı öteden beri çiğnenen haklarına karşı bir takım kazanımlar elde edebilmek, kumpanyanın halkın şikâyetlerine sebep olan uygulamalarına son verebilmek ve kumpanyayı halkın istekleri doğrultusunda harekete geçirebilmek için bir dizi faaliyet içine girmişti.

kumpanyası hiçbir mahalle yapmadığı gibi Hürriyet meydanında dahi istasyon tesis etmemiştir. Yazın güneşten, kışında kar ve yağmurdan şikâyet eden ahalinin müracaatlarını duymamak için kulaklarını tukamak mesleği benimsediğinden bütün söylenenler neticesiz kalıyor. Sizin Brüksel'deki merkez idaresine az masraf göstererek onların onayını temin etmek için şimdiye kadar resmi dairelerden hesap sorulmak adet olmadığından bu gibi haksız harekâti protesto etmek akla gelmezdi. Yarın anlaşmaya uymayan kumpanyayı resmi mercii vasıtasıyla resmen protesto edenlerde olacaktır. İstasyon mahalleri yapmıyorsunuz bari Gümrük önünde gereksiz beklettiğiniz vagonu en işlek merkez olan Hürriyet Meydanı önünde bulundurunuz ki halk açıkta beklemek mecburiyetinde kalsın.” Zaman, “Tramvay Direktörünün Nazarı Dikkatine”, 13 Şevval 1326 (8 Kasım 1908), s.4.

⁶⁶⁰Zaman, “Tramvaylar Hakkında, 18 Şevval 1326 (13 Kasım 1908), s.3.

⁶⁶¹Zaman, “Tramvay Kumpanyası”, 17 Zilkade 1326 (11 Aralık 1908), s.2.

⁶⁶²Zaman, “Tramvay Kumpanyasına Karşı Miting”, 17 Zilkade 1326 (11 Aralık 1908), s.2.

Tramvay kumpanyası nezdinde teşebbüste bulunmak, talep edilecek esasları müzakere ve tayin eylemek üzere gerçekleştirilen bu mitingde yapılan görüşmeler sonucunda şu esasların kabul edildiği görülmüştür:

1- Yalılar'da sakin olan ahalinin çokluğuna nazaran mevcut tramvay vagonları nakliyat için yeterli olmadığından Yalılar hattında işleyen vagonların arttırılması, çarşı hattı ise mevcut ihtiyacı kesinlikle karşılayamadığından oradaki vagonların da gerekli hatta çıkarılması.

2- Öteden beri uygulandığı halde çok kısa bir süre için kaldırılan abone usulünün herkese uygulanması ve mektep talebesinin ayırt edilmeksizin indirimli tarifeden istifade ettirilmesi.

3- İslam hanımları için ayrılan altı mevkiden dördünün hiçbir zaman erkekler tarafından işgal ettirilmemesi.

4- Şartname gereğince, kumpanya eşya nakliye vagonları çıkarmaya mecbur olduğundan nakliye vagonlarının teşkil edilmesi. Bunların teşkiline kadar şimdilik eski vagonlarla eşya nakliyatının gerçekleştirilmesi ve bu vagonların her gün sabahları alafranga saat ondan on bire ve akşamları üçten dörde kadar işlettilmesi.

5- Vagonlarda gerek arabacının ve gerekse biletçinin yanında ayak üzerinde bekleyeceklerin ikinci mevkii tarifesi üzerinden ücret vermesi.

6- Ahalinin şikâyetini dinleyecek bir müfettişin tayini ve bu müfettişte şikâyetleri kaydedeceği bir defter bulundurulması.

7- Münasip aralıklarla yollarda bekleme salonları yapılması.

Düzenlenen mitingde yukarıda yer alan bu esaslar kabul edilirken, diğer taraftan halkın kumpanya nezdindeki taleplerini kabul ettirmek üzere bir de komisyon teşkil edilmişti. Ayrıca bu talepleri icra etmek üzere tramvay kumpanyasına 15 gün süre verilmişti.⁶⁶³

Selanik ahalsininin tramvay kumpanyası nezdindeki hukukunu muhafaza etmek üzere oluşturulmuş bu komisyon kumpanya direktörü ile görüşerek bu konudaki beyannameyi kendisine tebliğ etmiş, kumpanya direktörü de haklı bulunduğu bu talepleri derhal merkezi idarenin dikkatine sunarak ve kabul olduğu takdirde süratle uygulamaya çalışacağını vaat etmişti.⁶⁶⁴ Diğer taraftan mevcut şikâyetleri mahallinde tetkik ederek,

⁶⁶³İttihat ve Terakki, "Tramvay Kumpanyası", 13 Aralık 1908, s.3.; Zaman, "Tramvay Kumpanyası ve Ahali", 19 Zilkade 1326 (13 Aralık 1908), s.3.

⁶⁶⁴Zaman, "Tramvay Kumpanyasından", 22 Zilkade 1326 (16 Aralık 1908), s.2.

bunlardan hangilerinin kabul edilebileceğini kararlaştırmak üzere idare meclisi azasından birinin Selanik'e gelmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁶⁵

Girişilen bu talepler ve baskılar neticesinde tramvay kumpanyası ile aşağıdaki hususlar konusunda anlaşmaya varıldığı görülmüştür:

1- Kumpanya yetkilileri tarafından tramvay idaresinin ıslahı gerekliliği kabul edilmiş, beş vagon ve iki ilave vagon inşa edilerek mart zarfında işlemeye başlayacakları beyan edilerek ıslahat icra edebilmek için bir iki ay müsaade talep edilmişti.

2- Osmanlı hanımlarına birinci ve ikinci mevkilerde tahsis edilen ikişer mevki yalnız onlara ait olacaktı ve bu mevkiler işgal edildiği takdirde Osmanlı hanımlarının gelmesi halinde kendilerine terk edilecekti.

3- Sabah ve öğleden sonra tramvay kumpanyası arabalarına yedekler ilave edilecekti.

4- Açık mevkiler ikinci mevkii ad edilecekti.

5- Hürriyet meydanında, Terakki Bahçesi önünde, Defterdar'da bekleme yerleri yapılacaktı.

6- Kumpanya aleyhine yapılacak şikâyet için idare tarafından Hürriyet meydanında bulundurulacak olan memura müracaat edilecekti.

7- Yeniden inşa edilen vagonlar daha geniş ve daha ferah olacaktı.

8- Amele için indirimli fiyat uygulanacaktı.

9- Gelecek şubattan itibaren her talep edene abone biletleri verilecekti.⁶⁶⁶

Varılan bu anlaşmaya uygun olarak daha sonraki tarihlerde tramvay şirketi tarafından halkın taleplerinin yerine getirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Örneğin kumpanya, Selanik'e yeni elektrikli vagonlar göndermişti.⁶⁶⁷ Diğer taraftan mevsime uygun olarak kumpanya tarafından kapalı arabalar da getirtilerek⁶⁶⁸ halkın bu konudaki taleplerinin karşılanmaya gidildiği görülmüştür. Yine kumpanyanın bu girişimlerinin halk arasında memnuniyetle karşılandığı basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır.⁶⁶⁹

⁶⁶⁵Zaman, "Tramvay Kumpanyası", 7 Zilhicce 1326 (31 Aralık 1908), s.3.

⁶⁶⁶Zaman, "Selanik Tramvayları", 1 Muharrem 1327 (23 Ocak 1909), s.3.

⁶⁶⁷Zaman, "Yeni Tramvay Vagonları", 18 Cemaziyülevvel 1327 (7 Haziran 1909), s.2.

⁶⁶⁸Zaman, "Küçük Havadis", 11 Şevval 1327 (26 Ekim 1909), s.3.; Zaman, "Yeni Tramvay Arabaları", 25 Şevval 1327 (9 Kasım 1909), s.2.

⁶⁶⁹Zaman, "Yeni Tramvay Arabaları", 22 Cemaziyülevvel 1327 (11 Haziran 1909), s.2.

Bütün bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere meşrutiyet idaresinin ilanı ile birlikte halk kumpanyaya karşı olan şikâyetlerini ve taleplerini daha rahat ifade etme şansına sahip olurken, diğer taraftan kumpanyaya yönelik eleştirilerle kumpanyanın halkın talepleri doğrultusunda harekete geçirilmeye çalışıldığı gözlenmektedir. Girişilen bu faaliyetler neticesinde halkın öteden beri tramvaylar hakkında mevcut olan taleplerinden bazıları kumpanya tarafından yerine getirilmiş, böylece hem halkın tramvay kumpanyası nezdindeki hukuku korunurken hem de şehir içi ulaşımın niteliğinin artırılması sağlanmıştır.

Meşrutiyet sürecinde Selanik tramvayları ile ilgili olarak tartışılan ve bu bağlamda hükümetin Selanik'e yönelik bayındırlık politikalarını belirleyen esaslardan biri de Selanik'teki mevcut tramvay hatlarının yetersizliği ve bu hatların geliştirilmesi konusu olmuştur. Bu noktada, Selanik şehrinde işletilmekte olan tramvayların memleketin ihtiyacını karşılayamamasından dolayı ve şehrin mamur bir hale gelmesini sağlamak için bazı caddelerinde yeniden elektrikli tramvaylar tesisi gerekli görülmüştür.⁶⁷⁰

Daha öncede ifade edildiği gibi, İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği yıllarda Selanik'te tramvay Hamidiye mahallesini ve şimendifer istasyonlarını şehre bağlayarak, 11 kilometrelik çifte hat üzerinde işlemekteydi.⁶⁷¹

Selanik'te özellikle Beşçınar'dan Mezbaha'ya giden cadde üzerinde birçok binanın inşa edilmesinden dolayı bu mevkilerin bir mahalle haline gelmesiyle birlikte, tramvay hattının Mezbaha'ya kadar uzatılması için belediye tarafından kumpanya direktörlüğüne defalarca tebligatta bulunulmuştu. Söz konusu olan bölgelere tramvay işletilmesi lüzum ve ihtiyacının günden güne artmakta olması ve tramvay kumpanyasının sahip olduğu imtiyaz gereğince bunun başka bir kumpanyaya havale edilmesinin de mümkün olmamasından dolayı, kumpanyanın ya bu teklifleri dikkate alarak hemen söz konusu hattı uzatmaya gitmesi gerekliliği veyahut bu konudaki imtiyazından vazgeçmesi gerekliliği vurgulanmıştır.⁶⁷²

⁶⁷⁰BOA., ŞD. HU., 1233/23, 6. Za. 1329 (29 Ekim 1911).

⁶⁷¹Selanik Vilayeti Salnamesi, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.538.

⁶⁷²Zaman, "Tramvayların Temdidi", 17 Cemaziyülâhır 1327 (6 Temmuz 1909), s.2.

Resim 14: Hamidiye Caddesi/Tramvay Yolu⁶⁷³

Zaman gazetesi konuyla ilgili olarak 18 Safer 1327 (11 Mart 1909) tarihli “Tramvaylara Dair” başlığıyla yazdığı yazısında, tramvay hatlarının memleketin ihtiyacına göre çok sınırlı olarak Tahtakale’den İstasyon ve Beşçınar’a ve İskele’den Depo’ya kadar işletildiğini, oysa Beşçınar’dan ileri mevkilerin de günden güne gelişmesinden dolayı tramvay hatlarının bu noktalara kadar uzatılması gerektiğini savunmuştur.⁶⁷⁴ Bu konuda halkın gerçekleşen şikâyetleri üzerine, bundan önce durum Nafia Nezareti’ne bildirilmişti. Eski Nazır Zihni Paşa tarafından gönderilen tahriratta bu yerlerin mesafeleri tahakkuk edilmek üzere belediyeye havale olunarak icap eden krokiler yapılmış ve evrakı vilayet tarafından tramvay komiserine havale olunmuş ise de kumpanyaya karşı ciddi bir teşebbüste bulunulmadığından iş sonuçlanamamıştı.⁶⁷⁵

Yapılması düşünülen bu yeni hatlar beş şubeye ayrılmış olup birincisi, İttihat Bulvarı’ndaki çeşmeden başlayarak Mithat Paşa Caddesi yoluyla hükümet önünden, Belediye Caddesi’nden ve Yalıkapısı’ndan geçerek liman önüne ulaşacaktı. İkinci hat ise, Beşçınar’dan Mezbağa’ya gidecek, üçüncüsü şark şimendiferleri istasyonundan mahalle içini takip ederek Vardar Kapısı, Manastır Caddesi’nden Vardar hattına bağlanacaktı. Dördüncüsü de Depo’dan Küçükkaraburun’a gidecek, beşincisi yıkılacak olan rüsumat dairesi önünden geçip istasyona ulaşacak, altıncısı da kışla yoluyla İttihat Bulvarı’ndaki çeşmeye kadar uzanacaktı.⁶⁷⁶ Bu yeni hatlar için belediyeye imtiyaz

⁶⁷³ Seyfettin Ünlü (Ed.), *age*, s.53.

⁶⁷⁴ **Zaman**, “Tramvaylara Dair”, 18 Safer 1327 (11 Mart 1909), s.2.

⁶⁷⁵ **Zaman**, “Tramvaylara Dair”, 18 Safer 1327 (11 Mart 1909), s.2.

⁶⁷⁶ **Zaman**, “Selanik Tramvayları”, 23 Cemaziyelahir 1327 (12 Temmuz 1909), s.1.

teklifi yapılmış ise de tramvay kumpanyasının söz konusu imtiyazı kendi üzerine alıp, adı geçen hatları inşa etmek üzere belediye ile bir anlaşmaya giriştiği görülmüştür.⁶⁷⁷

Selanik şehrinde söz konusu hatların inşasına duyulan ihtiyaç üzerine Nafia Nezaretince Selanik'te iki büyük tramvay hattının yeniden tesisi ve inşasına karar verilmiştir. Tanzim edilen projeye göre bu tramvaylardan biri tramvay deposundan Küçükkaraburun'a kadar uzanacak ve diğeri de Allatini civarından başlayarak Yalılar'ın arka caddesini ve kışlayı takip ederek Türk mezarlığından geçip Mithat Paşa Caddesi'yle Yenikapı'ya vasıl olacaktı. Bu ikinci hattın bittiği yerden Beşçınar Bahçesi'ne doğru bir şube inşası dahi planlanmıştı. Aynı hattan hükümet konağı önünde bir şube ayrılarak Sabri Paşa veya Belediye Caddeleri'nden birini takiben rıhtıma ulaşması dahi düşünülmüştü. Nezaret bu projeleri ilan ederek, inşaatı müzayedeye koymuştu. Bu konuda birçok talep gelmiş, talipler arasında Selanik Tramvay Kumpanyası'nın da olduğu görülmüştü. Bu şekilde oluşturulacak hatlar ile Selanik'te nakliye vasıtasının geliştirilmesi amaçlanmıştır.⁶⁷⁸

Bundan sonraki aşamada Selanik'te yeni yapılacak tramvay hatları konusunda Selanik Tramvay Kumpanyası ile hükümet arasında müzakerelere gidilmiştir.⁶⁷⁹ Sonuçta, Selanik şehrinde işletilmekte olan tramvayların memleketin ihtiyacını karşılamakta yeterli olmadığı ve şehrin mamur bir hale gelmesi için bazı caddelerinde yeniden elektrikli tramvaylar tesisi gerekliliği kabul edilerek, Ticaret ve Nafia Nezareti ile Selanik Tramvay Kumpanyası arasında anlaşmaya varılmıştır.⁶⁸⁰ Böylece Selanik şehrinde yeniden inşası lazım gelen bazı tramvay hatlarının inşası ve işletilmesi imtiyazı Selanik Elektrikli Tramvay Şirketi'ne bırakılmış oluyordu.⁶⁸¹

Konu ile ilgili olarak, Nafia Nezareti ile Selanik Tramvay Kumpanyası arasında gerçekleşen görüşmeler neticesinde bazı esaslar üzerine anlaşmalar hâsıl olmuş, tramvay kumpanyası belediyece talep edilen bütün tramvay hattı inşasını kabul etmişti.⁶⁸²

⁶⁷⁷ **BOA., DH. MUİ.**, 15-1/40, 12. N. 1327 (27 Eylül 1909).; **BOA., DH. MKT.**, 2904/41, 1. Ş. 1327 (18 Ağustos 1909).

⁶⁷⁸ **Zaman**, "Yeni Tramvaylar", 3 Recep 1328 (11 Temmuz 1910), s.2.

⁶⁷⁹ **BOA., İ. MMS.**, 147/7, 24. S. 1330 (13 Şubat 1912).

⁶⁸⁰ **BOA., ŞD. HU.**, 1233/23, 6. Za. 1329 (29 Ekim 1911).

⁶⁸¹ **BOA., BEO.**, 4007/300519, 7. Ra. 1330 (25 Şubat 1912).

⁶⁸² **Rumeli**, "Selanik Tramvayları ve Nafia Nezareti", 4 Muharrem 1329 (5 Ocak 1911), s.2.; **Rumeli**, "Yeni Tramvay Hatları", 21 Temmuz 1911, s.3.

Yapılan görüşmeler sonucunda belirlenen hatların inşası şirkete bırakıldığı gibi tramvay hattının geçeceği sokaklarda gerekli olan genişletme işi için de Selanik Vilayeti'nce istenilen 12 bin lira istimplâk bedelinin şirket tarafından belediyeye verilmesi⁶⁸³ ve yeni hattın geçeceği sokakların 12 metre uzunluğundaki kısmının iyi bir halde muhafazasına şirketin mecbur tutulması kararlaştırılmıştı. Diğer taraftan şirket sayılan bu şartlara tramvay imtiyazının son bulunduğu 15 Eylül 1957 tarihine kadar olmak üzere cer ve tenvir-i elektrik imtiyazlarının dahi adı geçen şirkette birleştirilmesi şartıyla uyacaktır. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Selanik'te yeni tramvay hattı inşası ve işletilmesi imtiyazı Selanik Tramvay Şirketi'ne verilirken diğer taraftan Selanik cer ve tenvir-i elektrik imtiyazı da adı geçen tramvay şirketine devredilmiş ve böylece zikr olunan üç imtiyazın Selanik Tramvay Şirketi uhdesinde birleştirilmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁸⁴ Yine varılan anlaşma neticesinde şehir dâhilindeki caddelerden gerekli genişliğe sahip olmayan yolların ilk etapta tek hat olarak inşası lüzumu dahi şirketçe kabul edilmiş ve mevzuu bahsolan yeni tramvayların inşa ve işletilmesinin memleket ve ahaliye sağlayacağı fayda dolayısıyla hükümet ve belediyeye temin edileceği menfaat önemli bulunmuştur.⁶⁸⁵

⁶⁸³ **BOA., İ. MMS.,** 147/7, 24. S. 1330 (13 Şubat 1912).; **Rumeli,** “Yeni Tramvay Hatları”, 27 Nisan 1911, s.3.; **Tasvir-i Efkar,** “Vilayat”, 7 Safer 1328 (18 Şubat 1910), s.6.; Söz konusu mukavelename 3. maddesinin bir fıkrasında “belediyece inşa edilecek hatların geçeceği sokaklardan yalnız belediyeden rıhtıma giden cadde için belediyece karşılanacak masrafa karşılık olmak üzere şirket tarafından 12 bin lira verilecektir” diye yazılı olan maddesine yönelik azadan Abdullah Bey tarafından Selanik Tramvay Şirketi'nin mukavelename gereğince istimplak masrafı için yalnız şirketin 12 bin lira vermesinin münasip olamayacağını, eski şartlar gereğince söz konusu masrafın şirkete ait olması gerektiğini ifade etmiş ise de; inşa olunacak hatlar kumpanyaya şimdiden temettü temin edecek hatlardan ibaret olup bir takımı henüz boş veya yeterli derecede ümrânın gerçekleşmediği mahallerden geçecek ve çok uzun bir süre zarfında varidat masrafını kapamayacak türden olduğundan ve söz konusu mahallerin mamuriyetinin sağlanması maksadıyla bu türden hatların inşasına belediyece lüzum gösterilmiş ve bunların inşası ise istimplak masrafının kumpanyaya üstlenilmesi imkanının salib bulunmuş olmakla beraber zaten verilecek istimplak bedeli dahi belediyenin kendi takdir ve talep ettiği meblağdan başka bir şey olmadığından kumpanyanın bunun haricinde hiç bir istimplak bedeli üstlenemeyeceği kumpanya vekili tarafından beyan ve izah edilmesine ve gerçekten inşa olunacak hatlar şimdiden temettü temin edebilecek esas üzerine seçilmiş ve tayin edilmiş olmasından ve mahalli hükümet ve belediyenin şehrin gelişmesi için henüz ümrân açısından bir gelişme yaşanmayan bir takım mahallerden tramvay geçmesini lüzumlu gördüğü anlaşılabilir olmasından dolayı söz konusu menfaatin sağlanması için belediyenin dahi istimplak masrafına iştiraki zaruri görülerek tahmin edilen masraf için şirket hissesine 12 bin liranın tahsisi ekseriyetle kabul olunmuştur. **BOA., ŞD. HU.,** 1233/23, 6. Za. 1329 (29 Ekim 1911).

⁶⁸⁴ **BOA., İ. MMS.,** 147/7, 24. S. 1330 (13 Şubat 1912).; **BOA., MV.,** 226/118, 22. S. 1330 (11 Şubat 1912).; Mukavelenamenin beşinci maddesinde tramvay şirketi Selanik şehri cer ve tenvir-i elektrik imtiyazlarının kendisine bırakılması konusunda elektrik şirketiyle anlaşmaya varacağını taahhüt etmesi ile hükümet söz konusu imtiyazların Selanik Tramvay Şirketi'ne devr olunmasını tasdik etmiş ve tramvay ve cer ve tenvirata ait zikrolunan üç imtiyazın müddetleri aynı zamanda yani 15 Eylül 1957 tarihinde son bulmak üzere adı geçen şirkete verilmiştir. **BOA., ŞD. HU.,** 1233/23, 6. Za. 1329 (29 Ekim 1911).

⁶⁸⁵ **BOA., İ. MMS.,** 147/7, 24. S. 1330 (13 Şubat 1912).

Yapılan bu anlaşma sonucunda bir tarafta Osmanlı hükümeti adına Nafia Nazırı ile diğer tarafta Selanik Tramvayları Osmanlı Şirketi vekili arasında şu esaslar üzerinde anlaşılmıştır:

1.Madde- Osmanlı hükümeti tarafından aşağıda yazılı hususu içermek üzere elektrikli tramvay hatları inşa ve işletme imtiyazı Selanik Tramvayları Şirket-i Osmaniye'sine verilmiş ve şirket tarafından dahi kabul olunmuştur.

Birinci kısım hat

İlk olarak, Ferik Hasan Paşa sokağının geçtiği noktadan başlayıp, Askeri Kışla ve Millet Çeşmesi ile İdadi ve Sanayi Mektepleri önünden geçerek Yeni Kapı'ya ulaşacak ve buradan Mithat Paşa Caddesi'ni takiple reji fabrikası önünden ve Vardar Kapısı'ndan geçip Manastır sokağını takiple Baruthiriş? mahallesinden geçerek Şark Demiryolları mevkiine bağlanacak olan bir hat.

İkinci olarak, Vardar Caddesi'nde dört yol ağzından başlayıp, Sabri Paşa Caddesi'nden geçerek hükümet konağına bağlanacak olan bir hat.

Üçüncü olarak, Saatli Camii'den başlayıp, Belediye Caddesi ile Yalıkapı'dan geçerek rıhtıma ulaşacak olan diğer bir hat.

İkinci kısım hat

İlk olarak, Küçük Karaburun'dan başlayıp, Allatini Bulvarı'ndan geçip Riga? sokağına ulaşacak olan bir hat.

İkinci olarak, Riga'nın hanesinden başlayarak Riga Ferik Hasan Paşa sokaklarından geçen birinci kısım hattın ilk hattından meydana ulaşacak olan bir hat. Ancak hattın her kilometresi için sokağın sağ ve sol taraflarında 200 metrelik bir daire içinde mevcut hanelerin adedi yüze ulaştığı zaman adı geçen hattın inşası mecburi olacaktır. Şimendifer istasyonu ile Beşçınar arasındaki yolun iyi bir halde muhafazası gibi Beşçınar ile Silahhane arasındaki yol dahi belediye tarafından iyi bir halde muhafaza edildiği takdirde kumpanya da bu hattı Silahhane'ye kadar uzatmaya mecbur olacaktı.⁶⁸⁶

Bundan başka imtiyaz fermanının tarihinden itibaren beş sene zarfında şirketin aşağıdaki hattı inşaya hakkı olacaktı:

⁶⁸⁶BOA., İ. MMS., 147/7, 24. S. 1330 (13 Şubat 1912).

İlk olarak, Şark Demiryolları mevkiinden başlayıp, gaz fabrikasına ulaşmak üzere bahçeler arasında açılacak yolu takip ile bu fabrika önünden geçerek ve Beşçınar Caddesi'ni takip ederek Silahhane'ye ulaşacak olan bir hat.

İkinci olarak, Eski Cuma'dan başlayarak Kale Kahvehane'sine bağlanacak diğer bir hat. Şehir dâhilindeki caddelerde gerekli olan genişletme belediye tarafından gerçekleştirildikten sonra talep olması durumunda çifte hat yapılmak üzere şimdilik mevcut caddelere tek hat çekilecekti.

2.Madde- Birinci kısım hatlardan ikinci ve üçüncü hatlar hariç olmak üzere, bu mukavelenamenin mevzuunu teşkil eden birinci maddesinin son fıkrasında yazılı olan şart esas kalmak üzere tümü çifte hat olarak inşa edilebilecekti. Birinci kısım hattın inşaat projeleri imtiyaz fermanının tarihinden itibaren nihayet bir sene zarfında ita edilecekti. Harita ve projeler, Nafia Nezareti'ne teslim edilmesinden itibaren üç ay içinde tetkik edilerek ya o şekliyle veyahut gerekli olan değişiklikler gerçekleştirilerek tasdik olunacaktı. İnşaata Belediye'den Rıhtım'a giden caddenin genişletilmesinden sonra ve projelerin tasdik tarihinden itibaren altı ay zarfında başlanacak ve inşaata devamla bu tarihten itibaren nihayet 24 ay sonra inşaatın tamamlanması ile hattın işletme muamelesine başlanacaktı. İkinci sınıf hatların projeleri ise, birinci hat için üç sene ve ikinci hat için ise mecburi olacağı tarihten itibaren nihayet 15 ay müddet zarfında tanzim edilerek Nafia Nezareti'ne verilecekti.

3.Madde- Tramvay hatlarının geçeceği sokak ve yollar hattın inşasına başlanmadan önce masrafı belediyeye ait olmak üzere belediyece tamamen iyi bir hale getirilecekti. Belediye, inşa edilecek hatların geçeceği sokaklardan yalnız belediyeden rıhtıma giden caddenin genişletilmesine mecbur olup, bu cadde için belediyece karşılanacak olan masrafa karşılık olmak üzere şirket tarafından 12 bin lira verilecekti. Diğer sokakları genişletip genişletmemekte belediye karar verici ise de genişletilmesine lüzum gördüğü halde masrafı belediye tarafından karşılanacaktı.

4.Madde- Şirket yeni hatların çekileceği sokakların uzunluğu boyunca kaldırım veya şoseleri iyi bir halde muhafaza etmeye mecbur olacaktı. Ancak sokağın uzunluğu 12 metreyi aşarsa 12 metreden fazla olan mahallin iyi bir halde muhafazası sırf belediyeye ait olacaktı.

5.Madde- Tramvay şirketi, Selanik şehri cer ve tenvirat-ı elektrik imtiyazlarının kendisine terk olunması konusunda elektrik şirketi ile anlaşma akdine gideceğini

taahhüt eder. Bu suretle anlaşma hususunda Osmanlı hükümeti dahi söz konusu imtiyazların Selanik Tramvay Şirketi'ne devrolunmasını tasdik ederek, tramvay ve cer ve tenvirata ait zikr olunan üç imtiyazın müddetleri aynı zamanda yani 15 Eylül 1957 tarihinde son bulmak üzere yeni taahhüdat ile birleştirilecekti. Cer ve tenvirata ait mukavelename ve şartnamelerin bu mukavelename ile düzenlenmeyen ahkâmı geçerli olacaktı. Şu kadar ki tramvay şirketi üzerine birleşecek olan imtiyazlardan aydınlatma imtiyaz müddetinin son bulmasından itibaren tramvay imtiyazı müddetinin son bulmasına kadar geçecek 23 sene için fabrikanın aydınlatma şubesinin kıymeti üzerinden her sene yüzde 5 hasebiyle kezaalik cer imtiyaz müddetinin son bulmasından itibaren tramvay müddetinin son bulmasına kadar geçecek sekiz sene için fabrikanın cer şubesinin kıymeti üzerinden her sene yüzde beş hasebiyle belediyeye bir aidat verilecekti. Fabrikanın tenvir ve cer şubesinin ayrı ayrı kıymeti ve her kısma ait aidat miktarı mukavelenamenin tatbikinden evvel şirket ile Nafia Nezareti arasında kararlaştırılmak ve ihtilaf vukuunda Şura-yı Devletçe mesele hal edilmek şartıyla söz konusu tesisatlar tramvay şirketinin istifadesine terk edilecekti.

6.Madde- Mevcut hatların inşa ve işletilmesine dair 18 Eylül 1305 (30 Eylül 1889) tarihli mukavelename ve şartname ile 16 Kânunuevvel 1319 (29 Aralık 1903) tarihli maddelerin ahkâmı ve şartları ve şirkete ita edilmiş olan bütün hukuk ile bu mukavelenameler ve şartnameler gereğince şirkete ait olan bütün vazifeler bu mukavelename ahkâmına aykırı bulunmamış olduğu halde yeni hatlar için de tatbik edilecekti. Osmanlı hükümeti bu mukavelename ahkâmının icrasına teminan gerekli olan imalat ve levazımat için şirketin sermayesine iki buçuk milyon frank zamma müsaade edecekti.

7.Madde- Tramvay şirketi bu mukavelenameden doğan taahhütlerin yerine getirilmesi için mukavelenamenin katiyet kazandığı tarihten itibaren 15 gün zarfında Osmanlı hükümetinin kabul edeceği bir bankaya 5 bin Osmanlı lirası yatıracaktı. Söz konusu meblağ birinci kısım hattın inşasının tamamlanmasından sonra şirkete iade edilecekti. Şayet şirket zikr olunan müddet zarfında belirtilen kefalet akçesini ödemezse bu imtiyaz feshedilecekti.⁶⁸⁷

Böylece, hükümet ve Selanik Tramvay Kumpanyası arasında yapılacak yeni tramvay hatları konusunda anlaşmaya varılmış oluyordu. Bu nokta Selanik tramvayları

⁶⁸⁷ BOA., İ. MMS., 147/7, 24. S. 1330 (13 Şubat 1912).

için önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Çünkü şehrin günden güne büyüüp gelişmesi ile birlikte tramvay hatlarının arttırılması son derece önemli bir ihtiyaç olarak belirmişti. Konu ile ilgili olarak daha önceden girilen faaliyetlerin yarım kaldığı düşünüldüğünde, adı geçen anlaşmanın gerçekleşmesi Selanik'teki şehir içi ulaşımın geliştirilmesi konusunda atılan önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere İkinci Meşrutiyet yıllarında Selanik tramvayları konusunda önemli gelişmelerin yaşandığı söylenebilir. Her ne kadar şehir içi ulaşımın mükemmelere eriştiğini söylemek mümkün değilse de bu konuda ciddi adımların atıldığı da inkâr edilemez. Bu noktada ilk olarak tramvayların elektrikle işletilmesine başlanmış, diğer taraftan halkın şikâyetlerine sebep olan noktalar konusunda tramvay kumpanyası ile temasa geçilerek bu talepler yerine getirilmeye ve böylece şehir içi ulaşım geliştirilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan öteden beri talep edilen Selanik'teki tramvay hatlarının arttırılması hususunda söz konusu şirketle anlaşmaya varılarak şehir içi ulaşımın bir kat daha arttırılmasına çalışılmış olduğu da görülmektedir. Bütün bunlar İkinci Meşrutiyet yıllarında hükümetin Selanik tramvayları konusunda attığı adımların sonucudur. Bu noktada Selanik tramvayları konusunda İkinci Meşrutiyet yıllarında önemli denecek bir takım gelişmelerin yaşandığı söylenebilir.

4.2. SELANİK'İN AYDINLATILMASI: ŞEHRİN AYDINLATILMASI BİR KAT DAHA ARTTIRILYOR

Tanzimat'ın başından itibaren Osmanlı Devleti'nin giriştiği şehircilik faaliyetlerinin sonucu Osmanlı şehirlerine giren diğer bir unsur da havagazı olmuştur.⁶⁸⁸ Selanik'te Havagazı 1307 (Hicri)/(1890) tarihinde tesis olunmuş⁶⁸⁹ ve bundan sonra şehrin büyük bir kısmı bu gaz ile aydınlatılmıştı.⁶⁹⁰ Selanik'te ilk olarak güvenlik ve estetik amaçlarla girilen bu aydınlatma çabaları 1887 yılında Osmanlı hükümeti ile Britanya tebaasından Kirby arasındaki bir sözleşmeyle, gazla aydınlatma şebekesinin Selanik şehrinde kurulma ve işletilme tekelinin (35 yıllığına) Kirby'ye bırakılması ile başlamıştı. Bir yıl sonra Kirby hakkını bir Fransız şirketine devretmiş, şirkette

⁶⁸⁸Osmanlı'dan günümüze havagazının tarihçesi için bkz. Sertaç Kayserilioğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi**, Cilt. I, İstanbul: İGDAŞ Yayını, 1999.

⁶⁸⁹Havagazı Anonim Şirketi Dahili Nizamnamesi için ayrıntılı olarak bkz. **BOA., TFR. I. M.**, 22/2193, 17. L. 1326 (12 Kasım 1908).

⁶⁹⁰**Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.538.

imtiyazını Belçikalı girişimcilere satmıştı. Belçikalılar hemen işe başlayıp limanın batısındaki Beşçınar Belediye Parkı yakınında fabrikayı kurmaya başlamıştı. Selanik'te ilk aydınlatılan yer sahil caddesi oldu. Birkaç yıl sonra, şehir merkezindeki kalabalık sokaklara ve Kırlar mahallesinin ana caddelerine yeni sokak lambaları yerleştirildi. Şirket şehirde Ayasofya Caddesi'ne ayrıcalık tanıdı; Kırlar mahallesinde, öncelikle Cami Sokağı ve Alman okulunun karşısındaki sokaklar gaz lambalarına kavuştu.⁶⁹¹ Böylece Selanik 1890 yılında gazla aydınlatılmaya başlanmış oluyordu.⁶⁹²

Bu ilk girişimlerin ardından ve özellikle belediyenin çabaları neticesinde, 200 lamba yakılmaya başlanmış, belediyenin amacı 1900 yılında bu lamba sayısını 396 sayısına ulaştırmak olmuştu.⁶⁹³

İkinci Meşrutiyet ilan edilmeden hemen önceki rakamlara baktığımızda ise şirket bir metreküp gazdan 1 kuruş 18 para almaktaydı. Şirketin 1906 senesi zarfındaki havagazı sarfiyatı 1014977 metreküp idi ki bunun 610818 metreküpü özel kişilere satılmıştı.⁶⁹⁴ Bedel karşılığı olarak tesis olunan fenerlerin adedi 424 ve bedelsiz tahsis edilen fenerlerin adedi ise 31 idi.⁶⁹⁵ Bu rakamları şirketin ilk faaliyeti ile yakılmaya başlayan 200 fener sayısı ile karşılaştırsak 1906 yılına gelindiğinde iki katından fazla bir artışın yaşandığı görülmektedir.

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından devletin Selanik'e yönelik bayındırlık politikalarına yön veren unsurlardan biri de şehrin aydınlatılması olmuş ve bu bağlamda hükümetin özellikle Selanik Havagazı Şirketi'ne yönelik tutumu bu politikaların belirleyici unsurunu oluşturmuştur. Bu noktada Selanik Havagazı Şirketi ile hükümet arasındaki temaslara baktığımızda, şirketin kendisine tanınan imtiyaz müddetinin uzatılmasına yönelik talepler içine girdiği görülmüştür. Bu noktada Selanik Havagazı Şirketi tarafından, 16 sene sonra son bulacak imtiyaz müddetinin 35 sene daha uzatılması talep edilmişti. Şirket, bu talebi karşısında Selanik'te bedelsiz olarak yakılmakta olan fenerlerin adedini bir miktar arttırmayı vaat ederken ücret karşılığında yakılanlardan ise bir derece indirime gitme gibi bazı esaslardan ibaret olan teklifler ileri sürmüştür. Ancak şirketle yapılan anlaşmanın 14. maddesi hükmünce 1338 senesinde yani on altı sene sonra gaz hanenin devlete teslim olunacağı beyan edildiğinden ve de

⁶⁹¹Meropi Anastasiadou, **age**, s.157.

⁶⁹²Alexandra Yerolympou, Vassilis Colonas, **agm**, s.175.

⁶⁹³Meropi Anastasiadou, **age**, s.158.

⁶⁹⁴Şirket sadece belediye ile anlaşmakla yetinmiyor, ayrıca özel kişilere de gaz satıyordu.

⁶⁹⁵**Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20. Def'a, Selanik, 1325, s.201.

şirketin talep ettiği 35 yıllık imtiyaz müddetince sağlayacağı faydanın şirket tarafından vaat edilen böyle cüzi indirimler karşılığında şirkete devredilmesi caiz olamayacağından, bir de Selanik şehrinin aydınlatılmasının geliştirilmesine olan ihtiyacın elektrik şirketine başvurularak sağlanmasının da mümkün olabileceğinden dolayı havagazı şirketi tarafından talep edilen bu imtiyaz müddetinin uzatılması konusunda gelen teklifin reddine Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından karar verilmiştir.⁶⁹⁶

Basında yer alan haberlerden de anlaşılacağı üzere hükümetin bu tutumu memnuniyet ile karşılanmıştır çünkü bu gibi imtiyazların Osmanlı sermayeleri ile işletilmesinin arzu ve temenni edildiği görülmektedir. Konu ile ilgili olarak Zaman gazetesi “Selanik Gaz Kumpanyası” başlığıyla yazdığı yazısında, Selanik’te servet sahibi ecnebilerin işletmekte oldukları tramvay, gaz, su gibi imtiyazlardan önemli gelir elde ettiklerini gördüklerinden bahisle, hala ecnebi sermayeleri ile işletilmekte olan imtiyazların uzatılmamasını ilgili daireden talep ederek yerli sermayedarlardan servetin memleket dâhilinde kalmasını sağlayacak teşebbüslere girişmeleri istenmiştir.⁶⁹⁷

Diğer taraftan İkinci Meşrutiyet yıllarında şehrin aydınlatılmasının yetersizliğinden dolayı bazı aksaklıkların yaşanması da gözlenen gelişmeler arasındadır. Örneğin, birçok sokakta belediye fenerleri akşam onda yakılıp ve içindeki gaz sabaha kadar idare etmeyip fenerler gece yarısı söndüğünden ve pazar ile çarşı içinde ise hiç fener bulunmamasından dolayı polis ve bekçilerin vazifelerini yerine getirmekte güçlük yaşadıkları görülmüştür. Bu duruma bir son verilmesi için fener olmayan mahallere yeni fenerler konması ve erken yakılan fenerlerin de vakit ve zamanıyla yakılması için polis müdüriyeti tarafından belediye vekâletine tebligatta bulunulmuştur.⁶⁹⁸ Ayrıca havagazı fabrikasının sağ ve sol ve arka cihetlerindeki sokaklarda da hiç fener bulunmamasından dolayı müşkülât yaşandığından adı geçen mahallere birer adet fenerin yerleştirilmesi de istenmişti.⁶⁹⁹

Bu güvenlik kaygılı girişimlerden ayrı olarak Selanik’in aydınlatılmasının bir kat daha arttırılmasını sağlayabilmek için yeni havagazlarına retinalar konularak daha

⁶⁹⁶BOA., ŞD. TN2, 1225/8, 21. N. 1326 (17 Ekim 1908).; BOA., TFR. I. MKM., 32/3177, 17. L. 1326 (12 Kasım 1908).; BOA., BEO., 3423/256723, 08. L. 1326 (3 Kasım 1908).; İttihat ve Terakki, “Selanik”, 21 Kasım 1908, s.3.

⁶⁹⁷Zaman, “Selanik Gaz Kumpanyası”, 28 Şevval 1326 (23 Kasım 1908), s.3.; Zaman, 4 Zilkade 1326 (28 Kasım 1908), s.3.

⁶⁹⁸Zaman, 7 Zilhicce 1326 (31 Aralık 1908), s.2.

⁶⁹⁹Rumeli, “Hava Gazı Fabrikası Tarafında ”, 20 Aralık 1911, s.3.

fazla ışık vermesini sağlamak için kumpanya ile belediye arasında görüşmelerin gerçekleştiği basında yer alan haberlerden anlaşılmıştır. Bundan sonra reflektörler rıhtımdaki havagazı fenerlerinin tamamına yerleştirilmiştir.⁷⁰⁰ Ayrıca yine mevcut havagazı fenerleri değiştirilip yerlerine yenileri takılarak aydınlatmanın bir kat daha arttırılmasına çalışılmıştır. Selanik'te İdadi Mektebi caddesinde mektebin kapısına kadar havagazı fenerleri vardı. İttihat ve Terakki Mektebi cephesinde ise ağaçların dalları arasında, donuk ziyalı ve birbirinden oldukça aralıklı olarak yerleştirilmiş petrol lambaları bulunmaktaydı. Selanik şehrinin iki önemli mektebi olan İdadi ve İttihat ve Terakki Mektepleri caddelerinin mevcut petrol lambalarından kurtularak havagazı fenerleri ile aydınlatılması yine mevcut talepler arasındaydı.⁷⁰¹

Bu aydınlatma çabalarının geliştirilmesi ve niteliğinin arttırılmasından ayrı olarak hükümetin aydınlatmaya yönelik Selanik'te giriştiği politikalarından bir diğeri de şehrin elektrikle aydınlatılması meselesi olmuştur. Şehrin elektrikle aydınlatılması konusu daha 1900 yılında gündeme gelmiş ve Selanik şehrinin elektrikle aydınlatılması için bu tarihte İngiltere devleti tebaasından birine imtiyaz verilmişti.⁷⁰² Elektriğin Osmanlı topraklarına, özellikle de İstanbul'a geç geldiği muhakkaktı. Bunun temel sebebi ise II. Abdülhamit'in elektrik üretimine ve elektrikle aydınlatmaya sıcak bakmaması idi.⁷⁰³ İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra başka birçok mevzuda olduğu gibi İttihat ve Terakki yönetimince yeni bir serbestlik dönemi başlatılarak eski devri hatırlatan yasaklar kaldırılmaya başlanmıştı. Elektrikli aletler hususunda uygulanan sıkı gümrük tedbirleri de bu kapsamda değerlendirilerek istisnasız tüm elektrikli araç ve gereçlerin gümrüklerde muayeneye tabi olmadan geçişinin sağlanması yönünde ilgililere emirler verilmişti.⁷⁰⁴

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte bu konu üzerinde durularak elektrikle olan aydınlatılmaya önem verildiği gözlenmektedir. Meşrutiyetin ilanını müteakip Selanik'teki gazetelerde elektrik kumpanyasınca Kânunusani ayının sonundan itibaren elektrikle aydınlatma tesisat ve inşaatına başlanacağı okunmuştu. Mart'tan

⁷⁰⁰Rumeli, "Yeni Hava Gazları", 5 Nisan 1911, s.3.

⁷⁰¹Rumeli, "İdadi Caddesi Fenerleri", 29 Ağustos 1911, s.3.

⁷⁰²BOA., TFR. I. M., 22/2193, 17. L. 1326 (12 Kasım 1908).; 9 Kanunusani 1900 tarihli olan bu imtiyaz ve anlaşma maddeleri için ayrıntılı olarak bkz. BOA., TFR. I. M., 22/2193, 17. L. 1326 (12 Kasım 1908).; Selanik ve İzmir Elektrik Osmanlı Anonim Şirketi Mukavelename ve Şartname Dahili Nizamnamesi, Dersaadet: 1322, s.18vd.

⁷⁰³Yahya Coşkun, "20.Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul'da Aydınlatma", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.51-52.

⁷⁰⁴Agt, s.60.

itibaren arzu edenlerin hanelerini elektrik ile aydınlatabilecekleri yine okunan haberler arasındaydı.⁷⁰⁵ Tasvir-i Efkâr gazetesinde 25 Cemaziyelahir 1327 (14 Temmuz 1909) tarihi ile yazılan bir haberde yirmi güne kadar Selanik'in elektrikle aydınlatılmaya başlanacağı ifade olunarak tellerin uzatılması işlemine hızla devam edildiği belirtilmiştir.⁷⁰⁶

Selanik'in elektrik ile aydınlatılma tesisi için Avrupa'dan gelmesi gerekli olan edevatın gelmesiyle hemen inşaata başlanmış ve bir buçuk aya kadar aydınlatılmaya başlanacağı ifade olunmuştu.⁷⁰⁷ Diğer taraftan Selanik Elektrik Şirketi fabrikası için getirilen makine alet ve edevatının gümrük resminden muaf tutulması Nafia Nezareti'nin işarına atfen Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Selanik Baş Müdüriyeti'ne bildirilmiştir.⁷⁰⁸

Bu kapsamda şirket tarafından elektrikle aydınlatma bedeli olarak belirlenen rakamların şu şekilde ilan edildiği görülmüştür:

Tablo-19: Selanik Tenvir-i Elektrik Şirketi Tarifelerinin Şirket Müdüriyetinden Belirlenen Fiyatları⁷⁰⁹

Karpuzlu ve Hilal Şeklinde Büyük Lambaların Sarfiyatı	
Lambanın Kuvveti/Mum	Azami Olarak Saatte Frank yada Kuruşluk Sarfiyat
400	0,20 Frank yani 0,89 kuruş
500	0,26 Frank yani 1,16 kuruş
600	0,31 Frank yani 1,38 kuruş

Tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı üzere 400 mum kuvvetinde bir lambanın azami olarak saatte 0,20 Frank yani 0,89 kuruşluk sarfiyatı varken, 500 mum kuvvetinde bir lambanın 0,26 Frank yani 1,16 kuruşluk, 600 mum kuvvetinde bir lambanın ise 0,31 Frank yani 1,38 kuruşluk sarfiyatı vardı. Ancak abone olacak kişi belirli bir miktar sarfiyat üstlenecek olursa bu fiyat taahhüt edilecek sarfiyatın çokluğu oranında inecekti. Bu surette ise şu fiyatlar tahsil edilecekti:

⁷⁰⁵Zaman, "Elektrik Tenvirâtı", 3 Muharrem 1327 (25 Ocak 1909), s.3.

⁷⁰⁶Tasvir-i Efkâr, "Selanik'te Elektrik Tenvirâtı", 25 Cemaziyelahir 1327 (13 Temmuz 1909), s.3.

⁷⁰⁷Zaman, "Elektrik Tenvirâtı", 17 Safer 1327 (10 Mart 1909), s.3.

⁷⁰⁸Zaman, "Küçük Havadis", 24 Şaban 1327 (10 Eylül 1909), s.3.; Selanik'in elektrikle aydınlatılması için yapılan çalışmalar için gerekli olup dışarıdan getirilecek ve gümrük resminden muaf olarak geçmesi talep olunan alet ve edevat hakkında mukavelename gereğince bu çerçevede muamele yapılması rüşumat müdüriyetine yazılmıştır. Tasvir-i Efkâr, "Selanik'te Elektrik Tenvirâtı", 2 Şaban 1327 (18 Ağustos 1909), s.4.

⁷⁰⁹Zaman, "Elektrik Tenvir Şirketi Tarifeleri", 10 Şevval 1327 (25 Ekim 1909), s.3.

Tablo-20: Selanik Tenvir-i Elektrik Şirketi Tarifelerinin Şirket Müdüriyetinden Belirlenen İndirimli Fiyatları⁷¹⁰

Karpuzlu ve Hilal Şeklinde Büyük Lambaların Sarfiyatı (Tüketicinin Belirli Bir Oranda Taahhütte Bulunması Durumunda)	
Lambanın Kuvveti/Mum	Asgari Olarak Saatte Frank yada Kuruşluk Sarfiyat
400	0,16 Frank yani 0,70 kuruş
500	0,20 Frank yani 0,88 kuruş
600	0,23 Frank yani 1.00 kuruş

Yine tablonun incelenmesinde de anlaşılacağı üzere tüketicilerin başlangıçta belirli bir oranı taahhüt etmesi durumunda alınacak fiyatlar; 400 mum kuvvetinde bir lambanın sarfiyatı saatte asgari olarak 0,16 Frank yani 0,70 kuruş iken, 500 mum kuvvetinde bir lambanın ki 0,20 Frank yani 0,88 kuruş, 600 mumluk bir lambanın ise 0,23 Frank yani 1.00 kuruş olacaktır.

Yukarıda belirtilen bu büyük lambalar; büyük mağazalar, büyük kahvehaneler, bahçeler ve saire içindi. İstasyonlar, yazıhaneler, küçük mağaza ve dükkânlar vesaire için ise küçük lambalar kullanılacaktı ki bunların fiyatları ise aşağıdaki şekilde olacaktır:

Tablo-21: Selanik Tenvir-i Elektrik Şirketi Tarifelerinin Şirket Müdüriyetinden Belirlenen Küçük Lambaların Sarfiyatları ve Fiyatları⁷¹¹

Küçük Lambaların Sarfiyatı	
Lambanın Kuvveti/Mum	Azami Olarak Saatte Frank yada Kuruşluk Sarfiyat
5	1,26 Frank yada 2,21 para
10	2,45 Frank yada 4,30 para
15	3,92 Frank yada 6,90 para
25	6,16 Frank yada 10,80 para
32	7,84 Frank yada 13,70 para
50	12,25 Frank yada 18 para

Yine bu tablonun incelenmesi sonucu görüleceği gibi, 5 mum kuvvetinde bir lambanın sarfiyatı saatte azami olarak 1,26 Frank yani 2,21 para, 10 mum kuvvetindeki 2,45 Frank yani 4,30 para, 15 mum kuvvetindeki 3,92 Frank yani 6,90 para, 25 mum kuvvetindeki 6,16 Frank yani 10,80 para, 32 mum

⁷¹⁰Zaman, "Elektrik Tenvir Şirketi Tarifeleri", 10 Şevval 1327 (25 Ekim 1909), s.3.

⁷¹¹Zaman, "Elektrik Tenvir Şirketi Tarifeleri", 10 Şevval 1327 (25 Ekim 1909), s.3.

kuvvetindeki 7,84 Frank yani 13,70 para, 50 mum kuvvetindeki ise 12,25 Frank yani 18 para olarak tespit edildiği görülmektedir.

Diğer taraftan bu tür lambalarda da abone olacak kişilerin belirli bir miktar sarfiyatı üstlenmeleri durumunda bu fiyat taahhüt edilecek sarfiyatın artacağı oranda düşecektir. Bu surette ise aşağıdaki fiyatlar tahsil edilecektir.

Tablo-22: Selanik Tenvir-i Elektrik Şirketi Tarifelerinin Şirket Müdüriyetinden Belirlenen Küçük Lambaların Sarfiyatları ve İndirimli Fiyatları⁷¹²

Küçük Lambaların Sarfiyatı	
Lambanın Kuvveti/Mum	Azami Olarak Saatte Frank yada Kuruşluk Sarfiyat
5	0,85 Frank yada 1,49 para
10	1,63 Frank yada 2,90 para
15	2,64 Frank yada 4,60 para
25	4,14 Frank yada 7,30 para
32	5,26 Frank yada 9,20 para
50	8,22 Frank yada 14,40 para

Yine tablonun incelenmesinde de anlaşılacağı üzere 5 mum kuvvetinde bir lambanın sarfiyatı saatte asgari olarak 0,85 Frank yani 1,49 para iken, 10 mum kuvvetindeki lambanınki 1,63 Frank yani 2,90 para, 15 mum kuvvetininki 2,64 Frank yani 4,60 para, 25 mum kuvvetindeki 4,14 Frank yani 7,30 para, 32 mum kuvvetindeki 5,26 Frank yani 9,20 para iken 50 mum kuvvetindeki ise 8,22 Frank yani 14,40 paradır.⁷¹³

Resim 14: Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Elektrik Tenvirati⁷¹⁴

⁷¹²Zaman, "Elektrik Tenvir Şirketi Tarifeleri", 10 Şevval 1327 (25 Ekim 1909), s.3.

⁷¹³Zaman, "Elektrik Tenvir Şirketi Tarifeleri", 10 Şevval 1327 (25 Ekim 1909), s.3.

⁷¹⁴I.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Elektronik Kaynaklar/ SHB_002044/ Yer Numarası: 15 Temmuz 1327/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

Bu şekilde şehrin elektrik ile aydınlatılması girişimlerinin ardından, Selanik Elektrik Tenvirâtı Kumpanyası tarafından gerçekleştirilen teklif üzerine, birinci rıhtımda dördü 100 mum kuvvetinde diğer dördü de 150 mum kuvvetinde olmak üzere 8 adet elektrik fanusu yakılmaya başlanmıştı. Bundan sonra yine Sabri Paşa Caddesi'ne de elektrik fenerleri dikimine gidilmişti. Eğer fiyat haddi uygun bir oranda bulunacak olursa fenerlerin tamamı 150 mum kuvvetine çıkarılacaktı.⁷¹⁵ Fanusların tamamı gece yarısına kadar yanacak ve yarısı gece yarısından sonra söndürülecekti. Diğer taraftan şehrin aydınlatılmasının bir kat daha artırılmasını sağlamak için elektrikle aydınlatılacak caddelerdeki havagazı fenerleri petrol lambaları ile aydınlatılan mahallere dağıtılarak petrol lambalarının kaldırılmasına gayret edilecekti. İttihat Bulvarı'nın retinalı ve reflektörlü fenerler ile aydınlatılması için havagazı kumpanyası tarafından teklifte bulunulmuştu.⁷¹⁶

Tasvir-i Efkâr gazetesi, 11 Mart 1910 tarihli yazısında Selanik'in elektrikle aydınlatılması ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir: *“Elektrik kumpanyası Sabri Paşa Caddesi'nin çarşıdan başlayarak Hürriyet meydanına doğru uzanan aksamına tecrübe amaçlı olarak dört adet elektrik lambası yerleştirmiştir. Lambaların şiddetli ışıkları altında adı geçen cadde gündüzden ayırt edilmeyecek bir hal kazanmıştır. Selanik Valisi İbrahim Bey Efendi dün mahiyetinde Belediye Reisi İsmail Bey ile birlikte söz konusu lambaları tetkike giderek neticeden pek memnun olmuş ve şehrin elektrik ile aydınlatılmasının belediye meclisi toplantılarından birinde değerlendirilmesi kararı alınmıştır.”*⁷¹⁷

Bütün bu haberlerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin İttihat ve Terakki dönemi Selanik'e yönelik bayındırlık politikaları kapsamında değerlendirildiğinde özellikle şehrin aydınlatılmasının bir kat daha artırılması yoluna gidilerek, şehrin elektrikle aydınlatılmasına önem verildiği söylenebilir.

Selanik Vilayeti'nin elektrikle aydınlatılmasını kontrol eden komisyonun bildirdiğine göre Sabri Paşa Caddesi'yle Frenk mahallesinin 390 metrelik kısmından başka diğer bölümleri de şartname ahkâmına uygun olarak aydınlatılmıştı.⁷¹⁸

⁷¹⁵ **Zaman**, “Selanik'in Elektrikle Tenviri”, 3 Recep 1328 (11 Temmuz 1910), s.3.

⁷¹⁶ **Rumeli**, “Belediyenin Teşebbüsâtı”, 28 Cemaziyelahir 1328 (7 Temmuz 1910), s.2.

⁷¹⁷ **Tasvir-i Efkâr**, “Vilayat”, 28 Safer 1328 (11 Mart 1910), s.6.

⁷¹⁸ **BOA., TFR. I. M.**, 24/2396, 11. Ş. 1327 (28 Ağustos 1909).

Diğer taraftan şehrin aydınlatılması ile ilgili olarak, özellikle elektrikle aydınlatma imtiyazına dair olan mukavelenamenin bazı maddelerinin değiştirilmesine gidilmişti. Bu noktada değişimine gidilen mukavelenamenin 10. maddesine göre; imtiyaz sahibi imalatının geçici olarak kabul olunduğu tarihten itibaren imtiyaz müddetinin son bulmasına kadar tarifelere uygun olarak ücret alacaktı. Umumi aydınlatma için senevî sarf edilen elektrik mumları adedi 10 milyona eşit veya daha düşük olduğu takdirde şehrin aydınlatılması için Selanik belediyesi menfaatine şartnamede en üst sınır olarak yazılı olan tarifeden yüzde 30 oranında bir indirim yapılacak ve söz konusu mumların adedi 10 milyon ile 20 milyon arasında bulunduğu takdirde belirlenen yüzde otuz indirim miktarı yalnız ilk 10 milyon mum için icra kılınacak ve geriye kalan için yüzde 35 indirim yapılacaktı. Söz konusu mumun adedi 20 milyonu aştığı takdirde indirim miktarı yüzde 37,5 çıkarılacaktı. Devlet daireleri ve camii ile kilise ve kışla ve hastaneler için şartnamede en üst sınır olarak belirli olan tarifeden yüzde 25 nispetinde indirim yapılacaktı. Bu maddede beyan olunan umumi aydınlatma ile müesseselerin aydınlatılmasına tatbik kılınacak tarife, ahaliye ait tarifelerden yüzde 10 aşağı olacaktı. Yine değiştirilen 20. maddeye göre ise; mukavelenamenin 1. maddesinde belirtilen daire dâhilinde aydınlatma icrası, elektrik itası hakkı imtiyaz müddeti zarfında imtiyaz sahibine ait olacaktı. Ancak şurası da kesindi ki hükümetin müsaadesini alan efradın kendi hanelerinde aydınlatma için gerekli elektrik kuvvetini imal etmeye hakları olacak ise de elde ettikleri elektrik kuvvetini diğer kişilere veremeyeceklerdi.⁷¹⁹

Diğer yandan daha önceden de belirtildiği gibi Selanik şehrinde işlemekte olan elektrikli tramvay hatlarından başka şehrin diğer bazı caddelerinde inşasına Selanik vilayetince gerek duyulan yeni hatların inşası ve işletilmesi imtiyazı Selanik Tramvay Şirketi'ne verilmişti.⁷²⁰ Yapılan bu anlaşmanın 5. maddesinde tramvay şirketi Selanik tramvaylarının elektrikle çekilmesi ve yine şehrin aydınlatılması imtiyazlarının kendisine bırakılması konusunda elektrik şirketiyle itilaf akdi taahhüt etmesi üzerine Osmanlı hükümeti dahi mezkûr imtiyazların Selanik Tramvay Şirketi'ne devr olunmasını tasdik ederek tramvay ve tramvayların elektrikle işletilmesi ve aydınlatmaya

⁷¹⁹BOA., İ. MMS., 147/7, 24. S. 1330 (13 Şubat 1912).

⁷²⁰BOA., MV., 226/118, 22. S. 1330 (11 Şubat 1912).

ait olan söz konusu üç imtiyazın müddetleri aynı zamanda yani 15 Eylül 1957 tarihinde son bulmak üzere aynı şirket uhdesinde birleştirilmesine karar verilmişti.⁷²¹

Bütün bu bilgilerden ve girişilen faaliyetlerden de anlaşılacağı üzere İkinci Meşrutiyet yıllarında Selanik Vilayeti'nde daha önceden başlayan aydınlatmanın geliştirilmesi çabalarının özellikle elektrik kullanımına sıcak bakan İttihat ve Terakki'nin yönetime gelmesi ile birlikte devam ettiği görülmüştür. Bu noktada bir yandan mevcut havagazı fenerlerinin sayısı arttırılarak diğer taraftan da şehrin elektrikle aydınlatılmasına başlanarak Selanik şehrinin aydınlatılmasının bir kat daha geliştirilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılabilir.

4.3. İKİNCİ MEŞRUTİYET YILLARINDA OSMANLI SELANİK SU ŞİRKETİ VE HÜKÜMETİN SELANİK SU POLİTİKALARI

Tanzimat ile gelen yeni reformculuk anlayışına kadar Selanik'te su yokluğu en büyük sorunlardan birini teşkil etmiş ve bu durum 1890'ların başına kadar sürmüştür.⁷²² 19. yüzyıl ortasına doğru şehir iki su kanalından besleniyordu; bunların en eskisi Suriçi'ni Hortaç (Disoron) Dağı'ndaki su kaynaklarına bağlıyor, ikincisi ise şehrin batısındaki Lenbet'ten ve kuzeybatıdaki Urumcuk köyünden gelen suları bir araya getiriyordu. Muhtemelen Romalılar'ın inşa etmiş olduğu ve II. Murat'ın iyice tamir ettiği Hortaç su kanalı Selanik'in tüm doğu bölümünü besliyordu; Lenbet su kanalı batı bölgesindeki yirmi kadar bölgenin su ihtiyacını karşılıyordu.⁷²³

1869'da belediyenin kuruluşundan itibaren, mevcut cılız içme suyu şebekesini geliştirme çabaları yaygınlaşmıştı. Çeşitli mahallelerde birçok çeşme inşa edildi, kimileri tamir edildi.⁷²⁴ Ama bu önlemler su sorununu çözmeye yetmemişti. Şehir su sorununun düzeldiğini Compagnie Ottomane des Eaux de Salonique'in (Osmanlı Selanik Su Şirketi) kurulmasının ardından görecekti. 21 Ocak 1891'de, 51 yıllık bir süre

⁷²¹BOA., ŞD. HU., 1233/23, 6. Za. 1329 (29 Ekim 1911).; BOA., MV., 226/118, 22. S. 1330 (11 Şubat 1912).

⁷²²Meropi Anastassiadou, *age*, s.151.

⁷²³*Age*, s.76-77

⁷²⁴Sorunla daha ciddi baş edebilmek için belediye 1880'de Urumcuk'taki değirmenleri satın almaya ve bu bölgedeki su kaynaklarını şehir yararına kullanmaya karar verdi. Urumcuk suyunun dağıtımını yetkililer titizlikle denetledi. 19.yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi, bütün akarsu kullanıcılarına, özel bir belediye komisyonu bir mülkiyet belgesi verdi. Bunun yanında su ktlığı başka birçok kısıtlayıcı kurala yol açmıştı. Şehirlilerin ihtiyacını karşılamak için verilen su, kural olarak şehrin dışına dağıtılamazdı. Fabrikaların ve benzer kurumların bu suyu kullanma hakkı yoktu. Nihayet elde edilen miktarın üçte ikisi özel şahıslara satılıyordu, yalnızca üçte biri çeşmeler, hamamlar gibi kamuya açık yerlere verilebiliyordu. Meropi Anastassiadou, *age*, s.151.

için kurulan, büyük ölçüde Belçika hisseli bu şirket, 1888 yılında padişah iradesiyle Hamdi Bey'e verilmiş olan "...Selanik sularının yapımı, idaresi ve işletilmesi..." imtiyazını kullanmayı amaçlamaktaydı. Compagnie Ottomane des Eaux'un fabrikası şehrin dışına, batıya doğru, Vardar Kapısı'nın yaklaşık altı kilometre uzağına kurulmuştu. Bu yer seçimi rastlantı değildi. Birincisi, Selaniklilere sunulan su Vardar'da aranmalıydı. Daha sonra, nehir yatağının yer altından Selanik körfezi yönünde de uzandığı saptandığından, şirket tesislerin etrafında önemli bir alanı satın alıp orada kuyular açtırmıştı.

Bu arazide açılan on kuyudan 80 km'lik bir uzaklıkta bir şebeke yapımına başlandı. Şirketin tesisleri 24 saatte 5 bin metreküp su kapasitesine erişti. Bununla birlikte aboneler günde yalnızca 800 metreküp su tüketmekteydi. Geri kalanı hükümet okullarına, kışlalara, hastanelere ücretsiz olarak dağıtılıyordu. Önemli bir miktarda toplumun masrafları karşılayarak yaptırdığı birkaç çeşmenin su ihtiyacı için kullanılmaktaydı. Şirket faaliyete geçer geçmez, şehrin belli başlı ana yolları üzerine yangın ve sulama muslukları yerleştirmişti.⁷²⁵ Böylece Selanik 1893'de bir içme suyu şebekesine kavuşmuş oluyordu.⁷²⁶

Şahıslara dağıtılan akarsuya gelince, bu bir yenilikti ve her yenilik gibi bir uyum süresi gerektirmişti. Şirketin eski memuru Yannis Tamiolakis'in bu konuda verdiği rakamlar yeterince anlamlıdır. Bu yazara göre abone sayısı 1902'de 2085'ten 1907'de 4378'e yükselir ve 1911'de de 7141'e erişir. Şirketin müşteri sayısındaki bu hızlı artışın hizmetlerin hızla yaygınlaşmasına bağlı olduğu kesindir.⁷²⁷

Compagnie Ottomane des Eaux de Salonique'in (Osmanlı Selanik Su Şirketi) kurulduğu 1888 tarihinde Makedonya'nın başşehrinde su yollarına doğrudan bağlı muslukları bulunan pek az ev vardı. Çoğu şehir halkı çeşmelerden su alırdı. Fakat çeşmeler azdı; mahalle başına nadiren bir çeşme düşerdi, hatta bazı mahalleler de hiç çeşme yoktu.⁷²⁸

İkinci Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde bu tür eksikliklerin hala devam ettiği ve su şirketinin hükümetle yaptığı anlaşmanın şartlarına uymamasından kaynaklanan bazı

⁷²⁵Meropi Anastasiadou, *age*, s.152.

⁷²⁶Alexandra Yerolympos, Vassilis Colonas, *agm* s.175.; İstanbul'da suyun tarihi için ayrıca bkz. Haydar Kazgan, **İstanbul'da Suyun Tarihi: İstanbul'un Su Sorununun Tarihsel Kökenleri ve Osmanlı'da Yabancı Su Şirketleri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

⁷²⁷Meropi Anastasiadou, *age*, s.152.

⁷²⁸*Age*, s.77.

uygulamalarının şikâyetlere sebep verdiği görülmekteydi. Örneğin Selanik’te çıkan Zaman gazetesi, “Su Kumpanyası” başlığıyla yazdığı yazısında bazı polis karakollarında polis memurlarının dışarıdan su taşımaya mecbur kaldığını ifade ederek su kumpanyası mukavelenamesinin 23. bendindeki “imtiyaz sahibi, imtiyazı dâhilinde bulunan mahallerde mevcut ve yapılacak askeri ve mülki hastanelere yatak başına günlüğü ücretsiz olarak 40 litreye kadar ve kışlalara, umumi mekteplere ve nizamiye karakol haneler gibi kamu kuruluşları için ücretsiz olarak gereği kadar su verecek...” şeklindeki hükmünü hatırlatıp su kumpanyasını vazifesini bilmemekle suçlamakta ve bu durumun mukavelename ahkâmına aykırı olduğunu ifade etmekteydi. Ayrıca bu doğrultudaki aksaklıkların dikkate alınarak, polis karakol hanelerine su verilmesine kumpanyanın mecbur tutulması özellikle istenmekteydi.⁷²⁹

Bu tür kamusal anlaşmazlıklardan birinin de su şirketinin donanmaya sağlaması gereken suyu sağlamaktan kaçınmasından dolayı yaşandığı görülür. Selanik Su Şirketi’ne verilen imtiyaz mukavele ve şartnamesinde kayıtlı olduğu üzere Sefine-i Harbiye-i Osmaniye’ye ücretsiz olarak su verileceği ve yine söz konusu şirket ile yapılan imtiyaz mukavelenamesinin 23. maddesinde “imtiyaz sahibi dairesi dâhilinde bulunan mahallerde mevcut ve yapılacak askeri ve mülki hastanelere yatak başına günlüğü ücretsiz olarak 40 litreye kadar ve kışlalara ve umumi mektepler ile nizamiye ve zabıta karakol haneleri için yine bedelsiz olarak gereği kadar su vereceği” açıkça yazılı olduğu ve Osmanlı donanması ile nakliye vapurları dahi limanda demirli buldukları esnada asakir-i bahriyeye mahsus birer seyyar kışla mahiyetinde bulunduğundan dolayı vuku bulacak talep üzere bunlara da ücretsiz olarak su verilmesi lüzumu Selanik Osmanlı Su Şirketi’ne tebliğ edilmişti. Mukavelenamenin söz konusu maddesinde hastane, kışla ve karakol haneler ile umumi mektepler ve yangın musluklarına ücretsiz su verilmesi kayıtlı olduğu ancak gemilere su verileceğine dair bir hüküm bulunmadığından dolayı söz konusu edilen gemilere bedelsiz olarak su verilemeyeceği şirket tarafından verilen cevapta bildirmişti. Bunun üzerine Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından söz konusu tebligatın kabulü konusunda ısrar edilmesi istenmiş ve aksi takdirde meselenin Şura-yı Devletçe halline gidileceği bildirildiği görülmüştür.⁷³⁰

⁷²⁹Zaman, “Su Kumpanyası”, 25 Cemaziyelahir 1327 (14 Temmuz 1909), s.2.

⁷³⁰BOA., ŞD. NF. ML. MRF., 1230/55, 8. Ş. 1328 (15 Ağustos 1910).

Bu kamusal zorunluluklardan ayrı olarak meşrutiyet yıllarında Selanik Su Şirketi'nin bazı uygulamalarına karşı halkın şikâyetleri görülmektedir. Selanik Su Şirketi imtiyaznamesinin 18. maddesinde belirtildiğine göre, imtiyaz sahibinin imtiyaz müddetinin sonuna kadar dağıtacağı suyun 100 litresinin fiyatı 15 para veyahut bir metreküpünün azami olarak 3 kuruş 30 para idi. Fakat bu fiyatların Vardar Nehri'nden elde edilecek sular için geçerli ve suların söz konusu nehirden getirilmeyip de civardaki menbadan sağlandığı takdirde masrafça vuku bulacak azalma oranında azami fiyattan dahi indirim yapılması gerekli idi. Ancak Selanik Su Şirketi şehre getirdiği suyu şartname gereğince Vardar Nehri'nden getirmeyip daha yakın mahallerden getirdiğinden dolayı su fiyatının ona göre indirilmesi gerekliliği halk tarafından talep edilmekteydi. Ayrıca yine su sarfiyatını bilmek için şirketin her bir haneye koyduğu konturlardan ücret alacağına dair şartnamede bir açıklık olmadığı halde bunlar için de aylık dörder kuruş alması ve her hanenin su sarf edilsin veya edilmesin her ay 12 kuruş verilmekle mükellef tutulması, bundan başka su saati için mukaveleye aykırı olarak bir para almakta olması yine halkın şikâyetlerine sebep olan unsurlardır.⁷³¹ Selanik halkı Selanik Su Şirketi'nin yukarıda yazılan ve mukavele ahkâmına aykırı olarak gördükleri bu hususları verdikleri bir arzuhal ile dile getirerek, söz konusu şirkete gerekli tebligatın çekilmesini istemişlerdi.⁷³² Bunun üzerine su şirketi ile yapılan görüşme sonucunda söz konusu menba sularının sağlanması için yapılan masrafın nehir suyunun masrafı ile aynı oranda olduğunun anlaşılması üzerine su fiyatının azami seviyeye çıkarılmasının nafia meclisince münasip görüldüğü Selanik Vilayeti'ne bildirilmiştir. Diğer taraftan su sarfiyatının artması ve abonmanlarının çoğalmasına karşılık ahalinin istifadesinin temini için fiyatların indirilmesi konusunda şirkete tebligatta bulunulmasına ve saat bedeli ve abonman akçesi için ise bir layiha tanzimiyle ona göre hareket edilmesine yine nafia meclisince karar verilerek, şirkete tebliğ edilmiştir.⁷³³

Yine bu şikâyetlerden bir diğerinin ise sokakların sulanması konusunda yaşandığı basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Selanik'te belediye yaz mevsiminde sokakları sulamaktaydı. Fakat su kumpanyası tarafından sokaklarda bulundurulan musluklar birbirinden uzak mesafede bulunmasından ve kumpanyanın bu işe tayin ettiği amelenin de az olmasından dolayı sokakların bir tarafı sulanana kadar

⁷³¹BOA., DH. İD., 107/39, 7. L. 1329 (1 Ekim 1911).

⁷³²BOA., BEO., 3749/281124, 5. Ca. 1328 (15 Mayıs 1910).

⁷³³BOA., DH. İD., 107/39, 7. L. 1329 (1 Ekim 1911).

diğer tarafı kurumaktaydı. Bu yüzden istenen fayda sağlanamadığından muslukların birbirine yakın olması ve sulamaya memur amelenin sayısının arttırılması belediye tarafından kumpanyaya tebliğ edilmişti.⁷³⁴

Şikâyetlerden bir diğeri ise artezyen kuyuları konusundaydı. Selanik'te yangınlara su yetiştirmek için son derece zahmet çekilmekte ve bazen suyun kesilmesi sebebi ile de yangının yayılmasından dolayı zor duruma düşülmekte idi. Bu durumun başlıca nedeni ise artezyen kuyularından bir kaçının kurumuş olması ve kumpanyanın yeni kuyular açmaya önem vermemesi olarak görülmekteydi. Su kumpanyası on bir artezyen kuyusu açtığı halde bunlardan sekizi kurumuş ve yalnız üç kuyu kalmıştı. Kumpanyanın şartname gereğince kuruyan kuyuların yerine diğersini yapmaya mecburiyeti vardı. Su kumpanyasının şartnamesinin tetkik ile ahalinin hukuk ve menfaati ile ilgili kısımlarına riayet edilmesi için ilgili merciin dikkati çekilmekteydi.⁷³⁵

Diğer taraftan su kumpanyasının bazı uygulamalarının halkın şikâyetine sebep olmasından dolayı halkın haklarını aramak istediği ama su kumpanyası mukavelenamesinin içeriğini bilmediklerinden dolayı ne gibi hakları olduğunu öğrenmeyi talep ettikleri görülür. Bundan dolayı gazetelerle söz konusu mukavelenin suretleri yayınlanarak halkın bilgilendirilmeye çalışıldığı, bu çerçevede hukukunu koruma yoluna gidildiği görülmüştür.⁷³⁶

Resim 15: Selanik'te Umumi Çeşme⁷³⁷

⁷³⁴Zaman, "Sokakları Sulamak", 21 Cemaziyülevvel 1327 (10 Haziran 1909), s.2.

⁷³⁵Zaman, "Su Kumpanyası", 21 Cemaziyelahir 1327 (10 Temmuz 1909), s.2.

⁷³⁶Rumeli, "Su Kumpanyası Hakkında", 17 Mart 1911, s.3.

⁷³⁷İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Elektronik Kaynaklar/ SHB_002036/ Yer Numarası: 15 Temmuz 1327/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

Halkın bu şikâyetlerinin su kumpanyası tarafından değerlendirilerek istekler doğrultusunda harekete geçtiği görülmektedir. Bu çerçevede Selanik Su Kumpanyası hükümetin istediği doğrultuda harekete geçmiş, kendisine yapılan tembihlere uymasının halk arasında memnuniyetle karşılandığı görülmüştür. Bu gelişmeler neticesinde Selanik'in çeşitli mahallerinde sekiz çeşme daha açılmıştır.⁷³⁸ Bu çeşmeler dakikada yirmi litre su verecek ve gece gündüz umum için açık bulunacaktı.⁷³⁹

Diğer taraftan mevcut su depolarının da arttırılmaya gidildiği görülmektedir. Selanik Su Şirketi biri Pazartekke diğeri Çavuş Manastırı'nda olmak üzere iki su deposu inşa ederek su tevziyatını bu depolar ile icra etmekte idiye de bazen makinelerde olan arızalar sebebiyle şehir haricinde bulunan su menbalarından depolara su celbi mümkün olmadığı ve depolardaki suların sarf edilmesinden sonra memlekette susuzluk görüldüğünden gerek halk arasında gerek yangın anında zorluklar yaşanmaktaydı. Böyle bir duruma medyan bırakmamak için mevcut su depolarına ilaveten Tellikapı haricinde Rum kabristanı civarında Hazine-i Hassa'ya ait arazide bir depo inşası kararlaştırılmıştı.⁷⁴⁰

Bu konuda verilen bütün bu bilgiler değerlendirildiğinde diğer bayındırlık politikalarında olduğu gibi Selanik şehrinde hükümetin su kumpanyasına yönelik tutumu da halkın şikâyetleri doğrultusunda kumpanyaya yapılan tembihlerle harekete geçirilmesi doğrultusunda olduğu görülür. Buradan da meşrutiyet yıllarında halkın şikâyetlerinin özellikle hükümet tarafından değerlendirilerek o konudaki eksiklerin giderilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Bu konudaki tespitimizi Selanik Su Şirketi'nin eski memuru Yannis Tamiolakis'in verdiği rakamlar destekler niteliktedir. Bu yazara göre, abone sayısı 1902'de 2085'ten 1907'de 4378'e yükselir ve 1911'de de 7141'e erişir.⁷⁴¹ Bu rakamlar değerlendirildiğinde 1911 yılına gelindiğinde, 1907'deki rakamlarla kıyaslandığında önemli bir artış yaşandığı görülmektedir. Şirketin müşteri sayısındaki bu artışın hizmetlerin yaygınlaşmasına bağlı olarak geliştiği söylenebilir.

⁷³⁸ Rumeli, "Çeşmeler Tesisi", 15 Eylül 1911, s.2.

⁷³⁹ Zaman, "Su Kumpanyası", 12 Recep 1327 (30 Temmuz 1909), s.3.

⁷⁴⁰ BOA., DH. MKT., 1293/13, 13. Ş. 1326 (10 Eylül 1908).

⁷⁴¹ Meropi Anastasiadou, age, s.152.

Ayrıca diğer taraftan Selanik'e bağlı diğer kazalara da su sağlanması girişimlerinin olduğu görülür. Örneğin Kavala belediye dairesinin şehre su isalesi için Selanik Bankası'ndan 15 bin liralık bir istikraz akdettiği görülmüştür.⁷⁴²

Bayındırlık politikaları kapsamında gidilen diğer bir değişikliğin ise idari alanda olduğu görülür. Selanik'te bulunan bazı bayındırlık müesseselerinin komiserlikleri o ana kadar vilayet memurlarından uygun bir kişiye ilave memuriyet olarak verilmekte idi. Ticaret ve Nafia Nezareti söz konusu müesseselerin tamamı için müstakil bir komiser tayinini tercih ederek tramvay, su, elektrik ve havagazı şirketleri komiserliklerine Hüdavendigâr Vilayeti Nafia Mühendisi Faik Bey'i tayin etmiştir.⁷⁴³

4.4. İKİNCİ MEŞRUTİYET YILLARINDA SELANİK'TE GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE TAKİP EDİLEN SAĞLIK POLİTİKALARI

Selanik salgın hastalıkların sıkça görüldüğü bir şehirdi. Şehrin, yerleşim yapısı, ahşap mimarisi, su sıkıntısı bu hastalıklara sık rastlanılmasının en önemli sebepleri arasındaydı. Bundan dolayı şehir, sıtma, kolera, veba⁷⁴⁴ vb. salgın hastalıklar yoluyla birçok kayıp vermiştir. 1814, 1837-1838 yıllarında görülen veba,⁷⁴⁵ 1832, 1848 yıllarında görülen kolera⁷⁴⁶ gibi salgınlar birçok kişinin hayatını yitirmesine sebep olmuştur.⁷⁴⁷ Şehirde bu gibi hastalıklara karşı Selanik'te 1841 yılında bir karantina binası kurulmuştur.⁷⁴⁸ Diğer taraftan 1872 yılında inşa edilen tahaffuzhane, 1895 yılında Rum cemaatine mahsus kurulan Eytamhane, 1895 yılında yanan Rum Ortodoks hastanesinin yerine inşa edilen başka bir hastane, 1902 yılında Hamidiye mahallesinde açılan Merkez Hastanesi, 1900 yılında Yahudi cemaati için açılan hastane ve 1907 yılında inşa edilen Rus hastanesi şehrin diğer sağlık kurumlarını oluşturmaktaydı.⁷⁴⁹

⁷⁴²Zaman, "Küçük Havadis", 11 Şevval 1327 (26 Ekim 1909), s.3.

⁷⁴³Zaman, "Şirket Komiserlikleri", 4 Ramazan 1327 (19 Eylül 1909), s.3.

⁷⁴⁴Osmanlı Devleti'nde veba için bkz. Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700–1850)**, Serap Yılmaz (çev.), İstanbul: TVYY, 1997.

⁷⁴⁵1830'lara kadar yalnız İstanbul'da görülen veba Selanik'te ortaya çıktı. Veba salgınları, Selanik gibi liman kentlerine genelde deniz yoluyla getirilmiştir. Daniel Panzac, **age**, s.83vd.

⁷⁴⁶19.yüzyılda Osmanlı'da salgınlar için bkz. Gülten Sarıyıldız, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", **Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Depremi Semineri 22-23 Mayıs 2000**, İÜEFAM, İstanbul: Globus Dünya Basımevi, 2001, s.309-319.; Necdet Sakaoğlu, "Osmanlı'da Salgınlar", **Toplumsal Tarih**, Sayı. 22, Ekim 1995, s.23-25.

⁷⁴⁷Pars Tuğlacı, **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul: Milliyet, 1985, s.390.

⁷⁴⁸Osmanlı'da karantina için bkz. N. Yıldırım, "Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyenlar", **Toplumsal Tarih**, Sayı. 150, Haziran 2006, s.18-27.

⁷⁴⁹Pars Tuğlacı, **age**, s.390.

Tanzimat dönemine kadar gelen aşamada şehirde yukarıda belirtilen tarihlerde görülen salgın hastalıklar nedeni ile Selanik'te önemli sayıda insan hayatını yitirmişti. Tanzimat döneminde diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da önemli bir zihniyet değişikliğinin yaşanması ile birlikte devlet, özellikle nüfusu eğitime görevini üstlenmeye başlamıştır.⁷⁵⁰ Bu politikalar neticesinde devlet gerek basın yoluyla gerekse diğer yollarla giriştiği faaliyetlerle halkı hastalıklara karşı uyaracak, temizlik kurallarına riayet etmeye davet edecek, halkı hastalıklara karşı bilinçlendirecekti.

Bu alanda yaşanan gelişmeler neticesinde 19.yüzyıl sonuna gelindiğinde Selanik'te kamu sağlığı konusunda yapılması gereken hala çok şey olsa da, karanlık veba yıllarına⁷⁵¹ göre önemli ilerlemeler olmuştu. Kuşkusuz salgın hastalıklar tam anlamıyla ortadan kaldırılmamış olsa da bunlarla savaşmak için tıbbi yardım ve eğitim konularında önemli gelişmeler yaşanmıştı. Tıbbi eğitim özellikle temizlik kurallarının şehirliler arasında geniş çapta yaygınlaştırılmasından ibaretti. Kamusal mekânların temizliği, konutların sağlıklı olması yerel sağlık mercilerinin temel kaygıları arasındaydı.⁷⁵² Gelişen sağlık hizmetleri ile birlikte 1900 yılına yaklaşırken salgın hastalıklara karşı aşı yapma Selanik'te gündelik bir işlem haline gelmişti.⁷⁵³ 19.yüzyıl sonunda hastane sayısı hala azdı ve ihtiyaçları karşılayamıyordu. 1902-1903 yılında inşa edilmiş olan Hamidiye (eski Gureba Hastanesi, daha sonra Belediye Hastanesi adını alacaktır) dönemin temel hastane birimiydi.⁷⁵⁴

⁷⁵⁰Tanzimat ve Osmanlı sağlık hizmetleri için bkz. Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt. 5, Ankara: İletişim Yayınları, 1985, s.1320-1338.; Hüseyin Özgür, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri", **Osmanlı**, Cilt. V, Güler Eren (Ed.), Ankara: YTY, 1999, s.116-128.

⁷⁵¹Selanik'te 18.yüzyılda birkaç kez meydana gelen veba hastalığı şehri kırıp geçirmiştir. Özellikle 1740 ve 1741 yılları Selanik'te Ak Mescit'te oturan kalabalık ailelerin üyelerinin birçoğu bu korkunç dönemde hayatını kaybetmiştir. Fatma Yıldız, "19. Yüzyılda Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.15.

⁷⁵²Örneğin, bu amaçla, Mart 1889'da askeri ve sivil doktorlardan oluşan bir komite temel hijyen kuralları üzerine bir rapor yayınlamıştı. Bu belgede, doktorlar şehir sakinlerine evde kullandıkları suları sokaklara değil belediyenin belirttiği yere dökmelerini, çöplerini çöp arabalarının geçişinden hemen önce kapı önlerine çıkarmalarını öğütüyorlardı. Ayrıca bakır mutfak malzemesi kullananların bunların kalaylı olmasına dikkat etmesi gerekiyordu. Diğer talepler şunlardı: Otellerdeki, hanlardaki ya da bekârhanelerdeki odaların ve kamusal mekânların her zaman temiz olması, medreselerdeki, camilerdeki okullardaki ve hamamlardaki tuvaletlerin her gün yıkanması ve temizlenmesi, tahta küvetlerin yerine taş küvetlerin konması. Heyet, son olarak ahırların temizliği üzerinde durmakta hayvan sahiplerinden tek bir bölmeye birden fazla hayvan doldurmamasını talep etmekteydi. Meropi Anastasiadou, **age**, s.99-100.

⁷⁵³Türkiye'de çiçek aşısı ve tarihi için bkz. Ahmet Süheyl Ünver, **Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi**, İstanbul: İstanbul Akgün Matbaası, 1948.

⁷⁵⁴Bu hastaneden ayrı olarak genel kural olarak hastane binaları cemaat inisiyatiflerine bağlıydı. Fakat uygulamada, cemaatler önemli projeleri gerçekleştiremeyecek kadar yoksul olduklarından, bu türden hastanelerin inşası ancak birkaç büyük yardımsever sayesinde mümkün olmuştu. Özellikle Rum ve

İkinci Meşrutiyet yıllarına gelene kadar Selanik'te sağlık alanında her ne kadar önemli adımlar atılmış olsa da bu durum salgın hastalıkların tam olarak önünün alındığı anlamına gelmez. İkinci Meşrutiyet yıllarında da bu türlü bulaşıcı hastalıklardan kızamık, difteri, çiçek, kolera gibi salgın hastalıkların Selanik şehrinde yaşandığı görülmüştür. Bu salgın hastalıklara karşı “Tanzimat döneminde sağlık alanında önemli bir zihniyet değişikliğinin yaşanması ile birlikte devletin özellikle nüfusu eğitime görevini üstlenen” anlayışının İkinci Meşrutiyet yıllarında artarak devam ettiğini kesinlikle söyleyebiliriz. Bu çerçevede meşrutiyet devrinde Selanik şehrinde gözlenen hastalıklar ve hastalıklara yönelik gerek belediye ve gerekse hükümet tarafından takip edilen politikalar ve alınan tedbirler aşağıda değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Meşrutiyet yıllarında devlet yönetiminde önemli bir güç olarak beliren İttihat ve Terakki'nin siyasi programı incelendiğinde, salgın hastalıklara yönelik takip edilecek politikalarla ilgili hükmün, programın 37. maddesinde şu şekilde yer aldığı görülmektedir: “Sihhat-i umumiyeyi en çok tehdit eden sıtma, frengi, verem ve emraz-ı saire-i müstevliyyeye karşı şiddetli mücadelede bulunmak ve muvaffak olmak için her türlü fedakârlık ihtiyar olunacaktır.”⁷⁵⁵ Bu maddede de açıkça görüldüğü üzere umumi sıhhati en çok tehdit eden hastalıkların sıtma, frengi, verem gibi salgın hastalıklar olduğu belirtildikten sonra, bu hastalıklara karşı şiddetli mücadelede bulunulacağı ve başarılı olmak için de her türlü fedakârlığın sergileneceği ilkesinin benimsendiği görülmektedir.

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Selanik'te gözlenen salgın hastalıklardan ilkinin kızamık olduğu görülmüştür. Selanik şehrinde 1326 (Hicri)/(1908) senesinde görülen difteri ve kızamık hastalıklarının halk arasında yayılma sebebinin hastaları muayene eden doktorların, bu hastalığı belediye dairesine bildirmemelerinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu gibi hastalıkların yayılmadan önünü almak son derece önemli olduğundan, bundan sonra bu gibi bir hastalığı muayene ve tedavi eden doktorun ilgili nizamname gereğince hastalığın çeşidini, maiyetini ve bulunduğu haneyi derhal belediye dairesine bildirmesi için mülki ve askeri doktorlara gerekli tebligatta bulunulmuştur.⁷⁵⁶

Yahudi hastaneleri, Theagenis Harissis'in ve Baron Hirsch'in bağışları sayesinde 19.yüzyıl başlarında inşa edilmişti. Meropi Anastassiadou, *age*, s.101.

⁷⁵⁵Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918-**, s.144-145.

⁷⁵⁶**Zaman**, “Difteri ve Kızamık”, 4 Zilhicce 1326 (28 Aralık 1908), s.2.

Yine özellikle kızamık hastalığının belirtileri hakkında gazetelerde haberlere yer verilerek halkın bu acıdan bilgilendirilmeye çalışıldığı da gözlenir.⁷⁵⁷ Sıhhiye dairesi tarafından difteri hastalığının belirtileri konusunda halk uyarılarak bu hastalığa karşı alınması gereken tedbirler sıralanmaktaydı. Bu bağlamda, bir yerde difteri hastalığı görülür görülmez derhal sıhhiye dairesine ve mahalli hükümete haber verilerek ve bu gibi haneler kapısına sıhhiye tarafından yapıştırılacak sarı kâğıtlara işaret edilerek hastalık tamamen ortadan kalkıncaya kadar kimsenin söz konusu işaretlere dokunmaması istenmekteydi. Diğer taraftan hastanın tecrit edilip diğer insanlar ile temasta bulunmaması gerekliliği üzerinde durularak hasta odalarının daima havalandırılması, tozların ise katıyen süpürülmeyip ancak su ve ıslatılmış bezler ile silinmesi gerekliliği konusunda halk uyarılmaktaydı. Ayrıca hastanın kullandığı eşyaların sıcak su ile yıkanmasına, odasının zemininin kaynar su ile temizlenmesine dikkat çekilmekte, bu gibi dezenfeksiyonların sıhhiye dairesinin malumatı altında olması gerekliliği üzerinde durulmaktaydı. Diğer taraftan da difteri hastalığının en etkili tedavisinin difteri serumu olduğu ilan edilerek, söz konusu serumun hiçbir tehlikesi olmadığı tekrar tekrar beyan olunmaktaydı.⁷⁵⁸

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere sıhhiye dairesi tarafından yayınlanan bu bildirimlerle halk söz konusu hastalıklara karşı uyarılmakta, hastalıklar konusunda bilgilendirilmeye çalışılarak başvurulması gereken tıbbi tedbirler konusunda dikkat çekilmekteydi.

İkinci Meşrutiyet sürecinde Selanik'te bu çerçevede gözlenen salgın hastalıklardan bir diğeri de çiçek hastalığı olmuştur. Selanik Etıbbası Cemiyet-i İhvaniyesi tarafından 20 Cemaziyelahir 1327 (9 Temmuz 1909) tarihinde Selanik'te görülen çiçek hastalığına karşı halka şu tedbirlere başvurulması tavsiye edilmişti: *“Söz konusu hastalık yayılma halinde iken aşının zararlı olduğuna dair ahalinin bazısında bir batıl itikat vardır. Hâlbuki bilakis böyle zamanlarda aşılama ve tekrar aşılamanın faydası vardır. Bundan başka söz konusu hastalığa yakalanmış kişiler ile temasta bulunan ve hastalığın sirayetine sebep olan bütün eşyaların fenni bir surette dezenfekte edilmesi gereklidir.”*⁷⁵⁹ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere halkın aşılama konusundaki

⁷⁵⁷Zaman, “Kızamık”, 28 Zilhicce 1326 (21 Ocak 1909), s.3.

⁷⁵⁸Rumeli, “Kuş Palazı Hastalığı”, 31 Aralık 1911, s.3.

⁷⁵⁹Zaman, “Selanik Etıbbası Cemiyet-i İhvaniyesi Tarafından Tebliğ Olunmuştur”, 20 Cemaziyelahir 1327 (9 Temmuz 1909), s.3.

batıl itikatlarını kırmak için mücadele edilmekte ve aşılınmaları gerekliliği konusunda halk özellikle uyarılmakta idi.

Belediye riyaseti tarafından bildirildiğine göre ise, memlekette görülen çiçek hastalığına karşı her türlü gerekli tedbire gidilmiş ise de aşılınmak için her gün müracaat edenler yalnız Musevi ve Hıristiyanlardan ibaretti. Diğer taraftan aşı ameliyatının kanunen mecburi olmasından dolayı şehrin bütün mahalleleri yedi mıntıkaya ayrılmış, her mıntika merkezine sağlık memuru tayin kılınmıştı. Bütün mahalle halkından aşısız olanlar ile aşı müddetini beş sene geçirmiş olanların aşılınmak üzere tayin kılınan mıntika merkezlerine ve belediyeye müracaat etmeleri istenmişti.⁷⁶⁰ Bu bilgilerden ise hala Müslüman halk arasında aşılınmaya yönelik bir takım ön yargıların olduğu açıkça görülmekte, aşılınmaya gidenlerin daha çok gayrimüslim tebaa olduğu anlaşılmaktadır. Girişilen bu faaliyetlerle sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı açıkça ortadadır. Bu noktada aşılınma kanunen mecburi tutulmuş, şehir çeşitli mıntikalara ayrılarak şehrin tamamına bu gibi hizmetlerin götürülmesine gidilmiştir.

Selanik'te çiçek hastalığına karşı temizliğe gösterilen özen son derece önemli görüldüğünden bu hususa da dikkat edilmesi gerekliliği belediye memurlarına kati şekilde bildirilmişti. Ancak şehrin bazı mahallelerinde bu konuya hassasiyet gösterilmediği ve bunun genel sağlığı tehdit ettiği anlaşıldığından, bu konuda belediye görevlilerinin bir ihmalinin görülmesi durumunda derhal belediye dairesine bildirilmesi istenmişti.⁷⁶¹ Selanik'te görülen çiçek hastalığına karşı belediye dairesince alınan bu tedbirler neticesinde hastalığın etkisi azalmaya başlamıştı.⁷⁶²

Diğer yandan Selanik'te görülen çiçek hastalığına karşı alınacak tedbirleri belirlemek için şehirde bulunan askeri ve mülki doktorlar ile karantina tabibi, hastane doktorları, yerli ve ecnebi memleket tabiplerinin belediye dairesinde toplanmaları ve bu hastalığa karşı halk tarafından alınması gerekli olan tedbirlerin müzakere edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu kararlar daha sonra halka ilan edilecek ve uygulanmasına belediye dairesi doktorları ve diğer ilgili memurlar tarafından dikkat ve itina olunacaktı.⁷⁶³ Bu durumda açıkça görüldüğü üzere Selanik doktorları hastalıklar konusunda halkı eğitmek noktasında önemli çaba sarfetmekteydi.

⁷⁶⁰Zaman, "Çiçek Hastalığı", 3 Recep 1327 (21 Temmuz 1909), s.3.

⁷⁶¹Zaman, "İlan", 1 Şevval 1327 (16 Ekim 1909), s.4.

⁷⁶²Zaman, "Çiçek Hastalığı", 17 Ramazan 1327 (2 Ekim 1909), s.3.

⁷⁶³Zaman, "Çiçek Hastalığı", 18 Şaban 1327 (4 Eylül 1909), s.3.

Bunlardan ayrı olarak söz konusu hastalığın şehrin diğer bölgelerine yayılmasını engellemek için de çeşitli tedbirlere başvurulduğu görülmektedir.⁷⁶⁴ Bu amaçla Selanik'ten şehrin diğer bölgelerine gidecek olanlardan aşı şahadetnameleri talep edilmesi yoluna gidilmişti. Söz konusu hastalığın şehir dışına yayılmaması için vilayet haricine ve civar bölgelere gitmek üzere mürur tezkeresi isteyecek yolculardan aşı şahadetnamesi ibraz etmeyenlere mürur tezkeresi verilmemiştir.⁷⁶⁵

Ayrıca çiçek hastalığının Selanik'te görülmesinden dolayı doktor ve aşı memurları yeterli sayıda değilse Dersaadet'ten gönderilmek üzere ne kadar tabibe ihtiyaç olduğunun bildirilmesinin Dâhiliye Nezareti tarafından istendiği görülmüştür.⁷⁶⁶ Buna müteakip çiçek hastalığının devamı nedeniyle Selanik'e bağlı diğer bölgelerde de aşı icrası acilen gerekli olduğundan Selanik Vilayeti'nden üç seyyar aşı memuru talep edilmişti.⁷⁶⁷ İstenen bu aşı memurlarının gönderilmesine karar verilirken yine vilayet tarafından çeşitli tarihlerde talep edilen aşı tüpleri de gönderilmiştir.⁷⁶⁸

İstanbul gazetelerinden Tasvir-i Efkâr'da 16 Zilhicce 1327 (29 Aralık 1909) tarihinde okunduğuna göre; Selanik Vilayeti aşı memurları tarafından merkez kazaya bağlı 70 karyede 15 bin dört yüz doksan yedi çocuk aşılanmıştır.⁷⁶⁹

Selanik'te gözlenen çiçek hastalığına karşı alınan tedbirlerden bir diğeri de burada bir aşı binası tesis edilmesi olmuştur.⁷⁷⁰ Çiçek hastalığının sirayetinin önlenmesi için tesis edilecek aşı hanenin Selanik'te yapılması uygun görülmüştür.⁷⁷¹ Çiçek hastalığının tedavisinde aşının son derece lüzumlu olmasından dolayı özellikle böyle bir girişimde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, çiçek hastalığına karşı aşılanmanın sağladığı fayda çok önemli olmasına rağmen bu usul birkaç yıl öncesine kadar Osmanlı Devleti'nde umumileştirilmemişti. Sadece Dersaadet'te bulunan bir aşı hane (telkihane) Osmanlı memleketlerinin hepsine aşı yetiştirmeye çalışmaktaydı.

⁷⁶⁴Zaman, "Küçük Havadis", 30 Şaban 1327 (15 Eylül 1909), s.3.

⁷⁶⁵BOA., DH. MUİ., 10-2/20, 16. N. 1327 (21 Eylül 1909).; Zaman, "Çiçek Hastalığı", 1 Ramazan 1327 (16 Eylül 1909), s.2.

⁷⁶⁶BOA., DH. MUİ., 10-2/20, 16. N. 1327 (21 Eylül 1909).; Zaman, "Çiçek Hastalığı", 2 Ramazan 1327 (17 Eylül 1909), s.2.

⁷⁶⁷BOA., DH. MUİ., 10-2/20, 16. N. 1327 (21 Eylül 1909).; Zaman, "Küçük Havadis", 14 Ramazan 1327 (29 Eylül 1909), s.3.

⁷⁶⁸BOA., DH. İD., 48-1/45, 21. C. 1329 (19 Haziran 1911).; BOA., BEO., 3744/280746, 23. R. 1328 (4 Mayıs 1910).; BOA., DH. MUİ., 3-3/1, 06. L. 1327 (21 Ekim 1909).; BOA., DH. MUİ., 68-1/44, 13. S. 1328 (24 Şubat 1910).; BOA., DH. MUİ., 69-1/60, 17. S. 1328 (28 Şubat 1910).

⁷⁶⁹Tasvir-i Efkâr, "Vilayat", 16 Zilhicce 1327 (29 Aralık 1909), s.6.

⁷⁷⁰BOA., DH. MKT., 2744/83, 29. M. 1327 (20 Şubat 1909).

⁷⁷¹BOA., DH. MKT., 2661/5, 22. L. 1326 (17 Kasım 1908).; BOA., DH. MKT., 2690/14, 29. Za. 1326 (23 Aralık 1908).

Ancak aşılmanın dinen aykırı olmadığına anlaşılması ile birlikte birçok mahalden vuku bulan talebe merkezdeki bu aşı hanenin yetişmemesi üzerine bazı Osmanlı vilayetlerinde aşı hane şubeleri açılmasına devletçe karar verilmiştir. Bu karara binaen Selanik'te de kurulacak bu tür bir müessesenin Manastır, Selanik, Üsküp gibi üç vilayete aşı yetiştirmesi amaçlanmaktaydı.⁷⁷² Bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere hükümet tarafından sağlık eğitiminin yanında İstanbul'dan doktor ve aşı memurları, aşı tüpleri gönderilerek ve en önemlisi hastalıkla daha iyi mücadele edebilmek için Selanik'te bir aşı hanenin açılmasına gidilerek bu hastalığa karşı alınan tıbbi önlemler artırılmaya çalışılmıştır.

Görüldüğü üzere Selanik'te baş gösteren çiçek hastalığının bir an evvel imhası için her türlü sıhhi tedbirlere başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu hastalık için en önemli tedbir ise aşılmandır. Hastalığın önünün alınması için aşılama işlemine büyük bir gayret gösterilmiş, söz konusu hastalığın yayılmasına imkân vermemek üzere bütün çocuklar için belediye doktorları vasıtasıyla aşı işlemine gidilmesi her bölgeye bildirilmişti.⁷⁷³ Her ne kadar bu gibi önlemlere başvurulmuş olsa da çiçek hastalığından dolayı hayatını kaybedenlerin olduğu gözlenmiştir.⁷⁷⁴ Selanik Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre; Selanik'te bir müddetten beri görülen çiçek hastalığına Temmuz ayında 115 kişi yakalanmış ve 51 kişi de bu hastalıktan vefat etmişti. Ağustos ayında ise 185 kişi bu hastalığa yakalanarak 94 kişi de yine bu hastalıktan dolayı hayatını kaybetmişti.⁷⁷⁵

Zaman gazetesi konu ile ilgili olarak “Çiçek Hastalığı Münasebetiyle” başlığıyla yazdığı yazısında hastalıkla ilgili mevcut önlemlerin yetersizliği üzerinde durarak, eleştirilerini dile getirmiştir. Adı geçen gazete, Selanik'te görülen çiçek hastalığına karşı sağlık koşullarına gereği kadar riayet edilmemesinden dolayı birçok ailenin çocuğunu kaybettiğini belirterek Selanik gibi bulaşıcı hastalıkların çok sık görüldüğü bir beldenin büyük sıhhi tedbirlere muhtaç olduğunu ifade etmişti. Adı geçen gazete yazısının devamında, istibdat devrindeki hastalıklardan ölenlere karşı güdülen “adamı sayı ile vermediler ya” anlayışını eleştirerek o devre ait olan felaketlerinde bitmesi gerektiğini vurguladığı göze çarpar. Gazete, özellikle meseleyi yalnız belediyenin başına atmak ve

⁷⁷²BOA., TFR. I. SL., 219/21812, 27. Ş. 1327 (13 Eylül 1909).

⁷⁷³BOA., DH. MUİ., 10-2/20, 16. N. 1327 (1 Ekim 1909).

⁷⁷⁴Zaman, “Çiçek Hastalığı”, 1 Şevval 1327 (16 Ekim 1909), s.2.

⁷⁷⁵BOA., DH. MUİ., 10-2/20, 16. N. 1327 (1 Ekim 1909).

bütün bu olumsuzluklardan onu mesul tutmanın doğru olmadığını vurgulamakta hükümetin gerekli ilgiliyi göstermediğini dile getirmekte idi.⁷⁷⁶ Bu çerçevede hastalıklar konusunda her ne kadar bazı tedbirler alınması yoluna gidilmiş olsa da hala bazı noktalarda yetersizliklerin olduğu dikkat çekmektedir.

Selanik'te yaşanan bu tür salgın hastalıklardan bir diğeri ise kolera olmuştur. İkinci Meşrutiyet yıllarında kolera Selanik'e gelmeden önce ilk olarak İstanbul'da zuhur etmiş olduğundan hükümetin başlangıçta bu alanda Selanik'e yönelik tutumu, İstanbul'da görülen bu bulaşıcı hastalığın Selanik'e yayılmasını engellemek doğrultusunda olmuştur. Bu noktada İstanbul'daki koleranın Rumeli vilayetlerine sirayetini önlemek için çeşitli sıhhi tedbirler alınmıştır.⁷⁷⁷ Dâhiliye Nezareti tarafından İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesi'ne 27 Temmuz 1327 (9 Ağustos 1911) tarihiyle gönderilen tezkerede, İstanbul'da koleranın devamına binaen bu hastalığın Rumeli vilayetlerine sirayetinin engellenmesini sağlamak için doğrudan doğruya Avrupa'ya gitmek üzere trenlere binen yolcuların yolculukları esnasında Osmanlı toprağına uğrayacakları mahallerde halk ile temasta bulunmalarına meydan verilmemesi için her trene İstanbul'dan Edirne Vilayeti hududuna kadar birer zabıt memuru konulması ve bu memurların Edirne hududuna ulaştıklarında bu vazifeyi adı geçen vilayetteki zabıta memurlarına bırakmalarına Meclis-i Tıbbiye-i Umur-u Mülkiye'ce karar verilmiş olduğu belirtilerek bu noktada hareket edilmesi istenmişti.⁷⁷⁸

İstanbul'da koleranın devam etmesinden dolayı bu hastalığın Rumeli vilayetlerine sirayetini engellemek için Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye tarafından aşağıdaki şu kararlar alınmıştır:

1- Edirne ve Selanik şimendifer hatlarıyla adı geçen vilayetlere veyahut Osmanlı Devleti'nin sair mahallerine gidecek olan yolcular 24 saati geçmemek şartıyla Çatalca'da tıbbi muayeneye tabi olacaklardı.

2- Sirkeci'den Avrupa'ya gitmek üzere şimendifer ile hareket edecek olan yolcular hiçbir Osmanlı şehrinde halkla temasta bulunmamak şartıyla Çatalca'da durmayacaktı. Fakat Selanik hattıyla Avrupa'ya gitmek isteyen yolcular diğer yolcular gibi Çatalca'da tıbbi muayeneye tabi olacaklardı.

⁷⁷⁶Zaman, "Çiçek Hastalığı Münasebetiyle", 14 Ramazan 1327 (29 Eylül 1909), s.1.

⁷⁷⁷BOA., BEO., 3913/293417, 11. B. 1329 (8 Temmuz 1911).

⁷⁷⁸BOA., DH. İD., 50-2/19, 13. Ş. 1329 (9 Ağustos 1911).

3- Doğrudan doğruya Avrupa'ya gitmek üzere trenlere binen ve Çatalca'da muayeneye tabi olmak istemeyen yolcuların yol esnasında Osmanlı toprağında uğrayacakları mahallerde halk ile temaslarına meydan vermemek için her trene İstanbul'dan Edirne Vilayeti hududuna kadar birer zabıt memuru konulacak ve bu memurlar Edirne Vilayeti hududuna ulaştıklarında bu vazifeyi adı geçen vilayete gönderilen zabıta memurlarına devredeceklerdi.

Yukarıda belirlenen bu esaslar Edirne ve Selanik Vilayetleri'ne telgrafla bildirilmişti.⁷⁷⁹

Ayrıca Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne 21 Ağustos 1327 (3 Eylül 1911) tarihiyle bildirildiğine göre; meşrutiyet devrinin bahsettiği salahiyet her suretle memleketin sıhhi ahvali hakkında derin bir tetkikat icrasıyla ciddi tedbirler alınmasını lüzumlu kıldığından Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye geçen iki sene zarfında imkânlar oranında gerekli tetkikatta bulunarak memleketin muhtaç olduğu sıhhi ıslahata dair oldukça hakiki bir sonuç elde etmişti. Diğer taraftan memleketin verem, frengi, çiçek, sıtma gibi çeşitli hastalıklara maruz kaldığı saptanmış, bu hastalıklara karşı ciddi ve seri tedbirlerin uygulanmaması halinde pek çok zarara uğranılabileceği görülmüştü. Bundan dolayı vilayetlerde büyük tahribata sebep olan bu hastalığın önünün alınması için çalışacak iki umumi müfettişin tayini lüzumlu görülmekteydi. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından vilayetlerde baş gösteren bu tür hastalıkların önünün alınması için maaşları kolera tahsisatından karşılanmak üzere şimdilik münasip görülecek kadar müfettiş-i umumiler tayini ile yetinilerek ve daimi müfettişler istihdamının 1328 (1912) senesi bütçesinin kabulüne ait olmasına karar verilmişti.⁷⁸⁰ Bütün bunlar hükümetin salgın hastalıklara karşı bir takım önleyici tedbirlere başvurduğunu göstermektedir.

Rumeli gazetesi, 9 Zilkade 1329 (1 Kasım 1911) tarihli ve "Sıhhiye Müfettişliği'nin Nazar-ı Dikkatine" başlığıyla yazdığı yazısında koleraya karşı bazı noktalarda sıhhiye müfettişliğinin dikkatini çekerek özellikle İstanbul'da görülen koleranın Selanik'e yayılması ihtimaline karşı dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durmaktaydı. Adı geçen gazete ilk olarak etçi ve kasap çarşısına dikkat çekerek bu mahallin her türlü mikroptan temizlenmesi gerektiği noktasında ikinci olarak

⁷⁷⁹BOA., DH. İD., 50-2/19, 13. Ş. 1329 (9 Ağustos 1911).

⁷⁸⁰BOA., DH. İD., 46/41, 27. N. 1329 (21 Eylül 1911).

da Duyun-u Umumiye civarındaki rıhtımdaki avama mahsus lokantalar üzerinde durarak en basit sıhhi özellikleri bile barındırmayan bu lokantaların birer afet yatağı olduğunu ifade ederek bu noktalara sıhhiye müfettişliğinin dikkatini çekmiştir.⁷⁸¹

Yine Rumeli gazetesinin, 11 Zilkade 1329 (3 Kasım 1911) tarihli “Kolera Tehdidi” başlıklı yazısında, koleraya karşı hükümetin ciddi tedbirler alması gerektiğini şu şekilde ifade ettiği görülmüştür: “*Kolera günden güne yayılıyor. İstanbul’dan şimdiye kadar Bursa’ya, Dedeoğaç’a dahi geçti. Bilhassa hükümetçe gerekli tedbirlerin alınması zaruridir. Birçok mahallin pisliği, lağımın açılıp temizlenmemesi, bir iki günlük yağmurlardan her tarafın çamur deryasına bürünmesi kolera için en müthiş sebeplerdendir. Sıhhiye dairesi vazifesini yerine getirmekten geri kalmıyor, belediye doktorlarının bu konuda vilayete bir takrir vererek zaruri önlemleri tavsiye ettiğini istihbar ettik. Görüyoruz ki doktorlarımız vazifesini ifa ediyorlar. Şimdi asıl iş hükümettedir. Unutulmamalıdır ki bu gün az bir masraf ile alınması mümkün olan tedbirler yarın afetin buraya da yayılması halinde on misli ile telafi olunamaz. Velhasıl şu zamanda belediyemizin her vakitten fazla ihtimamda bulunması, ortalığın temizliğine çok dikkat etmesi lazım geldiği gibi hükümette üzerine düşen fedakârlığı yerine getirmelidir.*”⁷⁸² Bu haberden de anlaşılacağı gibi hükümet tarafından bir takım önlemler alınmasına gidilmiş olmasına rağmen halen bir takım eksiklikler mevcuttu.

Koleranın gitgide yayılmasıyla söz konusu hastalığın Selanik’e sirayetini önlemek için, Sıhhiye Müfettişi Tevfik Rüştü Beyefendi’nin belirttiğine göre şu gibi tedbirlere başvurulmuştu. İlk olarak vilayet hududu kordon altına alınarak belirli noktalara doktorlar yerleştirilmişti. Şehir dışından Selanik’e gelen yolcuların eşyaları gerekli tıbbi yöntemlerle dezenfekte edilmekteydi. İstanbul treni ile gelen eşyalar da yine aynı şekilde işleme tabi tutularak ertesi günkü trenle Selanik’e sevk olunmaktaydı. Hasta bir yolcunun geçişine katiyen müsaade olunmamaktaydı. Yolcuların elindeki gıda maddeleri söz konusu mevkilerde imha edilmekteydi. Bütün yolcular muayeneye tabi idiler. Diğer yandan Selanik suları daima müşahede altına alınmıştı. Jandarma kumandanı sıhhiye müfettişliğinin emrine dokuz jandarma vermişti. Askeri daireden de tabipler tayin olunmuştu.⁷⁸³

⁷⁸¹ Rumeli, “Sıhhiye Müfettişliğinin Nazar-ı Dikkatine”, 9 Zilkade 1329 (1 Kasım 1911), s.3.

⁷⁸² Rumeli, “Kolera Tehdidi”, 11 Zilkade 1329 (3 Kasım 1911), s.2.

⁷⁸³ Rumeli, “Kolera Münasebetiyle”, 14 Zilkade 1329 (6 Kasım 1911), s.3.

Her ne kadar başlangıçta koleranın Selanik'e gelmemesi için tedbirler alınmış olsa da bu hastalığın Selanik'e yayılması engellenememiştir. Selanik'te kolera ilk olarak askerler arasında görülmüştü. Dâhiliye Nezareti tarafından koleraya karşı gerekli fenni tedbirlerin alınması için iki tıbbi heyet gönderildiği gibi Harbiye Nezareti'nce de lüzumu kadar askeri tabip gönderilecekti.⁷⁸⁴ Diğer taraftan söz konusu mıntıkada toplanacak mülki tabipler ile askeriye tabiplerin birlikte hareket edip hastalığın bir an önce önünün alınmasına çalışılacaktı. Ayrıca gerekli sıhhi tedbirlerin kolaylıkla tatbiki ve sonucunun alınabilmesi için de gerek Müslüman halkın ve gerek gayrimüslim halkın ruhani memurları marifetiyle koleranın bulaşıcı bir hastalık olduğunun ve hastalarla temas edilmesi halinde bulaşabileceğinin ve bu gibi durumlardan kesinlikle kaçınılması gerektiğinin hakkıyla anlatılması istenmekteydi. Hastalığın yayılmasının engellenmesi için fen dairesinde yapılacak işlemlerle temizlenmesi mümkün olmayan eşyanın imha edilmesi ve bu tür eşyanın sahiplerinin fakir kimselerden olması durumunda ise eşyaların bedellerinin kolera tahsisatından verilmesi kararlaştırılmıştı.⁷⁸⁵

Diğer taraftan Selanik'te koleranın başlangıçta asker arasında zuhur etmesinden dolayı mevcuduna ilaveten lüzumu kadar askeri tabip gönderilmesi istenmişti. Bunun üzerine icap eden tahsisat gönderilerek ikinci bir tıbbi heyetin süratle gönderilmesi yoluna gidilmişti.⁷⁸⁶ Birde Selanik'e kolera hastalığının bulaşık mahallerden sevk edilen askerler tarafından getirildiği anlaşıldığından,⁷⁸⁷ hastalık görülen mahallerden Selanik'e asker gönderilmemesinin Selanik belediye reisi tarafından istenmesi üzerine,⁷⁸⁸ asker sevkinin meni ya da gönderilmesi gerekli olan yerler için de askerlerin karantina altına alınmasına gidilerek sıhhi tedbirlerin arttırıldığı görülmüştür.⁷⁸⁹

Selanik'te görülen bu birkaç kolera vakiası münasebetiyle söz konusu hastalığın yayılmasını engellemek ve ahaliye sirayetinin önünü almak için gerekli tedbirler alınmıştı. Selanik şehrinde uygulanması gereken ihtiyat tedbirleri şunlardı:

1- Memleketin temizliğine her vakitten daha ziyade itina olunması.

2- Şehir dâhilinde koleranın asker arasında zuhur etmesi sebebiyle ikametgâhı askeri bulunan mahallerin sıhhi şartlarının ıslahı ve oralarda seyyar satıcıların men

⁷⁸⁴BOA., DH. İD., 57/6, 12. M. 1330 (2 Ocak 1912).; Rumeli, "Kolera Hakkında", 13 Ağustos 1911, s.2.

⁷⁸⁵BOA., DH. İD., 57/6, 12. M. 1330 (2 Ocak 1912).

⁷⁸⁶BOA., DH. İD., 57/6, 12. M. 1330 (2 Ocak 1912).

⁷⁸⁷BOA., BEO., 3834/287500, 13. Z. 1328 (16 Aralık 1910).

⁷⁸⁸BOA., BEO., 3833/287413, 06. Z. 1328 (9 Aralık 1910).

⁷⁸⁹BOA., BEO., 3834/287500, 13. Z. 1328 (16 Aralık 1910).

edilmesi ve mekteplerin kapatılması. Ahali arasında kolera yakalanan bulunmadığı takdirde bu tedbirlerin yalnız on gün müddetle uygulanması.

3- Üstü örtülü olmayarak satılan bütün ürünlerin tamamının imhası.

4- Memleket dâhilinde abdesthanelerin dezenfeksiyonu gayet mühim bir mesele olduğundan belediye tarafından ücretsiz olarak yapılması.

5- Tophane ve kışla civarındaki mahallerde bütün haneler belediye tabiplerinden birisi tarafından birer birer ziyaret edilip şüpheli hasta bulunup bulunmadığının tahkik edilmesi.

6- İkametgâhı askeri bulunan mahalle ahalisinin başka mahalle hanelerini nakil etmelerine katiyen müsaade edilmemesi.

Selanik'te asker arasında kolera zuhur etmesinden dolayı başvurulacak tedbirler hakkında belediye sıhhi heyeti tarafından verilen 12 Ağustos 1327 (25 Ağustos 1911) tarihli karar sureti bu noktaları içermekteydi. Bu maddelere göre hareket etmek gerekliliği ve bu maddelerin tatbikatına belediye serkomiserliği aracılığıyla dikkat olunacağı da ayrıca ilan olunmuştu.⁷⁹⁰

Basında yer alan haberlerde de Selanik'in henüz kolera tehlikesine tamamen maruz kaldığı tahakkuk etmemiş olduğu ifade edilerek Anadolu'dan Selanik'e gelen bir askerde kolera alametlerinin zuhur ettiği bildirilmişti. Elde edilen istihbaratlara göre dışarıdan gelen ve tophaneye yatırılan diğer bir askerde kolera tespit edilmesi üzerine söz konusu şahıs tecrit edilmişti.⁷⁹¹

Rumeli gazetesi ilgili durumu "Kolera" başlığı ile yazdığı yazısında şu şekilde dile getirmiştir: "*Şehrimizde ve Selanik Vilayeti dâhilinde katiyen kolera yok. Yalnız şehrimizi az çok tehdit etmekte bulunan askeri hastanesindeki bu hastalığa yakalanmış kişiler de Selanik haricinde belediye tarafından belirlenen tecrithaneye nakledilmiştir. Şimdilik hastanede şüpheli memleketlerden gelen birkaç kişi vardır. Bu hastalığa yakalanan diğer on kişi tecrit haneye nakledilmiştir. Binaenaleyh memleket bu tehlikeden kurtulmuştur.*"⁷⁹²

İkinci Meşrutiyet sürecinde Selanik'i tehdit eden bu kolera salgını başlangıçta Manastır'da, Üsküp'te, İstanbul'da görülmüştü. Büyük kayıplara sebep olan bu salgının Selanik'e yayılması endişesi yaşanmıştır. Çünkü hastalık Manastır'a kadar yayılmıştı.

⁷⁹⁰ Rumeli, "Kolera Münasebetiyle İttihaz Edilecek Sıhhi Tedbirler", 16 Ağustos 1911, s.2.

⁷⁹¹ Rumeli, "Selanik'te Kolera", 18 Ağustos 1911, s.3.

⁷⁹² Rumeli, "Kolera", 30 Ağustos 1911, s.3.

Özellikle Gümüncine’de birkaç şüpheli zuhur etmiş ve bunlar tedavi ve tecrit altına alınmış, yapılan tetkikat neticesinde bu kişilerde kolerik mikrobuna rastlanmıştı. O ana kadar kendilerinden şüphe edilen altı kişiden bir kaçı da vefat etmişti. Bu hastalığın Gümüncine’ye kadar gelmiş olması Selanik’te endişelere sebep olmuştu.⁷⁹³

Her ne kadar yukarıda belirtilen tedbirlere başvurulmuş olsa da koleranın Selanik’e sirayetinin önü alınamamış ve İstanbul’da, Manastır’da, Kosova’da büyük bir şiddetle görülen kolera Selanik’te de kendisini göstermişti. Bir türlü önü alınamayan bazı sebeplerden dolayı koleranın Selanik’e yayıldığı düşünülmüştür. Bu noktalar ise şunlardı:

1- Manastır’da koleranın şiddetli bir şekilde görülmesinden dolayı oradan birçok Musevi aileleri öteye beriye ve Selanik’e hicret etmişti. Sıhhiye Müfettişliği’nce, hicret edenlerin hastalığı Selanik’e getirmemeleri için tedbirler alınmış, Selanik-Manastır hududunda 48 saatlik bir karantina tesis edilmişti. Fakat şimendifer kumpanyası söz konusu bu durumdan zarar gördüğünü beyan ederek Nafia Nezareti nezdinde teşebbüste bulunmuş, nezaret bu teşebbüsü haklı bularak Meclis-i Tıbbiye’nin de onayını aldıktan sonra ihtiyati karantinanın 24 saate indirilmesi için emir vermişti. İstanbul’un müdahalesi ile yarım kalmak sureti içine düşen bu tedbir, bu sebeple Manastır Musevi ailelerinin iyice tetkik edilmeksizin Selanik’e gelmelerine mani olamamıştı. Hastalığın Musevi aileleri içinde zuhur etmesi, koleranın görülmesinde Manastır muhacirlerinin ehemmiyetli bir mevkii olduğu ihtimalini uyandırmıştı.

2- Hastalığın Selanik’te bu şekilde baş göstermesinin diğer bir sebebi de Selanik’in bir kısmından geçen Yenisu vasıtasıyla gelmiş olması ihtimali olarak görülmüştür. Yenisu Selanik’in garp şimali yolundan geçerek Selanik’e dâhil olmakta, birçok evlerden geçtiği gibi sokaklarda da çeşmeleri bulunmaktaydı. Yenisu, Selanik’in Vardar cihetinde bulunan askeri kışlası içinden de geçtiği için, koleranın askerler arasında tek tük görülmesine de sebep olmuştu. Koleranın hep bu suyun mecrası üzerinde ve hep o mecrayı takiben yayılmış olması, hastalığın bu su vasıtasıyla intikal ettiği ihtimallerine kuvvet vermişti.⁷⁹⁴

Koleranın bu şekilde Selanik’te görülmeye başlanması üzerine gerek belediye ve gerekse hükümetçe çeşitli tedbirler alınmıştı. Merkez Kaymakamı Abdulahd Nuri Bey

⁷⁹³ Rumeli, “Kolera”, 31 Ağustos 1911, s.2.

⁷⁹⁴ Rumeli, “Şehrimizde Kolera”, 10 Eylül 1911, s.1.

tarafından gazetelerde yayınlanan kararlara göre diğerk bir karar açıklanana kadar halkın bir haneden diğerk bir haneye göç etmesi katiyen yasaklanmıştı. Koleraya karşı alınan diğerk tedbirler ise şunlardı:

1- Yenisu her ihtimale karşılık kestirilmişti. Kolera vukuatının ekserisininin bu su mecrasında görülmesi, afeti bu suyun naklettiğı ihtimalini kuvvetlendirmişti.

2- Kısım kısım heyet-i sıhhiyeler tayin edilmişti. Belediye doktorlarından bu heyet-i sıhhiyeyi idare edecek olanlarının sayısı on üçe çıkarılmıştır. Tecrithanelere tayin edilenler bunlardan başkaydı.

3- Şehir çeşitli adalara taksim edilerek her adaya yukarıdaki doktorlar idaresinde sıhhiye heyeti memur edilmişti.

4- Belediyenin umur-u nezakete her zamandan fazla özen göstermesi ve gereğinin derhal yapılması kararlaştırılmıştı.

5- Mahallelerde sıhhiye heyetleri teşkil edilecekti.

6- Reji ve sair bazı fabrika amelelerinde kolera vukuatı görüldüğünden böyle amele olan fabrikaların tatil ettirilmesi gerekmektedir.

7- Bütün mekteplerin tatil edilmesi kararlaştırılmıştı.

8- Yaş meyvelerin dağıtılmasınının men edilmesine karar verilmişti.

9- Seyyar satıcıların meni kararlaştırılmıştı.

10- Şahsi tedbirlerin alınması son derece önemli olduğundan halkın bu konuda aydınlatılması için yeniden kolera risalelerinin dağıtılması kararlaştırılmıştı.

11- Ahaliden bazılarının eşyaları ile beraber öteye beriye firar eylemekte oldukları dikkate alınarak bu takım hareketlerin meni zaruri görülmüşü.

12- Selanik'ten çıkacakların muayeneye tabi tutulması kararlaştırılmıştı. Çünkü bunların içinde koleralı olup da civar bölgelere bulaştırabilecekler de bulunabileceğine ihtimal verilmişti.

13- Dezenfektörlerle sıhhiye komisyonlarının adedinin arttırılmasına karar verilmişti.⁷⁹⁵

Bütün bu alınan tedbirler değerlendirildiğinde hastalığın yayılmasının önünü almak için sıkı tedbirlere başvurulduğu anlaşılmaktadır.

Basında yer alan haberlerden anlaşıldığına göre bu hastalıkla mücadelede İttihat ve Terakki Kulüpleri'ne de büyük bir vazife yüklenmişti. İttihat ve Terakki Kulüpleri,

⁷⁹⁵ Rumeli, "Şehrimizde Kolera", 10 Eylül 1911, s.1.

çeşitli mahallerde sıhhiye heyetleri teşkilatı kurarak halkı koleraya karşı koyacak muntazam bir ordu haline sokmağa vesile ve rehber olarak görülmüştü. İstanbul kolerasına karşı İstanbul İttihat ve Terakki Kulüpleri büyük hizmetler gördüğünden aynı sorumluluğu Selanik İttihat ve Terakki Kulüpleri'nin de yerine getirmesi istenmişti.⁷⁹⁶

Diğer taraftan basında yer alan haberlerle kolera felaketinden kurtulmayı sağlamak için işi yalnız hükümete bırakmamak noktasında halk uyarılmakta, halka da birçok vazifeler yüklenmekteydi. 28 Ağustos 1327 (10 Eylül 1911) tarihinde sıhhiye heyeti tarafından yayınlanan bildiride özellikle halkın şu esaslara dikkat etmesi istenmişti:

- 1- Temizlik koleraya karşı en büyük bir tedbirdir.
- 2- Ellerinizi sık sık sabun ve suyla iyice ve bolca yıkayınız, sonradan mümkün ise ispirto, limon suyu sirke ile temizleyiniz.
- 3- Ellerinizi yıkamadan hiçbir şey yemeyiniz ve parmaklarınızı ağzınıza götürmeyiniz.
- 4- İçeceğiniz ve ağzınızı çalkalayacağınız suyu mümkünse musluklu bir kaptan kaynatınız ve kaynattıktan sonra aynı kaptan soğutunuz ve artık süzmeye kalkışmayınız.
- 5- Yiyecek ve içeceklerinizi pişirmeden, kaynatmadan asla yemeyiniz, içmeyiniz.
- 6- Yemek kaplarını kaynar su ile temizleyip çalkalayınız.
- 7- Abur cubur yemeyiniz, vaktiyle yatıp kalkınız.
- 8- Yiyecek ve içeceklerinizi sineklerden sakınınız.
- 9- Kunduralarınızı ve üzerinize giydiğiniz paltoyu kapı yanında bırakınız, bunlarla yukarılara kadar çıkmayınız.
- 10- Kalabalık yerlerden gitmekten ve yolda birbirine sürünmekten çekininiz.
- 11- Abdesthanelere kireç kaymağı (yüzde yirmi) veya kor taşı (yüzde beş) suyu ve katran atınız. Abdesthaneden çıkıldığında ellerinizi sabunla yıkayıp temizleyiniz.
- 12- Biri koleraya yakalanınca derhal hükümete haber vermek en büyük insanlık ve vatanperverliktir, çünkü hem hasta vaktiyle tedavi olunur, hem de bu sayede hastalığın ailesine vesaireye bulaşması men edilir.

⁷⁹⁶ Rumeli, "Şehrimizde Kolera", 10 Eylül 1911, s.1.

13- Mümkinse herkes çamaşırlarını evvela kaynatmalı sonra yıkamalıdır. Koleraya tutulanların çamaşır ve kıyafetleri çok tehlikeli olduğundan dezenfekte etmeden ne kullanılmalı, ne de kimseye verilmelidir.

14- Bu tedbire riayet etmek şartıyla koleraya karşı asla telaşa mahal yoktur.⁷⁹⁷

Görüldüğü üzere temizlik kurallarının şehirliler arasında yaygınlaştırılmasına çok büyük özen gösterilerek, bu husus koleraya karşı en önemli tedbirlerden biri olduğundan özellikle halkın bu konuda bilinçlendirilmesine gidildiği görülmektedir.

Koleraya karşı alınan bu tedbirler kapsamında mıntika doktorları her gün o mahalle çavuş veya komiseri ile bütün mahalleyi gezecekler ve mahalle ahvaline bakacaklardı. Kendi mıntikaları dâhilinde bulunan bütün haneleri mümkün mertebe bir deftere kaydedecekler ve her gün o mıntikadaki evleri gezmekle beraber imam, muhtar ve mahallenin ileri gelenleri ile gerekli tahkikat gerçekleştirilerek vukuat olup olmadığından haberdar olacaklardı. Müşahide ettikleri her vakıayı tecrithane ve tehcirhaneye ihbar ederek hastanın tecrithaneye naklini ve hanenin tehcirini temin edeceklerdi. Her akşam görmüş oldukları vukuat hakkında sıhhiye müfettişine bilgi vereceklerdi.⁷⁹⁸

Diğer taraftan Selanik'te şiddetli bir şekilde görülen kolera afetine karşı elbirliği ile gerekli tedbirler almak ve uygulamak üzere Selanik şehri bilumum İttihat ve Terakki Kulüpleri heyeti idareleri ile bu kulüplere mensup doktorların toplanmaya davet edildiği görülmüştür. Sıhhiye Müfettişi Tevfik Rüştü Bey'in de yer alacağı bu toplantıda koleraya karşı takip edilecek esaslar müzakere edilerek, kararlar alınacaktı.⁷⁹⁹

Bu esasları belirlemek üzere 11 Eylül 1911'de İttihat ve Terakki Rıhtım Kulübü'nde bir toplantı gerçekleşmiş ve toplantıda ahalinin ne suretle çalışabileceği müzakere olunmuştu. Müzakerede bütün İttihat ve Terakki Kulüpleri idare heyetleri ile mahalle kulüplerine mensup birçok kişi bulunmuştu. Bu toplantıda uzun müzakereler sonucunda mahalle kulüplerinin esas ittihazı suretiyle “kolera müdafaa heyetleri” teşkili kararlaştırılmıştı. Bu kararı tatbik etmek üzere bir komisyon teşkil olunarak derhal toplanmasına ve bu toplantıya bütün mahalle kulüplerinden birer heyetin davetine karar verilmişti. Böyle bir meselenin müzakeresi için gerçekleşecek toplantıda bulunmak üzere yapılacak davete her kulübün iştirak ederek müzakerelerin daha esaslı

⁷⁹⁷ Rumeli, “Kolera ve Sıhhat-i Umumiyyeye Ait”, 10 Eylül 1911, s.2.

⁷⁹⁸ Rumeli, “Mıntika Etıbbası Vezaifi”, 10 Eylül 1911, s.2.

⁷⁹⁹ Rumeli, “İttihat ve Terakki Kulüpler Heyeti İdareleri”, 10 Eylül 1911, s.3.

bir surette cereyan edip, alınacak tedbirlerin gerekçesinin de daha kati olmasının istendiği görülmüştür.⁸⁰⁰ Teşekkül ettiğini yazdığımız bu mahalle müdafaa heyetleri her mahallenin imam ve muhtarı ile sair zatlardan oluşarak belirlenen talimata göre çalışmaya başlamıştı.⁸⁰¹

Vilayet makamından bildirildiğine göre, Selanik'te zuhur eden koleranın bir an önce def edilmesi için hükümet ile sıhhiye heyeti ortaklaşa çalışmaktaydı. Diğer taraftan halkın, kulüp azaları ile müdafaa komisyonları sıhhiye memurlarına yardım etmesi istenmişti. İlk etapta bu hastalığa yakalanan kişi kırk iken daha sonra yediye kadar inmişti. Ve yine o ana kadar koleradan dolayı meydana gelen vefatın tamamı vaktinde doktorlara haber vermemelerinden dolayı olduğu doktorlar tarafından hastaneye nakl ile tedavi altına alınan otuzu aşkın hastadan yalnız bir tane vefat eden olduğu bildirilmişti.⁸⁰²

Diğer taraftan Sıhhiye Müfettişi Tevfik Rüştü Bey bazı umumi sıhhi tedbirlerin alınması için Meclis-i Kebir-i Tıbbiye'de bulunmak üzere İstanbul'a davet edilmişti.⁸⁰³

Bu ziyaretin ardından Sıhhiye Müfettişi Tevfik Rüştü Bey'in davetiyle gerçekleşerek koleraya karşı gerekli tedbirlerin müzakeresi amacıyla belediye dairesinde toplanan askeri, beledi ve memleket tabiplerinden oluşan sıhhiye komisyonu aşağıdaki şu kararları almıştı:

1- Hastalıklı addedilen vilayetten gelmiş yolcular Selanik Vilayeti hududunda ve varacakları mahallerde bir tıbbi muayeneye tabi tutulacaklardı. Bilcümle istasyonlarda ahalinin yolcular ile temasta bulunmalarına müsaade edilmeyecekti.

2- Edirne Vilayeti hududundan Selanik'e kadar tren içinde bulundurulacak tabip vasıtasıyla kolera noktası açısından yolcuların sıhhi ahvallerine dikkat ve itina edilecekti.

3- Edirne hududundan itibaren trenlere sağlıklı yolculardan başkaları kabul edilmeyecekti.

4- Posta paketleri ulaştıklarında dezenfekte edilecekti.

5- Edirne'den gelen gıdaların Selanik Vilayeti'ne girmesine katiyen engel olunacaktı.

⁸⁰⁰ Rumeli, "Kolera", 12 Eylül 1911, s.2.

⁸⁰¹ Rumeli, "Kolera", 21 Eylül 1911, s.2.

⁸⁰² Rumeli, "Resmi Tebliğ", 13 Eylül 1911, s.3.

⁸⁰³ Rumeli, "Sıhhiye Müfettişi Tevfik Rüştü Bey", 20 Ekim 1911, s.3.

6- Yolcular ile eşyasına dezenfeksiyon muamelatı icra edilmek üzere Drama'da muntazam bir techirhane yapılacaktır.

7- Edirne ile Selanik arasında bulunan en mühim istasyonlarda koleraya tutuldukları şüphe edilen yolcuların yatırılmaları için mahalli belediyeleri vasıtasıyla hususi bir hane kiralanacaktır.

8- Trende bulunacak tabibin yanında nakledilebilir bir eczane dahi olacaktır.

9- Şimendifer kumpanyalarından her istasyonda yolculara verilmek üzere kaynamış su bulundurulması rica edilecekti.

10- Selanik Vilayeti'nin bütün şehir ve köylerine koleraya karşı alınması gerekli olan şahsi tedbirleri gösterir risale verilecekti.

11-Karantinanın tatbikine meclisçe şimdilik lüzum his edilmemişti.⁸⁰⁴

Bu uygulamalarla koleraya karşı ciddi tedbirler alınması yoluna gidilirken, diğer taraftan Selanik'ten koleraya karşı tahsisatın azlığından ve memurların yetersizliğinden dolayı para gönderilmesinin talep edilmesi üzerine⁸⁰⁵ ekonomik açıdan da Selanik şehri koleraya karşı desteklenmeye çalışılmıştır.⁸⁰⁶

Dâhiyle Nezareti'nden 23 Kânunuevvel 1326 (5 Ocak 1911) tarihinde Selanik Vilayeti riyasetine bildirildiğine göre, koleranın bir an evvel izalesine ait her türlü tedbirlerin alınarak gereğinin mahallerine tebliği, kanun ahkâmı dairesinde takibi gerekli olan esasların uygulanması ile mükellef bulunan tek organın meclis olduğu ve mahallerinin rey ve mütalalarının alınmasına mahal olmadığı ifade edilmişti.⁸⁰⁷ Ayrıca yine bildirildiği üzere kolera sırasında sıhhiye heyetince alınan kararlara uymayanların cezalandırılması da istenmişti.⁸⁰⁸ Bütün bunlar koleranın önünü almak için hükümetin sıkı tedbirler alma yoluna gittiğini göstermektedir.

Yukarıda verilen bütün bu bilgiler değerlendirildiğinde İkinci Meşrutiyet ile birlikte sağlık alanında meşrutiyet sistemi ile mütenasip bir takım yeni ilkeler alınmasına gidilerek gözlenen salgın hastalıklara karşı bu ilkeler doğrultusunda politikalar takip edildiği görülmüştür. Benimsenen bu yeni ilkelerin Selanik Vilayeti'ne de yansımaları olmuştur. Bu noktada halk hastalıklar konusunda bilgilendirilmeye çalışılarak, başvurması gereken tedbirler konusunda uyarılmıştır. Diğer taraftan

⁸⁰⁴ Rumeli, "Mukarrerat-ı Sıhhiye", 5 Zilkade 1329 (28 Ekim 1911), s.3.

⁸⁰⁵ BOA., DH. İD., 50-2/4, 14. B. 1329 (11 Temmuz 1911).

⁸⁰⁶ BOA., DH. İD., 50-1/11, 10. Za. 1328 (13 Kasım 1910).

⁸⁰⁷ BOA., DH. İD., 50-1/31, 6. M. 1329 (7 Ocak 1911).

⁸⁰⁸ BOA., DH. İD., 87-1/46, 24. Z. 1329 (16 Aralık 1911).

özellikle gerek basın yoluyla girişilen haberler vasıtasıyla, gerek düzenlenen risaleler halka dağıtılarak halkın özellikle bu hastalıklara karşı bilinçlendirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Diğer taraftan çiçek hastalığı konusunda son derece önemli görülen aşı faaliyetlerinin arttırılmasına gidilerek şehir aşı memuru ve aşı tüpü konularında desteklenirken, ayrıca bir aşı hanenin Selanik'te açılmasına karar verilerek aşı ameliyatının yaygınlaştırılmaya çalışıldığı gözlenmiştir. Diğer taraftan bazı noktalarda hükümetin eksikliğini devam ettiği ve salgın hastalıklardan hala ölümlerin gerçekleştiği görülmüştür. Her ne kadar devletin sağlık politikaları kapsamında daha yapacak çok şeyi bulunuyor olsa da, İkinci Meşrutiyet devrinde Tanzimat döneminde sağlık alanında önemli bir zihniyet değişikliğinin yaşanması ile birlikte başlayan gelişmelerin artarak devam ettiği sonucuna kesinlikle ulaşılabilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SELANİK'TE ASAYİŞ PROBLEMLERİ: ÇETE FAALİYETLERİ VE GÜVENLİK TEDBİRLERİ

5.1. SELANİK VİLAYETİ'NDE ÇETE FAALİYETLERİ

5.1.1. Bulgar Çete Faaliyetleri

Hıristiyan Balkan halklarının ulusal uyanışları, zayıflayan Osmanlı egemenliğine karşı bağımsızlık mücadelelerini beraberinde getirmiştir. Bunun sonucu olarak Balkanlar bir çatışma alanına dönüşmüştü.⁸⁰⁹ Balkan halklarının bağımsızlık hareketleri, Bulgar ulusal hareketinin güçlenmesi ile 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir boyut kazandı.⁸¹⁰ Bulgarlar, 19. yüzyılın başlarından itibaren Rum Patrikhanesi'nin asimilasyon politikalarına karşı millî bir uyanış hareketi başlatmışlardı.⁸¹¹ Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'ni bağımsızlıkları yönünde ilk engel olarak görüyordu.⁸¹² Sonuçta 11 Mart 1870 tarihinde Bulgar Eksarhlığı kuruluş fermanı ilan edildi.⁸¹³ Fermanın 10. maddesine göre diğer Osmanlı bölgelerinde halkın üçte ikisinden fazlasını oluşturan Bulgar toplulukları da Patriklik'ten ayrılp Eksarhlık'ın maiyetine geçebilecekti. Bu "ruhani özgürlük"ten sonra artık söz konusu olan, ulusal bağımsızlık idi.⁸¹⁴

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından imzalanan Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları Bulgarlar'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli bir aşamayı. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Anlaşması ile Balkanlar'da, Büyük Bulgaristan kurulmuştu.⁸¹⁵ Bu anlaşmaya göre Makedonya⁸¹⁶ ile Şarkî Rumeli, Büyük Bulgaristan sınırlarına dâhil edilmişti.⁸¹⁷

⁸⁰⁹Mehmet Hacısalihioğlu, *age*, s.25.; Osmanlı Devleti'nde milliyetçiliğin oluşumu için bkz. Kemal Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Otoman State: From Social Estates to Classes, from Millets to Nations*, Princeton University, 1973.

⁸¹⁰*Age*, s.27.

⁸¹¹Bulgar Eksarhlığı için ayrıca bkz. Aşkın Koyuncu, "Bulgar Eksarhlığı", Onsekizmart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.55.

⁸¹²Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s.19.; Bu konudaki Bulgar girişimleri için ayrıntılı olarak bkz. Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri*, İstanbul: Cem Yayınları, 1984, s.65; Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul: Kitabevi Yayını, 1996, s.73.

⁸¹³Aşkın Koyuncu, *agt*, s.98vd.

⁸¹⁴Mehmet Hacısalihioğlu, *age*, s.27.

⁸¹⁵M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:89, Halk Edebiyatı Dizisi:12, 1988, s.29.; Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Ankara :TTK, 1992, s.17.

Nevarki İngiltere ve Avusturya, Rusya'nın bölgede etkin bir hale gelmesine, şark meselesini bölgede kendi lehine çözmüş olmasına ve yeni kurulan devletlerin toprak bütünlüğüne itiraz ettiler⁸¹⁸ ve onların girişimiyle 13 Haziran 1878'de Berlin Anlaşması imzalandı. Ayastefanos Anlaşması'nda kurulan Büyük Bulgaristan, Berlin Anlaşması'na göre Bulgar Prenslığı adıyla otonom olurken, güneyde bulunan bölge Şarkî Rumeli adı altında özerk bir eyalet haline getirilmişti. Makedonya bölgesini kapsayan kısım ise reformlar yapılmak şartıyla oluşturulan prensliğin sınırlarının dışında tutulmuş ve Osmanlı Devleti'ne iade edilmişti.⁸¹⁹ Berlin Anlaşması özellikle Bulgarlar için büyük bir hayal kırıklığı anlamına geliyordu ve Bulgaristan'da şiddetli protestolara neden oldu.⁸²⁰ 1878 Berlin Antlaşması ile özerklik kazanan ve bu sayede giderek Osmanlı Devleti ile bağları kopan Bulgarlar ne Ayastefanos Antlaşması ile öngörülen "Büyük Bulgaristan"ı ne de bağımsızlık idealini unutacaklardır.

Bulgaristan, Berlin Anlaşması'ndan sonra Ayastefanos sınırlarına tekrar ulaşmak amacıyla yönünü Makedonya'ya çevirdi. Makedonya artık Bulgarların bağımsızlık mücadelelerinin verildiği bölge haline gelecekti.⁸²¹ Bulgaristan, Doğu Rumeli ve Makedonya'yı kendisinden çalınmış bölgeler olarak değerlendirmeye başladı

⁸¹⁶Osmanlı egemenliğinin başlangıcından sonra bir coğrafi veya idari isim olarak "Makedonya" adı kullanılmamıştır. Osmanlı Devleti'nde Avrupa bölümü genelde "Rumeli" diye adlandırılıyordu. Ancak Avrupa'da 19.yüzyılın başında Balkanlarda bir Osmanlı bölgesi için "Makedonya" adı kullanılmaya başlandı. Buna göre Makedonya güneyde Ege Denizi ve Aliakmon Nehri, kuzeyde Şar Dağları, Karadağ, Kozyak Dağları, Osogov Dağları; doğuda Karasu Nehri ve batıda Korab, Jablanica, Mokra ve Pindos Dağları ile çevrili bir bölgeyi kapsamaktadır. Ama bu tanımlanan bölge 20. yüzyılın başında, ne coğrafi açıdan ne de etnik açıdan ortak bir özelliğe sahipti. Yaklaşık üç Osmanlı vilayetinden; Selanik ve Manastır Vilayeti ile Kosova Vilayeti'nin bazı kesimlerinden oluşmaktaydı. Bu bölge için Osmanlı Devleti'nde de 20.yüzyıl başlarında gitgide "vilayet-i selase" bir coğrafi-idari birim olarak tanımlanmaya başlandı. Ama "Makedonya" adı "ayrılıkçı" içeriğinden dolayı resmi çevreler tarafından reddedilmiştir. Mehmet Hacısalihioğlu, *age*, s.34-35.

⁸¹⁷Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Cilt. 1, Ankara: TTK, 1953, s.409.

⁸¹⁸Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. 8, Ankara: TTK, 1988, s.67.; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, s.17.; Avusturya, böyle geniş ve büyük bir Bulgaristan'ın kendisinin Selanik yolunu keseceğini gördü. Ayrıca Bulgaristan Rusya'nın etkisinde olacağına göre, Rusya'nın Balkanlardaki egemenliği tartışmasız bir dayanak kazanmış olacaktı. İngiltere ise Ayastefanos Antlaşması'na şu noktalarda karşı çıkıyordu. Bu antlaşma ile Ege Denizi kıyılarına yeni bir denizci devlet çıkmaktadır. Ayrıca Balkan yarımadasının Slav olmayan halkları yok olma tehdidi altına girmektedir. Ayastefanos, Osmanlı Devleti'ni o derece Rusya'nın tehdidi altına sokmaktadır ki bu devletin yapması gereken ve diğer devletleri de yakından ilgilendiren fonksiyonlarını, bağımsız bir şekilde ifa etmesi imkânsız hale gelmektedir. Bu tehlikenin ortadan kaldırılması için Bulgaristan'ın Ege'den ve Makedonya'dan uzaklaştırılması gerekirdi. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999, s.523.

⁸¹⁹Nihat Erim, *age*, s.409.

⁸²⁰Mehmet Hacısalihioğlu, *age*, s.41.

⁸²¹Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, Bekir Sıtkı Baykal (yay. hzl.), Cilt. II, Ankara: TTK, 1987, s.206-208.; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s.257-258.

ve çalındığını iddia ettiği bu bölgeleri geri almak Bulgar siyasetinin en önemli güdüleyicisi haline geldi.⁸²²

Makedonya'nın komşu ülkeler arasında paylaşılması tehlikesi Sofya'da bazı Makedonyalı öğrencilerin Makedonya'da bir devrimci örgüt kurmalarına neden oldu. Böylece Ekim 1893'te Selanik'te kendini "Makedonya Devrimci Örgütü" diye adlandıran bir devrim komitesi kuruldu. 1905'te örgütün resmi adı "İç Makedonya Devrimci Örgütü" (İMDÖ) diye adlandırılmaya başlandı.⁸²³ İkinci Makedonya bağımsızlık örgütü ise Yüksek Makedon Komitesi (Virhoven Makedonski Komitet) idi. Yüksek Makedonya Komitesi'nin (YMK) ana hedefi, Makedonya için siyasi özerklik sağlamaktı.⁸²⁴ Sonraki aşamada İMDÖ içinde iki grup belirginleşti. Birincisi Virhovistler, doğrudan doğruya Makedonya'nın Bulgaristan'a katılması ve ikincisi Santralistler de Makedonya'nın özgürlüğü için çalışıyorlardı.⁸²⁵

İMDÖ'nün Osmanlı hükümeti tarafından 1897 yılında ortaya çıkarılmasından sonra yapılan tutuklamalar, İç Örgüt için büyük bir darbe anlamına gelmekteydi. Bu kritik durumda örgüt karşı harekete geçti ve 1898 sonbaharında Selanik'teki merkez komite, yan komiteleri birer silahlı birlik (çete) oluşturmakla görevlendirdi. Bunun sonucu olarak Makedonya'da Eksarhlık tarafından sistematik bir silahlı hareket başladı.⁸²⁶

Bundan sonra Bulgarlar Makedonya'daki emellerine ulaşabilmek için çeşitli isyan hareketlerine girişmişler ve bu noktada Bulgar komiteleri ilk olarak 1895'te Menlik İsyanı'nı, ardından 1902'de Cuma Bala Ayaklanması'nı, 1903'te Selanik Suikastlarını ve 1903 tarihinde İlinden Ayaklanması'nı çıkartmışlardır.⁸²⁷ 1903 büyük isyanı, Büyük Devletler'in dikkatini Makedonya üzerine çekmeyi başarmış, Makedonya'da statükoyu korumak zemininde ıslahat şartlarını kararlaştırmak için Rus Çarı II. Nikola ile Avusturya İmparatoru Francois Joseph, Mürzsteg'de bir araya

⁸²²Z. Türkmen, **agm**, s.294.; Tarihte Türk-Bulgar ilişkileri için bkz. Muzaffer Erendil, **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1976.

⁸²³Fikret Adanır, **age**, s.119vd.; Mehmet Hacısalihoglu, **age**, s.46.

⁸²⁴Fikret Adanır, **age**, s.123.

⁸²⁵Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt. II, Kısım. I, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s.184.

⁸²⁶Mehmet Hacısalihoglu, **age**, s.52.

⁸²⁷Bu isyanlar için ayrıntı olarak bkz. Fikret Adanır, **age**, s.92-183.

gelmişler, adına “Mürzsteg Programı” denilen bir ıslahat programını 2 Ekim 1903’de İstanbul’a bildirmişlerdi.⁸²⁸

Mürzsteg reformlarıyla istenen düzen sağlanamayınca, VMRO üyeleri silahlı mücadelelerine yeniden başlamışlar ve Bulgar çetelerinin bu faaliyetleri İkinci Meşrutiyet’in ilanına kadar devam etmişti.

Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte bütün siyasi sürgünler ve mülteciler için bir genel af ilan edildi. Ve tüm farklılıkların ortadan kalması sonucu olarak, bir mutasarrıfın önerisi üzerine, Bulgar komitesinin başkanı ve Serez Yunan Başpiskoposu kardeşçe bir kucaklaşma içinde bir araya geldiler.⁸²⁹ Çıkarılan bu af ile birlikte uzun yıllardır fesat eylemlerde bulunan eşkıyalar affedilmişlerdi.⁸³⁰

Çıkarılan affın ardından önde gelen çete reisleri teslim olmuşlardı. Sandanski ve arkadaşları meşrutiyetin ilanından sonraki ilk günde; Çernopeevev ikinci veya üçüncü günde teslim oldu. İMDÖ’nün sağcılarının çeteleri de ilk günlerde kentlere gelmeye başladılar. Son olarak Sırp ve Rum komiteleri teslim oldu. Osmanlı idaresinde veya Makedonya içerisinde olup bağımsız bir karaktere sahip Arnavutlar ve Sandanist Parti gibi taraflar gelişmelere açık hatta olumlu bir tepki gösterdiler.⁸³¹

Resim 16: Kaptan Yani ve Maiyeti⁸³²

⁸²⁸Süleyman Kocabaş, **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913-Avrupa Türkiye’sinin Kaybı**, İstanbul: Vatan Yayınları, 2000, s.53-54.

⁸²⁹**F.O.; Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908:** (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909).; **BOA., TFR. I. SL.**, 193/19204, 24. C. 1326 (24 Temmuz 1908).

⁸³⁰**BOA., TFR. I. SL.**, 193/19240, 02. B. 1326 (31 Temmuz1908).

⁸³¹Mehmet Hacısalıhoğlu, **age**, s.214

⁸³²İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Kartpostallar/ Krt_009399/ Yer Numarası: (t.y.)/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

Bulgaristan, Türkiye'deki anayasal rejim ile Bulgarlar'ın Makedonya'daki siyasi ve maddi emellerine ulaşabileceğini düşünmüş diğer yandan bu anayasal sistem onun Makedonya'daki soyu adına müdahale için daha az elverişli bir ortam da yaratabilirdi. Ancak genel olarak anarşi hâkim olursa bu durum onun Makedonya'daki isteklerini gerçekleştirmek için Bulgaristan'a bir fırsat doğurabilirdi.⁸³³

M. Isvolsky'nin gelecekle ilgili büyük kaygıları vardı. Türkiye'nin görünümü ona göre çok belirsizdi. O, Türkiye'de ilan edilen yeni rejimin büyük olasılıkla başarısız olacağına inanıyordu. Onun temel korkusu böyle bir durum belirirse Avusturya ile Bulgaristan'ın Makedonya konusunda bir anlaşmaya varması idi.⁸³⁴

Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki merkezi ile Sandanistler arasında, ortak bir politik programda uzlaşmak için doğrudan müzakereler başladı. Aynı dönemde İttihat ve Terakki, İMDÖ'nün sağcılar ile de görüşüyordu. İlk önce 13 Temmuz'da İlinden gazetesi redaktörü Petko Pencev Manastır'a geldi ve ertesi gün ona; İMDÖ merkez komitesi üyesi olan Pavel Hristov katıldı. İlk iki buluşmada, sonraki görüşmeler için beş maddelik bir esas hazırlandı. P. Pencev ve P. Hristov 15 Temmuz'da Manastır İttihat ve Terakki merkezinin üç üyesinin eşliğinde, genel merkezle müzakereleri sürdürmek için Selanik'e geldiler. Sandanist çete liderleri Deliradev ve İkonomov da 16/29 Temmuz'da Selanik'e vardılar. Böylece İMDÖ'nün iki fraksiyonunun birleşmesi sorunu güncelleşti. Bulgar Tüccar Vekili'ne göre İttihat ve

⁸³³ **Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908:** (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909), 17th February 1909.

⁸³⁴ **F.O.** 371/732|30520/23876/09/38, 06th August 1909.; **F.O.** 371/758|30044/26/09/44A, 07th August 1909.; Selanik Avusturya için önemli olduğundan onun zayıf bir gücün elinde bulunması kendisi için son derece önemliydi. Avusturya; Bulgaristan'la sürekli çatışma unsuru olacak bir düzenleme ile Selanik'in Yunanistan eline geçmesine her daim karşı idi. **F.O.** 371/779|31665/31664/09/44A, 17th August 1909.; Avrupa'da Türklerin kırılması durumunda Avusturya Macaristan'ın çıkarlarını korumak için ne yapılması gerektiği konusunda Avusturya Macaristan'da hakim olan kanaate göre; Novipazar Sancağı asla Sırbistan'ın eline düşmemeliydi. Diğer yandan Avusturya'nın Arnavutluk konusunda ciddi bir arzusu vardı ve bu konuda özerk ya da yarı bağımsız bir hükümeti kabul edebilirdi. Türklerin Selanik'te kırılması durumunda Selanik'in bir serbest liman haline gelmesi gerektiği savunulmaktaydı. Yoksa Avusturya'nın ticari çıkarları tehlikeye düşebilirdi. **F.O.** 371/826|4283/4127/10/3, 04th February 1910, (Sir F. Cartwright to Sir Edward Grey).; Avusturya Balkanların geleceği konusunda endişeli olduğundan yakın gelecekte Bulgaristan ile bir anlaşma içine girmek için Viyana'ya Kral Ferdinand'ı çağırmıştır. Yakın gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olan bir krizde Balkanlar'da kuvvet dengesini kendi lehine devam ettirmek amacıyla gerçekleşen bu görüşmelerde, Makedonya'nın paylaşımı konusu üzerinde durulmuştur. **F.O.** 49441/47832/11/7, 05th December 1911, (Sir F. Cartwright'den Sir Edward Grey'e).; Avusturya ve Rusya'nın Balkanlara yönelik tutumu ve Balkan politikaları için bkz. **F.O.** 371/826|4283/4127/10/3, 04th February 1910, Sir F. Cartwright to Sir Edward Grey).; **F.O.** 371/978|3350/3326/10/38, 19th January 1910, (Sir A. Nicolson'dan Sir Edward Grey'e).; Avusturya'nın ve Rusya'nın Selanik ile ilgili politikaları ve tutumları için bkz. **F.O.** 371/732|30520/23876/09/38, 06th August 1909.; **F.O.** 371/758|30044/26/09/44A, 07th August 1909.

Terakki; yetkili bir muhataba sahip olmak için bu iki kanadı birleştirmeye çalışıyordu.⁸³⁵

19 Ağustos 1908 tarihinde Sofya'dan Sir G. Buchanan tarafından Sir Edward Grey'e bildirildiğine göre; Makedonya meselesi kapsamında değerlendirildiğinde, Türkiye'de anayasal hareketlerin başlaması başta Kral Ferdinand olmak üzere Bulgaristan'da büyük bir telaşla takip ediliyordu ve Genç Türkler ile Devrimci İç Örgüt liderleri arasında Selanik'te devam eden müzakerelerin sonuçları beklenmeye başlanmıştı. Örgütün başlıca talepleri arasında her vilayet, sancakta bir temsilci konseyinin oluşturulması olduğu ifade edilmekteydi. Ayrıca ortak bir parlamento programının oluşturulabilmesi için tüm farklı devrimci komitelerinden gelen delegelerin katılımıyla bir kongrede birleşerek ulusal bir güç oluşturulması istenen talepler arasındaydı. Hıristiyanların ordu içine kabul edilmesi gibi istekler de vardı.⁸³⁶ Iswolsky'in edindiği bilgiye göre, Mösyo Danef ile Türk bakanlar arasında yapılan görüşmeler sonucunda iyi sonuçlar çıkmış ve Türk bakanları tarafından Makedonya'daki Bulgarlara karşı samimi ve uzlaşmacı bir politika takip edileceği konusunda Bulgarlara güvence verilmişti.⁸³⁷

Sandanistler Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ilkesine sadık olduklarını açıkladılar ve Makedonya için Almanya ve Avusturya-Macaristan örneğine göre bir yerel öz yönetim talep ettiler.⁸³⁸

İttihat ve Terakki bundan sonra kendi programını, "uzlaşma programını" hazırladı. Programın önsözünde çeşitli komitelerin taleplerinin bu programın hazırlanmasında dikkate alındığının vurgulanmasına rağmen, İMDÖ'nün iki fırkasının Makedonya için özyönetim veya âdem-i merkeziyetleştirme ile ilgili en önemli isteklerinden bu programda bahsetmedi.⁸³⁹ Bu sonuç iki tarafın çözüm unsurlarının tam anlamıyla farklı olduğunu ve uzlaşamayacaklarını açıkça ortaya koymaktaydı. Durumun netleşmesinden sonra, Bulgarlar Makedonya'daki emellerine ulaşabilmek için yine şiddetli çete hareketlerine girişecek ve böylece İkinci Meşrutiyet yıllarında Selanik yoğun çete faaliyetlerinin yaşandığı bir şehir olacaktı.

⁸³⁵Bu görüşmeler için ayrıntılı olarak bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, *age*, s.231vd.

⁸³⁶F.O. 29320/23627/08/44A., 19th August 1908.

⁸³⁷F.O. 371/978|3350/3326/10/38, 19th January 1910, (Sir A. Nicolson'dan Sir Edward Grey'e).

⁸³⁸Mehmet Hacısalihoğlu, *age*, s.240.

⁸³⁹*Age*, s.244.

İkinci Meşrutiyet yıllarında da Bulgarların giriştikleri bu çete faaliyetlerinin artarak devam ettiği görülmektedir. Bu noktada Bulgaristan Komiserliği tarafından bildirildiğine göre; Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti erbabının bundan böyle yeniden Bulgarlarla ortak ve o yolda çalışmağa karar verildiğinin bir menbadan işitilmiş olmasına hilafen Makedonya Bulgar ihtilal muhalifinin Berlin Anlaşması'nın 23.maddesinin tamamen tatbikine çalışmasına ve Manastır, Kosova, Selanik ve Edirne Vilayetleri'nin muhtar bir vilayet haline getirmeye çalışmak azminde bulunduğu dair "Reç" gazetesinde bir haber görüldüğü bildirilmekte idi.⁸⁴⁰ Balkanlara yönelik politikalar kapsamında değerlendirildiğinde Bulgarlar büyük, bağımsız ve özerk Makedonya arzulamaktaydılar.⁸⁴¹

19 Haziran 1324 (23 Temmuz 1908) tarihi ile Bulgaristan Komiserliği tarafından bildirildiğine göre ise; Haziran ayında Bulgar eşkıya reisleri Razlık yakınlarında bir kongre tertip edeceklerdi ve bunu mektupla bildiren Vangel Gorki şifahi bilgi vermesi için Selanik'e trenle gönderilmişti. Bunun üzerine durum derhal Siroz mutasarrıflığına ve Razlık kaymakamlığına bildirilmiş ve hemen gerekli tahkikatın yapılarak tedbirlerin alınması istenmiştir.⁸⁴²

Resim 17: Selanik'te Eşkıya Çetesi Efradı⁸⁴³

⁸⁴⁰BOA., A.M.T.Z.-(04), 169/76, 11. B. 1326 (9 Ağustos 1908).; BOA., TFR. I. UM., 26/2542, 18. B. 1326 (16 Ağustos 1908).

⁸⁴¹F.O. 31011/14/11/44, 24th July 1911, (Sir H. Bax-Ironside'den Sir Edward Grey'e).

⁸⁴²BOA., TFR. I. SFR., 3/245, 23. C. 1326 (23 Temmuz 1908).

⁸⁴³I.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Elektronik Kaynaklar/ SHB_002053/ Yer Numarası: 1 Kanun-ı Sani 1328/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

Bu çetelerin varlığı ve faaliyetleri Selanik Bulgar Tüccar Vekili tarafından Dersaadet Bulgar Ajan Diplomatığı İvan Geşof'a yazılan yazıda da açıkça görülmektedir. Selanik Bulgar Tüccar Vekili'nin Dersaadet Bulgar Ajan Diplomatığı İvan Geşof'a bildirdiğine göre; Morihova'da icrayı hareket etmek üzere Vodina ve Kayalar Kazaları hudutlarına yakın Ulah kuleleri arasından dört kuvvetli Rum çetesi çok yakın bir zaman önce geçmişti. Rum çete icraatının artmakta olduğu ve bazı vakaların hazırlanmakta olduğu her halden intibah olunmaktaydı. Vakit vakit Bulgar çete efradı da mevcudiyetlerini göstermekteydiler.⁸⁴⁴

Yine Selanik Bulgar Tüccar Vekili tarafından, Dersaadet Bulgaristan Emareti Ajan Diplomatığı S. Geşof'a bildirildiğine göre, Haziran'ın ikisinde büyük bir Rum çetesi Karacaabad Kazası'na tabi bir karyeye taarruz etmişti. İçerisinde iki jandarma mevcut bulunan karakolu muhasara ederek bu jandarmalardan birisini öldürüp diğerini yaralamışlardı. Daha sonra da on üç köylü Bulgarı öldürmüşlerdi. Haziran'ın onunda ise aynı kazaya bağlı başka bir karyeye de bir Bulgar çetesi taarruz ederek üç kadını ve bir erkeği öldürmüşler ve iki erkeği yaralamışlardı. Bu çatışmalar esnasında beş hane ve Rum mektebi yanmıştı.⁸⁴⁵

Selanik'te görülen bu asayişsizlik olaylarından dolayı Siroz Mebusu Hristo Dalçef ve Selanik Mebusu Dimitri Vlahof, Dâhiliye Nezareti'nden istizah talep eden bir takrir vermişlerdir. Bu takrirden Selanik, Kosova, Manastır ve Edirne Vilayetleri'nin bazı kazalarında asayiş ve emniyetin son derecede kötü olduğu, siyasi maksatlarla işlenen cinayetlerin son derece arttığı ve birçok kazada eşkıya çeteleri türemiş olduğu ifade edilerek konu ile ilgili Dâhiliye Nezareti'nden istizah talep edilmişti.⁸⁴⁶

Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, meşrutiyetin ilanı ile çetelerin gerçekten de dehalet ettiklerini fakat ellerinde bulunan silahları hükümete teslim etmedikleri gibi, çetelerin kadrolarını da muhafaza ettiklerini ifade etmişti. Teslim olmalarının ardından hükümet de, çetelerin artık faaliyette bulunmayacaklarına emniyet hâsıl ettiği için, çetelere karşı görev yapan askeri tertibatta dağıtılmıştı.⁸⁴⁷ Dâhiliye Nazırı'na göre çetelerin tekrar bu şekilde faaliyet göstermeleri meşrutiyetin ilanının ardından askeri kuvvetin anasır-ı muhtelif ile meskûn olan mahallerden

⁸⁴⁴BOA., TFR. I. M., 23/2240, 30. Z. 1326 (29 Ocak 1909).

⁸⁴⁵BOA., TFR. I. M., 23/2246, 30. Z. 1326 (29 Ocak 1909).

⁸⁴⁶MMZC, Devre I, Cilt I, İçtima Senesi I, On Dokuzuncu İnikad, 14 Kânunusani 1324 (27 Ocak 1909), s.357.

⁸⁴⁷MMZC, Devre I, Cilt I, İçtima Senesi I, Yirminci İnikad, 17 Kânunusani 1324 (30 Ocak 1909), s.368.

kaldırılmasıydı. Oralara yine gereği kadar asker ikamesi hakkında gerek memurin-i adliye, gerek orduya gerekli talimat verilmişti.⁸⁴⁸ Diğer taraftan çete efradlarının ellerinde silah görülürse müsadere edilmesi ve asayiş ihlal etmelerine katiyen meydan verilmemesi konusunda müfettişlikten vilayetlere, vilayetlerden de mutasarrıflıklara tebligat icra kılınmıştı.⁸⁴⁹ Ayrıca bu Rumeli vilayetlerinde zuhur eden çetelerin bu devri hürriyette nifak sebebi olmalarının kabul edilemeyeceğinden dolayı bu hareketlere cüret edenlerin şiddetli bir şekilde tedip ve tenkillerine karar verilmiştir.⁸⁵⁰

Diğer taraftan Rum ve Bulgar çeteler arasında çatışmaların ceryan ettiği gözlenen gelişmeler arasındaydı. Örneğin Lankaza Kazası Baloviç Karyesi Bulgar ahalisinden Vasil veled-i Dimitri, Rum eşkıyası tarafından katledilmişti.⁸⁵¹ Selanik Bulgar ahalisi toplanarak Selanik, Manastır, Kosova ve Edirne dâhilindeki Bulgarlar aleyhinde yapılan yaralama ve cinayet olaylarının tesadüf olmayıp Sırp ve Rum komitelerince tertip edildiklerinden bahisle olayları protesto etmişler ve uygunsuzluğun önüne geçilerek gerekli tedbirlerin alınmasına dair evrakı Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri merkez heyeti vekilleri vasıtasıyla vilayet makamına vermişlerdi. Ayrıca şikâyetle buldukları Drama Rum Metropolit'i ile Kavala Yunan Konsolosu'nun derhal memuriyetten alınmasını, asayişin muhafazası noktasında zorunlu gördüklerinden gereğinin yapılmasını talep etmişlerdi.⁸⁵²

Bu noktada Sofya'da Hariciye Nazırı'na bildirildiğine göre; Selanik'e tabi Yeniköy Karyesi'nde sakin ve Bulgar Eksarhlığı'na bağlı kalan Bulgar ahalinin büyük felaketlere maruz kaldıkları ifade edilerek Rum eşkıyasının Bulgarlar üzerindeki tazyiklerinin devam ettiği ve bu durumun büyük endişelere sebep olduğu ifade edilmekteydi.⁸⁵³

Diğer taraftan bunlara karşılık Bulgar çetelerinin de Rum ahaliye karşı tazyike giriştikleri görülmüştür. Zaman gazetesinin 12 Ramazan 1327 (27 Eylül 1909) tarihli "Bulgar Çeteleri" başlıklı yazısında; Yenice-i Vardar Kazası'na tabi ve ahalisi Bulgar ve Rumlardan oluşan Dozaç Karyesi Rum ahalisinden bir kişinin tarlasında çalışmakta

⁸⁴⁸MMZC, Devre I, Cilt I, İctima Senesi I, Yirminci İnikad, 17 Kânunusani 1324 (30 Ocak 1909), s.371.

⁸⁴⁹MMZC, Devre I, Cilt I, İctima Senesi I, Yirmi Birinci İnikad, 19 Kânunusani 1324 (1 Şubat 1909), s.417.

⁸⁵⁰MMZC, Devre I, Cilt I, İctima Senesi I, Yirmi İkinci İnikad, 21 Kânunusani 1324 (3 Şubat 1909), s.454.

⁸⁵¹BOA., BEO., 3444/258250, 6. Za. 1326 (30 Kasım 1908).

⁸⁵²BOA., DH. ŞFR., 414/90, 24. My. 1325 (6 Haziran 1909).

⁸⁵³BOA., TFR. I. M., 23/2242, 30. Z. 1326 (22 Ocak 1909).

iken o taraflarda dolaşmakta bulunan bir Bulgar çetesi tarafından dağa kaldırılıp katl ve itlaf edildiğini ifade etmekteydi.⁸⁵⁴ Bu doğrultuda Bulgar çetelerinin, Rumlar ve Sırlar tarafından öldürülen Bulgarların intikamını almaya teşebbüs etmesinden dolayı gerçekleştirilen cinayetlerin faillerinin hükümet tarafından takip ve yakalanması lüzumlu görülmüştür.⁸⁵⁵

Bulgarlar ve Rumlar arasındaki bu çekişmeler Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında bir harp çıkması durumunda Bulgarların Osmanlı Devleti yanında yer alacaklarına dair olarak Sandanski'nin ifadelerine yansıdığı görülmüştür. Selanik'ten bildirildiğine göre; Sandanski Efendi Makedonya'daki Bulgarlara hitaben bir beyanname neşr ederek Yunanistan ile harp zuhuru halinde Makedonya'daki Bulgarların gönüllü olarak harbe iştirak etmelerini teklif etmişti. Sandanski beyannamesinde demiştir ki: *“Anasırımızın hürriyetinin temini için Türkiye'nin düşmanlarıyla çarpışmak vazifemiz icabındandır. Yunanlılar Türkiye'de eski idarenin geri gelmesinden başka bir şey temenni etmiyorlar. Biz Bulgaristan olarak bütün ümitlerimizi Türkiye'deki yeni idarenin devamında görerek başka bir şeye ehemmiyet atfetmeyiz.”*⁸⁵⁶ Bütün bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Bulgarlar ile Rumlar arasında büyük ayrılıklar ve düşmanlıklar yaşanmaktaydı.

Diğer taraftan Selanik'ten bildirildiğine göre; Bulgar çete rüesası bir iki gün zarfında iki bin Bulgar gönüllüsü toplamış ve İttihat ve Terakki Merkezi ile Selanik'te münteşir Bulgar gazetesine bir beyanname göndererek Yunanistan ile bir harp zuhur ederse Makedonya'daki Rumları bu gönüllülerle susturacaklarını bildirmişti.⁸⁵⁷

İkinci Meşrutiyet yıllarında aralarında ihtilaf olduğu bildirilen Selanik'teki Virhovist ve Santralist fırkalarından, Virhovist Fırkası Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhaki, Santralist fırkası da Makedonya'da mümtaz bir idare tesisine çalışmaya devam etmekteydiler.⁸⁵⁸ Santralistler ile Virhovist komitelerinin Makedonya'yı Bulgaristan'a ilhak niyetinde ve bu komitelerin ahali arasında fesat çıkarmak suretiyle idame etmekte

⁸⁵⁴ **Zaman**, “Bulgar Çeteleri”, 12 Ramazan 1327 (27 Eylül 1909), s.2.

⁸⁵⁵ **BOA., DH. ŞFR.**, 416/31, 18. H. 1325 (1 Temmuz 1909).

⁸⁵⁶ **Zaman**, “Sandanski'nin Beyanati”, 30 Recep 1327 (17 Ağustos 1909), s.2.; **Zaman**, “Sandanski Efendi'nin Bir Beyannamesi”, 2 Şaban 1327 (19 Ağustos 1909), s.2.; **Zaman**, “Sandanski Efendi ile Muhavere”, 4 Şaban 1327 (21 Ağustos 1909), s.3.

⁸⁵⁷ **Zaman**, “Bulgar Gönüllüleri”, 1 Şaban 1327 (18 Ağustos 1909), s.2.

⁸⁵⁸ **BOA., DH. MKT.**, 1298/76, 24. Ş. 1326 (21 Eylül 1908).

oldukları bilindiğinden fesat eylemlerinin men edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması hususunda Selanik Vilayeti'ne tebligat icra kılınmıştı.⁸⁵⁹

Diğer taraftan bu iki fırka arasında ayrıcalıklar devam etmiş ve Sandanski'ye karşı bir cinayet tertiplenmişti. Bundan anlaşılan amaç Sandanski partisini ortadan kaldırmaktı. Sandanski'nin partisi "Makedonya Makedonyalılarıdır", "Makedonya Bulgarlarının refahı, Bulgaristan'a iltihak etmemektedir" itikadında bulunuyordu. Bunun içindir ki Türkler'de Sandanski'ye ve Sandanistlere bir meyl vardı. Sandanski partisinin ortadan kalkması rüesasının imha edilmesi ile gerçekleştirilebileceğinden bunların hayatına sui kasd olunuyordu.⁸⁶⁰

İkinci Meşrutiyet yıllarında Bulgar cemaati için gözlenen önemli gelişmelerden biri de Bulgar cemaatinin, fırkaların ilga edilerek bilumum Bulgar kavminin "federatif" millet adıyla birleştirilerek korunmasına dair aldıkları karardı. Bu noktada Selanik Polis Müdüriyeti tarafından bildirildiğine göre; İşkele Karakolhanesi yakınında bulunan İsplandid Palas Oteli kahvehanesinde Bulgar cemaati toplanarak bir konferans vermişler ve fırkaların ilgası ile bilumum Bulgar kavminin "federatif" millet adıyla birleşerek maarif ve sanayi ve ticaretin gelişmesi ile beraber Bulgar milletinin muhafazası hakkında bir kıta program ortaya koymuşlardı.⁸⁶¹ Bulgar cemaati tarafından yapılan bu toplantı ve mitingde Türkçe, Bulgarca ve Fransızca nutuklar verilmişti. Bunda asıl maksatları başlangıçta Rum Patrikhanesi'ne mensup iken daha sonra Eksarhane'ye tabi olan ahaliye ait kilise, mektep ve evkafın hükümet tarafından kendilerine verilmesini sağlamaktı. Eğer kilise ve mektep ortak olup da kısmen Bulgar ve kısmen Rum veya Ulah bulunuyor ise çoğunluğu teşkil edenlere, kilise ve mektepler ortak olmadığı halde dahi azınlıkta kalan ahaliye kendilerine yeniden kilise ve mektep inşa edilmesine izin verilmesini sağlamaktı. Bu gibi anlaşmazlıkların çözülmemesi durumunda olayın muhtelif Hıristiyan milletleri arasında büyük ve elim bir vukuat ile neticeleneceği ifade edilmekteydi.⁸⁶² Virhivistlerin programı doğrultusunda Santralistlerle birleşmelerinden sonra ve havalat el verince bazı karışıklıklar çıkaracakları Nevrekop kaymakamlığı

⁸⁵⁹ BOA., DH. ŞFR., 405/8, 3. E. 1324 (16 Eylül 1908).

⁸⁶⁰ BOA., TFR. I. A., 40/3936, 25. Ca. 1327 (14 Haziran 1909).

⁸⁶¹ BOA., TFR. I. SL., 216/21599, 2. Ş. 1327 (19 Ağustos 1909).

⁸⁶² BOA., TFR. I. SL., 216/21540, 28. B. 1327 (15 Ağustos 1909).

tarafından bildirilmişti.⁸⁶³ Birleşen bu Virhovist ve Santralist fırkalarının karışıklık çıkarmaları ihtimaline karşı gerekli tedbirlerin alınması yoluna gidilmiştir.⁸⁶⁴

Ayrıca Selanik, Kosova ve Manastır'da bulunan bu Bulgar komitelerinin halka silah dağıttıkları gözlenen gelişmeler arasındaydı. 17 Eylül 1324 (30 Eylül 1908) tarihli Vilayet-i Selase'ye gönderilen bir telgrafta Bulgar dâhili ihtilal fırkasının Vodina, Ohri ve Siroz'da silah dağıttığına ve Makedonya'da bir Bulgar harekâtından korkulmakta olduğuna dair "Noye Feraye Perese" gazetesinde bir telgrafname görüldüğünden tahkikatının serian yapılarak sonucunun bildirilmesi istendiği görülür.⁸⁶⁵ Bunun üzerine Selanik Vilayeti tarafından bildirildiğine göre Selanik Vilayeti'nde de silah ithal edilerek dağıtıldığı işitilmiş olduğu ifade edilerek daha önce de arz olunduğu üzere eşkıyanın gerek ellerinde bulunan ve gerek komitelere ait olup gizli mahallerde bulunan silahları hükümete teslim etmediklerinden Bulgar komiteleri ile köylerinde yeniden yeniye silah dağıtıldığından bu türden silahların mevcut olduğu bildirilmekte idi.⁸⁶⁶ Ayrıca yine aynı noktada Selanik Vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne; Bulgaristan Emareti tarafından Vilayet-i Selase dâhilinde bazı teşkilat icrasıyla bir hayli silah ve cephane sevk edildiği ve merkezi Selanik'te olmak üzere her yerde komitelerden aza bulundurulmakta olduğu ve Selanik'te teşkil eden kulübün her bir icraatı hakkında Sofya'dan talimat alınmakta olduğu Bulgaristan Komiserliği'nin işaretine atfen bildirilmiştir.⁸⁶⁷ Diğer taraftan Prüşçan Nahiyesi'nin Görecik Karyesi ahalisinden ve Bulgar cemaatinden bazı kişilerde manlicher tüfeği mevcut olduğu, silahların hürriyetin ilanından evvel eşkıya tarafından dağıtıldığı ve adı geçen kişilerin silahlı olarak dolaşmakta oldukları istihbar edilmesi üzerine yapılan araştırma sonucunda adı geçen karyede bazı kişilerin evlerinde manlicher ve çeşitli tüfekler ile fişekler toplanmıştı.⁸⁶⁸

Bulgar komiteleri köylerde zararlı telkinlerle ahaliyi galeyana getirdikleri gibi Santralist fırkasının Menlik'te yaptığı mitingden cesaret alarak bazı Rum köylerinde de bu gibi hareketlerde buldukları gözlenmiştir.⁸⁶⁹

Bu girişimlerle çeşitli karyelerde kulüp teşkil ederek Bulgar ahaliye fesat tebligatlarda bulunanlar hakkında gerekli önlemler alınarak asayişin ihlaline meydan

⁸⁶³BOA., DH. MKT., 2773/86, 1. Ra. 1327 (23 Mart 1909).

⁸⁶⁴BOA., DH. ŞFR., 411/55, 7. Ma. 1325 (20 Mayıs 1909).

⁸⁶⁵BOA., TFR. I. A., 39/3866, 8. N. 1326 (4 Ekim 1908).

⁸⁶⁶BOA., TFR. I. A., 39/3866, 08. N. 1326 (4 Ekim 1908).

⁸⁶⁷BOA., DH. İD., 124-1/75, 26. Za. 1326 (20 Aralık 1908).

⁸⁶⁸Zaman, "Ešliha-i Memnua", 15 Recep 1327 (2 Ağustos 1909), s.2.

⁸⁶⁹BOA., BEO., 3509/263155, 20. S. 1327 (13 Mart 1909).

verilmemesi, ahalinin komiteler hakkındaki hoşnutsuzluklarının giderilmesi ve hükümete olan itimatlarını sağlayacak tedbirlerin alınması istendiği görülür.⁸⁷⁰

Diğer taraftan mevcut bu çeteleri ortadan kaldırmak için üzerlerine müfrezeler gönderilmesi sonucu askeri müfrezeler ile çeteler arasında çatışmalar da yaşanmaktaydı. Selanik Vilayeti'nden bildirildiğine göre, Balıkdere taraflarında görülen 12 kişilik Bulgar eşkıya çetesinin takibi için gönderilen askeri müfreze eşkıyadan beşini ölü olarak ele geçirmiş, diğerleri ise firar etmiş ve hüviyetlerinin tahkiki amacıyla mahalline adli memur gönderilmişti.⁸⁷¹

Bu tür çatışmalardan biri de Drama Kazası dâhilinde yaşanmıştı. Bulgar eşkıyası tarafından Drama Kazası dâhilinde yol inşaatında çalışan efradın Bulgaristan'a firar eylemeleri ve aksi takdirde haklarında suikasta girişileceği hakkında Bulgar eşkıyası tarafından efrada tehditler yapıldığının anlaşılması üzerine söz konusu mevkie askeri müfrezeler sevk olunmuştu. Müfrezeler ile eşkıya arasında yapılan çatışma sonucunda bunlardan ikisi yakalanmış ve diğerleri için de takibata devam edilmişti.⁸⁷²

Zaman gazetesinin 4 Recep 1327 (22 Temmuz 1909) tarihli nüshasında ise, şehri halin beşinci pazar günü saat altı raddelerinde Razak Kazası'nın Balıklıdere Karyesi yakınlarında on iki kişilik bir Bulgar çetesi dolaşmakta olduğunun anlaşılması üzerine üzerlerine bir askeri müfreze sevk olunduğu ifade edilmişti. Müfreze ile eşkıya arasında gerçekleşen çatışmalar sonucu eşkıyanın beşi yakalanmış diğerleri ise firar etmişti.⁸⁷³

Zaman gazetesinin istihbaratına göre Bulgaristan'da Makedonya'ya çeteler göndermek için teşkilat ve tertibata başvurulmuştu. Sofya'daki Bulgar komiteleri rüesası kısa bir süre önce bir toplantı yapmışlar ve neticesinde Makedonya'ya yeniden çeteler göndermeye karar vermişlerdi. Alınan bu kararın hemen uygulanmasına gidilerek Selanik'in Cuma-i Bala Kazası'na tabi karyelerden çeteler geçmeye başlamıştı. Aynı gazetenin ifadelerine göre, o ana kadar hududu geçen çeteler kırk kişiden ibaret olup bunlar beş kola ayrılarak Drama, Siroz, Demirhisar, Nevrekop ve Razlık taraflarına dağılmışlardır. Hükümetçe bu çetelerin engellenmesi için gerekli tedbirlere başvurulduğu yine elde edilen istihbardandı. Ayrıca Sofya'dan ulaşan hususi malumata göre komite rüesası çok kısa bir süre önce eski Bulgaristan ticaret nazırı

⁸⁷⁰BOA., DH. MKT., 2784/75, 12. Ra. 1327 (3 Nisan 1909).

⁸⁷¹BOA., DH. MKT., 2883/28, 6. B. 1327 (24 Temmuz 1909).

⁸⁷²Zaman, "Bulgar Eşkıyası", 4 Recep 1327 (22 Temmuz 1909), s.2.

⁸⁷³Zaman, "Bulgar Eşkıyası", 4 Recep 1327 (22 Temmuz 1909), s.2.

hanesinde toplanarak Bulgaristan'ın Makedonya'daki emeline mani olan ahvalin ortadan kaldırılması gereği hakkında bazı müzakeratta bulunmuşlardı. Bulgaristan'ın emeline mani olan ahvalden biri de Sandanski ile onun fırkasına mensup olanların muhalefetleri olduğundan bunların ortadan kaldırılmasına dahi adı geçen toplantıda karar verildiği duyulmuştu.⁸⁷⁴

Bu haberler üzerine Bulgar telgraf acentesi bu meseleye dair Sofya'dan şu telgrafnameyi tebliğ etmiştir: *“Zaman gazetesinin Bulgar komitelerinin güya toplantı yaparak Bulgar çetelerinin Osmanlı toprağına dâhil oldukları hakkındaki neşriyatı külliyyen yalandır. Alakadar olan kişiler tarafından işar edilmiş olduğu beyan olunur.”* Bu telgrafa rağmen Zaman gazetesi bu konudaki haberini önemli bir menbadan aldığını ifade ederek Bulgar telgraf ajansının bu tekzibine rağmen ifadesinde ısrar ettiğini vurgulamakta idi.⁸⁷⁵

Yine bu konu ile ilgili olarak Zaman gazetesinin İstanbul muhabirinden alıp neşrettiği bir telgrafnameye göre, Bulgaristan'ın Dersaadet sefiri Bulgaristan'dan Osmanlı sınırına çeteler geçtiği havadisinin asılsız olduğunu sadrazam paşa hazretlerine resmen temin etmişti. Bu teminat üzerine Zaman gazetesi bu konudaki neşriyatının bazı kişilerce şüphe duyulması ihtimaline karşı Bulgaristan'dan geçen çetelerin buldukları mevkileri yayınlamaya gerek gördüğünü ifade etmiştir. Zaman gazetesinin bu noktadaki ifadelerine göre söz konusu çeteler şu mevkilerde bulunmakta idi:

1- Siroz'un Rondibala Karyesi'nde Rondili Kosta kumandasında on iki kişilik bir çete mevcuttu. Bu çete geçenlerde Sandanski partisinden birini katl ve itlaf etmiştir.

2- Drama dâhilindeki bir karyede Bulgaristanlı Çavdarof'un kumandasında sekiz kişilik bir çete dolaşmaktaydı.

3- Demirhisar Kazası'nın Karçova Karyesi'nde Bulgaristan ahalisinden Zankof'un idaresi altında sekiz kişilik bir çete vardı.

4- Nevrekop'da Voyvoda Dinka'nın kumandasında sekiz kişilik bir çete Karaköy cihetlerinde dolaşmaktaydı.

5- Ahiren Cuma-i Bala tarafından on beş kişilik bir Bulgar çetesi Osmanlı hududunu geçerek Menlik tarafına gitmiş ve orada Sandanski partisine ve Sandanski'nin kendisine karşı suikast tertibine başlamıştı.⁸⁷⁶

⁸⁷⁴Zaman, “Bulgaristan'da Çeteler Teşkili”, 5 Ramazan 1327 (20 Eylül 1909), s.2.

⁸⁷⁵Zaman, “Bulgar Çeteleri”, 11 Ramazan 1327 (26 Eylül 1909), s.2.

⁸⁷⁶Zaman, “Makedonya'da Bulgar Çeteleri Yok Mudur? ”, 24 Ramazan 1327 (9 Ekim 1909), s.2.

Bulgar gazetelerinin tekziplerine rağmen yeniden Bulgar çetelerinin Türkiye'ye geçmeye teşebbüs etmiş oldukları anlaşılıyordu. Hükümet bunların men edilmesi için askeri tedbirlere başvurmuştu.⁸⁷⁷ Hududu geçen eşkıyanın mevcudiyeti görünür görünmez veya haber alınır alınmaz en yakın askeri kumandanlığa haber verilmesi Selanik, Manastır, Edirne, Yanya, İşkodra ve Kosova Vilayetleri'nden istenmiştir.⁸⁷⁸

Konuyla ilgili Meclisi Mebusan'da Selanik Mebusu Rahmi Bey'in şu izahatta bulunduğu görülmüştür: *“Vilayat-ı Selase'de teşekkül eden çeteler birtakım maksad-ı siyasiye neticesi olarak ortaya atıldılar. Bunların menşei evvel emirde Bulgaristan'dır. Yani Bulgar çeteleridir. Bulgar çeteleri rüesası buradan geldi. Eslıhası, cephanesi, filanı her şey oradan geldi ve bunların talimatı da oradan geldi.”*⁸⁷⁹

Bulgaristan hükümeti tarafından her fırsatta bu çetelerin Bulgar hükümeti tarafından desteklenmediği konusunda teminatlar verilerek bunun için önlemler alındığı ifade edilse de Selanik'te baş gösteren bu çetelerin Bulgaristan hükümeti tarafından desteklendiği aşikârdı. Bu noktada 27 Şubat 1327 (11 Mart 1912) tarihinde Selanik Vilayeti'nden bildirildiğine göre, karyesinde bir bekçiyi öldürüp, dağa kaldırdıkları altı köylüden köy adına 60 lira nakdi ceza alıp salıveren ve 25 kişiden ibaret olduğu haber alınan çetenin Bulgaristan'dan geldiğine şüphe yoktu. Bu çetelerin böyle muntazam bir surette hududu geçmeleri Bulgaristan'dan muavenet gördüklerine şüphe bırakmıyordu. Ve bu durum Bulgaristan hükümetinin aldığı iddia ettiği tedbirlerin ve verdiği teminatın yalan olduğunu açıkça göstermekteydi. Bütün bunlardan dolayı çetelerin istedikleri gibi gelip gitmelerine mani olmak için alınan tedbirden olmak üzere 250 km uzunluğundaki hududu muhafazaya memur edilen ve 750 neferden ibaret olan bölükler efradının çoğaltılması ve karakolların sayısının artırılması icap etmekteydi.

Yine Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre; çetelerin geçmesi ve silahlarının sağlanması hususunun engellenmesi konusunda Bulgaristan Reis-i Nazırı Mösyö Geşof'un mesai sarfettiği hakkındaki kanaate kesinlikle iştirak edilemezdi çünkü orada silahlandırılan çetelerin sınırı geçtikleri muhakkaktı. Bu duruma en iyi örnek ise meşhur rüesadan Çavdorof'un çok kısa bir süre önce Bulgaristan'dan Siroz havalisine geçmesi gösterilebilirdi. Ayrıca yine rüesadan Nikolof, Sofya'daki Rodop otelinde ikamet etmekte ve orada teşkil ettiği çeteleri Osmanlı memleketine geçirmek için mütemadiyen

⁸⁷⁷Zaman, “Çeteler”, 17 Ramazan 1327 (2 Ekim 1909), s.2.

⁸⁷⁸BOA. DH. SYS., 46/6-02, 26. Ş. 1329 (22 Ağustos 1911).

⁸⁷⁹MMZC, Devre I, Cilt I, İçtima Senesi I, Yirminci İnikad, 17 Kânunusani 1324 (30 Ocak 1909), s.389.

Köstendil'e gidip gelmekteydi. Yine Çernoviyef de Sofya'da oturmakta ve şekavetle iştilal etmekte idi. Bu haberler vesikaya dayalı olarak sağlam idi. Sofya Şehbenderliği'nin 15 Şubat 1327 (28 Şubat 1912) tarihli 1546 numaralı tahrirat-ı nezaret-i penahileri ile layihası içeriği dahi komitelerin Sofya'dan talimat almakta olduklarını ve bombalarla dinamitlerin Sofya civarındaki bir karyede imal edildiğini ispat etmekteydi. Yine Siroz havalisine geçen Çavdorof kumandasındaki çetelerle Ustorumca Kazası'na geçen Koço Haçi Manof kumandasındaki çetenin Rodop otelinde kalmakta olduğu, yukarıda zikredilen Nikolof'un ve Kılıkış Kazası'na gelen Vladomir çetesinin dahi yine Sofya'da oturan liderler tarafından desteklendikleri ve bunların Cuma-i Bala yakınlarındaki Balkan adındaki mahalden oradaki Bulgar zabıt ve askerlerinin bilgisi dâhilinde hududu geçtikleri ve bu gibi çetelere Bulgaristan hükümetince muavenet edildiği muhakkaktı.⁸⁸⁰ Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından Selanik Vilayeti'ne bildirildiğine göre; Bulgar hükümetinin ibraz eylediği hüsn-ü niyeti sırası geldikçe fiilen teyit etmekte olmasına rağmen her hususta olduğu gibi bu hususta dahi asayişin temini için ilk olarak tarafımızdan çalışılmak gerektiğine kesinlikle dikkat çekilerek ona göre hareket edilmesi istendiği görülür.⁸⁸¹

Tan gazetesinin Selanik'teki muhabirinin bir gazeteden Bulgar ihtilal komiteleri hakkında aldığı malumata göre; Kumanavo mıntikasında daha önceden birbiri ardına dinamit ile gerçekleşen üç suikast vukuatı hakkında icra edilen tahkikat sonucunda hiçbir netice elde edilememiş olması Makedonya'da mühim ihtilal komiteleri teşkilatının mevcut olduğunu ispat etmekteydi. Adı geçen muhabirin elde ettiği malumata göre "teşkilat-ı dâhiliye" komitesinin eski azalarından bazıları dinamit ile gerçekleştirilecek vukuat silsilesi ile memleketi daima dehşet ve heyecan içinde bulundurmaya üzere harekete geçeceklerdi. Ve bu olayların sonucunda İslam anasını Hıristiyan anasından intikam almaya mecbur bırakarak bu suretle Avrupa'nın müdahalesini sağlamaya karar vermişlerdi. Kararda alınan programa göre, kuvvetle ihtilal çeteleri teşkilatından vazgeçilerek bunların yerine Makedonya'nın muhtelif yerlerinde memurlar bulundurarak bunlar vasıtasıyla şimendifer hatlarına ve resmi binalara dinamit ile suikast edilecekti. Ayrıca kasabalar haricinde dolaşan İslamları ve

⁸⁸⁰BOA., DH. SYS., 81-1/257, 4. Ca. 1330 (21 Nisan 1912).; BOA., DH. MUİ., 118/16, 26. B. 1328 (3 Ağustos 1910).

⁸⁸¹BOA., DH. SYS., 81-1/257, 4. Ca. 1330 (21 Nisan 1912).

bilhassa Genç Türkler'in ileri gelenlerinden birinin katline çalışılacak ve bu suretle gerek Türkiye'nin gerek Avrupa'nın heyecanı davet edilecekti.⁸⁸²

Sofya muhabiri tarafından bildirildiğine göre ise; Bulgaristan'da yaşanan son kabine buhranından sonra Bulgaristan'ın Osmanlı hükümetine karşı politikası değişmişti. Önemli siyasi ricalden bazılarından oluşan hususi bir encümen bir gece toplanarak geç vakitlere kadar gizlice müzakere etmişler ve birçok tartışmadan sonra Türkiye ile bir mesele çıkarmağa karar vermişlerdi. Çünkü Türkiye'nin dâhili ve askeri ıslahatını tamamıyla tatbik etmesine meydan verilecek olursa Bulgaristan'ın milli emellerine veda etmesi gerekeceği anlaşılmıştı. Avrupa devletleri ve Avrupa kamuoyu Balkanlarda sulh ve asayişin muhafazası taraftarı olduğundan Bulgarlar sulhun ihlaline kendileri tarafından sebep olunduğunun ortaya çıkmamasını son derecede arzu etmekteydiler. Bunun için Osmanlıların Makedonya'daki Bulgarlara zulumane ve vahşiyane muameleler yaptıkları konusunda Avrupa kamuoyunu ikna etmek ve Bulgaristan'ın şikâyet ve müdahalesini haklı göstermek yoluna başvurmuşlar ve bu uğurda bazı matbuat ile Osmanlı aleyhinde neşriyat imkânını temin için birkaç kişiyi Avrupa'ya göndermişlerdir. Onların şimdiki sabır ve sükûnları Avrupa kamuoyunu Osmanlılar aleyhinde iyice hazırlamak için bir müddet intizar etmek mecburiyetinden ileri geliyordu. Avrupa'nın tarafsız olan erbabını Bulgarların zulme uğradıkları konusunda ikna etmek için Makedonya'da çeteler vasıtasıyla cinayetler gerçekleştirmeye ve İslam ahaliyi gazaba getirerek karşılık vermeye mecbur bırakmaya karar vermişlerdi. Bundan dolayı adı geçen muhabir, Osmanlı hükümetinin ve Müslüman halkın Bulgaristan'da kurulan bu tuzağa düşmemeleri noktasında uyarılar sunmaktaydı. Çünkü Rumeli'de ahali tarafından vuku bulacak küçük bir olay Avrupa'ya yanlış bir şekilde tasvir edilerek Osmanlıların zulüm ve vahşetinden bahs etmeye imkân bulunacaktı.⁸⁸³

Yine yukarıda yer verdiğimiz bu bilgiler doğrultusunda olarak Bulgaristan Komiserliği tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre; milel-i muhtelif murahaslarının Sofya'da eşkıya rüesasıyla gerçekleştirdiği toplantı neticesinde Rumeli'de umumi bir ihtilal çıkarmaya karar verilmişti. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından Edirne, Selanik, Manastır, Kosova Vilayetleri'ne gönderilen şifrede milel-i muhtelif murahaslarının Sofya'da eşkıya rüesasıyla toplanarak ecnebi

⁸⁸²BOA., DH. EUM. THR., 57/47, 29. Z. 1328 (1 Ocak 1911).

⁸⁸³Rumeli, "Bulgaristan'ın Teşebbüsâtı ve Maksadı", 20 Zilkade 1329 (12 Kasım 1911), s.2.

devletlerin müdahalesini sağlamak için İstanbul, Selanik ve sair Rumeli kasabalarında umumi bir ihtilal gerçekleştirmeye karar verdikleri ve bu teşebbüs için İtalya'nın Rumeli sahilinde bir noktaya taarruzunu beklemekte oldukları ve ihtilalciler arasında Bulgaristan'dan da 20 kadar zabıt bulunacağı ve bunların ilk olarak şimendifer hatlarını tahrip edip sevkiyatı engellemeye ve devlet dairelerine bombalı saldırılar düzenlemeye çalışacaklarının istihbar kılındığı bildirilerek bundan dolayı her tarafta yapılacak tahkikatlara bir kat daha itina ve özen gösterilip bu doğrultuda bir hareketin meydana gelmesine katiyen meydan bırakılmaması istenmekteydi. Diğer taraftan yine Edirne, Selanik, Yanya, Manastır ve İşkodra Vilayetleri'ne gönderilen şifre ile de Avusturya, Rusya ve Bulgaristan hükümetleri arasında çıkan ihtilaf sonucu olarak Sırp, Yunan ve Karadağ hükümetleri ile milletlerinin Balkanlar'da ihtilal harekâtına girişip ve buna Hıristiyan Arnavutların da iştirak edecekleri bildirilerek bu konuda gerekli tahkikatların yapılarak tedbirlerin alınması ile emniyet ve asayişin sağlanmasının istendiği görülür.⁸⁸⁴

Bundan sonra, Selanik dâhilinde Tikveş ve sair şehirlerde, Kosova dâhilinde tren hatlarına ve Manastır'daki kasabalara Bulgarlar tarafından bombalı saldırılar düzenlendiği görülmüştür. Bu noktada Bulgar komitelerinin faaliyetleri yeniden başladığından demiryollarının muhafaza edilmesi için gerekenin yapılması bu vilayetlerden istenmiştir.⁸⁸⁵

Selanik Vilayeti'ne bildirilen şifrede, eşkıyaya yardım ve mahalli asayişin bozulmasına teşebbüs eden muallim ve papazların derhal adliyeye teslim edilmesi ve bu konuda gerekli tahkikat icra edilerek sair mahallerde de bu misilli tahrikât ve teşebbüs vuku bulmakta ise gerekli olan tedbirlerin alınması istenmekteydi.⁸⁸⁶

Diğer taraftan çete hareketlerinin özellikle ilgili anasırın mektep ve kiliseleri tarafından desteklendiği aşikâr olduğundan hükümetin bu konuda aldığı zarar doğuracak kararlarının Selanik Vilayeti'nce eleştirildiği görülmüştür. Hükümetin bu konuda aldığı kararlardan biri de Rumeli'de Bulgar cemaati tarafından tesis ve idare edilmekte bulunan mekteplerin teftişleri için gerekli müfettişlerin Eksarhane'ce tayin edilmesi idi. Bunun üzerine Selanik Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre; Rumeli'de Bulgar cemaati tarafından tesis ve idare edilmekte bulunan mekteplerin teftişi için gerekli olan müfettişlerin Eksarhane'ce tayini hususuna karar verilmesinin

⁸⁸⁴BOA., DH. SYS., 81-1/257, 04. Ca. 1330 (21 Nisan 1912).

⁸⁸⁵BOA., DH. SYS., 105/3-01, 13. L. 1330 (25 Eylül 1912).

⁸⁸⁶BOA., DH. MKT., 2707/93, 22. Z. 1326 (15 Ocak 1909).

sebebi anlaşılacağı belirtiliyor ve Hıristiyan mekteplerinin hükümetin teftişi altında bulunması gerekli görüldüğü bir sırada kendilerinin serbest bırakılmalarının büyük zorluklar yaratacağından söz konusu kararın yeniden tetkiki ile uygulanmasından vazgeçilmesi isteniyordu.⁸⁸⁷

Diğer taraftan bu dönemde asayişsizlik problemine sebep olan diğer bir unsurun ise çiftlik sahibi ile yarıcılar arasında yaşanan olaylardan kaynaklandığı savunulmaktaydı. Bu noktada Selanik Vilayeti'nden bildirildiğine göre, çetelerin ortadan kaldırılmasının ilk olarak askeri kuvvetin yeterli seviyeye çıkarılması ile ikinci olarak da ahalinin himaye altına alınarak bütün kalpleri ile hükümete ısınmaları çaresinin sağlanması ile üçüncü olarak da çiftliklerdeki yarıcılarının durumlarının iyileştirilmesi gibi tedbirlerin alınması ile gerçekleşebileceği ifade edilmekteydi. Bir taraftan sınırı geçen çetelerin gittikçe artması diğer taraftan Bulgaristan hükümetince Osmanlı memleketinde arazi tedariki için bütçede mühim bir meblağ ayrılması ile bu gibilerin teşvik edilmesi ve buna karşın hükümetçe kati bir tedbirin alınmamasının halkın ekseriyetle çetelere dâhil olmasına neden olduğu belirtilmekteydi. Bu noktada ahalinin iktisadi saadetlerini sağlamak için başvurulacak tedbir olarak, arazi işleyecek kişiye Ziraat Bankası'ndan teminat karşılığında akçe istikrazı için banka sermayesinden münasip miktar meblağ ve ahaliden istekli olanlara bedeli misilli ile ormanlardan ağaç kesmesine müsaade edilmesi gibi tedbirlerle ahalinin kuvve-i maneviyeleri üzerinde olumlu hisler doğurarak Osmanlılığa ve hükümete ısınmaları ile çetecilik mesleğinin değerini yitireceği görüşünün savunulduğu görülür.⁸⁸⁸

Diğer taraftan aynı konuyla ilgili olarak çiftlik sahipleri ile çiftçiler arasında ortaya çıkan tartışmaların halli için daha önceden tanzim edilmiş olan kanun layihasının henüz uygulamaya konulmamasından dolayı olumsuzlukların yaşandığı ileri sürülmekte idi. Bu noktada çiftliklerde çalışan kişilerin, bir sene müddetle çiftlik ve arazi ashabının hizmetlerine girmeyi taahhüt ederek senelik ücretlerinden büyük kısmını bir vesile ile aldıktan sonra, aldıkları meblağ oranında iş görmeksizin işten kaçmalarından dolayı arazinin önemli bir kısmından ürün alınamamakta idi. Bulgar anasına mensup olan amelenin bu suretle hareketi, Müslüman ahaliyi zor duruma düşürerek arazilerini terk etmeye mecbur etmek gibi bir siyasi maksatla yapıldığından bu zararın bir an evvel ortadan kaldırılması için adı geçen layihanın seri olarak uygulanmasına gidilmesi

⁸⁸⁷ BOA., DH. SYS., 81-1/2-19, 21. M. 1330 (11 Ocak 1912).

⁸⁸⁸ BOA., DH. ŞFR., 418/5, 22. T. 1327 (4 Ağustos 1911).

gerekli görülmekte idi. Ancak vilayetlerden bildirilen bu gerekliliğe rağmen çiftlik sahipleri ile çiftçilerin hukuk ve vazifelerini belirleyen söz konusu kanun layihası Meclis-i Mebusan'ın o içtima devresinde tetkik olunacak kanunların çokluğu sebebiyle gelecek içtima devresine bırakılmıştı.⁸⁸⁹ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere toprakların mevcut işletilme sistemi çeşitli olumsuzluklara sebep olmaktaydı. Hükümetin bu konuda ciddi önlemler alarak sorunu bir an evvel halletmek yerine ilgili kanun layihasının görüşülmesinin ertelenmesi bu gibi olumsuzlukların devam etmesine neden olduğu söylenebilir.

5.1.2. Rum Çete Faaliyetleri

Makedonya sorunundaki önemli gelişmelerden biri de 1904 yılından sonra Eksarhlık çete hareketine karşı Yunan ve Sırp tarafının daha etkili bir devrimci hareket başlatması olmuştur.⁸⁹⁰

Yunanlılar tarafının Makedonya'da silahlı hareketinin başlangıcı 1896 yılına kadar uzanmaktadır. 1894 yılında kurulan Milli Cemiyet örgütü tarafından koordinasyonu sağlanan bu silahlı hareket, başlangıçta sistematik nitelikte değildi. Eksarhlık taraftarı olan İMDÖ ve Yüksek Makedonya Komitesi tarafından organize edilen ve Makedonya halkını Rum Patrikliği'nden ayırıp Bulgar Eksarhlığı'na katılmaya zorlayan sistematik çete hareketinin başlamasından sonra, Patriklik tarafı Makedonya'daki çıkarlarının tehdit edildiğini düşünerek ayrılıkçı hareketlere karşı karşıt bir hareket örgütlemeyi kararlaştırdı. 1900 yılında Batı Makedonya kenti Kesriye'de birlikler örgütlemeye başlayan Germanos Karavangelis adlı bir papaz Makedonya'da düzenli bir Rum milis hareketinin kıvılcımlarını yaktı. 1902-1903 yıllarında Rum birliklerinin Batı Makedonya'daki eylemleri genişledi. Çok sayıda Eksarhlık köyü Rum Patrikliği'ne geri kazandırıldı.⁸⁹¹

Monsieur Manosa göre, Yunanistan aslında Selanik'e göz dikmemiştir. Ancak, Makedonya'nın güney kısmının Bulgarların eline geçmesi meselesi ile Selanik konusu Yunanistan için hayat ve memet meselesi olmuştur.⁸⁹²

⁸⁸⁹BOA., DH. İD., 106/10, 9. B. 1330 (24 Haziran 1912).

⁸⁹⁰MMZC, Devre I, Cilt I, İçtima Senesi I Yirminci İnikad, 17 Kânunusani 1324 (30 Ocak 1909), s.374.

⁸⁹¹Mehmet Hacısalihoğlu, *age*, s.110-111.

⁸⁹²F.O. 371/758|18485/26/09/44A, 12th May 1909.; Bu konuyla ilgili olarak Yunanistan'ın politikası Avusturya Macaristan ile çakışmaktadır. Yunanistan, özellikle Selanik ve Yunan Arnavutluğunu istemekteydi. F.O. 371/758|18485/26/09/44A, 12th May 1909.; Avusturya'nın Balkan ve Selanik

1904 ile 1908 arasında Rum çeteler yurt severlik görevleri için dağlara çıktılar. Kendilerini şu ya da bu yanda olarak ilan etmek zorunda kalan gönülsüz köylüler, para olmazsa dayakla teşvik ediliyorlardı. Eksarhcılar vuruldu. Düşman evler ve bazen tüm köyler ateşe verildi. Yeni muharebe hatları çiziliyordu. Bulgarlar Rumların baş düşmanıydı. Köylüler, Eksarhçı papazların hizipçi olduğu ve onların gömdüğü kişilerin huzur içinde yatamayacakları konusunda uyarılıyorlardı. Selanik'teki Rum lisesinde, bir papaz öğrencilerine Bulgarların “caniler, suçlular, kâfirler olduğunu ve yeryüzünden temizlenmeleri gerektiğini” öğretiyordu.⁸⁹³

Meşrutiyet ilan edilmeden hemen önce 1907 yılı içinde Makedonya'da Yunan hükümetinin çete hareketleri hala devam etmekteydi. Her ne kadar 1907 Ocak ayı Yunan ve Bulgar devrimci örgütleri için sakin geçti ise de baharda harekete geçmek üzere Teselya'da hazırlıklar devam etmekte idi. Aynı yıl içinde Yunan çetelerinin katliam olayları devam etmiş Katrin Kazası dâhilinde Bulgarların katl edildikleri görülmüştür. Yunan çeteleri ile Türk askerleri arasında çatışmalar Temmuz ayı içinde de devam etmiş. Temmuz sonlarına doğru Osmanlı hükümeti Teselya çetelerinin oluşumunu önlemek için Atina hükümetine çağrıda bulunmuştu.⁸⁹⁴

Resim 18: Selanik Şimendifer İstasyonunda Yunan Eşkıyalarının Avdeti⁸⁹⁵

politikaları için ayrıca bkz. **F.O.** 371/606|26135/26135/09/7, 07th July 1909.; **F.O.** 371/758|29328/26/09/44, 31st July 1909; **F.O.** 371/732|29989/23876/09/38,03rd August 1909.

⁸⁹³Mark Mazower, *age*, s.278-279.

⁸⁹⁴**F.O.** 6413/6413/08/19; **Extract from Annual Report for Greece for the Year 1907:** (Enclosure in Despatch from Sir F. Elliot, No. 21 of February 19, 1908).

⁸⁹⁵İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Kartpostallar/ Krt_001268/ Yer Numarası: (t.y.)/ Erişim Tarihi: 10.02.2016.

Meşrutiyetin ilanından önce bu gibi çete faaliyetleri ile uğraşp meşrutiyetin ilanı ile birlikte bu faaliyetlerinden feragat eden kişilerin daha sonra tekrar bu fesat işlerle işğal etmeye başladıkları ve çete faaliyetlerine giriştikleri gözlenmiştir. Bu noktada Selanik Vilayeti'ne bildirildiğine göre; daha önceden fesat heyetinden iken hürriyetin ilanını müteakip bu fesat işlerden vazgeçmiş olup daha sonra yine kendilerini gösteren Yorgi Torbali ve rüfekası gibi kişilerin Rum çeteleri tertip ile gerek Yunanistan'dan gelecek olan çetelere muavenet ve gerek oradan dehalet edeceklere talimat vermek üzere olduklarının anlaşılması üzerine bu olayın engellenmesi ve gerekli olan tedbirlerin alınmasının istendiği görülür.⁸⁹⁶

Yine aynı doğrultuda Yunanistan'dan Osmanlı topraklarına eşkıya ve çete reislerinin geçtiğine dair istihbarat artmakta olduğundan bunların hüviyetleri, miktarları, nerelerde dolaşmakta oldukları ve ne gibi teşebbüslerde buldukları hakkında Selanik Vilayeti'nden malumat istenmiştir.⁸⁹⁷

Bu noktada 29 Teşrinisani 1324 (12 Aralık 1908) tarihli mahremane bir şifre ile bildirildiğine göre; elde edilen bazı istihbarat neticesinde son günlerde Yunanistan'da iki yeni eşkıya çetesi teşkil etmişti. Bunlardan biri seksen kişiden ibaret ve büyük kısmı Giritli idi. Söz konusu çete bundan on gün önce Makedonya'ya geçmiş ve Naslıç Kazası'na tabi Seliçe Rum Karyesi'nde bulunmaktaydı. İkinci çete ise uygun bir vakitte ve fırsat bulduğunda Makedonya'ya geçmek için hazırlanmaktaydı. Diğer taraftan Balaç Karyeli ihtiyarca sakallı bir Rum, adı geçen karye civarında kâin bir değirmeni işletmekte ise de asıl vazifesi Yunanistan'dan Makedonya'ya silah getirmek olup takriben 20 gün önce Atina'ya gitmişti ve oradan aldığı tüfekleri Rum ahalisine dağıtmak için Selanik'e gönderecekti. Ayrıca yine Yunan zabitanından biri Balaç Karyesi'nden Selanik'e gelmişti. Kendisi Balaç Rum umur-u fesadiyesi reisi bulunduğundan söz konusu tüfekleri teslim etmek maksadıyla Selanik şehrine geldiği anlaşılmaktaydı. Alınan bu şifre üzerine Selanik Polis Müdüriyeti'nden söz konusu bu ihbar hakkında gerekli tahkikatın yapılarak o isimde bir Yunan zabitanının Selanik'e geldiğinin doğru olup olmadığının ve eğer doğru ise ne vakit gelerek nerede ikamet ve kimlerle ihtilat etmekte bulunduğuna dair elde edilen malumatın bildirilmesi ve tüfekler

⁸⁹⁶BOA., TFR. I. SL., 202/20142, 20. Z. 1326 (13 Ocak 1909).

⁸⁹⁷BOA., DH. MKT., 2783/51, 10. Ra. 1327 (1 Nisan 1909).

hakkında da gerekli takibatın yapılarak bunların Selanik'e ithali halinde zabt ve müsaderesinin itina ile gerçekleştirilmesi istenmiştir.⁸⁹⁸

Yine aynı konu ile ilgili olarak Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından her ne kadar Yunan Hariciye Nezareti tarafından tekzip edilmiş olsa da Yunanistan'dan Osmanlı memleketlerine çeteler geçirildiğine dair Bulgar evrakı havadisinde görülen neşriyatın aslı olup olmadığının tahkik edilerek söz konusu çeteler hakkında Selanik Vilayeti'nden malumat istendiği görülmektedir. Bunun üzerine bildirilen cevapta Rum fesat erbabı tarafından faaliyetlerde bulunulacağı hakkındaki neşriyatın sıhhate delalet edecek bir malumat olmadığı ve gerekli olan tahkikat ve tarassuda devam edilmekte bulunulduğu bildirilmiştir. Diğer taraftan merkez Filorina kaymakamlığından bildirildiğine göre ise, Filorina Kazası'ndaki Rum eşkıyasından Kaptan Pavla ile Gorgi'nin riyaseti altında çetelerin karyeleri dolaşarak Arnavut ahaliyi tehditle Rumluğa davet etmekte, Bulgarlara da bazı taarruzlarda bulunmakta oldukları ve Rum müfsitlerinin Bulgarlara olan taarruzlarının Bulgarları karşılık vermeye sevk ederek oralarda asayiş ihlal maksadına yönelik olduğu bildirilmiştir.⁸⁹⁹

Selanik Polis Müdüriyet'in bildirildiğine göre ise, Rumların çete tertip ve dâhile sevk etmek gibi faaliyetleri mahsustu.⁹⁰⁰ Aynı noktada Atina Sefareti Seniyyesi'nden, 19 nefer Giritlinin Rumeli'ne gitmek üzere Galosa çıkacaklarının bildirilmesi üzerine Girit'ten Rumeli'ne çıkacak bu gibi çeteler için mahalli hükümetçe yeni tahkikatta bulunulması konusunda gerekli olanlara tebligatta bulunulması emredilmiş ve Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na da keyfiyeti tebliğ kılınmıştır.⁹⁰¹

Bu gibi çete girişimlerinin artması üzerine Selanik, Manastır Vilayetleri'ne, Yunan çetelerinin Osmanlı hududunu tecavüzlerinin men edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve tahkikatın icrası Dâhiliye Nezareti tarafından emredilmiştir. Bu noktada Yunan hükümetinin tekziplerine ve teminatına bakılmayarak daimi surette yukarıdaki esaslar noktasında hareket edilmesinin ilgililere tebliğ edilmesi istenmiştir.⁹⁰²

Bu şekilde gerek Yunanistan'da teşkil edilerek Selanik'e gelen ve gerekse Selanik'te oluşturulan çetelerin Müslüman ahaliye saldırımları ile iki unsur arasında

⁸⁹⁸BOA., TFR. I. SL., 201/20005, 20. Za. 1326 (14 Aralık 1908).

⁸⁹⁹BOA., TFR. I. UM., 29/2849, 27. C. 1327 (16 Temmuz 1909).

⁹⁰⁰BOA., TFR. I. SL., 211/21014, 29. Ca. 1327 (18 Haziran 1909).

⁹⁰¹BOA., TFR. I. UM., 28/2714, 4. S. 1327 (25 Şubat 1909).

⁹⁰²BOA., TFR. I. UM., 28/2725, 15. S. 1327 (8 Mart 1909).

çeşitli çatışmalar yaşanmaktaydı. 12 Mart 1325 (25 Mart 1909) tarihinde merkez kaymakamlığı tarafından Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na bildirildiğine göre,⁹⁰³ Karaferye ile Selanik Merkez Kazası'nın Vardar Nehri menbasına tesadüf eden ve Rumluk namıyla anılan kırk elli kadar köy ve çiftlikte bulunan İslam çiftlik ashabıyla, subaşı ve sekbanlara Rum eşkıyasının taarruzda bulunması üzerine bu bölgelerin sakin bir halde bulundurulması için jandarma alay kumandanlığınca tertip edilen seyyar müfrezenin bu hedefi takip etmeleri gerektiği ve bir müddet için nahiye müdürü ile gezmek ve eşkıyayı mahv ve tenkil etmek üzere bir de askeri müfreme tertip edilmesinin gerekliliği bildirilmiştir.⁹⁰⁴ Ayrıca Selanik ve Siroz'da Yunan çeteleri İslam ahaliye karşı harekâta bulduklarından Yunan hududuna askeri kuvvet talep edilmiştir.⁹⁰⁵

Rumlarla İslam unsuru arasında yaşanan bu çatışmalardan ayrı olarak özellikle Rumlarla Bulgarlar arasında çeşitli çatışmalar yaşandığı da görülmekteydi. Bu noktada Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Bey tarafından Selanik Vilayeti'ne gönderilen şifrede, birkaç hafta evvel Yenice Kazası'na bağlı Çarnarika civarında Rumlardan 30 kadar silahlı kişinin dolaştığı ve Rum eşkıyasının faaliyetlerinden Bulgarların heyecana kapıldıklarının istihbar edildiği ifade edilerek durumun tahkik edilmesi istenmiş, bu gibi bir durum var ise vilayete ve orduya gerekli tebligatın ifasıyla inzibatın muhafazası maddesinin istikbali rica edilmiştir.⁹⁰⁶

Bunun üzerine Selanik Vilayetince yapılan soruşturma neticesinde Rum çetelerinin Çarnarika'da bulunmadığı ve Bulgarların heyecanının doğru olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca tam tersi olarak bazı köylerde cüzi bir halde kalan Rumlara karşı Bulgarların ara sıra tecavüzde buldukları bildirilmiştir. Diğer taraftan zikr olunan Rum çetesi hakkında bir malumat olmadığı ancak Rum köylerinde ve bilhassa Çarnarika Karyesi'nde köylüler arasında yerli köy çeteleri tertibatının ikmal edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca yine yangın ve hayat sigortaları memuriyeti gibi vesair adlarla karye ve kasabaları dolaşan Yunanlı eşkıya rüesasının hangi köyde Bulgarlara karşı tehdit varsa o bölgelerde şekavete giriştikleri ifade edilmiştir.⁹⁰⁷ Bu yazışmalardan da anlaşılacağı üzere Bulgarlar ve Rumlar arasında karşılıklı bir şekavet ortamı mevcuttu.

⁹⁰³BOA., TFR. I. SL., 206/20509, 3. Ra. 1327 (25 Mart 1909).

⁹⁰⁴BOA., TFR. I. SL., 206/20509, 3. Ra. 1327 (25 Mart 1909).

⁹⁰⁵BOA., BEO., 3591/269266, 17. C. 1327 (6 Temmuz 1909).

⁹⁰⁶BOA., TFR. I. SL., 205/20411, 16. S. 1327 (9 Mart 1909).

⁹⁰⁷BOA., TFR. I. SL., 205/20411, 16. S. 1327 (9 Mart 1909).

Yine Rumlar ile Bulgarlar arasında yaşanan gerginliklerle ilgili olarak Selanik merkez kaymakamlığına çekilen bir şifrede; Rum eşkıyasından Kaptan Yani'nin Teşrinisani'nin 16. günü refikleriyle beraber Davudbalı Karyesi'ne giderek karyedeki Bulgar sakinlerini tehdit eylediğinin istihbar olunduğu ifade edilmiş ve bu durumun tahkik edilerek neticesinin bildirilmesinin istendiği görülmüştür.

Yapılan tahkikat neticesinde Selanik merkez kaymakamlığı tarafından bildirildiğine göre, böyle bir emareye rastlanmadığı ancak bu gibi bir olayın yaşandığı hakkında Rum ve Bulgar ahaliden âlem ve haberler verildiği ve mamafih adı geçen kişi hakkında şiddetle takibata devam edilmekte olduğu bildirilmiştir.⁹⁰⁸

Rum ve Sırlar tarafından Bulgarlara karşı girişilen bu cinayet vakıalarında Drama metropoliti ile Kavala Yunan konsolosunun da müdahil bulduklarının anlaşılması üzerine bu kişilerin görevlerinden alınması istenirken,⁹⁰⁹ yine aynı doğrultuda Selanik'te Rumları Bulgarlara karşı tahrik eden Drama metropolitinin de başka bir mahalle nakline karar verilmişti.⁹¹⁰

Rumların bu faaliyetlerindeki amaçlarından biri de Eksarhane mensubiyetini Rumlaştırmaktı. Bu tür faaliyetlerini Edirne, Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetleri ile Çatalca Sancağı gibi bölgelerde gerçekleştirmekteydiler. Bu konuda Bulgar Eksarhlığı vekâletinden devlete şikâyetleri içeren takrirler sunulmakta idi.⁹¹¹ Eksarhane mensuplarını Rumlaştırmak maksadıyla yapılan saldırılar neticesi meydana gelen cinayet vakıaları suçlularının yakalanarak adliyeye teslimleri konusunda Edirne, Selanik, Manastır, Kosova Vilayetleri ve Çatalca mutasarrıflığınca gereğinin yapılmasının istendiği görülür.⁹¹² Rumeli'de Rum veya Sırlar tarafından Bulgarların katledildiği, şayet hükümet katilleri yakalamazsa Bulgarların intikama teşebbüs edecekleri dile getirilmekteydi.⁹¹³

Patrikhane ve Eksarhlık arasındaki var olan düşmanlık çok köklüydü ve iki ulusun amacı tamamen birbirine zıttı. M. Spalaiković'in ifadelerine göre bu konu Bulgaristan ve Yunanistan ilişkilerini belirleyen temel etkenlerdendi.⁹¹⁴

⁹⁰⁸BOA., TFR. I. SL., 201/20080, 6. Z. 1326 (30 Aralık 1908).

⁹⁰⁹BOA., BEO., 3572/267847, 8. Ca. 1327 (28 Mayıs 1909).

⁹¹⁰BOA., BEO., 3577/268239, 29. Ca. 1327 (18 Haziran 1909).

⁹¹¹BOA., BEO., 3582/268612, 5. C. 1327 (24 Haziran 1909).

⁹¹²BOA., DH. MKT., 2861/3, 10. C. 1327 (29 Haziran 1909).

⁹¹³BOA., DH. MKT., 2851/37, 2. C. 1327 (21 Haziran 1909).

⁹¹⁴F.O. 371/834|46598/31158/10/39, 17th December 1910, (Mr. Barclay'dan Sir Edward Grey'e).

Selanik, Manastır, Kosova ve Edirne Vilayetleri'ndeki Bulgarlara karşı yapılan cinayetlerin Rum ve Sırp komitelerince tertip edildiğinin anlaşılması üzerine bu gibi olayların tekrarlanmasının önüne geçmek için gerekli tedbirlerin alınması yoluna gidilmiştir.⁹¹⁵ Rumlarla Bulgarlar arasındaki bu çatışmaların artması sonucu, Bulgarlara karşı Rumlar tarafından gerçekleştirilen cinayetlerin faillerinin yakalanması ve bu gibi hadiselerin tekrarlanmaması için her mahalde asker tarafından zaptiye kuvvetine yardım edilmesi 31 Mayıs 1325 (13 Haziran 1909) tarihli emirname ile merkez tarafından istenmiştir. Bunun üzerine emniyet ve ahalinin istirahatını temin için mevcut vasıtanın son raddesine kadar uygulanması konusunda her türlü tedbir alındığı gibi asker efradı kanunlar mahiyetinde devriye mahalleriyle gezdirilerek icabında muavenette bulundurulmaya başlanmıştı.⁹¹⁶

Bu çatışmalarla ilgili olarak Ajans Reuter, Atina'dan aldığını beyan ettiği 27 Nisan 1910 tarihiyle şu resmi telgrafnameyi yayınlamıştır: “*Makedonya komitesine mensup bazı Bulgarların Siroz Sancağı'na tabi Kalendere Karyesi'nde Rum muteberanından Kostantino adlı kişiyi katlettikleri Selanik'ten bildiriliyor. Aynı karyede birkaç ay içinde bu yolda iki cinayet vukua gelmesi Rum ahali arasında dehşet uyandırmıştır. Gevgili ve Gümünce havalisinde askeri memurların hareketleri ciddi itirazlara mahal vermiştir. Askeri müfrezeler Rum ve Bulgar köylülerine mezalim icra ediyorlar. Manastır'da Türkler tarafından on nefer Rum, divan-ı harp tarafından beşer sene kürek cezasına mahkûm edilmişlerdir. Makedonya komitesinin taziyek eseri olan bu mahkûmiyet hiçbir delile dayanmamaktadır. Divan-ı harbin kararı ahali üzerinde olumsuz bir tesir icra etmiştir.*”⁹¹⁷

Bu türlü haberlerin alınması üzerine Selanik Vilayeti'ne gönderilen şifre ile tahkikatın yapılarak ahvalin bildirilmesi istenmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde Selanik Vilayeti'nden bildirildiğine göre; Mülazım Mustafa Ağa'nın Menlik Karyesi'nden birini darp ettiği muhakeme neticesinde sabit olmadığından beraatına karar verilmişti. Diğer taraftan bazı eşhası darp ettikleri beyan olunan efradın hüviyetleri de tayin olunamadığından takibat-ı kanuniye icrası şahısların tayinine bağlı olduğu ve Görife Karyeli Daskal ve rüfekasını darp ile suçlanan mülazım Mustafa Ağa

⁹¹⁵BOA., BEO., 3592/269389, 18. C. 1327 (7 Temmuz 1909).; BOA., DH. MKT., 2843/25, 25. Ca. 1327 (14 Haziran 1909).

⁹¹⁶BOA., TFR. I. SL., 211/21002, 25. Ca. 1327 (14 Haziran 1909).

⁹¹⁷BOA., DH. MUİ., 65/66, 21. R. 1328 (30 Haziran 1910).

ile Muharrem Çavuş'un bir ay ve yirmi gün hapislerine gıyaben karar verildiği ve de Demirhisar'da bazı Rumlar hakkında vukuu bildirilen tecavüzün doğru olmadığı bildirilmiştir.⁹¹⁸ Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Bulgarlar ile Rumlar arasında baş gösteren bu çatışmaların tekrarlanmasını önlemek için hükümet tarafından gerekli tedbirlerin alınması yoluna gidilmiş ve ayrıca bu konuda görevlerini suiistimal eden memurlar da gereken cezalara çarptırılmışlardır.

Rum çetelerinin bu faaliyetleri konsolosluklar tarafından da desteklenmekteydi. Konu ile ilgili olarak 14 Kânunuevvel 1324 (27 Aralık 1908) tarihinde Siroz mutasarrıf vekili tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifrede; Siroz Yunan konsolosu ile beraber Manastır konsolosunun ve de Selanik konsolosunun Siroz'da metropolit hanenin karşısındaki mektebe gittikleri ve adı geçen mektepte toplanmış olan iki bini aşkın kişi tarafından karşılandıkları ve bir çete reisi tarafından Rum milletinin terakkisine dair el yazısıyla yazılmış 20 sayfalık bir nutuk okunarak dağıldıkları bildirilmekte idi.⁹¹⁹ Bu gibi ifadelerden de anlaşıldığı üzere konsolosların ayrılıkçı hareketlere dâhil oldukları gözlenmekteydi.

21 Kânunuevvel 1324 (3 Ocak 1909) tarihi ile İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Rumeli Vilayet-i Selase-i Müfettiş-i Umumiliği vekâletine bildirildiğine göre ise, Selanik Yunan konsoloshanesi mensubiyeti Yunanistan'dan gelen erkân-ı harp zabitlerinden ibaretti. Ve yine bunların memleketlerindeki eski çete rüesası ile daimi surette münasebette bulunarak fesat eylemlere devam ettikleri ve daha önce Karaferye'de Rum komitesi azasından olan bir takım Rumların Yunan konsolosu tarafından çağrıldıkları ve Leftehor iskelesine silah ve cephaneye çıkarıldığı anlaşılmıştı. Bütün bunlar Rumların bir hususi maksat için hazırlığa giriştiklerini açıkça göstermiş olduğundan gerekli tahkikatların yapılarak lazım gelen tedbirlerin alınması ve Rumların müfsit tasavvurlarını ortaya çıkarmalarına imkân verilmemesi ve de silah ve cephaneye ithalatının da menine dikkat edilmesi hususlarının gerekli olanlara ihtar edilmesi istenmiştir.⁹²⁰

Yunan eşkıya rüesaları kumandalarındaki çeteler Selanik Yunan konsoloshanesinin delaletiyle Selanik'te de teşekkül ederek Rum köylerinde dolaşmak

⁹¹⁸BOA., DH. MUI., 65/66, 21. R. 1328 (30 Haziran 1910).

⁹¹⁹BOA., TFR. I. MKM., 33/3259, 5. Z. 1326 (29 Aralık 1908); BOA., DH. ŞFR., 408/10, 16. Ke. 1324 (24 Aralık 1908).

⁹²⁰BOA., TFR. I. SL., 202/20126, 17. Z. 1326 (10 Ocak 1909).

ve karışıklık çıkartmak üzere hareket etmekte ve kendilerine adı geçen konsoloshane tarafından talimat verilmekte idi.⁹²¹ Siroz Yunan konsolosu ile Drama metropolitinin Zihne Kazası'nda gezdikleri sırada Rum çetelerini kayıt ve askeri milis tarzında tertip ettikleri ve bunların bir süre sonra Yunanistan'dan gizlice gelecek silah ve askerlerle birlikte ihtilal yapacakları ihbar olunduğundan bu konudaki Rumeli Müfettişliği Umumiliği'nin mütalaasının bildirilmesi istenmiştir.⁹²²

Selanik Polis Komiserliği'nden bildirildiğine göre, Rum çeteleri Üsküp şimendifer hattını takip ederek Selanik'ten çıkmışlar ve bunlar kuvvet arttırarak faaliyet göstermeye başlayacaklardı. Ve kendilerine Yunan konsoloshanesi tarafından talimat ve para verilmekte ve şehir dâhilinde birçok müfsit olayları teşvikte ve fesat tebligatlarda bulunarak dolaşmaktaydı. Bu türden Rum fesat erbabına katiyen fırsat ve meydan verilmemesi için polis takibat ve tahkikatından geri durulmayarak icra edilmesi mümkün olan her türlü tedbire başvurulmuştu.⁹²³ Aynı noktada Selanik Jandarma Kumandanlığı'ndan yazıldığına göre, Siroz Yunan konsolos vekilinin bazı köyleri dolaşarak müfsit eylemlere çalıştığı bildirilmekte idi.⁹²⁴

Konu ile ilgili olarak Atina sefaretı marifeti ile Yunan hükümeti nezdinde teşebbüste bulunmak üzere Edirne, Selanik ve Manastır Vilayetleri'nin muhtelif yerlerinde ortaya çıkan Yunan çetelerine dair malumat istenmiş,⁹²⁵ Selanik ve Manastır Vilayetleri'nde tespit edilen çetecilere ilişkin evrak Hariciye Nezareti'ne gönderilmişti.⁹²⁶

Vilayet dâhilinde Rumeli'de bulunan Yunan memurlarının müfsit olayları tahrik ettiklerinin elde edilmiş olan evrak fotoğraflarından net bir şekilde anlaşılması üzerine söz konusu bu evraklar Atina Sefiri Nabi Bey Efendi tarafından Yunan vükela reisine sunulmuştu. Bunun üzerine kendileri bunların fena bir siyasete delil bulunduğunu açıktan açığa itiraf etmiş ve Osmanlı memleketindeki Yunan emel ve maksadının temini teşebbüslerinin son bulduğunu ve bu konuda Osmanlı hükümetine yeniden teminat verebileceğini ifade etmişti. Bütün bunlardan dolayı Osmanlı memleketinde Yunan

⁹²¹BOA., TFR. I. AS., 71/7087, 2. C. 1327 (21 Haziran 1909).

⁹²²BOA., DH. MKT., 2709/56, 24. Z. 1326 (17 Ocak 1909).

⁹²³BOA., TFR. I. SL., 211/21001, 28. Ca. 1327 (17 Haziran 1909).

⁹²⁴BOA., TFR. I. SL., 209/20884, 10. Ca. 1327 (30 Mayıs 1909).

⁹²⁵BOA., BEO., 3592/269364, 17. C. 1327 (6 Temmuz 1909).

⁹²⁶BOA., DH. MKT., 2867/8, 17. C. 1327 (6 Temmuz 1909).

emeline hizmet eden anasının fiil ve hareketini tesirsiz kılabilmek için bunların devamlı olarak nezaret altında bulundurulmasının zorunluluğu bulunmaktaydı.⁹²⁷

8 Kânunusani 1324 (21 Ocak 1909) tarihinde Selanik Vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre; Selanik, Siroz ve Kavala konsolosluklarının zabitan ve memurlarının Yunan emellerini gerçekleştirmeye kemal-i faaliyetle çalışmakta oldukları polis tahkikatı neticesinde anlaşılmıştı. Bu konuda elde edilen bilgilere göre meşrutiyet idaresinin ilanı ile mezhep seçiminde serbestinin tesisi ile Makedonya'daki Hıristiyanlar arasında mezhepler itibari ile bariz değişiklikler olmuş ve Yunanistan bu değişikliklerden dolayı kendisini zarar görmüş ad eylemekteydi. Bundan dolayı konsoloshaneleri ve muhtelif vesilelerle gönderdiği memurları vasıtasıyla Rumeli'de sakin Ortodoksların efkârını Yunan emeline meyl etmelerini sağlamak üzere çeşitli bölgeleri dolaşmakta, Hıristiyanları Yunan emellerine geçirmeye teşvik etmekte ve bu icraata metropolitler ciddi muavenette bulunmakta idiler. Bundan dolayı derhal bu gibi konsoloslarla, metropolitlerin hiç bir sebep olmadığı halde karyelerde dolaşmaları caiz olamayacağından asli vazifelerini ifaya davet olunmaları gerekmektedir. Diğer taraftan daha önceden af edilmiş olan eşkıya dahi kasabalarda ve köylerde gezmekte olduklarından bunların hareketleri de ayrıca dikkate alınması gerekli bir husus idi. Meşrutiyetin ilanının ardından Rum ve Bulgar çetelerinde senelerce faaliyet gösteren kişilerin affedilmelerinin ardından tekrar dağa çıkmaları ve serbest bir şekilde istedikleri mahallerde faaliyet icra etmeleri, bunlar hakkında meşrutiyetle mütenasip bir tedbirin alınmasını gerekli kılmakta idi.⁹²⁸

Bu şekilde çete hareketlerini destekleyen Siroz Yunan konsolosu ile Kavala konsolos vekilinin azl ve değiştirilmeleri gerekliliği üzerinde durulurken,⁹²⁹ yine aynı doğrultuda eşkıya rüesasından Yunan Topçu Yüzbaşısı Mihail'in Katrin Kazası dâhilinde dolaştığı, metropolit hanede pek çok eşhas ile görüştüğü ve çete tertibine ait müzakeratta bulunduğu bildirildiğinden memleketine iadesi yoluna gidilmişti.⁹³⁰ Ayrıca yine Drama metropolitinin Osmanlı birliğine karşı yapmış olduğu çalışmalarından dolayı başka bir yere tayin edilmesine gidilmişti.⁹³¹

⁹²⁷BOA., DH. MUİ., 14-2/22, 23. L. 1327 (7 Kasım 1909).; Atina Sefaret-i Seniyyesi'nden gelen bu tahrirat için ayrıca bkz. BOA., DH. MUİ., 14-2/22, 23. L. 1327 (7 Kasım 1909).

⁹²⁸BOA., DH. MKT., 2724/92, 8. M. 1327 (30 Ocak 1909).

⁹²⁹BOA., DH. MUİ., 15-4/2, 1. Ra. 1328 (13 Mart 1910).

⁹³⁰BOA., DH. MKT., 2728/86, 12. M. 1327 (3 Şubat 1909).

⁹³¹BOA., DH. ŞFR., 408/140, 1. Ks. 1324 (14 Ocak 1909).

Ayrıca diğer Rum mebuslarının ve memurlarının da bu tür kışkırtıcı hareketler içinde yer aldığı anlaşılmakta idi. Örneğin, Yunan fesat komitesinin en önemli erkânından olduğu halde Serfiçe mebusluğuna tayin olunan Boşo Efendi'nin Selanik'e gelerek ahaliye ifsada başladığının ııarı üzerine gerekli tedbirlerin alınarak çetelere iltihak edenlerin takip ve tenkili, Boşo Efendi'nin Selanik'te umumi asayişin bozulmak üzere olduğu ve ahaliye işkence edildiğinden bahseden telgrafnamesinin tahkik edilerek hakikatin ortaya çıkarılması istenmiştir.⁹³²

Yine bu noktada Selanik Polis Müdüriyeti tarafından bildirildiğine göre, Selanik'te Rumların bir toplantı yapacakları ve Rum eytamhanesinde bir piyango tertip edileceğı ve ahaliden toplanacak para ile büyük bir mektep tesisini planladıkları anlaşılmıştı. Bu durumun anlaşılması üzerine metropolit efendiye ilgili memurlar gönderilerek söz konusu durumun sorulması üzerine bu olayın doğru olduğunu ve hükümete malumat edemediğinden kusur ettiğini itiraf etmiş, sükûn ve asayiş bozucu bir halin yaşanmayacağı metropolit tarafından ifade kılınmıştı. Bunun üzerine ihtiyari inzibat tedbirlerine başvurulmuştu.⁹³³ Bütün bu yazışmalardan ve bilgilerden de anlaşılacağı üzere Selanik'te bulunan Rumların fesat ve ayrıcalıkçı hareketleri hat safhaya ulaşmıştı.

Diğer yandan bu Rum müfsit çeteler tarafından halka silah dağıtıldığı görülmekte idi. 23 Teşrinisani 1324 (6 Aralık 1908) Zağlivor Karyesi İttihat ve Terakki heyeti idaresi tarafından Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bildirildiğine göre; Siroz Kazası'na tabi Ravne Karyeli Yani Kaptan adındaki biri beş refikiyle beraber Hortaç, Livadi, Beştere, Edermil, Ravne Karyeleri'ni gezerek Zağlivora gelmişti. Bu kişinin böyle köylerde dolaşıp Hıristiyan halkı toplamasının sebebinin tahkik edilmesi sonucu bunların bir ihtilal cemiyeti teşkil ettikleri tespit edilmişti. Bu mesele Yunanistan'dan 8 bini aşkın gara tüfeğinin Ksendire cihetinden çıkarılarak dağıtılması gibi Livadi Karyesi ahalisine dahi birer gara tüfeğı ile birer de revolver dağıtılması ile de teyit edilmişti. Bundan dolayı bu konuda ihtiyatlı davranılması için gerekli olan tedbirlerin alınması hususunun dikkate alınması arz edilmekte idi. Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından, ihbar edilen bu vakanın çok önemli görülmesi üzerine gerekli tedbirlerin seri surette alınması ricası Müfettiş-i Umumilik Vekili Mahmut Şevket Paşa hazretlerine takdim kılınmıştır. Bunun üzerine Selanik Vilayeti'nden

⁹³²BOA., DH. MKT., 1307/7, 17. B. 1327 (4 Ağustos 1909).

⁹³³BOA., TFR. I. SL., 211/21014, 29. Ca. 1327 (18 Haziran 1909).

gerekli tahkikatın yapıp önlemlerin alınmasına gidilerek böyle bir teşebbüse katiyen meydan verilmemesi ve silahların ithal ve müsaderesi hususlarının gerekli olanlara bildirilmesi istenmiştir.⁹³⁴

Diğer yandan aynı konu ile ilgili olarak Selanik Polis Müdüriyeti'nden yazıldığına göre konyak ve bira kasaları içinde karyelere silah ve fişek nakledilerek ve papazlar vasıtasıyla Rum ahaliye dağıtıldığı anlaşıldığından,⁹³⁵ kaçakçıklar tarafından nakledilen gara tüfeklerinin Selanik Vilayeti'ne ithalinin menî için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.⁹³⁶

Rumlar Makedonya'daki emellerini gerçekleştirmek için Yunanistan'dan Selanik'e silah ithal etmekte ve bu silahları halka dağıtmakta idiler. Ksendire, Aynoroz, Kavala ve Taşoz sahiline silah çıkarılmakta olduğu haber alınmasına binaen söz konusu sahilde tarassudat icra eylemek üzere Apagot sefinesi gönderilmiştir. Ayrıca Yunanistan'dan Vasil ve Yorgi isimlerindeki iki kişinin rüfekaşısı ile beraber Ksendire Kazası'na çıkarak ve bunların köyleri ihtilale sevk etmek ve bazı teşkilat ve tedarikte bulunmak gibi teşebbüslere girişmek maksadında olduklarının anlaşılması üzerine bahren ve berren takibatta bulunmak üzere bir torpido ile bir bölük askerin gönderilmesinin Ksendire kaymakamlığından istendiği görülür.⁹³⁷ Bunun üzerine gerekli askeri kuvvetin gönderilmesi konusunda Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na müracaat edilerek Yunanlıların silah ve sair mühimmat ithaline çalıştıkları şu sırada sahillerin sürekli tarassut altında bulundurulmasının son derece önemli görülmesinden dolayı bu konuya ehemmiyet verilmesi istenmiştir.⁹³⁸

Yunanistan'dan kaçak silah ve şahıs sokulmasının önüne geçilmesi maksadıyla Gökçedağ ve Apagot gemileriyle Demirhisar torpido ve istimbotunun Selanik'e hareket etmeleri Tersane Kumandanlığı'ndan Bahriye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁹³⁹

Selanik Vilayeti'nden bildirildiğine göre, Yunan kaçakçıların gemilerle yaptıkları silah kaçakçılığının önlenmesi için vilayet emrine verilen Gökçedağ sefinesinin tarassuduna devam ettiği fakat Yunan kaçakçıların Yunan Bahriye

⁹³⁴BOA., TFR. I. SL., 201/20062, 4. Z. 1326 (28 Aralık 1908).

⁹³⁵BOA., TFR. I. SL., 213/21269, 28. C. 1327 (17 Temmuz 1909).

⁹³⁶BOA., DH. MKT., 2822/75, 3. Ca. 1327 (23 Mayıs 1909).; BOA., DH. MKT., 2803/96, 15. R. 1327 (6 Mayıs 1909).

⁹³⁷BOA., DH. MKT., 2713/76, 27. Z. 1326 (26 Ocak 1909).

⁹³⁸BOA., DH. MKT., 2713/76, 27. Z. 1326 (26 Ocak 1909).; BOA., BEO., 3546/265925, 22. Ra. 1327 (13 Nisan 1909).

⁹³⁹BOA., DH. MKT., 2808/78, 20. R. 1327 (11 Mayıs 1909).

Nezaretî'nden üç tane eski istimbot satın alarak kaçakçılığı bunlarla yapmaları nedeni ile Selanik limanının korunması öneminin bir kat daha arttığından hem limanın korunması ve hem de kaçakçıların takibi için birkaç geminin daha vilayet emrine tahsisi istenilmişti.⁹⁴⁰

Aynı konuyla ilgili olarak Atina Sefareti'nden Dâhiliye Nezaretî'ne bildirildiğine göre ise, Yunan Bahriye Nezaretî tarafından Pire'de müzayedeye çıkarılıp kaçakçılar tarafından satın alınan üç adet torpido istimbotu vilayetlere silah ve eşya ithal etmek maksadıyla satın alınmıştı.⁹⁴¹ Bunun üzerine Selanik Vilayeti sahilinde alınması mümkün olan tedbirlere hemen başvurulması gereği bildirilmiştir.⁹⁴² Bunun üzerine sahilinin güvenliğine gerekli özen gösterilerek talep vukuunda Selanik sahilinin muhafazası için gambotlar gönderilmiştir.⁹⁴³ 1326 (1908) yılında Selanik sahiline Yunanistan tarafından silah ve barut yığılmakta olduğu bildirilerek, sahil muhafazasına memur iki torpido işler durumda olmadığından tarassut için Bahriye Nezaretî'nce bir gambotun gönderilmesinin istendiği görülmüştür.⁹⁴⁴ Selanik ve Yanya Vilayeti sahillerine kaçak silah ithalinin menî için tarassut icra etmek üzere tarassut sefineleri gönderilmesi lüzumu üzerine acilen gereken yapılmış,⁹⁴⁵ sahillerin gözetimi maksadı ile Selanik ve Yanya'ya ilave gemiler gönderilmiştir.⁹⁴⁶ Ayrıca Ksendire, Aynaroz, Kavala ve Taşoz sahilleri kaçakçılığın en yoğun olduğu yerler olduğundan silah kaçakçılığının engellenmesi için bu bölgelere de torpidolar sevk edilmiştir.⁹⁴⁷ Yine bu noktada Kavala sahillerinin emniyeti için bir geminin acilen gönderilmesinin istendiği görülür.⁹⁴⁸ Diğer taraftan büyük miktarda silah ve mühimmat sevkiyatı yapılmasına binaen bu vilayetlerin sahillerinin muhafazası için gerekli tarassut gemilerinin bir an evvel tamir, inşa ettirilmesine gidildiği de gözlenmiştir.⁹⁴⁹ Ayrıca Selanik ve Yanya sahillerine

⁹⁴⁰BOA., DH. ŞFR., 412/35, 23. Ni. 1325 (6 Mayıs 1909).

⁹⁴¹BOA., TFR. I. UM., 29/2849, 27. C. 1327 (16 Temmuz 1909).; BOA., TFR. I. MKM., 35/3415, 18. R. 1327 (9 Mayıs 1909).

⁹⁴²BOA., TFR. I. UM., 29/2849, 27. C. 1327 (16 Temmuz 1909).; BOA., BEO., 3546/265925, 22. Ra. 1327 (13 Nisan 1909).

⁹⁴³BOA., BEO., 3766/282411, 11. C. 1328 (20 Haziran 1910).

⁹⁴⁴BOA., DH. MKT., 2684/63, 22. Za. 1326 (16 Aralık 1908).

⁹⁴⁵BOA., DH. MKT., 2809/6, 20. R. 1327 (11 Mayıs 1909).

⁹⁴⁶BOA., DH. MKT., 2826/77, 12. Ca. 1327 (3 Haziran 1909).

⁹⁴⁷BOA., DH. ŞFR., 408/142, 04. Ks. 1324 (17 Ocak 1909).

⁹⁴⁸BOA., DH. ŞFR., 409/164, 26. Ks. 1324 (8 Şubat 1909).

⁹⁴⁹BOA., DH. MKT., 2794/4, 21. Ra. 1327 (12 Nisan 1909).

kaçak silah ithalinin menii için tarassut icra etmek üzere oralardaki sefinelerin süvarilerine de gerekli tebligat yapılmıştır.⁹⁵⁰

5.1.3. Sırp ve Diğer Çete Faaliyetleri

İncelenen zaman dilimi içinde Selanik'te çete faaliyetleri gözlenen diğer bir unsur da Sırlardı. Ancak şunu belirtmekte yarar var ki Sırlar faaliyetlerini daha çok Kosova Vilayeti'nde yoğunlaştırmışlardır. Araştırmamız sırasında Selanik'te Sırların çetecilik faaliyetlerine yönelik elde edilen belgeler çok sınırlıdır. Bundan dolayı kesinlikle ifade edilebilir ki İkinci Meşrutiyet yıllarında Selanik özellikle Bulgar ve Rum çete faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı bir şehirdi.

Bununla birlikte Berlin Antlaşması sonrasında Bosna-Hersek'in idaresi geçici olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmasından sonra, Sırbistan'ın kuzey-batıya doğru genişleme politikası kısıtlanınca yeni politikalar üretmek zorunda kaldı ve o da Makedonya'ya yöneldi.⁹⁵¹

Sırbistan, Selanik'te yeni bir etken olarak, 1906'dan itibaren devreye girdi. Sırbistan, kuzeydeki güçlü komşusu Avusturya-Macaristan'a karşı bir gümrük savaşı yürütüyordu. Bu savaş Sırbistan'ı boğulma tehlikesiyle karşı karşıya bırakınca, Sırbistan yeni pazarlar aramaya yöneldi. Ülkenin kısıtlanmamış, açık tek yeri, Belgrad-Selanik demiryolu hattıydı. Sırbistan açısından Selanik'in artan önemi, Kral I. Piyer'in 1910 Nisan'ındaki resmi ziyareti sırasında da vurgulandı. Böylece, her birinin tarihsel, dinsel, etnik ya da başka argümanlar kullandığı, Selanik üzerindeki Yunan-Bulgar rekabetine yeni bir rakip, Sırbistan, ekleniyordu. Sırbistan'ın denize açılması ya kuzey Arnavutluk'dan ya da Selanik'in sonul ağzını oluşturduğu Balkanlar'daki ulaşım hatlarının en önemlisi Morava-Vardar boyunca sağlanabilirdi. Fakat bu hatta izlediği Drang nach Osten siyaseti Ege Denizi'ni hedef alan bir büyük güç, Avusturya-Macaristan da göz dikmişti.⁹⁵² M. Milanovitch'e göre Avusturya'nın nihai amacı Selanik'e doğru ilerlemektir.⁹⁵³ Bu ilerlemenin önündeki engel, Sırbistan'dı. Bu arada, Balkanlar'da kızışan rekabet "paylaşılamayan kent" çevresinde doruğa çıkıyordu.⁹⁵⁴

⁹⁵⁰BOA., DH. MKT., 2809/99, 21. R. 1327 (12 Mayıs 1909).

⁹⁵¹Hugh Poulton, **Balkanlar, Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler**, Yavuz Alagon (çev.), İstanbul: Sarmal Yayınları, 1993, s. 54vd.

⁹⁵²Bernard Lory, "Solun, Bir Slav Kenti mi?", s.146-147.

⁹⁵³F.O. 371/1008|11717/11717/10/44A, 26th March 1910, (Sir A. Nicolson to Sir Edward Grey).; Balkan politikaları kapsamında değerlendirildiğinde; M. Spalaiković'in ifadelerine göre, Sırbistan'ın temel amacı Bosna'da Slav unsurunu tutmaktır. Ona göre, Avusturya'nın politikasının temel amacı bu ili Slav ırkından

Bulgar ve Rum tarafının yanı sıra Sırp tarafı da, Belgrad'dan yönlendirilmiş bir şekilde 1904-1905 yıllarında Makedonya'da sistematik bir silahlı hareket örgütlemeye başladı. Sırp çete hareketi de Eksarhlık hareketine karşı yönelmişti ve özellikle kuzey ve batı Makedonya'da yayılmıştı.⁹⁵⁵ Bulgar propagandasına karşı yaptıkları mücadelede Sırp'lar da 1904-1905 yıllarında büyük başarılar elde etti. Sırp çete hareketi 1905 yazında Belgrad hükümeti tarafından yeniden organize edildi. Eylemlerine daha güçlendirilmiş bir şekilde devam etti.⁹⁵⁶

Sırp çetelerinin Makedonya'daki bu türden faaliyetlerinin İkinci Meşrutiyet sürecinde de devam ettiği görülmektedir. Monsieur Milovanovitch (Sırp Başkanı), Türkiye'deki yeni rejimin korunabileceğine inanmıyordu. Böyle bir durumda takip edilecek paylaşım projeleri gündemde olmasına rağmen bu projelerin dahi Balkanlara tam anlamıyla bir uyuşma getiremeyeceği daha baştan anlaşılmaktaydı. Bu paylaşımında Sırp'lar Selanik'in serbest bir liman olması gerektiği noktasını savunuyordu.⁹⁵⁷

Sırp'ların İkinci Meşrutiyet yıllarında özellikle Rumlarla birlikte hareket ederek Bulgarlara yönelik taarruzlar içine girdikleri görülmektedir. Selanik Bulgar ahalisi toplanarak Selanik, Manastır, Kosova ve Edirne dâhilindeki Bulgarlar aleyhinde yapılan yaralama ve cinayet olaylarının tesadüfı olmayıp Sırp ve Rum komitelerince tertip edildiklerinden bahisle olayları protesto etmişler ve uygunsuzluğun önüne geçilerek gerekli tedbirlerin alınmasına dair evrakı Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri merkez heyeti vekilleri vasıtasıyla vilayet makamına vermişlerdi.⁹⁵⁸

Bu noktada Sırbistan'daki bir gazeteye Selanik'ten çekilen bir telgrafta Jön Türkler tarafından, Sırp'ların gizliden gizliye Rum komitelerine iştirak ettiklerinin elde edilen evraktan anlaşıldığı beyan edilerek bundan dolayı Makedonya'daki bütün Sırp mekteplerinin kapatılarak muallimlerinin değiştirilmesi yoluna gidileceği Selanik'teki Sırp cemaati reisine söylendiği ifade edildiği görülmüştür.⁹⁵⁹

temizlemektir. Bu noktada, Viyana'nın amaçlarını engellemek için elden gelen her şey yapılmalı idi. **F.O.** 371/834|46598/31158/10/39, 17th December 1910, (Mr. Barclay'dan Sir Edward Grey'e).

⁹⁵⁴Bernard Lory, "Solun, Bir Slav Kenti mi?", s.147.

⁹⁵⁵Mehmet Hacısalihoğlu, **age**, s.113-114.; Sırp'lar özellikle faaliyetlerini Kosova Vilayeti'nde yoğunlaştırmışlardı. Sırp'ların Kosova'daki faaliyetleri ve Kosova Vilayeti'nin idari ve sosyal yapısı için ayrıca bkz. Mucize Ünlü, "Kosova Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1877-1912)", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002.

⁹⁵⁶Mehmet Hacısalihoğlu, **age**, s.114.

⁹⁵⁷**F.O.** 371/606|36640/28101/09/39, 27th September 1909.

⁹⁵⁸**BOA., DH. ŞFR.**, 414/90, 24. My. 1325 (6 Haziran 1909).

⁹⁵⁹**Zaman**, "Sırbistan Muhabir-i Mahsusamızdan", 25 Recep 1327 (12 Ağustos 1909), s.2.

Bunun üzerine Osmanlı Sırp Cemiyeti Selanik Merkezi Riyaseti tarafından şu tekzipnamenin yayınladığı görülmüştür: “Söz konusu gazeteye Selanik’ten çekilen bir telgrafnamede, Genç Türk komitesinin Selanik Osmanlı Sırp Cemiyeti reisini davetle cemiyetin Rum komiteleri ile münasebette bulunarak anlaşmalar akdettiklerinin elde edilen evraktan anlaşıldığını ve bu sebeple eski Sırbıye ve Makedonya’da bulunan Sırp mekteplerinin kapatılacağıın beyan eylediği yazılıdır. Selanik’te bulunan Osmanlı Sırp Cemiyeti sırf fesat maksatlarla uydurulmuş bulunduğuna şüphe olmayan bu havadisi katiyen red ve tekzip eyler. Osmanlı Sırp Cemiyeti ile Rum komiteleri arasında ne münasebet ve itilaf mevcuttur, ne de bu konuda evrak elde edildiğinin aslı vardır. Reis Milan Cemarikiç.”⁹⁶⁰

Konu ile ilgili olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi’nden bildirildiğine göre ise; Makedonya’da bulunan Sırp kulüplerinin Rum çeteleri ile münasebette bulunduğu dair İttihat ve Terakki tarafından bir vesika elde edilerek merkez-i umumi tarafından bütün Sırp mekteplerinin kapatılması hakkında mezkûr kulüpler reisine tebligat ifa edildiğine dair Viyana’da münteşir “Noyovinar Journal” adındaki gazeteye Selanik’ten bildirilen işara atfen bir fıkra yazılmış olduğu haber alınmış ise de ne öyle bir vesikanın ne de tebligatın ifa edildiğinin asıl ve esası olmadığı belirtilerek söz konusu durum tekzip edilmiştir.⁹⁶¹

Diğer taraftan Journal de Salonique gazetesinin Belgrat’dan aldığını beyan ettiği aşağıdaki mühim havadisi derç ettiği görülmüştür: “Bu dakikada Sırbistan hükümeti bütün askeri kuvvetini süratle silâh altına almakta ve Osmanlı Sırp hududunun Yenipazar cihetine sevk etmektedir. Burada önemli görülen havadise göre şayet Osmanlı hükümeti Yunan hükümeti ile aralarında bir anlaşmaya varacak olursa Sırbistan hükümeti de Yenipazar sancağını istila edecektir.”

Bu haberin kamuoyunda kötü bir tesir meydana getirmesiyle bu konuda tahkikat icra etmek üzere Zaman gazetesi tarafından ilgili olan kişiler nezdinde teşebbüste bulunmuş ve yetkililerce Sırbistan’da hiçbir evrak ve gazetede böyle bir haber yer almadığı bildirilerek, Sırbistan hükümetinin Osmanlı Devleti’ne karşı pek samimi bir hareket tarzı takip etmekte olduğu sırada bu yoldaki bir havadisin neşredilmesinin hayret verici olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca daha önceden Sırbistan hükümetinin Yunan komiteleri ile münasebete giriştiği yolunda çıkan havadisle ilgili olarak da bunun kötü

⁹⁶⁰Zaman, “Sırbistan Muhabir-i Mahsusamızdan”, 25 Recep 1327 (12 Ağustos 1909), s.2.

⁹⁶¹Zaman, “Tekzip”, 25 Recep 1327 (12 Ağustos 1909), s.3.

maksatlarla yapılan bir şayia olduğu ve Sırbistan ile Yunanistan'ın böyle bir münasebette bulunmalarına iktisadi ahval ve menfaatlerin ve siyasi durumun münasip olmadığı söylenerek ve her iki şayia dahi tekzip edilmiştir.⁹⁶²

Ayrıca daha sonra aynı konu ile ilgili olarak Belgrat'ta resmi kişiler ile yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen bilgilere göre de; söz konusu bu şayia katiyen asıl ve esaslıydı. Sırbistan'da Türkiye hakkında en halis ve en samimi hislerin beslendiği bu sırada iki komşu memleket arasında tesis eden ve günden güne gelişen iyi münasebetleri çekemeyen bazılarının iki ülke arasına nifak sokmak amacı ile olduğu şüphe götürmez bir gerçek olan bu durum tekzip edilmiştir.⁹⁶³

Sırbistan'ın askeri hareketi hakkında Tahsin Bey Selanik Sırp Konsolosu Mösyö Tomiç ile bir mülakatta bulunmuştur. Mösyö Tomiç, Sırbistan'ın böyle bir askeri harekete katiyen teşebbüs etmediğini ve bu konudaki şayanın bazı fesat membadan çıkarıldığını belirtilmiştir. Bu noktada Journal de Salonique'nin neşrettiği telgraf sureti katiyen tekzip edilmiştir.⁹⁶⁴

Sırbistan Selanik konsolos vekili de aynı doğrultuda tekzibe giderek; "Journal de Salonique" gazetesinde yazılan güya Sırbistan'ın bütün askeri kuvvetini süratle silah altına alarak Yenipazar cihetine sevk eylemekte bulunduğu ve Osmanlı hükümeti ile Yunanistan arasında bir anlaşma hâsıl olacak olursa Sırbistan'ın dahi Yenipazar sancağını işgal edeceğine dair olan havadisi kati surette tekzip ve bu rivayetin külliye asılsız olduğunu bildirmiştir.⁹⁶⁵

Her ne kadar bu gibi haberler tekzip edilse de Sırp'ların da fırsat bulduklarında Makedonya'daki emellerini gerçekleştirmeye yönelik girişimlerde bulunacakları inkâr edilemez bir gerçektir.

Bunlardan ayrı olarak İkinci Meşrutiyet yıllarında Bulgar unsuru ile Sırp unsurunun çatışma halinde oldukları görülmekte idi. Makedonya'da bulunan Bulgar çetelerinin kendi teşkilat ve ehemmiyetini tanımayan ve bunlara nakdi muavenette bulunmayan Sırp köylülerini katletmekte oldukları bildirilmekte idi. Bulgar çete reisinden Aleksa Demirhisar'da beş kişiyi katletmiş, diğer bir Bulgar sergerdesi

⁹⁶²Zaman, "Neşriyat-ı Muhice", 26 Recep 1327 (13 Ağustos 1909), s.3.

⁹⁶³Zaman, "Osmanlı-Sırbistan Münasebatı", 27 Recep 1327 (14 Ağustos 1909), s.1.

⁹⁶⁴Zaman, "Türkiye Sırbistan Münasebatı", 28 Recep 1327 (15 Ağustos 1909), s.3.

⁹⁶⁵Zaman, "Selanik Sırp Konsolosu Mösyö Tomiç'den Aldığımız Mektuptur", 28 Recep 1327 (15 Ağustos 1909), s.3.

Karoçova taraflarında birçok facialar icra etmişti. Bazı kasabalardaki Sırp rahipleri ve Sırp köylüleri Bulgarlar tarafından katlolunmuştu.⁹⁶⁶

Makedonya’da bu gördüğümüz Bulgar, Rum ve Sırp faaliyetlerinden ayrı olarak üzerinde durmamız gereken diğer bir unsur da Ulahlardır.

Ulah ulusal hareketi 20.yüzyılın başında değişik girişimlerle kendi göstermiştir. Romanya tarafından desteklenen Ulahlar, Nisan 1904’te taleplerini Patriklik’e bildirmişler ve Ulah kiliselerinin kurulmasını talep etmişlerdi. Manastır’da Ocak 1905’te büyük bir gösteri düzenlemişler ve yeni kurulan kiliselerde Patriklik’ten, Romen dilinde ibadet edebilme iznini talep etmişlerdi. Ulahlara 1905 yılında Osmanlı hükümeti tarafından, patriklik himayesinde kalma koşuluyla kiliselerde ve okullarda Ulah dilini kullanabileceklerine dair bazı imtiyazlar verildi. Ulahlar böylece, “millet” sistemi kapsamında dini cemaat olarak kabul edilmiş oldular. Ama Ulahların talepleri Patriklik’in reddiyle karşılaştı ve ayrılıkçı Ulahlar Rum çetelerinin saldırılarına maruz kaldılar.⁹⁶⁷

Bundan sonraki aşamada iki unsur arasındaki çatışmaların devam ettiği görülür. Örneğin, İkinci Meşrutiyet yıllarında bir Ulah’ın Karaferye’de Metropolithane mahallesinde katledilmesinden dolayı Rumlarla Ulahlar arasında çıkan vukuatın Gevgili Kazası’na da sirayet etmesi üzerine vukuatın önünü almak için asker sevk edilerek asayişin sağlanmasına gidilmiştir.⁹⁶⁸

Konuyla ilgili olarak Tasvir-i Efkâr gazetesi “Rumeli Ahvali” başlıklı ve 22 Ekim 1909 tarihli nüshasında, Ulah anasırından Dimko adlı kişinin Rum eşkıyası tarafından dağa kaldırılarak katledildiğini yazmakta idi.⁹⁶⁹

Yine aynı gazete 10 Kasım 1909 tarihli nüshasında, Nevrekop Rum çetesinin Bulgar emeline hizmet eden ve Eksarhane kiliselerine devam eden Ulahları tehdit ettiğini belirterek Ulahlardan on beş ailenin Patrikhane’ye intikal ettiğini yazmıştır. Diğer taraftan Rum emeline hizmet etmeyen Ulahların katledildikleri ifade edilmiştir.⁹⁷⁰

Ayrıca Ulahların kiliselerine Rumlar tarafından zarar verildiği yine basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Örneğin, Gevgili Kazası’na tabi Lobnice’deki Ulah

⁹⁶⁶ **Tasvir-i Efkâr**, “Makedonya’da Sırlar ve Bulgarlar”, 25 Zilkade 1327 (8 Aralık 1909), s.4.

⁹⁶⁷ Mehmet Hacısalihoğlu, **age**, s.114.

⁹⁶⁸ **BOA., DH. MKT.**, 2706/119, 20. Z. 1326 (13 Ocak 1909).

⁹⁶⁹ **Tasvir-i Efkâr**, “Rumeli Ahvali”, 7 Şevval 1327 (22 Ekim 1909), s.4.

⁹⁷⁰ **Tasvir-i Efkâr**, “Rumeli Ahvali”, 26 Şevval 1327 (10 Kasım 1909), s.6.

kilisesi yakılmış ve bu yangının mezhep mücadelesi neticesi olarak Rumlar tarafından gerçekleştirildiği söylenmiştir.⁹⁷¹

Ulahların bu şekilde Rumların saldırılarına maruz kalmalarından ayrı olarak Bulgar unsuru ile Ulahlar arasında da çatışmalar yaşanmaktaydı. Bu çatışmalarla ilgili olarak Selanik Bulgar Tüccar Vekili tarafından Üsküp Bulgar Tüccar Vekâlethanesi Vekili İvan Efendi'ye bir yazı gönderilmiştir. Buna göre; Selanik Romanya konsolosu tarafından verilen malumatta bundan bir ay önce Bulgar ihtilal komiteleri Koçana kasaba ve kazası dâhilinde sakin olan Uahlara 30 kadar tehditname göndermişti. Komiteler Uahlardan ihtilal meselesi menfaatine olmak üzere külliyetli para talep etmekte idiler, bu paraları vermeyecek olurlar ise kanun gereği cezaya uğrayacaklarını beyan etmişlerdi. Romanya konsolosu bu tehditnamelerden birtanesinin suretini Selanik Bulgar Tüccar Vekili'ne de vermişti. Söz konusu mektup Koçana kaza riyasetinden yazılmıştı. Mektup Bulgar Tüccar Vekâlethanesi'nce ismi malum olan bir Ulah'a hitaben yazılmış ve 20 lira talep edilmişti. Romanya konsolosu bu ciheti tebliğ etmekle beraber memleketteki Bulgar ve Ulah ahalinin birbirlerinden soğumalarına sebep olacak bu gibi hadiselerin önünün alınmasını rica etmişti.⁹⁷²

Yine aynı noktada Selanik Bulgar Tüccar Vekili tarafından Dersaadet Bulgar Ajan Diplomatîği İvan Geşof'a yazılan yazıda da, Ulahların Bulgarların saldırılarına maruz kaldığı ifade edilmekteydi. Selanik Bulgar Tüccar Vekili'nin Dersaadet Bulgar Ajan Diplomatîği İvan Geşof'a bildirdiğine göre; Morihova'da icra-yı hareket etmek üzere Vodina ve Kayalar Kazaları hudutlarına yakın Ulah kuleleri arasından dört kuvvetli Rum çetesinin çok yakın bir zaman önce geçmiş olduklarının istihbar olunduğu ifade olunmaktaydı. Rum çete icraatının artmakta olduğu ve bazı vakaların hazırlanmakta olduğu her halden intibah olunmaktaydı. Vakit vakit Bulgar çete efradı da mevcudiyetlerini göstermekteydiler. Mayıs'ın 24. günü Bulgar çete efradından dört kişi Gümince Kazası'yla şimendifer hattı arasında pusu beklemekte iken civar karyesi ahalisinden Patrikhane'ye mensup dört Bulgar ve bir Ulah muallimi üzerine ateş ederek köylülerden birini öldürmüşlerdi. Bu raporun bir sureti Bulgaristan Hariciye Nezareti'ne de gönderilmişti.⁹⁷³

⁹⁷¹ **Tasvir-i Efkâr**, 3 Zilkade 1327 (16 Kasım 1909), s.4.

⁹⁷² **BOA., TFR. I. M.**, 23/2271, 30. Z. 1326 (22 Ocak 1909).

⁹⁷³ **BOA., TFR. I. M.**, 23/2240, 30. Z. 1326 (22 Ocak 1909).

Yine Selanik Bulgar Tüccar Vekili tarafından, Dersaadet Bulgaristan Emareti Ajan Diplomatığı S. Geşof'a bildirildiğine göre, Haziran'ın ikisinde büyük bir Rum çetesi Karacaabad Kazası'na tabi bir karyeye taarruz etmişti. Diğer taraftan Demirhisar'da Haziran'ın ikisinde meçhul bir kişi tarafından bir Ulah öldürülmüştü.⁹⁷⁴

Ulahların, Rum ve Bulgarlardan ayrı olarak Arnavutların da çeşitli saldırılarına maruz kaldığı yine basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Bu konuda Tasvir-i Efkâr gazetesi 17 Kasım 1909 tarihli nüshasında "Rumeli'de Vukuat-ı Cinaiyye ve Şekavetler" başlığıyla yazdığı yazısında, Karaferya Ulah cemaatinden Gorgi Hariş, Yanaki Gorgi, Vasil Petra'nın Karaferye'den hareketle Serfiçe'ye gitmek üzere yola koyuldukları sırada eşkıya tarafından üzerlerine hücum edilerek mevcut paralarının gasp edildiğini yazmış ve adı geçen Ulahlar, çetenin Arnavut olduğunu hükümete ihbar etmişlerdir.⁹⁷⁵

Tasvir-i Efkâr gazetesi söz konusu bu durumu, 6 Eylül 1909 tarihli nüshasında "Ulahlar Hakkında" başlığı ile yazdığı yazısında şu şekilde değerlendirmiştir: "*Tanın gazetesi 14 Ağustos tarihli yazısında Makedonya'da asayişin temini için atılacak adımlardan en mühimi, Bulgarlarla Rumlar arasında itilaf tesisinden ibaret olacağını ifade etmektedir. Bunun anlamı Makedonya'daki huzurun söz konusu iki millet arasındaki dostluk hissiyatının geliştirilmesine bağlıdır. Osmanlı Devleti'ni teşkil eden anasırın en sadığı sayılmaya layık olan Ulah anasırına gelince sükût ediliyor. Emin olmalıyız ki bu devletin, temin-i hal ve istikbali ve idame-i şan ve ikbali muhtelif anasırlar arasında ittihat hususuna ve aynı hedefe doğru -ki bu devletin talisinden başka bir şey olmamalıdır- hareket etmeleri ile çalışmalarına bağlıdır. Tartışmalı olan meselenin çözümlenmesinde hukuku ihmal edilecek anasır düşünülemez. Binaenaleyh Bulgarlar ile Rumları barıştırıp da Ulahları eskisi gibi Patrikhane'nin kontrolünde bırakmakla meşrutiyete büyük bir darbe indirilmiş olur. Bütün Osmanlıların ve hususi olarak İslamların mezalimi istibdat devrinden çektikleri, zavallı mazlum Ulahların Yunan eşkıyasından ve metropolitlerden gördükleri zararlar unutulmamalıdır. Zira herkesçe malum ve sabittir ki Rumların Ulah milletini -tabii zayıf buldukları için- ezme ve her türlü hukuktan mahrum bırakmak için müracaat ettikleri meşru ve gayri meşru vasıta kalmadı. Şu halde sabah çıkıp da akşam evine döneceğinden emin olmayan bir adam halinden nasıl memnun olabilir? Ve lazım olan vazifeyi ifadan nasıl aciz kalmaz?*

⁹⁷⁴BOA., TFR. I. M., 23/2246, 30. Z. 1326 (22 Ocak 1909).

⁹⁷⁵Tasvir-i Efkâr, "Rumeli'de Vukuat-ı Cinaiyye ve Şekavetler", 4 Zilkade 1327 (17 Kasım 1909), s.6.

Bir yandan gara tüfekleri ile kamalarla yapılan tehditler, diğer taraftan ise Patrikhane'nin Ulahlara ruhani ayinlerinde kendi lisanlarını kullanmaları konusunda yaptıkları baskılar bu anasır için hayatı çekilmez bir hale getiriyor.”⁹⁷⁶ Tasvir-i Efkâr gazetesinin bu ifadeleri Ulahlar üzerindeki baskıları ve şiddetleri açıkça ortaya koyacak niteliktedir.

Bütün bu verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin İttihat ve Terakki döneminde Selanik yoğun çetecilik ve anasırlar arasında şiddetli çatışmalara sahne olan bir şehirdi. Özellikle bu çetecilik faaliyetlerinin artarak hız kazanması sonucu devlet bu olayların önünü almak, asayiş ve sükûnu sağlamak için daha radikal ve kati tedbirler almak zorunda kalmış ve bu bağlamda çetelerin varlığına son vermek ve asayiş ve güven ortamını sağlamak üzere çeteler nizamnamesi devreye sokulmuş, divan-ı harpler kurulmuş, idare-i örfiyye ilan edilerek halkın elindeki silahların toplatılması ve askeri kuvvetin arttırılması gibi güvenlik tedbirlerine başvurulmuştur. Devletin başvurduğu bu tedbirler aşağıda incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışacaktır.

5.2. ÇETE FAALİYETLERİNE KARŞI HÜKÜMETİN BAŞVURDUĞU GÜVENLİK TEDBİRLERİ

5.2.1. “Çeteler Kanunu” Devrede

Yukarıda ayrıntılarıyla değerlendirilen Rumeli'yi rahatsız eden eşkıya çetelerinin ortadan kaldırılması için hükümetçe tertip olunan “Çeteler Nizamnamesi” uygulanmaya konmuştur. Adı geçen kanun gereğince eşkıyayı takip ve tenkil vazifesi, kıtaat-ı nizamiyeden ayrılarak oluşturulacak olan takip taburlarına ait olacaktı. Takip taburları kıtaatinın yeterli kuvvet olamayacağıının anlaşılması durumunda ise bu güçlere muavenet edecek kuvvet derhal yetiştirilecek ve ihtiyaç karşılandığında bu muavenet kuvvetleri asli görevlerine dönecekti. Vilayet merkezlerinde takipçe tecrübeye sahip mülki ve askeri memurlar ve zabıtanın üç kişiden oluşacak ve doğrudan doğruya vilayet valisine bağlı olmak üzere bir “istitla komisyonu” oluşturulacaktı. Vilayet jandarma kumandanı ve polis müdürü bu komisyonun tabi azasından bulunacaktı. Kanun gereğince, müfsedet erbabından olanlar ve şekavete dâhil olanlar veya şekavet ve

⁹⁷⁶Tasvir-i Efkâr, “Ulahlar Hakkında”, 21 Şaban 1327 (6 Eylül 1909), s.5.

müfsetet yolunda bir suç işleyerek firar edenlerden karyelerine dönenleri muhtar ve bekçiler hükümete bildireceklerdi. Bu vazifeyi kasten yerine getirmeyen veya geçerli bir mazerete dayanmaksızın tehir edenler için gerekli ceza kanunu uygulanacaktı. Karye bekçi ve muhtarlarıyla ihtiyar meclisi azası ve ahalisi müfsetet erbabını bilip de hükümete ihbar etmedikleri tespit edildiği halde karye ahalisinden nakdi ceza alınacak ve tekrarı halinde hükümetin o karye ahalisinden şüpheli görülenleri beş sene müddetle sair vilayetlere iskân etmeye hakkı olacaktı. Hükümet tarafından tayin ve ilan edilecek müddetin sona ermesinden sonra her kimin elinde veya muhafazası altında silah veya cephaneye bulunursa yine bunlar hakkında da eşkıyaya muavenette bulunanlara ait cezalar uygulanacaktı. Şekavet erbabını yakalamaya memur olanlara silahla karşı koyanlar ve harekât-ı şekavetkaraneyi gerçekleştirmek için fiilen tertibat ve tedarikte veya teşebbüste bulunanlar idam olunacaktı. Müfsetet ve şekavet maksadıyla ahaliye ceza tertip etmek üzere heyetler teşkil edenler ve bu heyetlere dâhil olanlarla bunların hükümlerini icra edenler fiillerinin derecesine göre geçici olarak veya müebbet kürek cezasına çarptırılacaklardı. Bir köyde eşkıya bulunduğu istihbar olunup da takip kuvveti tarafından üzerlerine varıldığı sıralarda eşkıyayı kurtarmak veya firarlarını kolaylaştırmak için köylülerden silah atanlar cezaya çarptırılacakları gibi köylüden silah atanların kimler olduğunu köy ahalisi söylemeye mecbur olacaktı. Köylüler bu mecburiyete aykırı olarak silah atanları sakladıkları surette cümlesi şekavet ve müfsetet erbabına muavenet hususunda ortak sayılacaklardı. Ahaliden eşkıya çetelerine dâhil oldukları belirlenen kişilerin ailelerini hükümetin belirleyeceği mahalle nakil ve iskân etmeğe hakkı vardı. Şekavet ve müfsetat erbabının ve bunlara muavenet ve yardımda bulunanların muhakemesi ve cezaya çarptırılmaları divan-ı harplere aitti. Divan-ı harpler tarafından verilen hükümler valinin emriyle derhal uygulanacaktı.⁹⁷⁷

İçeriği bu özellikleri barından söz konusu kanunun maddeleri şu şekilde idi:

Rumeli vilayetinde şekavetin men edilmesi ve bu gibi olaylara girişenlerin takip ve cezalandırılması hakkında kanun layihasıdır:

-Rumeli'deki asayiş bozan müfsetet ve bu gibi işlere girişenlerin takip ve cezalandırılması için alınan tedbirlerin uygulanması kanuna tabidir.

Birinci Fasıll

Kuva-yı Takibiye

⁹⁷⁷ **Tasvir-i Efkâr**, "Rumeli'de Asayiş", 9 Ramazan 1327 (24 Eylül 1909), s.7.

- Takip işi her vilayette seyyar jandarma taburlarının oluşturulmasına kadar kıtaat-ı nizamiyeden ayrılarak oluşturulacak takip taburlarına aittir.

- Takip taburlarına gönüllü efrat almak caiz olacak ve bunlardan men edileceklerin bu taburlarda ifa edecekleri hizmetler askeri mükellefiyetlerine sayılacak ve bunlar askeri nizama tabi olacaklardır.

- Takip kuvvetleri müfreze kumandanlarıyla aşağıda beyan olunan istitla komisyonlarının azasının şüphe gördükleri mahallerde her nerede gerekirse usulüne bağlı kalarak vazife icra edecekler ve olaylarda vazifeli olan zabıt veya memurlar bizzat hazır bulunacaklardır.

- Takip müfrezeleri refakatlerinde bulundurulacak jandarmadan başka müfreze kumandanlığının mesuliyeti altında ahalden efrat istihdam edilecektir.

- Takip müfrezeleri buldukları mahallin mülki memurundan alacakları emir ve tebligata göre harekete mecburdurlar.⁹⁷⁸

İkinci fasıl

İstitla Komisyonları

- İcap eden vilayet merkezlerinde eşkıya takibi konusuna vakıf ve tecrübeye sahip mülki memurlar ve askeriye ve zabıttan bu işlerde hakkıyla hizmet edebilecek ve sadece bu iş ile iştigal eyleyecek üç zattan oluşan ve doğrudan doğruya vilayet valisine bağlı olmak üzere bir “istitla komisyonu” teşkil olunacaktır. Bu üç azadan başka vilayet jandarma kumandanı ve polis müdürü de tabi aza sıfatıyla komisyonda bulunacaklardır.

- İstitla komisyonunun mensup üç azasına aylık 2500 kuruş maaş ve görev sırasındaki faaliyetlerinden dolayı maaşları nispetinde harcırah verilecektir.

- İstitla komisyonu şekavet erbabı ve müfsedet hakkında malumat elde etmek ve icabına göre vilayet dâhil ve haricinde dolaşarak takip müfrezelerinin harekâtını teftiş ve sair suretle ahvali gözetleyerek gerekli tedbirleri almak ve eşkıya görülen köylerin muhafazalarına bakmak, takip kuvvetlerini ihtiyaç lüzumuna göre sevk etmek ve istihbarat vasıtalarını tedarik etmek, gerek vilayet tarafından emir ve havale ve gerek liva ve kazalardan ve takip kıtalarından bildirilecek hususlar üzerine gerekli tetkikatta bulunmak gibi vazife ile mükelleftir.

⁹⁷⁸Zaman, 27 Ramazan 1327 (12 Ekim 1909), s.2.

Üçüncü Fasıll

- Köylerin ve yolların muhafazası jandarmaya aittir. Ancak lüzum görüldükçe takip kıtaatı jandarmaya muavenet edecektir.

- Eşkîya taarruzuna ve tehdidine maruz bulunan köylerde hükümetin muhafaza kuvvetine delalet ve muavenette bulunmak üzere bekçilerin hükümetçe tayini gerekli görüldüğü durumda uygun şartlara sahip kimselerden istenildiği kadar bekçi tayin olunacak ve bunların silah ve cephaneleri hükümet tarafından verilecektir. Her köyde ikişer nefer jandarma bulundurulup bekçiler bu jandarmaların emir ve idaresi altında olacak ve silahlarıyla jandarmaların yanında bulunacaklardır.

- Eşkîya taarruzuna maruz kalan köylerin ahali, istihdamı adet olmuş bekçilerden başka bekçi maaşı vermeye muktedir olmayıp da muhafaza emrini kendi mesuliyetlerine almak üzere karyeleri adına silah tezkeresi verilmesini talep ettikleri ve bu talepleri istitle komisyonunca uygun görüldüğü takdirde adı geçen komisyonca belirlenecek miktarda silah için karye adına tezkere verilmesi caiz olacak fakat bu silahlar karyede ikame edilecek jandarmaların muhafazasına tabi bulunarak ihtiyaç zamanında jandarmanın nezareti ve karye muhtar ve ihtiyar meclisleri azasının müşterek mesuliyetleri altında karye ahalisinden münasip görülenlere verilerek, can ve mal ve meskenlerinin müdafaası hususunda kullanılacaktır.⁹⁷⁹

Dördüncü Fasıll

Karye bekçi, muhtar ve ihtiyar meclisi azaları ile ahaliye düşen vazifeler:

- Şekavet ve müfsedenin meni ve fesat ve şekavet erbabının yakalanması emrinde köy bekçi ve muhtar ve ihtiyar meclisi azaları ile ahalisine düşen vazifeler aşağıda yer almaktadır:

- Karyeleri dâhil ve haricinde tesadüf edecekleri veya her ne suretle olursa olsun mevcudiyetlerinden haberdar oldukları eşkîya ve fesat erbabını tutmak ve tutturmak ve buna muktedir olamazlar ise en yakın karakola veya müfreze kumandanına haber vermek.

- Yerli ve yabancı kişilerden köy ahalisini müfsit hareketlere dâhil etmek konusunda tehdit ve mezheplerini değiştirmeye zorlama ve ihbarda bulunmak gibi

⁹⁷⁹Zaman, "Çeteler Kanunu", 28 Ramazan 1327 (13 Ekim 1909), s.3.

konularda teşvik ve tehditte bulunanları yakalayarak en yakın jandarma karakoluna teslim etmek veya ettirmek, buna muktedir olmadıkları halde derhal ihbar etmek.

- Ahaliden kaybolan kişiler ve eşkıyaya dâhil olan kişiler hakkında malumat ve bilgilerini jandarma karakolu kumandanına veya hükümet memurlarına bildirmek.

- Şekavet ve müfşedet erbabından vuku bulacak tehditleri ihbar etmek.

- Şekavet erbabına dâhil olanlardan veya şekavet ve müfşedet yolunda bir suç işleyerek firar edenlerden karyelerine dönenleri ihbar etmek. Silah ithal edenleri ve silah ve eşkıya saklamak için açılan lağım ve mahzenleri ve bunları yapmaya teşebbüs edenleri ve ruhsatsız silah taşıyanları ve şekavet ve müfşedet ve hükümet kanunlarına itaatsizlik için çete ve heyet teşkil edenleri hükümet memurlarına bildirmek.

Beşinci Fasıll

- Karye bekçileri ile ihtiyar meclisi azasından ve ahaliden bir önceki maddede ifade edilen vazifeleri kasten veya kötü bir niyet ile yerine getirmeyen veya meşru bir mazerete bağlı olmaksızın tehir edenler şekavet erbabına dâhil olmuş ad edilerek fiillerinin derecesine göre cezai kanuna tabi tutulacaklardır.

- Birinci madde gereğince hükümet tarafından tayin ve ilan edilecek müddetin son bulmasından sonra her kimin elinde ve muhafazası altında silah ve cephanе bulunursa bunlar müsademe ile beraber sahiplerinin bir aydan altı aya kadar hapsi istenecektir.

- Takip esnasında eşkıyaya dâhil olarak silah çekenlerden yaralama ve ölüme sebep olunursa failleri idam olunur. Yaralama ve ölüm olmaması durumunda ise on seneden az olmamak üzere kürek cezasına çarptırılırlar.

- Şekavetkarane hareketleri ifa için fiilen tertibatta bulunanlar ve şekavetkarane hareketleri idare edenler idam olunur.

- Şekavet maksadı ile ahaliye ceza tertip etmek üzere heyetler teşkil edenler ve bu heyetlere dâhil olanlarla bunların hükümlerini icra edenler fiillerinin derecesine göre cezaya çarptırılırlar.⁹⁸⁰

- Karye ve kasaba ve şehirlerde dolaştıkları sırada silahsız olarak yakalanan şekavet ve müfşedet erbabı hakkında dahi aynı şekavet ve müfşedet suçunu işleyenler gibi muamele olunacaktır.

⁹⁸⁰Zaman, “Çeteler Kanunu”, 29 Ramazan 1327 (14 Ekim 1909), s.3.

- Şekavet ve müfşedet erbabının dolaşmalarını temin ve teshil edenler ve erzak ve cephaneleriyle sair malzemelerini nakline ve iaşe ve iskânlarına, her türlü muhabberelerine yardım edenler ve fesat komitelerine ve eşkıya çetelerine ve bunların şerik ve muhabbetlerine her ne suretle olursa olsun eşlik edenler hakkında hareketlerinin derecesine göre eşkıyaya muayyen ve yataklık hakkında muayyen olan kanuna çarptırılacaklardır.

- Takip ve tahrip esnasında takip kuvvetlerinin hareketine engel olarak ve müfşedet ve şekavet erbabı lehine harekete girişerek takip kuvvetlerini zor duruma düşürenler ve askeri hareketten eşkıya ve fesatçıları haberdar etmek için dağa bağırarak ve işaret vermek gibi girişimlerde bulunanlar gerekli cezaya çarptırılacaklardır.

- Ahaliyi diğeri aleyhinde tahrik edecek nutuklar ve şarkılar tertip ederek ve bu gibi şeyleri alet ittihaz edenler de gerekli cezaya çarptırılacaklardır.

- Bir köyde eşkıya bulunduğu istihbar olunup takip kuvvetleri ile üzerlerine varıldığı sırada eşkıyayı veya firarlarının işlerini kolaylaştırmak için milislerden silah atanlar 26. maddede yazılı olduğu üzere cezalandırılacaklardır.

- Pusu kurarak takip kuvvetlerine veya ahali üzerine silah atan kişilerin söz konusu vakıya dâhil olduğu anlaşılıp da o köyün ahali silah atanları sakladığı takdirde ahalinin tümü hakkında 19. maddenin hükmü icra olunacaktır.

- Ahaliden eşkıya çetelerine dâhil olduğu anlaşılan kişilerin ailelerini hükümetin belirleyeceği mahalle nakil ve iskân etmeğe hakkı vardır.

- Şekavet ve müfşedet erbabı aleyhinde hükümete ihbarda bulunan kimselerin isimlerini vazifeli olan memurlardan başkasına ifşa etmek katiyen caiz değildir. Hükümet memurundan her kim olursa olsun bir muhbir hakkında ifşaatta bulunursa memuriyetten uzaklaştırılacaktır. Şayet bu ifşaatı yüzünden muhbire suikast edildiği takdirde o memura yaralanma veya vefatına sebebiyet vermiş olanlar hakkında ceza kanununda muayyen olan ceza icra olunacaktır.

- Şekavet ve müfşedet erbabı hakkında ihbar ve sair bu misilli hizmetten hükümetçe istifade olunan, isim ve hüviyetleri her nasılsa bilinmesinden dolayı mal ve canlarının tehlikeye maruz kalan kimseleri hükümet kendilerinin arzu ve talep edecekleri mahallere nakil ile memleketlerinde emlak ve arazisinin muhafaza ve idaresini temin edecektir. Ahaliden hükümete muhbirlik edenler hükümet tarafından

himaye ve muhafaza edilmelerine rağmen eşkıya tarafından itlaf edilenler ölür ise bunlar ailevi geçimlerini sağlayacak yeterli tahsisat ile temin olunur.

- Şekavet ve müfsetet erbabının ve bunlara muavenette bulunanların muhakemesi divan-ı harplere aittir.

- Divan-ı harp tarafından verilen hükümler ve alınan emirler ve yalnız idam kararları irade-i seniyye izniyle icra olunacaktır.

- Divan-ı harbin gerek teşkil ve ifa-yı vazife edeceği mahal ve gerek ahkâm-ı sadaretin mevaki-i icraiyesini tayin etmeğe valilerin salahiyeti vardır.⁹⁸¹

Kanunun maddelerinin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere hükümetin Rumeli’de mevcut çete faaliyetlerinin tam olarak izalesinin sağlanmasına yönelik çok sıkı tedbirlere başvurduğu görülmektedir.

Çeteler kanunu gereğince şekavetin menî ve bu işlere girişenlerin cezalandırılması için takip taburlarının teşkili ve idareleri hakkında Harbiye Nezareti tarafından bir talimatname tanzim olunmuş ve İkinci ve Üçüncü Ordular Kumandanlıkları’na gönderilmiştir. Bu talimatname hükmüncé seyyar jandarma taburları teşkiline kadar eşkıya takibi için 500 veya 600 mevcutlu muktedir zabitan kumandasında takip taburları teşkil edilecekti. Efradın çevik ve nişancılıkta maharetli olanları bu taburlara alınacaktı. Taburlar yanında seri ateşli ikişer cebel topu, ikişer adet makineli tüfek ve portatif çadırlar bulundurulacaktı. Çeteler kanununun bu suretle tatbikine devam olduğu takdirde Rumeli’de şekavetin tamamen imha ve izale edileceği ümit edilmekte idi.⁹⁸²

Çeteler kanunnamesinin ilk olarak Yenice-i Vardar Kazası ile Gümince Nahiyesi’nde tatbikine başlanmıştır.⁹⁸³

Tasvir-i Efkâr gazetesi 2 Aralık 1909 tarihli nüshasında “Rumeli Ahvali” başlığı ile yazdığı yazısında, söz konusu kanunun cins ve mezhep ayrılmaksızın tüm Osmanlı efradı için tatbik edilmesinin her gün iyi tesirler bahşetmekte olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸⁴

Rumeli vilayetinde şekavet ve müfsetetin menî ve bu gibi işlere girişenlerin takip ve cezalandırılması için gerekli tedbir amacıyla komisyon-u mahsus tarafından tertip ve Şura-yı Devletçe tetkik ve tasvip edilmiş olan kanun layihasının ilgili

⁹⁸¹Zaman, “Çeteler Kanunu”, 30 Ramazan 1327 (15 Ekim 1909), s.3.

⁹⁸²Tasvir-i Efkâr, “Çeteler Takibatına Dair Taburlar Teşkili”, 1 Zilkade 1327 (14 Kasım 1909), s.8.

⁹⁸³Tasvir-i Efkâr, “Çeteler Kanunnamesinin Tatbiki”, 26 Zilkade 1327 (9 Aralık 1909), s.6.

⁹⁸⁴Tasvir-i Efkâr, “Rumeli Ahvali”, 9 Zilhicce 1327 (22 Aralık 1909), s.5.

vilayetlerde uygulanmak üzere iki kati sureti söz konusu vilayetlere gönderilmiştir.⁹⁸⁵ Diğer taraftan Selanik ve Manastır Vilayetlerince çeteler nizamnamesinin Türkçe, Rumca ve Bulgarca nüshalarının istenmesi üzerine istenilen nüshalar Dâhiliye Nezareti tarafından adı geçen vilayetlere gönderilmiştir.⁹⁸⁶

Kanunun uygulanmaya başlanmasından sonra Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Yanya ve Aydın Vilayetleri'ne 19 Kânunuevvel 1325 (1 Ocak 1910) tarihiyle gönderilen şifre ile çeteler kanununun tatbikatından şimdiye kadar doğan mahzurların bildirilmesinin istendiği görülür.

Bunun üzerine Selanik Vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre, çeteler kanunu memleketin ahval-i ruhiyesi üzerinde hüsn-ü tesir hâsıl etmiş, bunun neticesi olarak sükût ve asayişe istekli olan vilayetlerde sakin olanların emniyet dairesinde asayişi ihlal edenleri birer ikişer haber vermeye başladıkları görülmüştü.⁹⁸⁷

Diğer taraftan daha sonra, çeteler kanununun bazı maddelerinin tadiline gidilmiştir. Meclisi Vükela, çeteler kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesini ve suçluların dava vekilleri vesaire delaletiyle kendilerini müdafaa edebilmeleri hakkında bazı madde ilavesini karara almıştır. Eğer bu karar Meclisi Mebusanca tasvip olunursa iyi bir netice doğuracağı kanaati vardı. Bu durum Makedonya'daki anasır-ı gayrimüslime üzerinde pekiyi bir tesir hâsıl edeceği gibi, gerçekleşmesi muhtemel olan hadiseleri de engelleyeceğinden İstanbul ve Sofya münasebetinin de daha iyi bir şekle gireceği de umulmaktaydı.⁹⁸⁸ Tasvir-i Efkâr gazetesinde okunduğuna göre, çeteler kanununda yapılacak değişiklikler Avrupa efkâr-ı umumiyesinde büyük hüsn-ü telakkiye mazhar olmuştu. Başta "Times" olmak üzere önemli gazeteler, hükümetin bu girişimini olumlu karşılamaktaydılar.⁹⁸⁹

5.2.2. Selanik'te Divan-ı Harp Kuruluyor

Uygulamaya konulan çeteler kanunu gereğince şekavet ve müfsedet erbabının ve bunlara muavenette bulunanların muhakemesi divan-ı harplere aitti.⁹⁹⁰ Bundan dolayı bu gibi suçlarda yer alan kişilerin yargılanmasını gerçekleştirmek üzere Selanik'te

⁹⁸⁵BOA., DH. MUİ., 17-4/15, 16. S. 1328 (27 Şubat 1910).

⁹⁸⁶BOA., DH. MUİ., 17-3/7, 2. Za. 1327 (15 Kasım 1909).

⁹⁸⁷BOA., DH. MUİ., 17-4/15, 16. S. 1328 (27 Şubat 1910).

⁹⁸⁸Tasvir-i Efkâr, "Balkan Ahvali", 1 Safer 1328 (12 Şubat 1910), s.3.

⁹⁸⁹Tasvir-i Efkâr, "Çeteler Kanununun Tadili", 2 Safer 1328 (13 Şubat 1910), s.1.

⁹⁹⁰Zaman, "Çeteler Kanunu", 30 Ramazan 1327 (15 Ekim 1909), s.3.

divan-ı harp kurulmuştu.⁹⁹¹ Divan-ı harp tarafından verilen hükümler ve alınan emirlerden yalnız idam kararları irade-i seniyye izniyle icra olunacaktı.⁹⁹²

Selanik'te teşkili gerekli olduğu kararlaştırılan divan-ı harp için ilgili memurlar tayin edilmişti.⁹⁹³ Bu noktada divan-ı harp riyasetine Üçüncü Süvari Fırkası Kumandanı Hacı Paşa ve azalığına da Selanik Redif Taburu Binbaşısı Necati ve mükerrer 30. Alayın Birinci Taburu Kumandanı Mümtaz Kolağası Vasıf Beyler'in tayin kılındığı Üçüncü Ordu Kumandanlığı'ndan bildirilmişti. Ve mülki cihetten dahi vilayet İstinaf Mahkemesi Azasından Said Efendi ile Bidayet Mahkemesi Azasından Süreyya Beyler tayin kılınmıştı.⁹⁹⁴

Çeteler kanunu gereğince çeşitli eşkıyalık olaylarına katılan kişiler, divan-ı harp mahkemesinde yargılanarak gerekli cezalara çarptırılmışlardı.⁹⁹⁵ Bu noktada Selanik Vilayeti'nde bildirildiğine göre; çete teşkil ederek anasır arasına nifak sokmak gibi harekete cürret ettiği muhakeme sonucu sabit olan Daskal Laşkinof'un idamına divan-ı harpçe karar verildiği ifade edilerek ve gerekenin yapılması konusunda izin talep edildiği görülür.⁹⁹⁶ Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi divan-ı harp tarafından verilen hükümler ve alınan emirlerden yalnız idam kararları irade-i seniyye izniyle icra olunacaktı.⁹⁹⁷

Bu gibi divan-ı harpte yargılanmaları sonucu idama çarptırılan kişiler arasında Karaferye'nin Kopanova Karyesi'nde üç jandarmayı şehit eden şakilerden Yorgi Karamiço, Petra Tanaş, Kolo Dinga, Kolo Hristave gibi kişilerin de olduğu basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Adı geçen eşkıyanın refiklerinden bazıları 15 sene kürek cezasına mahkûm olunmuş, söz konusu karyeden bazı kişiler ise beşer sene kürek cezasına mahkûm olunurken, diğer mevkufların beraatına karar verilmişti.⁹⁹⁸

Yine 13 Rebiülahir 1329 (13 Nisan 1911) tarihiyle Selanik Vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre; Selanik divan-ı harbinde mahkûm olarak vilayet umumî hapishanesinde mahpus bulunan 93 kişi olup bunlardan 39'unun

⁹⁹¹BOA., Y.EE., 50/98, 06. R. 1327 (27 Nisan 1909).

⁹⁹²Zaman, "Çeteler Kanunu", 30 Ramazan 1327 (15 Ekim 1909), s.3.

⁹⁹³BOA., BEO., 3820/286444, 21. L. 1328 (26 Ekim 1910).

⁹⁹⁴BOA., DH. MUİ., 11-3/8, 20. L. 1327 (4 Kasım 1909).; Tasvir-i Efkar, "Çeteler Divan-ı Harbi", 18 Şevval 1327 (2 Teşrinisani 1909), s.7.; Zaman, "Divan-ı Harp Teşkili", 19 Şevval 1327 (3 Kasım 1909), s.2.

⁹⁹⁵BOA., İ. DH., 1484/43, 21. Za. 1328 (24 Kasım 1910).

⁹⁹⁶BOA., BEO., 3827/287012, 21. Za. 1328 (24 Kasım 1910).; BOA., İ. DH., 1484/43, 21. Za. 1328 (24 Kasım 1910).

⁹⁹⁷Zaman, "Çeteler Kanunu", 30 Ramazan 1327 (15 Ekim 1909), s.3.

⁹⁹⁸Tasvir-i Efkar, "Divan-ı Harbi Mukarreratı", 13 Ramazan 1328 (17 Eylül 1910), s.4.

ailesinin iaşeye muhtaç ve 53'ünün iaşeye muhtaç olmadığı ve iaşeye muhtaç efrat ailelerinin miktarı da 135 kişi olduğu anlaşılmıştı. İaşeye muhtaç olanlara verilmesi gerekli olan miktar civar bölgelerin bazı mahallerince tayin edilerek deftere kaydedilmiş ve kaydı açık bulunanlara dahi emsal-i vechle yevmiye tayini zaruri görülmüştü.⁹⁹⁹ Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere devletin birliğini, sükûn ve asayişini bozmak maksatları ile çete olaylarına katılarak suçlu görülen kişilerin aileleri dahi devlet tarafından gözetilerek iaşelerinin karşılanması yoluna gidilmiştir.

Asayiş bozucu çeşitli suçları işleyenler divan-ı harp mahkemesine sevk edilerek yargılanmışlar ve gerekli cezalara çarptırılmışlardır. Bu noktada çeteler nizamnamesi gereğince Selanik'te kurulan divan-ı harb-i örfi toplanarak Nevrokop'ta Osmanlı askeri ile gerçekleşen çatışmada yakalanan Dinga Reis ile rüfekasını da yargılamıştı.¹⁰⁰⁰

Söz konusu bu yargılama ile ve divan-ı harplerle ilgili olarak Tasvir-i Efkâr gazetesi 9 Kasım 1909 tarihli nüshasında “Selanik'te Divan-ı Harb-i Örfi” başlığı ile yazdığı yazısında şu ifadeler yer vermiştir: *“Meşrutiyetin ilanından sonra Rumeli'nin asayişsizlik yüzünden düştüğü durumdan çıkmasını her Osmanlı arzu eder. On beş seneyi aşkın istibdat idaresinin mezalimine karşı silahla karşılık vererek, meşrutiyet ve hürriyetin ilanına çalışmak, milli emellerinin takibi için siyasi meydana atılmak maksadında olan Bulgar, Rum, Ulah, Sırp çeteleri 10 Temmuz'dan sonra-öyle ümit olunuyordu ki- dağ başlarını terk ve meşrutiyet hükümetine dehalet etmekle milli emellerine son vererek Rumeli'de meşrutiyet idaresinin tesis ve takririne kavuşacaklardı. Halbuki Rumeli meşrutiyetin ardından 6 ay kadar bir müddet ile çetelerden azade bir sükun devresi geçirdi. Fakat 31 Mart hadisesinden sonra milli emeller arkasında koşan bazı anasır, hükümetin mesleğinde bazı tenkit edilecek noktalar göstererek işgal icraatına giriştiler. Yavaş yavaş, çetelerden bahsolunmaya başlandı. Bugün meydanda dolaşan çeteler, dün milli emeller arkasından koşan çetelerdir. Bu çeteler için çeteler kanununun tatbikine gidildi. Rumeli vilayetinde söz konusu kanun gereğince divan-ı örfiler teşkil etti. Selanik'te teşkil eden divan-ı örfi derhal faaliyete başladı. Divan-ı örfiye tevdi edilen ilk evrak, Nevrekop'ta çatışmalar sonucu yakalanan Bulgar Dinga Reis ve rüfekası idi. Bunlar mahkemesi görülmek üzere*

⁹⁹⁹BOA., DH. SYS., 54-1/2-18, 8. N. 1329 (2 Eylül 1911).

¹⁰⁰⁰Tasvir-i Efkâr, “Selanik'te Divan-ı Harb-i Örfi”, 25 Şevval 1327 (9 Kasım 1909), s.7.; Zaman, “Şehrimizde Divan-ı Harb-i Örfi”, 21 Şevval 1327 (5 Kasım 1909), s.3.; Zaman, “Divan-ı Harb-i Örfide”, 12 Zilkade 1327 (25 Kasım 1909), s.1.

divan-ı harbi örfiyye teslim olunmuştur. Asayişin ihlaline cüret edenlerin bu mahkemelerde cezalandırılması çetelerin güçlenmesine mani olacaktır."¹⁰⁰¹ Bu haberde de görüldüğü üzere çeteler kanununun tatbiki ve suçluların divan-ı harplerde yargılanarak gerekli cezalara çarptırılması ile çetecilik hareketinin güçlenmesi engellenerek tamamen ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

Selanik divan-ı harbinde çeşitli fesat hareketlerine girişen kişiler yargılanmıştı. Örneğin Destoni Kumpanyası'na mensup bir vapurun aranması sonucunda üzerlerinden dinamit çıkan üç Yunanlı divan-ı harbe sevk edilirken,¹⁰⁰² Serfiçe Sancağı ile Katrin Kazası dâhilinde ölü olarak ele geçirilen eşkıyadan Kaptan Naki'nin yardımcılarında üç kişinin Manastır divan-ı harbinde müebbeden küreğe konulmalarına gidilmiş, Katrin hükümetine teslim olan birinin Selanik divan-ı harbinde muhakemesine lüzum görülmeyerek tahliyesi yolunda olunacak muamele hakkında Dâhiliye Nezareti'nden izin istenmiştir.¹⁰⁰³

Söz konusu divan-ı harplerde çeşitli Yunan memurlarının da yargılandığı görülür. Örneğin, Selanik divan-ı harbinde muhtelif müddetlerle küreğe mahkûm edilmiş olan Gevgili Rum metropoliti vekilinin Dersaadet'e alınarak Rumeli vilayetlerinde ruhani bir hizmette kullanılmamak üzere aflarına gidilmiştir.¹⁰⁰⁴ Aynı olaya karışan Gevgili Rum mektebi müdürü ile Doyran Rum mektebi müdürü kürek cezasına mahkûm olmuşlardır.¹⁰⁰⁵

Divan-ı harpte yargılananlardan bazılarının beraatlarına karar verilirken diğer taraftan yargılanmalar sonucu çeşitli cezalara çarptırılanlardan bazılarının da daha sonra cezalarının hafifletilmesinin gerçekleştiği görülmüştür. Örneğin, eşkıyaya yataklık meselesinden dolayı tutuklanan Katrinli Kostantin Yani ve hizmetkârlarının beraatlarına karar verilirken,¹⁰⁰⁶ siyasi suçlardan dolayı Manastır ve Selanik divan-ı harbi örfisince tutuklanan bazı kişilerin suçlarının hafifletilmesiyle cezalarının kürek cezasından müebbet kalebentliğe, kalebentlikten müebbet sürgüne çevrilen mahkûmlar görülmüştür.¹⁰⁰⁷ Ve yine Selanik Vilayeti'nde siyasi suçlardan dolayı Selanik divan-ı

¹⁰⁰¹**Tasvir-i Efkâr**, "Çeteler Divan-ı Harb-i Örfi", 8 Zilkade 1327 (21 Kasım 1909), s.6.

¹⁰⁰²**BOA., DH. EUM. THR.**, 19/65, 19. Z. 1327 (1 Ocak 1910).

¹⁰⁰³**BOA., BEO.**, 3708/278049, 13. S. 1328 (24 Şubat 1910).

¹⁰⁰⁴**BOA., BEO.**, 3823/286696, 13. Za. 1328 (16 Kasım 1910).

¹⁰⁰⁵**Tasvir-i Efkâr**, "Tasdik-i Mukarrerat-ı Örfiyye", 24 Ramazan 1328 (28 Eylül 1910), s.4.

¹⁰⁰⁶**Tasvir-i Efkâr**, "Selanik'te Divan-ı Harb-i Örfi", 6 Zilhicce 1327 (19 Aralık 1909), s.7.

¹⁰⁰⁷**BOA., DH. EUM. THR.**, 69/24, 16. N. 1329 (10 Eylül 1911).

harbi ve cinayet mahkemesi ve Drama bidayet mahkemesi kararıyla mahkûm olan 81 kişi affedilerek, 20 kişinin cezaları hafifletilmiştir.¹⁰⁰⁸

Divan-ı harp tarafından verilen cezalar arasında sürgün cezalarının olduğu da görülmektedir. Tasvir-i Efkâr gazetesinin, 16 Zilhicce 1327 (29 Aralık 1909) tarihli nüshasında “Rumeli Ahvali” başlığı ile yazdığı yazıda çeteler kanunu gereğince Yenice-i Vardar, Baroviçe, Liparinov, Livadya, Karbova, Korinşor’dan bazı ailelerin Asya-yı Sagire, Gümince Nahiyesi karyelerinden daha bir takım ailelerin ise Yenice-i Vardar’a sevk olundukları ifade edilmiştir. Bunlar arasında eşkıya çetelerine mensup kişiler dahi bulunmaktaydı.¹⁰⁰⁹

Kurulması yoluna gidilen bu divan-ı harplere ve özellikle bu mahkemelerden çıkan idam kararlarına yönelik bazı tepkiler görülmektedir. Bulgaristan’da Sofya Darülfünunu muallimlerinden oluşan bir heyet, Sofya Sefiri Asım Bey’e bir kararname sunarak Osmanlı hükümetinden idam kararlarını diğer cezalara dönüştürmesini talep etmişlerdir. Ve yine Bulgaristan’daki Panislavist gazetelerden Den gazetesi, Alman aleyhtarlığı ile bilinen muallim Mihalofiski tarafından Fransızca yazılmış bir makaleyi neşretmiştir. Adı geçen muallim bu yazısında mahkûmların affedilmesini Hakkı Paşa’dan rica ile Balkanlar’daki Germen emel ve niyetini tenkit ederek bir Türk-Bulgar uhuvvetinin lüzumundan bahsetmiştir. Vaktiyle Sofya’da Makedonya komitesi reisi olan Mihalofiski ara sıra bu surette ifadelerde bulunsa da siyasi muhafilde bu ifadelere pek de ehemmiyet atfedilmediği gözlenmiştir.¹⁰¹⁰

Selanik divan-ı harbi örfisi daha sonra lağvedilmiştir.¹⁰¹¹ Bu konu ile ilgili olarak Selanik, Manastır, Yanya, Kosova ve İşkodra Vilayetleri’ne bildirildiğine göre; Rumeli vilayetlerinden her hangi birinde idare-i örfiyye ilanını gerektiren bir ihtimal durumunda derhal icabına başvurulmak üzere Manastır merkezi ile civarında mevcut bütün idare-i örfiyye ve divan-ı harplerin kaldırılması ve yalnız ihtilal maksadı ile gerçekleştirilen katlerden dolayı suçlu bulunan malum şahısların Koçana divan-ı harbinde muhakemeleri icra oluncaya kadar Koçana Kazası’ndaki idare-i örfiyyenin devamına karar verilmişti. Diğer taraftan Firzovik divan-ı harbinde tutuklu bulunan şahıslardan mahkemeleri henüz icra ve ikmal ettirilmeyenlerin Yakova’ya nakline ve

¹⁰⁰⁸BOA., BEO., 3907/292997, 21. C. 1329 (19 Haziran 1911).; BOA., BEO., 3909/293107, 23. C. 1329 (21 Haziran 1911).

¹⁰⁰⁹Tasvir-i Efkâr, “Rumeli Ahvali”, 16 Zilhicce 1327 (29 Aralık 1909), s.6.

¹⁰¹⁰Tasvir-i Efkâr, “Türkiye-Bulgaristan”, 23 Muharrem 1328 (4 Şubat 1910), s.2.

¹⁰¹¹Tasvir-i Efkâr, “Selanik Divan-ı Harbi”, 24 Zilkade 1328 (26 Kasım 1910), s.3.

Kosova Vilayeti hadisesinden dolayı esasen Yakova'da idare-i örfiyye ilan edilmiş olmasından dolayı yalnız Yakova Kasabası'nda bir divan-ı harbin teşkiline karar verilmişti. Ayrıca Üsküp ve Selanik Sancakları'na ait olmak üzere idare-i örfiyye kararname gereğince ahiren Selanik, Yanya, İşkodra ve Üsküp'te teşkil kılınan divan-ı harplerin dahi artık devamına lüzum ve sebep görülememesinden dolayı bu divan-ı harplerde muhakemeleri icra olunmak üzere Selanik, Yanya, İşkodra, Manastır ve Üsküp'te tutuklu bulunan bütün kişilerin mahalleri adliyesine devri ve idare-i örfiyye kararname zeylinin dahi tatbiki ahkâmından vazgeçilmesi ve bu meyanda söz konusu kanunun ahkâmından bulunan istitla komisyonlarına dahi gerek görülmeyerek kaldırılmasına gidilmiştir.¹⁰¹²

5.2.3. İdare-i Örfiyye'nin İlanı ve Silahların Toplanması

Selanik'te meydana gelen cinayet hadiselerinin artmasından dolayı ve bu gibi olayların önünün alınması için hükümet tarafından düşünülen güvenlik tedbirlerinden biri de Selanik'te idare-i örfiyye ilan edilmesi noktası olmuştur.¹⁰¹³

Örfi idarenin Selanik'te ilan edilmeden önce Manastır'da ilan edildiği görülmektedir. Selanik'te münteşir Yeni Alitya gazetesinin rivayetine göre idare-i örfiyyenin ilanının ardından sokaklara şu beyannameler asılmıştır: *“devletin hukukunu muhafaza ve ahalinin namus, mal, can ve ehemmiyetlerini temin maksadı ile bugünden itibaren Manastır şehir ve sancağında idare-i örfiyye ilan edilmiştir. İdare-i örfiyyenin devam ettiği müddetçe küçük bir muhalif harekette bulunanlar veya asayiş ihlale sebep olacak olanlar şiddetle cezaya çarptırılacaklardır.”*¹⁰¹⁴

Manastır'da olduğu gibi Selanik'te de yakında idare-i örfiyye ilan olunacağını Yeni Asır gazetesi yazmıştır.¹⁰¹⁵

Bu haberlerin ardından her ihtimale karşı bir tedbir ihtiyacı olmak üzere Selanik'te ve Kosova, Manastır, İşkodra, Yanya, Edirne Vilayetleri'nin gerekli olan mahallerinde idare-i örfiyye ilanına karar verilmiştir.¹⁰¹⁶

¹⁰¹²BOA., DH. SYS., 18/2-2, 3. Ra. 1329 (4 Mart 1911).

¹⁰¹³BOA., Y.EE., 50/98, 6. R. 1327 (27 Nisan 1909).

¹⁰¹⁴Tasvir-i Efkâr, “İdare-i Örfiyye Beyannamesi”, 20 Ramazan 1328 (24 Eylül 1910), s.4.

¹⁰¹⁵Tasvir-i Efkâr, “Selanik'te İdare-i Örfiyye”, 24 Ramazan 1328 (28 Eylül 1910), s.4.; Tasvir-i Efkâr, “Selanik'te İdare-i Örfiyye”, 4 Şevval 1328 (8 Ekim 1910), s.3.

¹⁰¹⁶BOA., MV., 227/177, 24. Ş. 1330 (8 Ağustos 1912).; BOA., İ. MMS., 153/17, 24. Ş. 1330 (8 Ağustos 1912).; BOA., BEO., 4070/305207, 24. Ş. 1330 (8 Ağustos 1912).; BOA., BEO., 4070/305227, 24. Ş. 1330 (8 Ağustos 1912).; BOA., DH. SYS., 99/4, 20. L. 1330 (2 Ekim 1912).

Rumeli vilayetlerinde tatbik edilen çeteler kanunu makamına kaim olmak üzere tadılan kaleme alınan ve adı geçen vilayetlerde uygulanması kararlaştırılan idare-i örfiyye kararnamesi zeylinin tatbiki sırasında idare-i örfiyye ilanı icap edeceğine binaen iktiza eden mahallerde idare-i örfiyye ilanı konusunda Edirne, Selanik, Manastır, Kosova Vilayetleri'ne mezuniyet verilmiştir.¹⁰¹⁷

Selanik Vilayeti'nde ilan olunan idare-i örfiyyenin huzur-u ahaliyi ihlal, dâhili ve harici mahalli ticarete engel olmayacak surette tatbik ve icrası için askeri cihetten gereken talimat gönderilmiştir.¹⁰¹⁸

İdare-i örfiyye kararnamesine ek olarak uygulanmaya konan hususların önemli bir kısmı köy ahalisini ilgilendirmekte ve onlara bazı vazifeler ve mesuliyetler yüklemekte bulunduğu halde adı geçen kanun ahkâmının sadece hükümet memurlarının bilgileri dairesinde kalıp köylülerce bilinemediği ve kanunun tesiri istenilen düzeyde olmamasına binaen köylere tebliğ edilmek, karye ihtiyar mahallerine birer adet ita edilebilmek üzere 550 nüshanın gönderilmesi Siroz mutasarrıflığından istenmesi üzerine ve diğer civar bölgelerden dahi bu yolda talep vuku ihtimal dairesinde bulunmasından dolayı bin kadar nüshanın gönderilmesine gidilmiştir.¹⁰¹⁹

Selanik Polis Müdüriyeti'nden 19 Haziran 1325 (2 Temmuz 1909) tarihi ile bildirildiğine göre; Temmuz'un altıncı günü Selanik'e idare-i örfiyye teşekkül ve o anda Rum ahalinin haneleri basılarak silahları alınacağı ihbarına dayanarak Selanik Rum metropoliti ile Yunan konsoloshanesi memurlarının telaşa düştükleri istihbar edilmişti.¹⁰²⁰

Bu istihbarattan da anlaşılacağı üzere idare-i örfiyye kapsamında hükümetin Selanik'te çete olaylarına son vermek için giriştiği tedbir amaçlı politikalardan biri de halkın elindeki mevcut silahların toplatılması olmuştur.

Gazete muharrirlerinden biri Mahmut Şevket Paşa ile yaptığı mülakatta kendisine “*Rumeli'nin bazı mahallerinde saklanmış olan silah ve cephanelerin müsaderesi için hükümet herhangi bir tedbir almayı düşünmekte midir?*” doğrultusundaki soruya kendisinin “*silahların toplanması zorunludur ve hükümet*

¹⁰¹⁷BOA., DH. SYS., 18/2-2, 3. Ra. 1329 (3 Nisan 1911).

¹⁰¹⁸BOA., BEO., 4070/305250, 25. Ş. 1330 (9 Ağustos 1912).

¹⁰¹⁹BOA., DH. SYS., 18/2-2, 3. Ra. 1329 (3 Nisan 1911).

¹⁰²⁰BOA., TFR. I. SL., 212/21127, 1. C. 1327 (20 Haziran 1909).

*bunun için gerekli olan tedbirlerin tamamına müracaat edecektir” tarzında cevapladığı görülmüştür.*¹⁰²¹

Kosova, Manastır ve Selanik Vilayetleri’nde idare-i örfiyye ilanını münasebetiyle halkın elindeki silahların hükümete teslimi yoluna gidilmiştir.¹⁰²² Hükümet bu suretle artık komiteciliğin önünü almaya ve memleket dâhilinde emniyet-i umumiyyeyi sağlamayı amaçlamıştır.¹⁰²³

Selanik, silahların toplanması için altı polis mıntikasına ayrılmıştır. Bu mıntikalarda polis ve jandarmadan oluşan bir heyete, o daire dâhilinde bulunanlar 15 gün zarfında silahlarını kayıt ve teslim etmeye mecburlardı. Bu müddet zarfında silahların tesliminden kaçınanlara ve bilahare ellerinde silah olduğu belirlenenlere çeteler kanunu gereğince bir ya da altı aya kadar hapis cezası verilecekti. Söz konusu mıntika komisyonları Yalılar Polis, Eski Cuma Jandarma, Kule Polis, Kolombo Polis, Vardar Polis karakollarıyla hükümet dairesinde ve jandarma süvari dairesinde toplanacaklardı. Silahların toplanmasına istitlaat komisyonu kefarete edecekti.¹⁰²⁴

Halktan toplanacak olan silahlar hükümetçe saklanacaktı. Hükümete silah teslim edildiği zaman, tertip ve tanzim edilen deftere silahın cinsi, numarası, sahibinin ismi kaydedilecekti. Bundan başka her silahın üzerine birer etiket yapıştırılacak ve buraya sahibi ile silahı teslim alan memurların ismi yazılacaktı.¹⁰²⁵

Silahların toplatılması konusunun gerekliliği Zaman gazetesinin 28 Cemeaziyelahir 1328 (7 Temmuz 1910) tarihli nüshasında “Ahali Yedlerinde Silahlar” başlığı ile yazılan yazıda şu şekilde dile getirilmiştir: “ ... *ahali elindeki silahlar meşrutiyet hükümetimiz için daima bir baş ağrısı ve bitmez tükenmez bir meşgaledir. Osmanlıyı teşkil eden akvam ve milel-i muhtelif kendi emellerini gerçekleştirmek ve menfaatperverliğe kapıldıkça ve ellerinde de külliyetli silahlar bulundukça her fırsattan istifade ile ya yekdiğerine saldırmakta veya hükümete karşı koymakta tereddüt etmeyeceklerdir... Bu hale artık kati ve esaslı bir netice vermek zamanı gelmiştir. Çünkü cahil halk elinde bir silah gördükçe daima kendisine fazla ehemmiyet vermekte asla kusur etmeyecektir. Dünyanın belki her tarafında ahali elinde silahlar mevcuttur. Fakat*

¹⁰²¹Zaman, “Mahmut Şevket Paşa ile Mülakat”, 25 Şaban 1327 (11 Eylül 1909), s.1.

¹⁰²²BOA., DH. SYS., 20-2/3-1, 27. Ra. 1329 (28 Mart 1911).; BOA., DH. MUİ., 80-4/33, 1. N. 1328 (6 Eylül 1910).

¹⁰²³Zaman, “Silahların Toplanması”, 2 Recep 1328 (10 Temmuz 1910), s.3.

¹⁰²⁴Rumeli, “Şehrimizde Silah Derci”, 24 Şaban 1328 (31 Ağustos 1910), s.3.

¹⁰²⁵Rumeli, “Şehrimizde Silah Derci”, 27 Şaban 1328 (3 Eylül 1910), s.3

yine hiçbir ahali mevcut değildir ki biz de olduğu gibi elindeki silahı ya vatandaşına ya hükümete yöneltmek fikrinde olsun. Filhakika, memleketimizde ahali tarafından ithal edilen silahlar vatani muhafaza ve müdafaa etmekten ziyade yakınlarına veya en büyük rakip addettikleri hükümete karşı çevrilmiştir... Bu silah edinmek fikri ahalide o kadar genişlemektedir ki bunun önünün alınması için fevkalade tedbirlere ihtiyaç vardır.”¹⁰²⁶

Selanik merkez kaymakamının silah toplatılma girişimleri esnasında civar bölgeleri dolaşarak halka bu konuda tesirde bulunmaya çalıştığı basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Bu girişimleri neticesinde Selanik’e bağlı köylerde bulunan Hıristiyan halkın ellerindeki silah ve mühimmatı hükümete müracaat ederek teslim ettikleri görülmüştür.¹⁰²⁷

Tahsin Bey’in bu görevi esnasında faaliyetlerini telgrafla şu şekilde bildirdiği görülür: *“Merkez Kazası’na ait tahkikatı tamamlamak için Karaferye’ye geldim. Merkez Kazası’na bağlı karye ahali gerekli ihtarlar edildikten sonra karyelerinde bulunan on sandıkta on bin kusun gara fişegini teslim etmişlerdir. Bazı çiftliklerde silah teslim olunacağı anlaşıldığından Menteşe Nahiyesi müdürü ile jandarma kumandanı da söz konusu karyeye alınarak gerekli tertibata başvurulmuştur.”*¹⁰²⁸

Selanik Vilayeti Merkez Kaymakamı Tahsin Bey’in merkeze bağlı karyede ihtarda bulunması üzerine ahalinin silahlarını teslim ettiğinden diğer mahallere de gerekli ihtarların yapılarak silahların toplanmasına çalışılması istendiği görülür.¹⁰²⁹ Dâhiliye Nezareti tarafından Selanik Vilayeti’ne 2 Ağustos 1325 (15 Ağustos 1909) tarihiyle bildirildiğine göre; Selanik Vilayeti merkez kazasında olduğu gibi diğer mahallerde de teşebbüslere devam edilerek silahların toplanılması istenmiştir.¹⁰³⁰

Selanik Jandarma Kumandanlığı’ndan bildirildiğine göre; elde edilen istihbarat neticesinde buradan gönderilen Muharrem Çavuş ile Merkez Kazası’nın Lanbor jandarma müfrezesi tarafından Karaferye Kazası’na tabi Büyük Alabor Çiftliği’nde yapılan arama sonucunda 26 adet gara tüfeği ile 260 adet gara cephanesi bulunarak müsadere edilmişti.¹⁰³¹

¹⁰²⁶Zaman, “Ahali Yedlerinde Silahlar”, 28 Cemeaziyelahir 1328 (7 Temmuz 1910), s.3.

¹⁰²⁷Zaman, “Eslaha ve Fişenk Teslimi”, 30 Recep 1327 (17 Ağustos 1909), s.2.

¹⁰²⁸BOA., TFR. I.A., 40-A/3973, 22. B. 1327 (9 Ağustos 1909).

¹⁰²⁹BOA., DH. MKT., 2897/6, 24. B. 1327 (11 Ağustos 1909).

¹⁰³⁰BOA., DH. MKT., 2901/ 53, 28. B. 1327 (15 Ağustos 1909).

¹⁰³¹BOA., TFR. I. SL., 214/21375, 10. B. 1327 (28 Temmuz 1909).

Yine aynı doğrultuda 15 Ağustos 1325 (28 Ağustos 1909) tarihi ile Selanik Jandarma Kumandanlığı'ndan bildirildiğine göre, Yunan fesat erbabı tarafından merkez ve Karaferye Kazaları Rum cemaatine mensup ahalice dağıtılan silahların bir kısmının Yenice'ye bağlı bir çiftlik halkına dağıtıldığıının haber alınması üzerine jandarma ve askerden oluşan bir müfreze ile söz konusu çiftliğe gidilerek Rum cemaatinden 13 uzun ve 8 kısa, Bulgar cemaatinden 3 kısa olmak üzere 24 adet gara ile 279 fişek toplanıp müsadere edilmiştir.¹⁰³²

Bu şekilde silahların toplatılması Selanik'e bağlı çeşitli yerlerde gerçekleştirilmiştir. Gevgili'de bulunan redif taburunun civar kazalarda ahali elinde bulunan silahların tarama suretiyle alınması Harbiye Nezareti'nden Kolordu Kumandanlığı'na yazılmıştı.¹⁰³³ Diğer taraftan İskeçe ile Karaağaç iskelesi arasında bulunan bölgede Rum milletinden Yorgi'nin sebze bahçesinde gara tüfeği ile cephane bulunduğu ora mıntıkası tarafından istihbar olunması üzerine icra kılınan arama sonucunda 30 adet gara tüfeği elde edilmişti.¹⁰³⁴

Osmanische Lloyd'un Selanik muhabirinin bildirdiğine göre; İbrahim Bey'in Selanik'e dönmesi ile silahların toplatılmasına gidileceğinden bu muamelenin gerçekleştirilmesi için Manastır'dan dört tabur Selanik'e hareket etmişti. Gerekirse bu kuvvet arttırılacaktı. O ana kadar ahali kendi rızaları ile 500 küsur tüfek ve 842 tabanca teslim etmişlerdi. Şimdiye kadar Selanik'te Alman konsoloshanesine 28 tabanca, 3 tüfek, 16 eski silah ve Avusturya konsoloshanesine 51 tabanca, 7 eski silah ve İtalya konsolatosuna 57 tabanca, 10 tüfek, 3 eski silah ve Sırbistan konsoloshanesine 12 tabanca teslim edilmişti. Siroz'da İslamlar'dan 170 tüfek, 418 fişek, Rumlar'dan 285 gara tüfeği, 112 eski tüfek, 85 Rus tüfeği, 1875 fişek ve Bulgarlar'dan 122 manlicher, 290 eski tüfek, 385 tabanca, 1250 fişek müsadere olunmuştu.¹⁰³⁵

Selanik'te münteşir Pravo gazetesinin ifadelerine göre ise, Kılıkış ve diğer bazı Bulgar mahalleri abluka edilerek aramaya başlanmıştı. Geceleyin yalnız birkaç hanede ve gündüzün umumda arama yapılmaktaydı. Arama gayet mülayimane icra olunmuş, gerek efrat ve gerek zabitan takdir duyulacak bir tarzda hareket göstermişlerdi. Ahalinin hiç biri darp edilmediği gibi kimse hakkında kötü muamele yapılmamıştı.¹⁰³⁶

¹⁰³²BOA, TFR. I. SL., 217/21691, 11. Ş. 1327 (28 Ağustos 1909).

¹⁰³³Tasvir-i Efkâr, "Hususi Telgrafnameler", 25 Ramazan 1328 (29 Eylül 1910), s.2.

¹⁰³⁴Zaman, "Küçük Havadis", 6 Şevval 1327 (21 Ekim 1909), s.3.

¹⁰³⁵Tasvir-i Efkâr, "Selanik'te Silah Cemi", 12 Şevval 1328 (16 Ekim 1910), s.3.

¹⁰³⁶Tasvir-i Efkâr, "Selanik'te Silah Cemi", 19 Şevval 1328 (23 Ekim 1910), s.2.

Silahların toplatılması konusunda Köprülü'den bildirildiğine göre; Köprülü'de de silahların toplatılmasına başlanmış ve 28 Haziran tarihine kadar herkes silahlarını teslim mecbur edilmişti. Bu tarihten sonra elinde silah bulunduranların beş sene kürek cezasına çarptırılacağı, ilgili ilanla umuma tebliğ olunmuştu. Köy ahalisi ilan tarihinden 25 gün sonra silahlarını teslim mecburlardı ve ahali genel itibarla silahlarını teslim etmişti.¹⁰³⁷

Silahların toplatılması konusuyla ilgi olarak Ustorumca'da İttihat ve Terakki Kulübü'nde, ruhani liderler ile muhtelif anasırlardan oluşan bir toplantı yapılarak hükümet tarafından talep vukua bulmadan silahlarını teslim etmeleri için karar verilmiştir. Bu hususta teşkil edilen komisyon aşağıdaki beş maddeden ibaret bir program tanzim etmiştir:

- 1- Her türden silah hükümete teslim edilecektir.
- 2- Teslim müddeti bu ayın 30. gününden Eylül'ün 10. gününe kadardır.
- 3- Teslim tarzı herkesin keyfine tabidir.
- 4- Bir komisyonun teşkili için hükümete müracaat edilecektir.
- 5- Hepimizin rızası bulunmaktadır.¹⁰³⁸

Ustorumca Kazası'nda bulunan İslam ve Hıristiyan ahalinin İttihat ve Terakki Kulübü'nün girişimleri ile silahlarını teslim gittikleri ve o ana kadar 60 silah ve 1500 fişek toplandığı basında yer alan haberlerden anlaşılmıştır.¹⁰³⁹

31 Ağustos 1326 (13 Eylül 1910) tarihli Selanik Vilayeti'nden alınan şifrede, Apostol Kaptan'ın Yenice'ye geldiği ve civar köylerde dolaştığı istihbar edildiğinden ve ahalinin çetelere meydan bırakmamak üzere Yenice ve Gevgili'de silahların toplatılması lüzumu belirmiş olduğu ifade edilerek ordu kumandanlığına tebligatta bulunulması istenmiştir.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁷Zaman, "Köprülü'den Gazetemize Yazıyor", 9 Recep 1328 (17 Temmuz 1910), s.4.

¹⁰³⁸Tasvir-i Efkâr, "Sükûn ve Asayiş Emareleri ", 16 Ramazan 1328 (20 Eylül 1910), s.3.

¹⁰³⁹Tasvir-i Efkâr, "Ustorumca'da Derc-i Silah", 18 Ramazan 1328 (22 Eylül 1910), s.4.

¹⁰⁴⁰BOA., DH. SYS., 18/2-1, 07. Ca. 1329 (6 Mayıs 1911).

Resim 19: Kaptan Apostol ve Rûfekaları¹⁰⁴¹

Siroz Mutasarrıfı Kazım Bey, Siroz Sancağı'nda hükümetin takip ettiği hareket tarzını Progrado Salonic gazetesinin muhabiri ile yaptığı görüşmede şu şekilde ifade etmiştir: *“Menfaat sahibi bazı kişiler Siroz Sancağı'nda asayişin sağlanmadığı bir zamanda silahların toplatılmasını eleştiriyorlar. Hâlbuki Siroz Sancağı'nda asayişin olmadığı bir zamanda silahların toplatılması gerektiğini düşünüyorum. Bunun sebebini dinleyiniz; geçen şu üç hafta zarfında esrarengiz dört cinayet vuku bulmuştur. Birincisi Siroz yakınlarındaki Urlak Köyü'nde 12 Haziran'da vuku bulmuştur. Dört İslam köylü evlerine dönerken meçhul kişiler tarafından üzerlerine ateş edilmiş, neticede bir İslam olay mahallinde şehit ve sonra bir diğeri elleri ve ayakları kesildikten sonra hançerle şehit edilmişti. İkincisi birinciden üç gün sonra vuku buldu. Debreli bir zat, köyün birinde katledilmiş bulundu. Naşı üzerinde on dört yara mevcut idi. Bu cinayetin de faileri meçhul kalmıştır. İki gün sonra Karasu'da ölü bulunan bir delikanlının faileri yine meçhul kalmıştır. Dimitriç'te 20 Haziran tarihinde vuku bulan dördüncü cinayet de diğerleri gibi esrarengiz kalmıştır. Bu cinayet silsilesi karşısında Avrupa'ya karşı bu havalide ve dolayısıyla Makedonya'da emniyet ve asayişin sağlanamayacağını zannettirmek ve ahaliyi daima endişe içinde bırakmak maksadıyla bir gizli teşkilatın mevcudiyetine kanaat hâsıl ettim. Bu esrarengiz komite çete halinde teşekkül etmiş değildir. Siroz Sancağı'nda çetelerin katiyen mevcut olmadıklarına dair elimde vesaik mevcuttur. Bilakis bu komitenin azalarının köylülerden müteşekkil olduğuna eminim. Zira o köylüler cinayeti gerçekleştirdikten sonra köylerine dönerek iş ve güçleri ile*

¹⁰⁴¹İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar/ Koleksiyon: Kartpostallar/ Krt_001297/ Yer Numarası: (t.y.)/ Erişim Tarihi:10.02.2016.

iştigal ederler. Kendilerinde şüphely davet edecek hiçbir hal görülmez. Bu hale nasıl netice verilmeli diye büyük bir heyecan içinde kendi kendime sual ettim. Uzun mülahazat ve tefekkürden sonra ahalinin yedindeki silahları toplamaktan başka çare olmadığını anladım. Ve silahların toplatılmasına karar verdim. Müsadereye evvela Müslim ve gayrimüslimden oluşan Serfiçe'den başladım. Muteber ahaliyi çağırarak ahvalin ne merkezde olduğunu arz ve izah ile silahlarını teslim etmelerini rica ettim. Yalnız ahalinin bir kısmı şüpheleniyor, silahları teslimden kaçınıyordu. Rica hiçbir şeye fayda vermedi. Bilcümle vesait müracaat ettikten sonra icra-yı tazyike mecbur oldum. Netice! Silahları olmadığına yemin eden köylüler bile birkaç dakika içinde her biri birkaç silah getirdiler. Bu suretle 61 silah müsadere olundu. O civarda olan iki köyden de 123 tüfek müsadere edilmiştir. Silahların toplanmasına cenuba doğru devam olunacaktır. Ancak ahali müdafaasız kalmayacaktır. Nüfusa göre her köyde birkaç kişiye köyün tehlike ve zamanında müdafaası için tüfekler vereceğim.”¹⁰⁴²

Silahların toplatılması esnasında bazı görevlilerin halka kötü davranmasının şikâyetlere sebep olduğu görülmüştür. Bu noktada Siroz'dan Eksarhane'ye çekilen bir telgrafnamede, Siroz köylerinde silah toplatmaya mahsus olan komisyonun ahaliyi ölünçesine dövdüğü, Yenimahalle Çiftliği'ndeki ahaliye gaddarane bir surette muamele edildiği ifade edilerek bunun önlenmesi için hükümetçe hiçbir tedbir alınmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından Selanik Vilayeti'ne gönderilen şifre ile söz konusu durumun tahkikatının yapılarak sonucunun bildirilmesinin istendiği görülür.¹⁰⁴³

Türk hükümetinin Makedonya'daki Hıristiyan nüfusun silahsızlanması için yürüttüğü politikalar ve Edirne'nin kuvvetlendirilmesi Balkan yarımadasında Bulgaristan hükümetinin zararına hızlı bir değişim olarak değerlendirilmekteydi.

Mr. Findlay'in Sir Edward Grey'e Sofya'dan bildirdiğine göre, Türkiye'nin kötü muamelesinden kaçanlar, tanınmış çete liderleri Köstendil'e gelmişlerdi. Ayrıca Bulgarlara karşı yapılan zulüm, adaletsiz yürütölen protesto yüzünden Bulgarların Bulgaristan'a sığınmak üzere oldukları ifade edilmekteydi. Findlay, özellikle silahların toplanması esnasında Bulgarlara yapılan kötü muameleden dolayı Bulgarların buldukları bölgeleri terk etmek zorunda kaldıkları doğrultusunda edindiği bilgileri aktarmaktadır. Bulgar yetkililerinin kendisine bildirdiğine göre hiçbir çete

¹⁰⁴²Zaman, “Siroz Sancağı'nda Silahların Toplatılması”, 28 Cemeaziyelahir 1328 (7 Temmuz 1910), s.2.

¹⁰⁴³BOA, DH. İD., 112-2/33, 7. B. 1328 (15 Temmuz 1910).

Bulgaristan'da kurulmamıştı. Bulgaristan Makedonya'da çetelerin yer almasını kesinlikle istemediğini ve Türkiye ile barışçıl ve dostane ilişkiler arzu ettiklerini belirtmekteydi. Hem Bulgar hükümeti hem de Osmanlı Bulgarları mevcut rejime karşı sayısız iyi niyet işaretleri vermişti ama sonuç ne olmuştu? Selanik komitesi üyeleri ve Doktor Nazım tarafından takip edilen politikaların amacının Makedonya'nın etnik karakterini değiştirmek olduğu ve bunun için adaletsizlikle Bulgarların evlerinden, köylerinden sürüldüğü ifade edilmekteydi. Bundan dolayı Bulgaristan diğer yöntemlerle adaleti sağlamak zorundaydı. Mr. Findlay, Bulgar Mr. Liaptcheff ile olan yukarıdaki içerikli görüşmesinden sonra Bulgar hükümeti, şikâyetçi olduğu bu girişimleri durdurmak için ve hükümetini ikna etmesi için Asım Bey ile görüşmüştü. Asım Bey'e göre silahsızlanma ne pahasına olursa olsun yapılmalıydı. Eğer orada bir acımasızlık varsa bunun temel sebebi elçilerin Hıristiyanlara karşı olan kışkırtmaları ve çeteler nedeniyleydi. Ona göre Bulgarların şikâyet hakkı yoktu.¹⁰⁴⁴

Bulgarlar tarafından görülen bu şikâyetlerin Rum unsuru tarafında da dile getirildiği gözlenmiştir. Selanik metropoliti, hükümet tarafından evlerde silah arandığı esnada Rumlar hakkında kötü muamele edildiğini öne sürerek vilayet valisine şikâyette bulunmuştur.¹⁰⁴⁵

Basında yer alan haberlerden anlaşıldığına göre; Selanik valisi, Selanik'te bulunan Yunanlıların, silahlarını konsolosları vasıtasıyla vermelerini kabul etmemişti. Düvel-i Muazzama tebaasının silahlarının ait oldukları konsoloshaneler vasıtası ile toplandığı halde Yunanların silahlarının doğrudan doğruya toplanmasına karar verilmişti.¹⁰⁴⁶ Selanik Valisi İbrahim Bey ve Kalem Müdürü İzzet Bey Babiâli'de Dâhiliye Müsteşarı Fuat Bey nezdinde toplanarak silah toplatılması sırasında bazı Yunan tebaanın göstermekte olduğu zorluklara karşı alınması gereken tedbirler hakkında müzakerede bulunmuşlardı.¹⁰⁴⁷

Selanik dâhilinde askeri müfrezelerin silah toplamak bahanesi ile Rumlar hakkında tazyik icra etmekte ve kiliselere tecavüz eylemekte olduklarına dair Atina'dan Temps gazetesine bir telgraf çekilmesi üzerine hükümet tarafından söz konusu

¹⁰⁴⁴F.O. 371/999|28589/926/10/44A, 02nd August 1910, (Mr. Findlay to Sir Edward Grey).

¹⁰⁴⁵Tasvir-i Efkâr, "Selanik", 30 Recep 1327 (16 Ağustos 1909), s.4.

¹⁰⁴⁶Tasvir-i Efkâr, "Selanik'te Silah Cemi ve Yunaniler", 21 Ramazan 1328 (25 Eylül 1910), s.4.

¹⁰⁴⁷Tasvir-i Efkâr, "Eslaha Cemi ve Yunaniler", 5 Şevval 1328 (9 Ekim 1910), s.3.

telgrafname hakkında tahkikat icra edilerek neticesinin bildirilmesinin istendiği görülür.¹⁰⁴⁸

Konu ile ilgili olarak Dâhiliye Nezareti tarafından Selanik ve Manastır Vilayetleri'ne gönderilen şifrede, silah toplanması meselesi hakkında Sadrazam Paşa hazretleri ile müzakere edildiği belirtilerek silah toplanması esnasında darp ve taziyik misilli şikâyete sebep olacak muameleye katiyen meydan verilmeyerek bu cihetin ciddiyetle teminat altına alınarak, silahların hükümete teslimi hakkında ahaliye hitaben bir beyanname neşriyle tayin edilecek müddetin bitmesinden evvel derhal silahların toplatılmasına gidilmesi istenmiştir. Silahların toplatılmasından sonra üzerinde veya hanesinde silah bulunanlar hakkında şiddetli cezalar tertibine dair ayrıca bir kanun maddesi de tanzim edilerek uygulanmasına karar verilmiştir.¹⁰⁴⁹

Diğer taraftan silahların toplanması sırasında başarılı hizmetleri görülen kişilerin mükâfat verilerek ödüllendirildikleri görülmüştür. Bu noktada silah toplamada başarılı hizmetleri görülen Menlik'in Pürçine Köyü İslam ve Bulgar muhtarlarına mükâfat verilirken,¹⁰⁵⁰ Kalyan Çiftliği'nde bulunan 200 adet gara tüfeğini meydana çıkaran jandarmalara birer adet maaş tutarında nakdi mükâfat verilmesine gidilmiştir.¹⁰⁵¹

5.2.4. Selanik'te Askeri Kuvvet Arttırılıyor

Selanik Vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre, Rumeli'de eşkıya çetelerinin yeniden faaliyete başlamalarından dolayı çetelerin fesat yaratmalarına meydan vermemek üzere askeri kuvvetin arttırılması gerektiği vurgulanmaktaydı. Asayişin muhafazası için Selanik Vilayeti dâhilinde 8 bin nefere ulaşan askeri müfrezenin daha önceden merkeze alınması inzibatın idame ve muhafazasına mani olmuştu. Ve bundan dolayı mühim birçok husus sırf jandarmaya ait kılınmış ve hala mevcut ve müstahdem jandarma ile inzibatın istikrarı mümkün görülmemekte idi. Çünkü mevcut ve müstahdem olan jandarma kuvveti asayişin alelade devam ettiği bir zaman için tayin edilmiş olduğundan çetelerin faaliyet gösterdiği bir sırada yeterli olmayan bir derecede bulunan zaptiye kuvvetinin yetişemeyeceği ortada idi. Vilayetin jandarma tertip nizamnamesi hakkında vilayet jandarma kumandanlığından ita kılınan müzakereye göre, mevcut askeri kuvvete 1830 piyade ve 208 süvarinin daha eklenerek

¹⁰⁴⁸BOA., BEO., 3765/282312, 7. C. 1328 (16 Haziran 1910).

¹⁰⁴⁹BOA., DH. SYS., 18/2-1, 7. Ca. 1329 (6 Mayıs 1911).

¹⁰⁵⁰BOA., TFR. I. SL., 211/21039, 3. C. 1327 (22 Haziran 1909).

¹⁰⁵¹BOA., TFR. I. SL., 214/21388, 11. B. 1327 (29 Temmuz 1909).

arttırılması lüzumlu görülmekteydi. Bu noktada eşkıya çetelerinin faaliyetini akim bırakacak ve asayişini tamamen temin edecek surette gerekli tedbirler alınması ve uygulanmasına mevcut zabite yeterli gelmediğinden jandarma kuvvetinin arttırılması son derece gerekli idi.¹⁰⁵²

Diğer taraftan Kelemeriye İslam ahalsinin Rum eşkıyasının taarruzlarından endişeye düştükleri noktasında vuku bulan müracaatları üzerine Merkez ve Ksendire kaymakamıyla jandarma tabur kumandanı bu bölgeye gitmişlerdi. Burada toplanan halkın ileri gelenleri ile vaki olan müzakerat neticesinde Rumların tertibat ve tedarikte buldukları hakkındaki rivayet ve Yunanistan'dan silah ithal edilmekte bulunduğu dair olan ihbarların İslam ahaliyi endişeye düşürdüğü anlaşılmış ve bu noktada hem kendilerini tatmin ve hem de Rumlara karşı tedbir olmak üzere bir tabur askerinin sözü konusu mahalle gönderilmesi gerekliliği Ordu-yu Hümayun Kumandanlığı'na tebliğ edilmekle beraber Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁰⁵³

Bu bilgilerde de görüldüğü üzere Selanik ve civarındaki Rum eşkıyasının çoğalarak taarruzlarını arttırması sebebiyle, Selanik'teki güvenlik kuvvetlerinin bir an evvel takviyesi talep edilmiştir.¹⁰⁵⁴

Bundan dolayı Selanik Vilayeti jandarmasının askeri muavenet olmaksızın inzibat temini için yeterli olamayacağı meselesi mühim görüldüğünden kadroların bir an evvel arttırılmasına gidilerek gerekli efradın tedarik edilerek gönderilmesine karar verilmiş¹⁰⁵⁵ ve zaptiye kuvvetinin yeterli olmadığı mevkilere asker gönderilerek jandarmaya muavenette bulunmaları yoluna gidilmiştir.¹⁰⁵⁶

Selanik'te asayişin temini ve vukuatın menî için askeri kuvvetin istenmesi üzerine Dersaadet'teki Hareket ve Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan müracaat üzerine askerlerin jandarmaya dönüştürülerek ihtiyacın temin edilmesi istenmiştir.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵²BOA., DH. MKT., 2733/47, 16. M. 1327 (7 Şubat 1909).; BOA., DH. MKT., 2724/92, 08. M. 1327 (30 Ocak 1909).

¹⁰⁵³BOA., TFR. I. SL., 204/20335, 27. M. 1327 (18 Şubat 1909).

¹⁰⁵⁴BOA., DH. ŞFR., 418/7, 26. T. 1327 (8 Ağustos 1911).; BOA., DH. ŞFR., 418/9, 26. T. 1327 (8 Ağustos 1911).

¹⁰⁵⁵BOA., BEO., 3530/264727, 15. Ra. 1327 (6 Nisan 1909).

¹⁰⁵⁶BOA., DH. MKT., 2733/47, 16. M. 1327 (7 Şubat 1909).; BOA., DH. MUI., 13-3/21, 29. R. 1328 (8 Temmuz 1910).

¹⁰⁵⁷BOA., DH. ŞFR., 413/60, 7. My. 1325 (20 Mayıs 1909).; BOA., DH. MKT., 2726/90, 10. M. 1327 (1 Şubat 1909).; BOA., DH. MKT., 2867/33, 17. C. 1327 (6 Temmuz 1909).; BOA., DH. MKT., 2893/37, 19. B. 1327 (6 Ağustos 1909).

Bunlardan ayrı olarak mevcut çeteler kanununun uygulanabilmesi içinde de jandarma kuvvetinin arttırılması yoluna gidilmesi gerekliliği belirlemiştir. Bilindiği üzere bazı bölgelerde eşkıya çetelerinin faaliyetlerini arttırmalarından dolayı bunların takip ve tenkili için çeteler kanunu uygulanmaya başlanmıştır. Ancak nizamnamenin bazı yönlerinin uygulanması mümkün görünmemekte idi. Özellikle köy ve yolların muhafazasına dair olan üçüncü faslın 14. maddesinde eşkıya saldırısına ve tehdidine maruz bulunan her köyde ikişer nefer jandarma bulundurulması köy bekçilerinin bu jandarmaların emir ve idaresi altında bulunacağı yazılı ise de vilayet jandarma mevcudu yeterli derecede olmamasından dolayı jandarma vazifesinin ifasında zorluklar çekilmekte olduğundan jandarma mevcudiyetinin bir an önce arttırılması gerekli görülmekte idi. Bu unsur eksikliğinden dolayı nizamname ahkâmı uygulanamayacak olursa bu halin asayişe olumsuz etkileri olacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁵⁸ Bu noktada çeteler kanununun ahkâmının tatbikini temin için Selanik'te yeteri kadar askeri kuvvet bulundurulması gerekmiştir.¹⁰⁵⁹ Bu bilgilerde de görüldüğü üzere Selanik Vilayeti tarafından gönderilen şifrede, çeteler nizamnamesinin uygulanabilmesi için jandarma mevcudiyetinin yeterli seviyeye çıkarılması istenmekteydi.¹⁰⁶⁰ Bu gelişmeler üzerine, eşkıya takibi ve asayişin temini hususunun jandarmaya bırakılması ile jandarmanın yetersiz kalması halinde kuvvet arttırılmak üzere cihet-i askeriyyeye müracaat olunması ve jandarma kadrolarının bir an evvel arttırılması merciinden lazım gelenlere bildirilmiştir.¹⁰⁶¹

Selanik'te eşkıya olaylarının artması ile birlikte askeri kuvvetin arttırılmasına yönelik olarak birçok kez hükümete talepler gelmişti. Bu konudaki talepler, eşkıya olayları sonucu yaşanan olumsuzlukları ve zor şartları açıkça ortaya koymaktadır. Bu noktada Selanik Vilayeti'nden alınan şifrede bildirildiğine göre; Rumların öteden beri görülen müfsit hareketleri artmaya başlamıştı. Özellikle Ksendire, Karaferye, Lankaza ve Selanik civarındaki Kireçköy ormanında Rum çeteleri görüldüğü, ayrıca bir Yunanlı zabıt kumandasında 30 kişilik bir çetenin Katrin hududunu tecavüz ettiği ve Siroz'a gelmiş olan Drama metropoliteninin mahal metropoliti ile beraber oradaki Yunan konsoloshanesine giderek saatlerce görüşükten sonra Siroz metropolit vekilini

¹⁰⁵⁸BOA., DH. MUI., 11-3/8, 20. L. 1327 (4 Kasım 1909).

¹⁰⁵⁹BOA., DH. MUI., 65/2, 2. S. 1328 (13 Şubat 1910).

¹⁰⁶⁰BOA., DH. MUI., 11-3/8, 20. L. 1327 (4 Kasım 1909).

¹⁰⁶¹BOA., DH. MUI., 11-3/8, 20. L. 1327 (4 Kasım 1909); **Tasvir-i Efkar**, "Jandarma Kadroları", 11 Zilkade 1327 (24 Kasım 1909), s.2.

beraberine alarak Zihne'ye gittikleri özellikle ifade ediliyordu. Bu olay Gevgili hadisesine riyaset eden metropolit vekilinin Selanik Yunan konsoloshanesi ile münasebetini tayin ettiği gibi Siroz'a taalluk eden kısımda ora Yunan konsoloshanesinin merkez tahrik olduğunu açıkça ortaya koymakta idi. Ayrıca patrikhane vekillerinden birinin bu günlerde Selanik'e yapacağı seyahatin konunun dikkat çeken başka noktası olduğu ve Rumlarla Virhovistler'in birleştikleri Drama'dan işar olunmasına atfen ifade edilmekte idi. Bütün bu olayların artarak devam edegelmesinden dolayı Selanik'te mevcut kuvvetlerin takviyesi istenmekteydi.¹⁰⁶²

Aynı doğrultuda olarak yine Selanik Vilayeti'nden gelen şifrede bildirildiğine göre ise, eşkıya olaylarının artmasından dolayı çeşitli bölgelerden takip müfrezesi talebi de artmıştı. Diğer taraftan ilgili tahsisatta para kalmadığı için zor durumda kalındığı ifade edilerek asker sevkinin dahi günlüklerinin ödenmesinin muallâkta bulunmasından dolayı zaten noksan olduğu ve sürekli takibatta bulunmaktan kaynaklanan bir yorgunluk dolayısıyla takip taburlarının sevkinde zorluklar çekildiği ifade edilmiştir. Askerin bu durumuna sebep olan yegâne şey topluca bir mahalde bulunup ve askeri terbiyeye vakit bulamamaları idi. Bütün bu esaslara binaen ifade edilen bu itirazlara mahal ve meydan bırakmamak üzere takibatta istihdam olunacak askeri kuvvetin tahsisatları ile beraber jandarmaya nakledilecek ve seyyar jandarma unvanıyla oluşturulacak kuvvetlerin istihdamları münasip olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca derhal ne suretle olursa olsun takip taburları mevcudiyetinin artırılması gerekli idi. Ahvalin son derece ehemmiyet kazandığı ve her tarafta baş gösteren çetelerin bilahare daha ziyade ve umumi bir surette faaliyete geçmek üzere olduğu böyle bir zamanda gerekli önlemler alınmayacak olursa akıbetin ne kadar vahim olacağı noktasına özellikle dikkat çekilmekte idi.¹⁰⁶³ Bütün bu yazışmalar Selanik Vilayeti'nde yaşanan çete olaylarının artmasından dolayı askeri güce olan ihtiyacın son derece arttığını göstermektedir.

Özellikle yukarıdaki yazışmada ve diğer benzer yazışmalarda da rastlandığı üzere Selanik Vilayeti'nden takip taburları mevcudunun artırılması¹⁰⁶⁴ ve jandarma kuvvetinin takviyesi istenmekteydi.¹⁰⁶⁵ Bunun üzerine Selanik, Manastır, Kosova

¹⁰⁶²BOA., DH. SYS., 18/3, 19. Ra. 1329 (20 Mart 1911).

¹⁰⁶³BOA., DH. SYS., 18/3, 19. Ra. 1329 (20 Mart 1911).

¹⁰⁶⁴BOA., BEO., 3925/294322, 12. Ş. 1329 (8 Ağustos 1911).; BOA., BEO., 3925/294353, 13. Ş. 1329 (9 Ağustos 1911).; BOA., BEO., 3929/294645, 21. Ş. 1329 (17 Ağustos 1911).

¹⁰⁶⁵BOA., MV., 149/35, 28. S. 1329 (28 Şubat 1911).; BOA., BEO., 4101/307515, 8. Za. 1330 (19 Ekim 1912).; BOA., BEO., 4101/307536, 9. Za. 1330 (20 Ekim 1912).

jandarma alayları için efrat tedarikine gidilerek,¹⁰⁶⁶ Selanik, Siroz, Üsküp, Manastır, Görice Sancakları'nda eşkıya takip ve tenkilinin süratle yapılabilmesi için teşkili düşünülen jandarma muhafız teşkilatının kurulması hakkında Selanik'teki İkinci Ordu Müfettişliği'ne gerekli talimat gönderilmiştir.¹⁰⁶⁷

Bütün bunlar Selanik, Manastır, Kosova Vilayetleri'nde jandarma teşkilatının bir an evvel teşkilini zorunlu kılmıştır.¹⁰⁶⁸ Askeri kuvvete olan ihtiyacın bu şekilde giderek artması bu ihtiyacın karşılanması için yeni girişimlerde bulunmayı gerekli kılmıştı. Bunun üzerine mevcut asker ihtiyacını karşılamak için Selanik, Manastır, Kosova Vilayetleri'ndeki jandarma alaylarına ilave olarak seyyar jandarma birlikleri teşkiline karar verilmiştir.¹⁰⁶⁹

Rumeli seyyar jandarma taburlarının teşkilat ve hareket vazifesi hakkında kabul edilen nizamnamenin esasları aşağıdaki noktaları içermekteydi.

Rumeli seyyar jandarma taburlarının teşkilat ve hareket vazifesi hakkında nizamnamedir:

1- Rumeli'de asayiş ihlal kastıyla teşkil ve şekavet icra eden çetelerin takip ve tenkili ve asayişin temini için merkezleri Selanik, Manastır ve Üsküp olmak üzere biner mevcutlu üç seyyar jandarma taburu teşkil edilmiştir.

2- Söz konusu taburlar Kosova, Selanik ve Manastır jandarma alaylarına mensup ve bağlıdırlar.

3- Her seyyar jandarma taburunun teşkilatını oluşturan kadro ve cetveli bu talimatnameye bağlıdır.

4- Seyyar jandarma taburlarından Selanik taburunun mıntıkası Selanik ve Siroz Sancakları ve Manastır taburunun mıntıkası Manastır ve Serfiçe Sancakları ve Üsküp taburunun mıntıkası Üsküp Sancağı'dır.

5- Seyyar bölüklerin merkez ve mıntıkları da bu talimatnameye ayrıca bağlı bulunan cetvelde gösterilmiştir.

6- Takımların merkez ve mıntıkları alay kumandanlarının uygun gördüğü ve valilerin emri ile tabur kumandanları tarafından tayin edilir ve gerektiğinde değiştirilir.

¹⁰⁶⁶BOA., BEO., 3866/289908, 7. Ra. 1329 (8 Mart 1911).

¹⁰⁶⁷BOA., BEO., 3890/291739, 9. Ca. 1329 (8 Mayıs 1911).

¹⁰⁶⁸BOA., BEO., 3863/289695, 29. S. 1329 (1 Mart 1911).

¹⁰⁶⁹BOA., MV., 226/140, 3. Ra. 1330 (21 Şubat 1912).; BOA., MV., 226/169, 14. Ra. 1330 (3 Mart 1912).; BOA., BEO., 3929/294640, 21. Ş. 1329 (17 Ağustos 1911).; BOA., DH. SYS., 81-1/214, 3. M. 1330 (24 Aralık 1911).

7- Takımdan küçük kuvvetler için merkez ve mıntıka tahsis olunmaz.

8- Seyyar jandarmalar adi jandarma vazifesinde istihdam olunamayacakları gibi bunlardan sabit müfreze dahi oluşturulamaz.

9- Seyyar bölük tabur kumandanları mıntıkalarında zuhur edecek her türlü asayişsizlikten ve şekavetkarane vakadan mesul olduklarından çetelerin mevcudiyet ve kuvvetleri ile tertibat ve icraatlarına ve silah ve cephanelerini nerelerde gizledikleri ve nerelere ne suretle sevk ettiklerine dair sağlıklı malumat edinmekle mükelleftirler. Bu maksada ve ahalinin manevi kuvvetinin takviyesi ve çetelerin men edilmesi esasına binaen bu kumandanlar kendi mıntıkları dâhilinde devamlı gezecekler ve seyyar müfrezeler göndereceklerdir.

10- Seyyar kıtaat kumandanları aşağıda yer alan hususlar hakkında elde edilen malumatı derhal üstlerine ve mahalli hükümete bildirecek ve hükümet rüesasından da malumat ve gerekli emirleri alacaklardır.

11- Malumat elde edinilmesi, itimat duyulan muhbirlerin sağlanmasına bağlı bulunduğundan bu hususa fevkalade itina olunacak ve fakat muhbirlerin şahısları son derece saklı tutulacaktır.

12- Verecekleri malumatın derecesine göre muhbirlerle vilayetlerce bunları istihdam eden memurlar vasıtasıyla nakdi mükâfat verilecektir.

13- Çetelerin tenkilinde yararlık ve muvaffakiyetleri görülecek zabitan ve efrada maaşları nispetinde nakdi mükâfat verileceği gibi büyük bir başarı durumunda ise vilayetlerce dahi takdir derecesinde defaten bir meblağ verilerek ve tekrar müsademelerde yararlılık gösterenler yeniden mühim bir meblağ ile ödüllendirileceklerdir.

14- Kötü hali ve hareketleri sabit olan zabitan dahi hemen açığa çıkarılarak cezaları verilmek üzere divan-ı harplere sevk edileceklerdir.

15- Bir mahalde çete bulunduğunu haber alan zabıt üstüne ve hükümet meclis reisine bildirerek hemen hareket edecek ve reisi tarafından civardaki seyyar veya diğer jandarma kuvvet ve karakollarına serian malumat ve gerekli emirler verilerek söz konusu olay mahalline mümkün olabilen kuvvet sevk edilecektir.

16- Vaktiyle emr ve malumat almamış olsa bile silah sesinden ve vesaireden müsademe vukuunu anlayan ve istihbar eden her kuvvet müsademe mahalline hızlı bir şekilde yetişmeye mecburdur.

17- Muhtelif kuvvetlerin toplanmasıyla vukua gelen müsademe ve harekâta zabitanın en büyük rütbelisi ve aynı rütbeye haiz olanların kıdemlisi olayı kumanda edecektir.

18- Mahalli müsademededen çete tamamen veya kısmen firar edecek olursa mıntıkanın dâhil ve harici dikkate alınmayarak şiddetle takibe devam olunacaktır.

19- Çetelerin kuvvet ve çokluğu halinde iki ve daha ziyade bölük sevkiyle icra kılınacak harekât ile daha az kuvvetle dahi icra olunacağı karar verilmiş mühim harekâta mutlaka tabur kumandanı kumanda emrini üstlenecektir.

20- Hangi kaza dâhilinde müsademe olmuş ise, o kazanın kaymakamı da müsademe mahalline gidecektir.

21- Müsademeler neticesinde firar eden eşkıyayı takip ve tenkil için yeterli derecede kuvvet sevk olunduktan sonra mütebaki kuvvet ile müsademeye civar arazi ve evler kanun ahkâmına uygun olarak aranacak ve her iki vazife için ayrılacak kuvvet miktarının tayini veya bütün kuvvetiyle eşkıyanın takibi zabitanın dirayet ve mesuliyetinde olacaktır.

22- Binaların aranmasında kapıları kilitli olup sahiplerinin orada bulunmadığı karyece ifade edilmiş mahallere bilhassa dikkat edilmesi gerektiğinden bu gibi mahallerin layıkıyla aranmasına itina olunacaktır.

23- Eşkîya maktullerinin silah ve teçhizat vesairesinin ve bilhassa evrak çantalarının zarara uğratılmamasına zabıtlar son derece dikkat edecekler ve evrakın kaç kıta olduğunu vesair özelliklerini zabıt varakasına geçirip ve evrakı bir zarfa koyarak mahalli hükümete teslim edeceklerdir.

24- Müsademe esnasında ahaliyi darp ve işkence edenler haklarında kanun ahkâmı tamamıyla tasdik ve icra olacağı gibi ahalden sudan başka parasız yem ve yiyecek alanlara da ayrıca uygulanacaktır.

25- Takibatta başarı kazanmak ahaliye daima iyi niyetle muamele göstermeye bağlı olduğundan bu noktalara fevkalade dikkat ve itina olunacaktır.

26- Seyyar müfrezelerin gece veya gündüz hareketleri ve başarı kazanmak için hareketin sezdirilmemesi maksadıyla gerekli tedbir alınması ve kuvvetin bir kısmının istirahat ettirilerek diğer kısmın harekete geçirilmesi gibi hususlar zabitanın dirayet ve mesuliyetlerine verilmiştir.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁷⁰BOA., MV., 226/140, 14. Ra. 1330 (3 Mart 1912).

Bütün bu açıklamalardan ve bilgilerden de anlaşılacağı üzere Selanik ve Makedonya'nın diğer bölgelerinde çetecilik olaylarının artması bu bölgelerde askeri güce olan ihtiyacı arttırmış ve devlet güvenlik tedbiri almak üzere yeni girişimlerde bulunmak zorunda kalarak seyyar jandarma birliklerinin teşkiline gidilmiştir.

Sonuç olarak İkinci Meşrutiyet yıllarında Selanik'te asayişsizliğin temel sebebi olan çete faaliyetlerinin artması sonucu devlet daha radikal ve kati tedbirler almak zorunda kalmış ve bu bağlamda çetelerin varlığına son vermek ve asayiş ve güven ortamını sağlamak üzere çeteler nizamnamesi devreye sokulmuş, divan-ı harpler kurulmuş, idare-i örfiyye ilan edilerek halkın elindeki silahların toplatılması ve askeri kuvvetin artırılması gibi güvenlik tedbirlerine başvurulmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki dönemi olarak da değerlendirebileceğimiz İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte siyasi, idari, mülki, eğitim, bayındırlık, sağlık, nüfus (iskân) alanlarında yeni ilkeler benimsenmiş ve benimsenen bu ilkeler çerçevesinde takip edilen politikaların Selanik Vilayeti'ne yansımaları görülmüştür.

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Selanik'e yönelik idari ve mülki politikaları kapsamında değerlendirildiğinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal programının "kısm-ı idari" bölümünde özellikle vatanın idari açıdan ıslahata ihtiyacı olduğu ilkesi kabul edilmiş, mülki taksimatlardaki aksaklıklar ifade edilerek söz konusu taksimatlarda yeni düzenlemelere gidileceği ilkesi benimsenmiştir. Diğer taraftan cemiyet, vilayetlerde idarecilere yetki genişliği maddesini kuvvetle müdafaa etmiş, özellikle bölgeye atanan en üst görevli olan valinin görev ve yetkilerinde meşrutiyetle birlikte değişen yeni anlayış ortaya konmuştur. Bu bağlamda Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından benimsenen ve Kanun-i Esasi'de de ifadesini bulan yeni anlayış tarzının gerek idari yapıda getirilecek yeni düzenlemeler açısından gerekse bölgeye atanan valilerin özellikleri açısından Selanik Vilayeti'ne olan yansımaları görülmüştür.

Bu noktada benimsenen yeni ilkeler çerçevesinde İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Selanik Vilayeti'nin idari yapısında meydana gelen en dikkat çekici değişiklik üçüncü sınıf sancak statüsünde bulunan Taşoz Sancağı'nın, birinci sınıf kaza haline dönüştürülerek Drama Sancağı'na bağlanması olmuştur. Diğer yandan Siroz Sancağı'nda da yeni düzenlemelere gidilerek, söz konusu sancağın meşrutiyetin ilan edilmeden önce Nikrita, Rondi, Çayağzı olmak üzere toplam üç nahiyeden oluşan Siroz Merkez Kazası'na, Baraklı Cuma Nahiyesi de eklenerek sayı dörde çıkarılmıştır. Ayrıca hiç nahiyesi bulunmayan Siroz Sancağı'na bağlı Razlık Kazası'na Yakorit nahiye haline getirilerek eklenmiştir. Diğer taraftan idari alanda takip edilen bu politikalar kapsamında değerlendirildiğinde; gerek sancakların ve gerek kazaların bazılarının sınıf statüsünde değişikliklere gidildiği görülmektedir. Bütün bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere meşrutiyet sisteminde benimsenen yeni ilkeler çerçevesinde Selanik'in idari yapısında bir takım yeni düzenlemelere gidildiği saptanmaktadır.

Mülki politikalar kapsamında değerlendirildiğinde ise, 1908 Kanuni Esasi'si il idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığını ön gören bir anlayış getirmiş ve böylece valiye düzeni korumak, bayındırlık işlerini yürütmek ve mahalli işleri etkinlikle yönetmek için gerekli yetki ve takdir hakkını vermiştir. Meşrutiyetin ilanının ardından diğer tüm alanlarda olduğu gibi mülki alanda da bir takım ıslahat projeleri düzenlendiğinden özellikle bu amaca ulaşabilmek için vilayetlere atanacak yöneticilere büyük önem atfedildiği görülmektedir. Benimsenen bu ilkeler çerçevesinde meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Selanik'e atanan valiler konusunda da bu noktada hareket edildiği görülmüş ve bu zaman dilimi içinde Selanik Vilayeti'ne Daniş Bey, İbrahim Bey, Hüseyin Kazım Bey ve Nazım Paşa'nın vali olarak tayin edildikleri saptanmıştır.

Böylece meşrutiyetin ilan edilmesi ile Selanik'in elden çıkması arasındaki geçen yaklaşık olarak dört yıllık zaman dilimi içerisinde beş valinin görevde bulunduğu görülmüştür. Bundan dolayı incelenen zaman diliminde Selanik Vilayeti için sık sık vali değişimine gidildiği sonucuna ulaşılabilir. Bu açıdan Selanik valiliği konusunda eski geleneğin sürdürülerek bir valinin bulunduğu bölgede çok güçlenmesinin önüne geçmek amacıyla uzun müddet görevde kalmasının önü alınmaya çalışılarak sık değişime gidildiği sonucuna ulaşılabilir. Diğer yandan, atamalardaki gerekçeler göz önünde tutulduğunda, atamalar yapılırken özellikle bölgenin haiz olduğu ehemmiyet ve nezaket hasebiyle bölgeye atanacak valilerin işinde ehil ve her alanda yeterliliği görülen, dirayetli, muktedir, halkın güvenini kazanmış kişilerin özellikle seçildiği saptanmaktadır. Ayrıca meşrutiyet yıllarında Selanik valilerinin eski geleneğin dışına çıkarak görevlerini son derece aktif bir şekilde ifa ettikleri görülmüştür. Bu bağlamda özellikle vali olarak görev alan kişilerin, vilayetin çeşitli kazalarını dolaşarak tespitlerde bulunmak, halkın sorunlarını dinlemek, şikâyetlerini değerlendirmek, bölgenin eksiklerini saptayarak çözümler getirmek ve tahkikatlarda bulunmak şeklinde girişimler sergiledikleri görülmektedir. Bu noktada meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte klasik vali anlayışında bir takım değişimler yaşandığı, özellikle valilerin vilayetin çeşitli bölgelerini dolaşarak orada gerek devlet görevlilerini teftiş ve gerek eşraf ve halkla görüşerek gerekli tespitlerde bulunmak, halkın sorunları dinlemek, şikâyetlerini değerlendirmek, bayındırlık açısından bölgenin eksiklerini saptamak, kazanın ahvali hakkında tahkikatta bulunmak gibi girişimleri olduğu saptanmıştır. Bu durum Selanik Vilayeti valilerinin 1908'de Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe konması ile kabul edilen

il idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığını ön gören 108. maddesinin amacı olan “valilerin düzeni korumak, bayındır işlerini yürütmek ve mahalli işleri etkinlikle yönetmek” konusunda verdiği gerekli yetki ve takdir hakkı doğrultusunda faaliyette bulduklarını özellikle göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin Selanik'e yönelik politikaları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken en önemli unsurlardan biri de seçim politikalarıdır. Yapılan seçim sonuçları değerlendirildiğinde Selanik'ten seçilen toplam 12 mebusun 6'sı Türk ve Müslüman, 3'ü Rum, 2'si Bulgar ve 1'i Yahudi'dir. Yani 6 Türk ve Müslim mebusa karşılık olarak yine 6 gayrimüslim mebus seçildiği görülmektedir. Gerek Selanik mebusları kapsamında düşünüldüğünde ve gerekse Meclisi Mebusan'ın geneli düşünüldüğünde bu gerçek bir Osmanlılık tablosu olarak değerlendirilmelidir. Bu noktada İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından benimsenmiş esaslar ve Selanik'te yapılan seçim sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, bütün bunları İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirmeye çalıştığı “Osmanlılık” kimliğinin Selanik'e yansımaları olarak değerlendirilmesi yanlış olmasa gerekir.

Osmanlı Devleti'nin İttihat ve Terakki dönemi Selanik'in demografik yapısı değerlendirildiğinde ise, Selanik'in kozmopolit yapısını İkinci Meşrutiyet yıllarında da sürdürdüğü saptanmıştır. Elde edilen istatistikî bilgilerin değerlendirilmesi sonucunda Selanik Vilayeti nüfusunun hemen hemen yarısına yaklaşık oranını İslam unsurunun oluşturduğu tespit edilmiş, bunu Patrikhaneye mensup Ortodoksların takip ettiği, üçüncü sırada da Eksarhane'ye mensup Ortodoksların yer aldığı görülmüştür. Bu konuda elde edilen bilgilerden en dikkat çekici noktalardan biri de Yahudi unsurun Selanik Vilayeti'nin genel nüfusu içindeki oranı olmuş ve Selanik genel nüfusu içinde Yahudilerin yüzde dördlük bir orana sahip olduğu görülmüştür. Bu noktada Selanik'teki Yahudilerin Selanik Sancağı'nda yoğunlaşmış olup, şehrin genel nüfusu içinde çoğunluğu oluşturmadıkları saptanmıştır. Diğer taraftan meşrutiyetin sonraki yıllarında yapılan sayımlar sonucunda elde edilen bilgiler neticesinde ve bir önceki sayım ile kıyaslandığında şehrin nüfusunun belirli oranda arttığı görülmüştür. Bu artışın İslam ve gayrimüslim unsurlar içinde geçerli olduğu tespit edilmiştir. Böylece Selanik şehrinin nüfusunda meşrutiyet dönemi içinde yıllara göre bir artışın gözlemlendiği saptanmıştır. Göç hareketleri bu dönem boyunca nüfustaki artışa katkıda bulunmuş önemli bir etken olmuştur. Özellikle Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilanı ve yine Bosna-Hersek'in

Avusturya'ya ilhakı gibi politik gelişmeler neticesinde söz konusu bölgelerden Balkanlar'a yoğun göç hareketleri başlamıştır. Bu göç hareketleri ve göçler karşısında iskân politikalarında Selanik'in önemli bir yeri olmuştur.

Meşrutiyet sürecinde Selanik bölgesindeki nüfus hareketleri kapsamını özellikle bu Müslüman muhacirlerin, devlet yönetimindeki İttihat ve Terakki öncülüğünde benimsenmiş politikalar çerçevesinde şekillenecek olan iskân politikaları oluşturmuştur. Meşrutiyetin ilanını müteakip gelişen siyasi olaylara paralel Bosna-Hersek ve Bulgaristan'dan Osmanlı'ya yönelik artan Müslüman göçleri akabinde, bu göçmenlerin iskânlarını sağlayacak bir kuruma ihtiyaç doğduğundan İskân-ı Muhacirin Cemiyeti, Selanik'te kurulmuştur. Bu cemiyetin çalışmaları doğrultusunda gerek Bosna ve Hersek'ten ve gerekse diğer başka bölgelerden gelen Müslüman muhacirlerin genelde Makedonya bölgesine özelde ise Selanik'e yerleştirilmesine büyük önem verildiği görülmüştür. Muhacirlerin Rumeli'nin çeşitli vilayetlerinde iskânları siyaseten zorunlu ve önemli görüldüğünden bu şekilde göç ederek gelen muhacirlerin önemli bir kısmı Selanik'e iskân edilmişlerdir. Bu iskân politikaları ile yeni yerleşim birimleri oluşturulmuş, hicret eden bu muhacirlerin ziraatla uğraşanlarının köylere ve sanayi ile ilgilenenlerin ise kasabalarda iskânları kararlaştırılmıştır. Elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi sonucu muhacir iskânı meselesinin gerek iktisadi ve gerekse siyasi boyutlu olarak tartışıldığı görülmüştür. İktisadi açıdan değerlendirildiğinde Rumeli topraklarındaki mevcut boş olan arazinin bu muhacirler sayesinde işlenerek ülkenin ekonomik açıdan kalkınmasına yönelik bir amaç güdüldüğü saptanırken siyasi olarak ve özellikle gayrimüslimler tarafından eleştirilen boyutu ile Rumeli'deki Türk sayısını gayrimüslimlere oranla arttırmak olduğu saptanmıştır. Bu noktada hükümetin muhacir iskânına büyük önem verdiği ve ondan siyasi ve iktisadi faydalar sağlamak yönünde amaçlar güttüğü anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin İttihat ve Terakki döneminde en dikkati çeken gelişmelerden birisi de eğitim alanında yapılan düzenlemeler olmuştur. Bu çerçevede benimsenen yeni anlayışın Selanik Vilayeti'nde bulunan okullara yansımaları görülmüştür. Konu Müslüman okullar açısından değerlendirildiğinde Selanik Vilayeti'nde bulunan gerek idadi, gerekse ibtidai ve rüşdi derecesindeki okullarda benimsenen bu yeni anlayış çerçevesinde meşrutiyet sistemine uygun olan yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu noktada Selanik İdadi Mektebi programında meşrutiyetin

ilanını müteakip gidilen düzenlemelerden en dikkat çeken, Arnavutça lisanının programlara dâhil edilmesi olmuştur. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte İttihat ve Terakki'nin öncülüğünde benimsenen eğitim politikaları çerçevesinde mevcut okul sayısının arttırılmasına yönelik politikalar takip edildiği saptanmaktadır. Bu durumda incelenen zaman dilimi içinde gerek mevcut ve gerekse yeni açılan mektepler için öğretmen ihtiyacının karşılanması meselesi son derece mühim bir mesele olarak belirmiştir. Bu alanda eksikliği gidermek için, Selanik Darümuallimini'nde de bazı ıslahlara gidilmiş, özellikle meşrutiyetin ilanını müteakip takip edilen eğitim politikaları çerçevesinde memleketin her tarafında maarif kurumları vücuda getirmeye çalışan İttihat ve Terakki, muallimsizlik sorununu çözmek için Selanik'te bir darümuallimin tesis etmeyi kararlaştırmıştır.

Bu öğretmen yetiştirme politikalarından ayrı olarak Selanik'te bulunan diğer okullar da meşrutiyet sisteminin getirdiği yeni anlayış çerçevesinde ıslah edilmiş, bu noktada Selanik Ziraat Ameliyat Mektebi'nin bir Ziraat Mektebi haline dönüştürülmesi kararlaştırılarak, mektebin ıslah edilmesi yoluna gidilirken, Askeri Mektepler hakkında alınan kararlar gereğince de Selanik Rüşdiye-i Askeriyesi'nin Konya'ya nakl edilmesine karar verildiği gözlenmiştir. Diğer taraftan sanayi ve ziraat mektepleri ile ilgili olarak ise, İttihat ve Terakki'nin siyasi programında memleketin iktisadi açıdan gelişmesini sağlayacak olan mekteplerin açılması konusuna önem verildiği görülmüş ve benimsenen bu ilkeler çerçevesinde meşrutiyet döneminde Sanayi Mektebi'nin geliştirilmesine yönelik girişimlerde bulunulduğu tespit edilmiştir. Konu hususi İslam mektepleri açısından değerlendirildiğinde ise, meşrutiyet ilan edildiği dönemde Selanik'te mevcut Hususi İslam Mekteplerinin; Feyziye Mektebi, Yedigâr-ı Terakki Mektebi, Ticaret Mektebi, Leyli ve Nehari Ticaret Mektebi oldukları tespit edilmiş ve bu mekteplerin meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki'nin benimsediği eğitim politikaları çerçevesinde bina, programlar, muallimler konusunda ıslahına gidilerek bu yeni anlayış çerçevesinde düzenlemeleri gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Meşrutiyet yıllarında Selanik'te bu okullardan ayrı olarak bir de Jandarma Mektebi'nin mevcut olduğu saptanmış, diğer taraftan meşrutiyetin ilanını müteakip bu okul kapsamında bir de Selanik'te Küçük Zabitan Mektebi adında bir okulun da açıldığı görülmüştür. Selanik'te bulunan bir okulun da Selanik Hukuk Mektebi olduğu görülmüştür. Meşrutiyetin ilanını müteakip Maarif Nezareti Mekteb-i Hukuk programlarını da ıslah etmiş, yeni dersler ilave

edilmiştir. Ayrıca Selanik Hukuk Mektebi'ne yönelik takip edilen politikalardan biri de, Selanik Hukuk Mektebi'nin birinci senesinin iki şubeye ayrılması olmuştur. Bundan sonra yapılan yeni düzenlemeler çerçevesinde Konya, Selanik, Bağdat Hukuk Mekteplerinde, Dersaadet Hukuk Mektebi'nde tatbik olunan programın uygulanmasına başlanarak eğitimin bu program çerçevesinde icrasına gidilmiştir.

Hükümetin Selanik'te bulunan bu okullardan ayrı olarak eğitim politikalarına yön veren unsurlardan biri de ibtidai tahsil olmuştur. İttihat ve Terakki'nin siyasi programında ibtidai tahsilin mecburi ve ücretsiz olması ilkesi benimsenmiştir. Meşrutiyetin ilanını müteakip yukarıda alınan karar çerçevesinde gerek Selanik merkezinde ve gerekse Selanik'e bağlı çeşitli kaza ve karyelerde yeni mektepler açılarak okul sayısının artırılması doğrultusunda politikalar takip edildiği görülmektedir. Özellikle İttihat ve Terakki'nin bütün kulüpleri büyük bir faaliyet içine girerek maarifin geliştirilmesi ve teşviki için her tarafta teşebbüse girişmişlerdir. Hükümetin benimsediği bu politikalar çerçevesinde Selanik Vilayeti merkezinde meşrutiyet devrinde milli maksatlarla İttihat ve Terakki Mektebi'nin tesisine gidilmiştir.

Merkezdeki bu İttihat ve Terakki Mektebi'nin yanı sıra Selanik Vilayeti'nin çeşitli mahallerinde bu türden mekteplerin açılmasına gidilmiştir. Hükümetin bu girişimlerinden ayrı olarak, mevcut okul sayısının artırılması yönünde benimsenen politikalar çerçevesinde idadi, rüşdi ve saire mekteplerin yapılmasının mahallerine bırakılması ilkesinin benimsendiği de tespit edilmiştir. Hükümetin bu uygulamaları neticesinde Selanik Vilayeti'nin çeşitli mahallerinde halkın girişimleri ile çok sayıda eğitim kurumlarının açıldığı görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin İttihat ve Terakki dönemi Selanik'e yönelik eğitim politikalarının belirleyici unsurlarından biri de gayrimüslim mektepler ve hükümetin bu mekteplere yönelik tutumu olmuştur. Benimsenen yeni ilkeler çerçevesinde incelenen zaman dilimi aralığında Selanik'te mevcut gayrimüslim mekteplere yönelik politikaların belirleyici unsurlarını gayrimüslim mekteplerin teftişi meselesi, gayrimüslim mekteplerde muallimler meselesi, yeni açılmak istenen mekteplere yönelik hükümetin takip ettiği politikalar, anasırlar arasında mektepler konusunda çatışmalara yönelik hükümetin politikaları ve programlar meselesi oluşturmuştur.

İkinci Meşrutiyet sürecinde Osmanlı Devleti'nin Selanik'teki gayrimüslim okullara yönelik eğitim politikalarına yön veren en önemli unsurlardan birinin bu

okulların teftişi meselesi olduğu görölmektedir. Bu noktada meşrutiyetin ilanından sonra gayrimüslim okullar devletin denetimi altına alınarak, ilgili cemaatin ruhani liderlerinin sadece dini işlerle işigal etmeleri doğrultusunda esaslar benimsenmiş ve bu gibi dini liderlerin artık eski geleneğin dışına çıkılarak okullar üzerinde denetim haklarının sınırlandırılması yoluna gidildiği tespit edilmiştir.

Gayrimüslim mektepler konusunda diğeri bir husus ise gayrimüslim mekteplerde görev yapan muallimler meselesi olmuş, bu açıdan devlet tarafından benimsenen esaslara göre Osmanlı memleketinde mevcut gayrimüslim mekteplerde Osmanlı tebaasından olmayan muallim tayin olunamayacağı ilkesinin benimsendiği görölmüştür. Bu okullara yönelik belirleyici politikalarından bir diğeri ise yeni okul açmak konusundaki taleplere yönelik hükümetin bu konuda takındığı tutumdur. Bu bağlamda meşrutiyet yıllarında Selanik'te bulunan gayrimüslim unsurlar tarafından yeni okul açmak veya mevcut okullarını yeniden inşa etmek üzere birçok kez devlete müracaatta buldukları görölmüş, onların bu talepleri devlet tarafından belirli kriterler çerçevesinde tahkikata tabi tutularak, bu tahkikat neticesinde zikr edilen esaslara uygunluğu tespit edildiği takdirde mekteplerin açılmasına izin verildiği görölmüştür. Eğitim politikalarına yön veren diğeri bir unsur da Rum ve Bulgarlar arasında kilise ve mektepler meselesinden dolayı yaşanan anlaşmazlıklar olmuştur. Hükümetin, bu tür çatışmalı konularda en ince noktaları dahi göz önünde tutarak hiçbir anasırın hakkının çiğnenmemesi doğrultusunda hareket edip, özenle gerçekleştirilen tahkikatlar neticesinde adilane kararlar verme yoluna gittiği açıkça gözlenmektedir. Gayrimüslim mekteplere yönelik politikalar programlar açısından değerlendirildiğinde ise, özellikle milliyetçilik hareketlerinin artarak hız kazandığı bir dönemde anasır-ı sairenin bu gibi duyguları geliştirici bir takım derslere programlarında yer vermeleri devletin çeşitli önlemler alması zorunluluğunu doğurmuş ve bu bağlamda programlara Osmanlı tarihi ve Türkçe'nin zorunlu ders olarak konulmasına gidilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Selanik'e yönelik politikalarını belirleyen bir unsur da bayındırlık konusu olmuştur. Bu açıdan bakıldığında özellikle diğeri alanlarda olduğu gibi İttihat ve Terakki'nin bayındırlık alanında da benimsediği temel ilkelerin Selanik'e yansımaları görüldüğü saptanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Selanik'e yönelik bayındırlık politikalarını belirleyen temel unsurlar Selanik şehrinde vücuda getirilen bayındırlık müesseselerinin en mühimleri olan havagazı, su isalesi ve tramvaylar olmuştur.

Jön Türklerin iktidara gelmesi kentin yönetiminde bir dizi yeniliğin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Bu noktada başlangıçta atlar tarafından çekilen tramvayların elektrikle işletilmesine başlanarak, bu suretle nakliyatın geliştirilmeye çalışılması amaçlanmıştır. Diğer taraftan İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte halkın tramvay şirketine karşı olan şikâyetlerini daha rahat ifade etme şansı kazandıkları ve tramvay kumpanyasına karşı olan taleplerini dile getirme olanağına sahip olmaya başladıkları ve eleştirilerin de söz konusu kumpanya tarafından dikkate alınarak halkın şikâyetleri konusunda bir takım girişimlere gidildiği anlaşılmaktadır. Meşrutiyet döneminde Selanik tramvayları ile ilgili olarak tartışılan ve bu bağlamda hükümetin Selanik'e yönelik bayındırlık politikalarını belirleyen esaslardan biri de Selanik'teki mevcut tramvay hatlarının yetersizliği ve bu hatların geliştirilmesi konusunda hükümetin Selanik Tramvay Şirketi'ne yönelik tutumu olmuştur. Sonuçta, Selanik şehrinde işletilmekte olan tramvayların memleketin ihtiyacını karşılamakta yeterli olmadığı ve şehrin mamur bir hale gelmesi için bazı caddelerinde yeniden elektrikli tramvaylar tesisi gerekliliği Ticaret ve Nafia Nezaretlerince de uygun görülerek, Selanik şehrinde yeniden inşası lazım gelen tramvay hatlarının inşası ve işletilmesi imtiyazı Selanik Elektrikli Tramvay Şirketi'ne bırakılmış böylece şehir içi ulaşımın geliştirilmesine çalışılmıştır.

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından devletin Selanik'e yönelik bayındırlık politikalarına yön veren unsurlardan biri de şehrin aydınlatılması olmuş ve bu noktada özellikle Selanik'in aydınlatılmasının bir kat daha artırılması ilkesi benimsenerek şehrin elektrikle aydınlatılmasına gidilmiştir. Bayındırlık politikaları kapsamında değerlendirildiğinde hükümetin politikalarına yön veren diğer bir unsur da şehrin su ihtiyacı olmuştur. Özellikle Selanik Su Şirketi'nin sağlamakla yükümlü olduğu suyu sağlamamasından doğan halkın çektiği sıkıntılara karşı kumpanyanın dikkatleri çekilerek, kumpanyanın halkın bu istekleri doğrultusunda harekete geçmesi sağlanmıştır. Bu bağlamda Selanik'in çeşitli mahallerinde yeni çeşmeler açılarak, mevcut su depolarının sayıları artırılarak halkın bu konudaki ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Bu noktada diğer bayındırlık politikalarında olduğu gibi Selanik şehrinde hükümetin su kumpanyasına yönelik tutumu halkın şikâyetleri doğrultusunda kumpanyaya yapılan tembihlerle harekete geçirilmesi doğrultusunda olduğu görülür.

Buradan da meşrutiyet yıllarında halkın şikâyetlerinin özellikle hükümet tarafından değerlendirilerek o konudaki eksikliklerin giderilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin incelenen zaman dilimi içinde Selanik'e yönelik politikalarının diğer bir unsuru ise şehirde görülen salgın hastalıklar ve hükümet tarafından başvurulan sıhhi tedbirlerdir. İkinci Meşrutiyet yıllarında kızamık, difteri, çiçek, kolera gibi salgın hastalıkların Selanik şehrinde yaşandığı görülmüştür. İkinci Meşrutiyet ile birlikte sağlık alanında bir takım yeni ilkeler benimsenmiş, bu ilkeler doğrultusunda hareket edilerek hastalıklara karşı alınan sıhhi tedbirlerin artırılmasına gidilmiştir. Ayrıca yine “Tanzimat döneminde sağlık alanında önemli bir zihniyet değişikliğinin yaşanması ile birlikte devletin özellikle nüfusu eğitime görevini üstlenen” anlayışının İkinci Meşrutiyet yıllarında artarak devam ettiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan bu salgın hastalıklarla olan mücadelede İttihat ve Terakki Kulüpleri'ne de büyük vazifeler yüklenmiş, İttihat ve Terakki Kulüpleri, çeşitli mahallerde sıhhiye heyetleri teşkilatı kurarak halkı hastalıklara karşı alacağı vazifeler konusunda rehber olarak görev yapmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Selanik politikalarına yön veren diğer bir unsur da şehirdeki asayişsizlik olaylarının temel sebebi olan çetecilik faaliyetleri olmuştur. Bu noktada Selanik Vilayeti'nde gerek Bulgar ve Rum ve gerekse Sırp ve diğer unsurlar Makedonya'daki emellerine ulaşabilmek için şiddetli çete hareketlerine girişmiş ve böylece İkinci Meşrutiyet yıllarında Selanik yoğun çete faaliyetlerinin yaşandığı bir şehir olmuştur. Bu unsurların Makedonya'daki emellerine ulaşmak için hem devletle hem de birbirleri ile çatışma halinde oldukları gözlenmiştir.

Yine bu noktada kurdukları komiteler vasıtasıyla halka silah dağıtarak, bombalı saldırılar düzenleyerek asayişi önemli ölçüde bozdukları tespit edilmiştir. Bu şekilde gerek Selanik'te teşkil edilen gerekse Bulgaristan ve Yunanistan'da teşkil edilerek Selanik'e gelen çetelerin Müslüman ahaliye saldırımları ile iki unsur arasında şiddetli çatışmaların yaşandığı gözlenmiştir. Selanik'te çetelerin giriştikleri bu faaliyetlerin dışarıdan Yunanistan ve Bulgaristan hükümetleri tarafından içeriden de konsolosluklar tarafından desteklendiği görülmüş, Selanik'te fesat ve ayrıcalıkçı hareketlerin hat safhaya ulaştığı tespit edilmiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin İttihat ve Terakki dönemi Selanik yoğun çetecilik ve anasırlar arasında şiddetli çatışmalara sahne olan bir şehir olmuştur. Özellikle bu çetecilik faaliyetlerinin artarak hız kazanması sonucu devlet

bu olayların önünü almak, asayiş ve sükûnu sağlamak için daha radikal ve kati tedbirler almak zorunda kalmış ve bu bağlamda çetelerin varlığına son vermek ve asayiş ve güven ortamını sağlamak üzere Selanik'te çeteler nizamnamesi devreye sokulmuş, divan-ı harpler kurulmuş, idare-i örfiyye ilan edilerek halkın elindeki silahların toplatılması ve askeri kuvvetin artırılması gibi güvenlik tedbirlerine başvurulmuştur.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet sistemi ile benimsenen ilkeler çerçevesinde takip edilen politikaların Selanik Vilayeti'ne olan yansımaları görülmüştür. Bu noktada devlet tarafından idari, mülki, demografik, eğitim, bayındırlık, sağlık gibi alanlarda meşrutiyet sistemi ile mütenasip şekilde takip edilen politikalar neticesinde Selanik şehrinde bir dizi değişim ve gelişim yaşanmıştır.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı

BEO., 3366/252385; BEO., 3423/256723; BEO., 3444/258250; BEO., 3509/263155; BEO., 3520/263996; BEO., 3530/264727; BEO., 3546/265925; BEO., 3572/267847; BEO., 3577/268239; BEO., 3582/268612; BEO., 3591/269266; BEO., 3592/269364; BEO., 3592/269389; BEO., 3652/273863; BEO., 3676/275688; BEO., 3684/276265; BEO., 3708/278049; BEO., 3744/280746; BEO., 3749/281124; BEO., 3765/282312; BEO., 3766/282411; BEO., 3820/286444, BEO., 3823/286696; BEO., 3827/287012; BEO., 3831/287290; BEO., 3833/287413; BEO., 3834/287500; BEO., 3863/289695; BEO., 3866/289908; BEO., 3890/291739; BEO., 3907/292997; BEO., 3909/293107; BEO., 3913/293417; BEO., 3925/294321; BEO., 3925/294322; BEO., 3925/294353; BEO., 3929/294631; BEO., 3929/294640; BEO., 3929/294645; BEO., 3960/296973; BEO., 3997/299704; BEO., 4007/300519; BEO., 4042/303117; BEO., 4060/304500; BEO., 4063/304721; BEO., 4070/305207; BEO., 4070/305227; BEO., 4070/305250; BEO., 4072/305362; BEO., 4089/306665; BEO., 4101/307515; BEO., 4101/307536.

Dâhiliye Nezareti Evrakı

DH. EUM. THR., 19/65; DH. EUM. THR., 57/47; DH. EUM. THR., 69/24.

DH. İD., 46/41; DH. İD., 48-1/45; DH. İD., 50-1/11; DH. İD., 50-1/31; DH. İD., 50-2/4; DH. İD., 50-2/19; DH. İD., 57/6; DH. İD., 85/13; DH. İD., 85/29; DH. İD., 87-1/46; DH. İD., 97-1/35; DH. İD., 106/10; DH. İD., 107/39; DH. İD., 112-2/33; DH. İD., 124-1/75; DH. İD., 163/2.

DH. MKT., 1275/53; DH. MKT., 1277/78; DH. MKT., 1291/1; DH. MKT., 1293/13; DH. MKT., 1298/76; DH. MKT., 1301/22; DH. MKT., 1307/7; DH. MKT., 2640/60; DH. MKT., 2641/24; DH. MKT., 2645/12; DH. MKT., 2661/5; DH. MKT., 2669/12; DH. MKT., 2682/67; DH. MKT., 2684/63; DH. MKT., 2687/21; DH. MKT., 2690/14; DH. MKT., 2700/47; DH. MKT., 2706/119; DH. MKT., 2707/93; DH. MKT., 2709/56; DH. MKT., 2713/76; DH. MKT., 2723/25; DH. MKT., 2724/16; DH. MKT., 2724/92; DH. MKT., 2725/5; DH. MKT., 2726/90; DH. MKT., 2728/86; DH. MKT., 2733/47; DH. MKT., 2742/39; DH. MKT., 2744/83; DH. MKT., 2747/92; DH. MKT., 2773/86; DH. MKT., 2781/95; DH. MKT., 2783/51; DH. MKT., 2784/75; DH. MKT., 2794/4; DH. MKT., 2803/96; DH. MKT., 2808/78; DH. MKT., 2809/6; DH. MKT., 2809/99; DH. MKT., 2822/75; DH. MKT., 2826/77; DH. MKT., 2843/25; DH. MKT., 2851/37; DH. MKT., 2853/35; DH. MKT., 2861/3; DH. MKT., 2866/25; DH. MKT., 2867/8; DH. MKT., 2867/33; DH. MKT., 2875/4; DH. MKT., 2883/28; DH. MKT., 2893/37; DH. MKT., 2897/6; DH. MKT., 2897/35; DH. MKT., 2901/53; DH. MKT., 2902/70; DH. MKT., 2904/41; DH. MKT., 2915/28.

DH. MTV., 33-1/21.

DH. MUİ., 2-2/28; DH. MUİ., 3-2/45; DH. MUİ., 3-3/1; DH. MUİ., 5-2/41; DH. MUİ., 8-3/22; DH. MUİ., 8-5/17; DH. MUİ., 10-1/34; DH. MUİ., 10-2/20; DH. MUİ., 11-3/8; DH. MUİ., 13-3/21; DH. MUİ., 14-2/22; DH. MUİ., 15-1/40; DH. MUİ., 15-4/2; DH. MUİ., 17-3/7; DH. MUİ., 17-4/15; DH. MUİ., 45-2/11; DH. MUİ., 49-1/32; DH. MUİ., 65/2; DH. MUİ., 65/66; DH. MUİ., 67/61; DH. MUİ., 68-1/15; DH. MUİ., 68-1/44;

DH. MUİ., 69-1/60; DH. MUİ., 76-1/23; DH. MUİ., 79-2/20; DH. MUİ., 80-4/33; DH. MUİ., 118/16.

DH. SN. THR., 23/56; DH. SN. THR., 24/14; DH. SN. THR., 25/41.

DH. ŞFR., 405/8; DH. ŞFR., 408/10; DH. ŞFR., 408/140; DH. ŞFR., 408/142; DH. ŞFR., 409/164; DH. ŞFR., 411/55; DH. ŞFR., 412/35; DH. ŞFR., 413/60; DH. ŞFR., 414/90; DH. ŞFR., 416/31; DH. ŞFR., 418/5; DH. ŞFR., 418/7; DH. ŞFR., 418/9.

DH. SYS., 18/2-1; DH. SYS., 18/2-2; DH. SYS., 18/3; DH. SYS., 20-2/3-1; DH. SYS., 46/6-02; DH. SYS., 54-1/2-18; DH. SYS., 81-1/2-19; DH. SYS., 81-1/214; DH. SYS., 81-1/257; DH. SYS., 99/4; DH. SYS., 105/3-01.

İradeler

İ. AZN., 82/34; İ. AZN., 84/1, İ. DH., 1484/43; İ. DH., 1490/34; İ. DH., 1493/34; İ. DH., 1494/43; İ. DH., 1494/83; İ. DH., 1495/67.

İ. HR., 418/22.

İ. MF., 19/16; İ. MF., 19/31; İ. MF., 19/44; İ. MF., 20/14; İ. MF., 20/27; İ. MF., 20/40; İ. MF., 20/46.

İ. MMS., 147/7, İ. MMS., 153/17.

Maarif Nezareti Evrakı

MF. MKT., 1068/72; MF. MKT., 1076/21; MF. MKT., 1083/43; MF. MKT., 1091/64; MF. MKT., 1096/52; MF. MKT., 1103/1; MF. MKT., 1113/2; MF. MKT., 1116/66; MF. MKT., 1117/11; MF. MKT., 1130/54; MF. MKT., 1139/61; MF. MKT., 1145/36; MF. MKT., 1146/37; MF. MKT., 1154/44; MF. MKT., 1168/70; MF. MKT., 1175/88; MF. MKT., 1177/88.

Meclis-i Vükela Mazbataları

MV., 144/21; MV., 149/35; MV., 226/118; MV., 226/140; MV., 226/169; MV., 227/177.

Sadaret Evrakı

A.M.T.Z.-(04), 169/76.

Şura-yı Devlet Evrakı

ŞD., 223/42; ŞD., 228/10; ŞD., 545/23; ŞD., 2060/5; ŞD., 2060/9; ŞD., 2063/13; ŞD., 2064/2; ŞD., 2070/48; ŞD., 2070/55; ŞD., 2073/30; ŞD., 2073/42; ŞD., 2073/43; ŞD., 2074/22; ŞD., 2074/24; ŞD., 2074/39, ŞD., 2075/5, ŞD., 2075/9; ŞD., 2076/6, ŞD., 2076/15; ŞD., 2076/17; ŞD., 2788/24; ŞD., 2807/15;

ŞD. HU., 1233/23.

ŞD. NF. ML. MRF., 1230/55

ŞD. TN2, 1225/8.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı

TFR. I. A., 39/3866; TFR. I. A., 40/3936; TFR. I. A., 40-A/3973.

TFR. I. AS., 68/6737; TFR. I. AS., 71/7087; TFR. I. AS., 72/7147; TFR. I. AS., 72/7197.

TFR. I. KNS., 10/930.

TFR. I. M., 22/2193; TFR. I. M., 23/2204; TFR. I. M., 23/2240; TFR. I. M., 23/2242;

TFR. I. M., 23/2246; TFR. I. M., 23/2271; TFR. I. M., 24/2396.

TFR. I. MKM., 32/3177; TFR. I. MKM., 32/3192; TFR. I. MKM., 33/3259; TFR. I. MKM., 34/3314; TFR. I. MKM., 35/3415.

TFR. I. SFR., 3/245.

TFR. I. SL., 193/19204; TFR. I. SL., 193/19221; TFR. I. SL., 193/19240; TFR. I. SL., 194/19378; TFR. I. SL., 195/19421; TFR. I. SL., 196/19511; TFR. I. SL., 197/19650; TFR. I. SL., 198/19770; TFR. I. SL., 199/19822; TFR. I. SL., 201/20005; TFR. I. SL., 201/20062; TFR. I. SL., 201/20080; TFR. I. SL., 201/20081; TFR. I. SL., 202/20126; TFR. I. SL., 202/20142; TFR. I. SL., 204/20335; TFR. I. SL., 205/20411; TFR. I. SL., 206/20509; TFR. I. SL., 209/20884; TFR. I. SL., 211/21001; TFR. I. SL., 211/21002; TFR. I. SL., 211/21014; TFR. I. SL., 211/21039; TFR. I. SL., 212/21127; TFR. I. SL., 213/21269; TFR. I. SL., 214/21375; TFR. I. SL., 214/21388; TFR. I. SL., 216/21540; TFR. I. SL., 216/21599; TFR. I. SL., 217/21691; TFR. I. SL., 218/21791; TFR. I. SL., 219/21812.

TFR. I. UM., 26/2542; TFR. I. UM., 28/2714; TFR. I. UM., 28/2725; TFR. I. UM., 29/2849.

Yıldız Tasnifi

Y. A. HUS., 522/184; Y. A. HUS., 523/72.

Y. EE., 42/163; Y. EE., 50/98.

Y. PRK. KOM., 16/28.

Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi)

F.O. 371/606|26135/26135/09/7

F.O. 371/606|36640/28101/09/39

F.O. 371/732|29989/23876/09/38

F.O. 371/732|30520/23876/09/38

F.O. 371/758|29328/26/09/44

F.O. 371/758|30044/26/09/44A

F.O. 371/779|31665/31664/09/44A

F.O. 371/826|4283/4127/10/3

F.O. 371/834|46598/31158/10/39

F.O. 371/978|3350/3326/10/38

F.O. 371/999|28589/926/10/44A

F.O. 371/1008|11717/11717/10/44A

F.O. 6413/6413/08/19

F.O. 29320/23627/08/44A

F.O. 31011/14/11/44

F.O. 49441/47832/11/7

F.O. Extract from Annual Report for Greece for the Year 1907: (Enclosure in Despatch from Sir F. Elliot, No. 21 of February 19, 1908.)

F.O. Extract from Annual Report for Turkey for 1907. (by Sir N. O'Connor), Collection: British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Chapter XXX. The Turkish Empire On The Eve Of Its Fall, II. Public Opinion and Education In Turkey [1906-7] Page(s) 29-31.

F.O. Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908: (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909.)

House of Common Parliamentary Papers (İngiliz Avam Kamarası Arşivi)

No. 4359 Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the year 1908 on the trade of the Consular District of Salonica. Edited at the Foreign Office and the Board of Trade. Reference to previous report, Annual Series No. 4121.

No. 4579 Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the year 1909 on the trade of the Consular District of Salonica. Edited at the Foreign Office and the Board of Trade. Reference to previous report, Annual Series No. 4359.

No. 4797 Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the year 1910 on the trade of the Consular District of Salonica. Edited at the Foreign Office and the Board of Trade. Reference to previous report, Annual Series No. 4579.

No. 5017 Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the year 1911 on the trade of the Consular District of Salonica. Edited at the Foreign Office and the Board of Trade. Reference to previous report, Annual Series No. 4797.

Salnameler

Selanik Vilayeti Salnamesi, 20. Def'a, Selanik, 1325.

1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmış Dördüncü Sene, Dersaadet: Matba-i Ahmet İhsan, 1323.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1326 Maliye, Altmış Beşinci Sene, Selanik Matbaası.

1327 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmış Altıncı Sene, Dersaadet: Selanik Matbaası, 1327.

1328 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmış Yedinci Sene, Dersaadet: Selanik Matbaası, 1328.

Nevsaller

1325 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i Osmanî, Muharrirler: Ekrem Reşat, Osman Ferit, Birinci Sene, 1325.

1326 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i Osmanî, Muharrirler: Ekrem Reşat, Osman Ferit, İkinci Sene, İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1326.

1328 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i Osmanî, Muharrirler: Ekrem Reşat, Osman Ferit, Dördüncü Sene, İstanbul: Şemş Matbaası, 1328-1330.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

Devre I, Cilt I, İçtima Senesi I; Devre I, Cilt 6, İçtima Senesi I.

Gazeteler

İttihat ve Terakki (1908)

Rumeli (1910-1912)

Tasvir-i Efkâr (1909-1912)

The American Hebrew&Jewish Messenger (1904-1912)

The American Israelite (1908-1912)

Yeni Asır (1908-1909)

Zaman (1908-1910)

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Acaroğlu, M. Türker. **Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:89, Halk Edebiyatı Dizisi:12, 1988.

Adanır, Fikret. **Makedonya Sorunu**. İhsan Catay (çev.). İstanbul: TVYY, 2001.

Ahmad, Feroz. **İttihatçılıktan Kemalizme**. 2. Baskı. Fatmagül Berktaş (çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.

_____ **İttihat ve Terakki 1908-1914**. 7. Basım. Nuran Yavuz (çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

Akçura, Yusuf. **Üç Tarz-ı Siyaset**. Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.

Akgündüz, Ahmet. **Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları**. İstanbul: OAV, 2005.

Akşin, Sina. **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**. Ankara: İmge Kitabevi, 2014.

Akyüz, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)**. Ankara: AÜEBY, 1982.

Alkan, Mehmet Ö. **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000**. İstanbul: Terakki Vakfı, 2003.

Almog, Shmuel. **Nationalism and Antisemitism in Modern Europe 1815-1945**. Oxford: Pergamon Press, 1990.

Anastassiadou, Meropi. "Yüzyıl Dönemecinde Selanik'te Seçkin Sporları ve Sporcu Sekçinler", **Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak- Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20.yüzyıllar)**-. François Georgeon-Paul Dumont (drl.), Maide Selen (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.175-183.

_____ **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)**. İkinci Basım. Işık Ergüden (çev.). İstanbul: TVYY, 2010.

Armaoğlu, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**. 2. Baskı. Ankara: TTK, 1999.

Arslan, İsmail. "19. Yüzyılda Balkanlar'da Sosyo-Ekonomik İlişkiler: Drama Sancağı Örneği (1864-1913)", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2009.

Arslan, Sevim. "Salnamelere Göre Selanik", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1990.

Atay, Çınar. **Tarih İçinde İzmir**. İzmir: Tifset Basım ve Yayın Sanayii, 1978.

Aydın, Mahir. **Şarki Rumeli Vilayeti**. Ankara: TTK, 1992.

_____ **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**. İstanbul: Kitabevi Yayını, 1996.

Aytekin, Halil. **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**. Ankara, 1991.

Baer, Marc David. **Selanikli Dönmeler-Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler-**. Sevinç Kayır (çev.). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2011.

Balcı, Mustafa. **Selanik Düştü -Selanik'in Kaybediliş Öyküsü ve Hasan Tahsin Paşa'nın Savunması-**. İstanbul: Kesit Yayınları, 2010.

Bayram, Selahattin. "Osmanlı Döneminde Selanik Limanı: 1869-1912", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009.

Bayur, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılâbı Tarihi**. Cilt. II. Kısım. I. Ankara: TTK, 1991.

Benbassa, Esther and Aron Rodrigue. **Juifs des Balkans: Espaces judéo-ibériques XIVéme-XXéme siècles**. Paris: La Découverte, 1993.

Bilecen, Tuncay. "Balkan Harbi Yılları Rum Yerleşimlerine Muhacir İskânı", **Toplumsal Tarih**. Sayı. 156, Aralık 2006, s.32-37.

Braude, Benjamin and Bernard Lewis (Ed). **Christians and Jews in the Otoman Empire**. New York-London: Holmes&Meier, 1982.

Bulut, Semih. "Tarihsel Açıdan Makedonya Meselesi ve Bölgesel Etkileri", **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**. İstanbul, 22-24 Ekim 2003, s.401-420.

Castellan, Georges. **Balkanların Tarihi**. İstanbul: Milliyet Yayınları,1993.

Charty, Justin Mc. "Jewish Population in The Late Otoman Period", **The Jews of The Otoman Empire**. Avigdor Levy (Ed.). New Jersey: The Darwin Press Inc Princeton, 1994.

Coşkun, Yahya. "20.Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul'da Aydınlatma", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Çadırcı, Musa. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt.1. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.211-231.

- _____ **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**. Tülay Ercoşkun (drl.). Ankara: İmge Yayınları, 2007.
- Çavdar, Tevfik. **İttihat ve Terakki**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Çelik, Zeynep. **The Remaking of İstanbul-Portrait of an Otoman City in the Nineteenth Century**. Seattle-Londra: University of Washington Press, 1986.
- Delilbaşı, Melek. "Selanik'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı Venedik Savaşı (1423-1430)", **Bellekten**. Cilt. Nu. XL, Sayı. Nu. 160. Ankara, 1976, s.573-588.
- _____ "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", **Bellekten**. Cilt. Nu. LI, Sayı. Nu. 199. Ankara, 1987, s.75-106.
- _____ **Johannis Anagnostis "Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih" (Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı)**. XVIII. Dizi-Sa.8. Ankara: TTK, 1989.
- _____ "16.Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", Elizabeth A. Zachariadou (Ed.), Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova (çev.). **Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)** içinde. İstanbul: TVYY, 1999, s.73-91.
- Demir, Necati. "Balkanlar'ın Parçalanmasında Azınlık Okulları ve Ana Dil Eğitiminin Rolü", **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**. İstanbul, 22-24 Ekim 2003, s.209-224.
- Doğan, İsmail. **Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri -Kurumlar, Kişiler ve Söylemler-**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Driault, Edouard. **Şark Meselesi -Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar-**. N. Nafiz (çev.), Emine Erdoğan Özünlü (yay. hzl.). Ankara: Berikan Yayınları, 2010.
- Dumont, Paul. "Önce Fransızca", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**. Gilles Veinstein (hzl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.218-235.
- Dumont, Paul ve François Georgeon. "Devrim Selanik'ten Başlar", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**. Gilles Veinstein (hzl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.239-260.
- Dündar, Fuat. "İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları", **Toplumsal Tarih**. Sayı. 91, Temmuz 2001, s.43-50.

- _____ **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**. 3.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Emecen, Feridun M. "Selanik'ten Manisa'ya: Yahudi Dokumacıların Göçüyle İlgili Bazı Bilgiler", Elizabeth A. Zachariadou (Ed.), Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova (çev.). **Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)** içinde. İstanbul: TVY, 1999, s.105-121.
- Emrence, Cem. "İstanbul Tramvayında Sınıf ve Kimlik (1871-1922)", **Toplumsal Tarih**. Sayı. 93, Eylül 2001, s.6-13.
- Epstein, Mark Alan. **The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**. Freiburg: K. Schwarz, 1980.
- Erendil, Muzaffer. **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1976.
- Ergin, Osman Nuri. **Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne-Seçmeler-**. İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, 1987.
- Erim, Nihat. **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**. Cilt.1. Ankara: TTK, 1953.
- Eroğlu, A. Hikmet. **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler**. Ankara: Seba Yayınları, 1997.
- Eryılmaz, Bilal. **Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması**. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1997.
- _____ **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**. 2. Baskı. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi**. Sekizinci Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1985.
- Faroqhi, Suraiya. "Selanik", **The Encyclopaedia of Islam**. Vol. IX. Leiden: E. J. Brill, 1997, s.123-126.
- _____ **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam -Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla-** Elif Kılıç (çev.). İstanbul: TVYY, 1998.
- Ferguson, Michael. "Transportation and Communication Networks in Late Ottoman Salonica: 1800-1912", Institute of Islamic Studies McGill University Montreal, 2006.
- Galante, Avram. **Histoire des Juifs de Turquie**. Vol. 5. İstanbul: Published by Isis, 1985.

- _____ **Türkler ve Yahudiler.** İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1995.
- Gençer, Ceylan İrem. “1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik’teki Kentsel ve Mimari Değişim”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.
- Georgakis, Angelo. “The Transformation of a City: Salonika 1908-1922”, University of Minnesota, 2003.
- Georgeon, François. “Müslüman ve Dönme Selanik”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı.** Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.113-127.
- Georgiadou, Kirki. “Selanik’in Yunanlıları”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı.** Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.128-137.
- Goffman, Daniel. **İzmir ve Levanten Dünya.** İstanbul: TETTV, 1995.
- Gounaris, Basil C. “Selanik”, Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (Ed.), Gül Çağalı Güven (çev.). **Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)** içinde, İstanbul: TVYY, 1994, s.103-120.
- Gökçatı, Mehmet Ali. **Yeniden Keşfedilen Yunanistan.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Gökbilgin, Tayyib. **Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan.** İstanbul: İÜY, 1957.
- _____ “Selanik”, **MEB İslam Ansiklopedisi.** Cilt.10. İstanbul, 1990, s.337-345.
- Görel, İsmail Hakkı. **İl İdaresi.** Ankara, 1952.
- Gücel, Dilek. “Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- Gülersoy, Çelik. **Tramvay İstanbul’da.** İstanbul: İKY, 1989.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet. **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918).** İhsan Catay (çev.). İstanbul: TVYY, 2008.
- Halevi, Sa’adi ben Betsalel. **A Jewish Voice from Otoman Salonica-The Ladino Memoir of Sa’adi Vesalel a-Levi.** California: Stanford University Press, 2012.

- Hanioglu, M. Şükrü. **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler**. 2.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- _____ **The Young Turks in Opposition**. New York: Oxford University Press, 1995.
- Hassiotis, I.K. ve G. Kassapian. "The Armenian Colony in Thessaloniki", **Balkan Studies**. Vol. 31, No. 2. Thessaloniki: IMXA, 1990, s.213-237.
- Hristov, Hristo. **Bulgaria 1300 Years**. Sofia Press, 1990.
- İnalçık, Halil. "Eyalet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.11, İstanbul: TDV, 1995, s.548-550.
- _____ **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**. İstanbul: Eren Yayınları, 1996.
- İpek, Nurdan. **Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler**. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.
- Kansu, Aykut. "'Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet" 100.Yıldönümünde 1908 Devrimi'ni Anlamaya Çalışmak", **Toplumsal Tarih**. Sayı. 175, Temmuz 2008, s.22-35.
- _____ "Yabancı Basında Türkiye'deki Devrim Sürecinin Görünümü Temmuz 1908", **Toplumsal Tarih**. Sayı.175, Temmuz 2008, s. 36-46.
- Karabekir, Kazım. **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**. İstanbul: Emre Yayınları, 2000.
- Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**. Cilt. 7. Ankara: TTK, 1947.
- _____ **Osmanlı Tarihi**. Cilt. 8. Ankara: TTK, 1988.
- Karpat, Kemal H. **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) -Demografik ve Sosyal Özellikleri-**. Bahar Tırnakçı (çev.). İstanbul: TVYY, 2003.
- _____ **An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Otoman State: From Social Estates to Classes, from Millets to Nations**. Princeton University, 1973.
- Kayserilioğlu, Sertaç. **Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi**. Cilt. I. İstanbul: İGDAŞ Yayını, 1999.
- Kazgan, Haydar. **İstanbul'da Suyun Tarihi: İstanbul'un Su Sorununun Tarihsel Kökenleri ve Osmanlı'da Yabancı Su Şirketleri**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

- Keyder, Çağlar, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quatert. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Liman Kentleri”, Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (Ed.), Gül Çağalı Güven (çev.). **Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)** içinde. İstanbul: TVYY, 1994, s.121-157.
- Kılıçdağı, Ohannes. “Milliyetçiliğin Emekleme Çağında Bir Kimlik Edinme Çabası: Osmanlıcılık”, **Toplumsal Tarih**. Sayı. 162, Haziran 2007, s.24-31.
- Kiel, Machiel. **Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans**. Great Britain: Variorum, 1990.
- _____ “Selanik”, **DİA**. Cilt. 36. İstanbul: TDV, 2009, s.352-357.
- Kocabaş, Süleyman. **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913-Avrupa Türkiye’sinin Kaybı**-. İstanbul: Vatan Yayınları, 2000.
- Koçer, Hasan Ali. **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**. İstanbul: MEBY, 1991.
- Kos, Karoly. **İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi**. Naciye Güngörmüş (çev.). Ankara: KBY, 1995.
- Koyuncu, Aşkın. “Bulgar Eksarhlığı”, Onsekizmart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Kuban, Doğan. **İstanbul Bir Kent Tarihi**. 3.Baskı. Zeynep Rona (çev.). İstanbul: TVYY, 2004.
- Levy, Avigdor (Ed.). **The Jews of the Otoman Empire**. N.J. : The Darwin Press, 1994.
- Lewis, Bernard. **Modern Türkiye’nin Doğuşu**. 10. Baskı. Metin Kıratlı (çev.). Ankara: TTK, 2007.
- Lory, Bernard. “Solun, Bir Slav Kenti mi?”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı**. Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.138-147.
- _____ “XIX. Yüzyılda Osmanlı Balkanlarında Türkçe Konuşmak”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak-Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20.Yüzyıllar)**. François Georgeon-Paul Dumont (drl.), Maide Selen (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.291-306.
- Lowry, Heath W. **Portrait of a City: The Population and Topography of Otoman Thessaloniki in the year 1478**. Diptiha (1980/1981), Atina, 1981.

- Mantran, Robert. **İstanbul Tarihi**. Teoman Tunçdoğan (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Mardin, Şerif. **The Genesis of Young Otoman Thought -A Study in the Modernization of Turish Political Ideas-**. New Jersey: Princeton University Press, 1962.
- Mazower, Mark. **Selanik: Hayaletler Şehri-Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)-**. Gül Çağalı Güven (çev.). İstanbul: YKY, 2007.
- Molho, Rena. “Yenilenme”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı**. Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.68-84.
- _____ **Salonica and Istanbul: Social, Political and Cultural Aspects of Jewish Life**. İstanbul: Isis Press, 2005.
- Moutsopoulos, N. K. **Thessaloniki 1900-1917**. M. Molho Publications Greece, 1980.
- _____ “İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı**. Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.24-41.
- Oktaç, Tarkan. “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İstanbul Şehremaneti (Teşkilat ve Mali Yapı Analizi)”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.
- Orha, Zafer. “Osmanlı Devleti’nde Modern Belediyeciliğin Doğuşu ve Altıncı Daire-i Belediye Örneği”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Orhonlu, Cengiz. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**. İstanbul: Eren Yayınları, 1987.
- Ortaylı, İlber. “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt.1. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.231-244.
- _____ **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği**. Ankara: Hil Yayınları, 1985.
- _____ **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880**. Ankara: TTK, 2000.

- Özdemir, Bülent. “Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik’in 1840’lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri”, **Osmanlı**. Cilt. 4. Güler Eren (Ed.). Ankara: YTY, 1999, s.262-269.
- _____ **Ottoman Reforms and Social Life: Reflections From Salonica 1830-1850**. İstanbul: The Isis Press, 2003.
- _____ “Selanik: 19. Yüzyılda Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetim Geleneğinin Değişimi”, Erol Özvar-Arif Bilgin (Ed.). **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi** içinde. İstanbul: TDBB, 2008, s.321-336.
- Özgür, Hüseyin. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri”, **Osmanlı**. Cilt. V. Güler Eren (Ed.). Ankara: YTY, 1999, s.116-128.
- Öztürk, Ali İhsan. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Mahalli Kamu Hizmeti İmtiyazları”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003.
- Pala, Ayhan. “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1991.
- Panzac, Daniel. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700–1850)**. Serap Yılmaz (çev.). İstanbul: TVYY, 1997.
- Parlak, Türkmen. **Yeni Asır’ın Selanik Yılları, Evlad-ı Fatihan Diyarları “1895-1924”**. İzmir, 1986.
- Poulton, Hugh. **Balkanlar, Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler**. Yavuz Alagon (çev.). İstanbul: Sarmal Yayınları, 1993.
- Ramsaur, Ernest Edmondson. **The Young Turks -Prelude to the Revolution of 1908-**. New Jersey: Princeton, 1957.
- _____ **Genç Türkler ve İttihat ve Terakki “1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi”**. Hacasan Yüncü (çev.). İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001.
- Rodrigue, Aron. **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması “Alliance” Okulları (1860-1925)**. İbrahim Yıldız (çev.). Ankara: Ayraç Yayınları, 1997.
- Rosenthal, Steven T. **The Politics of Dependency-Urban Reform in İstanbul**. Londra: Greenwood Press, 1980.
- Rozen, Minna. **The Last Otoman Century And Beyond: The Jews in Turkey and The Balkans 1908-1945**. Minna Rozen (Ed.). Tel Aviv University, 2005.

- Safi, Ahmed. **Dönmeler Âdeti**. M. Ertuğrul Düzdağ (yay. hzl.). İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları, 2001.
- Sakaoğlu, Necdet. “Osmanlı’da Salgınlar”, **Toplumsal Tarih**. Sayı. 22, Ekim 1995, s.23-27.
- Sandalcı, Mert. **Feyz-i Sibyan’dan Işık’a Feyziye Mektepleri Tarihi**. İstanbul: FMV, 2005.
- Sarıyıldız, Gülден. “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”, **Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Depremi Semineri 22-23 Mayıs 2000**. İÜEFTAM, İstanbul: Globus Dünya Basımevi, 2001, s.309-319.
- Scitaky, Leon. **Elveda Selanik-Bir Masal Dünyasından Geriye Kalan Anılar-**. Ünsal Eriş, Osman Çetin Deniztekin (çev.). İstanbul: Varlık Yayınları, 2006.
- Selanik ve İzmir Elektrik Osmanlı Anonim Şirketi Mukavelename ve Şartname Dâhili Nizamnamesi**. Dersaadet, 1322.
- Sezen, Tahir. **Osmanlı Yer Adları**. Ankara: BDAGM, 2006.
- Scholem, Gershom. **Sabbatai Sevi, the Mystical Messiah, 1626-1676**. R.J. Zwi Werblowsky (çev.). N.J.: Princeton University Press, 1973.
- Shaw, Stanford. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Milleti”, **Osmanlı**. Cilt.4, Ankara: YTY, 1999, s. 307-321.
- Şentürk, Hüdayi. **Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850-1855)**. Ankara: TTK, 1992.
- Tafıralı, O. **Topographie de Thessalonique**. Paris: Paul Geuthner, 1913.
- Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**. İstanbul: YKY, 2010.
- Tarihte Türk Bulgar İlişkileri**. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2004.
- Tekeli, İlhan. “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, **Toplum ve Bilim**. Sayı. 50, Ağustos 1990, s.40-70.
- _____ “19. Yüzyıl’da İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**. 2.Baskı. Paul Dumont, François Georgeon (Ed.), Ali Berktaş (çev.). İstanbul: TVYY, 1999, s.19-30.

- Tekeli, İlhan ve İlber Ortaylı. **Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi**. Ergun Türkcan (Ed.). Belediyecilik Araştırma Projesi, Türk İdareciler Derneği, Bilimsel Araştırma Dizisi-2, Birinci Kitap. Ankara: Ayyıldız Matbbası, 1978.
- Tekin, Nil Türker. “1908’de Seçim Propagandası”, **Toplumsal Tarih**. Sayı. 104, Ağustos 2002, s.2/3.
- Todorova, Maria. **Balkanlar’ı Tahayyül Etmek**. Dilek Şendil (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- _____ **Balkan Family Structure and the European Pattern, Demographic Developments in Otoman Bulgaria**. Washington: The American University Press, 1993.
- Toprak, Zafer. **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**. Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- Törük, Vecihi. **Türkiye’de İdare Teşkilatı**. Ankara: İBY, 1945.
- Tuğlacı, Pars. **Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri**. İstanbul: Cem Yayınları, 1984.
- _____ **Osmanlı Şehirleri**. İstanbul: Milliyet, 1985.
- Tunaya, Tarık Zafer. **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**. İstanbul, 1969.
- _____ **Türkiye’de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**. Cilt.1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- _____ **Türkiye’de Siyasal Partiler -İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi-**. Cilt.3. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- _____ **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) -Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**. 3. Baskı. İstanbul: İBÜY, 2009.
- Türkgeldi, Ali Fuat. **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye**. Bekir Sıtkı Baykal (yay. hzl.). Cilt. II. Ankara: TTK, 1987.
- Türkmen, Zekeriya. “Makedonya Meselesi ve Osmanlı Ordusunun Makedonya Bölgesinde Eşkıya ile Mücadelesi”, **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**. İstanbul, 22-24 Ekim 2003, s.287-319.
- Ünlü, Mucize. “Kosova Vilayeti’nin İdari ve Sosyal Yapısı (1877-1912)”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002.
- Ünlü, Seyfettin (Ed.). **Yadigâr-ı Selanik Kartpostallarda Evvel Zaman**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

- Ünver, Ahmet Süheyl. **Türkiye’de Çiçek Aşısı ve Tarihi**. İstanbul: İstanbul Akgün Matbaası, 1948.
- Vacalopoulos, Apostol. **A History of Thessaloniki**. Translation by T.F. Carney. Institute for Balkan Studies. Thessaloniki, 1963.
- Vahapoğlu, M. Hidayet. **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)**. Ankara: TKA EY, 1990.
- Veinstein, Gilles (hızl.). **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı**. Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999.
- _____ “Selanik’in Gizemi”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı**. Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.13-15.
- _____ “Seküler Bir Paradoks”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı**. Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.45-67.
- Yavuz, Fehmi ve Ruşen Keleş. **Yerel Yönetimler**. 2. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi, 1989.
- Yerasimos, Stefan. “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, Paul Dumont, François Georgeon (Ed.), Ali Berktaş (çev.). **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri** içinde. 2. Baskı. İstanbul: TVYY, 1999, s.1-18.
- Yerolimpos, Aleksandra. “Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan’da Şehircilik ve Modernleşme”, Paul Dumont, François Georgeon (Ed.), Ali Berktaş (çev.), **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri** içinde. 2. Baskı. İstanbul: TVYY, 1999, s.31-59.
- _____ **Urban Transformation in the Balkans (1820-1920)**. Selanik: University Studio Press, 1996.
- _____ “Yangının Rolü”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı**. Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.275-284.
- _____ “XIX. Yüzyıl Sonunda Selanik’te Kentlilik Bilinci ve Belediyeye İlgi”, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak- Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20.yüzyıllar)-** François Georgeon-Paul Dumont (drl.), Maide Selen (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.147-174.

- Yerolympos, Alexandra ve Vassilis Colonas. “Kozmopolit Bir Kentleşme”, **Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı**. Gilles Veinstein (hızl.), Cüneyt Akalın (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.167-186.
- Yıldırım, Nuran. “Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyenlar”, **Toplumsal Tarih**. Sayı. 150, Haziran 2006, s.18-27.
- Yıldırım, Nuran. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt. 5. Ankara: İletişim Yayınları, 1985, s.1320-1338.
- Yıldız, Fatma. “19. Yüzyılda Anadolu’da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

ÖZGEÇMİŞ

- Adı Soyadı: Ayşe Eryaman
- Doğum Yeri ve Tarihi: Eskişehir/1981
- Eğitim Durumu: Yüksek Lisans
- Lisans Öğrenimi: Gazi Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü
- Yüksek Lisans Öğrenimi: Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
- Yabancı Dili: İngilizce
- Bilimsel Faaliyetleri:
 - “Yirminci Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Balkan Politikaları”, **100.Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilafli Duruşlar**, Cilt.1, Mustafa Türkeş (Ed.), Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2014.
 - “Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye’nin Balkan Politikası”, **International Congress On Neighbourhood From War To Eternal Peace on the 100th Anniversary Of The Balkan Wars Good Neighbourhood Relations in the Balkans**, 4-7 October 2012.
 - “İngiliz Mandaterliğine Geçiş Sürecinde Filistin”, **Osmanlıdan Günümüze Filistin Sempozyumu**, Bildiriler, Cilt.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
 - “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Bulgaristanı Müttefik Olarak Kendi Safına Çekme Girişimleri”, **Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslar arası Kongresi, 100.Yılında 1.Dünya Savaşı ve Mirası**, 6-8 Kasım 2014, Bildiriler, Cilt 1, Halil Çetin&Lokman Erdemir (Ed.), Çanakkale, 2015.
 - Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Türk-Bulgar İlişkileri, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.
- İş Deneyimi: Gaziosmanpaşa Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanlığı
- İletişim: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, TOKAT.
- E-Posta Adresi: eryamanayse@hotmail.com